

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK ORDUSU: AKTİF TARAFSIZLIK
SİYASETİ ÇERÇEVESİNDE ASKERÎ HAZIRLIKLAR**

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı

Sabit ÇETİN

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK ORDUSU: AKTİF TARAFSIZLIK
SİYASETİ ÇERÇEVESİNDE ASKERÎ HAZIRLIKLAR**

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı

Sabit ÇETİN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Ankara-2014

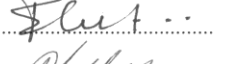
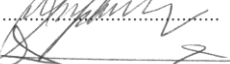
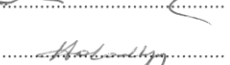

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK ORDUSU: AKTİF TARAFSIZLIK
SİYASETİ ÇERÇEVESİNDE ASKERİ HAZIRLIKLAR

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. İzzet Öztoprak (Başkan)	
Prof. Dr. Temuçin F. Ertan (Danışman)	
Prof. Dr. Mustafa Yılmaz	
Prof. Dr. Özgür Aktepe	
Doç. Dr. Mustafa Yılmaz	

Tez Sınavı Tarihi

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği aktif tarafsızlık siyaseti çerçevesinde Türk Ordusunun durumu ve yapılan askerî hazırlıkları ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı süresince izlediği dış politikanın ana stratejisi; ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını ödün vermeden korumak amacıyla Türkiye'yi savaşın dışında tutmak olmuştur. Türkiye stratejik konumunun verdiği avantajları değerlendirerek, Müttefik ve Mihver devletlerin baskıları karşısında savaşa girmeyi prensipte kabul etmiş, ancak ordusunun modern harp silah ve araçları ile donatılması konusundaki isteklerinin karşılanamadığı gerekçesini öne sürmüştür. Bu durum da zaman kazanmasına ve savaşın seyrinin Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirmeyecek bir hal almasını beklemeyle neticelenmiştir.

Bu çalışmada girişi izleyen birinci bölümde İkinci Dünya Savaşı öncesi uluslararası ortam ve Türkiye'nin durumu incelenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na katılan devletlerin savunma politikaları kapsamında oluşturdukları askerî yapılar konu edilmiştir. Türkiye'nin 1923-1939 yılları arasında Türk Ordusundaki kara, deniz ve hava kuvvetlerini nasıl teşkilatlandırdığı ve teçhiz ettiği, savunma sanayisini nasıl oluşturduğu, askerî konularda çıkarılan yasaların neler olduğu, uygulanan ikmal planları araştırılmıştır.

İkinci bölümde 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırısından itibaren 22 Haziran 1941'de Almanya'nın SSCB'ye saldırısına kadar geçen dönem içerisinde Türkiye'nin izlediği aktif tarafsızlık siyaseti ve Türk Ordusunun gelişimi ile yapılan askerî hazırlıklar incelenmiştir. Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması, Türkiye-Bulgaristan ve Türkiye-SSCB Ortak Bildirgeleri ile Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını gerçekleştirmesini sağlayan temel olgular olmuştur.

Üçüncü bölümde Almanya'nın SSCB'ye saldırısından 31 Ocak 1943'teki SSCB'nin Alman Ordularına karşı Stalingrad'da verdiği direnişe kadar geçen dönem

içerisinde Türkiye'nin izlediği aktif tarafsızlık siyaseti ve Türk Ordusunun gelişimi ile yapılan askerî hazırlıklar incelenmiştir.

Dördüncü bölümde Şubat 1943'ten Eylül 1945'te Japonya'nın kayıtsız koşulsuz teslim antlaşmasını imzaladığı tarihe kadar geçen sürede Türkiye'nin izlediği aktif tarafsızlık siyasetinin öngördüğü çerçeve içerisinde Türk Ordusunun askerî hazırlıkları ve modernize edilmesi çalışmaları incelenmiştir.

Müttefiklerin yaptıkları toplantılarda hazırlanan planlar doğrultusunda Türkiye'nin savaşa girme ve Müttefik askerlerinin Türkiye'de konuşlandırma istekleri Türkiye tarafından izlenen gerçekçi politika nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Türkiye, ordusunun modern harp silah ve araçları ile yeterince teçhiz edilmesini ön şart olarak ortaya koymuştur. Bu durum savaş süresince devam etmiştir.

Aktif tarafsızlık siyasetinin izlenmesini gerektiren sebep, Türk Ordusunun, modern harp silah, araç ve gereçleri, nitelikli insan gücü ve lojistik imkân ve kabiliyetler yönünden yetersizliği gerçeği olmuştur. İkinci Dünya Savaşında Türk subaylarının ve sivil kişilerin hatıraları, Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Lalahan Arşivinden temin edilen belgeler Müttefik ve Mihver devletlerin Türkiye'nin askerî yapısı hakkında yaptığı yazışmaları Türk Ordusunun bu durumunu teyit etmektedir.

ABSTRACT

This study was prepared to reveal the situation of Turkish Army and military readiness within the extent of active neutrality policy when Turkey pursued in World War II. The main strategy of the foreign diplomacy that Turkey followed during the World War II was; protecting Turkey by keeping her out of war without compromising principles of territorial integrity and independence. By using its advantages of strategic location, Turkey, accepted to go to war due to pressure from Allied and Axis countries, yet put forward the reason that its requests of modern warfare weapons and equipments was not met. This situation resulted in gaining time and waiting a condition that Turkey would not needed to go to war.

In the first section followed by introduction, international assesment prior to World War II and the situaton of Turkey analyzed. It was mentioned about military structures of countries of World War II and how it shaped by their defence policies. Finally these topic were analyzed; within the Turkish Armed Forces, how army, navy and air branches were organized and equipped between 1923-1939, which are the legislations about military issues, applied supply plans and efforts taken to establish Turkish defence industry

The second section covers the period from 1 September 1939 when Germany attacked Poland untill 22 June 1941 when Germany attacked USSR and examination of developments in theTurkish army and military preparations within active neutrality policy. Turkish-English-French Alliance Diplomacy, Turkish-Bulgarian and Turkish-USSR joint declarations and German-Turkish treaty of Friendship and non-agression were the basic facts to achieve neutrality policy for Turkey.

In the third section within active neutrality policy, developments of Turkish army and military preparations between a period of the German attack to USSR and Stalingrad defence against Germans in 1943, 31st January were analyzed.

The fourth section covers the period from February 1943 till September 1945 when Japanese Empire surrendered and examination of military preparations of Turkish army and modernization efforts between this period.

The intention to pull Turkey into war and deploy Allied soldiers in Turkey in accordance with the plans prepared by Allied countries at their meetings were aborted due to the realistic policy which Turkey followed. Turkey declared employing enough modern warfare weapons and equipments for its Army as a prerequisite. This continued during the war.

The reason of following Active neutrality policy were because Turkish army was short of modern warfare weapons, equipments, vehicles, qualified manpower and logistic capabilities. Memoirs of Turkish officers and civilians in the World War II and documents from Presidency İsmet İnönü Archives, Prime Ministry Republic Archives, Turkish General Staff ATASE Archives, Navy Command Lalahan Archives plus correspondences of Allied and Axis Countries about Turkey confirmed the situation of Turkish Army.

ÖNSÖZ

Bu araştırma, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin izlediği aktif tarafsızlık siyaseti çerçevesinde Türk Ordusunun savaş içinde gerçekleştirdiği askerî hazırlıkları içermektedir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren tarafsızlık siyaseti izlemiştir. Türkiye'nin stratejik konumundan dolayı savaş sırasında tarafsızlığını koruması kolay olamamıştır. Savaş süresince alınan her türlü ekonomik ve siyasi kararlar ile ordunun modern silah ve malzemeye teçhiz edilmesi amaçlamıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye ilk defa yakın bir savaş tehlikesi karşısında imkânlar dâhilinde güçlü bir ordu oluşturmaya çalışmıştır.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı dönemine ilişkin çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen savaş döneminde Türk Ordusunun durumu ve askerî hazırlıklarını inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır. Türk Ordusunun bu dönemdeki askerî hazırlıkları esas olarak Genelkurmay ATASE Arşivi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Lalahan Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi belgeleri ışığında incelenmiştir. Ayrıca Türk hukuk mevzuatı da taranarak askerî hazırlıkların yasal altyapısı da imkânlar ölçüsünde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu tezin araştırma aşamasından yazılma aşamasına kadar pek çok kişinin desteğini ve katkılarını gördüm. Bunların başında yoğun akademik ve idari faaliyetleri arasında tezimin danışmanlığını üstlenmek nezaketini gösteren değerli hocam ve danışmanım Prof.Dr. Temuçin F. ERTAN gelmektedir. Tez konusunun belirlenmesinde, araştırma ve yazma aşamasında göstermiş olduğu hoşgörülü, ufuk açıcı ve yol gösterici tavrı ile sağladığı huzur dolu çalışma desteği için kendisine minnettarım. Ayrıca, tez izleme dönemlerinde görüş ve eleştirileri ile katkıda bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK ve Prof. Dr. Oğuz AYTEPE'ye teşekkür ederim.

Ayrıca tez çalışmam sırasında desteklerini gördüğüm Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşiv ve Kütüphanesi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Lalahan Arşivi, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Milli Kütüphane çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak hiçbir zaman desteğini benden esirgemeyen kıymetli anneme ve kardeşlerime, yıllar süren araştırma ve yazım sürecinde sabırla tezin her aşamasında benim yanımda olan sevgili eşime, kızım ve oğluma sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ULUSLARARASI ORTAM, TÜRKİYE VE TÜRK ORDUSU

1.1. Uluslararası Ortam ve Askerî Kuvvet Durumu.....	13
1.1.1. İngiltere.....	15
1.1.2. Almanya.....	17
1.1.3. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.....	21
1.1.4. İtalya.....	23
1.1.5. Amerika Birleşik Devletleri.....	24
1.1.6. Fransa.....	26
1.1.7. Japonya.....	28
1.2. Türkiye'nin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Durumu.....	30
1.2.1. Siyasi Durum.....	30
1.2.2. Sosyal ve Ekonomik Durum.....	33
1.3. Türk Ordusunun Genel Durumu.....	37
1.3.1. Genelkurmay Başkanlığı.....	45
1.3.2. Yüksek Askerî Şura'nın Kurulması.....	50
1.3.3. Kara Kuvvetleri.....	52
1.3.4. Deniz Kuvvetleri.....	57
1.3.5. Hava Kuvvetleri.....	66
1.3.5.1. Uçak ve Malzeme Temini.....	74
1.3.5.2. Hava Ordusunda Eğitim.....	78

1.3.6. Jandarmanın Birlikleri.....	81
1.3.7. Hava Müdafaa Genel Komutanlığı.....	85
1.3.8. Orman Koruma Genel Komutanlığı.....	89
1.3.9. Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı.....	91
1.3.10. Gaz Genel Komutanlığı.....	95
1.3.11. Ordu Dâhili Hizmet Kanunu.....	97
1.3.12. Harp Oyunu ve Askerî Tatbikatlar.....	98
1.3.13. Türk Ordusunda İaşe Faaliyetleri.....	109
1.4. Millî Müdafaa Vekâleti.....	111
1.5. Savunma Politikaları.....	112
1.5.1. Harp Encümeni Fevkalâdesi (1922–1933).....	113
1.5.2. Yüksek Müdafaa Meclisi Dönemi (1933-1949).....	115
1.6. Savunma Sanayi ve Askerî Harcamalar.....	117
1.6.1. Silah Fabrikaları.....	117
1.6.2. Silah Tamirhaneleri.....	118
1.6.3. Mühimmat Üretim Tesisleri.....	120
1.6.4. Askerî Amaçlı Kimyasal Madde Üretimi.....	124
1.6.5. Nal Fabrikası.....	125
1.7. Askerî Açından Ulaşım Politikalarının Değerlendirilmesi.....	126
1.8. Askerliğe Hazırlık Uygulamaları.....	131
1.9. Askerî Konularda Yapılan Yasal Düzenlemeler.....	133

İKİNCİ BÖLÜM

MİHVER ORDULARININ BALKANLARDA İLERLEYİŞİ SIRASINDA TÜRKİYE’NİN AKTİF TARAFSIZLIK SİYASETİ VE ASKERİ HAZIRLIKLARI (1939-1941)

2.1. İkinci Dünya Savaşı’nın Başlaması ve Genel Durum.....	141
2.2. Savaşın İlk Yıllarında Türkiye’nin Türk Dış Politikası.....	143
2.2.1. Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması.....	145

2.2.2. İngiltere ve Fransa ile Askerî İlişkiler.....	148
2.2.3. Almanya'nın Türkiye'yi İşgal Planları.....	155
2.2.4. Bakû Planlarının Açıklanması.....	158
2.2.5. İtalya'nın Savaşa Girişi ve Türkiye'nin Durumu.....	159
2.2.6. Türkiye ve Balkan Paktı.....	161
2.2.7. Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'nin Durumu.....	163
2.2.8. Bulgaristan'la Saldırmazlık Paktı.....	165
2.2.9. Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisi	167
2.2.10. 18 Haziran 1941 Tarihli Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması	168
2.3. Türk Ordusunun Askerî Hazırlıkları.....	172
2.3.1. Kara Kuvvetleri.....	182
2.3.1.1. Teşkilat Yapısı ve Birlik Yer Değiş-tirmeleri.....	185
2.3.1.2. Askerî Birliklerin Silah ve Teçhizat Durumu.....	189
2.3.1.3. Tahkimat ve Yığınak Faaliyetleri.....	191
2.3.1.4. Eğitim ve Bilgilendirme Faaliyetleri ile Yurt Dışı Ziyaretler.....	192
2.3.2. Deniz Kuvvetleri.....	196
2.3.2.1. Gemilerin Sefer Görev Yerlerine Gidişi.....	200
2.3.2.2. Deniz Birliklerinin Faaliyetleri ve Savunma Tedbirleri.....	202
2.3.2.3. Gemi Alımı ve Lojistik Faaliyetler.....	210
2.3.2.4. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını Geçiş Planları.....	212
2.3.2.5. Deniz Koruma Faaliyetleri.....	217
2.3.2.6. Deniz Okullarında Eğitim.....	219
2.3.3. Hava Kuvvetleri.....	220
2.3.3.1. Teşkilat Yapısı ve Birlik Yer Değiş-tirmeleri.....	222
2.3.3.2. Uçak ve Malzeme Temini.....	223
2.3.3.3. Enterne Edilen ve İltica Eden Uçaklar	226
2.3.3.4. Hava Meydanlarının Durumu.....	227
2.4. Savaşa Hazırlık Kapsamında Gerçekleştirilen İdari ve Lojistik Faaliyetler.....	229
2.4.1. Askerî Fabrikaların Faaliyetleri.....	229

2.4.2. İaşe Faaliyetleri.....	230
2.4.3. Asker Alma Faaliyetleri.....	231
2.4.4. Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu Uygulamaları.....	232
2.4.5. Askerî Amaçlı Hizmetlerde Kullanılan Hayvanların Durumu.....	233
2.4.6. Askerî Amaçlar için Malzeme Tedarik Faaliyetleri.....	235
2.4.7. Motorlu Araçlar ile İlgili Çalışmalar	236
2.4.8. Askerî Üs Kurulması Çalışmaları.....	237
2.4.9. Örfî İdare (Sıkıyönetim) Uygulamaları.....	239
2.4.10. Askerî Amaçlı Kamulaştırma Faaliyetleri.....	241

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA 'NİN SSCB'Nİ İŞGALİNDEN SONRA TÜRKİYE'NİN AKTİF TARAFSIZLIK SİYASETİ VE ASKERİ HAZIRLIKLARI (1941-1943)

3.1. Savaşın Genel Durumu ve Türkiye'nin Aktif Tarafsızlık Siyaseti.....	243
3.1.1. Almanya'nın Sovyetler Birliğine Saldırısı.....	243
3.1.2. Irak ve Suriye'deki Olaylar ve Türkiye'ye Etkisi	243
3.1.3. İran'ın İngiliz ve Sovyet Birlikleri Tarafından İşgal Edilmesi.....	246
3.1.4. Türkiye'nin Almanya'dan Silah Alımı.....	248
3.1.5. Müttefik Devletlerin Savaşta Üstünlüğü Ele Geçirmesi.....	249
3.2. Türk Ordusunun Askerî Hazırlıkları.....	250
3.2.1. Kara Kuvvetleri.....	250
3.2.2. Müstahkem Mevki Komutanlıkları.....	254
3.2.3. Askerî Birliklerde Hizmet Amaçlı Kullanılan Hayvanların Durumu.....	255
3.2.4. Askerî Amaçlı Yapılan Yol İnşaatları.....	257
3.2.5. Askerî Malzeme Temin Faaliyetleri.....	258
3.2.6. İngiliz Askerî Ataşeliği ile Yapılan Görüşmeler.....	259
3.2.7. Deniz Kuvvetleri	264
3.2.7.1. Deniz Birliklerinin Faaliyetleri ve Savunma Tedbirleri.....	265
3.2.7.2. Gemi Alım ve Onarım Faaliyetleri.....	267

3.2.7.3. Cephanelik ve Ağ Depo İnşaatları.....	270
3.2.7.4. Liman, İskele ve Tersanelerin Durumu ve İyileştirme Çalışmaları.....	270
3.2.7.5. Türk Karasularına Gelen Yabancı Gemiler.....	272
3.2.7.6. Boğaz Geçiş Planları.....	274
3.2.7.7. Deniz Okullarında Eğitim.....	275
3.2.8. Hava Kuvvetleri.....	276
3.2.8.1. Teşkilat Yapısı ve Birlik Yer Değiştirmeleri.....	277
3.2.8.2. Uçak ve Malzeme Temini.....	278
3.2.8.3. Enterne Edilen ve İltica Eden Uçaklar.....	280
3.2.8.4. Hava Meydanları İnşaatı ve İkmal Faaliyetleri.....	282
3.2.8.5. Türkiye Hava Sahasına Giren Yabancı Uçakların Faaliyetleri.....	283
3.2.8.6. Hava Savunma Faaliyetleri.....	285
3.2.8.7. Hava Kuvvetlerinde Eğitim Faaliyetleri.....	288
3.3. Savaşa Hazırlık Kapsamında Gerçekleştirilen İdari ve Lojistik Faaliyetler.....	290
3.3.1. Askerî Eğitim Kurumlarının Nakil İşlemleri.....	290
3.3.2. Türk Ordusunun İaşe, İbate ve Giyecek İhtiyaçlarının Karşlanması.....	292
3.3.3. Ordu Mensuplarının Yabancı Devlet Memurları ile İlişkileri.....	299
3.3.4. Savunma Sanayi ve Askerî Fabrikaların Durumu.....	302
3.3.5. Askerî Nakliyat İşleri.....	305
3.3.6. Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Kanunu.....	306
3.3.7. Askere Alma İşleri ve Askerî Hizmet Sürelerinin Uzatılması.....	307
3.3.8. Beden Eğitim ve İzcilik Faaliyetleri.....	308
3.3.9. Ordu İhtiyaçları için Malzeme Temin İşleri.....	309
3.3.10. Askerî Konularda Yapılan Yasal Düzenlemeler.....	310

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SON DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN AKTİF
TARAFSIZLIK SİYASETİ VE ASKERİ HAZIRLIKLARI (1943–1945)

4.1. Savaşın Genel Durumu ve Türkiye'nin Aktif Tarafsızlık Siyaseti.....	313
4.1.1. Müttefik Konferansları ve Türkiye	
4.1.1.1. Kazablanka Konferansı.....	314
4.1.1.2. Adana Görüşmeleri	315
4.1.1.3. Washington Konferansı.....	323
4.1.1.4. Quebec Konferansı.....	324
4.1.1.5. Moskova Konferansı.....	325
4.1.1.6. Birinci Kahire Konferansı.....	327
4.1.1.7. Tahran Konferansı.....	329
4.1.1.8. İkinci Kahire Konferansı.....	330
4.1.2. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığından Ayrılışı	332
4.1.3. Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi ve Savaş İlanı.....	334
4.2. Türk Ordusunun Askerî Hazırlıkları.....	335
4.2.1. Kara Kuvvetleri.....	349
4.2.2. Deniz Kuvvetleri.....	352
4.2.2.1. Deniz Birliklerinin Faaliyetleri.....	352
4.2.2.2. Deniz Kuvvetlerinde Alınan Savunma Tedbirleri.....	356
4.2.3. Hava Kuvvetleri.....	358
4.2.3.1. Teşkilat Yapısı ve Birlik Yer Değiştirmeleri.....	358
4.2.3.2. Uçak ve Malzeme Temini.....	362
4.2.3.3. Enterne Edilen ve İltica Eden Uçaklar.....	367
4.2.3.4. Hava Meydanlarının Durumu.....	369
4.2.3.5. Hava Savunma Faaliyetleri.....	370
4.2.4. Savaş Sırasında Cepelerde Yapılan İncelemeler.....	373
4.2.5. İngiltere ile Türkiye Arasındaki Askerî Görüşmeler.....	374
4.3. Savaşa Hazırlık Kapsamında Gerçekleştirilen İdari ve Lojistik Faaliyetler.....	380

4.3.1. Ordu İaşe Faaliyetleri.....	380
4.3.2. Ordu İkmal Faaliyetleri.....	383
4.3.3. Sağlık ve Asker Alma İşleri.....	390
4.3.4. Akaryakıt İhtiyaçlarının Karşılanması.....	392
4.3.5. Askerî Uzmanların Çalışmaları.....	395
4.3.6. Askerî Nakliyat İşleri.....	395
4.3.7. Asker Kişilerin Özel Yaşamları ile İlgili Düzenlemeler.....	404
4.3.8. Tahliye ile İlgili Yasal Düzenlemeler.....	405
4.3.9. Memleket İçi Düşmana Karşı Silahlı Müdafaa Mükellefiyet Kanunu.....	407
4.3.10. Mamak Gaz Maske Fabrikası.....	409
4.3.11. Genelkurmay Başkanlığının Sinema Faaliyetleri.....	410
SONUÇ.....	413
KAYNAKÇA	418
EKLER.....	437

KISALTMALAR

A: Alay

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

aga. : Adı geçen arşiv

agb. : Adı geçen bildiri

age. : Adı geçen eser

agm. : Adı geçen makale

agt.: Adı geçen tez

ATASE: Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı

A.Ü.S.B.F. : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

bs. : Baskı

bk. : Bakımız

BM : Birleşmiş Milletler

C : Cilt

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

cm: santimetre

çev.: Çeviren

drl.: Derleyen

haz. : Hazırlayan

km: Kilometre

MC: Milletler Cemiyeti

mm: milimetre

MMV: Milli Müdafaa Vekâleti

MSB: Milli Savunma Bakanlığı

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü; North Atlantic Treaty Organization

RAF. : Royal Air Force (Kraliyet Hava Kuvvetleri)

s.: sayfa

SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİTE: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

t.y. : tarih yok

vb. : ve benzerleri

vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

Bu tez çalışması, İkinci Dünya Savaşı'nda, Türk ordusunun askerî hazırlıklarının durumunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği aktif tarafsızlık siyaseti çerçevesinde ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye izlediği aktif tarafsızlık siyaseti sayesinde savaşa girmeyerek toprak bütünlüğünü korumuş ve halkının savaş içerisinde maddi ve manevi kayba uğramasını önlemiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Türkiye, Mustafa Kemal ATATÜRK'ün “*yurtta barış, dünyada barış*” ilkesine dayanarak barışçı bir dış politika izlemiştir. Böyle bir politikanın karalı bir biçimde izlenmesi Türkiye'ye olumlu bir durum sağlamıştır.¹ ATATÜRK'ün izlediği dış politika, uluslararası ilişkileri etkileyen unsurları Türkiye'nin millî çıkarları ile en iyi şekilde bağdaştıran dış politikadır.²

Türkiye dış ekonomik şartların sağladığı imkânlardan da yararlanarak bir tarafsızlık siyaseti izlemiştir. Türkiye'nin savaş sırasında da bu şekilde bir tarafsızlık siyaseti izlemesi Clausewitz'in “*savaşın sadece politikanın başka araçlarla devamı olduğu, savaşın yalın bir politik eylem olmayıp gerçek bir politik araç, politik ilişkinin bir devamı, politikanın başka araçlarla uygulanması olduğunu görüyoruz. Harbin kendine özgü özelliği, sadece araçlarının özelliğinden ibarettir. Bu araçlarla politikanın yönü ve amacının çelişkiye düşmemesini genellikle harp sanatı sağlar*”³ kuramı ile uyum içerisinde. Türkiye'nin tarafsızlık siyaseti izlemesi beklenen bir durum olarak görülmüştür. Realist yaklaşıma göre “*güvenlik ikilemi*” adı verilen ve devletlerin kendi güvenliğini sağlamak için kendi gücünü artırmaya çalışmasının diğer devletlerce kendi güvenliklerine bir tehdit olarak algılanması yüzünden benzer şekilde hareket ettiğinden devletler kendi güvenliklerini biraz daha riske etmektedir. Buna göre her devlet varlığını sürdürmek için ne gerekiyorsa yapmak zorunda

¹ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, dnl.: Melek Fırat, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 75.

² Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 148.

³ Carl von Clausewitz, **Harp Üzerine**, çev.: H. Fahri Çeliker, 2. bs., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s. 35.

olduğu gibi diğer devletlerinde aynı şekilde davranacağı varsayımından hareket eder.⁴ Savaşın nedenleri güçler dengesine dayanarak çözümlenmelidir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasının amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Türk dış politikasının karar vericileri yabancı askerlerin Türkiye'de bulunmalarını izin vermemişler, Türk askerlerini de yabancı sınırlardan uzak tutmaya yönelmiş bir “*aktif tarafsızlık siyaseti*” izlemişlerdir. Türkiye'nin savaşa girmesine neden olacak bir siyaset izlenmemiş, bunu yerine bir Müttefik ya da Mihver zaferine karşı ağırlıklı olarak Türkiye'nin güvenliğini sağlamayı uygun bulmuşlardır. Türkiye'nin tarafsızlığı, bu bakımdan, devletin bağımsız bir güç olarak kendisini saldırıdan koruyup, diğer ülkeler arasında bir denge unsuru olma politikasının uygulaması olmuştur.

Tarafsızlık bir devletin mevcut siyasi tercihini yansıtırsa da, bu siyasetin söz konusu devletin kendi iradesinden kaynaklanması ve bu doğrultuda bir dış politika stratejisi olması gerekmektedir. Savaş zamanında geçici tarafsızlık durumu şöyledir; tarafsız devletin, savaşan devletlere dolaylı ya da dorudan ekonomik veya askerî bir yardımda bulunmama ve topraklarının askerî amaçlar için kullanımına izin vermeme yükümlölüklerine karşılık savaşan devletlere de, tarafsız devletin ülkesine, karasularına ve hava sahasına tecavüz etmek gibi tarafsızlığın ihlali anlamını taşıyan hareketlerden kaçınmakla yükümlüdürler.

Türkiye'nin birbirine hasım paktlara üye ülkelerle anlaşmalar imzalaması aslında tarafsızlığını koruma adına oldukça ciddi güçlükler yaratmasına rağmen, bu sorun diplomatik manevralar ve savunma ekonomisini de içeren ilişkiler ile aşılmaya çalışılmıştır. Yani Türkiye, paktlar ile olan ilişkisini sadece güvenliğini ilgilendiren saldırmazlık anlaşmaları ile değil, savaş ekonomisi kaynaklarını da kullanarak dengelemeye çalışmıştır. Türkiye'nin tarafsızlığı konusunda şüphesi olan veya bu anlamda Türkiye'ye baskı uygulayan ülkelerle ekonomik ilişki kurmuş veya bu ülkelerden harp silah araç ve gereçleri almayı tercih etmiştir. Savaş sırasındaki aktif tarafsızlık siyaseti; savaştan uzak kalmak, dengeleri oluşturan güçleri rahatsız edecek tutum ve davranışlardan kaçınmak, savaşa katılma konusunda yapılan baskılara

⁴ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 108.

ekonomik ve askerî anlamda yetersizlik gerekçesiyle karşı koymak temeline dayandırılmıştır.

Bu çerçevede Türk ordusunun askerî hazırlıkları savaş süresince aralıksız olarak devam etmiştir. Ordunun yapısında karşılıklı yapılan antlaşmalarla sağlanan silah ve teçhizatlar ile yeni teşkilatlar oluşturulmuş ve bu sayede modern orduların seviyesine çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve:

Uluslararası ilişkiler, genel olarak, devletler ile diğer uluslararası ve uluslararası aktörlerin davranışlarının tanımlanması, açıklanması ve tahmin edilmesi ile ilgili uğraşı alanıdır. Sözlük anlamı “*politika biliminin, ulusal düzeydeki politik birimler arasındaki ilişkilerle ilgilenen ve özellikle dış politikalar, dış politika ile ilgili hükümet organlarının organizasyonu ve işleyişi ile dış politikaları belirleyen coğrafya ve ekonomi gibi faktörle uğraşan dalı*” olarak tanımlamıştır.⁵ Dış politika ise “*iktidardaki bir hükümetin, kendi yetki alanı dışındaki dünya ile olan ilişkileri bakımından amaç saydığı ilkeleri ve bu ilkelerin gerçekleştirilmesi için izlediği hareket tarzını*” ifade etmektedir.⁶

Bu çerçevede, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin izlediği aktif tarafsızlık siyasetini ve askerî hazırlık faaliyetlerini açıklayabilmek amacıyla, uluslararası ilişkilere yön veren yaklaşım teorileri ile temel askerî kavramları kısaca açıklamakta yarar vardır. 20’nci yüzyılda uluslararası ilişkiler disiplini kullanılarak kullanılan paradigmlar: geleneksel (devlet-merkezli), plüralist (çok-merkezli) ve globalist (küreselci) olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir.

Geleneksel paradigma: Uluslararası ilişkileri rasyonel insan düşüncesinin bir ürünü olduğunu ve devletin de uluslar arası ilişkilerde temel aktör olduğunu ele alır. Bu kapsamda, geleneksel paradigma devlet egemenliği ve onun uzantısı olan uluslararası anarşi kavramları çevresinde odaklaşır. Daha yüksek bir otorite tanımayan egemen devletler uluslararası doğa halindedirler. Geleneksel paradigmanın bir araya getirdiği egemenlik ve uluslararası anarşi kavramları birbiriyle ilgili üç klasik teorisine temel olmuştur: güç dengesi, ortaklaşa güvenlik ve

⁵ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 51, Sayı: 1, (1996), s. 71.

⁶ Mümtaz Soysal, **Dış Politika ve Parlamento**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964, s. 5.

dünya devleti teorileri. Modern uluslararası ilişkiler disiplininde geleneksel paradigmadan yola çıkan önemli düşünce akımları ise büyük ölçüde bu klasik teoriden etkilenen, idealizm ve realizm olmuştur. Realist paradigma da uluslararası sorunların hiyerarşisi içinde ulusal güvenliğin genellikle listenin en üstünde olduğunu varsayar ve devletlerin egemenliklerinin karşı karşıya geldiği uluslararası ortamda çatışmanın kaçınılmaz ve devamlı olduğunu ileri sürer. Bu nedenle askerî konuların dünya politikasına hükmettiğini ve gücün anahtar kavram olduğunu ifade eder. Bu durumda geleneksel-realist paradigmanın ana uğraş konusu gücün devletlerarasındaki çatışmaları çözmede kullanılıp kullanılmayacağı yani nasıl kullanılacağıdır.⁷

Plüralist paradigma: Uluslararası ilişkilerde devleti bir bütüncül bir aktör olarak değil, devleti oluşturan bakanlıklar, çıkar grupları, yöneticiler, memurlar ve benzeri daha küçük parçaların karşılıklı bağımlılığında oluşan bir sistem olarak görülmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu paradigmaya göre, bir devletin beyanından söz edildiğinde gerçekte devlet (veya daha doğru bir ifade ile onun hükûmeti) adına beyanda bulunan bireylerden söz edilmektedir. Plüralist paradigma, devletlerin uluslararası politikanın önemli aktörleri olduğu kabul etmektedir. Bu çerçevede birey, ulusal ve uluslararası baskı gruplarını uluslar üstü örgütleri ve devletlerin üyesi oldukları uluslararası örgütlenmeleri de uluslar arası ilişkilerin aktörleri arasında saymaktadır.⁸ Temel olarak, uluslararası politikanın askerî-güvenlik konularının hâkimiyeti altında olduğu fikrini reddeder ve enformasyon, iletişim, refah gibi sosyal ve ekonomik meselelerle de ilgilenir. Bu nedenle, plüralistler için yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde çok çeşitli kamusal ve özel aktörlerin karşılıklı etkileşim halinde buldukları karmaşık bir süreç olarak gördükleri uluslararası politikanın ajandası oldukça geniştir.⁹

Küreselci (Globalizm) paradigma: Globalizm, uluslararası ilişkileri uluslararası sistem yönünden incelemektedir. Globalizmde uluslararası politika ve dış politika global perspektiften ele alınmaktadır. Ayrıca bu tearıde tarihsel perspektife çok önem verilir, hatta vazgeçilmez görülür. Buna göre günümüz olayları ancak tam

⁷ Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, s. 82.

⁸ Arı, **age.**, s. 111.

⁹ Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, s. 72.

olarak tarihsel perspektiften bakınca anlaşılabilir. Globalist teoriler için uluslar arası sistemin temel özelliği kapitalist olmasıdır.¹⁰ Bu görüşü savunanlar, uluslararası ilişkilerin temelinde ekonomik faktörlerin daha önemli olduğunu ileri sürerler. Ekonomik faktörlere öncelik vermelerinden dolayı, askerler ve diplomatlardan daha fazla, çok uluslu şirket yöneticileri, uluslararası sendika liderleri ve uluslararası kuruluş temsilcilerine önem verirler. Küreselci paradigmayı savunanlar, uluslararası ilişkilerin analiz düzeyi olarak, sadece uluslararası sistem ya da devletleri esas almak yerine uluslararası sistem içinde karşılıklı etkileşimde bulunan bireyler, ulusal ve ulus altı gruplar, ulus devletler, uluslar-üstü veya ötesi gruplar (çok uluslu şirketler, hükümet dışı örgütler), devletlerarası grup ve örgütler ile uluslararası sistemi içeren çok daha geniş bir düzeyi esas alırlar.¹¹

Tanımlar:

Savaş¹²:

Savaş iki veya daha fazla devlet arasındaki kapsamlı, sürekli, önemli ölçüde can kaybına yol açan bir çatışmanın, başta silahlı kuvvetler olmak üzere tüm araçlarla sürdürülmesidir.¹³

Prusyalı General Carl von Clausewitz'e göre savaş, "*çok daha büyük çapta olmak üzere, düellodan başka bir şey değildir; amacı hasmı alt etmek, yıkmak, böylece tüm direnişini yok etmektir. Savaş, hasmı istekleri yerine getirmeye zorlamak için uygulanan bir şiddet hareketidir*". Clausewitz'e göre şiddet, yani fiziki kuvvet, savaşın aracı olmakta ve savaş bir kuvvet kullanma eylemi olduğundan kuvvetin kullanılmasında bir sınır bulunmamaktadır. Savaş ortamında taraflar diğerini daha fazla kuvvet kullanmaya zorunlu kılar; bunun sonucu olarak da aşırılığa kaçması zorunlu bir karşılıklı etki doğar. Clausewitz'e göre, düşmanı alt etmek için, önce onun direnme gücünü anlamak ve bu direnme gücünü yenmeye çalışmak gerekir. Direnme gücü ise düşmanın "*elindeki olanakların genişliği*"ne ve "*iradesinin kuvveti*"ne bağlıdır. "*Düşmanın iradesinin gücü onu harekete geçiren etkenlere*

¹⁰ Arı, **age.**, s. 113.

¹¹ Aynı yer.

¹² Savaş tarihi çalışması için bk. John Keegan, **A History of Warfare**, Alfred A. Knoph, New York, 1993.

¹³ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2012, 507.

bağlıdır ve ancak yaklaşık olarak kestirilebilir. Fakat elindeki olanakların bir dereceye kadar tahmin edilmesi mümkündür".¹⁴ Bu şekilde düşmanın direnme gücünün yaklaşık olarak bir şekilde tespit edilmesi durumunda onu yenmek için eldeki imkân ve kabiliyetlerin buna göre düzenlenmesi, yani ya bunların üstünlüğü sağlayacak şekilde artırılması ya da bu yapılamadığı takdirde, mümkün olanın en fazlası yapılmaya çalışılır. Ancak düşman da aynı şeyi yapacağından tekrar yeni bir yarışma başlayacak ve taraflar aşırı hareketlere başlayacaklardır.

Savaşın hedefi hakkında Clausewitz'in ileri sürdüğü yaklaşımın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra incelemesini Liddell Hart 1925 yılından Paris'te yayımlanan "*Harbin Geleceği*" isimli kitabında yapmıştır. Bu kitap ile "*düşmanın asıl kuvvetlerinin muharebe alanında yok edilmesi*" şeklindeki stratejik amacın Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanış şeklini, kesin olmayan ve bitkinlik yaratan sonuçlarını gösteren eleştirisini yapmıştır. Kitap, daha sonra "*moral hedefler*"in faydalarını tartışarak şu konulara değinmiştir. Zırhlı birlikler¹⁵, "*düşman ordusunun en zayıf yeri*" olan ve onun sinir sistemini teşkil eden ulaştırma ve komuta merkezlerine nasıl kesin bir darbe indirebileceği ile hava kuvvetleri, bu stratejik hareketle işbirliğinden başka, hasım "*bir milletin sinir sistemi*"ne ve sanayinin "*sivil statik merkezlerine*" kesin sonuçlu bir darbeyi nasıl vurabilir konuları incelenmiştir.¹⁶ Görüldüğü gibi Liddell Hart, düşman karşısında stratejik bir durum üstünlüğü sağlamayı amaçlamıştır. Bu üstünlük, düşmanın dengesini bozmalı ve çarpışmaya gerek bırakmamalıdır; çarpışma gerekse bile dengesi bozulmuş bir düşmanın çözülmesi kolaylıkla sağlanabilmelidir.¹⁷

Topyekûn Savaş:

*"Ulusun bütün ulusal güçlerini (ekonomik, politik ve sosyo-kültürel) harbin akışına göre kullanılması durumudur."*¹⁸ Düşmanı şartsız teslim olmaya zorlayan ve devletlerin bütün kaynakları ile katıldıkları dünya genelindeki savaştır. Topyekun savaşlar temel özellikleri itibariyle devletlerin; bütün maddi manevi kuvvetleriyle

¹⁴ Clausewitz, *age.*, s. 35.

¹⁵ Tankların savaşta kullanımı için; Kenneth Macksey, **Tank Warfare a History of Tanks in Battle**, Hart Davis, London, 1972.

¹⁶ Liddell Hart, **Strateji Dolaylı Tutum**, çev.: Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 273.

¹⁷ Nejat Eslen, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003, s. 268-269.

¹⁸ **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**, s. 80.

karşı karşıya geldikleri; tüm nüfusun katıldığı; bütün ülke toprağının savaş alanı haline geldiği; karşı tarafı yok etme ya da şartsız teslimet zorlamayı amaçlayan genel ya da global savaşlardır.¹⁹ Topyekûn kavramının mutlak bütünü temsil etmediği ve her ülkede farklılıklar gösterdiği açık olmakla birlikte, bazı durumlarda (sivil ve asker) seferberlik oranı nüfusun tümüne yakındır.²⁰

Strateji:

Uluslararası ilişkiler ve dış politika alanlarını ilgilendiren anlamıyla strateji, bir devletin belirlenen hedefe ulaşmak için mevcut askerî, ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal güçleri birbiriyle uyumlu biçimde düzenleyip, bir araya getirerek koşulların gerektirdiği şekilde işlevsel biçimde hedefe uygun olarak yönlendirmesidir. Strateji oluşturma sürecinde; ulaşılmak istenen hedefin iyi tanımlanması, belirlenen hedefin gerçekleşmesi için gerekli güç ve imkânların oluşturulması ya da mevcut güç ve olanaklar arasında eşgüdüm-akışkanlık sağlanması, bu güç ve imkânların hedefe yönelik olarak uygun biçimde sevk edilmesi gerekmektedir. Bu üç aşamada ortaya çıkacak bir tıkanıklık ya da önemsememe durumu ilgili stratejinin etkinliğinin azalmasına ya da bu stratejinin geçersizliğine yol açacaktır.²¹ İkinci Dünya Savaşı'nda Kurtuluş Savaşı döneminde geliştirilmiş olan stratejiye benzer derecede mantıklı ve fayda getiren bir strateji İsmet İnönü tarafından geliştirilmiştir. Savaş dışı kalmak isteyen Türkiye bu dönemde ittifak oluşturma stratejisini tarafsızlık stratejisini destekleyen bir biçimde zaman kazanma ve savaş dışı kalma amaçlarına ulaşmak için kullanmıştır.

Tarafsızlık:

Başka iki devletin veya devletlerin savaş halinde olmaları durumunda, savaş dışında kalan ve savaşan devletlerle savaş başlamadan önceki normal ilişkilerini onların her biriyle imkân ölçüsünde korumaya çalışan devletin halini belirtir. Böylece tanımlanan tarafsızlık savaş ile barış arasında bir durumdur.²² Tarafsızlık, esnek bir terimdir. Savaş dışı kalmış ülkelerin tercih ve sempatilerini taraflardan birine doğru kaydırdıklarına daima rastlanmaktadır. Tarih ve kültür bağları, iktisadi

¹⁹ Arı, *age.*, s. 541.

²⁰ Mehmet Tanju Akad, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 204.

²¹ Eslen, *age.*, s. 61-73.

²² Nicolas Politis, **Tarafsızlık ve Barış**, çev.: Ahmed Reşid Turnagil, İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesi Devletler Hukuku Türk Enstitüsü, İstanbul, 1947, s. 7.

menfaatler, ırk yakınlığı ve ideoloji akımları, milletlerin politikalarına ve duygularına ister istemez yansımaktadır. Tarafsızlık, bütün tarafların saygı göstermeyi imzalamalarıyla taahhüt ettikleri sürekli bir uluslararası statü olabilir. Karşılıklı saldırmazlık antlaşmaları gereğince, bir devlet savaşanlardan hiç birine karşı silahlı aksiyona geçmemeyi kabul etmiş bulunabilir. Hükûmetler, savaşa katılmayacaklarını tek yanlı kararlarla açıklayabilirler. Devletler savaş dışında kalmaya karar verebilirler. Aynı koalisyonun bir üyesiyle çarpışırken bir başka cephede tarafsızlığın devam ettirildiğine rastlanabilir.²³ Hukuki bir terim olan ve dolayısıyla hukuki bir durum olarak görülen tarafsızlık, gerek savaş sırasında gerekse savaş dışı durumlarda devletler tarafından bir dış tarafından bir dış politika stratejisi olarak da benimsenmekte ve uygulanmaktadır. Tarafsızlık uluslararası hukuk kurumudur ve sadece savaş durumunda söz konusudur.²⁴ Tarafsızlık genel anlamda, savaş sırasında savaş dışı kalma ve çatışan taraflara askerî kolaylıklar sağlamama anlamına gelmektedir. Bununla beraber, teknik anlamda hukuksal bir statü olarak görülen tarafsızlık, gerek tarafsız devletlere gerekse savaşan taraflara uluslararası hukukun birtakım hak ve yükümlülükler öngördüğü bir durum ifade edilmektedir. Tarafsızlık konusu 1907'de La Haye konferansında ele alınarak tarafsız devletlerin hak ve yükümlülükleri belirlenmiştir. 1928 Paris Paktı, taraf olmama veya savaşmama kavramını kullanarak savaş esnasında bir devletin savaş dışı kalabileceği, ancak hiçbir şekilde bu statüsünü sürdürmeye zorlanamayacağı ve sempati duyduğu tarafa gerekli gördüğü yardımı yapabileceği üzerinde durmuştur.²⁵ Tarafsızlık savaş hukuku içerisinde yer alan ve gerek savaşan gerekse tarafsız devletler açısından da çeşitli hak ve yükümlülüklerde getiren tarafsızlık hukukunu oluşturmaktadır. Savaş sırasında devletlerin bu hukuk kuralını uygulamaları çeşitli siyasal endişelerden kaynaklanabileceği gibi çeşitli siyasal sonuçlar da doğurabilmektedir.²⁶

Askerî güç:

“Millî gücün bir elemanı olup, millî politikanın uygulanmasında ve millî hedeflerin elde edilmesinde kullanılan fiziki güçtür. Askerliğe, orduya, millî savunma

²³ Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**, Büro-Tek Ofset Matbaacılık, Ankara, 1990, s. 73.

²⁴ Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, 5. Bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s. 69.

²⁵ Arı, **age.**, s. 258.

²⁶ Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, s. 390.

ve millî güvenliğe ilişkin; beşeri, bilimsel, fiziksel ekonomik, moral ve kültürel tüm nitelikler ve nicelikleri kapsayan güç'e askerî güç denir." Çağdaş anlamda askerî güç, bir devletin ve milletin harp gücüdür, millî gücün tüm unsurlarından yararlanır ve etkinliği bakımından da onlara bağımlıdır. Ordu bu harp gücünün muharebe unsurunu oluşturur. Çünkü çağdaş harp topyekûn harptir²⁷. Gerçekçi yaklaşıma göre genelde ulusun gücü veya devletin kapasitesi ile askerî gücü özdeşleştirilir ve diğer unsurları ikincil önemde görürler. Çünkü bu yaklaşıma göre devletin temel amacı hayatta kalmak ve mümkünse bu gücü artırmak ve üstünlük sağlamaktır. Böyle bir ortamda devletler için en temel sorun güvenlik konusu olduğundan gerek güvenliğini sağlayabilmesi ve hayatta kalmak ve mümkünse bu gücü artırmak ve üstünlük sağlama amacını gerçekleştirebilmesi için askerî güç bir devlet açısından vazgeçilmez bir unsur olmaktadır.²⁸

Silahlı Kuvvetler (Ordu):

Bir devletin silahlı kuvvetleri genel olarak kara, deniz ve hava kuvvetlerinden oluşur. Silahlı kuvvetlerin böylece üç esas bölüme ayrılmasını doğa (tabiat) gerektirmektedir. Çünkü savaş harekâtı birbirinden çok farklı olan karalar, denizler ve havalarda (halen buna uzayda eklenmiştir) cereyan etmektedir. Her çevre için ona özgü, harp silah ve araçları, bunların kullanılması ile ilgili özel yöntem ve taktikler ve üst düzey yönetimleri ile ilgili farklı harekât stratejileri mevcuttur. Bu aynı zamanda her bir kuvvete ait personelin; bu farklı çevrelerin şartları, oralara özgü silah ve araçlar, bunların kullanılması, bakım ve idamesi, farklı taktikler, görevler, sevk ve idare yöntemlerine uyum sağlayacak biçimde eğitilmeleri ve fiziki kondisyona sahip olmalarını gerektirir.²⁹

Askerî Örgütlenme:

Askerî örgütlenme tarih boyunca her toplumda çok farklı biçimler almakla birlikte, 20'nci Yüzyılın ordularında birbirine oldukça benzer yapılar ortaya çıkmıştır. Bu konuda silah sistemleri ve taktik anlayışlar yanında toplum yapısının, üretimin ve geleneklerin de rolü bulunmaktadır. Piyade birlikleri manga, takım, bölük ve tabur şeklindeki temel örgütlenme yapısına sahiptir. Ateşli silahların ortaya

²⁷ **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**, s. 131.

²⁸ Arı, **age.**, s. 142.

²⁹ **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**, s. 139.

çıkmasından sonra doğuda ve batıda birçok orduda bölük örgütlenmesi askerî örgütlenmenin temelini oluşturdu. 19'uncu Yüzyılın sonundan itibaren bölükten başlayarak her seviyedeki birliğe daha ağır silah birimlerinin eklenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bölüklerdeki silah takımları (ağır makineli tüfek, bomba atar, hafif hava ve roketler) veya taburlardaki ağır silah bölükleri orta havanlar, daha ağır tanksavar roketleri, uçaksavar roketleri, geri tepmesiz toplar bunun örnekleridir. Alay ve tugay örgütlenmesinden daha büyük daimi kuruluşlar 18'inci Yüzyıl Fransa'da gündeme getirilmiş ve çok kısa sürede bütün ülkeler tarafından uygulanmıştır. Bütün silahları bünyesinde barındıran tümenler genellikle üç alayda toplanan oniki piyade taburu, bir süvari alayı ve topçu birliğinden oluşmaktaydı. Bunlar kendi sihiye, istihkâm, ulaştırma, levazım ve ordonat birimlerinde de sahipti.³⁰

Stratejik Savunma:

Genelkurmay Başkanlığı seviyesinde bir askerî stratejik savaş uygulaması durumudur. Kuvvetlerin stratejik taarruz için yeterli olmadığı durumlarda bu iş için gereken gücü oluşturmak ve müttefikleri harekete geçirmek, zamanı kendi lehine işletmek amacıyla stratejik düzeyde ileri harekâta geçilmeden savunmada kalınmak suretiyle uygulanır.³¹

Stratejik Taarruz:

Genelkurmay Başkanlığı düzeyinde bir stratejik savaş uygulamasıdır. Askerî stratejik hedeflerin silahlı kuvvetlerin taarruzu ile elde edilip kesin sonuçlara varılmasını öngörür. Aslında savaşta kesin sonuca varılması için başka bir yol ve yöntem yoktur.³²

Askerî Güç ve Hazırlık:

Askerî gücün barışta caydırıcılık, savaşta muharebe görevlerini başarabilmesi için sürekli olarak harbe hazır durumda bulunması şarttır. Askerî hazırlık, askerî gücün "*harbe hazırlık*" yeteneğinin önemli bölümünü teşkil etmekle birlikte, tümünü kapsamaz. Gerçek durum; devletin, milletin, tüm maddi ve manevi değerleri ve bunların yurt içi ve yurt dışındaki verimlilikleri ile harp etmeye hazır olmaları

³⁰ Akad, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, s. 36-37.

³¹ **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**, s. 143.

³² **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**, s. 142.

demektir. Askerî gücün harbe hazırlığının kapsadığı hususlar, millî gücün tüm unsurlarının bu alandaki işlevleridir ve gerçek bir hazırlık ancak bu işlevlerin etkin biçimde ve sürekli olarak yerine getirilmesiyle olur. Günümüz ölçüleriyle bu hazırlığın en önemli etkenlerinden birini “*Lojistik ve İdari Yeterlilik*” teşkil etmektedir. Bu kavram, “*Askerî birliklerin, harbe hazır olması ve savaşı sürdürmesi için; personel, silah ve her türlü malzeme bakımından ihtiyaçlarının tespiti, bunların temin ve tedariki, hizmetlerini*” ifade etmektedir. Hazırlık konusunda, diğer önemli bir husus da “*teknik yeterlilik*”tir. Bu sadece personelin eğitim, sağlık ve moral hususlarının, malzemenin depolama, bakım ve onarımları ve bunların hepsinin birliklere atama, tahsis ve dağıtımını ve bunlarla ilgili ulaştırma teknik bakımından ileri düzeyde bulunmakla değil, daha üstün teknolojik ürünleri elde etmek için sürekli bir araştırma-geliştirme faaliyeti içinde bulunmakla gerçekleşebilir.³³ Machiavelli Prens isimli eserinde askerî güç ve yasa ilişkisini şöyle ifade etmiştir: “*İyi bir askerî kuvvetin olmadığı yerde iyi kanunlar olamaz ve iyibir askerî kuvvetin olduğu yerde mutlaka iyi kanunlar vardır.*”³⁴ Askerî hazırlık otokratik devletler için daha kolay olmasına rağmen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında Avrupa ekonomisindeki genel gelişme diğer devletlerinde ilgili endüstriyel imkânlarla sahip olmasını sağladı. Özellikle uçaklar ve arabalar gibi elektronik ve mühendislik araçları gibi ileri teknoloji ürünlerinin seri üretimi, askerî güç için bir kaynak ve beceri sağladı.³⁵

İhtiyat Bulundurma:

Askerliğin en temel ilkelerinden olan ihtiyat, belirli bir alanda kullanılabilir yedek kuvvet bulundurulması, öncelikle emniyet prensibi açısından önemlidir. Savaşın belirsizliği ve beklenilmeyen durumlar karşısında her seviyede ihtiyat bulundurulur. Savunmada oluşabilecek boşlukların doldurulması, düşman girmelerinin veya kuşatma girişimlerinin önlenmesi, gerektiğinde yeni savunma kademeleri oluşturulması için ihtiyat oluşturulması şarttır.³⁶

³³ Devlet’in Kavram ve Kapsamı, s. 146-147.

³⁴ Niccolo Machiavelli, Prens, çev.: Anita Tatlier, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 77.

³⁵ Jeremy Black, Savaş ve Dünya, Askerî Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000, çev.; Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yayınları, 2009, s. 435-436.

³⁶ Akad, Modern Savaşın Temel Kavramları, s. 181.

Lojistik Sorunlar:

Lojistik bir ordunun hareket edebilmesi, bakım ve idamesi ve etkili eylemlerini sürdürebilmesi için gerekli destek faaliyetlerinin tümüdür. Bir operasyon alanında ne kadar kuvvet sevk edilebileceği ve bunların ne kadar orada tutulabileceği lojistik sorunların çözümüne bağlıdır. Lojistik sadece stoklar ve bunların ulaştırılmasıyla sınırlı olmayıp, savaşı idame ettirecek altyapı ve üretim kapasitesini de içerir. Ordular daima ikmal malzemelerini onlara ulaştıran tedarik sistemine, depolara, tesislere, kara ve demiryollarına, havaalanları ve limanlara bağlıdır; her türlü taşıma araçları, tamir-bakım-üretim ve ikmal sistemleri de bunların tamamlayıcısıdır. Modern savaşın getirdiği ilk önemli değişiklik demiryollarının sağladığı imkânlar oldu. Bununla birlikte, demiryollarına bağımlı olmanın orduları demiryolu üzerindeki ikmal noktalarına bağladığı da görülür. Ordular kolaylıkla buralardan uzaklaşamazlar ama hayvanla çekilen arabalarının yollarını kısaltmış olurlardı. ³⁷

³⁷ Akad, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, s. 140.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ULUSLARARASI ORTAM, TÜRKİYE VE TÜRK ORDUSU

1.1. Uluslararası Ortam ve Askerî Kuvvet Durumu

İki savaş arasındaki dönemde uluslararası sistemin yapısal özelliklerinde bazı temel değişiklikler meydana gelmiştir. Öncelikle Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çökmüştür. Yine aynı dönemde, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'nın sistem çerçevesindeki ilişkiler içerisinde yer alması, sistemin Avrupa merkezli olmasını etkilemiştir.³⁸ Birinci Dünya Savaşı sonrasında Versailles Düzenlemeleri ile Avrupa'da sorunları çözememiş, bir süre ertelemiş ve yeni sorunlar meydana getirmiştir.³⁹ Savaşı kazananlar ve kaybedenler arasında statükonun korunmasını isteyen devletlerin karşısında başta Almanya olmak üzere bir revizyonist grup oluşmuştur.⁴⁰ İtalya, İspanya ve Portekiz'in yanı sıra Doğu Avrupa ve Balkanların Çekoslovakya dışındaki tüm ülkeleri, 1930 yılına gelindiğinde yeteneksiz yöneticilerin uluslararası sorunları karşısında başarısız olması sonucunda diktatörlerin ve monarkların denetimine geçmişti. Almanya'da ise Hitler nihai gücü elde etme yolunda ilerliyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında artan ekonomik sorunlar ve üretim güçlerinin zayıflığı, devletlerin millî ekonomilerine el koymalarına ve uluslararası maceralara yönelmelerine neden olmuştur. Milletler Cemiyeti, tartışma, görüşme, baskı ve diğer yöntemlerle çözümlenemeyen siyasi sorunları kolektif askerî müdahaleyle çözmeyi hedeflemişti. Büyük güçlerin aldırılmazlığı, kendi çıkarlarını ön planda tutmaları ve görecekları karşılıktan çekinmeleri nedenleriyle Milletler Cemiyeti Japonya'nın Çin, İtalya'nın Habeşistan ve Almanya'nın da Avrupa'daki saldırganlığını önleyemedi. Bu durum bu devletler açısından komşu bir devleti güç kullanarak ele geçirmesi konusunu

³⁸ Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, s. 225.

³⁹ Mustafa Aydın, "*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 6. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 400.

⁴⁰ Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, s. 226.

ortaya çıkardı. Uluslararası örgütlenmede bir ilk olan Milletler Cemiyeti'nin zayıflığı Cemiyet'e üye olmayan devletlerin işbirliği yapmaması, uluslararası ilişkilerde güç kullanmayı tercih eden devletlere kısa süreli ekonomik ambargo dışında başka bir engelleme yapılmamasına neden oldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin dünya siyasetinden çekilmesi ve kendi iç sorunlarına dönmesi Milletler Cemiyetinin kurmaya çalıştığı ortak güvenlik sistemini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı'nın devamı niteliğindedir ve 1919 düzenlemelerinin çözemediği karmaşadan doğmuştur. Eric Hobsbawn, 1918 barışından sonra ortaya çıkan istikrarsızlık ve bu barışın bozulma ihtimali olmasının yanında, İkinci Dünya Savaşı'nın somut nedeninin, 1930'lu yılların sonundan itibaren çeşitli anlaşmalarla birbirine bağlanan Japonya, Almanya ve Japonya'nın saldırgan tutumlarından kaynaklandığını ifade etmiştir. Savaşa giden yolun kilometre taşları şunlardı: Japonya'nın 1931'de Mançurya'yı işgal etmesi; İtalya'nın 1935'te Habeşistan'ı işgal etmesi⁴¹; Almanya ve İtalya'nın 1936-1939'da İspanya İç Savaşı'na müdahale etmeleri; Almanya'nın 1938 yılı başında Avusturya'yı işgal etmesi ve aynı yılın sonuna doğru Çekoslovakya'yı güçsüz durumda bırakmaları; Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'nın geri kalan kısmını işgal etmeleri ve ardından İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi; Almanya'nın Polonya üzerinde, savaşın fiilen ortaya çıkmasına yol açan talepleri. Bunun yanında meydana gelen diğer olumsuzlukları da şöyle sıralayabiliriz: Milletler Cemiyeti'nin Japonya'ya karşı harekete geçememesi; 1935'te İtalya'ya karşı etkin önlemlerin alınamaması; Britanya ve Fransa'nın, Almanya'nın Versailles Antlaşması'nı tek taraflı olarak suçlamasına ve 1936'da Rhineland'ı askerî olarak işgal etmesine tepki göstermemeleri; İspanya İç Savaşı'na müdahale etmeyi kabul etmemeleri; Avusturya'nın işgaline tepki göstermemeleri; Almanya'nın Çekoslovakya'ya yaptıkları şantaj karşısında gerilemeleri (1938 Münih Antlaşması); SSCB'nin Hitler'e olan muhalefetinin 1939'da kesintiye uğraması (Ağustos 1939, Hitler-Stalin Paketi).⁴²

⁴¹ İtalya'nın Habeşistan'a yaptığı askerî harekât ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Pietro Badoglio, **Mareşal Badoglio Habeşistan Seferine ait Hatıralar**, çev. İbrahim Baybura, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1939.

⁴² Eric Hobsbawn, **Kısa 20.Yüzyıl Aşırılıklar Çağı 1914-1991**, 5. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2011, s. 47-48.

Devletlerin İkinci Dünya Savaşı'na hazırlıkları Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya koyduğu topyekûn savaş düşüncesine dayanıyordu. Bu hazırlıklar devletlerin; yıldırım harbi, yıpratma harbi ve menfî savunma doktrinlerine dayanıyordu.⁴³

1.1.1. İngiltere

İngiltere'de başbakanın başkanlığı altında bulunan "*İmparatorluk Savunma Kurulu*" savaşa hazırlık ve millî seferberliğe ait bütün işleri tek elden yönetiyordu. Bu kurulda ilgili bakanlar ve askerler bulunuyordu. Savaş sırasında kurulun bir savaş kabinesi şeklinde faaliyet göstermesi düşünülmüştü. Savunma kurulunun işleri, doğrudan başbakan emrinde olan "*Daimi Sekreterlik*" kısmında hazırlanıp yürütülüyordu. Daimi Sekreterlik millî savunmanın farklı işlerinde görev yapan asker ve sivil uzmanlar ile çeşitli komite ve komisyonlardan oluşmaktaydı. İngiltere'de devletin bütün birimlerinde millî savunma fikirlerinin gelişimini ve birleşmesini sağlamak ve millî savunma teşkilatlarında çalışacak kişileri eğitmek amacıyla 1927 yılında "*Savunma Akademisi*" açıldı.⁴⁴ İngiltere İkinci Dünya Savaşı'na hazırlık bakımından geç kalmıştı.

İngiltere, ABD, SSCB ve Almanya'dan sonra dünyanın dördüncü büyük sanayi gücüydü ve stratejik açıdan pek çok üstünlüğe sahipti. 1933'te kamu harcamalarının yüzde 46,6'sı sosyal hizmetlere, yüzde 10,5'i silahlı kuvvetlere ayrılmıştı. İtalya'nın Etyopya'yı işgali ve Alman hava kuvvetlerinin gelişimi 1936 yılından itibaren İngiltere'nin savunma harcamalarını artırmasına neden oldu. Ancak bu harcamalarının toplamı Almanya'nın harcamalarının üçte biri kadardı. ABD'nin çıkardığı tarafsızlık yasası İngiltere'nin ABD'ye borçlanmasını engellemişti ve İngiltere harcamalarını artıramamıştı. Silah harcamalarına ayrılan kaynak arttıkça "*sanayi donanımlarının ve mühendislerin yetersizlikleri de*" ortaya çıkmaktaydı. Silah üretimi için ABD'ye ve İsveç'e daha fazla sipariş verilmesi gerekmişti. 1933'te 633 adet uçak imal eden İngiltere uçak imalatını 1935'te 1.140'a, 1938'de 2.827'ye

⁴³ Seyfi Kurtbek, **Milletin Harbe Hazırlanması**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1946, s.1.

⁴⁴ Kurtbek, **age.**, s. 8.

1939'da 7.940'a yükseltmişti.⁴⁵ Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Kraliyet Hava Kuvvetleri 281.000 kişilik personel kadrosu ve 200 hava filosu ile dünyanın en büyük hava kuvveti idi. 1936 yılından itibaren uzun menzilli stratejik bombardıman uçaklarının imalatı ile hava kuvvetleri teşkilatında yenilikler yapıldı. Kraliyet Hava Kuvvetleri; Bombardıman Komutanlığı, Av Komutanlığı, Sahil Müdafaa Komutanlığı, Eğitim Komutanlığı olmak üzere dört komutanlığa ayrıldı. 1935 yılından 1938'e kadar uçak sayısı 1.020 adetten 2.031'e çıkarıldı.⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mecburi askerlik hizmetini kaldırmış, gönüllü askerlik sistemine dönmüştü. Topyekûn bir savaş hazırlığı için alınması gereken kesin bir tedbirin mecburi askerlik hizmeti olduğu düşünülmüş ve 26 Nisan 1939'da İngiltere'de askerlik hizmeti zorunlu hale getirilmiştir.⁴⁷ İngiliz halkının ve Avustralya, Güney Afrika, İrlanda, Kanada gibi dominyonların halklarının savaşa katılma konusundaki isteksizliği, İngiltere'nin savaşa hazırlanırken yaşadığı önemli bir olumsuztu. Ayrıca Birleşik Krallık'ın savunma fonksiyonlarının İngiltere'nin ekonomik gücüyle uyumlu olmayışı, savaşa hazırlık aşamasında takip edilecek yöntemin belirginleşmesini önlemişti. İngiltere'nin bir deniz gücü olması nedeniyle, İngiltere'nin mevcudiyetini sürdürebilmesi için öncelikle Almanya'nın, İngiltere adası etrafında kuşatma oluşturmasının engellenmesi gerekmişti. Bu amaçla ilk önce okyanuslarda korsanlık faaliyeti sürdüren Alman kruvazörlerinin, denizaltı ve uçaklarının hareketlerini engellemek istemişti. İkinci olarak İngiliz donanmasının Akdeniz'deki hâkimiyetini korumak, üçüncü olarak da ABD ile işbirliği içerisinde Uzakdoğu'daki mevcut durumunu devam ettirmek istemişti.⁴⁸ Ayrıca İngiliz ordusunun ve RAF'ın (Royal Air Force) Hindistan, Irak, Mısır ve Filistin'de ve sömürgelerinde artan polislik faaliyetleri, İngiltere'ye ekonomik olarak çok fazla yük getirmekteydi. Mali durumun yeni bir savaşı kaldırmayacağı düşünülmüştü.⁴⁹ İngiltere'nin ekonomik açıdan sıkıntı içerisinde olmasına karşın iki önemli alanda üstünlüğü bulunuyordu. Birincisi *"uçacağı bir deniz silahı olarak gören"* anlayış

⁴⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 128.

⁴⁶ Türkan, **2. Dünya Harbi Hava Harekâtı (1939-1945)**, s. 13.

⁴⁷ Muzaffer Erendil, **İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 43.

⁴⁸ Tekeli ve İlkin, **age.**, s. 128.

⁴⁹ Hobsbawn, **Kısa 20. Yüzyıl Aşırılıklar Çağı 1914-1991**, s. 204.

ikincisi ise “savaş öncesi radar teknolojisinin önemli oranda geliştirilmiş” olmasıydı. Radar⁵⁰ sayesinde uzak mesafelerden dost ve düşman hava araçlarının tespit edilmesi taarruz ve savunma harekâtlarında üstünlük sağlamaktaydı.⁵¹ Bu koşullar altında İngiltere’nin kendi imkân ve kabiliyetleri ile stratejinin ana hatları ortaya çıkmıştı. Ada devleti olması nedeniyle yıpratma savaşı doktrinini benimsemişti. Bu doktrinin esası taarruz eden düşmanı stratejik savunma yaparak oyalamak, yıpratmak ve bu şekilde zaman kazanarak; halkın savaşa desteğini sağlamak, savaş ekonomisini oluşturmak, seferberlik faaliyetlerini tamamlamak, savaşa gücünü en üst seviyeye çıkarmaktır. Bu sayede stratejik taarruz ederek kesin sonucun alınmasını sağlamak hedeflenmiştir.⁵²

İngiltere’nin cephe gerisi savaşı benimsemesi, Almanya’nın Avrupa kıtasının çoğunluğunu ele geçirmesi sonucu, bunu karada sürdürebilecek tek savaş türü olarak kabullenme zorunluluğundan gelmekteydi. İngiltere Fransa düşmeden büyük çapta gayrinizamî harp birlikleri kurulmasına ihtiyaç duymuştu.⁵³

1.1.2. Almanya

Almanya topyekûn savaşa hazırlanma amacıyla 1933 yılında Mareşal Göring başkanlığında “Devlet Savunma Bakanlar Kurulu” oluşturuldu. Bunun üyeleri Führer’in vekili ile birlikte işleri bakanı, ekonomi bakanı ve genelkurmay başkanı idi. Kurulun emrinde ekonomik hazırlıklar için bir “Harp Ekonomisi İdare Kurulu” vardı. Bu kurul üç yıl içerisinde harp ekonomisini esaslı bir şekilde kurmuş, silahlı kuvvetler donatılmıştı.⁵⁴ Harp kuvvetleri, üstün hava birlikleri, zırhlı ve motorlu birliklere dayanan büyük bir kara ordusu, kuvvetli bir denizaltı filosuna dayanan donanma ile savaşa hazırlanmıştı. Ülke gençliği ve halk savaşı için iyi hazırlanmış,

⁵⁰ Radar teknolojisinin gelişimi ve kullanımı için bk. Lois Brown, **Technical and Military Imperatives A Radar History of World War II**, Taylor&Francis Group, New York, 1999.

⁵¹ Tekeli ve İlkin, **age.**, s. 129.

⁵² Kurtbek, **age.**, s. 8.

⁵³ Otto Heilbrunn, **Düşman Gerisinde Harp**, çev.: Semih Abut, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s. 16.

⁵⁴ Erendil, **İkinci Dünya Harbi’nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri**, s. 43.

millî birlik en kuvvetli şekilde kurulmuştu.⁵⁵ 1933 yılı Ocak ayında Alman Ordusu yasal yönden 100 bin askerden fazla olmaması gerekiyordu; oysa Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden önce askerî yetkililerin 7 tümenlik ordusunu 21 tümene çıkarmak için gizli planları vardı. Hitlerin 1933 Şubatında “*mümkün olan en büyük güce sahip bir ordu yaratma*” sı için verdiği genel nitelikli emir, planlamacılar tarafından, para ve insan gücü kısıtlamalarından nihayet kurtularak daha önceki tasarıların uygulanmaya konması için bir başlama işareti sayılmıştı. 1935 yılında zorunlu askerlik uygulaması getirildi ve ordu 36 tümene çıkarıldı. Almanya'nın 1938 yılı sonunda 42 aktif tümen, 8 ihtiyat ve 21 “*Landwehr tümeni*”; savaş başladığında ise 103 tümeni bulunuyordu. Alman Hava Kuvvetlerinin genişlemesi daha büyük ve hızlı oldu. Alman uçak üretimi 1932'de yalnızca 36 uçak iken, bu sayı 1934'te 1.932'ye, 1936'da 5.112'ye çıkmış, hava kuvvetlerinin 26 olan filo sayısı 302'ye yükselmişti ve savaş başladığında 4.000 adet cephe uçağı vardı. Almanya bu süreçte hava kuvvetlerinin yanı sıra deniz kuvvetlerinde güçlü bir muharebe filosu oluşturuyordu. Almanların karada ve havada olduğu gibi denizde de yeniden silahlanma programları güç dengesini mümkün olduğu kadar çabuk değiştirme kararlılığı taşıyordu. Alman ordusunun harekât doktrini açısından yeterli olduğu şöyle ifade edilmiştir: Ordu tank kuvvetlerini bir araya yığmaya ve sonra da muharebe meydanında telsiz bağlantısını koruyarak onlara inisiyatif tanımaya hazırlıklıydı; hava kuvvetleri stratejik görev eğitimlerine rağmen, ordunun saldırılarına yardım etmelerini sağlayacak biçimde eğitilmişti; denizaltı kısmı küçük olmakla birlikte taktik esnekliğe sahipti.⁵⁶ Almanya'nın savaş hazırlığı için geliştirdiği, “*yıldırım savaşı doktrini*”⁵⁷ idi. Bu doktrinin üç temel esası şunlardı: Birincisi savaş hazırlığında ön almak, ikincisi üstün savaş kuvvetleri ile taarruz etmek ve üçüncüsü düşmanın harp gücünü seferber etmesine imkân vermeden kesin sonucu almaktı.⁵⁸ Bu doktrinin en önemli özelliği kısa zaman içerisinde kesin

⁵⁵ Kurtbek, *age.*, s. 2.

⁵⁶ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar)**, çev.: Birtane Karanakçı, 2. bs., İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1990, s. 358-362.

⁵⁷ M.Tanju Akad, **Askerî Tarihte Stratejik Düşünce**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s. 175.

⁵⁸ Kurtbek, *age.*, s. 1-2.

sonucun alınmasıdır; savaşın uzaması durumunda kesin sonuç alınmadığında savaşı kaybetme olasılığı yükselecektir.⁵⁹

Hitler'in uyguladığı dış politika üç aşamalıdır: Birincisi Almanya'nın Versailles Barış Anlaşmasının kısıtlamalarından kurtarılması; İkincisi Almanya dışında yaşayan bütün Almanların Alman sınırları içine alınması yoluyla "*bir ulus, bir devlet*" (ein volk, ein Reich) ilkesinin gerçekleştirilmesi; üçüncüsü ise Lebensraum, yani "*hayat sahası*" siyasetiyle, Alman devletinin refahını ve mutluluğunun en üst seviyeye çıkarılması.⁶⁰ Bu politika Alman ordusunun 1934-1938 yılları arasında hızla silahlanması ile hayata geçirildi. Kara, deniz ve hava kuvvetlerinin yeniden teşkilatlandırılması konusunu Franz Hadler şöyle ifade etmiştir: "*Politikacı Hitler'in çokluğu ile tesir yapacak bir ordunun süratle meydana getirilmesi isteği, Hitler'in dış politika metotlarına ve blöfe dayanan rolüne uygundur.*"⁶¹

Alman Ordusu 1935 yılından itibaren sistematik olarak büyütüldüğü zaman zırhlı tümenlerinin kuruluşu da ön planda yer almış ve bu birliklerin diğer ülkelerde olduğu gibi eskimiş malzeme ile değil özellikle modern silah ve ulaşım araçlarıyla teçhiz edilmiştir. Zırhlı birlik kurulmasındaki amaç yalnız tank alayları değil, özellikle müstakil olarak büyük ölçüde harekât yapabilecek güçte birlikler meydana getirmektir. Tanklar yarma yapabilecek güçtedir, fakat piyade birlikleri elde edilen araziyi işgal etmez ve düşmandan temizlemezse, düşman hatlarından açılan gedik tekrar kapanır ve başarının elden gitmesine neden olur. Piyadenin kendisini desteklemek üzere topçuya, tankların da istihkâmcılara, piyade, topçu ve diğer birliklere ihtiyacı vardır. Bir zırhlı birliğin kullanılmaya tamamen hazır ve operatif darbe indirecek güçte olması için bütün sınıflardan oluşan ve her sınıfın özel silah ve ulaşım araçlarına ihtiyacı vardır.⁶²

Almanya 1933 yılından itibaren iktisadi ve sanayi kalkınmayı sağlamak amacıyla kendi fabrikalarına birçok silah ve mühimmat sipariş etmiş ve 1937

⁵⁹ Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 123.

⁶⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 8. bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 43.

⁶¹ Franz Hadler, *Hitler Başkomutan*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Askerî Basımevi, İstanbul, 1953, s. 5.

⁶² Von Heinz Bergemann, *Guderian'ın Zırhlı Ordusu ile Doğuda*, çev.: Şinasi Erdok, Genelkurmay Basımevi, İstanbul, 1952, s. 5.

yılından sonra bütün sanayi kuruluşlarını savaşa hazırlık kapsamında üç ekip sekizer saatten 24 saat tam olarak çalıştırmıştır.⁶³ Ayda ortalama üretim şöyleydi: 3.000 adet top, 11 milyon top mermisi, 14.000 adet makineli tüfek, 250.000 adet tüfek, 12.000 ton barut ve 19 adet uçak fabrikasından 10 tanesi tam olarak faaliyette 200 adet uçak imal ediliyordu.⁶⁴ Alman Ordusunun mevcudu 1939 yılı baharında 1.230.000'a yükseltildi. Ordunun barış kadrosu 64 tümen (50 piyade, 4 motorlu, 5 zırhlı, 4 hafif zırhlı, bir süvari tugayı), sefer kadrosu ise 106 tümen (50 nizamiye, 4 motorlu, 18 ihtiyat, 18 redif, 16 ikmal, 5 zırhlı, 4 hafif zırhlı) olarak oluşturulmuştur. Hava ordusu 6.000 adet birinci hat uçağından oluşan 250 bölük ile deniz kuvvetleri iki muharebe gemisi, 3 cep kruvazörü, 2 ağır, 6 hafif kruvazör, 22 destroyer, 67 denizaltı gemisi, 30 torpidobot, 100 hücumbot olmak üzere 243.000 bin tonlato hacminde dünyanın altıncı büyük donanmasına sahipti.⁶⁵ Barış tecrübelerine nazaran seferberlik nakliyatında eksik görülen hususların karşılanması için 10.000 lokomotif ve 150.000 vagon sipariş edilmişti. Yeni seferberlik hazırlıklarının en önemli özelliği klasik hazırlıklardan farklı olarak her yıl Mart ve Ağustos aylarında talim ve terbiye gerekçesi ile çok sayıda genç silahaltına alınarak manevralar yaptırılıyor, komşu devletlerin bu konuda kuşkulanması önlenerek, askerî kadroların takviye edilmesi ve seferberlik nakliyatı ile yığınak yapılıyordu.⁶⁶

Almanya kendisini savunma hakkına sahip olduğunu açıklamış ve yeni bir ordu kurma girişimlerine başlamıştır.⁶⁷ Kara, deniz ve hava kuvvetlerinde sanayi ve silah tekniği konularında birlikler ile sanayi kuruluşları arasında irtibatı sağlamak amacıyla silah dairesi kurulmuştur. Ayrıca kara kuvvetlerinde teknik yapımların askerî isteklere uygunluğunu kontrol etmek amacıyla "*Silah Deneme Dairesi*" oluşturulmuştur. Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanlığında; savunma ekonomisi karargâhı ile yedek personelin silahaltına alınması ve her üç kuvvetin hayvan ve

⁶³ Kadri Perk, **Tarih İlmî ve Harp Tarihine Giriş Yıldırım Harbi**, Harp Akademileri Matbaası, Ankara, 1946, s. 192.

⁶⁴ Salih Polatkan, **I. ve II. Cihan Harbinin Hazırlıkları Bakımından Bir Mukayese**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1944, s. 38-39.

⁶⁵ Martin Kitchen, **A Military History of Germany**, Indiana University Press, London, 1975, s. 235-281; Memduh Tağmaç, **Yabancı Harb Tarihi (II. Dünya Harbi)**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1953, s. 5-6.

⁶⁶ Polatkan, **I. ve II. Cihan Harbinin Hazırlıkları Bakımından Bir Mukayese**, s. 38.

⁶⁷ Hitler'in askerî birliklerinin gelişimi ile ilgili bk. **Warfare and The Third Reich: The Rise and Fall of Hitler's Armed Forces**, Ed.: Christopher Chant, Salamander Book Ltd., New York, 1996.

motorlu araç ihtiyaçlarını temin etmekten sorumlu şubeler bulunmaktaydı. Seferberlik hazırlıklarının yürütülmesi ve seferde kurulacak birliklerin ihtiyaçlarını temin ile görevli İhtiyat Müfettişlikleri vardı.⁶⁸

1939 yılında savaş başladığında Almanya ayda 800 adet savaş uçağı imal ediyordu. Bunun 300-400 adedi Heinkel 111, Dornier 17, Junkers 88 ve 50 adet Junkers 87 ile 300 adet Messerschmitt 109 ve Messerschmitt 110 av uçağı idi. Uçak sanayinin diğer ürünleri ise botlu ve botsuz deniz uçaklarıydı. Avrupa'da diğer hava kuvvetleri ile kıyaslandığında SSCB hariç hiçbir ülkenin hava gücü bu derece yüksek üretime sahip değildi.⁶⁹

Batı stratejilerinin esası, piyade tümeninin gelecek savaşların gerek taarruzda ve gerekse savunmada en önemli askerî kuvvetini oluşturması düşüncesiydi. Bu tümen, taarruzda hava kuvvetlerinin ve zırhlı birliklerinin ateş desteğinde; savunmada ise, tanksavar ve uçaksavar toplarının himayesinde görev yapacaktı. Sınır boyunca önemli tahkimatlar içine⁷⁰ gömülmüş ve yayılmış olan piyade tümenleri bütün Alman taarruzlarını geri püskürtecekti.

Almanya'nın 1939 yılından Polonya'yı işgalinden birkaç gün önce hafif silahlarla teçhiz edilmiş yüzlerce Alman casusu, maden ve fabrika işçisi kıyafetinde Polonya'ya yollanmış ve işgalden birkaç saat önce bazı kilit sanayi tesislerini ele geçirerek, bunların tahrip edilmesini önlemiş ve hemen Alman savaş sanayi için üretime geçmelerini sağlamıştı.⁷¹

1.1.3. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 1917 İhtilalinden sonra topyekûn bir kalkınma seferberliğine başlamıştı. Siyasi ve ekonomik rejim savaş ekonomisinin daha barış zamanında kurulmasını sağlıyordu. Sanayileşme hareketinde büyük

⁶⁸ İkinci Dünya Harbinde Harp Ekonomisi, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1984, s. 43.

⁶⁹ Asher Lee, **Alman Hava Kuvvetleri**, çev.: Aydın Kut, Hava Basımevi, Eskişehir, 1955, s. 172-173.

⁷⁰ Emanuel Moravec, **Yeni Strateji (Bugünkü Harbin Manası)**, çev.: O.Haluk Alpander, Askerî Basımevi, İstanbul, 1948, s. 65.,

⁷¹ Heilbrunn, **age.**, s. 14.

ölçüde yabancı yardımından yararlanmıştı. Alman havacılık sanayisi SSCB’de uçak teknolojisi ve fabrikalarının kurulmasına; Amerikan Ford fabrikası mühendislik desteği; İngilizler de Ural sanayisinin kurulmasına hizmet etmişti. Bu sanayileşme sürecinde esas olan savaş ekonomisi esaslarını uygulamaları ve her durumda millî savunma istekleri birinci planda tutulmuştu. SSCB’nin stratejik savunma planı barış zamanında öncelikli bir durumdaydı. Yeni kurulan sanayi, millî seferberlik ihtiyaçlarına göre; bir işgal durumunda sanayi tesislerinin ülkenin geri bölgesine taşınması şeklinde düzenlenmişti. Kafkasya petrollerinin ele geçirilmesi durumunda Volga-Ural arasında Bakü ve çevresi ikinci petrol bölgesi olarak oluşturuldu.⁷²

SSCB’de uçak sanayisinin esas hedefi, diğer ülkelerin en iyi makinelerinden daha üstün uçak imal etmek ve bunları ülke içinde dağılmış fabrikalarda standart bir biçimde kütle halinde üretimini sağlamak olarak belirlenmiştir. Moskova, Kiev ve Harkof’taki uçak fabrikalarında çalışan işçilerin yaklaşık yüzde 80’ini kadınlar; Moskova’nın batısında bulunan Gorki, Fili, Voronej, Tomsk ve İrkutsk’taki uçak motoru fabrikalarında erkek işçilerden daha fazla kadın işçiler çalışmaktaydı.⁷³

Deniz Silahlarını Kısıtlama ve Deniz İnşaatı Hakkında Bilgi Mübadelesi anlaşması SSCB ile İngiltere arasında 17 Temmuz 1937’de imzalanmıştı. Bu anlaşmanın başlıca hükümleri: Büyük gemilerin 35.000 standart tonu aşmaması, büyük gemide 16 pus (406 milimetre) çapından büyük top bulunmaması, uçak gemisinin 23.000 tondan büyük olmayacağı ve 155 milimetre çapından büyük top taşımayacağı, denizaltı gemileri 2.000 standart tondan büyük olmayacağı ve 130 milimetre çapından büyük top taşımayacağı hükme bağlanmıştır. SSCB ile Japonya arasında ayrı bir anlaşma yapılmadıkça, SSCB’nin Uzakdoğu’daki kuvvetleri hakkında bu anlaşmanın bu kısmındaki kısıtlama ve sınırlamalara bağlı olmadığı hususunda mutabakata varılmıştır. SSCB’nin Uzakdoğu’daki donanması konusunda tamamen serbest kalma isteğinin nedeni, Japonya’nın 1922 Washington anlaşmasını tanımadığını ve onun kısıtlayıcı hükümlerine bağlı olmayacağını bildirmesinden dolaydır.⁷⁴ SSCB’nin 1939 yılındaki aylık uçak imalatı 700-800 adet idi. Bu uçaklar

⁷² Kurtbek, *age.*, s. 12-13.

⁷³ Maurice Edelman, **Uralların Gerisinde SSCİ Rusya Nasıl Hazırlandı**, çev.: Mitat Resnelioğlu, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, Askerî Matbaa, İstanbul, 1944, s. 40.

⁷⁴ Mairin Mitchelle, **Rusya’nın Denizcilik Tarihi**, çev.: Sermet Gökdeniz, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 1974, s. 323.

tek, çift ve dört motorlu olarak av, keşif ve bombardıman uçakları olarak imal edilmişti.⁷⁵ 1923 yılında havacılık sanayisine yardım amacıyla bir “*Havacılık Muhipleri Cemiyeti*” kuruldu. 1925’te bu cemiyet halk arasında kimya ve havacılık bilgilerinin yayılmasını sağlamak maksadıyla “*Millî Müdafaa ve Kimya Endüstrisi Cemiyeti*” ile birleştirildi. Bu cemiyetin üye sayısı 1939’da yüzde 20’si kadın olmak üzere 20 milyon kişiye ulaşmıştı. Çeşitli ihtisas kısımlarında yüzbinlerce genç eğitime tabi tutulmuş ve ordu ve hava kuvvetlerinde görevlendirilmişti. 1939’da 1.500 tane paraşüt kulübü faaliyet halindeydi. 1941 yılında 300’ü motorlu uçaklarla uçuş yaptıran 900 havacılık kulübü oluşturuldu ve SSCB savaşa girdiğinde 30.000 pilotu vardı.⁷⁶

1.1.4. İtalya

İtalya’nın topyekûn savaş hazırlığı esaslı olarak 1925 yılı Şubat ayında çıkarılan “*Milletin Harp İçin Teşkilatlandırılması Kanunu*” ile başlamıştı. Savaş hazırlıklarını tek elden idare etmek için Başbakanı bağlı “*Yüksek Savunma Kurulu*” teşkil edilmişti. Bu kurul, Veliâht, Genel Seferberlik Başkanı, Ordu, Donanma ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Genelkurmay Başkanından oluşuyordu. Bu kurulun icra aracı “*Genel Seferberlik Komisyonu*” idi.⁷⁷ İtalya ekonomisinin en hassas noktasının stratejik hammadde bakımından dışa bağımlı olması söylenebilir. Bazı hammaddeler bir süre için dışarıdan alımı yapılmadan savaş stokları ile karşılanması mümkündü ancak özellikle kömür ve petrol gibi çok tüketilen maddelerin savaş stokları ile karşılanmasına imkân bulunmuyordu. İtalya kömür ihtiyacını Almanya’dan ve petrolü de Romanya’dan temin ettiği için İtalya’nın savaşa girmesi Almanya’ya ek bir yük getirecekti.⁷⁸

İtalya 1930’lu yılların ortalarında ulusal gelirin yüzde 10’undan fazlası ve devlet gelirlerinin üçte bire ulaşan bölümü ordunun güçlendirilmesine ayrılmıştı ve bu oran İngiltere ve Fransa’nın harcamasından daha fazla, Amerika’nın toplama

⁷⁵ Asher Lee, **Sovyet Hava Kuvvetleri**, çev.: Tefik Sadullah, Hava Basımevi, Eskişehir, 1955, s. 75.

⁷⁶ Türkan, **2. Dünya Harbi Hava Harekâtı (1939-1945)**, s. 17.

⁷⁷ Kurtbek, **age.**, s. 5.

⁷⁸ Kurtbek, **age.**, s. 50.

harcamalarından ise çok daha yüksekti. Fransız donanmasına ve İngiltere'nin Akdeniz filosuna rakip olmak ve Mussolini'nin Akdeniz'in gerçekten de “*mare nostrum*” (Romalıların Akdeniz'e verdikleri ad; Bizim Denizimiz) olduğu tezini desteklemek amacıyla hızlı savaş gemileri imal edildi. İtalya savaşa girdiğinde 113 adet denizaltısı vardı. Donanmanın ve hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi sonucu, İtalyan ordusuna kalan kaynak daha azdı, buna rağmen ordunun 30 tümeni 1930'lu yıllarda yeni tanklar ve toplarla yeniden yapılandı. İtalya'nın 1935 yılından sonra içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı nedeniyle modern uçak, tank, silah ve gemi üretiminde sorunlar çıkmıştır. Donanma iyi durumdaydı ancak İngiliz Akdeniz filosunu Akdeniz'den çıkaracak güçte değildi. Uçak gemisi bulunmuyordu, kruvazörleri açık havada görev yapabiliyordu, denizaltıları demodeydi. İtalyan hava kuvvetlerinde 1930'lu yılların sonunda çift yüzeyle CR 42 uçağı, daha yeni İngiliz ve Amerikan tek yüzeyle uçakları yanında yetersiz kalıyordu.⁷⁹ İtalyan ordusundaki asıl muharebe tankı üçbuçuk tonluk, telsizi olmayan, görüş alanı çok dar ve sadece iki makineli tüfeğı olan Fiat L.3 idi. Aynı dönemde Alman ve Fransız tank tasarımları yirmi tona yakın ve ağır silahları bulunmaktaydı.⁸⁰

1.1.5. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika'da savaşa hazırlanmak için seferberlik teşkilatı 1920 yılında çıkarılan “*Ulusal Savunma Kanunu*” ile kurulmuştu. Millî savunma işlerini organize eden en üst sorumlu makam Amerikan başkanının emrinde bulunan “Ulusal Savunma Kurulu” idi. Bu kurulda savaş ve deniz bakanları savunma ekonomisi bölge amirleri bulunmaktaydı. Ulusal savunma kanunu ile Savaş Bakanlığında bir “*Ulusal Savunma Ekonomisi Müsteşarlığı*” kuruldu. Bu müsteşarlıkta iktisadi seferberliğin bütün çalışma kollarına ait dairelerle etüt ve ticaret komisyonları ve çok sayıda askerî personel ve iktisat uzmanları çalışmaktaydı. 1933 yılında Sanayi Seferberliğı Kanunu çıkarılarak savaş ekonomisi işleri “*Savaş Sanayi İdaresi Başkanlığı*” adlı kuruluşa verildi. Amerika ulusal seferberlik bakımından iktisadi bölgelere ayrılmıştı. Ulusal

⁷⁹ Kennedy, *age.*, s. 343-345.

⁸⁰ Kennedy, *age.*, s. 346.

seferberlikte sivil-asker işbirliğinin sağlanması amacıyla “*Savunma Ekonomisi Akademisi*” açıldı.⁸¹

Amerika Birinci Dünya Savaşı’ndan güçlenerek çıkmıştı. Dünyanın en büyük mamul mallar ve yiyecek maddeleri üreticisi ve dünyadaki en büyük ekonomik gücü ve borç veren ülkesiydi. Dünyanın en büyük altın stoklarına sahipti.⁸² 1920 sonrası ABD’de orta sınıflar hızla büyüdü ve bu sınıfın tüketim güdüleriyile canlı tutulan bir ekonomik gelişme sağlandı. Bu büyümeyi otomobil sanayi üretimi gerçekleştirmişti.⁸³ 1929’da Fransa’da 211.000, İngiltere’de 182.000 ve Almanya’da 117.000 motorlu araç imaline karşın, ABD’de 4,5 milyon motorlu araç imal edilmiştir. ABD savaş hazırlığını 1930 yılından sonra iki okyanusta görev alabilecek bir donanma meydana getirerek başlamış ve savaşın başlamasından sonra ordunun ihtiyaçları ve dış ülkelere gelen sürekli siparişler sonucunda Amerikan endüstrisinin büyük bir bölümünü savaş üretimine göre ayarlamıştı. Muharip deniz üsleri anlaşması ve Gröenland ve İzlanda’nın işgali Amerika’ya Atlantik’in yarı yolu üzerinde hava ve deniz üsleri sağlamıştı.⁸⁴ ABD Pearl Harbor’a taaruzdan sonra hazırlanan plana göre 2.900.000 kişilik bir ordu ve 90.000 uçaklık bir hava kuvveti oluşturacaktı.⁸⁵ Bu planda gündüz bombardımanlarında kullanılacak, uzun menzilli ağır bombardıman uçaklarına yer verilmişti.⁸⁶ Amerikan Harp Kimyası Dairesi; gaz araştırmaları, gazlara karşı korunma malzemesi imal ve ikmal ve gaz eğitiminden sorumluydu. Genel olarak bu dairenin şubeleri şunlardı: Tıbbi şube, eğitim şubesi, araştırma şubesi, gaz taarruzu işleri, gaza karşı korunma işleri, malzeme muayenesi,

⁸¹ Kurtbek, *age.*, s. 8-10.

⁸² Kennedy, *age.*, s. 385.

⁸³ Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 134.

⁸⁴ 1940 Temmuz ayından 1945’te Japonya’nın yenilmesine kadar süren beş yıl içerisinde, Amerikan fabrikaları ve tersaneleri 300.000 kadar uçak, 86.000 tank, 3 milyon makineli tüfek ve her çeşitten 71.000 gemi ve 55 milyon ton ticaret gemisi ile çok fazla miktarda petrol, kereste, çelik ve alüminyum çıkardı. bk. Allan Nevins ve Henry Steele Commager, **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, çev.: Halil İnalçık, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1961, 421-422.

⁸⁵ Amerika Birleşik Devletlerinin hava birliklerinin İkinci Dünya Savaşı’nda faaliyetleri ile ilgili kapsamlı çalışma için Bkz. Wesley Frank Graven and James Lea Gate, **The Army Air Forces in World War II**, Volume: 1, 2, 3, 4, 5, 6, The University of Chicago Press, Illinois, 1952.

⁸⁶ Selâhattin Türkan, **2. Dünya Harbi Hava Harekâtı (1939-1945)**, Hava Basımevi, Eskişehir, 1955, s. 18; Edward H. Sims, **Fighter Tactics and Strategy 1914-1970**, Harper and Row Publishers, New York, 1972, s. 87-203.

malzeme geliştirilmesi ve malzeme iyileştirilmesi. 1937 yılında Türkiye’de kurulan Gaz Genel Komutanlığı da bu esaslara göre kurulmuştur.⁸⁷

1.1.6. Fransa

Fransa’nın savunma doktrini, büyük tahkimat bölgeleri gerisinde bekleyerek gelecek taarruzlara karşı stratejik savunma ile savaş gücünü oluşturma düşüncesine dayanıyordu. Fransa’da millî savunma işleri “*Yüksek Millî Savunma Kurulu*” tarafından yerine getirilmekteydi. Bu kurul cumhurbaşkanının başkanlığında bakanlar kurulundan oluşmaktaydı. Yüksek Millî Savunma Kurulu zamanla faaliyetlerini bırakmış, millî savunma ile ilgili doğrudan ilgili bakanlarla, askerî ve ekonomi uzmanlarından oluşan bir “*Hazırlayıcı Kurul*”a devretmiştir. Millî seferberlik ile ilgili işler birçok komisyon ve alt komisyonlar tarafından gerçekleştirilmekteydi ve yapılan bu çalışmalar oluşturulan Genel Sekreterlik kontrol altına alınmıştı.⁸⁸

26 Ağustos 1936’da beş yıllık bir modernizasyon planı hazırlandı. Bu plana göre; uçak sayısının 1.500 adete çıkarılması, bombardıman uçaklarının kapasitesinin en az Alman Hava Kuvvetlerindeki uçakların gücüne çıkarılması ve Fransa ve Kuzey Afrika’nın savunması için av uçaklarından oluşan birlikler teşkil edilmesi hedeflenmişti. Fakat bu planların çoğu gerçekleştirilememiştir.⁸⁹ Barış kadroları az, teşkilat zayıf, tümenlerinin hareket kabiliyetleri olmayan, tanksavar ve uçaksavar silahları çok eksik ve savaştan bir iki yıl önce kurulmuş zırhlı tümenlerin araç ve gereçleri eksik, tankların büyük bir kısmı eski model Renault tankları mevcuttu. Fransız ordusunda piyade ağır silahları, hafif ve ağır topçu, tank ve uçaksavar silahları eksik iken yüksek maliyete sebep olan Maginot savunma hattını⁹⁰ arttırmak

⁸⁷ **İkinci Cihan Harbinde Amerikan Harb Kimyası Hizmeti**, Yayınlayan: Amerikan Harb Kimyası Dairesi, çev.: Nuri Refet Korur, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Askerî Basımevi, İstanbul, 1953, s. 4.

⁸⁸ Kurtbek, *age.*, s. 8-15.

⁸⁹ Türkan, **2. Dünya Harbi Hava Harekâtı (1939-1945)**, s. 14.

⁹⁰ Maginot Hattı: Fransız generalleri, Birinci Dünya Savaşından sonra bir daha ki savaşta ulusal seferberlik tatmamlanana kadar gereken zamanın kazanılabilmesi için 1930’larda dünyanın en güçlü savunma hattını kurmaya karar verdiler. 2.778 kilometre uzunluğunda inşa edilen hat birbirinden bir top atımı uzaklıkta 50 savunma kulesi ve bunlarla bağlantılı yer altı sığınaklarından oluşuyordu.

ve hiçbir şekilde bu tahkimatin yıkılmayacağına güvenmek büyük bir hata olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında bir Fransız komutan şu sözü söylemiştir: “*Cesur askerlerim çıplak kollarıyla Alman tanklarını tutamazlardı.*” Teşkilat yapısına göre bir tûmende 52 adet tanksavar topu bulunması gerekirken bunun yarısı ikmal edilememişti. Mevcut toplar da küçük çaplı olduğundan Alman tanklarının zırhlarına etki edemiyordu. Seferde kurulan birinci sınıf yedek tûmenler 20-40, ikinci sınıf yedek tûmenler 40-48 yaşındaki personel ile kurulmuş, yaşlı erlerin eğitimin çok fazla eksiklik vardı. Genel olarak disiplin, eğitim, savaş yeteneği az ve malzemeleri eksik bu tûmenler savaşta başarılı olamadılar. Örtme görevi alan süvari tûmenleri teşkilatı normal süvari birlikleri halinde olduğundan Alman zırhlı birlikleri karşısında direnemediler. Birinci Dünya Savaşı’ndan kalan Fransız tanklarıyla alay ve bağımsız taburlar kurulmuştu. Bu birlikler piyade ve süvari tûmenleri emrindeydi. Fransa’da 1939 yılında seferberlik işlerini hızlandırmak için teknisyen, yedek subay ve erlerle genç doğumlulardan 4-5 sınıfın silahaltına alınması; hava savunma tertibatı yürürlüğe konulması; normal terhis yapılmayıp, hükûmete ait yetki kanununun yürürlüğe konulması; Tunus sınır bölgesinin tahkim edilmesi ve buradaki kuvvetlerin seferber edilmesi; ülkenin birçok seferberlik bölgesine ayrılması ve buralara bölgedeki kolordu komutanlarının görevlendirilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Celp, sevk, ülke için teşkillerin kurulması, seferi malzemenin hazırlanması ve millî seferberlik hazırlıkları yönünden sivil bakanlıklarla işbirliği yapılacaktır. Maginot kuzey kenarından Manş kıyılarına kadar olan sahalarda iki ila üç kilometre aralıkta araziye serpilmiş kazamatlarda 5-6 erli ağır ve hafif makineli tüfek ve tanksavar topları ile periskoplar bulunacaktı. Sivil personel kendi mesleğine göre orduda görev alıyordu. Barış ordusu 32 tûmen kuvvetinde, ülkeyi stratejik bakımdan ve seferberlik hazırlıklarını örtmek görevini almıştı. Ordu teşkilatı kaynaklara ve ihtiyaca göre kuruluyordu.⁹¹

1931 yılında Fransa’nın barış ordusunda; 32.270 subay ve 580.045 astsubay ve er ile 35 Piyade tûmeni, 22 Savunma tugayı, 23 Tank alayı ve 4.614 adet muhtelif top, 16.000 adet hafif makineli tüfek, 16.500 adet ağır makineli tüfek ve 1.717 adet

Düşmanın ele geçirmesi neredeyse imkânsız olan sığınaklarda askerlerin yaşamaları için her şey mevcuttu. bk. Aydın, “*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*”, s. 410.

⁹¹ Salih Polatkan, **Doküman ve Fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya Savaşları Özeti**, Eko Matbaası, İstanbul, 1972, s. 197-198.

tank ve 2.000 adet uçağı bulunmaktaydı.⁹² Sahra topu olarak Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan 75, 155 ve 220 milimetrelik toplar kullanılmaktaydı.⁹³ Maginot hattına cephe askerinin verdiği adla “betona karşı beslenen itimat” sınırsızdı. Bu adla anılan betonlu uzun tahkimat sistemi Fransa'nın bütün doğu sınırını kapatmıyordu. Asıl hat kuzeyi İsviçre'den Belçika'nın güneyine kadar uzanıyordu. Maginot hattı yenilenmiş, derinliğine takviye edilmiş ve kuzeybatıya doğru Fransa-Belçika sınırına paralel olarak uzatılmıştı. Maginot hattının şiddetli bir taarruza karşı gerçek savunma değerinin ne olduğu bilinmiyordu. Herkes Fransa'yı Maginot hattının istiladan kurtaracağını düşünüyor ve “betona atfedilen hakiki bir keramet, sahası Fransa'ya inhisar etmeyen bir keramet türetmişti.” Bazı kimseler savaş içindeki bir Avrupa'da Maginot hattının gerisinden başka hiçbir yerde emniyette hissetmişler Hollanda ve Belçika'dan Fransa'ya kaçmıştır.⁹⁴ Fransa İç Mukavemet Kuvvetleri 6 Haziran 1944 tarihinden itibaren düşman gerilerinde harekât yapmıştır.⁹⁵

1.1.6. Japonya

Japonya'nın savaş hazırlığı 1918 yılında çıkarılan Millî Seferberlik Kanunu ile düzenlenmişti. Bu yasa savaş zamanında hükûmetin alacağı olağanüstü yetkileri ve bunların uygulanmasını içermekteydi. Millî seferberlik işleri doğrudan başbakana bağlı ve orgeneral rütbesinde bir asker yönetiminde teşkil edilen “*Millî Seferberlik Kurulu*” tarafından yürütülmekteydi. Bu kurulda bütün bakanlıkların müsteşarları, genelkurmay, harp bakanlığı seferberlik müdürleri ve diğer bakanlıkların harp ekonomisi ve harp işleri ile ilgili dairelerin şefleri üye olarak bulunmaktaydı.⁹⁶

⁹² Polatkan, **Doküman ve Fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya Savaşları Özeti**, s. 38; Perk, **age.**, 193.

⁹³ Victor Bourret, **Fransız Ordusu Faciası**, çev.: Bekir Tünay, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, İstanbul, 1952, s. 26.

⁹⁴ Richard Lewinson, **İkinci Dünya Harbi ve İçyüzü**, çev.: S. Ergün, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1942, s. 25.

⁹⁵ Müttefiklerin 6 Haziran 1944 tarihinde Normandiya'ya yaptıkları çıkarmadan, Fransa'nın kurtuluşuna kadar geçen zaman içerisinde Maurthe ve Moselle bölgesindeki Fransız İç Mukavemet tarafından yapılan harekât için ayrıntılı bilgi bk. Pierre De Preval, **İkinci Dünya Harbi Tarih ve Hatıralar Baltalamalar ve Çete Faaliyetleri**, çev.: Kemal Gökakın, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1950, s. 3.

⁹⁶ Kurtbek, **age.**, s. 5-6.

1930'lu yıllarda Japon nüfusunun yarısı tarımla uğraşıyordu. Ordu personelinin çoğunun kırsal kesimden olması nedeniyle tarımsal sıkıntılara hassasiyeti yüksekti ve ordu hükûmetin yayılcı politikalarını desteklemekteydi.⁹⁷

Devletin silahlı kuvvetlere yaptığı harcamalar 1931-1932'de yüzde 31 iken, 1936-1937'de yüzde 47'ye çıktı. 1938'de devlet harcamalarının yüzde 70'i silahlı kuvvetlere yapıldı ve böylece kendisinden zengin ülkelerden daha çok kaynak kullanmıştı. Japon silahlı kuvvetleri 1930'lu yılların sonlarında İtalya, Fransa ve İngiltere silahlı kuvvetlerinden çok daha iyi durumdaydı. Washington Anlaşması ile İngiliz ve Amerikan donanmalarının yarısından biraz daha büyük olacak şekilde sınırlanan Japon İmparatorluk donanması gerçekte bundan daha güçlü durumdaydı. Büyük savaş gemileri hızlıydı ve ağır silahlarla donatılmıştı, eski savaş gemileri yenilenmişti ve Japonya 1930'lu yıllarda büyük hacimli Yamato sınıfı gemiler inşa etmekteydi. Japon donanma hava kuvvetleri; 3.000 uçak ve 3.500 pilotu ile donanma içindeki 12 nakliye gemisine bağlı olarak görev yapmaktaydı. Etkili bombardıman uçakları ile torpido taşıyan filolar vardı ancak donanma denizaltı savunma harbi konusunda yeterince ilgili değildi. Ayrıca dünyanın üçüncü en büyük deniz ticaret filosuna sahipti. Zorunlu askerlik uygulaması ile ordunun insan gücü ihtiyacı kolaylıkla karşılanmıştı. Acemi askerlerin eğitimi tam itaat ve geleneksel değerlere uygun olarak yapılmaktaydı. 1937'deki 24 tümen ve 54 hava filosu, 1941'de 51 aktif tümene ve 133 hava filosuna çıkarılmıştı. Bunlara ilave olarak 10 ihtiyat tümeni ve çok sayıda bağımsız tugay ve garnizon kuvveti ile 30 tümene yaklaşan birlikler mevcuttu. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Japon ordusu iki milyonu eğitilmiş ve yedek destekli bir milyondan fazla asker mevcuduna ulaşmıştı. Tank birlikleri zayıf, seyyar topçu birlikleri ile orman, nehir geçiş ve amfibi çıkarma birlikleri iyi eğitimliydi. Ordunun 2.000 ilk hat uçağı olarak Zero av uçağı vardı. Bu uçak Avrupa'daki uçakların en hızlı, manevra yeteneği en yüksek olanlara eşdeğerti.⁹⁸

⁹⁷ R.A.C. Parker, **II. Dünya Savaşı**, 2. bs., Dost Kitabevi, Ankara, 2009, s. 85.

⁹⁸ Kennedy, **age.**, s. 353-354.

1.2. Türkiye'nin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Durumu

1.2.1. Siyasi Durum

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da milli egemenliğe dayanan yeni bir Türk devleti kurulmuş ve 1921 Anayasasında yer alan egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğuna dair Cumhuriyet yönetimi için önemli bir adım atılmıştı. Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra iç siyasete ağırlık verilmeye başlanmış, 13 Ekim 1923'te Ankara'nın başkent olmasından sonra önemli siyasal gelişmeler meydana gelmişti. 27 Ekim 1923'te Fethi Bey'in istifasıyla ortaya çıkan hükûmet bunalımı, Meclis'in çalışmalarını zorlaştırmıştır. Güçler birliği ilkesine en katı şekli olan Meclis Hükûmet Sistemine göre yapılan seçimlerde bakanlar kurulunun oluşturulamaması, bu sistemin artık iyi işlemediğini göstermiş ve kabine sistemine geçilmesini zorunlu hale getirmiştir. Kabine sistemine geçiş için Cumhuriyet'in ilanı ve bununla birlikte cumhurbaşkanının seçilmesi gerekli görülmüştür.⁹⁹ 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye devletinin ve hükûmet şeklinin cumhuriyet olduğu kanunlaşmış, devlet başkanlığı ve hükûmet bunalımı gibi sorunlar çözümlenmiştir.

TBMM'de, 3 Mart 1924'de kabul edilen 429 sayılı “Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun” ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin yerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) kurulmuştur. 430 sayılı “Tevhidi Tedrisat Kanunu” ile Türkiye içindeki bütün eğitim ve öğretim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmıştır. 431 sayılı “Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun”¹⁰⁰ ile halifelik kaldırılmış Abdülmecit'in ailesiyle birlikte İsviçre'ye gönderilmesi uygun bulunmuştur.¹⁰¹ 1924

⁹⁹ Necdet Aysal, “Atatürk Döneminde İç Politika”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ed. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s. 167-168.

¹⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 03.03.1924.

¹⁰¹ Halifeliğin kaldırılmasına tepkiler için bk. Bige Yavuz, “1924 Türkiye'sinde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler ile İlgili Bir İngiliz Belgesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 6, No: 11, (Mayıs 1993), s. 323-338.

yılında yeni bir Anayasanın düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuş bu amaçla demokratik ve çağdaş kriterde bir anayasa tasarısı hazırlanmış ve 20 Nisan 1924'te TBMM tarafından yeni Türk devletinin ikinci anayasası 491 sayılı “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*” kabul edilmiştir.¹⁰²

Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması ile birlikte ATATÜRK ile yakın arkadaşları arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, Kazım Karabekir'in başkanlığında Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Rauf (Orbay), Adnan (Adivar) ve diğer bazı milletvekilleri tarafından 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.¹⁰³ 13 Şubat 1925'te Bingöl'de Şeyh Sait isyanı çıkmıştır. Ayaklanmayı süratle bastırabilmek amacıyla bir yasa çıkarılması ve suçluların yargılanmalarının hızlı sonuçlandırılması için İstiklâl Mahkemeleri oluşturulması kararlığında olan Hükûmet hazırlanan yasa tasarısını 4 Mart 1925'te TBMM gündemine getirmiş ve 578 sayılı “*Takrir-i Sükûn*” Kanunu kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Bu yasa ile biri ayaklanma bölgesinde diğeri Ankara'da olmak üzere iki ayrı İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Takrir-i Sükûn Kanununun geçerlilik süresi 2 Mart 1927'de iki yıl daha uzatılmıştır.¹⁰⁵ Şeyh Sait İsyanı bastırılmış ve suçlular Doğu İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmış ve verdiği karar 28 Haziran 1925'te açıklanmıştır.¹⁰⁶ Bakanlar Kurulu, Takrir-i Sükûn Kanununa dayanarak 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının tüm merkez ve şubelerinin kapatılmasını kararlaştırmıştır.

30 Kasım 1925'te TBMM'de 677 sayılı “*Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*” kabul edilmiştir.¹⁰⁷

¹⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1924.

¹⁰³ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 88.

¹⁰⁴ 578 sayılı “*Takrir-i Sükûn Kanunu*” 1. İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilûmum teşkilat ve tahrika ve teşvikat ve teşebbûsat ve neşriyatı Hükûmet, Reiscümhurun tasdikiyle, re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbababını Hükûmet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir. 2. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'iyülicradır. 3. İşbu kanun tatbikatına İcra Vekilleri Heyeti memurdur. **Resmi Gazete**, 04.03.1925, Sayı: 87.

¹⁰⁵ 979 sayılı “*Takrir-i Sükûn Kanununun İkinci Maddesini Muadil Kanun*”, **Resmi Gazete**, 03.03.1927, Sayı: 570.

¹⁰⁶ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliyet Yayınları, 2. bs., İstanbul, 1998, s. 310-327.

¹⁰⁷ **Resmi Gazete**, 13.12.1925, Sayı: 243.

1923-1925 yıllarında; milliyetçilik, laiklik ve halkçılık fikirleri Cumhuriyetin temel ilkeleri olarak belirlemiştir. Bunlardan laiklik açık ifadesini daha sonra bulmuş, milliyetçilik rejimin temeli sayılmıştır. Laiklik de milliyetçiliğin amacı sayılan modern, milli egemenliğe dayanan bir devleti gerçekleştirmek için tek yol olarak görülüyordu. Halkçılık, milliyetçilik fikrinin hem bir sonucu hem de milliyetçiliğin sosyal-politik bakımdan bir çeşit gerekçesi idi. Halkın egemenliğine dayanan bir hükümet fikri halkçılıkta ifade bulmuştu.¹⁰⁸

İsviçre'den aktarma yolu ile alınan ve Türkiye şartlarına uyarlanan Türk Medeni Kanunu, 17 Şubat 1926'da TBMM'de 743 sayılı "*Türk Kanunu Medenisi*" adı ile kabul edilmiştir.¹⁰⁹

1 Kasım 1928'de Latin esasına dayanan yeni Türk Alfabesi, TBMM'de 1353 sayılı "*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*" olarak kabul edilmiştir.¹¹⁰

10 Nisan 1930'da TBMM'de kabul edilen 1580 sayılı "*Belediye Kanunu*" ile Türk kadınına belediye seçimlerine katılma hakkı¹¹¹ ve 26 Ekim 1933'te "*442 Sayılı Köy Kanununun 20'nci ve 30'uncu Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun*" ile muhtar ve ihtiyar heyetlerine seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.¹¹² Türk kadınının asıl siyasal hakkını elde ettiği en önemli gelişme 5 Aralık 1934'te TBMM'de kabul edilen 2598 sayılı "*İntihabı Mebusan Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Kanuna Bir Madde İlave Edilmesine Dair Kanun*" ile milletvekili seçme ve seçilme hakkının yasalaşması olmuştur.¹¹³

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra çok partili demokratik hayata geçiş için atılan ikinci adım ise; Mustafa Kemal'in teklifi üzerine 12 Ağustos 1930'da Fethi (Okyar) Bey tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması olmuştur.¹¹⁴ 1930 yılı Türkiye'de bir takım siyasi ve ekonomik zorlukların yaşandığı bir dönem olmuştur. 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Bunalımının etkileri Türkiye'yi de etkilemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının programı, cumhuriyetçi,

¹⁰⁸ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 137.

¹⁰⁹ *Resmi Gazete*, 04.04.1926, Sayı: 339.

¹¹⁰ *Resmi Gazete*, 03.11.1928, Sayı: 1030.

¹¹¹ *Resmi Gazete*, 14.04.1930, Sayı: 1471.

¹¹² *Resmi Gazete*, 28.10.1933, Sayı: 2540.

¹¹³ *Resmi Gazete*, 11.12.1934, Sayı: 2877.

¹¹⁴ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1997, s. 47.

laik ama liberal ekonomi siyasetini, yabancı yatırımların teşvikini, ifade özgürlüğünü ve tek dereceli seçimi savunuyordu.¹¹⁵ Serbest Cumhuriyet Fırkası beklenen dışında bir hızla ülke çapında örgütlenmeye ve yayılmaya başlamıştır. Halkın Serbest Cumhuriyet Fırkasına gösterdiği büyük ilgi, Fethi Bey ve arkadaşlarının İzmir'e gidişinde ortaya çıkmış ve yapılan gösterilerle yapılan eleştiriler Cumhuriyet Halk Partilileri endişelendirmiştir.¹¹⁶ Serbest Cumhuriyet Fırkasının olaylı İzmir gezisinden sonra Belediye seçimlerine katılması ve tahmin edilenin üzerinde çok oy alması partiye karşı tepkileri artırmıştır.¹¹⁷ Seçimlerle ilgili usulsüzlüklerin görüşülmesi için TBMM oturumunda önerge veren Fethi Bey, haklılığını kabul ettiremeyeceğini düşünmüş ve 17 Kasım 1930'da partiyi kapatma kararı almıştır.¹¹⁸ Atatürk dönemindeki ikinci çok partili siyasal hayat denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1.2.2. Sosyal ve Ekonomik Durum

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar iktisat tarihi; birincisi açık ekonomi koşullarında yeniden inşa (1923-1929), ikinci korumacı-devlet sanayileşme (1930-1939) olarak dönemlendirilmiştir.¹¹⁹ Dünya ekonomik bunalımına kadar (1923-1929) izlenen ekonomik gelişme modelinin "*liberal*" ve "*özel girişim yanlısı*" olduğu konusunda iktisat tarihçileri birleşmiştir. 1929-1932 yılları arasındaki dönem, bir arayış dönemi olarak kabul edilmişti. Bu dönemde liberal iktisadi politika terk edilmiş ve devletin ekonomi üzerindeki müdahaleci eğilimi artmış ancak özel girişime duyulan yakınlıkta azalma olmamıştır. 1932 yılında "*devletçilik*" dönemi başlamıştır.¹²⁰ Korkut Boratav ise bu iki dönem arasındaki benzerliği ve ayrımı şu şekilde ifade etmiştir: "*1923-1931 yılları, özel teşebbüsün hareket serbestisini sınırlayan devlet müdahalelerinin ve*

¹¹⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev.: Yasemin Saner Gönen, 12. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 261.

¹¹⁶ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 152; Aysal, *age.*, 182.

¹¹⁷ Yetkin, *age.*, s. 190.

¹¹⁸ Aysal, *age.*, 182; Yetkin, *age.*, s. 226.

¹¹⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 13.

¹²⁰ Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 30.

devlet işletmeciliğinin asgari düzeyde tutulduğu bir dönemdir. Bu yılları 'liberal dönem' olarak adlandırmak bu yüzden yaygındır. Ne var ki liberalizm, devletin yalnızca özel teşebbüs aleyhindeki müdahalelerin değil, her türlü iktisadi müdahalesinin asgariye indiği sadece rekabet şartlarını sağlamak ve eşitleştirmek için iktisadi hayata karıştığı rejimi ifade ederse, bu döneme 'liberal' demek güçleşecektir. 1923-1931 yılları arasında devlet, Teşviki Sanayi Kanunu ile olduğu gibi genel olarak özel teşebbüs lehine sayısız müdahaleler yapmış; daha da önemlisi, müdahalelerin bir kısmı inhisarların sözleşmelerle imtiyazlı özel ve yabancı şirketlere devredilmesi yoluyla veya demiryolu inşaatında görüldüğü gibi ihaleler mekanizması kullanılarak belli sermaye çevrelerinin lehine, eşit rekabet şartlarının ortadan kaldırılması anlamına gelmiş ve bu yüzden hiçte liberal olmayan nitelikler taşımıştır.” 1930 ve 1931 yılları bir sonraki devletçi iktisat politikalarının baskın olduğu döneme geçişi temsil etmiştir.¹²¹ Bu dönemde, Türkiye’de 1920’li yıllarda alınan önemli iktisadi politika tedbirleri “*Teşvik-i Sanayi Kanunu*” ve geleneksel aşarın kaldırılması idi.¹²² Cumhuriyet hükûmetinin genel iktisadi hedefi Türkiye’de insan yaşamının maddi koşullarını sürekli olarak iyileştirmek ve bu iyileştirmelerden nüfusun daha geniş kesimlerinin yararlanmasını sağlamak olmuştur. Cumhuriyetin lider kadrosunun ana hedefi Türkiye’nin sanayileşmesini hızlandırmak olmuştur. Bunun için Türkiye’deki mamul mallar iç piyasasını, koruyucu bir gümrük politikası ile yurtiçi üretimine tahsis etmek ve sanayi kesimindeki sermaye birikimini doğrudan destekleme kararı alınmıştı. İlk önce şeker, tekstil, çimento gibi ithal ikamesine elverişli olan sektörler belirlenmiştir. İkinci ana hedef ise tarımsal üretimin hızla arttırılmasını sağlamaktı. Bu, hem tarım sektöründeki halkın yaşam seviyesini iyileştirmek, hem de tarımın Türkiye’deki sanayi sektörünün ve altyapı sermayesinin geliştirilmesine olan katkısını çoğaltmak için tercih edilmiştir. Türkiye’deki ulaştırma sistemlerinin geliştirilmesi de bu dönemde önemli iktisadi hedefler arasında yer almıştır.¹²³

Türkiye’de ekonomik ve toplumsal alanlarda yeni stratejilerin ortaya konulması yönündeki çalışmalar 1930’lu yıllarda başlamıştır. 1923-1931 yılları

¹²¹ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 29-30.

¹²² Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 173.

¹²³ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 154-155.

arasında Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararların etkisiyle ağırlıklı olarak özel girişime dayalı ekonomik politika izleyen ve genellikle de üst yapıyla ilgili esaslı dönüşümleri gerçekleştiren Türkiye, 1931 yılından itibaren devlet müdahaleciliğine yönelmiş ve yeni bir ekonomik politikayla gelişmeye öncelik vermiştir. 1923'ten itibaren hukuk, eğitim ve toplumun gündelik yaşamıyla ilgili çok sayıda yeniliği hayata geçiren *“Türkiye için 1930’lu yıllar, ekonomik kalkınmaya öncelik verilen ve bir devrim ideolojisi üretilmesi için çaba sarf edilen bir dönem”* olarak ele alınabilir. Lozan Antlaşmasında bulunan ekonomik sınırlamalar (kapitülasyonlar ve diğer imtiyazların kaldırılması ile ilgili olarak kabul edilen beş yıllık geçiş süresi) nedeniyle Türkiye’de 1923’ten itibaren ekonomi alanında esaslı düzenlemeler yapılamamıştır.¹²⁴ Ancak Amerika Birleşik Devletleri’nde 1929 yılında başlayan ve bütün kapitalist ülkeleri etkisi altına alan ekonomik bunalım, Türkiye’de özellikle tarım kesimini olumsuz etkilemiş ve 1929 yılıyla ilgili tüm olumlu beklentiler ortan kalkmıştır.¹²⁵ Temuçin Faik Ertan ekonomiye yapılan devlet müdahalesinin sadece Türkiye’de değil gelişmiş ülkeler tarafından da uygulandığını şöyle ifade etmiştir: *“1929 Dünya Ekonomik Bunalımının olumsuz etkisinin devam ettiği günlerde, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla başlayan demokrasi denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması ve ardından gelişen Menemen Olayı iktidarı ekonomik ve toplumsal gelişim için yeni önlemler almaya zorlamıştır. Türkiye’de 1931 yılından itibaren devlet-birey ilişkisinin yeniden gözden geçirilmeye başlandığı ve bunalımın da zorlamasıyla, ekonomik politika olarak devlet müdahaleciliğinin ön plana çıkarıldığı söylenebilir. Aslında devlet müdahaleciliği bu dönemde sadece Türkiye için değil, bunalımdan çıkış yolu arayan çok sayıda gelişmiş ülke için de tercih edilen bir ekonomik politika olmuştur.”*¹²⁶

1930’lu yılların başında, dünya ekonomik bunalımının etkilerinin Türkiye’de yoğun bir şekilde hissedilmeye başlanmış olması ve başarısız Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile Menemen Olayı, devleti yönetenleri ülkenin geleceği konusunda kaygılandırmıştır. Bu nedenle, 1930’lu yıllar devletin zorunlu olarak, ekonomik ve toplumsal alanlarda yeni stratejiler geliştirdiği bir dönem olmuştur. *Ekonomik*

¹²⁴ Temuçin Faik Ertan, **Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları**, Phonix Yayınevi, Ankara, 2010, s. 12.

¹²⁵ Nevin Coşar, **Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 33.

¹²⁶ Ertan, **age.**, s. 13.

gelişmenin sağlanması çalışmalarının yanı sıra, halkın kültürel değişim ve gelişimine katkıda bulunacak faaliyetler ile Cumhuriyet Halk Partisi ideolojisinin halka benimsetilmesine yönelik olarak çalışmalar yapılmıştır. Bunlar aracılığıyla, halk eğitiminin yaygınlaştırılması hedeflenmiş ve halkın yeni rejimi daha iyi sahipleneceği, hatta ona güç katacağı düşünülmüştür. Çünkü rejimin bir başka deyişle devletin geleceğinin, yapılan inkılâbın değerlerinin halka benimsetilmesiyle mümkün olacağına inanılmıştır. Dolayısıyla Kemalizm'in ideolojik bir temele oturtulmak istenmesi de inkılâbın halka benimsetilmesi ve devletin kuruluş felsefesinin geniş kitlelere yayılmasının sağlanması amacıyla yapılmış olan yeni düzenlemelerden birisi olarak görülebilir.¹²⁷

Türkiye'de 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında 13.648.000 kişi, 1935 yılındaki ikinci nüfus sayımında 16.158.000 kişi olarak belirlenmiştir.¹²⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda Türkiye, 767.119 kilometre karelik bir yüzölçümü üstünde ve 1940 nüfus sayımına göre 17.821.000 nüfus barındıran bir ülke durumundaydı. Bu nüfusun 13.475.000'i, yani yüzde 75,6'sı köylerde yaşıyordu.¹²⁹ Türkiye'nin bu nüfus yapısının doğal sonucu olan sosyo-ekonomik yapı içinde, sosyal sınıfların ve siyasal sistem üzerinde etkili olabilecek farklı çıkar gruplarının varlığından söz etmek olanaklı değildi. Türkiye'yi yöneten lider kadro, iki savaş arasındaki dönemde, hem 1911 yılından beri savaş halinde olan halkı savaş bıkkınlığından kurtarmak hem de ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla, savaş ekonomisini uygulama gereği duymamıştı. Bu amacını da “*yurtta barış dünyada barış*” politikası ile temellendirmişti. Savaş ekonomisi, tedarik üretim ve tüketimin, savaş ihtiyaçlarına ve savaş koşullarında halkın ihtiyaçlarının da düşünülerek planlanması ve uygulanmasıdır. Savaş öncesinde Türkiye'de bu işlere yönelen ne görevli bir merkezin, ne de resmî ve özel yayınların bulunmadığı bir gerçektir.¹³⁰ Ülkenin savaşa hazırlık derecesini yükseltmek ve olası bir savaşta, süratle seferberlik

¹²⁷ Hakan Uzun, “*Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Millî Şef Kavramları*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 20-21, (Bahar-Güz 2010), s. 256.

¹²⁸ **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1973, s. 77.

¹²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, C. II, (1938- 1950)**, 7. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, s. 60; Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, 3. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.19.

¹³⁰ Aydemir, **age.**, s. 71.

durumuna geçmek ve seferberliğin neden olacağı olumsuzlukları en aza indirmek amacıyla; sanayinin, tarımın, ulaşımın, ticaret ve fiyat politikasının millî savunma politikasıyla uyumlu olarak planlanması ve uygulanması gerekirdi. Ancak iki savaş arası dönemde bu sağlanamamıştır.¹³¹

1.3. Türk Ordusunun Genel Durumu

Osmanlı Devleti taraf olduğu gurubun Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle çok ağır yükümlülükler taşıyan bir ateşkes antlaşması imzalamıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine göre ordusu terhis edilmiş silah ve cephanesi alınmıştı. İtilaf devletleri düzenli bir şekilde sebeplerle işgallere başlamışlardır. İşgal ve işgale uğrama tehlikesine karşı ülkenin pek çok yerinde bireysel ya da bölgesel direniş hareketleri başlamıştır. Buldukları bölgenin işgaline karşı direnme amacıyla bireysel ve yerel silahlı direniş grupları; çete, milis kuvvetleri, millî müfrezeler, mücahit müfrezeleri gibi isimlerle genel olarak Kuva-yı Millîye adı verilen ve çoğunlukla gönüllük esasına dayanan kuvvetleri oluşturulmuştur.¹³² Kuva-yı Millîyenin ihtiyaçlarının karşılanması ve düzenli bir şekilde yönetilmesi TBMM'nin ilgilendiği konuların başında gelmiştir. Bu amaçla 16 Mayıs 1920'de Kuva-yı Millîye Müdafaa-i Millîye teşkilatına bağlanmış, iaşe ve diğer ihtiyaçlarının hükümetçe karşılanması kabul edilmiştir.¹³³ Kararın uygulanmasına, Müdafaa-i Hukuk ve Maliye Vekâletleri memur edilmiştir.¹³⁴ Düzenli ordu kurulmasının önemi Birinci İnönü Muharebesi'yle fiilen anlaşılmıştır.¹³⁵

¹³¹ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 21.

¹³² Ahmet Emin Yaman, "*Millî Ordu*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, (1988), s. 115.

¹³³ İzzet Öztoprak, "*Düzenli Ordunun Kuruluşu*", **İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 262.

¹³⁴ Türk Kuruluş Savaşı boyunca, silahlı millî direniş güçlerine değişik pek çok isim verilmiştir. Bu günümüze de yansır. Bunların çoğu zaman iç içe geçtiği, genelleştirildiğinde askerî birlikleri de içine aldığı görülür. Bunun en somut örneklerini, Büyük Taarruz öncesinden sonrasına kadar Ankara ve İstanbul basınında izlemek mümkündür. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa yayınladığı beyannamelerde, batı cephesinde Yunanistan'a karşı savaşan kuvvetlerimize "*Türkiye B.M.M. Orduları*" diye hitap ederken, Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi günlük haberlerinde sıkça "*Kuva-i Muntazama*", "*Millî Ordumuz*", genellikle de "*Ordumuz*" olarak tanımlar. Peyam-ı Sabah gazetesinde ise en çok "*Kuva-ı Millîye*", "*Kuva-yı Millîye Ordusu*", "*Millî Kuvvetler*", "*Millî Ordu*" deyimlerinin kullanıldığı görülür. Basına, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından dağıtılan resmî tebliğlerde de bunları görmek mümkündür. bk. Ahmet Emin Yaman, "*Millî Ordu'dan Düzenli Orduya*", **Ankara**

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletince 5 Ağustos 1923'te kuruluş projesi kabul edilerek Türk ordusunun silah ve teçhizat eksikliklerinin tamamlanması çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar orta ve uzun vadeli hazırlanan ikmal planları ile gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, 19 Kasım 1925 tarihinde 664 Sayılı “*Müdafaai Millîye Vekâletince Yüz Elli Milyon Liralık Taahhüd İcrası Hakkında Kanun*” kabulü ile Birinci İkmal Planı oluşturulmuştur.¹³⁶ Bu yasa ile gelecek yıllarda sarf edilmesi amacıyla 150 milyon liralık olağanüstü ödenek planlaması yapılmıştı. Bu miktar, 1925 yılı bütçesi gider tahmininin yüzde 75'ine eşit büyüklüktedir. Bunun uzun zamanda harcanacak ödenek olmasına karşın Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu şartlar dikkate alındığında büyük bir kaynak olduğu görülür. Gerçekleşmesi bir yıldan fazla sürecek programların uygulanabilmesi için, bir bütçe yılına yetmeyen harcamaların yapılabilmesine imkân veren bir uygulama olan “*ikmal planları*” oluşturulmuştur.¹³⁷ 664 sayılı yasa ile Anadolu'da silah ve mühimmat fabrikalarının tesis edilmesi, kara ve hava kuvvetlerinin silah ve teçhizatının pazarlık yöntemiyle satın alınması sağlanmıştır.

İkinci İkmal Planı kararları doğrultusunda toplam 70.000.000 liralık kaynak ordunun geliştirilmesi için planlanmıştır. İlk olarak 1934 yılında çıkarılan 2425 sayılı “*Millî Müdafaa Vekâletince 49.500.000 Liralık Taahhüd İcrası Hakkında Kanun*” ile olağanüstü ödenek verilmiştir.¹³⁸ İkincisi ise, 25 Aralık 1935'te çıkarılan 2881 sayılı “*Hava Kuvvetleri için 21.500.000 Liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun*” ile hava kuvvetlerinin modernizasyonu için üç yıllık program

Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 6, (1990), s. 399-400.

¹³⁵ Öztoprak, “*Düzenli Ordunun Kuruluşu*”, s. 281; İzzet Öztoprak, “*Birinci İnönü Savaşı'nın Anadolu, İstanbul ve Dış Basında Karşılığı ve Yorumu*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 21, (1998), s. 81.

¹³⁶ 664 Sayılı “*Müdafaai Millîye Vekâletince Yüz Elli Milyon Liralık Taahhüd İcrası Hakkında Kanun* Birinci Madde: Anadolu'da tesis edilecek esliha ve mühimmat ve sanayi harbiye fabrikaları ve fenni laboratuvarlar ve bunlara muktazi kuvvei muharrike ve mebani, amele mesakini ve medharlar ve saire inşası ve iktiza edecek tedkik, keşif, tecrübe ve muayene masarifi ve ordunun berri ve havai kuvvetlerinin, teslih ve teçhizine muktazi her nevi mübayaat için 1346 senei maliyesi nihayetine kadar sarfolunmak üzere yüz elli milyon liralık taahhüd icrasına Müdafaai Millîye Vekili mezundur. İkinci Madde: İş bu taahhüdtan yirmi beş milyon lirası 1342 senesi bütçesine ve kısmı mütebakisinden her sene sarfi muktazi mebalîğ o sene bütçesine faslı mahsus olarak vazolunur. Üçüncü Madde: 1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanununun otuz altıncı maddesi mucibince 1342 senesine aid olarak yapılan taahhüdât 1342 senesi bütçesinin faslı mahsusundan tesviye olunur. Dördüncü Madde: Birinci madde mucibince yapılacak bütün işler İcra Vekilleri Heyetinin tensibile pazarlık suretiyle yapılır.” **Resmî Gazete**, 25.11.1925, Sayı: 228.

¹³⁷ Tekeli ve İlkin, **age.**, s. 77-78.

¹³⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 27.05.1934.

hazırlanmıştır. Hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi için satın alınacak veya imal edilecek uçak, motor, yedek parça, silah ve teçhizat, telsiz, bomba, benzin, yağ ile inşaat yapımına harcanması amacıyla yıllık 7,2 milyon lirayı geçmeyecek şekilde sözleşme yapmaya Millî Müdafaa Vekili yetkili kılınmıştır.¹³⁹ Ayrıca 25 Aralık 1935'te TBMM'de kabul edilen 2882 sayılı “*Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi Kanunu*” çıkarılarak, hava kuvvetlerinin ülkenin ihtiyacını karşılayabilecek bir duruma gelmesine yardım etmek üzere devlet memurlarının ve diğer kurumlardaki çalışanlar ile halkın yapacağı yardımların devamlı hale getirilmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁰ Toplanan vergilerle özellikle hava gücünün geliştirilmesine katkı sağlanmıştır.

26 Mayıs 1936'da 2980 sayılı “*Millî Müdafaa Vekâletince 67.000.000 Liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun*” ile Üçüncü İkmal Planının gerçekleştirilmesi için kaynak ayrılmıştır. Bu yasa ile ordu ihtiyacı için top, top teçhizat ve malzemeleri satın alınması, bu malzemenin yapımı için Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne tesisat yapılması için yıllık ödeme miktarı 7,5 milyon lirayı geçmemesi ve 1949 mali yılı sonuna kadar ödenmesi amacıyla 67 milyon liralık taahhüde girişme yetkisi Millî Müdafaa Vekiline verilmiştir.¹⁴¹ Üçüncü İkmal

¹³⁹ 2881 sayılı “*Hava Kuvvetleri için 21.500.000 Liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun*”, Birinci Madde: Hava Kuvvetlerinin arttırılması için satın alınacak veya yapılacak tayyare, motor yedek malzemesi ve bir tayyare teçhizatını vücuda getiren silah ve teferruatı, telsiz, bomba, benzin ve yağ ile yapılacak inşaat ve imalata sarf edilmek ve senelik tediyeye miktarı 7.200.000 lirayı geçmemek üzere levazım ve teçhizatı harbiye ve fenniye için 20.000.000 ve inşaat için 1.500.000 liralık taahhüde girişmeye ve hükmü 1936, 1937, 1938 senelerine sâri mukavele akdine Millî Müdafaa Vekili ve her sene için 7.200.000 liralık tediyeye haddi dâhilinde olmak üzere bono ihracına Maliye Vekili mezdurlar. Her sene ödenecek miktar: Tayyare Cemiyeti tarafından Millî Müdafaa emrine verilip nazım masraf faslına kaydolunacak paradan, bu para kâfi gelmediği takdirde Millî Müdafaa Vekâleti Hava kısmı bütçesinin levazım ve teçhizatı harbiye ve fenniye tertibi ile inşaat, tamirat ve istimlak tertibinden temin olunur. İkinci Madde: Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. Üçüncü Madde: Bu kanun hükümlerini icraya Millî Müdafaa ve Maliye Vekilleri memurdur. bk. **Resmî Gazete**, 02.01.1936, Sayı: 3195.

¹⁴⁰ **Resmî Gazete**, 02.01.1936, Sayı: 3195.

¹⁴¹ 2980 sayılı “*Millî Müdafaa Vekâletince 67.000.000 Liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun*”, 1. Orduya top ve teferruatı ile top malzemesi satın alınmak ve bu malzemenin imali için askerî fabrikalar umum müdürlüğüne tesisat yapılmak için senelik tediyeye miktarı yedibuçuk milyon geçmemek ve tamamı 1946 mali senesi nihayetine kadar ödenmek üzere altmışyedi milyon liralık taahhüde girişmeye Millî Müdafaa Vekili mezdur. Her sene ödenmesi lazım gelen miktardan birer milyon lirası 1937–1945 mali seneleri bütçeleri Millî Müdafaa “Levazım ve teçhizatı harbiye” faslındaki tahsisattan tefrik olunur. Mütebakisi ile faizleri için 1936 mali senesinden itibaren her sene Millî Müdafaa kara ve Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü bütçelerinde açılacak faslı mahsuslara tahsisat konur. 2. Birinci madde ile verilen taahhüd salahiyetinden 1936 mali senesinden itibaren senevî bir milyon yüzer bin liradan altı senede altı milyon altıyüz bin lirası topçu mühimmat imalatına ve yüzbin lirası cephanelikler inşaatına sarfedilmek üzere ceman ondört milyon yediyüz bin liralık kısmı Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne tahsis edilmiştir. 3. 2452 numaralı kanunun birinci maddesi ile verilen kırkaltı milyon beşyüzbin liralık taahhüd salahiyetinden sekizmilyon beşyüzbin

Planında öncelik topçu birliklerinin modernizasyonuna verilmiştir. Ancak ATATÜRK 1 Kasım 1936'da TBMM'nin 5'inci dönem 2'nci yasama yılını açış konuşmalarında hava kuvvetlerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesini de istemiştir. Bu konu da şunları ifade etmiştir: *“Hava ordusu için ayırdığınız yardımı artırmanızı dilerim. Yeni bir programın uygulama döneminde bulunduğumuz için, hava kuvvetlerimiz arzuladığımız düzeyden henüz uzaktır. Güçlü bir hava ordusu kurma yolunda iyi sonuçlara doğru güvenle yürümekte olduğumuzu belirtirken hava saldırılarına karşı ulusun hazırlanması konusunda ayrıca ilginizi çekmek isterim.”*¹⁴² ATATÜRK, hava gücü ile hava savunma sistemlerinin birlikte geliştirilmesini isterken bugünkü modern hava gücü teorilerinde yer alan hususları vurgulamıştır.

28 Mayıs 1938'de 3395 sayılı *“Millî Müdafaa İhtiyaçları için 125,5 Milyon Liraya Kadar Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun”* ile ordunun güçlendirilmesi amacıyla 1938-1948 yıllarını kapsayan dördüncü ikmal planının uygulanması için kaynak planlanmıştır. 11 Mayıs 1938'de Başvekil Celal Bayar tarafından TBMM'ye gönderilen Millî Müdafaa İhtiyaçları için Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun tasarısının gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: *“Dünya siyasal vaziyetinin doğurduğu sebepler karşısında cihan devletlerinin müstakbel bir savaş için bütün kuvvetler ile silahlandıkları malumdur. Coğrafi ve siyasal durumu itibarı ile pek mühim bir mevkide bulunan Türkiye Cumhuriyetinin de esasen tarihi ve yüksek mevcudiyete sahip bulunan ordusunun da daha ziyade kuvvetlendirilmesi zaruri görülmüş ve bunun için yeni bir teslihat (silahlanma) programı hazırlanmıştır. Teklif edilen 125,5 milyon liralık fevkalade tahsisat ile bu program tahakkuk ettirilecektir. Bunda bilhassa ağır çapta sahil toplarımızın hava müdafaa vasıtalarımızı, deniz kuvvetlerimizi, ağır ve hafif eslihamızı (silahlar) tezyid (artırma) ve askerî fabrikalarımızın mübren noksanlarını tamamlamak esasları düşünülmüştür.”*¹⁴³

lirası tenzil edilmiştir. 4. Birinci madde mucibince girişilecek taahhüdlere karşılık üzere taahhüd miktarı ile faizleri baliği nisbetinde bono çıkarmaya Maliye Vekili mezundur. 5. Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. 6. Bu kanunun hükümlerini icraya Millî Müdafaa ve Maliye Vekilleri memurdur. **Resmî Gazete**, 26.05.1936, Sayı: 3313.

¹⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1936.

¹⁴³ 3395 sayılı *“Millî Müdafaa İhtiyaçları için 125,5 Milyon Liraya Kadar Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun”*, 1. Millî Müdafaa ihtiyaçları için 125,5 milyon liraya kadar 1938–1948 yıllarına geçici taahhüde girişmeye Millî Müdafaa vekili mezundur. Üçüncü madde mucibince çıkarılacak bonoların faizi dahi bu miktarda dâhilidir. Her sene ödenecek miktar 12,5 milyon lirayı geçemez. Şu kadar ki, senesi içinde sarf edilemeyen miktarı tecavüz etmemek ve müteakip sene bütçesinin Büyük Millet Meclisine tevdiinde karşılığı tertibine konulmuş olmak şartı ile senelik tekiye miktarının 14,5

Savaş tehlikesinin varlığı somut olarak ifade edilerek hava savunma, deniz ve diğer silah sistemlerinin artırılması ve yerli savunma sanayinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Bu planda her yıl yapılacak ödeme 12,5 milyon lirayı geçemeyecekti. Girişilecek taahhütlere karşılık faizler ile birlikte genel toplamı 125,5 milyon lirayı ve yıllık toplamı 12,5 milyon lirayı geçmeyecek şekilde bono çıkarmaya Maliye Vekili yetkilendirilmiştir.¹⁴⁴ Bu planda, özellikle büyük çapta sahil topları, hava savunma araçları, deniz kuvvetleri, ağır ve hafif silahların artırılması ile askerî fabrikaların acele yapılması gereken eksikliklerinin tamamlanması yer almıştır.¹⁴⁵ Yıllık 12,5 milyon liranın yetersiz olduğu anlaşılınca 26 Ocak 1939'da 3587 sayılı *"Millî Müdafaa İhtiyaçları için 125,5 Milyon Liraya Kadar Taahhüde Girişilmesi Hakkındaki 3395 Sayılı Kanuna Ek Kanun"* ile bu ödeme miktarı; 1939 mali yılı için 18 milyon liraya, 1940 mali yılı için 17 milyon liraya yükseltilmiştir. Ayrıca 3525 sayılı *"Londra'da 27 Mayıs 1938 Tarihinde İngiltere Hükûmeti ile İmza Edilen Müzeyyel Kliring Anlaşması ve Teslihat Kredi Anlaşması ile Export Credits Gurantee Department ile İmza Olunan 10 Milyon Sterlin'lik Kredi Anlaşmasınının Tasdiki Hakkında Kanun"*¹⁴⁶ ile onaylanan anlaşmada silahlanmaya tahsis edilen kredi miktarını geçmemek üzere gelecek yıllara geçici taahhüde girişmek için Millî Müdafaa Vekiline yetki verilmiştir.¹⁴⁷

21 Haziran 1939'da Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan ve Başvekâletin onaylaması ile İngiliz delegesine verilmesi düşünülen Türk ordusunun askerî hazırlıkları ile ilgili çalışma şöyledir: Deniz, hava ve karadan Çanakkale ve İzmir'e yapılacak taarruzlara karşı esas hazırlıklar düşmanı karaya çıkartmamak, düşman bombardımanını sonuçsuz bırakmak ve bir yerde karaya çıktığında onu geri

milyon liraya çıkarılması caizdir. 2. 125,5 milyon liranın kara, hava, deniz ve askerî fabrikalara ait muhtelif hizmetler arasında sureti tevzii ve senelik tediye miktarının bu teşekküller arasında tefriki İcra Vekilleri Heyetince yapılır. Her sene ödenmesi lazım gelen miktarlar, taalluk ettiği bütçelerde ayrı tertiplere konulacak tahsisatla karşılanır. 3. Birinci madde mucibince girişilecek taahhütlere mukabil faizler ile birlikte umumi yekünü 125,5 milyon lirayı ve senelik baliği birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı miktarları geçmemek üzere bono çıkarmaya Maliye vekili mezundur. 4. Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. 5. Bu kanun hükümlerini yerine getirmeye İcra Vekilleri Heyeti memurdur. Kabul Tarihi: 20.05.1938, **Resmî Gazete**, 28.05.1938, Sayı: 3919.

¹⁴⁴ **Resmî Gazete**, 28.05.1938, Sayı: 3919.

¹⁴⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 20.05.1938.

¹⁴⁶ **Resmî Gazete**, 15.07.1938, Sayı: 3960.

¹⁴⁷ **Resmî Gazete**, 07.02.1939, Sayı: 4126.

püskürtmek bu mümkün olmazsa cephe kurup ilerlemesinin engellenmesi hedeflenmiştir. Marmaris müstahkem olmadığı için burada Almanya'ya sipariş edilen ağır bataryalarla gerektiğinde savunma düzeni alınması düşünülmüştür. Bu topların gelmemesi durumunda yerine aynı malzemenin İngilizler tarafından temin edilmesi gerektiği, böylece savunmanın zayıf noktaları desteklenerek zırhlı araçlarla deniz ve hava kuvvetlerine karşı daha etkin bir düzen alınarak düşmanın başarı şansının ortadan kaldırılması ve bunun sonucunda savunma kuvvetlerinden tasarruf edilerek seyyar manevra ordusunun desteklenmesi ve sayıca artırılması öngörülmüştür. İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından kullanılması düşünülen Çanakkale, İzmir ve Marmaris Limanlarının savunması için gerekli bütün hazırlıklar hakkındaki karşılıklı işbirliğinin siyasi ve askerî ittifakın yapılmasından sonra gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Trakya'da; Çorlu ve Yeşilköy'de hazırlanmış, Lüleburgaz, Pınarhisar ve İpsala'da seferde kullanılabilir hava meydanları; Batı Anadolu'da; Eskişehir, Kütahya ve İzmir'de hazırlanmış, Balıkesir, Alaşehir, Aydın ve Antalya'da seferde kullanılabilir hava meydanları bulunduğu ve bunların İngiliz Askerî Hava Ataşesi tarafından görülebileceği ve İngiliz Hava Kuvvetleri tarafından kullanılacakların daha iyi hâle getirilmesi uygun görülmüştür.¹⁴⁸

Balkan Paktında göz önünde bulundurulmuş kuvvetlerin 18 günde Trakya cephesinde toplanmış olmaları hesaplanmıştır. Bulgar ordusunun büyük devletler tarafından takviye edilmesi hâlinde Balkan Paktında düşünülen kuvvet çoğaltılması ve bu kuvvetin toplanması da bir iki hafta gecikebileceği için bu süreyi enaza indirmek amacıyla çalışılması gerekmiştir. Bulgarların Trakya'ya hücum edeceği en uygun zamanın, Türkiye'nin sınırları ve özellikle Boğazlar ve Ege Bölgesi'nde bir çıkarma harekâtına karşı savunma durumunda olduğu anda gerçekleşeceği öngörülmüştür. Sınır tugayları ile Kars ve Erzurum müstahkem mevkiileri birliklerinin ve dâhili emniyet için Batı Anadolu'daki iki kolordunun terki ile beraber gerektiğinde bunları takviye edecek üçüncü bir ihtiyat kolordusunun teşkil edilmesi düşünülmüştür. 42 tümeni teçhiz edecek er ve subay mevcut olduğu ve bunların modern bir şekilde silahlandırılması için istenilen silah ve mühimmatın verilmesi gerektiği, bütün ihtiyatların on gün içerisinde seferber olma işlemlerini

¹⁴⁸ Genelkurmay Başkanlığı, Askerî Tarih Stratejik ve Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi, İkinci Dünya Harbi (İDH), 21.06.1939, 3-038-1-2.

tamamlayacağı ve toplam bir buçuk ay sonra da yığınaklarını bitirerek harekâta geçebileceği hesaplanmıştır. Rusya'dan uçak, tank ve yanıcı maddeler gibi yardımların beklendiği ifade edilmiştir.¹⁴⁹

Oniki Adanın işgali için deniz ve hava hâkimiyetinin İngilizler tarafından temini ve çıkartma araçlarının tedarikinin şart olduğu, daha sonra adaların baskı altında tutularak atlama şeklinde sahilden baskın yapacak Türk kuvvetleri ile birbiri ardınca ele geçirilmesi ve işgalinin mümkün görüldüğü gerekli ayrıntılı bir planının duruma göre İngilizler ile birlikte hazırlanacağı belirtilmiştir. Çanakkale ve Trakya'nın savunmasının esas olduğu, Boğazların elde tutulamazsa doğu cephesinin sağlam bir şekilde kurulamayacağı, Türkiye'nin Trakya'da Bulgaristan'ın, Ege'de de İtalya'nın taarruzlarına karşı hazırlık yaptığı ifade edilmiştir. Almanya'nın da işe karışmasına ve Arnavutluk'unda işgalinden sonra Balkanlardaki durumun değişmesine göre Boğazların kesin olarak elde tutulabilmesi için uçak, tank ve ağır top gibi modern silahlara özellikle ihtiyaç olmuştur. Ayrıca Müttefiklerin tank, uçak ve ağır topçu birlikleri gibi gösterişli kuvvetlerine de ihtiyaç olacağı değerlendirilmiştir. Selanik'te karşı taarruza geçileceği sırada bir köprübaşı tesis edilmesi, Trakya ve Makedonya cephelerinde müşterek yapılacak taarruzun koordinasyon sağlanarak hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁵⁰

İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinden sonra Selanik'e inerek Yunanistan'ı ele geçirerek Akdeniz hâkimiyetine doğru önemli bir adım atmak; Yugoslavya'yı tehdit ederek Makedonya'yı işgal etmek ve Bulgaristan sınırına dayanmak; Bulgarların isteğiyle veya zor kullanarak Trakya sınırına dayanmak şeklinde hareket tarzı belirlenmiştir. İtalya Bulgaristan'la müştereken Yunanistan'a yüklendiği durumda ise Balkan Paktı gereğince Türkiye'de Bulgaristan'a taarruz ederek Yunanistan'a yardıma hazır olduğu ve böyle bir durumun Türk Hükûmetinin kararına bağlı olduğu belirtilmiştir. Balkanların güneyinden kuzeyine doğru yapılacak bir taarruzda Türk ordusu Balkanları elde ederek Selanik'ten ilerleyecek ordunun kanatlarını temin edeceği, Müttefiklerin deniz kuvvetleri ile müşterek Arnavutluk'un kolayca işgal olunabileceği ve bu nedenle Makedonya ordusu iki kanadından dayalı olarak

¹⁴⁹ ATASE Arşivi, İDH, 21.06.1939, 3-038-3.

¹⁵⁰ ATASE Arşivi, İDH, 21.06.1939, 3-038-4.

emniyetle kuzeye doğru ilerlemesinin faydalı olacağı değerlendirilmiştir. İngiltere ve Türkiye Genelkurmay Başkanlıklarının müşterek savaş harekâtını amaçlayan kuvvetleri hakkında son derece gizli bilgi alışverişi yapmalarının faydalı olacağı bununda ittifak anlaşması imzalanmasından sonra gerçekleştirilebileceğini uygun görmüşlerdir.¹⁵¹

Genelkurmay II. Başkanlığınca; Almanya’da bulunan Türk subay ve mühendislik eğitimi alan askerî memur öğrencilerin takip ettiği eğitim konularının incelenmesi; yeni alınacak tank ve uçaklara gerekli olan subay ve astsubay öğrencileri yetiştirmek üzere listelerde gösterilen öğrencinin sayıları listeden alınarak buraya yazılması; genişletilen fabrikaların ve yeni kurulacak motor, hafif maden, bomba ve diğer fabrikaların işletilmesi için gerekli mühendis ve teknikerlerin İngilizler tarafından temin edilmesi listeye dâhil edilmiş, ancak İngiltere’ye öğrenci gönderilmesi konularının incelenerek düzenlenmesi istenmiştir. Türk ve İngiliz donanmaları arasında güvenilir bir iletişim sistemi kurulması uygun görülmüştür. Balkan Paktında Türk ordusunun Balkanları tutacağı görevi verildiğine göre Bulgaristan’ın Pakta dâhil olması halinde bu konunun daha kolaylıkla halledileceği öngörülmüştür. Balkanlardan sonraki harekât ise savaşın ilerlemesine bağlı olduğundan şimdiden değerlendirmede bulunmanın “*fennen imkân*” olmadığı görüşünde bulunulmuştur.¹⁵²

Almanya’nın Polonya’ya saldırısından birkaç gün önce Türk Hükûmeti askerî hazırlık kapsamında önemli kararlar almıştır. Türk ordusunun seferi teşkilat ve kadro uygulaması konusunda, 29 Ağustos 1939’da Bakanlar Kurulunun almış olduğu kararlar şöyledir:

“1. *Trakya ve Batı Anadolu’daki dört kolorduya mensup tümenlerin seferberlik ilan edilmeden takviyesi.*

2. *Terhis zamanı gelmiş olan Trakya’daki askerlerin terhislerinin yapılmaması.*

3. *Bu kolordulara ait taşıt vasıtalarının tamamlanması.*

4. *Duruma göre, gerekirse, kısmî seferberlik yapılması.*

¹⁵¹ ATASE Arşivi, İDH, 21.06.1939, 3-038-5.

¹⁵² ATASE Arşivi, İDH, 21.06.1939, 3-038-6.

5. İleride görülecek yeni durumlara göre genel seferberlik kararı verilmesi hususlarının safha safha takibine ve icrasına karar verilmiştir.” 31 Ağustos 1939’da da Bakanlar Kurulu tarafından Trakya ve Ege Bölgesindeki birliklerin sefer mevcuduna çıkarılması için yedek askerî personel silahaltına alınması kararlaştırılmıştır.¹⁵³ Savaşın başlamasından kısa bir süre önce alınan bu kararda ilk anda seferberlik ilan edilmemesi, şartlar göz önüne alınarak seferberlik ilanının düşünülmesi dikkat çekicidir. Ancak savaş süresince yapılan tüm askerî faaliyetler genel veya kısmî seferberlik ilan edilmeden gerçekleştirilmiştir.

1.3.1. Genelkurmay Başkanlığı

TBMM’nin 2 Mayıs 1920 günü yapılan oturumunda hükûmet teşkili ile ilgili 3 sayılı “*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun*” kabul edildi ve 11 vekilden oluşan İcra Vekilleri Heyeti kuruldu. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti İcra Vekilleri Heyetine dâhildi.¹⁵⁴ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin görevleri de şu şekilde belirlenmişti: Ordunun sevk ve idaresini yapmak, seferberlik işlerini düzenlemek, kuruluş ve kadro yapmak. Başlangıçta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet (İnönü) Bey idi. Aynı zamanda Batı Cephesine komuta ediyordu. İkinci İnönü Muharebesi’nden sonra batı ve güney cepheleri birleştirilmiş ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine 5 Ağustos 1921’de Mareşal Fevzi Çakmak atanmıştır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği teşkilatı Erkân-ı Harbiye-i Reisi ve ikinci reis; Birinci Şube harekât; garp, şark, Elcezire-Adana cephelerine bakan üç kısım halinde; İkinci Şube İstihbarat; Birinci şube gibi üç kısım halinde bir de İstanbul’daki gruplarla muhabereyi temin eden kısım; Üçüncü Şube; muvasala ve muhabere; Dördüncü Şube; depolar, talimgâhlar, talim ve terbiye; Beşinci Şube; menzil ve ikmal işleri; Altıncı Şube; zat işleri; Yedinci Şube; şifre ve

¹⁵³ Cebecioğlu, *agm.*, s. 335.

¹⁵⁴ 3 sayılı “*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun*” 1. Şer’iye ve evkaf, sıhhiye ve muaveneti içtimaiye, iktisat, maarif, adliye ve mezhep, maliye ve rüsumat ve defteri hakani, nafia, dâhiliye, müdafai millîye, hariciye ve erkanıharbiyei umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin onbir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır. 2. İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakası ile aralarında intihap olur. 3. Her vekil deruhte ettiği umuru, ifasında mensup olduğu encümenin reyi istişaresini alabilir. 4. İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder. **Resmî Gazete**, 07.02.1337, Sayı: 1.

evrak kalemi; Karargâh Komutanlığı şeklindedir. Kurtuluş Savaşında Eskişehir Muharebesine kadar Afyon civarındaki 12'nci Kolordu hariç kolordu teşkilatı kalmamıştı. Tümenler doğrudan cephe komutanlıklarına bağlanmış ve cephe komutanlıklarında bir kurmay başkanı ile bir iki kurmay subay vardı. Tümenlerde yalnız birer kurmay subay vardı. Eskişehir muharebesinden önce güney cephesi lağvedilerek bütün cephe garp cephesi emrinde birleştirildikten sonra iki üç tümenen oluşan grup komutanlıkları teşkil edildi. Sakarya Muharebesinden sonra gruplar kolordu yapıldı.¹⁵⁵

TBMM'de, 3 Mart 1924'de kabul edilen 429 sayılı “Şer'iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun” ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin yerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) kurulmuştur. Bu Kanuna göre Riyaset, görevlerinde bağımsız olmak üzere, Reisicumhur adına, ordunun, barışta emir ve komutasına memur en yüksek askerî makamı olarak düzenlenmiştir. Ayrıca bu yasa ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Başvekilin teklifi ve Reisicumhurun onayı ile atanması, görevine ilişkin konularda her bakanlıkla yazışabilmesi ve temas kurması konuları düzenlenmiş, TBMM karşısında askerî bütçenin sorumluluğu ise Millî Müdafaa Vekiline verilmiştir. Bu yasa ile yapılan en büyük yenilik Genelkurmayın artık bir bakanlık değil başkanlık olması ve görevlerinde müstakil hale gelmesidir. Ayrıca yasanın gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: “Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alakadar olması birçok mahaziri daidir. Bu hakikat bütün medenî milletler ve hükûmetler tarafından bir düsturu esasî olarak kabul edilmiştir. Bu noktai nazardan yeni bir hayat varlığı temin etmek vazifesini deruhte eden Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiyesinde zaten muhaddes olan Şer'îye ve Evkaf Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin mevcut olması muvafık olamaz.”¹⁵⁶

1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile ordunun mevcut durumunda bir değişiklik yapılmamış, başkomutanlığın TBMM'nin manevi şahsiyetinde cumhurbaşkanı tarafından temsil edilmesi; harp kuvvetlerinin emir ve komutası barışta Erkân-ı

¹⁵⁵ M.Mazlum İskora, **Erkânıharbiye Tarihçesi**, Genelkurmay X. Şube, Harp Akademisi Matbaası, Ankara, 1944, s. 67-68; Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, Ankara, 2001, s. 272.

¹⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 03.03.1924.

Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve seferde İcra Vekillerinin inhası üzerine Reiscumhur tarafından atanacak kişiye verilmesi hususları düzenlenmiştir.¹⁵⁷

Askerî resmî tabirlerden rütbe ve birliklerin Türkçe karşılıkları, 19 Şubat 1935'te değiştirilmiştir.¹⁵⁸ Büyük Erkân-ı Harbiye-i adı Genelkurmay olmuştur.¹⁵⁹

26 Ocak 1928'de Bahriye Vekâleti ve Bahriye Erkânı Harbiye Riyaseti lağvedilmiştir. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığı teşkilatı şu şekli almıştır.

Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı)

Erkânı Harbiye-i Umumiye İkinci Riyaseti (Genelkurmay İkinci Başkanlığı)

Birinci Reis Muavinliği (Harekât)

- I. Şube: Müstahkem Mevkiler
- II. Şube: Hazar ve sefer teşkilat, teslihat ve seferberlik
- III. Şube: Yığınak (Tahaşşüt),
- IV. Şube: Millî seferberlik,
- V. Şube: Demiryolu ve deniz nakliyatı,
- VI. Şube: Deniz harekâtı, harekât hava kısmı.

İkinci Reis Muavinliği Eğitim (Talim ve terbiye),

- VII. Şube: Eğitim (Talim ve terbiye),
- VIII. Şube: Mektepler ve kurslar,
- IX. Şube: Millî eğitim (Talim ve terbiye),

¹⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1924.

¹⁵⁸ İhsan Hün, **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, İstanbul, 1952, s. 109.

¹⁵⁹ Mazlum İskora Erkânıharbiye Tarihçesi isimli kitabında Genelkurmay kelimesinin bulunuşunu şöyle anlatır: "*Erkan-ı Harbiye-i Umumiye yerine Genelkurmay sözünün alınması Mustafa Kemal ATATÜRK'ün yaptığı bir inceleme üzerine olmuştur. Bu inceleme esas olarak Fransızca Etat-Major General kelimeleri ele alınmıştır. General kelimesi umumi anlamı ile herkese yaygın, geniş demek olduğuna ve geniş sözünün kökü de 'gen' olmasına göre bundan 'genel' sözü çıkarılmıştır. Etat kelimesinin etimoloji lügatlerinde incelenmesi, bunun Latince status aslundan geldiğini ve asıl manası 'ayaküzeri durmak keyfiyeti' olup buradan devlet ve kuruluş anlamlarına yayıldığını göstermiştir. Bu anlama göre Türkçe kurmak mastarının kökü olan 'kur' kelimesi alınmıştır. Major kelimesi de Latince 'büyük yaşlı' anlamlarına gelen 'may' kökünden gelip, Türk lehçelerine mag, mak, mağdamak, maktamak kelimeleri de büyüklük ve ilerilik ifade ettiğinden 'kur'dan sonra bir de 'may' ilavesi yerinde görülmüş ve 'kurmay' kelimesi böylece kurulmuştur". bk. İskora, **age.**, s. 69.*

X. Şube: Neşriyat, kitaplık, matbaa,

XI. Şube: Fen,

XII. Şube: Deniz Eğitimi.

Deniz Muavinliği.

Hava Müşavirliği: Eğitim hava kısmı,

XIII. Şube: Haber alma (İstihbarat),

XIV. Şube: Personel işleri.

Deniz haber alma, deniz muamelat

Evrak ve şifre amirliği

Adli Müşavirlik

Harp Tarihi Encümeni

Coğrafya Encümeni

Daire Müdürlüğü

Muvazzaf Zabit Yetiştirmek ve Ordu Zabıtlarına Yüksek İktidar ve Tahsil Vermek Talimatnamesinde, 21 Kasım 1928’de İcra Vekilleri Heyeti kararı ile değişiklik yapılarak ordu içerisindeki bütün okul ve kurslar eğitim yönünden komutanlıklar ve müfettişlikler vasıtasıyla Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır.¹⁶⁰

Genelkurmay Başkanlığının Eylül 1939’da teşkilatı ise şöyledir:

Genelkurmay Başkanı

Genelkurmay İkinci Başkanı

Deniz Müşavirliği

Hava Müşavirliği

Hukuk İşleri ve yargılama şubesi (Adli Müşavirlik ve muhakim)

Harekât Yar Başkanı

¹⁶⁰ **Resmî Gazete**, 10.12.1928, Sayı: 1062.

- I. Şube: Müstahkem Mevkiler
- II. Şube: Teşkilat ve seferberlik
- III. Şube: Harekât
- IV. Şube: Millî Seferberlik
- V. Şube: Demiryolu ve deniz nakliyatı
- VI. Şube: Deniz harekâtı

Devlet Demiryolları Askerî Komisyonu

Deniz Askerî Nakliyat Genel Komutanlığı

Askerî Hat Komiserliği

Demiryolu İrtibat Subaylığı

Eğitim (Talim ve Terbiye) Yar Başkanı

- VII. Şube: Eğitim (Talim ve Terbiye)
- VIII. Şube: Okullar, kurslar ve millî eğitim
- IX. Deniz eğitimi

Deniz Basımevi

- X. Şube: Yayın ve kitaplık (Neşriyat ve kütüphanesi)

Genelkurmay Basımevi

Askerî Basımevi

Müstakil Şubeler:

- XI. Şube: Haberalma (İstihbarat)

Askerî ataşeler (kara, deniz ve hava)

- XII. Şube: Personel işleri

Malzeme Takip Bürosu

Harp Tarihi Encümeni: Dört şubesi ile deniz, sağlık ve veteriner uzmanları ile bir de arşivi.

Coğrafya Encümeni

Evrak Kalemi ve Şifre Amirliği

Daire Müdürlüğü: Daire müdürü emrinde levazım müdürü, daire tabibi, daire takım komutanlığı, muhafaza ve hizmet bölümü (muhafız takımı, hizmet takımı, nakliye takımı), telsiz takımı.

Piyade Müfettişliği,

Topçu Müfettişliği,

İstihkâm Müfettişliği,

Muhabere Müfettişliği,

Nakliye Müfettişliği (Daha sonra Nakliye ve Zırhlı Birlikler Müfettişliği)

Sağlık (Sıhhiye) Müfettişliği

Veteriner Müfettişliği

Askerî Posta Müdürlüğü

Ali Askerî Şûra Üyeleri

Askerî Genel Kâtip¹⁶¹ Bu değişikle Genelkurmay Başkanlığında şube sayısı on ikiye indirilmiştir. İngiliz ve Fransızlarla yapılan askerî görüşmelerde teknik konuları gündeme gelmesiyle, kara, deniz ve hava birliklerinin harp silah ve teçhizat ile ilgili uzman personelden oluşan teşkilatların oluşturulduğu görülmektedir.

1.3.2. Yüksek Askerî Şûra'nın Kurulması

22 Nisan 1925'te TBMM'de kabul edilen 636 Sayılı “Şûrayı Askerî Kanunu” ile yalnız barış zamanında çalışma yapması öngörülen ve merkezi Ankara'da olan Yüksek Askerî Şûra kurulmuştur. Bu yasa ile Türk ordusunun sivil makamlarla olan ilişkileri düzenlenmiş ve ordunun içyapısının nasıl şekilleneceği belirlenmiştir.¹⁶²

¹⁶¹ Hün, *age.*, s. 110-112.

¹⁶² Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 63.

Şûrayı Askerî Kanunu ile Ordunun; terfî ve taltif esaslarını, kolordu ve tümen komutanlarının tayin, tebdil, emeklilik işlemlerini, Müdafaa-i Millîye ve Bahriye Vekâletleri bütçelerini, barış ve sefer askerî teşkilatları, barış zamanı asker planlamaları, önemli askerî fabrikalar ve silahlar, yeni savaş gemilerinin özelliklerinin belirlenmesi ile savaş gemilerinin envanterden çıkarılması, talim ve terbiye esasları, askerî kanunlar, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ülkeyi savunma esaslarının belirlenmesi, müstahkem mevkiiler ile deniz üslerinin kurulması, askerî kıyafet ve teçhizatın tespit edilmesi, stratejik yolların nerelerde yapılması gerektiği, askerliğini yapmış ve henüz yapmamış olanların ülke savunması konusunda yeteneklerinin artırılması, Müdafaa-i Millîye ve Bahriye Vekâletleri ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin gerekli görmesi halinde seferberlik esasları ve hazırlıkları, Erkân-ı Harbiyenin gerekli gördüğü derecede yığınak planlarının görüşülmesi hususlarında Yüksek Askerî Şûranın görüşünün alınması belirlenmiştir. Kanuna göre Reiscumhur Yüksek Askerî Şûranın doğal başkanıdır. Yüksek Askerî Şûra üyeleri, Müdafaa-i Millîye Vekili, Bahriye Vekili, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, ordu müfettişleri, donanma komutanı, barışta ve savaşta donanma ve ordu komutanlığı yapmış erkânı askerîyeden seçilmiş dört üye ile toplam on bir kişiden oluşmaktaydı. Yasa bütünüyle ele alındığında Askerî Şûra'nın görev alanının oldukça geniş olduğu görülür.¹⁶³ Bu görev alanı şu şekilde özetlenmiştir:

“1. Silahlı Kuvvetlerin stratejik planlarının hazırlanması ve uygulanması ve askerî doktrin,

2. Silahlı Kuvvetlerin idaresi, ordu ve birliklerin komutası, donanımı ve eğitimi,

3. Millî savunma ve silahlanma stratejisi,

4. Millî savunmaya ilişkin bütçenin hazırlanması,

5. Bu unsurlar için gerekli yasal mevzuatın ilkelerini tayin etmek.¹⁶⁴

¹⁶³ **Resmî Gazete**, 29.04.1925, Sayı: 98.

¹⁶⁴ Ali Bayramoğlu, *“Asker ve Siyaset”*, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Birikim Yayınları, 4. bs., İstanbul, 2009, s. 71.

1.3.3. Kara Kuvvetleri

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin 5 Ağustos 1923 tarihli “*Hazar Kuruluş ve Konuş Projesi*” uygulamaya konularak Kara Kuvvetleri, ikişer tümenli dokuz kolordu ile üç süvari ve birkaç müstahkem mevkiden oluşan üç ordu müfettişliği halinde yeniden teşkilatlandı.¹⁶⁵ 1’inci Ordu Müfettişliği merkezi Ankara’da olarak 2’nci, 3’üncü ve 4’üncü kolordulardan; 2’nci Ordu Müfettişliği merkezi Konya’da 1’inci, 5’inci ve 6’nci kolordulardan; 3’üncü Ordu Müfettişliği merkezi başlangıçta Diyarbakır’da daha sonra Erzincan’da¹⁶⁶ olarak 7’inci, 8’inci ve 9’uncu kolordulardan kurulmuştur. Erzurum, Kars ve İzmir Müstahkem Mevkileri ve daha sonra Çatalca, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Kırklareli Müstahkem Mevkileri teşkil edilmiştir.¹⁶⁷

1’nci Ordu Müfettişliğinin karargâhı Balıkesir’de bulunan 2’nci Kolordunun kuruluşunda; 4’üncü Tümen (Edremit) ve 11’inci Tümen (Bursa), karargâhı İstanbul’da bulunan 3’üncü Kolordunun kuruluşunda; 1’inci Tümen (İstanbul) ve 61’inci Tümen (Çorlu), karargâhı Eskişehir’de bulunan 4’üncü Kolordunun kuruluşunda; 8’inci Tümen (Ankara) ve 23’üncü Tümen (İzmit) bulunuyordu. Bağımsız 2’nci Tümen Kırklareli’nde konuşlandırılmıştı.¹⁶⁸ 24 Temmuz 1924’te 1’inci Ordu Müfettişi Kazım Karabekir’dir. Ordu karargâhı İstanbul’a intikal ederek Meclis-i Mebusan binasına taşınmıştır.¹⁶⁹

Kolordularda birer istihkâm bölüğü ile köprücü takımı ile muhabere bölüğü kurulmuş, 1925’te Müstahkem Mevki İnşaat Bölükleri İstihkâm Bölüğü olarak düzenlenmiş, 1926’da da kolordu istihkâm ve muhabere bölükleri ikişer bölüklü

¹⁶⁵ Şeref Kanat ve Şeref Oguş, **Türk Kara Kuvvetleri Tarihi**, Kara Kuvvetleri Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara, 1996, s. 281.

¹⁶⁶ 3’üncü Ordu Müfettişlik Karargâhı 29 Ekim 1923’te Diyarbakır’da oluşturulmuş, Şeyh Sait isyanının çıkmasıyla 20 Haziran 1925’te Erzincan’a nakledilmiştir. bk. **Rumeli’den Anadolu’ya 3’üncü Ordu Komutanlığı, Belgelerle 3’üncü Ordu Komutanlığı Tarihinden Sayfalar**, Afşar Matbaacılık, Ankara, 2008, s. 18.

¹⁶⁷ **Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982, s. 48–49; **1’inci Ordu Komutanlığı Tarihçesi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 12.

¹⁶⁸ Kanat ve Oguş, **age.**, s. 281.

¹⁶⁹ **1’inci Ordu Komutanlığı Tarihçesi**, s. 13.

tabur¹⁷⁰ haline getirilmiştir. 1938 yılında savaş ihtimalinin artması üzerine, tahkimat faaliyetlerine hız verilerek Erzurum, Hadımköy, Çanakkale ve Gelibolu'da istihkâm inşaat taburları teşkil edilmiştir. 1939'da bu taburlara üçüncü bölük, makine bölüğü olarak ilave edilmiş, diğer iki bölük koşulu olarak kalmıştır.¹⁷¹

2'nci Ordu Müfettişliğinin, karargâhı Afyon'da bulunan 1'inci Kolordunun kuruluşunda; 16'ncı Tümen (Manisa), 57'nci Tümen (İzmir) ve 1'inci Dağ Tugayı (Muğla), karargâhı Konya'da bulunan 5'inci Kolordunun kuruluşunda; 5'inci Tümen (Konya) ve 6'ncı Tümen (Isparta), karargâhı Kayseri'de bulunan 6'ncı Kolordunun kuruluşunda; 7'nci Tümen (Adana), 41'inci Tümen (Niğde) ve 39'uncu Dağ Tugayı (Islahiye) bulunuyordu.¹⁷²

3'üncü Ordu Müfettişliğinin, karargâhı Diyarbakır'da bulunan 7'nci Kolordunun kuruluşunda; 2'nci Tümen (Siirt) ve 17'nci Tümen (Elazığ), karargâhı Tokat'ta bulunan 8'inci Kolordunun kuruluşunda; 12'nci Tümen (Sivas) ve 15'inci Tümen (Samsun), karargâhı Erzurum'da bulunan 9'uncu Kolordunun kuruluşunda; 3'üncü Tümen (Erzincan) ve 9'uncu Tümen (Sarıkamış) bulunuyordu. Bağımsız 1'inci Süvari Tümeni Ağrı'da, 14'üncü Süvari Tümeni Urfa'da konuşlandırılmıştı.¹⁷³

Türk ordusunun gelişmesi ve güçlenmesini esas alan İkinci İkmal Planı kapsamında, 1934 yılında 4 piyade tümeni ve kolordu yetkisinde olmak üzere İstanbul Komutanlığı teşkil edildi. 20'nci, 33'üncü, 46'ncı ve 52'nci Piyade Tümenleri ile kolordu yetkisinde olan İstanbul Komutanlığı kuruldu.¹⁷⁴ Montreux Sözleşmesinden sonra Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam egemenlik hakkını kazanması üzerine Boğazlarda kuvvet bulundurmaya hakkına sahip oldu. Bu hakkın kullanılması kapsamında her iki Boğaz bölgesinde birer müstahkem mevki kurulması kararlaştırıldı. 1936 yılı Ağustos ayı sonunda, her iki Boğaz bölgesinde kurulacak

¹⁷⁰ Muhabere Bölükleri dörder takımlı ve bir bölüğü telsiz takımı olarak kuruldu. 1927 yılında Almanya'dan satın alınan 5, 10, 15, 75, 500 vatlık lambalı istasyonlar muhabere bölüklerinin telsiz istasyonlarına verildi. Müstahkem Mevki Komutanlıklarında Muhabere Bölükleri de işletme, çıplak hat inşa, sabit güvencin ve sabit telsiz takımlarından müteşekkil bulunuyordu. Süvari Tümenleri ve Dağ Tugaylarında Muhabere Takımları telli ve telsiz postalar teşkil edildi. bk. Vahdettin Tuncal, **Türk Ordusu Muhabere Sınıfının Tarihçesi (1882-1039)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1950, s. 47-48.

¹⁷¹ **İstihkâm Sınıfının Tarihçesi**, İstihkâm Okul ve Eğitim Merkez Komutanlığı Basımevi, İzmir, 2005, s. 416-417.

¹⁷² Said Arif Terzioğlu, **Türk Ordusu**, Başnur Matbaası, İstanbul, 1965, s. 72; Kanat ve Oğuş, **age.**, s. 281.

¹⁷³ Kanat ve Oğuş, **age.**, s. 281.

¹⁷⁴ Terzioğlu, **age.**, s. 73.

müstahkem mevkilerin teşkil emri yayımlandı. Buna göre, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında teşkil edilecek müstahkem mevkilerin teşkilatında, Genelkurmay Başkanlığınca uygun görülen birlikler şunlardır: Çanakkale Boğazı bölgesinde; yeni teşkil edilecek 197'inci Piyade Alayı, 8 ve 32'nci Piyade Alayı, 115'inci Topçu Alayı, iki Jandarma Alayı, bir İstihkâm Taburu, bir Muhabere Taburu, bir İnşaat İstihkâm Taburu; İstanbul Boğazı bölgesinde: Anadolu Kavağı mıntıkasında bir İstihkâm Bölüğü, bir Muhabere Bölüğü, bir İnşaat İstihkâm Bölüğü teşkil edilecektir. Teşkil edilen inşaat istihkâm tabur ve bölükleri, mıntıklarındaki tahkimata derhal başlayacaklar ve bu birliklere verilecek erlerin sanatkâr erlerden olması hususuna önem verilecektir. Çanakkale Boğazı bölgesinde oluşturulacak Müstahkem Mevki Komutanlığı bünyesinde teşkil edilecek, 115'inci Topçu Alayı, şu toplardan oluşturulacaktı: 1'inci Taburu, 203 milimetrelik dörder toplu iki bataryadan kurulacak, 3'üncü Bataryası ise 20'nci Tüme malzeme halinde bulunan üç toplu 203 milimetrelik Rus havan bataryasından ileride teşkil edilecekti. 15 santimetrelik İngiliz obüslerinden kurulu 2'nci Taburu, koşusuz olarak malzeme haline getirilecek. Bu Tabur yerine, 6'ncı Kolordunun malzeme halinde bulunan müstakil Topçu Taburunun iki 15/24'lük Skoda bataryaları ve malzemeleri Çanakkale'ye nakledilerek, iki bataryalı 15/24'lük Topçu Taburu olarak yeniden teşkil edilecek. Her iki Tabur da Erenköy mıntıkasında yerleşecektir. Bu Alayın 4'üncü Topçu Taburu da 15/24'lük Skoda obüslerinden teşkil edilecekti.¹⁷⁵

İstanbul Boğazı bölgesinde oluşturulacak Müstahkem Mevki Komutanlığı bünyesinde teşkil edilecek Topçu Birlikleri ise şu toplardan oluşturulacaktı: İstanbul Komutanlığı emrindeki 22'nci Topçu Taburu lağvedilerek, bu taburun 203 milimetrelik obüslerinden teşkil edilen dört toplu bir batarya kurulacak ve Anadolu Kavağına yerleşecektir. Bir batarya da 15/24'lük Skoda obüslerinden koşulu olarak teşkil edilecektir. Bu belgede belirtilen hususlar göstermektedir ki Türkiye, Çanakkale Boğazı Bölgesinde daha güçlü ve hazırlıklı olmak istemektedir. Her iki Boğaz bölgesinde teşkil edilen müstahkem mevkilerin kuvvet dengesinin, Çanakkale Boğazı Bölgesinde, bire üç fazla olması bunu göstermektedir. Böyle olması da

¹⁷⁵ Ömer Köroğlu, *“İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Askerî Durumu ve Savaş Dışı Politikası”*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 72.

oldukça doğaldır. Çünkü Boğazlar bölgesine gelecek savaşan ülkelerin tamamı (SSCB hariç), öncelikle Çanakkale Boğazını geçmek zorunda kalacaklardır.¹⁷⁶

İlk tank birliği 1934 yılında Rus yapımı T-26 tankları ile Lüleburgaz'da kurulmuştur. 1939'da Fransızlardan 100 adet Renault tankı, İngilizlerden 16 adet Vickers tankı satın alınarak bir tank alayı oluşturulmuştur.¹⁷⁷ 1938 yılının sonunda Dördüncü İkmal Planı hedefleri doğrultusunda Kara Kuvvetlerinin seferi duruma geçmesi seferde kurulacak tümenlerin kurulması ile barıştaki 10 kolorduya 5 kolordu daha ilave edildi ve kolordu sayısı 15'e çıkarıldı. Bu kolordular üçer tümenli idi.¹⁷⁸

6 Ocak 1939'da Ordu nam ve hesabına hayvan satın almak amacıyla Fransa, İtalya, Yugoslavya ve Macaristan'a personel gönderilmiştir. Bu heyetin yol parası, yevmiye ve diğer masrafları 24.000 lira olarak belirlenmiş ve bunun 1939 yılı bütçesindeki döviz cetvelleri resmî daireler harcırahı faslı Millî Müdafaa Kara Müsteşarlığı adına konulacak ödenekten, kliringle ödenmesi mümkün olan ülkelere gönderilecek heyetin masraflarının da kliring yolu ile ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷⁹

7 Mayıs 1938 tarihinde Başvekil Celal Bayar tarafından TBMM'ne gönderilen Ordudan Çıkarılacak On İki Yaşından Yukarı Hayvanların Çiftçiye Satılması Hakkında Kanun tasarısının gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: Atın Türkiye'deki hayvanlar içinde vatan savunması açısından son derece özel bir öneme sahip olduğu, uzun süren ve birbirini takip eden savaşların yurt içinde atın sayıca azalmasına ve özelliğinin bozulmasına neden olduğu, ekonomik sorunların hayvan yetiştiriciliğini engellediği ifade edilmiştir. Türkiye'de kilometrekareye ve bin kişiye düşen at miktarı komşu ülkelerle karşılaştırıldığında ordunun elinde bulundurduğu hayvanların sayısının oldukça az olduğu, Ordunun barış ve seferdeki at kadrosunun tamamlanması için ihtiyaç duyduğu koşum, binek ve hizmet hayvanlarının yabancı ülkelere tedariki döviz çıkışına neden olacağı ve ülke ekonomisine olumsuz etki yapacağı tespit edilmiştir. Ayrıca ülke savunması söz konusu olduğunda sınırların kapanması nedeniyle gerekli ordu hayvanlarının temini imkânsız olması ülke içerisinden hayvanların teminini zorunlu hale getirdiği belirtilmiştir. Ziraat Vekâletinin hayvan ıslahı yönündeki çalışmaları devam etmiş *“az zamanda çok işler*

¹⁷⁶ Köroğlu, **agt**, s. 73.

¹⁷⁷ Cebecioğlu, **agm.**, s. 331.

¹⁷⁸ **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 49.

¹⁷⁹ **BCA**, 06.01.1939, 030.18.01.02.85.112.10.

yapmak en başlı prensipler” kapsamında ordunun at kadrosunu tamamlamak amacıyla yabancı ülkelerden alınacak hayvanların yarısının kısrağ olarak alınması zorunlu hale getirilmiştir. Bu şekilde ordunun on iki yaşından sonra kadro dışına çıkaracağı kısrağların çiftçi ve yetiştiriciye satılacak hayvanları yine ağır cüsseli aygırlarla birleştirmek suretiyle ordu hizmetine elverişli at cinslerinin üretilmesi sayesinde ordu ihtiyacının ülke içinden teminine imkân sağlayacağı öngörülmüştür.”¹⁸⁰ 18 Ocak 1939’da çıkarılan 3563 sayılı “*Ordudan Çıkarılacak On İki Yaşından Yukarı Hayvanların Çiftçiye Satılması Hakkında Kanun*” ile 12 yaşından büyük atlar ile 15 yaşından büyük katırların yerlerine hayvan alınarak ordu hizmetinden çıkarılması kararlaştırılmıştır.¹⁸¹

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak için askerî birliklerin “*talim ve terbiye*” seviyelerini “*teftiş ve tetkik*” etmek amacıyla gezi planlanmıştır. Bu gezinin programı şöyledir; 10 Haziran 1939 günü Ankara’dan İstanbul’a hareket ederek burada tugay ve tümen komutanlarının ziyaret edilmesi, Çatalca, Kırklareli, Edirne, Bolayır ve Çanakkale’deki tahkimat faaliyetlerinin, yeni hat hazırlık durumlarının kontrol edilmesi, tahkimat bölgelerindeki denetlemede tahkim heyetlerinin de beraber bulunacağı ve Trakya’daki incelemelerde Fransa’dan gelen bir subayın bulunması gerektiği, donanmanın denetlemesini Çanakkale’de yapacağı, İzmir ve güneyinde Muğla tugay bölgesindeki birliklerin durumu talim ve terbiyelerini ayrıca bu bölgelerdeki top ve su bombası atma eğitim ve tatbikatlarını inceleyeceği, hava birliklerini denetleyeceği ve 14 Temmuz 1939 günü Muğla, Aydın üzerinden Ankara’ya dönecek şekilde planlanmıştır.¹⁸² Türk Kara Kuvvetlerinde eksik olan subay kadroları Harp Okulu’ndan 1936, 1937 ve 1938 yıllarında binden fazla subay mezun edilerek tamamlanmasına çalışılmıştır.¹⁸³ Fransa’daki Maginot hattında incelemelerde bulunmak amacıyla 20 Haziran 1939’da bir askerî heyet gönderilmiştir.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Ordudan çıkarılacak 12 yaşından yukarı hayvanların köylü ve yetiştiriciye satılması hakkında kanun tasarısı (I/1035), 07.05.1943, Başvekâlet Kararlar Dairesi, Sayı: 6/1934.

¹⁸¹ **Resmî Gazete**, 24.01.1939, Sayı: 4119;

¹⁸² **Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (Dz. K.K.lığı) Lalahan Arşivi**, 01.06.1939, 1941-139, 39, 4.

¹⁸³ Nurettin Türsan, **İkinci Dünya Savaşı**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1998, s.79.

¹⁸⁴ **BCA**, 03.07.1939, 030.10.00.00.200.364.5.3.

1.3.4. Deniz Kuvvetleri

Kurtuluş Savaşı'nda deniz taşıma işlerini gerçekleştirmek amacıyla Müdafaa-i Millîye Vekâleti'ne bağlı 10 Temmuz 1920'de “*Umuru Bahriye Müdürlüğü*” kuruldu. Müdürlük karargâhı; personel, harekât, levazım ve ikmal, limanlar ve deniz ticareti, muhasebe ve tahakkuk, sıhhiye dairelerinden oluşuyordu. Cephe teşkilatında da; Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı, Ereğli Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı, Amasra Bölge Kumandanlığı, Samsun Bahriye Müfrezesi Kumandanlığı, Eğirdir Gölü Bahriye Müfreme Kumandanlığı, Ermis (Van Gölünde) Tersane Kumandanlığı, İzmit Bahriye Kumandanlığı, Fethiye Bahriye İhtiyat Kumandanlığı ayrıca Samsun'da bir daimi Deniz Divan Harbi-Yüksek Askerî Mahkemeve bir de Ganaimi Bahriye Mahkemesi kurulmuştur.¹⁸⁵

1 Mart 1921'de Umuru Bahriye Müdürlüğü isim değiştirmiş ve “*Bahriye Dairesi*” ismini almıştır. Bahriye Dairesi Reisliği deniz kuvvetlerinin bütün idarî ve harekât işlerinden sorumluydu. Bu teşkilatın emrindeki harp gemileri en büyükleri ancak 5 mil sürat yapabilen Aydınreis ve Preveze olmak üzere 10–180 tonluk silahlı römorkörlerdi. 14 Kasım 1922'de İstanbul Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti binası “*İstanbul Bahriye Kumandanlığı*” karargâhı haline getirildi ve küçük harp gemilerinin onarımı için girişimde bulunuldu. 1923 yılında Yavuz gemisi yaralı ve hareket kabiliyetinden yoksun, Mecidiye gemisi Rusya'dan getirildiği şekilde yaralı olarak tek baca ve tek direk ile Hamidiye gemisinin 4–5 aylık tamir ihtiyacı, diğer gemiler ise Kasımpaşa'da tersane önüne kıçtankara edilmiş halde bulunuyordu.¹⁸⁶

Bahriye Dairesi emrinde; İstanbul, İzmit, Samsun ve Amasra Bahriye Kumandanlıkları ile müstakil olarak Seyir Aletleri ve Harita Şubesi, Deniz Kütüphanesi, Efradı Cedide Okulu¹⁸⁷ (Yeni Erat Okulu) bulunuyordu. Okmeydanı Telsiz Telgraf İstasyonu ve Fişekhane Depoları Deniz Kumandanlığı kuruluşunda idi. Bahriye fabrikaları, Merkez Deniz Hastanesi levazım depoları, Dikimevi, Deniz Basımevi, Deniz Müzesi Bahriye Dairesinin emrinde bulunmaktaydı. İzmit Bahriye

¹⁸⁵ Afif Büyüktuğrul, *Cumhuriyet Donanması (1923-1960)*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1967, s. 4.

¹⁸⁶ *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 168–169.

¹⁸⁷ 03.10.1929'da “Efrad-ı Cedide okulunun adı Yeni Erat Deposu olmuştur. bk. İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, “*Kuruluşunun 2185. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*”, *Doruk Türk Kültürü ve Medeniyeti Dergisi*, Sayı: 1, Yıl: 1, (Ağustos 1976), s. 550.

Kumandanlığının görev ve yetkisi daha genişti ve kısa bir süre sonra “*Marmara Üssü Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı*” ismini alan bu kumandanlığın yetki sınırları stratejik sebeplerle daha da genişletildi. Lozan Antlaşması Boğazlar bölgesini özel bir komisyon tarafından idare edilecek tarafsız bir bölge yaptığından, Marmara Denizi içinde Donanma’ya üs olacak bir liman yapılması zarureti doğmuş elverişli liman olarak ta İzmit Körfezi seçilmişti. Bu körfezin üs haline getirilmesi ve üssün korunması için Darıca Dil İskelesi, Topçular, Hersek bölgesinde bir müstahkem mevki kurulması planlandığından Marmara Üssü Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı teşkil edilmiştir. Bu kumandanlığın İzmit Deniz Kumandanlığı ve 10’uncu Topçu Alayı olmak üzere bağlı iki birliği vardı. İzmit Deniz Kumandanlığı garnizon inzibat ve deniz vasıtalarının sevk ve idaresi; 10’uncu Topçu Alayı ise Darıca Dil İskelesi, Topçular, Şakşak bölgesi müstahkem mevkiine konan topların sevk ve idaresi ile görevlendirilmiştir. Körfez üs hizmetleri bakımından şu şekilde bölgelere ayrılmıştı: Çulhane sahası torpido bakım ve muhafaza hizmetlerine, Derince sahası cephaneye bakım ve koruma hizmetlerine, Seymen bölgesi kömür depolama hizmetlerine, Gölcük sahası tersane işlerine. Gölcük’te Deniz Fabrikalarının kurulacağı saha eski bir çiftlik olduğundan 1924 yılında Bahriye Dairesi tarafından satın alınarak Bahriye Çiftliği ismi verildi. İstanbul’dan İzmit’e 1924 yılında ilk olarak Torpido Fabrikası ve Deposu nakledildi. Çulhane’de Kocaeli Bahriye Fabrikası adıyla torpido fabrikası ve torpido deposu tesis edildi. Müstakil olarak çalışan bu iki kuruluş Marmara Üssü Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığına bağlıydı. Bir süre sonra fabrikanın ismi Kocaeli Deniz Fabrikası oldu.¹⁸⁸ Fabrika bakıma tabi tutulan torpidolar torpido deposuna teslim edilir ve daha sonra isteyen gemiler ikmal edilirdi. Gemilerin torpido talepleri depo aracılığıyla düzenlenmekteydi. Bakımı yapılan torpidolar depoda mevcut olan tek kamyonla gemilere nakledilmekteydi. Bu sebeple İzmit’te tersane meydanı içinde ve deniz kenarına yakın bir yerde Regüle İstasyonu kurulması zorunlu hale geldi. Silah tamirhanesi olarak İstanbul’da çalışan top fabrikası tezgâh ve teçhizatı 1926 yılında İzmit’e nakledilerek tersane içinde kurulan sac barakalara yerleştirildi.¹⁸⁹

¹⁸⁸ **Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 171-172.

¹⁸⁹ Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması**, s. 12.

1924 yılında İzmit tersanesinde sac barakalarda Mayın Kumandanlığı teşkil edildi. Ana Mayın Grubuna bağlı İzmit Mayın Grubu ve İzmir Mayın Grubu (Naldöken) kurulmuştu. Marmara Üssü Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı idari hususlarda Bahriye Dairesi emrinde, harekât ve eğitim hususunda ise Eskişehir'deki 4'üncü Kolordu karargâhı kanalıyla Ankara'da olan 1'inci Ordu Müfettişliğine bağlıydı. İzmir Bahriye Kumandanlığı emrinde sadece bir Mayın Grubu vardı. Bu kumandanlık harekât ve eğitim bakımından İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığına bağlanmıştı. Amasra Bahriye Kumandanlığı çok kısa bir süre sonra, Samsun Bahriye Kumandanlığı da 1929 yılında lağvedilmiştir. Gemilerin onarımı ve eğitim esasları ile ilgili talimnamelerin bulunmayışı¹⁹⁰ nedeniyle Donanma'nın eğitiminde zorluklar yaşanmıştır. Bahriye Dairesi Donanmanın gemileri için şu kararları almıştır: Yavuz muharebe kruvazörünün onarım¹⁹¹ imkânlarının araştırılması; Peyki Şevket, Berki Sadvet, Taşoz, Samsun, Basra gemilerinden oluşan bir filotilla meydana getirilmesi; Turgutreis Zırhlısının onarılması; Eski gemilerin feshedilmesi. Yavuz'un tamiri için hemen icraata geçmek mümkün olmadı, Turgutreis basit bir onarımla 12 Haziran 1924'te Haliç'ten çıkarak İzmit'e gitti. 1924 yılının ikinci yarısında Donanma'nın faal gemileri Hamidiye kruvazörü ile Turgutreis zırhlısı idi. Cumhuriyet Donanmasının ilk topçu atışı 1924 yılında Turgutreis zırhlısında yapıldı.¹⁹²

29 Aralık 1924'de TBMM'nde "*Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun*" kabul edilmiştir.¹⁹³ Bu kanun ile Vekâlet işleri bir müsteşarın emrinde, personel, donanma, imalat, levazım, sıhhat ve teçhizat şubeleri olmak üzere altı şube tarafından yürütülmekteydi. Vekâletin bu kuruluşunun dışında merkezi İstanbul'da olan İhtihzaratı Harbiye Harp Hazırlığı Müfettişliği kuruldu. Bu müfettişliğin istediği zaman vekil adına bütün müesseseleri kontrol etme yetkisi vardı. Bütün deniz

¹⁹⁰ Amiral Souchon, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Donanmasının Komutanlık karargâhını Yavuz'la birlikte İstanbul'a gelmiş olan General isimli yardımcı gemide kurmuştu, savaş sonunda Donanma'nın bütün talimname ve belgeleri bu gemiyle Almanya'ya gittiğinden Türk deniz subayları talimname, talimat ve harp tecrübelerinden yoksun kalmıştır. Bk. **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 172.

¹⁹¹ Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması**, s. 15-16.

¹⁹² Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması**, s. 17.

¹⁹³ "539 sayılı "*Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun*" 1. Bahriye umuru Müdafaii Millîye Vekâletinden tefrik edilerek bu umurla meşgul olmak üzere Bahriye Vekâleti teşkil edilmiştir. 2. Bahriye erkânı harbiyesi, Bahriye erkânıharbiye reisinin tahtı emrinde olarak, re'sen Erkânı Umumiye Riyasetine raptedilmiştir. 3. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'iyülicradır. 4. İşbu kanun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur." **Resmî Gazete**, 14.01.1925, Sayı: 82.

okulları İstanbul'da bulunan Deniz Okullar ve Kurslar Müdürlüğüne bağlandı. Ankara'da Bahriye Vekâleti kuruluşu dışında Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak bir Deniz Kurmay Başkanlığı teşkil edildi. Bu başkanlığın harekât, istihbarat ve eğitim şubeleri vardı. Harekât, sevk ve idare bakımından Bahriye Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığı emrinde, İstanbul Bahriye Kumandanlığı, Marmara Üssü Bahri ve Müstahkem Mevki Kumandanlığı, Karadeniz Bahriye Kumandanlığı (Samsun'da), Akdeniz Bahriye Kumandanlığı (İzmir'de) bulunuyordu. Bunların dışında İstanbul'da Kavanin şubesi vasıtasıyla Donanma Dairesine bağlı Divan-ı Harbi Daimi, İmalat Dairesine bağlı Fabrikalar Müdüriyeti, Levazım Dairesine bağlı ambarlar ve sevkiyat, Sıhhiye Dairesine bağlı Merkez Hastanesi, Müdevvenat ve Neşriyat şubesine bağlı Deniz Matbaası vardı. Bahriye Vekâletinin karşılaştığı en önemli sorunlar, ülkenin mali imkânları orantısında bir donanma yapmak, kara tesislerini donanmanın ihtiyaçlarına cevap verecek bir şekilde sokmak ve eğitim kurumları teşkil ederek muharebe talimnameleri yazarak donanmayı güçlü bir hale getirmektir. Bahriye Vekâletinin aldığı kararlar şöyledir: Yavuz'un onarılması; Donanmanın, Turgutreis Zırhlısı, Hamidiye, Mecidiye kruvazörleri, Peyk-i Şevket ve Perkesadvet Torpido kruvazörleri ve Samsun, Basra, Taşoz muhriplerinden oluşturulması; İki adet denizaltı gemisi sipariş edilmesi; Gölcük'te bir tersane kurulması; Yabancı bir heyet getirilerek personele nitelik kazandırılması. Bahriye Vekâleti alınan bu kararlar çerçevesinde çalışmalarını sürdürdü. Ancak 24 Aralık 1927 günü Başvekil İsmet (İnönü)'nün Meclis Başkanlığına yazdığı bir tezkere ile Bahriye Vekili İhsan Bey Yavuz gemisinin onarım sözleşmesinin tadili konusunda İcra Vekilleri Heyetinin kararı ve kanuni yetkileri dışında hareket ettiği anlaşılmıştır. Bahriye Vekili yüksek mahkemeye verilmiş ve iki yıl mahkûm edilmesiyle Bahriye Vekâleti dönemi kapanmıştır.¹⁹⁴ 16 Ocak 1928'de TBMM'de "*Bahriye Vekâletinin İlgasına Dair Kanun*" ile Bahriye Vekâleti kaldırılmış ve bütün faaliyetleri Müdafaai Millîye Vekâletine devredilmiştir.¹⁹⁵ Kanunun TBMM'ne sunulan gerekçesi; vatanın korunmasıyla görevli kara, deniz ve hava kuvvetlerinin sevk ve idaresi Erkânı Harbiye Umumiye'de birleştirildiği gibi silahlanma, ikmal ve seferberlik işlerinin de bir makamda yönetilmesi "*daha faydalı ve müsmir (daha hayırlı) olacağından*" Bahriye Vekâletinin kaldırılması ve Bahriye işlerinin Müdafaai Millîye Vekâletine

¹⁹⁴ Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması**, s. 37-38.

¹⁹⁵ **Resmî Gazete**, 21.01.1928, Sayı: 793.

devredilmesi şeklinde ifade edilmiştir.¹⁹⁶ Aynı tarihte TBMM’de “*Müdafaa-i Millîye Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun*” ile Müdafaa-i Millîye Vekâletinde deniz müsteşarlığı teşkil edilmiştir.¹⁹⁷ Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinde ise deniz müşavirliği oluşturuldu. Donanma’da Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri, beş adet küçük gemi bulunuyordu. Yavuz muharebe kruvazörü Donanmadan müstakil olarak bir kumandanın emrinde onarımı devam ediyordu. Turgutreis zırhlısının yarısı Gedikli Okulu, yarısı da Donanma Komutanlığı Karargâh gemisi olarak kullanılıyordu. Hollanda’ya sipariş edilen Birinci ve İkinci İnönü denizaltı gemileri Deniz Kuvvetlerine 9 Haziran 1928’de katıldı ve donanma kuruluşundan çıkarılıp Denizaltı Gemileri Kumandanlığı teşkil edildi. Marmara Üssü Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Komutanlığı bulunduğu yere bataryalar, kışlalar ve cephanelikler yaptırılmış ve bu saha yasak bölge ilan edilmiştir. Gerektiğinde körfez girişini mayınla kapamak için Nusrat mayın gemisi tahsis edilmişti. İzmir Deniz Komutanlığının görevi, İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığının emrinde körfez savunması sağlamak ve İntibah mayın gemisi ile mayınlama işlerini gerçekleştirmektir. Donanmanın takviye edilmesi amacıyla İtalyan gemi yapım şirketlerine iki muhrip (Adatepe ve Kocatepe), iki denizaltı (Dumlupınar ve Sakarya) ve üç hücum botu (Martı, Denizkuşu ve Doğan) sipariş edildi.¹⁹⁸

Denizde sevk ve idare fikirlerini birleştirmek ve subayların harekât ve kurmay görevleri konusunda bilgilerini artırmak amacıyla 1930 yılında Harp Akademileri Komutanlığına bağlı bir Deniz Harp Akademisi açıldı.¹⁹⁹ Alman şirketinin Yavuz gemisi için inşa ettiği havuz ve Fransız şirketinin gemiyi tamir için hazırladığı barakalardan oluşan atölyeler Gölcük Tersanesinin ilk temelini oluşturdu ve 4 Ağustos 1930’da Gölcük Deniz Fabrikaları teşekkül etmeye başladı. 8 Mayıs 1933’te harp ve yardımcı harp gemilerinin tamir, idame ve bakımları için İzmit Körfezindeki Gölcük’te bir tamir limanı ve tersanesinin yaptırılması kararlaştırılmıştır.²⁰⁰ Torpido

¹⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 16.01.1938.

¹⁹⁷ Resmî Gazete, 21.01.1928, Sayı: 793.

¹⁹⁸ Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 183.

¹⁹⁹ Muharrem Mazlum İskora, Harp Akademileri Tarihçesi (1930-1965), Cilt: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1968, s. 4.

²⁰⁰ 2173 Sayılı “Harp Gemilerinin Tamiri İçin Gölcük’te Tamir Limanı ve Tersane Yaptırılması Hakkında Kanun”unun gerekçesi şöyledir: “Eski ve az adetteki gemilerimizin tamirat ihtiyacını oldukça tatmin etmekte olan eski Haliç Tersanesi, iki sene evveline kadar bilmecburiye istimal edilmekte idi. Bugün donanmamıza iltihak etmiş bulunan yeni harp birliklerimiz ile ahiren tamirâtı

Fabrikası Çulhane'den Gölcük'teki yeni tesislerine 1935 yılında taşındı. Deniz Kuvvetlerinin artan silah ihtiyacını karşılamak, silah inceleme ve tekâmülünü sağlamak, silah tedariki imkânlarını düzenlemek, silah tamiratını yapmak ve cephaneyi muhafaza etmek amacıyla 1935 yılında İzmit'te Harp Silah ve Vasıtaları Kumandanlığı teşkil edildi. Bu kumandanlığa bağlı olarak 1936 yılında Konca'da büyük bir yeraltı mayın bakım ve muhafaza yerleri inşa edildi. Bununla birlikte Donanma ve Mevki Kumandanlıklarının silah ihtiyaçlarının tek elden temin edilmesi sağlandı. İtalya'dan iki muhrip satın alındı. Adatepe ve Kocatepe 18 Ekim 1931'de, Dumlupınar ve Sakarya denizaltıları 6 Kasım 1931'de, Zafer ve Tınaztepe'nin 6 Haziran 1932'de Türkiye'ye gelmesiyle dört muhripten oluşan bir filotilla teşkil edildi. Yavuz gemisinin iyileştirilmesi ve yeni muhriplerin donanmaya katılmasıyla 24 Kasım 1931'de yeni kuruluşa geçildi Donanma Kumandanlığı ismi yerine Harp Filosu Kumandanlığı ismi kabul edildi. Harp Filosu Kumandanlığı kuruluşunda Yavuz, Filotilla Komodorluğu, Zafer, Tınaztepe, Kocatepe ve Adatepe ile İhtiyat Filosu Kumandanlığında Hamidiye, Mecidiye, Peyk-i Şevket ve Berkisadvet bulunmaktaydı. Denizaltı Gemileri Kumandanlığı, Harp Filosu Kumandanlığı emrinde Dumlupınar, Sakarya Birinci İnönü ve İkinci İnönü denizaltılarından oluşuyordu. Donanmanın mayın emniyeti konusunda zayıf görülmesi nedeniyle Hızırreis, İsareis ve Kemalreis ganbotları²⁰¹ tadil edilerek mayın arama tarama gemisi haline dönüştürüldü ve bir arama tarama filotillası teşkil edildi. 9 Ocak 1935'te Gür adı verilen bir denizaltı gemisi, 24 Temmuz 1935'te Erkin ana gemisi

hitam bulunan Yavuz harp gemimizin İstanbul'da bırakılması tecviz olunmamış ve bizzarur İstanbul tersanesi de bu sebeple serbest istimal kabiliyetini kaybetmiş ve bilumum deniz harp vahitlerimiz ile sefaini muavinemizin barınmaları ve tamirat işleri, Marmara müstahkem mevki muntıkası dâhilinde bulunan Gölcük'e nakledilmiştir. Bugünkü vaziyette burada gemilerimizin emniyetle yatmaları ve barınmalarına vesaitsizlik hasebile imkân olmadığı gibi gemi tamirat işleri için de Yavuz'un tamiri esnasında Fransızlar tarafından yapılmış olan basit ve iptidai birkaç atölye ile biri kömür ve diğeri ağır yağ ile müteharrik iki adet kuvvet santralinden ve mayın ve akümülatör fabrikalarından maada büyük tesisat ta mevcut değildir. Bu tesisatın hâlihazırda mevcut olan eski ve yeni gemilerimizi vaktinde ve teker teker bile tamire kâfi gelmediği anlaşılmıştır. Bugün için harp kuvvemize Hükûmeti Cumhuriyetimizin ilave ettiği Yavuz gemisi ile 4 muhrip, 3 adet avcı botu ve 4 denizaltı gemilerinin kıymeti Harbiyeleri yüksek ve kendileri aynı zamanda çok nazik birer silahtırlar. Devlete 100 milyonlara mal olan ve her an kullanılabilmesi lüzumu aşikâr bulunan filomuzun bakımı için bir limana ve emin bir tersaneye ihtiyaç varestei arzır." TBMM Zabıt Ceridesi, 08.05.1938; Resmî Gazete, 14.05.1933, Sayı: 2400.

²⁰¹ Ganbotlar, daha çok barış ve savaş zamanında kıyılardaki gümrük ve savaş kaçağı malzemeyi yakalmak amacıyla yaptırılmış ufak teknedir. Sürati az ve topları küçüktür.

donanmaya katılmıştır.²⁰² 30 Eylül 1935'te yeniden düzenlenen kuruluşa göre Donanma Kumandanlığı yeniden ihdas edildi ve Harp Filosu Kumandanlığı, İhtiyat Filo Kumandanlığı ve Mayın Arama ve Tarama Filotillası şeklinde teşkilatı düzenlendi.²⁰³

İkisi Almanya'da ikisi de İstanbul-Hasköy Taşkızak Tersanelerinde yapılması için dört denizaltı gemisi yapılması amacıyla, dört denizaltı gemisi için Germania Werft I.V.S. firması ile 11 Haziran 1936'da anlaşma yapılmıştır. İnşa edilecek bu gemilere Atatürk tarafından Saldıray, Batıray, Atılay ve Yıldırıy isimleri verilmiştir.²⁰⁴ Almanya'da yapılan Saldıray denizaltısı 5 Haziran 1938'de Türkiye'ye getirildi, Batıray denizaltısı İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Türkiye'ye verilmedi ve savaş sırasında güvertesine düşen bomba ile battı. Almanya'da parçaları yapılarak Haliç'teki Taşkızak tersanesinde montajı yapılan denizaltı gemilerinden; Atılay 19 Mayıs 1939'da, Yıldırıy 28 Ağustos 1939'da denize indirilmiştir.²⁰⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında Donanmada bulunan yirmiye yakın geminin toplam tonajı yaklaşık 45.265 tondur. Ancak bu gemilerin birçoğu yaşlı ve eski tip gemilerdi. 1928–1939 yılları arasında Deniz Kuvvetlerine çeşitli ülkelerden 6 denizaltı gemisi, 4 muhrip, 2 mayın tarama gemisi, 3 hücumbot olmak üzere bu süre içinde 9.775 ton tutarında 15 gemi ile Yavuz gemisinin onarımında kullanılmak üzere 25.000 ton tutarında bir yüzer havuz temin edilmiştir. Donanma gemilerinin sayısı 35'e ve tonajı 55.020 tona çıkmıştır. Buna karşın inşa tarihleri çok eski olan ve mevcut gemilerle bir arada silah ve teknik durumlarının yetersizliği nedeniyle görev yapamayan 10.990 ton tutarındaki 6 adet gemi tasfiye edilmiş ve İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce toplam tonaj 46.320 tona, gemi sayısı da 29'a indirilmiştir.²⁰⁶

²⁰² Afif Büyüktuğrul, **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1969, s. 187.

²⁰³ **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 182-184.

²⁰⁴ Raşit Metel, **Atatürk ve Donanma**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 1966, s. 161.

²⁰⁵ Büyüktuğrul, **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**, s. 188.

²⁰⁶ 1939-1945 yılları arasında 2 muhrip, 3 denizaltı gemisi, 9 mayın tarama, 3 adet mayın gemisi, 8 adet liman savunma, 4 hücumbotu ve 1 ağ gemisi olmak üzere toplam 7.688 ton tutarında 30 adet çeşitli tip ve özellikte savaş gemisi Donanmaya katılmıştır. bk. Necmettin Olgaç, **Türk Deniz Tarihi Özeti**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Basımevi, İstanbul, 1993, s. 93.

1939 yılında İstanbul ve Çanakkale Boğazı Deniz Komutanlıkları kuruluşuna birer mânia ağ grubu konulmuş ve ağ işleri için buralara birer atölye, depo ve ağ pisti yaptırılmıştır. Derince’de yapılan ağlar boğazlara gönderiliyordu, ağların bakımı ile döküş ve kaldırma eğitimleri buradaki deniz komutanlıklarında yapılıyordu. 1940 yılında yedinci şube olarak harp silah vasıtaları, mıknaatıslı mayınlara karşı Degaussing²⁰⁷, Wiping ve Loop şubeleri kuruldu. Bu hizmetleri 1939 yılında İngiltere Deniz Kuvvetlerine gönderilip orada uzman olan subaylar kurmuştu. Bu şube deniz fabrikalarının yardımıyla büyük gemilere degaussing kabloları çekmek mekanizmasını işletmek, wiping istasyonlarını kurup gemilere wiping yapmak ve boğazlara loop kabloları çekip ihbar istasyonlarını kurmakla görevlendirildi. İkmal bakımından İzmir Deniz Komutanlığına Marmaris ve İskenderun İleri Üs Komutanlıkları; Ereğli Deniz Komutanlığına Sinop, Pelikan ve Trabzon İleri Üs Komutanlıkları; İstanbul ve Erdek Deniz Komutanlıkları şeklinde teşkilatlanma yapılmıştı.²⁰⁸ İstanbul Deniz Komutanlığı kuruluşunda limandaki gemilerle muhabere etmek üzere Galata, Beyazıt ve Hastane üç tane kulede işaret postaları vardı. İzmir Deniz Komutanlığı İzmir Müstahkem mevki komutanlığına bağlı olarak çalışıyordu. Görevi müstahkem mevki komutanlığına danışmanlık yapmak, gerektiği zaman körfezin planlanmış yerlerine mayın mâniası yapmak, seferde emrine verilecek gemilerle bölgede dökülecek mayınları taramak ve kıyı gözetlemesi yapmaktı. 1939 yılında İzmir Deniz Komutanlığı kuruluşuna bir mânia grubu verildi. Bu grup gerektiği zaman planlanan yerlere mânia ağları çekecekti. Uzunada işaret istasyonu gözetleme konusunda müstahkem mevki bataryaları ile irtibat halindeydi.²⁰⁹

Donanma Komutanlığı birliklerinde bulunan 40 milimetrelik otomatik uçaksavar topları için gerekli olan ve askerî fabrikalarca temin edilmesi mümkün olmayan, hassas tapa, 6.000 adet tahrip tanesi, 1.000 adet izli mermi Nuri Killioğlu Fabrikasından pazarlıkla satın alınmıştır.²¹⁰

²⁰⁷ Gemilerin dünyanın manyetik alanında yarattığı bozucu etki, manyetik sensörle donatılmış mayın veya torpidonun ateşleme sistemini aktif hale getirerek patlamasına neden olur. DG sistemi sayesinde, geminin dünyanın manyetik alanında oluşturduğu bozucu etki sınırlanır. Böylece mayın veya torpidolardaki manyetik sensörlerin gemiyi algılaması engellenmiş olur.

²⁰⁸ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 1935–1950 Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, Cilt: II, s. 79.

²⁰⁹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 1935–1950 Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, Cilt: II, s. 82.

²¹⁰ **BCA**, 06.01.1939, 030.18.01.02.85.112.8.

Türk Deniz Kuvvetleri “*Washington kruvazörleri*” alınması amacıyla Türk Donanmasının yeni görev tanımını hazırlanmıştır. Kıyı savunması hâlâ öncelikli olmasına rağmen, donanmanın görevleri arasında; Karadeniz ve Akdeniz deniz ulaşım/ikmal yollarının açık bulundurulması; kara ve hava kuvvetleriyle müşterek, Ege Adalarına dayanarak yapılacak çıkarma harekâtlarının engellenmesi; Düşman ticaret gemilerine “*vur-kaç akınları*” düzenlenmesi vardı. Bu nedenle Türk donanmasının sekiz inç veya daha büyük çaplı toplara sahip ve 35 deniz mil yapabilen iki adet 10.000 tonluk kruvazöre ihtiyacı olacaktı. Kruvazörlerin düşman çıkarma girişimlerini engelleyebilmeleri için çeviklik ve hız büyük önem taşıyordu. Bu iki kruvazör etrafından oluşturulacak yeni donanmada sekiz muhrip ve 20 denizaltı bulundurulacaktı.²¹¹ 1938 yılı başında İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi, Türkiye’nin deniz ve hava silahlanma programlarını gerçekleştirmek için İngiltere’den yardım talebi olabileceğini düşünüyordu.²¹² Kısa bir süre sonra Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, İngiltere Büyükelçiliğini 10.000 tonluk iki kruvazör, 1.200 tonluk 12 muhrip ve 30 denizaltı alınmasını öngören ikinci donanma programı hakkında bilgilendirdi. Donanma her biri bir kruvazör, dört muhrip ve 12 denizaltıdan oluşan iki guruba ayrılacaktı. Bir grup Akdeniz, diğer grup Karadeniz’de görev yapacaktı. Harp Akademilerinde gerçekleştirilen harp oyunları, bunların Türkiye’nin savunması açısından yaşamsal rolünü doğrulamıştı. İlk kruvazörün 1942’de, ikincisinin 1945’te hizmete girmesi planlanmıştı. İkinci kruvazör teslim edilene kadar bu görevi muharebe kruvazörü Yavuz yapacaktı.²¹³

Türkiye Dördüncü İkmal Planı’nın uygulanması kapsamında İngiltere’den deniz kuvvetlerinin ihtiyacı olan silah ve malzeme alımı için girişimlerde bulunmuştur. 1938 yılında İngiltere ile imzalanan kredi anlaşmasının ardından 26 Temmuz 1938’de teknik bir heyet İngiltere’ye gitmiştir. Bu heyetin programında; 1.345 gross tonluk 36 knot hız yapan H tipi 4 destroyer, 380-400 tonluk British Hellas tipi 4 denizaltı, 16 knot hız yapan 2 Mayın dökücü, 34 knot hız yapan 650 tonluk 3 refakat gemisi, 40 knot hız yapan 4 torpidobot, 25 knot hız yapan 80 tonluk

²¹¹ Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, **Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları**, çev.: Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 251.

²¹² Johannes Glasneck, **Türkiye’de Faşist Alman Propagandası**, çev.: Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara, Tarih yok, s. 73.

²¹³ Barlas ve Güvenç, **age.**, s. 251.

4 denizaltı avcısı, 22 knot hız yapan 1 ağ döşeyici, 60 metre derinliği olan biri 1.600 metrelik diğeri 2.000 metrelik iki ağır ağ ile Çanakkale Boğazının savunması için 15 inçlik kıyı topları ve taretleri ile 20 adet Weymouth torpili bulunmaktaydı. Yapılan görüşmeler sonucunda 4 destroyer, 4 denizaltı ve 2 mayın döşeyici ve yardımcı malzemeler üzerinde anlaşma sağlanmıştır.²¹⁴

1.3.5. Hava Kuvvetleri

1923 yılında harekât ve eğitim bakımından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine, lojistik ve ikmal bakımından Müdafaa-i Millîye Vekâletine bağlı olan Kuvayı Havaiye Müfettişliği karargâhı; harekât, ikmal, rasat; fenni ikmal, imalat, fenni araştırma; sıhhiye, levazım, evrak olmak üzere üç şube halinde teşkilatlanmış ve İzmir’de bir ana malzeme ve Ankara’da hava depoları kurulmuştur.²¹⁵ Lozan Barış Antlaşmasından sonra İstanbul Yeşilköy’de Kuvayı Havaiye Müfettişliğinin emrinde İstanbul Hava Şubesi Müdüriyeti kurulmuştur. Bu şube Yeşilköy’de bulunan İngiliz ve Fransız hava birliklerinin işgal altında bulunan hava tesislerini teslim almak, muhafaza etmek ve Türk hava birliklerinin ihtiyaçlarını temin etmek olarak belirlenmiştir. Kuvayı Havaiye Müfettişliğine bağlı; Tayyare Mektebi Müdüriyeti²¹⁶, Tayyare Grup Komutanlığı, 1’inci Tayyare Bölüğü İzmir’de; 2’nci Tayyare Bölüğü Bandırma’da; 3’üncü Tayyare Bölüğü İzmit’teydi.²¹⁷

1924 yılında muharip birlikleri; İzmir’de 1’inci ve 2’nci Tayyare Bölükleri, Mardin’de 3’üncü Tayyare Bölüğü 7’nci Kolordu emrinde, Erzurum’da 4’üncü Tayyare Bölüğü 11’inci Kolordu emrinde, Eskişehir’de kuruluş halinde olan 6’ncı Tayyare Bölüğü, İzmir ve Mersin’de Deniz Tayyare Bölüğü şeklindeydi. İzmir Halkapınar depo ve tamirhane ile Afyon’da bir depo bulunuyordu. 1924 yılında 20 adet Junkers F-13 uçağı Almanya’dan satın alınmış, 39 adet Coudron-29 uçağı ve 16

²¹⁴Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 409.

²¹⁵ Sıtkı Tanman, **Türk Havacılık Tarihi 1918-1923**, Cilt: 2, 2. Kitap, Hava Basımevi, Eskişehir, 1953, s. 180-181.

²¹⁶ Bu okulda kara ve deniz uçaklarını kullanacak pilotlar yetiştirilmekteydi. bk. Niyazi Ahmet Banoğlu, **Savmi Uçan**, Toker Matbaası, İstanbul, 1965, s. 14.

²¹⁷ Saim Besbelli ve İhsan Göymen, **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, V. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. 193.

adet Breguet 14 A-2 uçağı Fransa'ya sipariş edilmiştir.²¹⁸ 1925 yılında İtalya ve Yunanistan Hükümetleri arasında siyasi gerginlik çıkınca İzmir'deki hava birliklerinin bir kısmı Anadolu'ya taşındı. İzmir'deki Hava Kuvvetleri Müfettişliği karargâhı Eskişehir'e intikal etti.²¹⁹ Hava Müfettişliği 1928 yılında lağvedilerek Müdafaai Millîye Vekâletine bağlı Hava Müsteşarlığı teşkil edilmiş ve Ankara'da faaliyetine başlamıştır.²²⁰ Uçuş Grup ve İstasyon Komutanlıkları kaldırılmış ve Tayyare Taburları kurulmuştur. Eskişehir'de 1'inci Tayyare Taburu (1'inci, 2'nci, 21'inci, 41'inci, 42'nci Tayyare Bölükleri), Diyarbakır'da 2'nci Tayyare Taburu (27'nci, 28'inci, 29'uncu Tayyare Bölükleri), İzmir'de 3'üncü Tayyare Taburu (11'inci ve 31'inci Deniz Tayyare, 24'üncü Kara Keşif, 44'üncü Kara Av Bölükleri) oluşturulmuştur.²²¹

1932 yılında Hava Kuvvetlerinde pilot, uçak ve diğer personelin mevcudundaki artış göz önüne alınarak Genelkurmay Başkanlığının emri ile 1 Haziran 1932'den geçerli olarak hava alaylarının kuruluşuna geçildi. Eskişehir'de 1'inci Tayyare Alayına bağlı 1'inci Tayyare Taburu (1'inci, 2'nci ve 21'inci Tayyare Bölükleri), 2'nci Tayyare Taburu (41'inci, 42'nci, 43'üncü Tayyare Bölükleri); Diyarbakır'da 2'nci Tayyare Alayına bağlı 3'üncü Tayyare Taburu (27'nci, 28'inci ve 29'uncu Tayyare Bölükleri), 4'üncü Tayyare Taburu (44'üncü, 45'inci ve 46'ncı Tayyare Bölükleri); İzmir'de 3'üncü Tayyare Alayına bağlı 5'inci Tabur (11'inci, 12'nci ve 31'inci Tayyare Bölükleri), 6'ncı Deniz Tayyare Taburu (24'üncü, 53'üncü ve 54'üncü Tayyare Bölükleri) şeklinde teşkil edilmiştir.²²² Hava birliklerinin harekât ve taktiği şöyle planlanmıştı: düşman hava taarruzlarının etkilerini azaltmak için uçakları meydanlara dağıtmak; uçakları yerde tahrip ettirmemek için sıkı alarm tedbirleri almak; düşman uçaklarının gelişinden haber alındığı takdirde uçakları kısa bir zamanda havaya kaldırmak gibi tedbirler alınmıştır. Bu şekilde bombardıman uçakları daha önce tespit edilen hedeflere tevcih edilecek, av uçakları ise gruplar

²¹⁸ Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 2, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 162-163.

²¹⁹ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 2, s. 164.

²²⁰ 1199 sayılı "*Müdafaai Millîye Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun*", **Resmî Gazete**, 21.01.1928, Sayı: 793.

²²¹ Tayyare Bölükleri; dörder uçak bölüğü, bir hizmet, bir makineli tüfek bölüğü, bir foto takımı, bir ışıldak takımı ile park müdürlüğünden oluşuyordu. bk. Kaymaklı, **age.**, Cilt: 2, s. 164.

²²² Kaymaklı, **age.**, Cilt: 2, s. 204.

halinde havalanacak, eğer düşman uçakları ile karşılaşılacak olursa onlara taarruz edilerek düşürülecek veya havada tahrip edilecekti.²²³

29 Haziran 1932 yılında uçuculara uçuş tazminatı ödenmesi ile ilgili kanun çıkarılarak personelin özlük haklarında iyileştirme yapılmıştır.²²⁴ 29 Ekim 1933'te Cumhuriyetin 10'uncu Yılı kutlamalarında bütün Hava Kuvvetleri uçucu birlikleri geçit törenine katıldı. Bu törene SSCB, İran, Irak ve Yunanistan da birer uçuş ekibi katıldı.²²⁵ 24 Nisan 1933'te Suudi Arabistan hükûmeti "*Türkiye Harp ve Tayyare Mekteplerinde*" eğitim görmek amacıyla on öğrenci göndermek istemiş, 1934 yılında öğrencilere ait masrafların Suudi Arabistan hükûmeti tarafından karşılanması durumunda söz konusu okullarda eğitim almasının sakınca olmadığı İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılmıştır.²²⁶

Yunanistan'ın Cumhuriyet Bayramının 10'uncu yıldönümü olan 25 Mart 1934'te Atina'da yapılacak törene katılmak amacıyla beş adet Simolik keşif uçağı gönderilmiştir. İlk defa yabancı bir devlete askerî uçaklarla yapılan bu ziyaret ile Türk havacılığının gücü ve yeteneğinin diğer devletlerden geri olmadığı ispatlanmıştır.²²⁷ Uçaklar Atina üzerinde uçmuş ve meydanlarda toplanmış halkın üzerine Türk-Yunan bayrak ve renkleri ile bezenmiş ve "*Memleketinizi ziyarete ve Millî Bayramınıza iştirake gönderilen Türk tayyarecilerinin yürekleri muhabbetle doludur*" ibaresini içeren binlerce kart ve birçok paraşütlü Türk-Yunan bayrakları atılmıştır.²²⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10'uncu Yılı kutlamalarına katılan SSCB uçuş ekibinin ziyaretlerini iade etmek amacı ve 1 Mayıs 1934'te SSCB'de yapılacak törenlere katılmak üzere Türk Hava Kuvvetlerinden 5 adet Breguet 14-76/2 uçağı gönderilmiştir.²²⁹

²²³ **Unutulmayan Anılar**, Cilt: II, Hava Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1990, s. 8.

²²⁴ 2047 Sayılı "*Hava Sınıfı Mensuplarına Verilecek Zamaim ve Tazminat Kanunu*", **Resmî Gazete**, 06.07.1932, Sayı: 2143.

²²⁵ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 2, s. 206.

²²⁶ **BCA**, 24.04.1933, 030.18.01.08.35.28.

²²⁷ **Askerî Hava Mecmuası**, "*Türk Tayyarecileri Komşu ve Dost Yunanistan'da*", y.y., Yıl: 11, Sayı: 104, (Haziran 1934).

²²⁸ **BCA**, 26.04.1934, 030.10.255.717.19.

²²⁹ **Askerî Hava Mecmuası**, "*Havacılarımız Sovyet Topraklarında, Büyük Dostları Arasında*", Yıl: 11, Sayı: 105, (Eylül 1934).

23 Ağustos 1934'te Rusya'nın Ukrayna'da yaptığı askerî manevralardaki hava taarruzu ve uçakları incelemek amacıyla Kaymakam Zeki Doğan görevlendirilmiştir. Bu ziyarette Moskova, Ukrayna, Kiev ve Harkof'ta uçak fabrikası ile uçakların bulunduğu hava meydanlar ziyaret edilmiş ve yapılan askerî manevradaki hava birliklerinin faaliyetleri izlenmiştir.²³⁰

Türk Hava Kuvvetlerinin güçlendirilmesi için Başvekil İsmet İnönü 24 Mayıs 1935'te Türk Tayyare Cemiyetinin 6'ncı Kongresini açış konuşmasında şunları söylemiştir: *“Türkiyenin müdafaa kuvveti arsulusal barış için çok yardımcı ve faydalı olabilir. Ancak arsulusal barış şayet bir gün bozulacak olursa bu bozulmayı her ne bahasına olursa olsun önlemek ve savmak bizim kudretimiz içinde değildir. Arkadaşlar, tayyareciliğin bugün kazandığı yeri söyledikten sonra size bir acı hakikatı daha söylemek isterim. O da tayyareciliğin anlayışlı ve akıllı geçinenlerimiz gözünde bile ucuz ve kolay bir silah zannolunmasıdır. İşe yarayan orta bir tayyare aşağı yukarı 60 bin liraya alınır. 60 bin liralık tayyareyi daima işe hazır bir halde tutmak için her sene 60 bin lira harcamak lâzım gelir. Bu bir sırçadır, alırsınız ve bir lâhza içinde harap olduğunu ve hiç bir işe yaramadığını görürsünüz. Bir tayyareci[yi] daima vazifeye hazır bulundurabilmek için o tayyarenin fiyatını her sene bütçeye koymak lâzımdır. Bir memleketin tayyaresi ne kadardır? Bunu anlamak bir hesaba göre hepimizin iktidarı dahilindedir. Memleket tayyare bütçesi olarak resmî devlet belgeleriyle ne kadar para vermiştir. Bu 6 milyon liradır. Bu memleketin vazifeye hazır daima yüz tayyaresi vardır. Diğer bir memleket 500 tayyarelik bir hava kuvvetini daima hazır bulundurmak isterse bütçesinde her sene 30 milyon lira bulundurması lâzımdır... Türkiye'nin hava tehlikesine maruz olduğunu bilmeliyiz ve söylemeliyiz. Tedarik edeceğimiz araçları kendilerine emanet edeceğimiz kahramanlarımız vardır. Emin olunuz arkadaşlar, sizin vücuda getireceğiniz 500 tayyarelik bir hava filosu Türkiye havasını korumaya imkân verecek yüksek bir kalitede olacaktır. Elimizde adamlarımız, millî istidadımız bu kadar yüksek iken bu milletin emniyetini temin edecek vasıtaları vaktinde görmüş ve bulup vermiş olmamaktan dolayı Türk milletinin büyük menfaatlerini ve çok yüksek geleceğini*

²³⁰ BCA, 1934, 030.10.46.293.5.

sarsıntıya maruz bırakamayacağız.”²³¹ Türkiye’de hava savunma tedbiri alınmasının zorunlu olduğu ve 500 uçaklık bir hava filosu oluşturulmasının gerektiği gerçeği ifade edilmiştir.

9 Haziran 1936’da Mustafa Kemal ATATÜRK Eskişehir’de 1’inci Tayyare Alayının gösteri uçuşlarını izlemişti. Bu ziyaret sırasında: “*Bugün hava birlikleri, kara birliklerine yalnız keşif bakımından yardım ettiler. Hâlbuki bu yardım, harekât alanında bütün faaliyetlere teşmil edilmeli ve kara birlikleri daha geniş çapta desteklenmelidir. Yakın bir gelecekte, insan ve malzeme nakliyatının önemli bir kısmı havadan yapılacaktır.*” demiştir. Kara ve hava kuvvetlerinin işbirliğinde gerçekleştirilecek müşterek harekâtların önemi vurgulanmıştır.

İtalya’nın on iki ada bölgesinde yaptığı deniz ve hava manevraları Türkiye’yi rahatsız ediyordu. Bu durumu göz önünde bulunduran ATATÜRK, Roma’ya kadar uçacak, geri dönebilecek ve av uçaklarından kaçıp kurtulabilecek bir bombardıman uçağı mevcut olduğu takdirde alınması konusunda Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’a direktiflerini verdi. Bu kapsamda yapılan çalışmalar sonucunda Amerika’dan Martin–120 uçağı satın alındı.²³²

Yeşilköy’de bulunan Hava Makinist Okulu 1933’te Eskişehir’e nakledildi.²³³ Eskişehir’de Hava Sıhhi Muayene Merkezi açıldı. 1937 yılında Hava Kuvvetlerinde bir Tayyare Alayı daha kurularak alay sayısı dört olmuştur. Kütahya’da faaliyete geçen 4’üncü Tayyare Alayına bağlı; 7’nci Tayyare Taburu (21’inci ve 41’inci Tayyare Bölükler); 8’inci Tayyare Taburu (42’nci ve 43’üncü Tayyare Bölükleri) şeklinde teşkil edilmişti.²³⁴

1939 yılında İran Veliâhtının düğün törenine katılmak için yedi adet keşif uçağından oluşan bir uçuş ekibi gönderilmiştir. Bu törene Fransız, Rus, İngiliz, İtalyan hava kuvvetleri de katılmıştı. Törene katılan bütün uçaklar uçuş gösterileri ve tören geçişi yapmıştır.²³⁵

²³¹ İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri (1933-1938), haz.: İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 140.

²³² Kaymaklı, *age.*, Cilt: 2, s. 222.

²³³ Okar, *Türkiye’de Tayyarecilik 1910-1924*, s. 111.

²³⁴ Kaymaklı, *age.*, Cilt: 2, s. 226.

²³⁵ BCA, 08.04.1939, 30.10.0.0.261.762.31.

Yeniden yapılanan ve gelişen hava kuvvetleri teşkilatında; uçucuların sayısının artırılması, yeni personel alınması ve bu kişilerden önemli görevler istenmesi zorunlu hale gelmiştir. Ancak 1932 yılında çıkarılan uçuş tazminatı kanununun ihtiyaçları karşılayamadığı görülmüştür. 1938 yılında uçucu açığını karşılamak için deniz ordusundan hiç, kara ordusundan da çok az havacılığa gönüllü subay çıkmıştır. Ayrıca gedikli uçucu yetiştirilmek üzere hava okullarına da öğrenci bulunamamıştır. Bunun sebebi “*hal ve istikbal faydaları aramalarıdır*” şeklinde ifade edilmiştir. Hava silahlarının gelişimi ve uçakların süratinin artması sonucunda havacı personelin yıpranması artmış ve zor görevleri her zaman yapacak güçte ve hazır halde bulundurabilmek için refah seviyelerini yükseltmek ve aynı zamanda gençlerin ilgisini artırmak amacıyla “*Hava Sınıfı Mensuplarına Verilecek Zamlar ve Tazminler Hakkında Kanun*” çıkarılmıştır.²³⁶ Bu yasa ile havacı personelin maaşlarında önemli iyileştirme sağlanmıştır.

²³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 24.06.1938.

1939 yılında Türk Hava Kuvvetleri birliklerinin konuş yerleri ve uçak tipleri şöyledir;²³⁷

Hava Tugaylarının teşkilatı, birliklerinin konuş yeri ve uçak tipleri

Tugay	Alay	Tabur	Bölük
1'inci Hava Tugayı - Eskişehir	1'nci Bombardıman Alayı- Eskişehir	1'inci Tabur- Yassıhöyük	1'inci Bölük HE-111
			2'nci Bölük HE-111
		2'nci Tabur-Eskişehir	3'üncü Bölük Fairey-Battle
			4'üncü Bölük Fairey-Battle
	2'nci Keşif ve Bombardıman Alayı-Diyarbakır	3'üncü Tabur	27'nci Bölük Vultee V-2
			28'inci Bölük Vultee V-2
		4'üncü Tabur	44'üncü Bölük Vultee V-2
			45'inci Bölük Vultee V-2
	4'üncü Av Hava Alayı- Kütahya	8'inci Tabur	42'nci Bölük PZL
			57'nci Bölük PZL
		11'inci Tabur	43'üncü Bölük Morane 406
			58'inci Müstakil Bölük Morane 406
2'nci Hava Tugayı- İzmir	3'üncü Bombardıman Alayı- Gaziemir/İzmir	6'ncı Tabur	53'üncü Bölük Hawk
			54'üncü Bölük Blenheim
		10'uncu Tabur	25'inci Bölük Blenheim
			26'ncı Bölük Blenheim
	12'nci Tabur	23'üncü Bölük Blenheim	
		31'inci Bölük Blenheim	

²³⁷ Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 3, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 36-37; Ole Nikolajsen, **Turkish Military Aircraft since 1912**, Published by Dutch Aviation Society/Scramble, The Netherlands, 2005, s. 76; Brock Millman, "Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42", **Middle Eastern Studies**, Volume 31, Number: 3, (July 1995), s. 500.

Genelkurmay Başkanlığının 5 Aralık 1939 tarihli emri ile Diyarbakır 2'nci müstakil Hava Alayı, 1'inci Hava Tugayı kuruluşuna bağlanmış ve birliklere Eğitim ve İrtibat Kıtaları eklenmiştir.²³⁸ 13'üncü Deniz Taburu 11'inci ve 24'üncü Bölüklerden oluşmuş ve Yeşilköy/İstanbul'da konuşlanmıştı. 5'inci Tayyare Alayı 7'nci Tabur (21'inci Bölük PZL.21 ve 41'nci Bölük) ile 9'uncu Tabur (55'inci Bölük Martin 139W ve 56'ncı Bölük) Çorlu'da kurulmuştu. 5'inci Bölük Hava Harp Akademisi Tatbikat Bölüğü Yeşilköy'de Simolik-Breguet uçakları ile teçhiz edilmişti. Eskişehir'de Hava Okulu, Merzifon'da Atış Bombardıman Okulu konuşlanmıştı.²³⁹ Çorlu'da bulunan 5'inci Alay Martin-139 W tipi uçakları Marmara Ereğlisi civarında seçilen bir toprak meydana götürerek 9'uncu Tabur 55'inci Bölüğü meydan doğusuna, 56'ncı Bölüğü meydan batısına yerleştirmiştir. Birlik eğitim yapabiliyor ancak bombardıman uçakları için eğitim bombası olmadığından, bombardıman atış eğitimleri arzu edilen düzeyde olmamıştır.²⁴⁰ Eskişehir'de bulunan 1'inci Alay da uçaklarını Yassihöyük ve Eskişehir olmak üzere dağıtarak hava taarruzlarına karşı hedef hassasiyetini azaltmıştır.²⁴¹ Diyarbakır'da bulunan 2'nci keşif ve bombardıman alayı 13 Eylül 1939 tarihinde Akşehir'e intikal emri verilmiş, intikal gerçekleşmeden önce buraya cephane, mühimmat, benzi, yağ sevk edilmesi Millî Müdafaa Vekâleti tarafından emir verilmiştir. Akşehir'de sefer hazırlıkları için alaydan subay, sivil memur, er ve erbaştan²⁴² oluşan birlikler meydanı uçuşa hazır hale getirmişti.

1939 yılına kadar Türk Hava Kuvvetleri muharip birliklerinin en büyük kuruluşu alay ve müstakil tabur seviyesindedir. Birlikler harekât ve eğitim yönünden Genelkurmay Başkanlığına, lojistik destek ve tedarik yönünden ise Millî Savunma Bakanlığına bağlı bulunuyordu.²⁴³ 22 Mayıs 1939 tarihinde alay yapısından tugay seviyesine geçilmiştir.²⁴⁴ İlk Hava Tugayları Eskişehir 1'inci Hava Tugayı ile İzmir 2'nci Hava Tugayıdır. 1'inci Tugay Komutanlığına 1 ve 4'üncü Uçak Alayları, 2'nci

²³⁸ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 35.

²³⁹ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 42.

²⁴⁰ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 37.

²⁴¹ **Türk Hava Kuvvetleri Birlik ve Müesseselerinin Tarihçesi**, Hava Kuvvetleri Basımevi, Eskişehir, 1966, s. 15.

²⁴² Görevlendirilen elli erin işleri Akşehir ve Kadınhan askerlik şubeleri sağlanmıştır.

²⁴³ **Hava Harp Tarihi (1939-1945) 2'inci Dünya Harbi Hava Harekâtı**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992, s. XI-1.

²⁴⁴ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 21.

Tugay Komutanlığına 3'üncü Alay bağlanmıştır. 2'inci Uçak Alayı, Eskişehir'deki Hava Okulu, Merzifon'daki Atış Bombardıman Okulu, 5'inci Müstakil Deniz Taburu, 9'uncu Müstakil Bombardıman Uçak Taburu, Genelkurmay Başkanlığının emrinde müstakil olarak bulunuyordu. 1'inci Hava Tugayına komutan olarak Albay Yahya Razi Biltan, 2'nci Hava Tugay Komutanlığına ise Albay Celal Yakal atandırılmıştır.²⁴⁵ Türk Hava Kuvvetlerinde İkinci Dünya Savaşı başladığında 298'i savaş, 189'u eğitim uçağı olmak üzere toplam 487 uçak vardı.²⁴⁶

1.3.5.1. Uçak ve Malzeme Temini²⁴⁷

Türk Hükûmeti, Kayseri'de bir uçak fabrikası kurulmasını sağlamak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuş, 1925 yılında Alman Junkers şirketi ile Türkiye'de bir uçak ve uçak motor fabrikası kurulmasını öngören bir antlaşma taslağı üzerinde görüş birliğine varmıştır. Antlaşma 15 Ağustos 1925'te imzalanmıştır. Junkers'in mali sorunlarına karşın "*Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi*" adını alan Türk-Alman ortak kuruluşunca yürütülen projenin ilk aşaması kısa sürede, planlandığı gibi tamamlandı ve Kayseri Uçak Fabrikası 6 Ekim 1926'da açıldı.²⁴⁸ 1929 yılında Çekoslovakya'dan çift satırlı iki kişilik 8 adet keşif bombardıman uçağı Letov S-16T Smolik²⁴⁹ satın alındı.²⁵⁰ 6 Şubat 1937'de Hava Kuvvetleri için gerekli olan 20 adet Klen Martin bombardıman uçağının pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.²⁵¹ 9 Temmuz 1937'de Harita Genel Direktörlüğü ve Hava Müsteşarlığı Fen Şubeleri tarafından yapılan çeşitli uçaklar üzerinde yapılan inceleme sonucunda Harita Genel Direktörlüğünün fotoğraf alma işlerinde kullanılmak üzere Hollanda'dan bir adet F.K.49 (Kolhoven) modeli fotoğraf uçağı yedek malzemesi ile birlikte alınması

²⁴⁵ Aynı yer.

²⁴⁶ Cebecioğlu, **agm.**, s. 332.

²⁴⁷ Türk hava harp sanayisinin kuruluşundan günümüze kadar ayrıntılı bilgi almak için bk. Osman Yalçın, **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

²⁴⁸ Cemil Koçak, **Türk Alman İlişkileri (1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 66-70.

²⁴⁹ 26 Nisan 1930'da üç adet Letov S 16 T Smolik uçağı ile 5.000 kilometrelik Türkiye turu yapılmıştır. 1930-1940 yıllarında yapılan tüm tatbikatlarda Letov S 16 T uçakları görev almıştır. bk. Perihan Kilimci, **Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı**, Hava Harp Okulu, İstanbul, 2004, s. 134-135.

²⁵⁰ Nikolajsen, **age.**, s. 61.

²⁵¹ **BCA**, 06.02.1937, 030.18.01.02.71.10.119.

kararlaştırılmıştır.²⁵² Lisans almak suretiyle Kayseri Uçak Fabrikasında yapılacak av uçakları tipinin belirlenmesi amacıyla Alman ve İngiliz ordularında bulunan av uçaklarında uçuş yapmak üzere bir ay süreyle²⁵³ İngiltere ve Almanya'ya Millî Müdafaa Vekâleti uçak tecrübe ve muayene komisyon başkan vekili Yüzbaşı Enver Akoğlu gönderilmiştir.²⁵⁴ 20 Nisan 1938'te Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen yazıda P.Z.L. (Panstwowe Zakłady Lonicze) ve Gotha uçaklarının yapımı ile ilgili süreç şöyle ifade edilmiştir: *“Kayseri Tayyare Fabrikasında lisansla 1 Ekim 1936'da yapımına başlanan 20 adet P.Z.L. av ve 15 adet Gotha eğitim uçağının yapımı 31 Mart 1938 tarihinde bitmiştir. Küçük bir seri inşa edilmesine rağmen P.Z.L. uçaklarının her biri için hariçten alınan fiyata nazaran 4.500 Türk lirası ucuza mal edilmiştir. Bu suretle 20 tayyare üzerinden 90.000 lira tasarruf edilmiş ve P.Z.L. ve Gotha tayyareleri yapımında toplam 433.000 Türk liralık işçilik ve idare masrafının memleket dâhilinde kalması temin edilmiştir. Bu parlak neticeyi arz ederken ileride daha muvaffakiyetli işlerin başarılacağı hakkındaki iman ve itimadımızı saygı ile bildiririm.”*²⁵⁵ Millî Müdafaa Vekâleti Türkiye'de uçak imalatının maliyet etkinlik yönünden olumlu olduğunu ifade etmiş, uçak imalatının kararlılıkla sürdürülmesi gerektiği vurgulanmıştır.

21 Haziran 1938'de Hava programı gereğince alınması gereken sekiz adet Fock Wulf 58 bombardıman eğitim uçağı ile 15 adet Gotha 145 uçağının imalatı için gerekli malzemenin bedeli Almanya ile Türkiye arasındaki mevcut kliring anlaşması hükümleri çerçevesinde Almanya'daki Kain fabrikasından pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.²⁵⁶ Daha önce lisansı alınarak Kayseri Uçak Fabrikasında yaptırılması kararlaştırılan 18 adet Bristol bombardıman uçağının lisans ve teknik çizimlerinin ancak 1938 yılı sonunda verilebileceği anlaşılmış olduğundan bunların imal edilmiş olarak pazarlık usulü satın alınması; buna karşın hava programının gerçekleştirilmesi için gerekli olan av uçaklarının lisansının satın alınması ve Kayseri Uçak Fabrikasında yaptırılması için çalışma başlatılmıştır.²⁵⁷ 20 Ekim 1938'de ikinci

²⁵² Harita Genel Direktörlüğünün sonbahar çalışmasında kullanılmak amacıyla satın alınması istenen uçağın yedek malzemesi ile birlikte maliyeti 53.710 filorindir. **BCA**, 09.07.1937, 030.10.51.336.1.3.

²⁵³ Bu süre 19.07.1938'de bir ay daha uzatılmıştır. **BCA**, 19.07.1938, 030.18.01.02.84.67.6.

²⁵⁴ **BCA**, 030.18.01.02.82.26.14.

²⁵⁵ **BCA**, 20.04.1938, 030.10.59.399.8.

²⁵⁶ **BCA**, 21.06.1938, 030.18.01.02.83.54.7; **BCA**, 21.06.1938, 030.18.01.02.83.54.16.

²⁵⁷ Bristol uçakları için gerekli olan 2.250.000 liradan 1.802.545 lirasının 1938 yılında düzenlenen döviz cetvellerine konulan ödenekten serbest döviz olarak verilmesi ve geri kalan 447.455 liralık

hava programının gerçekleştirilmesi için alınması gerekli olan Heinkel III.P bombardıman uçağı ile motor ve yedek malzemelerinin Almanya'daki Heinkel Uçak Fabrikası ve Daimler-Benz motor fabrikasından mevcut kliring anlaşması çerçevesinde pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.²⁵⁸

Uçak ve motorları ile Orduya ait hafif metalden imal edilmiş harp malzeme ve teçhizatının Türkiye'de yapılabilmesini sağlamak amacıyla kurulması gerekli görülen hafif metal fabrikasının inşa edilmesi, teknik yeterliliğı uygun olduğu değerlendirilen Vereigte Leichtmetall Werke G.m.b.h. ve Dürener Metal Werke, Borsigvalde firmaları arasında eksiltme ihalesi yapılarak kararlaştırılmıştır.²⁵⁹ Hava programı gereğince, iki motorlu 25 adet Avro Anson bombardıman eğitim uçağı yedek motor ve malzemesi ile birlikte İngiltere'den pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.²⁶⁰ Almanya'dan satın alınan Messerschmitt av uçaklarının üzerine takılacak telsiz, makineli tüfekler ile uçaklara ait yer teçhizatını yerinde incelemek için dört teknik personel Almanya'ya birbuçuk ay süreyle gönderilmiştir.²⁶¹

Millî Müdafaa Vekâleti tarafından 10 Ağustos 1939 tarihinde Hava Kuvvetlerinin temel ihtiyaçlarından olan uçak motor fabrikasının Türkiye'de kurulmasını kararlaştırılmıştır. En iyi motor imal eden fabrikalar arasından İngiliz Bristol Motor fabrikasının seçildiğı ve iptidai bir anlaşma yapıldığı, ancak imzalanacak sözleşmede en önemli hususun *“şirketin fabrikayı Türkiye'de kurması ve bir süre işleterek İngiltere'de imal edilen motor özelliğinde millî fabrikamızda da yapılmasını temin ederek teslim etmesi”* olarak belirlenmiştir. Ancak yapılan görüşmelerde Bristol fabrikasının bu sorumluluğı yüklenmediğı görülmüş, çözüm olarak İngiliz Hükûmeti nezdinde siyasi yoldan bir girişim yapılarak Bristol şirketinden bir heyetin Ankara'da görüşmelere devam etmesinin sağlanması Hariciye Vekâleti kanalıyla 2 Ağustos 1939 tarihli yazı ile Londra Büyükelçiliğinden rica edilmiştir. Bristol motor fabrikasından istenen garanti esasları hakkında yeniden görüşmeler yapılması, Londra Büyükelçiliğinden de en son çare olarak bir heyetin Ankara'ya gönderilmesi düşünülmüştür. Eğer bu amaç gerçekleştirilemezse birinci

kısının da 1939 yılı döviz cetvellerine hava programının gerçekleşmesi için konulan ödenekten karşılanması uygun görülmüştür. **BCA**, 21.06.1938, 030.18.01.02.83.54.18.

²⁵⁸ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 2, s. 271.

²⁵⁹ **BCA**, 28.01.1939, 030.18.01.02.8.

²⁶⁰ **BCA**, 21.02.1939, 030.18.01.02.86.13.12.

²⁶¹ **BCA**, 27.04.1939, 030.18.01.02.86.35.20.

18 milyonluk İngiliz kredisinin sınaî kalkınma faslından motor fabrikası için ayrılan bir milyon İngiliz lirasının Amerika’da harcanmasına izin verilmesinin ve Amerika’da mevcut motor fabrikaları ile görüşme yapıp Amerika motor sanayinden bir firmaya Türkiye’de motor fabrikası kurdurulmasına teşebbüs edilmesine müsaade edilmesi istenmiştir.²⁶²

Hava ordusunda uçuş yapan uçucuların “*kör uçuş bilgilerini*” artırmak amacıyla Amerika’dan beş adet Link Aviation Tirener kör uçuş aleti Vaşington Büyükelçiliği kanalıyla satın alınmıştır.²⁶³ Mevcut ihtiyat uçakları ile yeni alınacak uçakların silahlandırılması için Polonya’nın PWU devlet teçhizat fabrikasından 400 adet hava hafif makineli tüfeği satın alınmış, bedelinin ödenmesi Polonya ile Türkiye arasındaki kliring sözleşmesi esasları dâhilinde gerçekleştirilmiştir.²⁶⁴ İkinci Dünya Savaşı başlarken Türk Cumhuriyeti Hükûmetinin politikası ilk olarak, uçuş ekibi ve bakım ekibi ile birlikte 500 modern uçaktan oluşan bir hava gücü oluşturmayı hedeflemişti. Amaç tek başına herhangi bir komşu ülkenin sahip olduğu hava gücüne eşit veya daha üstün hava gücüne sahip olmaktı. 1938 yılı sonunda Almanya’dan 60 adet Messerschmidt 109 tipi avcı uçağı ve 8 adet Heinkel 111 savaş uçağı alınacaktı. Ancak 1939’da Almanya ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin kesilmesinden önce teslim edilemedi.²⁶⁵ 1939 yılı bütçesinden eğitim birliklerini takviye ve modernize etmek amacıyla Fransa’dan 36 adet Henriot-182, ABD’den 50 adet Curtiss Falcon CW 22 R uçak alınmış, İngiltere’ye ise 15 adet Spitfire MK-1 uçağı sipariş edilmiştir.²⁶⁶ Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mütteliklerden 25.000.000 İngiliz sterlinlik bir askerî kredi alınmıştır. Hava birlikleri için yağtı-yakıtı, yedek malzemeleri, telsizleri, fotoğraf makineleri, silah ve bombalarıyla birlikte çeşitli av, keşif, bombardıman hücum tiplerinde 258 uçak, eğitim ve tek motorlu tekâmül uçaklarından da 100 adet istenmiştir.²⁶⁷ 22 Mayıs 1939’da alınacak 60 adet av uçağının silahlandırılması amacıyla gerekli olan 130 adet orlikon topu ile 60 adet yedek namlu ve yeteri kadar mermisinin İsviçre’nin

²⁶² BCA, 10.08.1939, 030.10.61.411.12.

²⁶³ BCA, 05.09.1939, 030.18.02.88.87.6.

²⁶⁴ BCA, 02.06.1939, 030.18.01.02.87.49.17.

²⁶⁵ Glasneck, *age.*, s. 74.

²⁶⁶ Kaymaklı, *age.*, Cilt: 2, s. 25.

²⁶⁷ Mete Tunçay, “*İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu*”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, (Kasım 1986), s. 34-41.

Kain Orlikon Fabrikasından satın alınması kararlaştırılmıştır.²⁶⁸ Hava birliklerinin “birleşik manga talim ve terbiyesi” için gerekli olan 130 adet hafif makineli tüfek Çekoslovakya’dan satın alınmıştır.²⁶⁹

1.3.5.2. Hava Ordusunda Eğitim

1926 yılında atış bombardıman ihtisasında personel yetiştirilmesi amacıyla Eskişehir’de Tayyare Mektebine bağlı iki gruba (uçuş tatbikat ve seyrüsefer grubu) üçüncü grup olarak atış-bombardıman grubu ilave edilmiş ve faaliyetine başlamıştır. Ayrıca makinist ihtiyacının karşılanması amacıyla Fransız firması ve Türk Hava Kurumunun yardımıyla Yeşilköy’de Makinist Mektebinin eğitime başlaması sağlandı.²⁷⁰ Makinist Mektebinin kuruluşunda eski Yeşilköy Deniz Tayyare Mektebinin binalarından yararlanıldı. Okulun eğitim süresi bir yıl olarak planlandı. 1926 yılında Türk Hava kuvvetlerinin okul eğitim uçaklarının yüzde doksanı Fransız uçakları olması nedeniyle, birliklerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için, Fransız uçak ve motorları üzerinde eğitime başlandı. Makinist Mektebinin ilk öğretmenleri Fransızlardı. Okulda öğretmenlik yapmak üzere on Türk seçilerek Fransa’ya eğitim için gönderildi. Makinist Mektebinde iki yılda (1926-1928) 172 sivil makinist mezun oldu. Genelkurmay Başkanlığının duyduğu ihtiyaç üzerine 15 Eylül 1928’den itibaren okul, masrafları Türk Hava Kurumu tarafından karşılanması kaydı ile Millî Müdafaa Vekâleti emrine verildi. Okul adı “*Yeşilköy Hava Gedikli Küçük Zabit Makinist Mektebi*” olarak değiştirildi. Eğitim süresi iki yıla çıkarılarak

²⁶⁸ BCA, 22.05.1939, 030.18.01.02.87.45.13.

²⁶⁹ Kliring anlaşması esasları çerçevesinde ödenerek Ceskoslovenska Zbrojovka K. Brno fabrikasından 2490 sayılı kanunun 46. maddesinin K fıkrasına göre pazarlıkla satın alınmıştır. BCA, 22.05.1939, 030.18.01.02.87.45.14.

²⁷⁰ Avni Okar, **Türkiye’de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 110. Fransızlar Makinist Okulunun İstanbul’da açılmasını şart koşmuşlardı. Lozan Antlaşması gereği boğazların 15 kilometre civarında askerî tesis kurulamıyordu. Bu sebeple okulun sivil olması Türk Hava Kurumuna bağlanması sağlandı. Yeşilköy civarında Eski Deniz Uçak Okulu binalarından yararlanıldı. Eğitim süresi bir yıl idi. Subaylar sivil olarak istihdam edildiler. 1926 yılında Türk Hava Kuvvetlerinin eğitim uçakları yüzde 90’ı Fransız uçaklarından oluşuyordu. Eğitim uçakları; Godron-27, Godron-59, Moran-35, Muharip uçaklar; Breguet-14, Breguet-14, Devatin-21. bk. Kaymaklı, *age.*, Cilt: 2, s. 164.

Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı olan gedikli küçük zabıt (astsubay) uçak makinistleri yetiştirilmeye başlandı.²⁷¹

1927 yılında İzmir’de bulunan Uçuş Oklunun bir kısmı Eskişehir’e taşındı ve Hava Uçuş Okulu kursları Eskişehir’de başlatıldı. Fransa’nın Avrupa’da en güçlü havacılığın bulunduğu ülke olarak tanındığı yılların sona erdiği ve bir duraklama devresinin yaşanmakta olduğu Türk Genelkurmay Başkanlığı tarafından izleniyordu. Daha önce Fransız eğitim sistemine uygun olarak Fransız uçakları ile ilerleme kaydetmiş olan Türk Hava Kuvvetlerinde İngiliz havacılığının eğitim sistemi ve tekniğinin denenmesine karar verildi. Eğitim amacıyla personel İngiltere’ye gönderildi.²⁷² 1929 yılında Eskişehir Tayyare Mektebi bünyesine, İstanbul Yeşilköy’de bulunan Hava Gedikli Küçük Zabıt Makinist Mektebi’ni aldı ve adı “*Hava Mektebi*” olarak değiştirildi. Makinist Mektebi ile birlikte Yeşilköy’e intikal eden Atış Bombardıman grubu da Hava Mektebine bağlı olarak, atış ve bombardıman ihtisasında personel yetiştirmeye başlamıştır. 1930 yılında, eğitim için Fransa ve İngiltere’ye gönderilen personele ilave olarak, İtalya ve ABD’ye de eğitim için uçucu subay gönderildi.²⁷³

Havacılık bilgisi ve kültürüne sahip kurmay subayların Hava Kuvvetleri bünyesinden karşılanması amacıyla 1 Kasım 1937’de İstanbul Yıldız Sarayı binalarında konuşlu Harp Akademisi Komutanlığı içerisinde Hava Harp Akademisi Müdürlüğü kurulmuştur.²⁷⁴

İkinci Dünya Savaşı’ndan önce hava birliklerinin eğitimi için Fransız eğitim şekli ile Fransız eğitimciler ve uzmanlar görev almıştır.²⁷⁵ 1937 yılında Fransa ve Hollanda’da uçaklar üzerinde inceleme yapmak üzere pilot ve mühendisler görevlendirilmiştir.²⁷⁶ Ancak 1938 yılından itibaren eğitim kurumlarında İngiliz uzmanlar görev almaya başlanmıştır.²⁷⁷ 1938 yılında ise av uçakları üzerinde uçuş tecrübeleri yapmak üzere yaklaşık iki ay süreyle Almanya ve İngiltere’ye pilot

²⁷¹ Zeynep Gülten, **Havacılık Tarihinde Yeşilköy**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2010, s. 37-38.

²⁷² Kaymaklı, **age.**, Cilt: 2, s. 173.

²⁷³ Gülten, **age.**, s. 55.

²⁷⁴ **Harp Akademileri Tarihçesi (1848-1991)**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1991, s. 201.

²⁷⁵ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 25.

²⁷⁶ **BCA**, 11.11.1937, 30.18.1.2.80.94.5.

²⁷⁷ **BCA**, 09.01.1938, 30.18.1.2.82.7.13.

gönderilmiştir.²⁷⁸ Hava Kuvvetlerindeki eğitim seviyesini artırma çalışmalarına devam etmiştir. Bu amaçla Türkiye, İngiltere'den Eskişehir'deki uçuş okuluna uçuş öğretmeni, ayrıca Türkiye'deki öğretim üyelerine ilâve olarak Harp Akademilerine öğretim üyesi isteğinde bulunmuştur.²⁷⁹ İngiliz öğretmenler Ekim 1941'den Haziran 1943'e kadar Ankara'ya taşınan Hava Harp Akademisinde görev yapmıştır.²⁸⁰ 1939 yılı yazına doğru Türkiye, İngiltere Hava Kuvvetlerinin bir av filosuna pilot görevlendirilmesini istemiştir. Bu konuda Hava Bakanlığı, durumu iyice inceledikten sonra Türk Hükûmetinin talebinin kabul edilemeyeceğini, çünkü bir İngiliz av filosundaki yabancı bir subayın bu birliklerde kullanılan yöntem ve hareketlere tam vâkîf olmasının engellenmesinin mümkün olamayacağını, Türklerin Alman öğretmenlerden önemli ölçüde istifade etmiş olduklarından, istenmeyen bir durum olduğunu kararlaştırmıştır.²⁸¹

1938'de Türk Hava Kuvvetlerini ziyaret eden İngiliz Hava Amiralî Elmhirst raporunda şöyle diyordu; “*Türkler hava subayı yetiştirme programlarının zayıflığını açıkça belirttiler, bu programa göre uçuş talimine başlamadan beş yıl yerde eğitim yapılıyor.*” Bu durum eğitimde kullanılacak uçak sayısının azlığından kaynaklanıyordu.²⁸²

Havacı olacak subaylar askerî liseyi bitirip Kara Harp Okulu'na geçmek isteyen öğrenciler arasından, sağlık muayenesi ve bedeni yeteneği uçuculuğa uygun

²⁷⁸ BCA, 05.04.1938, 30.18.1.2.82.26.14.

²⁷⁹ Türk Harp Akademilerinde verilen hava harekâtı derslerinin nitelik seviyesinin düşük olduğunu bildirilmiş, havacılıkla ilgili tüm derslerin İngiliz öğretmenler tarafından verilmesi gerektiğine Genelkurmay Başkanlığı tarafından karar verilmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanlığının görüşü ise “Türlere eğitim veren, İngiliz havacı subayların yapmış oldukları başarılı hizmetlerinden dolayı, her üç akademide de havacılıkla ilgili hususlarda İngiliz öğretmen istenmesi son derece doğal ve mantıklıdır. Bu nedenle Türklerin daha fazla subay isteklerinin reddedilmesi büyük bir mantıksızlık olacaktır ve böyle bir isteği yerine getirmeye, özellikle de Türkiye ile bir ittifak anlaşması yapmak umudunu taşıdığımız şu günlerde, daha arzulu olmalıyız.” şeklindedir. bk. Erdoğan Karakuş, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004, s. 178.

²⁸⁰ Pınar Dost, “*İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hava Kuvvetleri Üzerine: Hava Harp Akademisi'nde İki İngiliz Mütehasıs Öğretmen*”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı: 148, (Nisan 2006), s. 76.

²⁸¹ Dışişleri Bakanlığı, “*Hava Bakanlığının bu konuda müsaade vermeyi reddetmesi büyük bir talihsizliktir ve korkarım, Türkiye'nin bu ülkeyle olan yakın askerî ve siyasi ilişkisi açısından, Türkler bu kararın sonucunda kendilerine güven duyulmamasından oldukça kırılabilirler. Bununla birlikte, taktik ve tekniklerimizin, güvenliğimizin açısından çok önemli olması dolayısıyla ve bir kez yabancı subayların av filosuna kabulü ilkesi onaylandığında, Türkiye haricindeki diğer ülkelerin müracaatlarının reddi zor olacağından sanırım Hava Bakanlığının bu konudaki tutumu haklıdır.*” görüşündedir. bk. Karakuş, **age.**, s. 179.

²⁸² Deringil, **Denge Oyunu**, s. 34.

olanlar hava sınıfına geçiriliyordu. 1936 yılından 1938 yılına kadar altı yıl süren eğitimden sonra pilot olunabilirken 1939 yılından sonra dört buçuk yıla düşürülmüştür. Ayrıca Türk Hava Kurumu'nda C brövesi²⁸³ alan personelden pilot yetiştirilmek üzere Eskişehir Hava Okulu'na gönderilerek altı ay temel askerlik eğitimini takiben asteğmen naspedilmiş, uçuş eğitimini tamamlayarak pilot olmuşlardır. Ülke savunmasında yetişmiş personel ihtiyacını karşılamak üzere Türk Hava Kurumu bünyesinde Astsubay Hazırlama Yuvası kurulmuş, makinist, atıcı, bombardımancı, telsizci, muhabereci, silahçı ve fotoğrafçı gibi ihtisas dallarında eğitim verilmiştir.²⁸⁴

25 Ağustos 1939 tarihinde İngiltere'de yapılacak askerî manevraları izlemek, dönüşte Fransa'da resmî incelemelerde bulunmak üzere Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında, Hava Kurmay Albay Şefik Çakmak ile Harp Akademisi öğretmeni Kurmay Albay Nazmi Ataç'tan oluşan heyet görevlendirilmiştir.²⁸⁵

1.3.6. Jandarma Birlikleri

Jandarma birliklerinin güçlendirilmesi bakımından, 7 Haziran 1920'de 5 sayılı "*Piyade, Süvari Sınıflarından Mürekkep Olmak Üzere Jandarma Müfrezeleri Teşkilî Hakkında Kanun*" kabul edilmiştir.²⁸⁶ Seyyar jandarma müfrezelerinin kuruluşu, teşkilat ve kadrosu ile diğer hususlar şöyledir: Memleketin savunmasının temini ile birlikte özellikle genel asayişin tesisi için harekât takibinde kullanılmak üzere Müdafai Millîye Vekâletine bağlı seyyar jandarma müfrezeleri teşkil edilmişti. Bu müfrezeler süvari ve piyade olmak üzere iki sınıftı. Piyade ve Süvari Bölüklerinin mevcudu 120'şer kişiden oluşuyordu. Seyyar jandarma personeli silahaltında

²⁸³ Türk Kuşu 1937'den itibaren motorlu uçaklarla uçuşa başlamış, planör kampında yüksek başarı gösteren gençlerin müteakip yıl motorlu uçaklarla eğitimine geçilmeye başlanmıştır. Her yaz üç ay süren planör kampında öğrencilere A, B, C derecelerinde eğitim verilmekteydi. B ve C derecelerine çıkanlara bröve veriliyordu. C brövesi alan lise mezunu bir genç emsalleri gibi iki ay hazırlık kıtalarına gönderilmeden Yedek Subay Okulu'na girebiliyordu. C brövesi alan ortaokul mezunu bir genç ise sınavsız olarak Hava Astsubay Okulu'na alınıyordu.

²⁸⁴ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 22.

²⁸⁵ **BCA**, 25.08.1939, 030.18.01.02.88.83.1.

²⁸⁶ **Resmî Gazete**, 14.02.1337, Sayı: 2.

bulunmayan yükümlülerden bir yıl süre ile gönüllü olarak seçiliyordu. Beslenme, giyecek ve silah teçhizatı ile hayvan beslenmesi devlete aitti.²⁸⁷

Jandarma teşkilatının 21 Ağustos 1920'deki kuruluşu şu şekildeydi: Ankara'da Müdafaa-i Millîye Vekâletine bağlı bulunan Umum Jandarma Kumandanlığı Türk ordusunun bir organı olarak sekiz bölge müfettişliği ile bu müfettişliklerin bünyesinde bulunan bir-dört arası jandarma alayı ile bir-üç arası bağımsız jandarma taburundan oluşuyordu. Teşkilatın toplam 17 jandarma alayı ve 13 bağımsız jandarma taburu vardı. Bu kuruluşa göre; Umum Jandarma Kumandanlığına bağlı bölge müfettişlikleri ile bu müfettişlik bölgelerindeki tüm jandarma birlikleri (Jandarma alay ve taburlarıyla, taburların bölükleri), genellikle buldukları il, sancak ve ilçelerin adlarını taşıyordu.²⁸⁸ Umum Jandarma Kumandanlığına bağlı bulunan jandarma bölge müfettişlikleri ile bunlara bağlı jandarma birlikleri şunlardan ibaretti: Jandarma teşkilatının Dersaadet (İstanbul), Aydın, Ankara, Sivas, Adana, Trabzon ve Bitlis olmak üzere sekiz müfettişliği bulunuyordu. Dersaadet (İstanbul) Bölge Müfettişliğinin; İstanbul Jandarma Alayı, Hüdavendigâr (Bursa) Jandarma Alayı, Karesi (Balıkesir) Jandarma Alayı ve İzmit Jandarma Alayı ile Bağımsız Çanakkale ve Çatalca Taburları. Aydın Jandarma Bölge Müfettişliğinin; Aydın Jandarma Alayı ile bağımsız Muğla, Kütahya ve Afyonkarahisar taburları. Ankara Jandarma Bölge Müfettişliğinin; Ankara, Kastamonu ve Bolu Jandarma Alayları ile bağımsız Eskişehir taburu. Konya Jandarma Bölge Müfettişliğinin; Konya Jandarma Alayı ile bağımsız Niğde, Kayseri ve Teke (Antalya) taburları. Sivas Jandarma Bölge Müfettişliğinin; Sivas, Elazığ Jandarma Alayları ile bağımsız Canik taburu. Adana Jandarma Bölge Müfettişliğinin; Adana Jandarma Alayı ile bağımsız İçel ve Maraş Taburları. Trabzon Jandarma Bölge Müfettişliğinin; Trabzon, Erzurum Jandarma Alayları ile bağımsız Erzincan taburu. Bitlis Jandarma Bölge Müfettişliğinin; Van, Bitlis ve Diyarbakır Jandarma Alayları. Bunlardan başka Umum Jandarma Kumandanlığı kuruluşunda bölge müfettişlikleri merkezlerinde birer jandarma acemi er okuluyla bir kısım jandarma alay merkezinde (Bursa, Balıkesir, Kastamonu, Elazığ, Erzurum,

²⁸⁷ Çermeli ve Atabey, *age.*, s. 201.

²⁸⁸ Şükrü Erkal, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, IV. Cilt 1.Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 391.

Van ve Diyarbakır) birer alay talimghâhı, genel depo, İstanbul İmalathanesi, üç depo şubesi, Jandarma Subay Okulu ve İstanbul Jandarma Hastanesi bulunuyordu.²⁸⁹

5 sayılı yasayla oluşturulan Seyyar Jandarma Müfrezeleri, Büyük Millet Meclisi “*memleketin hayatı*” her türlü “*tesisatın ve terakkiyatın*” temel koşulu olarak gördüğü asayişin sağlanmasında kuruluş felsefesine uygun çalışmalar yaparak Anadolu halkının yıllardan beri özlemini çektiği iç güvenliği büyük ölçüde sağlamıştır. Ayrıca Kuvayı Milliyeden Millî Düzenli Orduya geçişte de önemli bir işlevi de yerine getirmiştir. Millî Düzenli Ordu kurulduktan sonra Jandarma birliklerinin nitelik ve nicelik yönünden gücü artırıldıktan, TBMM’nin otoritesi tüm ülke genelinde geçerli kılındıktan sonra Seyyar Jandarma Müfrezelerinin kaldırılmaları gerekmiş²⁹⁰ ve 10 Şubat 1921’de 94 sayılı “*Seyyar Jandarma Müfrezelerinin İlgası Hakkında Kanun*” ile lağvedilmiştir.²⁹¹ 19 Nisan 1926’da çıkarılan 812 sayılı “*Jandarma Efradının Kayıt ve Kabulü ve Muhassasatları Hakkında Kanun*”²⁹² ve 21 Temmuz 1931’de çıkarılan “*Jandarma Efradı Kanunu*”²⁹³ ile erlerin işlemleri ile yetiştirilmeleri yeni esaslara bağlanmıştır. 1930 yılına kadar faaliyetlerini çeşitli mevzuat hükümlerine göre sürdüren Jandarma teşkilatı 22 Haziran 1930’da “*Jandarma Kanunu*”nun yürürlüğe girmesiyle önemli bir aşama kaydetmiştir.²⁹⁴ Bu kanun ile özellikle jandarmanın tanımı, görevleri, bağlılık durumu, sıfat ve yetkileri ile her kademedeki komutanların görev ve sorumlulukları

²⁸⁹ Ahmet Çermeli ve Halil Atabey, **Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi**, Cilt:1, Kazan Ofset, Ankara, 2002, s. 198-200.

²⁹⁰ İhsan Güneş, “1920’de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü”, **Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 213-214.

²⁹¹ **Resmî Gazete**, 07.03.1926, Sayı: 5.

²⁹² **Resmî Gazete**, 29.04.1926, Sayı: 359.

²⁹³ **Resmî Gazete**, 30.07.1931, Sayı: 1860.

²⁹⁴ **Resmî Gazete**, 22.06.1930, Sayı: 1526; Bu kanunun gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: “...Hâlihazırda jandarmanın kanuni ve hukuki vaziyeti ve vazaifile teşkilatı esasîyesi 1333 tarihli kararnamenin feshedilmemiş maddelerine ve 1335 senesinden sonra müteferrik bir surette istihsal edilmiş hususi kanunlara ve bundan maada jandarmaya da teşmil olunan bir kısım ordu kanunlarına müstenit bulunmaktadır ki bunların umumi ihtiyaçlara tekabül edememesi hasebile birçok mesai ve ikdama rağmen jandarmanın terakki ve tekâmülü esbabı husule gelememektedir. Binaenaleyh; memlekette emniyeti amme gibi en büyük ve mukaddes varlığı korumaya ve Cumhuriyet kanunlarının icrayı ahkâmını temine memur olan jandarmanın derli toplu bir kanuna bağlanması islah ve tanzim için esas ve gaye teşkil edeceği cihetle takdim kılınan kanun lahiyasını bu ihtiyaç doğurmuştur.” bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 18.06.1930.

tespit edilmiştir. 1933 yılından itibaren jandarma subayları Kara Harp Okulunda yetiştirilmeye başlanmıştır.²⁹⁵

1933 yılında jandarma subay ve astsubaylarının jandarma meslek eğitim ve öğretimleri için Ankara'nın Anıttepe semtinde Jandarma Subay Tatbikat ve Astsubay Okulları binası inşaatına başlanmış ve bu okul 1937 yılında öğretime başlamıştır. 1935'te Jandarma Umum Kumandanlığı adı Jandarma Genel Komutanlığına dönüştürülmüştür. 1937 yılında "*Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi*" yürürlüğe girerek Jandarmanın yurt çapındaki güvenlik ve huzuru sağlama görevi açıklığa kavuşmuştur.²⁹⁶ 1939 yılında jandarma birlikleri, sabit jandarma birlikleri, seyyar jandarma birlikleri, jandarma eğitim birlikleri ve okullar olmak üzere üç grup halinde yeniden düzenlenmiştir.²⁹⁷

1939 yılında Türk ordusu seferi duruma geçerken personel eksikliği görülünce, bazı yerlerde kısmen seyyar jandarma birlikleri ile jandarma okullarından faydalanma yoluna gidilmiş; bir kısım jandarma birlikleri Kara Kuvvetleri emrine alınarak Edirne, Çanakkale gibi önemli yerlerde görevlendirilmiştir. Böylece Jandarma birlikleri, Kara Kuvvetleri kuruluşuna geçen bu birliklerin ayrılması ile eski durumuna göre zayıflamış ve bu nedenle yurt içindeki görevlerini ağır koşullar altında yapmak durumunda kalmıştır. Bu eksikliği tamamlamak amacıyla Jandarma birlikleri bünyesinde tabur seviyesinde birlikler teşkil edilmiştir. 1940-1941 yılları bütçelerinde yeteri kadar kaynak ayrılarak Dahiliye ve Millî Müdafaa Vekâletlerinin ortak çalışmaları ile 14 jandarma eğitim taburu kurulmuştur. Bunlar İstanbul, Ankara, Safranbolu, Silifke, Antalya, Tunceli, Mardin, Silvan Van il ve ilçelerinde görev yapmaya başlamıştır. Bir kısım demiryolu muhafız taburları ile kıyı muhafaza taburları barış zamanında teşkil edilmiş olduğundan bu birlikler için personel alınmasına ihtiyaç olmadığı görülmüştür. Bu şekilde bir seferberlik için Jandarma birlikleri yeteri kadar kuvvetlendiği için, Türk ordusu da Jandarmadan alması gereken personeli almış ve sefer düzeni de bozulmamıştır. Paraşütçü ve havadan indirmelere karşı hazırlıklı bulunulması için, yurt içi teşkillerin, Dâhiliye Vekâleti aracılığıyla jandarma birlikleri ve yerel kuruluşlara yaptırılmasını öngören bir

²⁹⁵ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 314.

²⁹⁶ Resmî Gazete, 24.12.1937, Sayı: 3791.

²⁹⁷ Çermeli ve Atabey, *age.*, s. 210.

yönerge hazırlanmıştır. Seyyar ordu birlikleri kendi bölgelerinde olması muhtemel paraşütçü ve hava indirmelerine karşı gerekli tedbir ve düzenlerini almıştır. Ancak bu birliklerin kara ve deniz sınırları bölgelerine yaklaştırılmış olmaları nedeniyle, boşaltılan bölgelerde görevin tam olarak yerine getirilememesi ihtimali de göz önünde tutulmuş, bunun için Ankara başta olmak üzere, önemli askerî ve sanayi tesis ve depolarının bulunduğu yerlerdeki ordu ve jandarma birlik ve kuruluşlarının eksikliklerinin tamamlanması için çalışma başlatılmıştır. Bu teşkilat çalışması yapılırken personel tasarrufu esas alınmış; çalışanı fazla olan askerî, özel ve kamu kuruluşlarına ait fabrika personeline silah dağıtılmış; bunların dışında kalan yerlerde önce mahalli jandarma birlikleri ile köy bekçilerinin göreve katılmaları sağlanmış; kurulan mahalli teşkilata mensup olanların koruyucu silahlarla görev yapmaları kararlaştırılmıştır. Ayrıca zararlı hayvanları yok etmek için iller emrine verilmiş olan yaklaşık 30.000 silahı da koruma amaçlı oluşturulan teşkillerce kullanılması düşünülmüştür. 1943 yılında Jandarma Silah ve Malzeme Tamirhanesi kurulmuştur. 1944 yılında eksik ilçe jandarma birlik komutanlıklarından on altısı ve bir ilde de toplu bir bölük kurulmuş, 1945 yılında toplu bölük takip bölüğü adı ile yeniden teşkil edilmiştir.²⁹⁸

Jandarma Genel Komutanı olarak sırasıyla; 1939-1940 arası Korgeneral Cahid Toydemir, 1940-1941 arası Korgeneral A. Rıza Artunkal, 1941-1943 arası Korgeneral Rüştü Akın ve 1943-1945 arası Korgeneral Rıfat Mataracı görev yapmıştır.²⁹⁹

1.3.7. Hava Müdafaa Genel Komutanlığı

Türkiye hava sahasının her türlü tehlikeye karşı savunulması amacıyla 11 Haziran 1937 tarihinde 3231 sayılı “*Hava Müdafaa Genel Komutanlığı Teşkilî ve Vazifesi Hakkında Kanun*” kabul edilmiştir. Bu kanun tasarısının gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: Sınırsız hava sahalarında serbestîsini tamamen koruyan ve istenilen yerde etkili olmak suretiyle önemli roller oynayan uçaklar, teknolojinin yardımıyla

²⁹⁸ *Cumhuriyet’in 50’nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, 1973, s. 111.

²⁹⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Genel Komutanlığı*, haz.: Numan Emir, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1997, s. 114.

son zamanlarda güçlü bir silah seviyesine yükselmiştir. Diğer silahların yardımı olmaksızın başlı başına büyük işler başaracağı tahmin edilen bu hava orduları yalnız kara ve deniz kuvvetlerini değil Türkiye'deki şehir ve kasabaları, fabrika ve önemli sanayi ve üretim merkezlerini, demiryolu, karayolu, erzak ve mühimmat depolarını, hava istasyonlarını tahrip etmek suretiyle ordu ve halkın beslenme ve ulaşım işlerini kesintiye uğratmaya ve hasar vermeye devam ederek halkın maneviyatını bozmaya çalışacaktır. Bu açık tehlikeye karşı Türkiye'nin maddi ve manevi güçlerinin korunması yolunda (aktif ve pasif korunma) işlerinin hazırlığı için bütün bir milletin bir plan dâhilinde çalışması ve büyük işin istenildiği şekilde ve düzenli olarak yapılması ve bütün teşkilatın bir elden bilinçli şekilde idare edilmesi zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bu zorunluluktan dolayı bütün Türkiye'yi kapsayan hava savunma planlarının hazırlığı, halkı ve hükûmet kuruluşlarının çeşitli kısımlarını ilgilendiren bütün hava savunmasına ait teşkilat işlerini ve bunlara ait tesisleri, savunma usul ve talimatlarını tespit ve uygulama alanına geçerek genel hava savunma işlerini düzenleyecek bir makamın teşkili gerekli görülmüş ve maksatla Hava Müdafaa Genel Komutanlığı teşkili ve vazifesi hakkında kanun tasarısı hazırlanmıştır.³⁰⁰ Bu kanun ile bakanlıklar arasındaki hava savunmasına ait işlerin görüşülmesi, düzenlenmesi ve süratle hızlandırılması için Genelkurmay Başkanlığında ve müsteşarlıkların katılımı ile Yüksek Hava Müdafaa Komisyonu oluşturulmuştur.³⁰¹

Vekâletler ve genel bütçeye dâhil kurum ve kuruluşlar ile Hava Müdafaa Genel Komutanlığının ilişkilerinin düzenlenmesi amacıyla da 3485 sayılı "*Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu*" 27 Haziran 1938'de TBMM'de kabul

³⁰⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 11.06.1937.

³⁰¹ **Resmî Gazete**, 23.06.1937, Sayı: 3638; 3231 sayılı "*Hava Müdafaa Genel Komutanlığı Teşkili ve Vazifesi Hakkında Kanun*" Madde 1: Yurdun hava tehlikesine karşı korunma işlerinin bir elden idare edilmesi için kor komutanlığı salâhiyetini haiz bir Hava Müdafaa Genel Komutanlığı teşkil olunur. Madde 2: Hava Müdafaa Genel Komutanlığı doğrudan doğruya emir ve kumanda itibarı ile hâzarda Genelkurmay Başkanlığına ve seferde Başkumandanlığa bağlıdır. Madde 3: Hava Müdafaa Genel bu kanun ile teşkil edilmiş olan Yüksek Hava Müdafaa Komisyonu ile vekâletlerin mütalaasını alarak hâzarda bütün memlekete şamil hava korunma planlarını ihzar eder ve yurt dâhilindeki halkı ve Hükûmet teşküllerinin muhtelif kısımlarını alakadar eden tekmil hava müdafaasına ait teşkilat işlerini ve bunlara ait tesisleri yapar. Müdafaa usul ve talimatlarını tespit eder. Madde 4: Hava korunmasına ait vücut bulan bütün teşküllerin talim ve terbiye, tatbikatları Hava Müdafaa Genel Komutanlığına aittir. Madde 5: Vekâletlerin hava müdafaasına ait işlerini müzakere ve tanzim etmek üzere Yüksek Hava Müdafaa Komisyonu namı ile Genelkurmay Başkanının başkanlığı altında Hava Genel Komutanı, bakanlıklar müsteşarlıklarından (Millî Müdafaa Vekâletinden yalnız Hava Müsteşarı) mürekkep bir komisyon teşkil olunur. Hava Müdafaa Genel Komutanı komisyonun as başkanıdır. Bu komisyonun yazı işleri Genelkurmayca tedvir olunur. Madde 6: Hava Müdafaa Genel Komutanlığı bakanlıklar ve müstakil müesseselerle doğrudan doğruya muhabere eder.

edilmiştir. Bu kanunun gerekçesi şöyle ifade edilmiştir. “*Gelecek harplerde yurdun her tarafına hava hücumları vaki olabilir. Mukabil taraf hava orduları yurdumuzda şehir ve kasabaları, fabrika ve diğer önemli sanayi ve üretim kaynaklarını, karayolu, demiryolu ve iletişim hatları ve merkezlerini, erzak ve mühimmat depolarını, hatta ekinleri, orduya ve halka yarayan her şeyi tahrip etmeye ve bu şekilde cephe savaşı ordunun beslenmesine ve takviyesine engel olmaya çalışacak ve bunlarla birlikte özellikle halkın maneviyatını bozmak ve paniğe uğratmak için savaşacaktır. Bu açık gerçek milletin maddi ve manevi bütün güç ve kuvvetinin korunmasını ve memleketin müdafasını ve zaferin kazanılması vazifesini taşıyan ordunun dayandığı kaynakların korunmasını gerektirir. Pasif korunma tedbirlerini almamış bir memleketin ordusu ne kadar mükemmel olursa olsun eğer ana yurttaki hayat kaynakları tahrip edilmiş ve halk paniğe kapılmışsa cephedeki orduda iş göremez bir hale gelir. Bu husus pasif korunmanın memleket savunması içinde en önemli rolü olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu kanun bu muazzam işin kurulmasını sağlayacaktır.*”³⁰² Bu kanun ile bütün ülke çapında hava taarruzlarına karşı korunmak ve bu taarruzların etkisini azaltmak amacıyla halk ile resmî ve özel kuruluşlar bu kanuna ve nizamnamelerine göre korunma tedbirleri almaya ve teşkilat oluşturmaya zorunlu kılınmıştır.

Hava taarruzlarına karşı korunma için yapılacak tatbikat ve manevralarda Hava Müdafaa Genel Komutanlığı ve valiler tarafından verilecek emirler bütün devlet daireleri ve yabancılar dâhil, halk tarafından yerine getirilecekti. Pasif hava korunma kurumlarında kendilerine verilen görevi geçerli bir mazereti olmadan yerine getirmeyenlere onbeş günden altı aya kadar hapis cezası verilecekti.³⁰³

Hava savunma faaliyetleri kapsamında 13 Şubat 1939’da Yüksek Hava Müdafaa Komisyonu toplanmış ve Hava Müdafaa Genel Komutanlığı tarafından toplantı gündemine alınması istenen konular; Vekâlet kararlarının durumu, sığınak işleri (okullar ve hapishaneler, halk ve özel kuruluşlar, sağlık sığınakları, görev

³⁰² Bu kanun tasarısında kanunun adı “*Hava Saldırılarına Karşı Pasif Korunma Hakkında Kanun*” şeklindedir. Millî Müdafaa Encümeni mazbatasında “*Hava taarruzlarına karşı orduya ve halka yarayan bilimum şeyleri tahripten vikaye etmek için sivil (pasif) korunma hususundaki esbabı mucibe yerinde görülmüş ise de bütün memleket halkının kanunu iyice anlaması için pasif yerinin kanunun başlığından kaldırılması...*” şeklinde sunulmuştur. **Resmî Gazete**, 09.07.1938, Sayı: 3955.

³⁰³ Zafer Toprak, “*Türkiye’de Barış Ortamında Savaş Travması Hava Taarruzuna Karşı Pasif Korunma*”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı: 163, (Temmuz 2007), s. 45.

sırasında dışarıda bulunacaklar için tek veya iki kişilik sığınaklar, evrak sığınakları), gaz maskesi (memurlar ve halk için), gaz maskesi tipinin tespiti ve en ucuz fiyata mal edilmesi çareleri olarak belirlenmiştir. Pasif korunma nizamnamesinde memurlar için birer maske tedarik edecekleri ve tedariki için kolaylık gösterileceği kaydı konulmuştur. Buna göre kendi paraları ile tedarik etmeleri ve görev başında buldukları zaman kendi paraları ile almış oldukları maskelerini kullanmaları ayrıca hükümet tarafından vazife esnasında kullanılmak üzere bir maske verilmesine imkânı araştırılmıştır. Memurlara ve halka maske ve korunma teşkilerine (daire, müessese ve fabrikalar dâhil) gaz elbisesi, ayakkabı, eldiven ve gaz temizleme aletleri tedarik edileceğine göre önemli bir tutarı olacak bu malzemelerin, maske fabrikasının genişletilerek burada yapılması, dışarıdan getirilmesi ve gümrük vergisinden istisna tutularak ucuz satılması, standart sağlanması için her birinden bir tip kabul edilmesi seçenekleri düşünülmüştür. Elektrik, telgraf, telefon hatları ve santralleri, önemli depo ve fabrikaların motor dairelerinin yeraltında yapılması, eğlence yerlerinin (tiyatro, sinema ve kulüp gibi toplantı alanları) yeraltında yapılması ve yapan sahibine teşvik olarak kolaylık sağlanması örneğin ayrı bir kanun ile 8–10 yıl vergiden muaf tutulması gibi konular ele alınmıştır. Yapılacak büyük demiryolu köprülerinin zorunlu olmadıkça dağ eteklerinden geçirilmesi, mevcut olanlarında bu bakımdan incelenmesi istenmiştir. İstanbul'daki kıymetli genel evrakın yeraltında veya betondan yapılacak yerlerde muhafaza edilmesi, tesis edilmiş şebekelerin hava haber verme hizmeti bakımından işe yarar halde bulundurulmasını sağlamak için bu şebekelerin Posta Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğüne devredilmesi öngörülmüştür. Pasif hava korunması bakımından hazırlanması gereken korunma, tedavi araç ve yedeklerinin seferde ülkenin ihtiyacına yetecek kadar barış zamanında depolanması, genel depo binasının hazırlanması, ödenek temini, bu işleri sevk ve idare edecek kuruluşun tespit edilmesi için çalışma yapılmıştır. Aktif hava savunma planları yapılan şehirler ile önemli tesisler için uçaksavar silahlarının tedarik edilmesi de önemli bir sorun olarak belirlenmiştir.³⁰⁴ Bu teklifler Başvekâlete ve tüm vekâletlere sunulmuştur. 1939 yılının başında tespit edilen hava taarruzlarına karşı korunma konusundaki ihtiyaçlar savaş süresince karşılanması için yoğun çaba içerisinde olunmuştur.

³⁰⁴ BCA, 13.02.1939, 030.10.00.00.51.332.1.1.

1.3.8. Orman Koruma Genel Komutanlığı

Türkiye’de bir dönem ormanların korunması görevi de askerî birlikler tarafından yerine getirilmiştir. Bu birlikler koruma görevini yerine getirirken askerî usullere göre teşkil edilmiş ve eğitimlerini de bu esasa göre yapmıştır. Ziraat Vekâletine bağlı ve Tümen Komutanı yetkilerine sahip Orman Koruma Genel Komutanlığı, ormanların büyüklüğü ve önemine göre alay, müstakil tabur ve bölük halinde 5 Mayıs 1937 tarihinde teşkil edilmiştir. Orman Koruma Genel Komutanlığı ülke savunması, askerî eğitim ve seferberlik işlerinde doğrudan Genelkurmay Başkanlığına, subay, askerî memur ve erler ile silah ve cephane ikmali konularında Millî Müdafaa Vekâletine bağlanmıştır. Orman koruma askerî birliklerinin asıl görevi ormanları korumak olmuş ancak bu askerî birliklerin buldukları yerlerdeki orman ile ilgili emniyet işlerinde Dâhiliye Vekâleti tarafından da talimat alınmasına izin verilmiştir. Orman koruma askerî birliklerinin konusu Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınarak ormanların muhafazası esasına göre Ziraat Vekâletince yapılmıştır.³⁰⁵ Orman Koruma Genel Komutanlığı kuruluşuna ait hazırlanan kanunun gerekçesinde ormanların askerî birlikler tarafından korunmasının millî savunma açısından önemli olduğu ve bu sayede askerî inzibat ile koruma işlerinin daha iyi bir durumda olması ve *“halkın asker teşekküllerine karşı beslediği hürmet ve emniyet ve itaat hisleri dolayısıyla orman kaçakçılığı işlerini laubalilikle telakkiye dair olan zihniyetin bertaraf edilmesi ve kaçakçılık meyil ve inhimaklerinin azalması gibi koruma yönünden önemli faydalar”* sağlanacağı ifade edilmiştir.³⁰⁶ Orman Koruma birlikleri subay, astsubay ve erlerinin işaretleri ve kıyafetleri ile ilgili yönetmelik hazırlanarak 5 Mayıs 1938’te yürürlüğe girmiştir.³⁰⁷ 24 Haziran 1938’de Orman Koruma Genel Komutanlığı kıtalarının birbirlerinden yüzlerce kilometre uzaklıkta ve geniş bir sahada beşer altışar kişilik seyyar postalar halinde dağınık halde görev yapmaları nedeniyle toplu halde beslenme imkânları bulunmadığından

³⁰⁵ 3157 Sayılı “Orman Koruma Teşkilat Kanunu”, **Resmî Gazete**, 05.05.1937, Sayı: 3596.

³⁰⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 26.04.1937.

³⁰⁷ **BCA**, 05.05.1938, 30.18.1.2.83.40.2.

tayın bedeli verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰⁸ 1939'da Orman koruma kıtalarının görevleri ve Orman teşkilatı ile münasebetleri hakkında düzenleme yapılmıştır.³⁰⁹ 1942 yılında orman koruma erlerinin iâşesi için verilen aylık 8 lira ile edilemediği görülmüş ve bunun ayda maktu verilecek 12 lira tayın bedeli ile kendileri tarafından iâşe edilmeleri sağlanmış³¹⁰ bu bedel 1943 yılında yiyecek maddeleri fiyatlarındaki artış nedeniyle 25 liraya çıkarılmıştır.³¹¹ 22 Temmuz 1943'te Orman Koruma Genel Komutanlığına Tümgeneral Ali Rıza Urcun atanmıştır.³¹² 1945 yılında çıkarılan “Orman Koruma Kuruluşunun Kaldırılmasına ve Bu Kuruluşun görev ve yetkilerinin Devlet Orman İşletmelerine Devrine Dair Kanun” ile Orman Kanunu ile Kara Avcılığı kanunu ve diğer kanunlarda ormanların ve av hayvanlarının korunması, orman ve av hayvanları ile ilişkili her türlü suçların soruşturma ve kovuşturulması işleri ile ilgili görev ve yetkiler Devlet Orman İşletmeleri kuruluşlarına verilmiştir.³¹³

Devlet Orman İşletmesi Bölge teşkilatında, depo ve bakım birimi kurulması ile koruma işlerinin de bakım işleri içinde olması düşünülmüştür. Orman koruma işinin orman bakım işleri ile birleştirilerek teknik mesleki bilgiye sahip ve çalışma hayatı süresince bu işle uğraşan kişiler tarafından yerine getirilmesi ve orman içerisinde yaşamaları nedeniyle işlerin daha iyi yapılacağı ve tasarruf sağlanacağı

³⁰⁸ Orman Koruma Genel Komutanlığında görevli subay, askerî memur ve erlerin harcırah, maaş ve her türlü masrafları Orman Umum Müdürlüğü bütçesinden karşılanmıştır. **Resmî Gazete**, 13.07.1938, Sayı: 3958.

³⁰⁹ **BCA**, 03.07.1939, 30.18.1.2.87.62.19.

³¹⁰ **Resmî Gazete**, 08.08.1942, Sayı: 5179.

³¹¹ **Resmî Gazete**, 21.01.1943, Sayı: 5310.

³¹² **BCA**, 22.07.1943, 30.11.1.0.162.16.5.

³¹³ **Resmî Gazete**, 03.07.1945, Sayı: 6047; “Orman Koruma Kuruluşunun Kaldırılmasına ve Bu Kuruluşun görev ve yetkilerinin Devlet Orman İşletmelerine Devrine Dair Kanun”una ait Millî Savunma Komisyonu raporu şöyledir: “1937 senesinde Büyük Millet Meclisince kabul olunan 3116 sayılı Orman Kanunu hükümlerinin Tarım Bakanlığınca tedricen uygulanmasına başlanarak bu kanun hükümleri gereğince Türkiye ormanlarında yer yer Devlet İşletmeleri kurulmuş ve Tarım Bakanının komisyonda verdiği izahata göre bugün Devlet ormanlarında 96 işletme kurularak Türkiye'nin bütün ormanlarının Devlet eline alınmış ve her işletme yetkili iş adamlarıyla cihazlandırılmış ve kurulan teknik teşkilatın ormanın içerilerine kadar yerleştirilmiş ve telefonlarla birbirlerine bağlanmış olduğu ve bu teşkilatın ormanın işletilmesi ve zararlı haşere ve hastalıklarla sair tehlikelerden korunması gibi teknik işleri yapmakla beraber ormanın her bakımından muhafazasını da üzerine alacak imkâna malik bulunduğu anlaşılmış olduğundan vazifesi yalnız ormanları tecavüze karşı korumaktan ibaret bulunan askerî koruma teşkilatının devam ettirilmesine lüzum kalmamıştır. Buna göre, daha az masrafla ve ehliyet ve salahiyetle ormanı işletmekle beraber onu koruyacak olan bu teşkilatın yanında askerî koruma teşkilatının devam ettirilmesine mahal bulunmadığından Orman Koruma teşkilatının kaldırılmasına ve bu görev ve yetkilerin Devlet Orman İşletme teşkilatına devrine ait olan kanun tasarısı komisyonumuzca da aynen ve ittifakla tasvip ve kabul edilmiş.” bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 25.06.1945.

amaçlanmıştır.³¹⁴ Bu düşüncelerle, 1945 yılında Orman Koruma Kuruluşu kaldırılmış ve bu kuruluşun görev ve yetkileri Devlet Orman İşletmelerine devredilmiştir. Orman koruma kıtaları orman işlerine ilişkin bütün teçhizat, malzeme (askerî teçhizat hariç) ve binalarını orman kuruluşuna devretmiştir.³¹⁵

1.3.9. Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı

1930 yılından itibaren Türkiye'nin sınırlarının korunmasına denizlerde yapılan koruma gibi kara sınırlarının korunmasında da sınır askerî birliklerinden faydalanılmıştır. Ancak gümrük muhafaza kuvvetlerinin asıl görevi kaçakçılığın önlenmesi ve gümrük idareleri dışında, yükleme, boşaltma, aktarma ve transit işlerinde gerekli inceleme ve kontrollerin yapılmasına karşılık sınır askerî birlikleri de esas olarak sınırın korunmasından sorumlu tutulmuştur. Asli görevleri birbirinden ayrı olmakla birlikte kaçakçılığın önlenmesinde müşterek olarak sorumlu olan bu iki kuvvetin aynı hat üzerinde karışık olarak bulundurulmaları görevlerin yerine getirilmesinde zorluklar meydana gelmiş, kaçakçılığı önleyecek kuvvetlerin tek elden yönetilmesi fayda sağlayacağı düşünülmüş ve gümrük muhafaza kuvvetlerinin birinci hatta bırakılarak sınır askerî birliklerinin geride ikinci hatta alınıp uygun görülecek noktalarda toplu halde bulundurulması Millî Müdafaa Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından uygun görülmüştür. İtalya'da sınırlarda ve diğer yerlerde devletin maliye kanunlarının uygulanması, hazinenin menfaatlerinin korunması görevleri Maliye Bakanlığı emrinde ve kolordu komutanı rütbesinde "*Maliye Muhafaza Kıtaatı Umum Kumandanı*"nın yönetiminde oluşturulmuş özel bir kuvvete verilmiş ve bunlar piyade sınıfı askerlerin eğitime tabi tutulmuştur. İtalya'nın askerî mali teşkilatından elde ettikleri faydalar dikkate alınarak Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre hazırlanan kanun ile kara sınırlarında uygulanması planlanmış ve birinci hatta görevlendirilecek gümrük muhafaza kuvvetleri teşkilatının oluşturulması ve ilk uygulamanın 1930 yılından itibaren Suriye ve Irak sınırlarındaki muhafaza kuvvetleri üzerinde yapılması kararlaştırılmıştır.

³¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 25.06.1945.

³¹⁵ 4767 sayılı "*Orman Koruma Kuruluşunun Kaldırılmasına ve Bu Kuruluşun Görev ve Yetkilerinin Devlet Orman İşletmelerine Devrine Dair Kanun*", **Resmî Gazete**, 03.07.1945, Sayı: 6047.

Genelkurmay Başkanlığı ve Gümrükler Genel Müdürlüğü personelinden oluşan bir komisyon tarafından “*Gümrük Muhafaza Memurlarının Askerî Teşkilata Göre Tensiki Hakkında Kanun*” tasarısı düzenlenmiştir.³¹⁶ Bu kanun ile gümrük muhafaza memurlarının asli görevleri değişmemiş, askerî usullere göre, teşkilatlanma ve eğitimleri ile ilgili düzenlemeleryapılmıştır. Gümrük muhafaza memurları gümrük kıtaları komutanı unvanı ile tugay komutanı yetkisinde bir kişinin emir ve komutasına verilir. Gümrük Kıtaları Komutanı Gümrük Genel Müdürü emrinde bulunur. Gümrük Kıtaları Komutanı emrinde gümrük alayları, müstakil tabur veya bölükleri bulunur. Gümrük kıtalarının kuruluşu da askerî teşkilat gibi tabur, bölük, takım mangalardan ve deniz araçlarından oluşur. Bu kıtalar askerî kadrolarındaki rütbelere muadil rütbeyi haiz alay, tabur, bölük ve takım komutanı adı ile birer subayın emrinde bulunur. Gümrük kıtaları, yükümlü erler ve astsubaylar ile muhafaza memurlarından oluşturulmuştur. Yükümlü erlerin gümrük kıtalarında hizmet süresi jandarma birliklerinde olduğu gibi iki buçuk yıl olarak belirlenmiştir. Sınır hattı üzerinde bulunan gümrük kıtalarına ait karakollar aynı zamanda sınırın güvenliği ile de sorumlu tutulmuş, askerî sınır birlikleri ile sınır üzerindeki gümrük kıtalarının sınırın güvenliği ve kaçakçılığın önlenmesi için birlikte hareket tarzları ayrı bir nizamname ile tespit edilmiştir.³¹⁷ Türkiye ekonomisini korumak için alınan tedbirler kapsamında ithalata konulan sınırlamalar nedeniyle kaçakçılık çok ciddi bir tehlike haline gelmiş bu duruma karşı “*seri ve çok esaslı tedbirler almak*” gerekli ve zorunlu hale gelmiştir. Bu amaçla 1931 yılında çıkarılan Gümrük Muhafaza Memurlarının Askerî Teşkilata Göre Tensiki Hakkında Kanun ile yalnız güney sınırlarının bir kısmında uygulanan askerî muhafaza teşkilatının olduğu halde bütün gümrük sınırlarında uygulanması suretiyle genişletilmesi ve bu kuruluşun görev ve yetkilerinin yalnız gümrük kaçakçılığına değil genel olarak devlet tekelindeki malların kaçakçılığını da kapsayan ve Gümrük ve İnhisarlar Vekâletine bağlı ve tümen komutanlığı yetkilerine sahip bir Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı teşkil edilmesi uygun görülmüştür. Bu komutanlık Türkiye’nin iktisadi ve mali bünyesinde tahribat yapan kaçakçıların yasadışı faaliyetlerine meydan vermemek için, daha düzenli ve birbirini kontrol eden yeni muhafaza teşkilatı ile kaçakçılığın önlenmesi

³¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 19.07.1931.

³¹⁷ Resmî Gazete, 27.07.1931, Sayı: 1858.

sağlanmışır.³¹⁸ Ayrıca bu komutanlık asli görevi olan kaçakçılığın önlenmesinden başka kara ve deniz sınırlarının güvenliğı konularında Genelkurmay Başkanlığından, sahil ve sınır üzerinde iç güvenlik işlerinde Dâhiliye Vekâletinden emir alır. Komutanlık askerî eğitim işlerinde doğrudan Genelkurmay Başkanlığına, subaylar, askerî memurlar ile erler ve silahların ikmalî konusunda Millî Müdafaa Vekâletine bağılıdır.³¹⁹ Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığına Tuğgeneral Seyfi tayin edilmiştir.³²⁰

Gümrük muhafaza teşkilatına ait 62 parça deniz aracı Ege Denizi ile İstanbul Limanı ve kıyılarında görev yapmaktaydı. Bu geniş bölgelerde yalnız başına görev yapan teknelerin kontrol altına alınması ve vatanın yüksek amaçlarını göz önünde tutarak denizin her türlü zor durumuna ve mahrumiyetlerine katlanacak güç ve kabiliyette kaptan ve mürettebatın oluşturulması gerekmiştir. Deniz araçları, donanmadan yaş nedeniyle emekliye ayrılmış, istediğı işi dışarıda bulamamış emekli subaylar veya sivil kaptanlar tarafından kullanılmaktaydı. Bu kaptan ve makinistler teknelerde yeterli konforu bulamadıklarından, ekonomik olarak yükselme hedefi göremediklerinden, yaşları gereğı denizde yaşanan zorluklara tahammül edemediklerinden aldıkları görevleri hevesle ve istenildiğı gibi yapamıyorlar ve maiyetlerine de yaptırma gücünü gösteremiyorlar ve zorlanınca görevde ayrılıyordu. Sivil kaptan ve makinistler de dışarıda iş bulamayan ve iş buluncaya kadar bir geçinme zoru ile başvuran kişiler olduğundan teknelerde kontrollü çalışma ve çalıştırma işini beceremiyorlar, görevlerin nasıl yapılacağını kavrayamadıkları için aldıkları emirleri yerine getiremiyorlar, teknelere ve makinelere karşı gösterdikleri ilgisizlik ve bilgisizlikleri ile teknelerin zamanından önce yıpranmasına sebep oluyorlardı. Bir süre denemeden sonra bilgisizliğı ve yeteneksizliğı anlaşılanlar işten çıkarılıyor, yerlerine başkaları alınıyor, sık yapılan bu değışimler yönetim ve görev bakımından birçok sakınca doğuruyordu. Ayrıca bilgisizlikleri ve ilgisizlikleri yüzünden teknelerde yaptıkları kazalardaki zararları ödeyecek güçte olmadıklarından haklarında açılan davalardan bir sonuç alınamadığı gibi askerî şahıs olmadıklarından

³¹⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 07.01.1932; Daha çok Türkiye'nin güney sınırlarında meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesi amacıyla 1918 sayılı "*Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun*" 07.01.1932 tarihinde kabul edilmiştir. **Resmî Gazete**, 12.01.1932, Sayı: 2000.

³¹⁹ 1917 Sayılı "*24 Temmuz 1931 Tarih ve 1841 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun*" bk. **Resmî Gazete**, 12.01.1932, Sayı: 2000.

³²⁰ **BCA**, 12.01.1932, 30.11.1.0.68.2.11.

askerî ceza kanuna göre bu ilgisizliklerinden dolayı şiddetli ceza veriliyordu. Bu teknelerin büyük bir kısmı seferde başkomutanlığa bağlanarak donanma komutanlığı emrine verileceğinden barış zamanında da çalıştıkları bölgelerde sefer için neleri bilmeleri ve öğrenmeleri hakkında gizli emir ve talimatlar veriliyordu. Zorlanınca hemen istifa edip teşkilattan ayrılma kararını serbestçe verebilen bu kaptanların bu gizli emirleri başkalarına sızdırabileceği, sefere girileceği sırada kaptan ve makinistlerin bir kısmının görevden ayrılmaları, yerlerine hemen birinin bulunamaması ihtimali seferin başlangıcında asıl iş yapacakları bir safhada bu tekneleri istifade edilemez bir duruma düşüreceği, görevden ayrılıp kalsalar dahi seferde istenilen görevlere göre sıkı bir disiplin altında bu tekneleri kullanacak güç ve yetenekte olmadıkları öngörülmüştür. Bu teknelerin kaptan ve makinistleri subay bunların emrinde çalışan mürettebatın erlerden oluşması durumunda çalışma verimini daha yükselteceği ve bütçe bakımından³²¹ da tasarruf edileceği değerlendirilmiş ve gümrük muhafaza teşkilatının da askerleştirilmesi için kanun çıkarılmıştır.³²² Bu kanun ile deniz kaçakçılığının önlenmesi, takip ve araştırılması ve karasuların korunması ve güvenliği için Türkiye kıyıları deniz mıntıklarına ayrılmış, her mıntıkada çalışan deniz araçları ile bunların onarım atölyesi ve güverte, makine, inşaat subaylarından oluşan teknik heyet deniz mıntika komutanı adını alan bir deniz subayı emrine verilmiştir. Yükümlü erlerin gümrük muhafaza teşkilatında hizmet süreleri donanmada olduğu gibi üç yıl olarak belirlenmiştir.³²³

Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığının bir kısmı askerî birliklerden bir kısmı da özel bir gümrük zabıtası olan muhafaza ve mıntika memurlarından oluşmuştur. Teşkilat genel olarak askerî usule göre düzenlenmesi, büyük liman ve şehirlerdeki gümrük zabıtası işinin içeriğine göre doğru olmadığı görülmüş; tüccar, yolcu ve turistler hakkındaki gümrük kontrolleri işlemlerinin gecikmesi, bu hizmetleri görmeye ehliyetli sivil bir özel zabıta ekibinin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir.³²⁴ Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı muhafaza ve muamele sınıfı

³²¹ Deniz tayfalarına 40 lira aylık ve elbise verilmekte iken bunlar er olduğunda 5 lira aylık ve elbise verilecektir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 09.6.1936.

³²² 3015 sayılı “*Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı Emrindeki Deniz Teşkilatının Askerleştirilmesi Hakkında Kanun*”, **Resmî Gazete**, 15.06.1936, Sayı: 3330.

³²³ Bu kuruluş günümüzde Sahil Güvenlik Komutanlığı olarak görev yapmaktadır. bk. **Türk Silahlı Kuvvetleri**, Mönch Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 386.

³²⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 18.12.1940; 3944 sayılı “*Gümrük Muhafaza ve Muamele Sınıfı Memurları Teşkilatı Hakkında Kanun*”, **Resmî Gazete**, 24.12.1940, Sayı: 4694.

memurları teşkilatı, muhafaza başmüdürlüğü, mıntıka ve kısım amirlikleri, muhafaza ve muamele memurlukları ve istihbarat amirliklerinden oluşmuştur. 22 Temmuz 1943'te Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığına Tümgeneral Emin Çınar atanmıştır.³²⁵

1.3.10. Gaz Genel Komutanlığı

Kimyasal gazlara karşı korunma amacıyla Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İlk olarak 1927 yılında askerî kimya sanatını öğretmeyi amaçlayan bir kimya laboratuvarı kurulması çalışmalarına başlanarak 1932 yılında laboratuvar Ankara-Mamak'ta açılmıştır.³²⁶ Ankara'da Ordu birliklerinin kullanımında olan Abidin Paşa Köşkü'nde gaz kurslarında kullanılması amacıyla, gaz sığınağı gizliliğinden dolayı emaneten yaptırılmıştır.³²⁷ Ayrıca mevcut gaz maskelerinin onarımı ve yenilenmesi için ihtiyaç duyulan malzeme ve zehirli gazlara karşı korunma malzemeleri yurt dışından temin edilmiş, bu teçhizatın askerî fabrikalarda imal edilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır.³²⁸ 1931 yılından itibaren Ankara'da askerî personel için zehirli gazlardan korunma ile ilgili kurslar açılmış ve 1939 yılından itibaren da bu kurslar Ankara dışındaki askerî birliklerde de verilmeye başlanmıştır.³²⁹ Hava taarruzlarına karşı korunmak amacıyla askerî birliklerdeki cephanelik ve depoların etrafına fidan dikilmiştir.³³⁰ Ordunun gaz ve gazdan korunma işlerinin de hazırlanması için gerekli olan tedbirlerin alınması, gaz eğitimlerinin verilmesi, gazdan korunma malzemelerinin tamamlanmasına yönelik bütün işlerin bir elden yapılması amacıyla 1937 yılında Gaz Genel Komutanlığı kurulmuştur. Gaz Genel Komutanlığına Tümgeneral Hüsnü Rıza Ünsal atanmıştır.³³¹

Gaz Genel Komutanlığı esas olarak Ordunun gaz ve gazdan korunma işlerinin yanında bütün yurt çapında da gazdan korunma işleri ile ilgilenmiştir. Sivil kurumlar

³²⁵ BCA, 22.07.1943, 30.11.1.0.162.16.5.

³²⁶ BCA, 26.04.1930, 30.18.1.2, 10.23.4.

³²⁷ BCA, 04.03.1933, 30.18.1.2, 34.14.1.

³²⁸ BCA, 17.06.1931, 30.18.1.2, 21.43.15.

³²⁹ BCA, 24.06.1931, 30.18.01.02, 21.45.17.

³³⁰ BCA, 06.12.1932, 30.18.1.2, 86.21.10.

³³¹ BCA, 07.06.1937, 30.11.1.0.113.16.6.

tarafından gaz ve gazdan korunma konusunda yapılan bütün istekler karşılanmaya çalışılmıştır. 1938 yılında Genelkurmay Başkanlığınca verilen direktifler doğrultusunda gaz ve gazdan korunma işlerinde önemli sonuçlar elde edilmiştir. 1933 yılından itibaren gaz kurslarında birçok subay, doktor, kimyager, öğretmen, mühendis, fabrikatör, şimendiferci, belediye memuru yetişmiştir. Kurs alan personel buldukları yerlerde halkı gaz tehlikesine karşı hazırlamıştır. Gaz laboratuvarı tamamen düzenlenerek modern bir enstitü haline getirilmiştir. Bu enstitü hem etüt hem de kontrol yapabilecek kapasitede olduğu için gaz kimyager ve uzmanları için bir okul olmuştur. Gerektiğinde yabancı uzmanlardan yararlanılmıştır. Gaz enstitüsünde ordu ve sivil kurumların ihtiyacı için gaz numune çantaları gaz kibritleri, gaz sisleri imal edilmiştir. Kızılay tarafından kurulan Gaz Maskesi Fabrikasının çalışmaları Gaz Genel Komutanlığı uzmanları tarafından tetkik ve kontrol edilmiştir. Yabancı ülkelerdeki gaz ve gazdan korunma işlerinde yapılan yenilikler Gaz Genel Komutanlığınca takip edilmiş, incelenmiş ve gerekli teklifler yapılmıştır. Gazlar hakkında bilgiler Kızılay Mecmuasında herkesin anlayacağı bir dil ve anlatımla yayımlanmıştır. Gaz Genel Komutanlığı ordunun gaz malzemesi (gaz maskesi, gaz elbisesi, kireç kaymağı arabası, oksijen cihazları) ihtiyacını planlı şekilde karşılamıştır. Ordunun gaz ve gazdan korunma eğitimi konusunda gerekli talimnameler, eğitim programları taktik esaslar titiz bir şekilde yabancı eserler incelenerek düzenlenmiştir. Ancak yabancı talimnameler tercüme edilip olduğu gibi kullanılmamış, Türkiye şartlarına uygun ve uygulanabilir talimnameler hazırlanmıştır. Kurulan Kimya Taburu, Kızılay'ın kuruluşunun 60'ıncı yıldönümünde ilk defa en ağır koruyucu cihaz ve elbiseleri beş saat aralıksız taşımış ve bunlarla yürüyüş yaparak Avrupa ordularının eğitim seviyesinde olduğunu göstermiştir. Diğer ülkelerde gelişen kimya sanayisinin gaz ve gazdan korunma konusunda gerekli ham maddeleri temin edecek şekilde bir yön verme konusunda Gaz Genel Komutanlığı çalışma yapmış ve bu konuda gerekli teklif ve temaslarda bulunmuştur.³³²

³³² Cumhuriyet Halk Partisi, **Onbeşinci Yıl Kitabı**, Ankara, 1938.

1.3.11. Ordu Dâhili Hizmet Kanunu

Türk ordusunun iç işleyişinin yasal bir zemine dayandırılmasını sağlamak amacıyla 10 Haziran 1935 tarihinde “*Ordu Dâhili Hizmet Kanunu*” TBMM’de kabul edilmiştir.³³³ Kanunda askerlik tanımı şöyle yapılmıştır: “*Türk vatanını, istiklal ve Cumhuriyeti korumak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir. Bu mükellefiyet, hususi kanunlarla vazolunur. Böyle bir mükellefiyet altına giren ve resmî bir kıyafet taşıyan şahsa asker denir.*” Ayrıca dördüncü maddede “*Cumhuriyet Ordusu: Kara, deniz, hava kuvvetleri ve jandarma ve askerî teşkilata uygun gümrük ve inhisarlar ve orman muhafaza kıtaları ile eratından ve askerî memurlarla askerî mektepler talebesinden teşekkül eden ve seferde ihtiyatlarla ikmal edilen ve kadro kuruluşlarla teşkilatı gösterilen Devlet kuvvetidir*” şeklinde ifade edilmiştir. Ordunun vazifesi bu kanunun 34’üncü maddesine göre şöyledir: “*Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lazım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır.*”³³⁴

2 Haziran 1936’da Ordu Dâhili Hizmet Yönetmeliği yürürlüğe konulmuştur.³³⁵ 16 Mayıs 1938’de Ordu Dâhili Hizmet Kanununun 2’nci maddesinde yer alan “*yarsubay*” tabiri subaya yardımcı olmayıp takım komutanı subay olması nedeniyle bu tabir “*asteğmen*” olarak değiştirilmiştir.³³⁶

³³³ Ordu Dâhili Hizmet Kanununun gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: “*Ordunun mütenevvi dâhili hizmetleri hakkında yarım asırdan fazla bir zamandan beri tatbik edilmekte olan dâhiliye kanunnamesinin ihtiyaçları tatmin edemeyecek bir hale gelmesi dolayısıyla bu noksan muhtelif tarihlerde müteaddit talimatnamelerle ikmal edilmek istenmişti. Fakat bu hizmetlere taalluk eden esaslardan kanun şeklinde tedvini iktiza eden mühim bir kısmının talimatnameler şeklinde kalması caiz görülmediğinden askerlik mesleğindeki mütemedi yenilikler ve terakkiler de göz önünde tutularak senelerce süren bir çalışma neticesinde ve büyük askerî makamların ve kolorduların mütalaaları da alınmak sureti ile pek mütenevvi olan bu hükümler ve esaslardan kanun, nizamname ve talimatname halinde toplanmaları iktiza ederler tefrik ve ordunun umumi vazifeleri ve komutanlarla rütbe sahibi her askerin vazife ve mesuliyetleri ve askerî disiplin ve askerlikteki hizmet nöbetleri ve karakolların vazifeleri askerlerin silah kullanma salahiyetleri ve üst ve astların birbirine karşı olan münasebetleri ve emir işleri gibi en mühimleri kanun halinde tespit olunarak 95 maddeden ibaret bir kanun lahiyası tanzim edilmiştir.*” bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 10.06.1935, Devre: 5, Cilt: 4.

³³⁴ **Resmî Gazete**, 18.06.1935, Sayı: 3031.

³³⁵ **BCA**, 02.06.1936, 30.18.1.2.65.46.11.

³³⁶ Ordu Dâhili Hizmet Kanununun 2. Maddesini Değiştiren Kanunun gerekçesi şöyledir: “*Yarsubaylar 863, 2771 ve 3278 sayılı kanun hükümlerine göre subay rütbe ve haklarına haizdirler. Subay yardımcısı manasına gelen yarsubay tabirinin bu rütbe ahabı için kullanılması hatalı görülmektedir. Maaş ve sair haklarda bir guna tebeddülü tazammum etmemek şartı ile teğmen tabirinin üsteğmene,*

1.3.12. Harp Oyunu ve Askerî Tatbikatlar

Harp Oyunu, ülke gündeminde oluşabilecek politik ve askerî gelişmelerin, hazırlanan bir senaryo kapsamında ele alınarak incelenmesidir. Bunda amaç meydana gelen politik ve askerî soruna çözüm bulmaktır. Cumhuriyet döneminde ilk harp oyunu İzmir’de yapılmıştır. Bu harp oyununun yapılışı ile ilgili süreç şöyle başlamıştır: 21 Ocak 1924’te Mustafa Kemal (ATATÜRK)³³⁷ İzmir büyük kumandanlar toplantısı hakkında Başvekil İsmet Paşa’ya şu telgrafi çekmiştir: “*İzmir büyük kumandanlar toplantısında memleket müdafaasını alakadar eden mühim meselelerin de bahis konusu edilmesini faydalı bulmaktayım. Muhtelif sınıflarda silahlarımız, cephanemiz ve bunların mevcut vasıfları, teşkilatımız, hava müdafaası, tayyare teşkilatımız ve genel olarak silahlanmada vuku bulan ilerlemeler karşısında hareket hattımız hakkında ordu müfettişleri ve kolordu tarafından ihtar ve görüşlerin ifade edilmesi ve bazı teklifler icrası ve bu meselelerin birlikte münakaşası ve hükûmetçe kabul olunan silahlanma ve teşkilat planlarının yerine getirilmesi olumlu ve kıymetli semereler verebilir. Buna göre alakadarların şimdiden fikri hazırlıklarda bulunmaları münasip olur.*”³³⁸ ATATÜRK’ün bu direktifi ile 15 Şubat 1924 günü İzmir’de Harp Oyunu kararlaştırılmıştır.³³⁹ Harp Oyunları denilen bu tarihi toplantıya Başkomutan olarak Mustafa Kemal (ATATÜRK) başkanlık etmiş ve açılışında şunları söylemiştir: “*...İzmir büyük kumandanlar toplantısı, bizi muharebe meydanlarında birbirimize bağlayan ve şüphe etmem ki, ölüncüye kadar bağlı bırakacak olan birçok hatıralarımızı canlandıracaktır. Aynı zamanda bu toplantıyı, ordumuz, milletimiz ve vatanımız içinde faydalı kılmak gibi gayet mühim ve çok ciddi bir maksat temin edilecektir. Hakikaten beraber geçireceğimiz günler zarfında bir harp oyunu yapmak suretiyle, vatanın ve milletin yüce menfaatlerinin*

asteğmen tabirinin teğmene ve yarsubay tabirinin asteğmene tahvili bu yanlışlığı düzeltecektir. Kıtalarda takım komutanlığı vezai fi teğmen; asteğmen ve yarsubay rütbesindeki subaylar tarafından yapılmakta olduğundan talim sırasında bu rütbe ashabinın çağrılışlarında ekseriya vaki olan iltibaslar ortadan kaldırılacaktır.” TBMM Zabıt Ceridesi, 16.05.1938; Resmî Gazete, 21.05.1938, Sayı: 3913.

³³⁷ ATATÜRK döneminde icra edilen manevra ve tatbikatlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fatih Özkurt, “*Mustafa Kemal (ATATÜRK) Döneminde İcra Edilen Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013.

³³⁸ *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, Cilt: 16, (1924), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 197.

³³⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 1125.

müdafaasını beraber göz önünde bulunduracağız. Bu mesaimizde son senelerin muzafferiyetlerle dolu muharebelerinin, meydan muharebelerinin, Cumhuriyet ordusuna ve onun kıymetli yüksek kumanda heyetine kazandırdığı neticelerini inceleyeceğiz. Cihanın fen ve sanatında en son ilerlemelerini göz önünde bulunduracağız. Fedakâr ve kahraman ordumuzun vesait ve levazımlarını, talim ve terbiye esaslarını hakiki icaplara uydurmaya çok dikkat edeceğiz. Arkadaşlar, ehemmiyet ve ciddiyetle beyan ederim ki Türkiye Cumhuriyeti mukaddes tanıdığı bağımsızlık ve hâkimiyetini müdafaada müsamahakâr olamaz.”³⁴⁰ Harp Oyununu, “Müdür-i Harekât” olarak Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekili Müşir Fevzi Paşa idare edecekti. Üç Ordu müfettişinden Kazım Karabekir Paşa Türk orduları Başkomutanı, Cevat Paşa’da Yunan orduları Başkomutanı görevlerini üstlenmişlerdi. Harp Oyununa üç ordunun kolordu ve tümen komutanları ile onların kurmay başkanları ve karargâhtaki diğer kurmay subaylar iştirak etmişlerdir. Harp Oyunu’nun senaryosu şu esasa dayandırılmıştı: Senaryoda üç ihtimalli bir harekât tarzı öngörülmüştür. Birinci İhtimal: İtalyan ve Yunan kuvvetlerinin Türkiye’ye karşı, karadan ve denizden aynı bölgeden müşterek bir cephe açmaları. İkinci İhtimal: İtalyan ve Yunanistan donanmalarının, Antalya İzmir arasındaki bir bölgeden müşterek bir amfibi harekât icra ederlerken Yunanistan’ın aynı zamanda Batı Trakya’dan Doğu Trakya’ya doğru bir kara harekâtını başlatması. Üçüncü İhtimal: Harekâtın son aşamasında Fransa’nın destek vermesi. Harp Oyunlarında tarafların durumlarını belirtmek için “kırmızı”, “mavi”, “turuncu” gibi kod renkleri kullanılmamış, ülke isimleri açık olarak belirtilmiştir.³⁴¹ Üç ordu 15-22 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir’de ordu komutanları seviyesinde bir harp oyunu gerçekleştirilmiştir.³⁴² Harp Oyunu 21 Şubat 1924 günü Fevzi Paşa’nın yaptığı bir konuşma ile sona ermiştir. Harp Oyunu sonunda şöyle bir sonuca varılmıştır, eğer İtalya Yunanlılarla işbirliği yaparak Antalya ile İzmir arasındaki bir bölgeye saldırıda bulunursa, Yunanlılar da bu harekâtla koordineli olarak Doğu Trakya’ya taarruz edecek olurlarsa, Türk

³⁴⁰ **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, s. 214-215; **Atatürk ve Strateji**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1976, s. 16-17.

³⁴¹ Ali İhsan Kurtulan, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Mustafa Kemal (Atatürk)’in Katıldığı Harp Oyunları ve Askerî Manevralar”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2010, s. 100-101.

³⁴² Bu harp oyunu dış basında, Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul meselesine ve Türkiye ile Fransa arasındaki Dünyu Umumiye işleri ile ilgili olduğu değerlendirilmiştir. bk. Metel, **Atatürk ve Donanma**, s. 38.

ordusunun iki ayrı cephede de vatani başarı ile savunabileceği; İtalya ve Yunanistan'ın birlikte sadece tek bir cephe açmaları durumunda ise ancak tali sonuçlar alabilecekleri değerlendirilmiştir.³⁴³ İzmir'deki Harp Oyunlarının sona ermesi nedeniyle Mustafa Kemal ATATÜRK'ün 22 Şubat 1924'te yaptığı konuşmada *“Hepimiz için asıl olan, milletin, vatanın hayat ve kurtuluşunun teminidir. Yollarımızın ve şimendiferlerimizin, ekonomik koşulların düzenlenmesi ve canlandırılması ve milletimizin aydınlatılması ölçüsünde doğal millî savunmamız kolaylaşır... Amaç, hiç şüphe yok ki mutlaka harp etmek değildir. Genel Harp'ten sonra bütün dünya barış ve sükûna muhtaçtır. Türkiye ki birçok harbe sahne olmuştur, sonu gelmez felaketler görmüştür; onun barış ve sükûn ihtiyacı daha fazladır. İşte biz bu hazırlığımızla muhtaç olduğumuz barış ve sükûnu temin etmek istiyoruz. Tarafsızlıkları bütün dünyaca kabul ve tasdik olunan devletler vardır ki onlar da barış, sükûn ve huzurları için doğal savunmalarına önem vermekte, ordularına olağanüstü özen göstermektedirler. Bu dikkat ve uyanıklığa değer. Biz de herkes gibi doğal savunmamıza layık olduğu kadar önem vermeye mecburuz.”*³⁴⁴ Ayrıca bu toplantıda Hilafet ile Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması ve öğretim kurumlarının birleştirilmesi kararı alınmıştır.³⁴⁵

Cumhuriyet döneminin ilk askerî manevrası ise 8–14 Ekim 1926 Ankara Manevrası; karargâhı Ankara'da bulunan 1'inci Ordu Müfettişi Korgeneral Ali Sait (Akbaytugan)'ın sevk ve idaresinde, karargâhı Eskişehir'de bulunan 4'üncü Kolordu kuruluşundaki 8'inci ve 23'üncü Tümenler arasında; kuzeyde Çile Dağı-Ankara Çayı, doğuda Ankara-Çal Dağı-Mogan Gölü-Haymana Yolu, güneyde Haymana Kuzeybeslenmei-Yenice Dağı-Kavuncu Köprüsü, batıda Sakarya Nehri arasında kalan bölgede, büyük çaplı olarak icra edilmiştir.³⁴⁶ Cumhuriyet tarihinin ilk askerî manevrası olan 4'üncü Kolordu/Ankara Manevrası (8–14 Ekim 1926) bir ilk olması itibariyle dikkat çekicidir. Mustafa Kemal (ATATÜRK), başından sonuna kadar

³⁴³ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 86.

³⁴⁴ *Atatürk'ün Sözlerinde Asker ve Askerlik Mesleği*, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2013, s. 88-90.

³⁴⁵ Oğuz AYTEPE, “Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, (Mayıs-Kasım 2002), s. 22.

³⁴⁶ Muhammet Erdoğan, “8-14 Ekim 1926 Tarihleri Arasında İcra Edilen ve Cumhuriyet Tarihinin İlk Büyük Manevrası Olan 4'üncü Kolordu/Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2006, s. 142-144.

manevrayı, mareşal üniformasıyla izlemiş, tatbikatın sona ermesini müteakip görüş ve düşüncelerini tatbikata katılan komutan, subay ve erlere tebliğ etmiştir.³⁴⁷ Genel olarak tatbikatın seyrinden ve icrasından memnun kalan Mustafa Kemal Paşa, özellikle manevrayı icra eden 4'üncü Kolordunun komutanlarına teşekkür etmiş ve *"Kıymet ve kahramanlığı mücerret olan ordumuz, bu münasebetle de vazife-i vataniyesini ifaya kadir olduğunu göstermiştir. Bundan çok müsterihim."* diyerek Türk ordusunun itaat ve cesaretini, görevini yerine getirme becerisini övmüştür. Aynı günkü 14 Ekim 1926 konuşmasında da Mustafa Kemal (ATATÜRK) Paşa şöyle bir ifade kullanmıştır: *"Subay ve komutanlarımızın bir kez daha gördüklerine eminim ki, büyük günlerin vazifelerini yerine getirebilmek için sürekli olarak her türlü arazi üzerinde çalışmak zorundayız."* Bu manevrada Yunanlıların, Sakarya Muharebesi'nden önce Ankara-İstanbul demiryolunun güneyinden yaptıkları taarruz, manevra hazırlıklarının esin kaynağı olmuş, ancak bu sefer taarruzun demiryolu mihverinden olacağı tasarlanmıştır. Bu maksatla Sakarya Nehri doğusuna geçerek taarruzlarını sürdüren mütecaviz Mavi kuvvetlere karşı, Anadolu'nun muhtelif garnizonlarından sevk edilen birliklerle teşkil edilen dost Kırmızı kuvvetlerin düşmanı güney yanından kuşatması planlanmıştır. 8 Ekim 1926 günü başlayan taarruzda üstün Mavi kuvvetler karşısında ciddi bir muharebeden kaçınan Kırmızı Kuvvetler, Sakarya Nehri doğusunda savunmalarına başlamışlardır. 13 Ekim'e gelindiğinde, Kırmızı kuvvetler zaman kazanmak ve destek için Meşe Dağı-Balgat - Çal Dağı hattına kadar çekilmişlerdir. 14 Ekim sabahı Kırşehir'den gelen takviye birliklerin desteği ile Kırmızı kuvvetler taarruza geçerek, Mogan Gölü-Ahlatlıbeli-Lodumlu belli hattına ulaşmış, manevrayı başarıyla bitirmişlerdir. Savunma ve karşı saldırı harp teknikleri, bu manevrada ustalıkla icra edilmiştir. Ayrıca Türk Hava Kuvvetleri unsurları da tarihimizde ilk olarak bu manevrada kullanılmıştır.³⁴⁸

İran Şahı Rıza Pehlevi 16 Haziran 1934'te Ankara'ya gelmişti.³⁴⁹ Ankara'da Rıza Han'ın resmî programları tamamlandıktan sonra 21 Haziran 1934'te Eskişehir'e

³⁴⁷ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 463.

³⁴⁸ Erdoğan, **agt.**, s. 142-144.

³⁴⁹ İran Şahı'nın ziyareti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. L.Hilal Akgül, *"Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti"*, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 7, Yıl: 4/2005.

Mustafa Kemal ATATÜRK ile birlikte gitmişti.³⁵⁰ İki liderin Eskişehir askerî havaalanına gelişinden sonra manevralar, gösteri uçuşları ve savunma eğitimleri, bombardıman uçaklarının gösteri uçuşları, bir alay uçuşu yapıldı ve alay uçuşunu takiben Rıza Han'a armağan edilen uçağın yaptığı akrobatik gösteri uçuşu devam etti.³⁵¹ 22 Haziran 1934'te iki lider İzmir'e geldi.³⁵² 23 Haziran 1934 de saat 16.00'da Şehinşah Gaziemir çevresinde yaklaşık bir kolorduya yakın askerî birliği ziyaret etmiştir. Başvekil, Hariciye Vekili ve Şehinşah mahiyetinde bulunan yüksek askerî heyet ve Türk orduları müfettişleri beraber bulunuyorlardı. ATATÜRK ve Şehinşah teftişi bitirdikten sonra derhal bir manevra yaptırmak arzusu ile aralarında konuşarak komuta heyetine bir muharebe vaziyeti ve meselesi vermiştir. Geç saatlere kadar süren manevrayı baştan sonuna kadar bizzat Şehinşah ile Gazi Mustafa Kemal birlikte idare etmişlerdir. Uçak filolarının hücumları ile uçaksavar bataryalarının faaliyeti, askerî birliklerin havadan ve karadan saldırılara karşı hareket tarzları ve komutanların ve kıtalar arasında koordinasyon ve haberleşme usulleri özellikle değerlendirilmiştir. Her sınıf askerî birliğin harekette çabukluk ve araziden istifade ve gizlenme konuları dikkatle izlenmiştir. Manevranın sonunda Şehinşah, komutanları ve subayları manevrada gösterdikleri başarıdan dolayı takdir etmiştir.³⁵³ 22 Eylül 1934'te ikinci safha manevralarda planlandığı gibi saat 10.30'da sona ermiştir. Ancak ikinci safha manevrada yapılan hava muharebesinde mavi tayyare alayından bir av uçağı ile kırmızı bombardıman filosuna yaptığı taarruz sırasında iki uçak havada çarpışmıştır. Bregeut tipi uçağın ekibinden bir personel paraşütle atlayarak kurtulmuş diğer iki personel şehit olmuştur.³⁵⁴

³⁵⁰ **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Toplayan: Özel Şahingiray, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955, s. 291-293.

³⁵¹ **Akşam**, 22.06.1934; Hediye edilen uçağı Eskişehir Tayyare Alay Komutanlığında görevli bulunan Yüzbaşı Enver (Akoğlu) 1934 yılının Temmuz ayı sonunda uçarak Tahran'a götürüp İran Hükûmetine teslim etmiştir. Bu görevi sırasında, İran Şahı Yüzbaşı Enver (Akoğlu) Beye üzerinde değerli taşlarla imparatorluk tacının resmi işlenmiş olan som altından bir sigara tabakası hediye etmiştir. bk. Rifat Uçarol, **Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu (1898-1932)**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 1990, s. 75.

³⁵² **Akşam**, 23.06.1934.

³⁵³ **Akşam**, 24.06.1934.

³⁵⁴ Şehitler için bütün donanma ve hava kuvvetleri tarafından özel tören yapılmış. Bu törene katılmak üzere her iki tayyare alayından üç uçaklı iki kolun uçuş yapmış, uçuş sırasında birer çiçek demeti atılmıştır. **BCA**, 22.10.1934, 030.10.46.293.10.2.

Trakya'da 8-20 Ağustos 1937 tarihleri arasında yapılan Trakya Manevralarına³⁵⁵ Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Orgeneral Fahrettin Altay, Korgeneral Salih Omurtak, Amiral Okan, mebuslar heyeti, Edirne mebuslarında Faik Kaltakıran ve Dr. Fatma Memik katılmıştır. Ayrıca, Balkan Paktına (Yunan, Yugoslav ve Romen) ve Sadakat Paktına (İran, Irak ve Afganistan) dâhil devletlerde askerî heyetler göndermiştir. Bazı yabancı devletlerin askerî ataşelerinin de katıldıkları Trakya Askerî Manevraları; Tekirdağ'ın Çorlu, Çerkezköy kazaları ve Saray kazası ile ona bağlı Manika Köyü arasındaki alanda yapılmıştır. Trakya Manevralarının ana hatları; sarı kuvvetler olarak tanımlanan kuvvetlere yardım etmek için müttefikleri, Midye'den (Kıyı Köy) mavi kuvvetlerle çıkarma yapıyordu. Sarı ve mavi kuvvetlere karşı Türk topraklarını Türk ordusunu temsil eden kırmızı kuvvetler savunuyordu. Bu manevralara, ağırlıklı olarak, Türk askerî birlikleri büyük çaplı toplarıyla birlikte katılmıştır. Ayrıca, 100'e yakın uçak ve Türk donanmasının büyük kısmı da iştirak etmiştir. Bu amaçla, donanmaya bağlı gemilerin büyük kısmı da Tekirdağ limanına gelmişti. Trakya Manevralarından sonra yurt içi ve yurt dışından katılan heyet, Trakya Umum Müfettişi General Kazım Dirik tarafından 21 Ağustos 1937 günü öğle yemeği için Edirne'ye davet edilmiştir. ATATÜRK'ün Tekirdağ'a gelişi Büyük Trakya manevraları nedeniyle olmuştur. ATATÜRK 16 Ağustos 1937 gecesini Çerkezköy'de geçirmiştir. 17 Ağustos 1937 sabah saat 05.00'de uyanmıştır, saat 06.30'da trenden ayrılarak Derviştepe'deki manevra sahasına hareket etmiştir. Kırmızı ve Mavi Kuvvetleri Harekâtlarını yakından takip etmiştir. Saat 13.20'de Çerkezköy'den trenle Lüleburgaz'a hareket etmiştir. Lüleburgaz yakınlarındaki tayyare karargâhını ziyaret etmiştir. Gerekli incelemelerden sonra aynı gün saat 18.00'de Çorlu'da Kolordu Karargâhını ziyaret etmiştir. Saat 21.10'da Çorlu'dan Florya'ya hareket etmiştir.³⁵⁶ Genelkurmay Başkanı ve diğer misafirler, 21 Ağustos 1937 Cumartesi sabahı saat 08.00'da Tekirdağ'dan hareket ile Lüleburgaz, Babaeski, Havsa'dan geçerek saat 11.15'te Edirne'ye ulaşmıştır.³⁵⁷ Daha önce gelip havaalanında karşılanmış olan Sabiha Gökçen'in de hazır olduğu heyeti General Kazım Dirik, Baş Müşavir Sabri Öney,

³⁵⁵ Kocatürk, *age.*, s. 606.

³⁵⁶ *Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938*, s. 641.

³⁵⁷ Selman Akı, *Trakya Manevraları'nda Ata'dan Kalma İzler*, Sone Yayınları, İstanbul, 2011, s. 14-56.

Edirne Valisi Niyazi, Garp Hudut Kumandanı Talat, Belediye Reisi Şerif Bilgen, Emniyet Müdürü Dr. Suat Tahsin Beylerle, Umumi Müfettişlik, Vilayet ve Belediye Erkânı ile kalabalık bir halk topluluğu tarafından, bando ve saygı kıtası eşliğinde şehirde karşılanmışlardır. Misafirler, önce vilayet numune fidanlığı bahçesini dolaşıp, bir süre istirahat ettikten sonra, General Kazım Dirik'in onurlarına düzenlediği yemeğe katılmışlardır. Bu yemeğin sonuna doğru yapılan konuşmalarda, Kazım Dirik Paşa misafirlere Trakya'daki gelişmeler hakkında detaylı bilgi vermiştir. Yemekten sonra mihmandarları ile birlikte, başta Mimar Sinan'ın yaptığı Selimiye Camii olmak üzere Edirne'nin tarihi ve turistik yerlerini gezmişlerdir. 21 Ağustos 1937 günü akşamı misafirler Tekirdağ'ın Saray kazasında Trakya Manevralarına katılan Türk askerî birlikleri büyük bir geçit resmî yapmıştır.³⁵⁸ Bu manevraya katılan bütün subaylara, bir yüzünde ay yıldız, defne dalı, diğer yüzünde de ATATÜRK imzalı ve Trakya 1'inci Ordu Manevrası hatırası yazılı birer madalya verilmişti.³⁵⁹

1937 yılındaki Trakya Manevraları ile ilgili Yugoslavya'da yayımlanan bir gazetede yapılan değerlendirme şöyledir: *"Her zaman ve her vaziyette askerî intizam tam idi. Keşif, harp ve bombardıman tayyareciliği muntazam, fedakârane ve karadaki kıtaat ile sıkı bir surette rabitalı olarak işlemiş ve çalışmıştır. Piyadenin, bilhassa havadan görünme ihtimallerine karşı korunmak ve mevcut ateşli silahları kullanmak bakımından iyi talim ve terbiye görmüş olduğu tezahür etmiştir. Süvari iyi hazırlanmış olup muasır ihtiyaçlar icabetinin tespit ettiği yüksekliktedir. Topçu gerek fen ve gerek tabiye bakımından çok iyi talim görmüştür ve endahtın izhar ve icrasında bütün asri usulleri tatbik etmektedir. İstihkâm usule muvafık bir tarzda kullanılmıştır. Fen kıtaatı iyi çalışmışlardır. Motorlaşma işi orduda kısmen tatbik edilmiş bulunmaktadır. Bütün manevra hizmetlerinin icra ve infazında usule muvafık olarak çalışılmış ve muayyen zamanlarda matlup mahallerde, arızasız ve gecikmeksizin erişilmiştir. Ordunun teslihat ve teçizatı gayet modern olup, harbin asri tarzda sevk ve idaresi noktai nazarından lazım gelen bilcümle şeraite uygundur. Türkiye en müterrakı orduları takip etmekte, teslihat ve teçizatını mükemmelleştirmek ve tamamlamakta devam ede gelmektedir. Askerî teçizat tam ve*

³⁵⁸ Kurtulan, **agt**, s.110-120.

³⁵⁹ Alpar, **age.**, s. 179.

kusursuzdur. Şöyle ki, her erin güneşten ve kumdan gözlerini muhafaza edebilmesi için bir gözlüğü vardır. Hayvanatın vaziyeti 'şayanı memnuniyet' cümlesi ile ifade edilen vaziyeti fevkinde idi. Topçu hayvanları birinci sınıf hayvanlar idi. Aynı zamanda süvari alayları beygirleri mitrayöz ve diğer cüzütamlardaki yük hayvanları mükemmel bir materiel teşkil etmektedir ki, bu da orduda tam ve bir anlayışın ve iyi bir intizam ve disiplinin vücudunu ifade eder.”³⁶⁰

Trakya'daki askerî manevraların hedefi Bulgaristan'da yayımlanan gazetede şöyle ifade edilmiştir: *“Türkiye Hükûmeti, Boğazlar üzerindeki hukuki salâhiyetlere olan malikiyetinden maada bütün hakların fevkinde olan diğer bir hakka daha malik bulunduğunu anlatmak ve göstermek ihtiyacında bulunuyordu ki bu da Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran Boğazları elinde bulundurmaya muktedir bir devlet olduğunu ve bunun için de organize edilmiş bir askerî kuvvete sahip bulunduğunu ve böyle bir kuvvet sayesinde, Şarki Akdeniz'e ait bütün siyasi problemler üzerinde müessir olmak hakkına malik bulunmakta olduğunu göstermekti.”³⁶¹*

Trakya Manevralarından sonra Ege Bölgesindeki askerî birliklerin katılımı ile bir manevra yapılmıştır. Ege manevralarının 10 Ekim 1937 Pazar sabahı şafakla birlikte başlaması, Pazartesi ve Salı günleri devam etmesi, Çarşamba günü akşama doğru manevra sonucunun alınması planlanmıştır. Manevra planına göre manevraların sona ermesi ile birlikte 14 Ekim'de istirahat edilecek ve 15 Ekim Cuma günü Germencik İstasyonu'na bir kilometre mesafede İn Ovasında manevra kıtaları tarafından büyük bir geçit resmî yapılacaktır. Manevraların meselesi özetle şöyledir: Denize hâkim düşman bir devlet varsayılan İzmir güneyine asker çıkarmıştır. Kırmızı kuvvet bunları karşılamış verilen harpte düşman kırmızı cepheyi kıramamış Seferihisar'dan Küçük Menderes Nehri'ne kadar denize paralel ve karşılıklı bir cephe kurulmuştur. Bu başarısızlığı gören düşman kırmızı taraf cephesini sol kanadından çevrilip sökmek istemiştir. Kuşadası ve civarına asker çıkarmıştır. 10 Ekim 1937 Pazar sabahı başlayan manevralar 13 Ekim 1937 Çarşamba akşamı mavi kuvvetlerin zaferiyle sona ermiştir. Gazeteler manevraları gün gün takip etmişler, manevra sahasında olup bitenleri ayrıntılı bir şekilde aktarmışlardır. Hem

³⁶⁰ **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si**, Dahiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü Şeşriyatından, Ankara, 1938, s. 142-143.

³⁶¹ **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si**, s. 145.

Kuşadası'nda hem de Söke Ovasında yapılan büyük manevralar, yeni gelişen Türk ordusunun ne denli olgunlaştığı, kısa zaman da harp oyunları icra ettiğini, disiplin olarak ne denli başarılı olduğunu göstermiştir. Ege manevraları Türkiye'nin tehdit olarak gördüğü İtalya'ya ve üçüncü devletlere karşı Türkiye Cumhuriyetinin ülkesini her zaman ve her ne şartta olursa olsun koruyacağına dair büyük bir uyarıcı görev yapmıştır. Mustafa Kemal ATATÜRK geçit resminden bir gün önce Başvekil İsmet İnönü, Büyük Erkan-ı Harbiye Başkanı Fevzi Çakmak, Başvekâlet Vekili Celal Bayar ile birlikte Söke'de bulunmuştur. Manevra sahasına ait olan hazırlıklar süratle ve muayyen zamandan önce bitirilmiş, manevralardan bir kaç gün önce kıtalar karadan ve trenden komuta heyetlerinin tespit etmiş olduğu yerlere hareket etmeye başlamışlardır. Cuma akşamı Kırmızı (dost) ve Mavi (düşman) kuvvetler cephedeki yerlerini almış Kırmızı Kuvvetler Komutanı Korgeneral Kerametdin Kocaman ve Mavi Kuvvetler Komutanı Korgeneral Mustafa Muğlalı görevlerine başlamıştır.³⁶²

11 Ekim 1937 Pazartesi gününden itibaren manevraları izleyen ATATÜRK beraberinde İsmet İnönü ve Afet İnan ile beraber 12 Ekim 1937 de Germencik İstasyonu'ndan saat 15.00'te Ankara'ya hareket etmişlerdir.³⁶³ Mareşal Fevzi Çakmak Ege manevralarının bitiminde Germencik'teki ilkokul binasında kurmaylarıyla birlikte gazetecilerin huzurunda bir değerlendirme toplantısı gerçekleştirmiştir. Toplantı üç buçuk saat sürmüştür. Ege manevralarını değerlendirme toplantısında sözü manevra Komutanı Orgeneral İzzettin Çalışlar almış, manevra aşamalarını gün gün, saat saat anlatmış, sonra Mareşal Fevzi Çakmak iki orduya verilen meseleyi ve bu meselenin mavi ordular tarafından nasıl halledilmeye çalışıldığını açıklamış ve manevranın gelişme seyri içinde doğru görmediği noktaları ifade etmiştir.³⁶⁴ Manevra sahasında görmek istediği en iyi taktiklerin ve şekillerin hangileri olması gerektiğini de sözlerine ekleyen Mareşal Fevzi Çakmak fırtınalı havada askerin gösterdiği yüksek gayreti takdirle anmış, komutanlara, subaylara ve erata memnuniyetini ve teşekkürlerini ifade etmiştir.³⁶⁵

Mareşal Fevzi Çakmak Ege manevraları hakkında Cumhuriyet Gazetesine verdiği beyanatta da; *“Modern silahların kullanımında büyük terakki görüyorum.*

³⁶² Kurtulan, *agt.*, s.120-132.

³⁶³ Kocatürk, *age.*, s. 609.

³⁶⁴ *Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938*, s. 662.

³⁶⁵ Kurtulan, *agt.*, s. 162.

Bundan evvelki manevralara nazaran bu manevra daha muvaffakiyetli olmuştur. Çok çetin ve arızalı arazide bütün sınıfların yorgunluğa karşı gösterdikleri mukavemet, zindeliği ve tükenmez gayret hakikaten takdire değer mertebededir. Hava harbinde vazifeyi tamamen idrak eden bir tarzda cereyan etmiştir. Bu manevralardan her cihetle çok memnunum” demiştir.³⁶⁶

ATATÜRK’ün TBMM’nin Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılıni açarken yaptığı konuşmada Türk ordusu ve gerçekleştirilen manevralar ile ilgili yaptığı değerlendirmesi şöyledir: *“Ordu, Türk ordusu işte bütün milletin göğsünü güven ve gurur duyguları ile kabartan şanlı ad! Onu, bu yıl için kısa aralıklarla iki kez, büyük kütleler halinde yakından gördüm. Trakya ve Ege büyük manevralarında... Disiplinini, enerjisini, subaylarının bilgili çabalarını, büyük komutan ve generallerimizin yüksek yönetme yönlendirme yeteneklerini gördüm; derin övünç duydum, takdir ettim. Ordumuz, Türk birliğinin, Türk gücü ve yeteneğinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir. Ordumuz Türk topraklarının ve Türkiye idealini gerçekleştirmek için harcadığımız sistemli çalışmaların, yenilmesi imkânsız güvencesidir.”³⁶⁷*

Tevfik Rüştü Aras 1967 yılında kaleme aldığı bir yazısında manevra ve tatbikatlara Hükümet erkânının da katıldığını, bu manevraların gerçeğe yakın yapıldığını Dışişleri Bakanı olarak bunların hepsine katıldığını ve bir anısını şöyle anlatmıştır: *“Hükümetçe, tabii Genelkurmayla temas halinde olarak, Deniz ve Hava Kuvvetlerini arttırmakla meşgul olduğumuz bir sırada, Başbakanımız Sayın İnönü ile birlikte Askerî Akademide tertip edilen bir savaş oyununda hazır bulunmuştum. Bu oyunun neticesinde, ölçüsü belli olan Donanma ve Hava kuvvetlerinin işbirliği halinde, uzun sahillerimizi, Akdeniz’deki en büyük donanmaya karşı bile koruyabileceğimiz anlaşıldı. Ve ona göre kısım kısım siparişlere başlandı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Londra’da bir gün zamanı hava bakanı ile konuşurken, İngiliz Bakanı bana Donanma ve Hava kuvvetlerinin işbirliği sayesinde, İngiltere sahillerini Alman donanmasına karşı koruyabildiklerini anlattı. Harp içindeki denemeleri öğrenilen bu önemli işten, dost Türkiye’ye de genişçe malumat vermek*

³⁶⁶ Cumhuriyet, 14.10.1937.

³⁶⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, (Bugünkü Dille), Bugünkü Dille Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M.Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 847-848.

için Hava ve Deniz Ataşelerimizi kendisine göndermemizi söyledi. Ataşelerimizin memnurlukla Bakanlığa geleceğini söyledikten sonra, bu gerçeğin Ankara'da bilindiğini ve benim Harp Akademimizde Başbakanımla birlikte hazır bulunduğum bir savaş oyunu ile hatırladığıma göre 1937 yılı içinde öğrendiğimi söyleyince, muhatabım hayretler içinde kalmıştır."³⁶⁸

23 Eylül 1937'de Belçika'da yayımlanan bir gazetede Türkiye ve Türk ordusu konulu bir yazıda Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in anahtarı merciinde olan Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurduğu ve 1936 yılında Boğazları askerî bakımdan silahlandırma hakkını elde ettiği ifade edilmiştir. Yapılan değerlendirme ise şöyledir: *"Türkiye Cumhuriyeti dünya harbinden evvelkine nisbeten çok daha kuvvetli devlet halini almıştır. Şüphesiz ki Türkiye bir kara devletidir ve donanması istisgari kabil olmamakla beraber, büyük filolarla boy ölçüşemez. Fakat mütacanis bir halde bulunan ve mükemmel bir kumanda heyetine malik olan Türkiye kara ordusu, Avrupa ordularından herhangi birinin tecavüzünü reddetmek kudretindedir. Fakat birinci derecede ehemmiyet ve azameti haiz bir rol ile tavzif ettiren amil coğrafi mevkiidir. Boğazlar yolu ile Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan ve karayolu ile de Avrupa ve Asya arasında temas ve rabita tesis eden bir kıtanın politik ve ekonomik ehemmiyetini tebarüz ettirmeye kalkışmak boş yere yorulmak olur. Türkiye'nin askerî kıymet ve ehemmiyetine gelince, Türkiye topraklarını işgal edebilmek için umumi harpte sarf olunan ve semeresiz kalan devasa gayretleri hatırlamak ve bu hususta bir edinilmesine kâfidir.*"³⁶⁹

Son olarak 3'üncü Ordu Müfettişliği bölgesinde bulunan askerî birliklerin katılımı ile bir manevra da icra edilmiştir. 3'üncü Ordu Müfettişliğinin 10 Temmuz 1938 tarihli yazısı ile Genelkurmay Başkanlığına, üç safhalı 3'üncü Ordu Manevrası için hazırlanan (Tarama Planı) ve meseleler ile harekât tarzına ait değerlendirmeler, safhalara katılacak birliklerin planlamaları, manevranın tahmini maliyeti bildirilmiştir. On gün süreceği tahmin edilen tedip ve tarama safhasından sonra ikinci safhaya intikal için Zafer Bayramı ve birliklerin toplanması, 3 Eylül 1938'de ikinci safhanın başlaması, üçüncü safhanın 15 Eylül 1938'de başlayarak Urfa-Gaziantep hattına intikal süresi ile 20 gün olarak belirlenmiştir. Manevranın sevk ve idaresini

³⁶⁸ Tefik Rüştü Aras, "Uçak Fabrikası", **Milliyet Gazetesi**, 10.03.1967.

³⁶⁹ **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye**, s. 149.

sağlamak, birlikleri korumak ve beslenmelerini temin etmek için manevra günlerinde 4-5 saat ara verilmesi planlanmıştır. Manevranın maliyeti; I ve II. safhalar için gidiş dönüş demiryolu nakliyatı 190.000 lira, diğer masraflar 364.000 lira; Üç safhalı ordu manevrası için gidiş ve dönüş demiryolu nakliyatı 260.000 lira, diğer masraflar 659.000 lira olarak hesaplanmıştır.³⁷⁰ 24 Ağustos 1938’de Elazığ’da başlayan 3’üncü Ordu Manevrası Genel Programı şöyledir; birlikler mavi ve kırmızı şeklinde ikiye ayrılarak mavi birliklerin taarruzu kırmızı kuvvetlerin karşı taarruz yapması ve harekâtın 29 Ağustos 1938’de bitmesi 30 Ağustos 1938’de Zafer Bayramının kutlanması ile sona ermiştir.³⁷¹

1.3.13. Türk Ordusunda İaşe Faaliyetleri

Türk ordusundaki besleme işlemlerinde en önemli temel yasal dayanak 12.09.1914 tarihli “*Askerî Tayinat ve Yem Kanunu*”dur.³⁷² Kurtuluş Savaşı ve öncesinde de askerlerin beslenme işlemlerinde bu yasa uygulanmıştır. İçeriğinde hiçbir değişiklik yapılmadan TBMM’den geçen, insan ve hayvan beslemesi yanında yakacak ve temizlik konularını da içeren bu yasa, ilk değişikliğin yapıldığı 1926 yılından 1945 yılına kadar 19 yıl içerisinde gelişen koşullara bağlı olarak ek ve değişiklik içeren kanunlarla³⁷³ varlığını korumuştur.³⁷⁴

Askerî harekâtlar sırasında subaylara ve askerî memurlara bir er tayın istihkakı verilmesi ile ilgili 26 Haziran 1926 tarihinde “*Harekâtı Askerîye Halinde Zabitan ve Memurini Askerîyeye Aynen Bir Nefer Tayîni Verilmesi Hakkında*

³⁷⁰ Rumeli’den Anadolu’ya 3’üncü Ordu Komutanlığı, s. 537-538.

³⁷¹ Rumeli’den Anadolu’ya 3’üncü Ordu Komutanlığı, s. 528-529.

³⁷² 12 Eylül 1330, Yayımlandığı Takvimi Vakayı Tarih: 11 Zilkade 1332-18 Eylül 1330, Sayı: 1952, Tertip: 2, Cilt: 6, Sayfa: 1286; Ordunun, yoksul halkın ve devlet memurlarının iaşesi için gerekli besin maddelerinin ve diğer temel tüketim maddelerinin sağlanması ve fiyat artışlarının önlenmesi amacıyla 1918 yılının yaz aylarında İaşe Nezareti kurulmuştur. bk. Zafer Toprak, **Türkiye’de Millî İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 308.

³⁷³ Askerî Tayinat ve Yem Kanunu’nda 1926, 1927, 1928, 1929, 1931, 1932, 1938, 1941, 1942 yıllarında değişiklikler yapılmıştır.

³⁷⁴ Bu kanun yerine 24.05.2007 tarihinde “*Türk Silahlı Kuvvetleri Besleme Kanunu*” kabul edilmiştir. **Resmî Gazete**, 31.05.2007, Sayı: 26538.

Kanun” çıkarılmıştır.³⁷⁵ Bu kanun ile belirlenen bölgede harekâta katılan askerî birliklere bir ay süreyle bu istihkakın verilmesi uygun görülmüştür.

25 Mart 1931 tarihinde TBMM’de “*Kuvvetli Tayın Kanunu*” kabul edilmiştir. Bu yasa ile askerî manevralarda ve sefer durumunda askerlerin günlük besleme hakkı artırılmış ve daha fazla besin alma imkânı tanınmıştır.³⁷⁶ Sigara içenlere ilave tütün istihkakı verilmesi de dikkat çekicidir.

Denizaltı gemilerinde sıcak yemek pişirilmesinin mümkün olmaması ve denizaltının sistemlerine zarar vereceği gerekçesiyle 27 Kasım 1937’de TBMM’de “*Denizaltı Gemilerinde ve Avcıbotlarında Müstahdem Gediklilerle Erbaşlara ve Erlere Seferde ve Manevra Tatbikatlarda Verilecek Hazır Gıda Hakkında Kanun*” kabul edilmiş ve denizaltında görevli personele dört bin kaloriden az olmaması ve barış zamanındaki istihkakların iki katını geçmemesi kaydıyla hazır gıda verilmeye başlanmıştır.³⁷⁷ Bu şekilde uzun süreli olarak gemi personelinin sualtında görev yapması sağlanmış ve harbe hazırlık konusunda önemli gelişme sağlanmıştır.

³⁷⁵ **Resmî Gazete**, 26.06.1926, Sayı: 404.

³⁷⁶ Kuvvetli Tayın Kanununun gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: “*Askerî hizmet hazarda bile fazla kuvvet sarfını müstelzim ve yorucudur. Vücut sarf ettiği maddi kuvveti ancak yemek ile temin edebileceği tabiidir. Seferde askerî hizmet meşak ve mezahimle doludur. Hazarda verilen yemekle seferde askerinin sıhhatin korumak mümkün olamaz. Vücutun böyle eziyetli çalışmaya tahammül edebilmesi için başta kâfi yemek olmak şartı ile sıhhat kaidelerine riayet edebilmesi de lazım geldiği malumdur. Binaenaleyh seferde büyük manevra zamanlarında askerinin çok kuvvet sarf ettiği ve uykusuzluğa ve sair mahrumiyetlere ve muhtelif hava tesirlerine maruz bulunduğu günlerde bir taraftan yaşamak için ihtiyacı olan gıdayı almakla beraber fazla vücut zayıyatından telafisini temin edecek surette kanunda yazılı gıdaların günlük asker istihkakı olarak kabulü bir zaruret fenniyedir. Ancak memleketimizde halen menabiin ve vesaiti nakliyenin malum vaziyetinden dolayı seferber kıtaatın iaşesi pek mühim bir mesele teşkil ettiğinden mevadî iaşe sarfiyatının kumanda heyeti aliyesinin takdir ve tensibi ile tayin edilmesi teemmül olunmuştur. Bu suretle seferde ordunun iaşe muvazenesi en emin surette tanzim edilmiş olur. Bir neferin hazari istihkakı ile seferin ve manevraların istilzam ettiği günlere münhasır olmak üzere verilecek bu istihkak arasındaki fiyat farkı yevmiye 9 kuruştur. Halen iki senede bir yapılan büyük manevralara hazari 2 kolordunun takriben 25 bin nefer iştirak edeceği ve bunlara 10 gün kuvvetli yemek verileceği kabul edilirse bunu hazari bütçeye 22.500 lira kadar fazla bir masraf tahmil edeceği bilhesap taayyün etmektedir ki bu masraf bütçenin muayenat faslı meyanında idaresi suhuletle mümkün olacaktı Resmî Gazete, Tarih: 29.03.1931, Sayı: 1760; 24.10.1931 tarihinde kanunun 3’üncü maddesine “Başkumandan mezkûr gıdayı seferde istediği kıtalara tensib edeceği müddet kadar verdirebilir. Tütün içenlere günde on gramı geçmemek üzere tütün istihkakı ilave edebilir.” Hükümü eklenmiştir. **Resmî Gazete**, 31.10.1935, Sayı: 3144.*

³⁷⁷ **Resmî Gazete**, 03.12.1935, Sayı: 3172.

1.4. Millî Müdafaa Vekâleti

3 Sayılı “*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun*” ile Müdafaa-i Millîye Vekâleti kurulmuş TBMM Hükûmeti Ordusunun idari, beslenme, silah, cephane, araç ve gereç ikmali ve eksikliklerinin giderilmesi ile görevlendirilmiştir. Vekâletin kuruluşunu izleyen tarihlerde lağvedilen ve Bandırma bölgesinde bulunan 14’üncü Kolordu karargâhı, Ankara’ya getirilerek Müdafaa-i Millîye Vekâletinin şubelerini oluşturması sağlanmıştır. Vekâletin kuruluşu şöyledir: Harbiye Dairesi (Ordu Donatım Başkanlığı) silah, cephane, teknik gereçler, tahkimat, uçak ikmali ve sevk işleriyle; Askeralma Dairesi silahaltına celp, terhis ve taşıt araçları ikmali, Zat İşleri (Personel Başkanlığı) subay ikmali ve atamaları, Levazım Şubesi Millî Ordunun silah ve cephane ikmalinden başka bütün beslenme ve donatımının tedarik ve ikmali işleriyle; Sağlık şubesi, sağlık personel ikmali ve sağlık işleriyle görevliydi. Müdafaa-i Millîye Vekâletinin başlangıçtaki bu kuruluşu, değişen şartlara göre ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda yeni şeklinde şu birimler kurulmuştur: Kasım 1920’de Muhasebe, Mübayat Komisyonu, Ordu Dairesi, Umuru Muhakim Daire Müdüriyeti, Piyade ve Süvari Muhafız Bölüğü kuruldu. Levazım Dairesi bünyesinde bulunan İnşaat Şubesi de bu daireden ayrılarak bağımsız bir şube haline getirildi. Ocak 1921’de Vekâlet teşkilatına Sevkîyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü, Heyeti Teftişîye Dairesi, İmalatı Harbiye Müdürlüğü, Umuru Bahriye ve Umuru Havaiye Şubeleri eklenmiştir. Şubat 1921’de yapılan değişikliklerle Harbiye Dairesi bünyesinde, İstihkâm ve Kıtaatı Fenniye Şubelerinin eklenmesiyle yeni bir kuruluş ve kadro oluşturuldu ve Kurtuluş Savaşı sonuna kadar da bu kuruluş ve kadroda herhangi bir değişiklik yapılmadı.³⁷⁸

1923 yılında Müdafai Millîye Vekâletinin kuruluşunda; Müsteşarlık, Ordu Dairesi, Harbiye Dairesi, Levazimat-ı Umumiye Dairesi, Sıhhiye Dairesi, Muamelat-ı Zatiye Dairesi, Baytariye Dairesi, Muhasebat Dairesi, Harita Dairesi, Emakini Askerîye ve İnşaat Dairesi, Hukuk Müşavirliği, Divan-ı Temyizi Askerî, Teftiş ve Tetkik Dairesi, Kuvayı Havaiye Müfettişliği bulunuyordu. Bu dairelerden başka Müdafai Millîye Vekâletine doğrudan bağlı olan; Piyade ve Makineli Tüfek

³⁷⁸ Erkal, *age.*, s. 207-208.

Müfettişliği, Süvari Müfettişliği, Topçu Müfettişliği, Mevakii Müstahkeme ve İstihkâm Kıtaatı Müfettişliği, Piyade Endaht Mektebi, Süvari Binicilik Mektebi, Topçu Endaht Mektebi, Şoför ve Makinist Mektepleri ile Şark (Irak, Suriye ve Trakya) Hudut Komiserliği vardı. Müdafai Millîye Vekâletinin adı 03 Ocak 1929'da “*Millî Müdafaa Vekâleti*” olarak değiştirilmiş, 16 Nisan 1945'te de “*Millî Savunma Bakanlığı*” olarak Türkçeleştirilmiştir.³⁷⁹ 16 Ocak 1928'de “*Müdafaa-i Millîye Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun*” ile Müdafaa-i Millîye Vekâleti müsteşarlığı kaldırılmış ve yerine kara, deniz ve hava müsteşarlıkları ile Fen ve Sanat Müdüriyeti kurulmuştur.³⁸⁰ 27 Nisan 1929'da “*Millî Müdafaa Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Olan 1199 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun*” ile bu üç müsteşarlığın üzerinde ayrıca bir Millî Müdafaa Vekâleti Müsteşarlığı oluşturulmuştur.³⁸¹

İyi, kaliteli silah ve malzeme tedarikini esas amaç olarak gören Türk ordusu için, kara, deniz ve hava kuvvetlerindeki silah ve malzemenin üretim ve tedarik işini düzenlemek ve kontrol etmek amacıyla geniş bir sahada çalışma yapabilecek Fen ve San'at Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Millî Müdafaa Vekâletine bağlı ve her konuda bir teknik organı ve teknik bürosu olan bu genel müdürlüğü modern silahların gerektirdiği incelemeyi yapabilmek için modern araç ve gereçlerle donatılmıştır.³⁸²

4 Nisan 1940'ta sağlık nedeniyle General Naci Tınaz Millî Müdafaa Vekilliğinden istifa etmiş yerine Saffet Arıkan atanmıştır.³⁸³

1.5. Savunma Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti izlediği savunma politikasında varlığını iki temel ilke üzerine kurmuş “*Güç dengesini büyük dikkatle izleyip ondan yararlanarak yaşamak;*

³⁷⁹ **Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl (1826-1976)**, haz.: Bahaddin Alpkan ve Yücel Yükselcan Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 1976, s. 7-9.

³⁸⁰ **Resmî Gazete**, 21.01.1928, Sayı: 793.

³⁸¹ **Resmî Gazete**, 02.05.1929, Sayı: 1182.

³⁸² **Onbeşinci Yıl Kitabı**, Ankara, 1938, s. 42.

³⁸³ **Resmî Gazete**, 05.04.1940, Sayı: 4477.

*işgal edilme tehdidi yoksa başka devletlerarasındaki savaflara girmemek*³⁸⁴ esas hedef olmuştur.

Türkiye'deki dış politika ve ordu ilişkisini Onur Öymen şöyle ifade etmiştir: *"...Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar dış politika alanında ülke çıkarlarının etkili biçimde korunmasının teminatının, güçlü bir orduya sahip olmaktan geçtiğini anlamışlardı. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllardan itibaren Türk devlet adamları, Türk ordusunu dünyanın en güçlü ordularından biri haline getirmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadılar. Bu sayede Türkiye, içinde bulunduğu zor coğrafî ve stratejik koşullarda bile muhtemel saldırganları caydırmayı ve barış içinde yaşamayı başardı.*"³⁸⁵

Türkiye'de Millî Güvenlik Kurulu benzeri savaş hazırlıkları ve savunma hizmetleri yürüten organlar şöyledir: 1922 tarihli "*Harp Encümeni*",³⁸⁶ 1925 tarihli "*Askerî Şûra*"³⁸⁷, 1933 tarihli "*Yüksek Müdafaa Meclisi*"³⁸⁸ dir.

1.5.1. Harp Encümeni Fevkaladesi (1922–1933)

Harp Encümeni Fevkaladesi (Olağanüstü Savaş Komisyonu) oluşturma konusu 1921 yılında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Sakarya Savaşından sonra askerî durum hakkındaki açıklaması üzerine gündeme gelmiştir. 14 Aralık 1921 tarihli bir gizli toplantıda, Erkan-Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, Sakarya Savaşı'ndan sonraki askerî durum hakkında açıklamalarda bulunmuş, yapılan görüşme sonucunda ordunun genel durumunu incelemek üzere bir özel komisyona ihtiyaç olduğu belirtilmişti.³⁸⁹ Bunun üzerine birçok milletvekili sorunların çözülmesi için Meclise çeşitli öneriler içeren takrirler vermişti. Bu takrirlerde, "*Harp Encümeni*", "*Harp Komitesi*", "*Müdafaa-i Millîye Komitesi*",

³⁸⁴ Oran, *age.*, s. 19.

³⁸⁵ Onur Öymen, **Silahsız Savaş**, Remzi Kitap Evi, İstanbul, 2002, s. 67.

³⁸⁶ Harp Encümeni Fevkaladesi" hakkındaki yasa tasarısı, gerekçesi, hazırlanan mazbatalar ve Meclis tartışmaları için Bkz: **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C: 2, 27.12.1337, s.550–563, 566–573, 576–583.

³⁸⁷ 22 Nisan 1925 tarih ve 636 sayılı, "*Şûrayı Askerînin Teşkilat ve Vezâifi Hakkında Kanun*"

³⁸⁸ 24 Nisan 1933 tarih ve 14443 sayılı, İcra Vekilleri Heyeti Kararıyla kurulmuştur.

³⁸⁹ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 251.

“*Harp Grubu*” gibi adlar alan ve ordunun sevk ve idaresinden levazım hizmetlerine, asker ihtiyacının karşılanmasından, cephane, elbise, gıda teminine ve bunların sevkiyatına kadar çok geniş bir yelpazede faaliyet gösterecek olan bir organa yer verilmekte ve yetkileri düzenlenmekteydi.³⁹⁰ Bu konuyla ilgili olarak olağanüstü yetkilere sahip bir komisyon oluşturulması için bir yasa tasarısı da 27 Aralık 1921 tarihinde Mecliste tartışılmaya başlandı. Tasarıya göre: Ordunun takviyesi ve memleketin savunmasının gerektirdiği bütün hazırlık, imalat ve ulaştırma ile bu işlerin düzenlenmesinde etkili olan Vekâlet işlemlerinin verimli ve uyumlu bir biçimde yürütülmesini sağlamak amacıyla bir Harp Encümeni Fevkaladesi oluşturulacaktı. Harp Encümeni Fevkaladesi, adını taşıyan bu organda Müdafaai Millîye, Hariciye, Dâhiliye, Nafia, Sıhhiye, Muvazenei Maliye ve İktisat encümenlerinden gösterilecek adaylar (milletvekilleri) arasından Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen 10 üye görev yapacaktı. Meclisin reisi evveli Encümeni Fevkaladenin reisidir. Başkumandanlığın 5 Ekim 1921 tarihli Kanun gereğince birinci maddede belirtilen esaslara dönük yetkileri Harp Encümeni Fevkaladesi tarafından kullanılacaktı.³⁹¹ Harp Encümeni modeli Türkiye’de Millî Savunma Hizmetlerinin koordinasyonunu hükûmet dışında oluşturulan bir kurula bırakma eğiliminin başlangıcına bir örnek olmuştur. Ancak bu kanun tasarısı ile ilgili Mecliste büyük tartışmalar olmuş ve tasarının Teşkilatı Esasiye Kanununa aykırı olabilir gerekçesi ile yeniden incelenmesi amacıyla Kanuni Esasi Encümenine gönderilerek Meclis gündeminden çıkarılmıştır.³⁹² 16 Ocak 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Meclise gönderdiği bir tezkere ile bir Harp Encümeninin kurulduğunu bildirecektir. “*Başkumandan Riyasetinde Meclis Reisisanisi ve Maliye ve Müdafaai Millîye vekilleriyle Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi ve Müdafaai Millîye ve Muvazenei Maliye encümenleri reislerinden mürekkebe olmak üzere bir Harp Encümeni tesekkül ettiği ve ilk içtimanın Kânunusaninin yirmi ikinci Pazar günü inikadedeceği arz olunur.*” Görüldüğü gibi, Meclise gelen tasarıdan farklı olarak Mustafa Kemal Paşa’nın tezkeresindeki Harp Encümeni: Başkomutanın emrinde, Meclise değil Başkomutana karşı sorumlu, ilgili bakanlar ve meclis komisyonu

³⁹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: 2, 14.12.1337, s. 502–503, 508–509.

³⁹¹ Seydi Çelik, “*Türkiye’de Askerî Güvenlik Bürokrasisinin Anayasal Sistem İçerisindeki Yeri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 251.*

³⁹² Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul, 1989, s. 91.

başkanlarından oluşan bir “*savaş kabinesi*” idi. Harp Encümeninin aldığı kararlar çerçevesinde milletvekilleri Başkomutanlık tezkeresi ile cephede görevlendirilmiştir.³⁹³

1.5.2. Yüksek Müdafaa Meclisi Dönemi (1933–1949)

24 Nisan 1933 tarih ve 14443 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararnamesi ile kurulmuş olan Yüksek Müdafaa Meclisi ve Umumi Kâtipliği³⁹⁴, 10 Ağustos 1933 günü çıkarılan 14819 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararıyla yürürlüğe girmiştir.³⁹⁵ Yüksek Müdafaa Meclisi, Başbakanın başkanlığında, Genelkurmay Başkanı ve İcra Vekilleri üyelerinden oluşmaktaydı. Bu Meclise Cumhurbaşkanı da dilediği takdirde başkanlık edebilmekteydi. Yüksek Müdafaa Meclisi'nin görevi, millî seferberlik bakımından vekilliklere ayrılacak görevleri tespit etmek ve gerekli esasları kararlaştırmaktı. Yüksek Müdafaa Meclisi, bu görevi yerine getirebilmek için senenin belirli zamanında birbiri ardı sıra toplantılar yapacaktır. Gerektiğinde olağan zamanlarda da toplanabilecektir. Yüksek Müdafaa Meclisinin “*müzakere mevzu ve kararlarını tatbik suretini göstermek*” amacıyla 10 Ağustos 1933 tarihinde hazırlanan ve yürürlüğe giren talimatname şöyledir: Yüksek Müdafaa Meclisinin görüşme konularını, millî seferberlik ve ülkenin savunması bakımından vekâletlerce yapılması gereken ve kanuni, mali, idari ve diğer hükümler nedeniyle yapılamayan işler oluşturur. Her yıl vekâletler ve Genelkurmay Başkanlığından alınan görüşme konuları Yüksek Müdafaa Meclisine sunulur. Yüksek Müdafaa Meclisine sunulacak işler her yılın ilk toplantısına yetiştirilerek umumi kâtiplik tarafından ayrıntılı hazırlanır. Meclisin toplantı yapacağı zamanlar Yüksek Müdafaa Meclisi başkanlığınca tespit edilir. Yüksek Müdafaa Meclisi görüşme konularının az veya çok oluşuna göre toplantı yapılacağı günü ve saati genel olarak ya da görüşme sırasında da belirleyebilir. Toplantı gündeminde bulunmayan konular görüşülemez,

³⁹³ Özdemir, *age.*,s. 92.

³⁹⁴ Umum Kâtipliği bu meclisin kararlarının tebliği ve evrak dosyalarının muhafazası için Millî Müdafaa Vekilliğince umumi bir kâtip idaresinde seçilecek memurlardan oluşan büro şeklindedir. Bu büro millî seferberliğe ait işleri önceden hazırlar, ilgili birimlerin görüş ve değerlendirmelerini alır ve Yüksek Müdafaa Meclisine sunar. Meclis kararlarını yerine getirir. Yüksek Müdafaa Meclisinin kararları ve isteği bilgiler süratle yerine getirilir. **BCA**, 24.04.1933, 030.18.01.02.36.39.005.

³⁹⁵ **BCA**, 10.08.1933, 030.18.01.02.38.57.018.0.

ancak önemli hemen yapılması gereken işler başkanlığın onayı alınarak toplantı gündemine alınabilir. Görüşme konuları hakkında eğer bir üye ister veya Meclis gerekli görür ise üyenin fikri ve değerlendirmelerinin önemli hususları umumi kâtip tarafından tutanak altına alınır. Gerektiğinde görüşmelerin tamamlanması, görüşme konuları oylanarak sonuçlandırılır. Kararlar mevcut üyelerin en az yarısından bir fazla oy ile alınır. Oyların eşitliği durumunda başkanın oyu iki sayılır. Kararlar, umumi kâtip tarafından teklifi yapan ve kararları icra edecek makamlara yazıyla gönderilir, başkanlık makamına da sunulur. Vekâletlerde kararların uygulama durumu takip edilir. Yüksek Müdafaa Meclisinin verdiği kararların uygulanması bir yılda tamamlanamaz ve gelecek yıllara geçer ise umumi kâtiplik bunlar hakkında başkanlık makamına gecikme gerekçesini bildireceği gibi ertesi yılın ilk toplantısında kararların uygulama durumunu meclise arz eder. Yüksek Müdafaa Meclisi görüştüğü konular hakkında karar verebilmek için gerektiğinde vekâletler ve Genelkurmay Başkanlığındaki uzmanlardan görüş alabilir veya milletvekillerinden konu ile ilgili rapor isteyebilir. Değerlendirme yapması istenen uzmanlar umumi kâtiplikçe yazı ile davet edilir. Millî seferberlik ve ülkenin savunması bakımında vekâletlerden ve Genelkurmay Başkanlığından alınacak ilk ve esaslı bilgi başkanlık makamı tarafından talep edilir. Daha sonraki talepler ve ayrıntılı hususlar doğrudan umumi kâtiplik tarafından istenir.³⁹⁶ Yüksek Müdafaa Meclisi çalışmalarını Millî Müdafaa Vekâleti binasında yürütmüştür.³⁹⁷ Yüksek Müdafaa Meclisi esas olarak 1920'deki genelkurmay başkanın içinde bulunduğu hükûmet modelinin bir devamıdır denilebilir.³⁹⁸ Yüksek Müdafaa Meclisi Başkanlığı görevini, 1942 yılında Tümgeneral Hüseyin Avni Uluer ve 1942–1945 arası dönemde Korgeneral Mümtaz Akay yapmıştır.³⁹⁹

³⁹⁶ **BCA**, 10.08.1933, 030.10.00.00.53.348.9.3.

³⁹⁷ **Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987.

³⁹⁸ Özdemir, **age.**, s. 94.

³⁹⁹ 1942 yılından önce Yüksek Müdafaa Meclisi Başkanlığına yapılan görevlendirmelere ulaşılamamıştır. bk. **Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği**, Ajans-Türk Basın ve Basım Anonim Şirketi, Ankara, 1997, s. 23.

1.6. Savunma Sanayi ve Askerî Harcamalar

1.6.1. Silah Fabrikaları

Ankara Silah Fabrikası, Kurtuluş Savaşında görülen lüzum üzerine top ve tüfek tamir etmek amacıyla kurulmuştur. Fabrikanın kuruluşunda Top⁴⁰⁰ ve Tüfek işletmeleri vardır. 1922 ve 1923 yıllarında Zeytinburnu'ndaki Seri Ateşli Kundak Fabrikası tezgâhları ile Tophane Fabrikalarından bazı tezgâhlar getirilerek takviye edilmiş ve 1923-1924 yıllarında Berlin Tasfiye Komisyonundan gönderilen tezgâhlarla fabrikanın ihtiyaçları karşılanmıştır. Top işletmesinde yalnız top onarımı ve malzemesi imali yapılmamış çeşitli tipte olan sahra toplarının çap ve mühimmatın birleştirilmesi ve etkisinin artırılması gibi konularda projeler hazırlanmıştır. Hazırlanan projeler doğrultusunda ilk olarak 1934 yılında 40 adet 8,4/29 santimetrelik İngiliz sahra toplarının kundakları daha büyük irtifa açısı verecek şekilde tadil ve iyileştirilerek üzerlerine 7,5/35 çapında namlular yerleştirilmiştir. 1938 ve 1939 yıllarında 40 adet 81 milimetrelik Brand havanı tamamı teçhizat ve eklentileri ile birlikte imal edilmiştir. 1940 yılında ise 3,7/50 santimetrelik tanksavar topu üretimi yapılmıştır. Top işletmesinin optik atölyesi kara ve deniz ordusunun telemetre, top, dürbün ve nişan daireleri gibi çeşitli optik aletlerinin tamiri ile birlikte uçaksavar toplarının komuta aletleri de onarılmıştır.⁴⁰¹ Tüfek işletmesinde silah imalatı yapılmamış tamir ve tadilat işleri yapılmıştır. 1932 yılında tecrübe kazanılması amacıyla 1.000 adet tüfek başarı ile tahvil edilmiştir. 1933 yılında 10.000 adet, 1934'te 30.000 adet, 1935'te 22.000 adet ve toplam 62.000 adet tüfek silah işletmesinde düşük maliyetle tahvil edilmiş ve birliklere dağıtılmıştır. 1940 yılına kadar kara, deniz ve hava ordularıyla jandarma birliklerine 150.000 adet tüfek tahvil edilmiş ve ateş gücü yüksek yeni bir silaha sahip olunmuş ve ordudaki piyade cephanesinin birleştirilmesi gibi en önemli sorun çözümlenmiştir. Bu tüfekler için yeni kasaturalarda imal edilmiştir. Ankara Tüfek İşletmesinde 1939 yılında 3.000

⁴⁰⁰ 1863 yılında Hali Paşa'nın Tophane Müşirliğine atanmasıyla, Osmanlı Devleti'nde zamanın gelişmelerine uygun olarak Avrupa usulu top imali için ilk girişimler başlamıştır. Mehmet Evsile, "Atatürk Devri Harp Sanayi (1920-1938)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1992, s. 85.

⁴⁰¹ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, Askerî Fabrika Basımevi, Ankara, 1940, s. 143-144.

adet süvari kılıcı yapılmış ve 1940 yılında 8.750 adet yeni kılıç imali için sipariş alınmıştır.⁴⁰²

Askerî Fabrikaların 1934 yılı genişleme projesi kapsamında Ankara Silah Fabrikasının Tüfek işletmesinin günde 100 adet tüfek imal edecek kapasiteye çıkarılması amacıyla gerekli olan 334 adet tezgâh, 13 Nisan 1935 tarihli sözleşme ile Fritz Werner firmasına sipariş verilmiştir.⁴⁰³ Ancak satın alınan tezgâhlar için Ankara Silah Fabrikasında yeterli alan bulunmadığından yeni inşa edilecek tesis Ankara inşa edilmeyip, iki numaralı tüfek işletmesi adıyla Kırıkkale’de 22 Ekim 1936’da yeni bir tesis inşa edilmiş ve gelen tezgâhların montajı buraya yapılmıştır. Kırıkkale tüfek işletmesinde tüfeklerin mekanizma, zarf ve kubuzları imal edilerek, Ankara tüfek işletmesine gönderilmiş burada imal edilen namlu ve kundaklar ile birleştirilerek yeni bir tüfek haline getirilmiştir.⁴⁰⁴

Ankara Silah Fabrikası Top İşletmesinin kapasitesinin artırılarak bir top fabrikasının kurulması düşünülmüş, ancak yeni fabrikanın top işletmesi ile uyumlu çalışması ve fabrika tezgâhlarının yeni modern tezgâhlarla adaptasyonunda problem yaşanacağı değerlendirilmiştir. Bu sebeple Ankara silah fabrikası top işletmesinin top tamir ve tadil işlerini yapması, yeni bir modern top fabrikasının Kırıkkale’de kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak fabrikadaki tezgâh ve teçhizat eksikliklerinin tamamlanmaması, uzman personel eğitimlerinin Almanya’da yapılamaması nedenleri ile öngörülen kapasitede üretim gerçekleştirilememiştir. Sadece küçük çaplı tanksavar topları imal edilmiş ve ordu birliklerine dağıtımı yapılmıştır.⁴⁰⁵

1.6.2. Silah Tamirhaneleri

İzmir’de silah tamirhanesinin bulunduğu arazide gaz motorları imal eden ve 1884 yılında kurulan bir İngiliz şirketine ait fabrika mevcuttu. Kurtuluş Savaşı’ndan

⁴⁰² **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 146.

⁴⁰³ **Türk Savunma Sanayi Tarihi**, haz.: Tansel Zeynep Akalın ve Nadir Bıyıkoglu, Desen Ofset, s. 99.

⁴⁰⁴ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 118.

⁴⁰⁵ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 115-116.

sonra 10 Ekim 1922’de Askerî Fabrikalar adına bu fabrikaya el konulmuştur. Ankara Silah Fabrikasına bağlı olarak çalışan tamirhaneye çeşitli mevkilerden ve gemilerden sökülüp İzmir’e getirilen ağır çapta topların eksik parçaları imal edilmiştir. Daha sonra Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan fabrikada 1940 yılına kadar muhtelif toplara irtifa kavisleri, ıskalalar ve müşirleri, büyük çaplı topların kama nakil milleri, 15/40 cm.lik Muiyin Zafer toplarının kama aksamı, gizleme şemsiyeleri, şakuli telemetreler, büyük topların ray ve zincirleri, baskı silindirlerine ait piston ve aksamı, Rus toplarının tadilatı, 6,5/20 cm.lik Senamon toplarının yükseliş tertibatının tadili, eğitim namlularına ait ateşleme tertibatı ve bunlar arasında çeşitli cinsteki topların parçaları imal edilmiştir.⁴⁰⁶

İstanbul Fabrikasının kapatılması üzerine Trakya’da bulunan askerî birliklerin silahlarının onarım işleri zorlaştığından 27 Mayıs 1934’te Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın sözlü emri gereği İstanbul’da bir silah tamirhanesi tesis edilmesi işine girilmiş ve bunun için de en uygun yer olarak Zeytinburnu Fişekhane binası seçilmiştir.⁴⁰⁷ Bu binaya tamiri ve iyileştirmesi yapılarak eskiden kalmış bir takım tezgâhlar ile yurt dışından tedarik edilen tezgâh, alet edevat ilave edilerek 1936 yılında çalışmalarına başlamıştır. Bu tamirhanede İstanbul ve çevresindeki askerî birliklerin silahları tamir edilmiş, top araba tekerlekleri imal ve onarımı yapılmıştır. Tüfeklerin hat nişanlarını kontrol etmek amacıyla poligon inşa edilerek tüfek ve makineli tüfek onarımı kabiliyeti kazanılmıştır. Tamirhane önüne yapılan askerî rampa ile deniz kenarındaki iskelesi ve vinci dolayısıyla ulaşım ve sevkiyat için uygun hale gelmiş ve büyük çaplı toplar onarım için rahatlıkla getirilebilmiştir.⁴⁰⁸

Trakya Bölgesinde askerî birliklerin ve motorlu araçların sayısının artması nedeniyle Zeytinburnu Silah Tamirhanesi dışında daha ileride bir tamirhane açılması düşünülmüş ve bunun Çorlu’da inşa edilmesi uygun görülmüştür. 1938 yılında tesisine başlanan bu tamirhanenin 1939 yılı sonunda inşaat ve tesisatı tamamlanmıştır. Ancak tamirhane için gerekli tezgâhların bir kısmı İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması nedeniyle Avrupa’dan getirilememiş ise de temin edilebilen

⁴⁰⁶ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 189-190.

⁴⁰⁷ Evsile, **agt.**, s. 96.

⁴⁰⁸ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 192.

tezgâhlarla işe başlanmıştır. Çorlu Silah Tamirhanesinde silah ve motorlu araçların onarımı yapılmıştır.⁴⁰⁹

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığının önemine binaen mahallinde bir silah tamirhanesi açılması kararlaştırılmış, Çanakkale'ye 7 kilometre uzaklıkta Işıklar'da 1938 yılında bir tamirhane inşaatına başlanmış ve 1939 yılı sonunda tamamlanmıştır. Çanakkale Silah Tamirhanesinin enerji ihtiyacını sağlamak amacıyla kömürlü lokomobil yedek olarak ta mazot ile çalışan bir dizel motoru konulmuştur. Silah tamirhanesi için gerekli olan tezgâhların bir kısmı tedarik edilmiş ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile bir kısmı da getirilememiştir. Bu şartlar altında silah tamirhanesi faaliyetine başlamıştır.⁴¹⁰

1.6.3. Mühimmat Üretim Tesisleri

Piyade silahlarının cephanesine büyük ihtiyaç duyulunca, 1923 yılında Ankara'da günlük 100.000 adet fişek üretebilecek kapasiteye sahip bir fişek fabrikası tesis edilmesi planlandı ve fabrika Ağustos 1924'te bitirildi. İstanbul'daki eski fişek fabrikasındaki tezgâhlar, Keskin İmalathanesindeki alet, edevat ve personel getirildi. Zeytinburnu'ndan getirilen tezgâhlar, Birinci Dünya Savaşı sırasında fazla mesaiden yıpranmış ve hassasiyetlerini kaybetmiş olduklarından, bu tezgâhların tamir edilmesi ve yeni tezgâhların tedarik edilmesine kadar geçen süre içerisinde, yeni fişek imal edilememiş ve 1927 yılı sonuna kadar sadece fişek tamir ve iyileştirmesi yapılmıştır. Yeni fişek üretimi için ihtiyaç olan 225 adet tezgâh, alet ve edevat 12 Şubat 1924 tarihli sözleşme ile çoğunluğu 1926 yılında olmak üzere çeşitli zamanlarda Alman "*Fritz Werner*" firmasına sipariş verildi. 1925 ve 1926 yıllarında yine "*Fritz Werner*" firması ile İsviçreli "*Solotorn*" firmalarına çeşitli sözleşmeler ile makine, alet ve edevat siparişleri verildi. Fabrikaya bununla birlikte, 8 yabancı uzman getirilerek, modern anlamda bir fişek imali için gerekli olan tertibin alınmasına ve eksikliklerin giderilmesine çalışıldı. Bu konudaki hazırlıklar tamamlandıktan sonra pirinç, kovan, nikel, zarf, kapsül ve barut Avrupa'dan satın alınarak 1928 yılında

⁴⁰⁹ Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s. 193.

⁴¹⁰ Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s. 194.

yeni fişek üretimine geçilmiş ve 28 milyon fişek üretilmiştir. Mevcut tezgâhlar ile imali mümkün olmayan çelik çekirdekli ve izli piyade mermileri yapabilmek için gerekli olan 28 adet tezgâh ile 27 takım alet ve edevat 1937 yılında tedarik edilmiştir.⁴¹¹

28 Kasım 1923'te çıkarılan 672 sayılı “*Askerî Fabrikalarına Ait Mevaddı İnhisariyenin Maliye Vekâletine Devri Hakkında Kanun*” ile Maliye Vekâletine, barut ve patlayıcı maddeler ile fişek ve av mühimmatı inhisarını, hazinenin menfaatlerine uygun olacak işletme yetkisi verildi.⁴¹² Bu yetki ile Maliye Vekâleti Fransız şirketleri ile anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre; altı ay içerisinde merkezi İstanbul'da olmak üzere, 1.500.000 TL.'sı sermayeli bir Türk Anonim Şirketi kurulacak ve hükûmet bu sermayenin yüzde 50'sine iştirak edecekti. Şirketlerin kuracağı fabrikalar, anlaşma şartlarının bozulmaması koşuluyla, yönetim kurullarının kararı ve Maliye Bakanlığının onayıyla birleşebileceklerdi. Fabrikaların inşasından sonra dışarıdan barut, fitil, kapsül gibi üretilmesi planlanan malzemeler ithal edilmeyecekti. Fabrikalar, 30 sene sonunda her türlü tezgâh ve malzemesiyle birlikte, işler bir halde hazineye bedelsiz olarak bırakılacaktı. Yapılan anlaşma gereği şirketler; Küçükoyzgat'ta kara barut ve dinamit, İstanbul Haliç'te av fişeği, av saçması ve rövelver fişeği imal eden fabrikalar kurdular. Eyüp Bahariye'de 1929'da yapısı sağlamlaştırılan fabrikaya, Silahtarağa'ya yakın olduğundan “*Silahtarağa Fişek Fabrikası*” adı verildi.⁴¹³ Silahtarağa Fabrikası Fransız müdür ile Belçikalı ve İtalyan ustalarla birlikte yeni tezgâh ve malzemelerle kurulmuş olmasına rağmen, 1932 yılına kadar üretim yapamadı. Bu nedenle 7 Ocak 1932 gün ve 1927 sayılı kanunla Türk Anonim Şirketleri tasfiye edildi ve “*Barut ve Mevaddı İnfilakiye Fişek ve Av Malzemesi ve Av Saçması İnhisarları İşletme Muvakkat İdaresi*” adıyla bir umum müdürlük kuruldu.⁴¹⁴

1932 yılında çıkarılan 2013 sayılı “*Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne Mütedavil Sermaye Verilmesine Dair Kanun*”⁴¹⁵ ve bu yasaya eklenen 1933 yılında

⁴¹¹ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 149-150.

⁴¹² **Resmî Gazete**, 09.12.1923, Sayı: 240.

⁴¹³ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 174.

⁴¹⁴ 1927 sayılı “*Barut ve Mevaddı İnfilakiye, Fişek ve Av Malzemesi ve Av Saçması İnhisarlarını İşletmek Üzere Maliye Vekâleti 1931 Senesi Bütçesine 400.000 Liranın Tahsisatı Fevkalade Olarak Vazına Dair Kanun*”, **Resmî Gazete**, 12.01.1932, Sayı: 2000.

⁴¹⁵ **Resmî Gazete**, 23.06.1932, Sayı: 2132.

çıkarılan 2236 sayılı “*Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne Mütedavil Sermaye Verilmesine Dair 2013 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun*” ile Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne döner sermaye payı verildi.⁴¹⁶ Fabrikalar bu müdürlüğün emrine verildi. Umum müdürlük bir süre Silahtarağa Fabrikası’nın eski personeli ile çalışmış, ancak başarılı olamayacağını gördükten sonra, askerî fabrikalardan buraya ustabaşı ve uzmanlar verilmesini istedi. 1934 yılında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü, Ankara Fişek Fabrikası’nın çeşitli şubelerinden buraya uzmanlar verdi. Silahtarağa Fişek Fabrikasında bir iki ay gibi kısa bir sürede rövelver fişeği yapıldı. İlk yıl 1.000.000 rövelver fişeği, yüklü miktarda av kovanı, dolu av fişeği ve 250 ton av saçması teslim edildi. Fakat İnhisarlar İdaresi bu fabrikaların daha verimli çalışması için Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne devredilmesini teklif etti. Yapılan görüşmeler neticesinde, 27 Mayıs 1934’te yürürlüğe giren 2441 sayılı “*Barut ve Patlayıcı Maddelerle Av Malzemesi, Fişek ve Revolver İnhisarı Kanunu*” ile fabrikalar İnhisarlar İşletme İdaresinden Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne devredildi.⁴¹⁷ 1939 ve 1940 yıllarında ordu ihtiyacı revolver fişeği imal edildi.⁴¹⁸

1925 yılında ilk olarak Kırıkkale’de, 15 santimetre çapına kadar mermi imal edebilecek kapasitede yeni bir mermi fabrikasının kurulması, Alman “*Nielsen Winther*” firmasına ihale edildi. Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası, 8 saatte 1.500 adet 7,5 cm.lik şarapnel veya bunun yerine 650 adet 10,5 cm.lik ve aynı zamanda 200 adet 15 cm.lik veya 12 cm.lik tahrip tanesi gövdesi üretebilecek kapasitede olacaktı. 1928 yılında mermi imalat ve baskı kısmı ile üretime başlayan fabrika, 1933 yılına kadar yalnız mermi gövdeleri imal etti, ancak 1933 yılından itibaren tam atım topçu mühimmatı üretimi yapılabildi. Fabrikanın üretim kapasitesi, Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’ya siparişi verilen, fakat o tarihlerde kurulamayan 6 adet 15 cm.lik dörtlü mermi tezgâhlarının 1932 yılında monte edilmesiyle artırıldı. Mermi, tapa ve imla kısımlarından oluşan Topçu Mühimmat Fabrikasının Tapa İşletmesi, 1931 ve 1932 yıllarında Zeytinburnu’ndan nakledilen tapa tezgâhlarının fabrikaya montesiyle birlikte faaliyete geçti. Mermi işletmesinde; 15’lik kovan, 2 ve 3,7 santimetrelik topların tahrip ve zırh daneleri, savunma ve taarruz el bombaları; Tapa işletmesinde; her cins mermiye tapa, vidalı kapsül,

⁴¹⁶ *Resmî Gazete*, 05.06.1933, Sayı: 2419.

⁴¹⁷ *Resmî Gazete*, 27.05.1934, Sayı: 2711.

⁴¹⁸ *Askerî Fabrikalar Tarihçesi*, s. 174-175.

detonatör zarfları, bomba tapaları ve her çeşit füyne; İmla İşletmesinde ise trotil imla işleri, barut hakkı kartuş keseleri ve kartuş kovanlarının doldurulması ve ambalaj işleri yapılyordu.⁴¹⁹

1929 yılına kadar piyade tüfeklerinde kullanılan kapsül Avrupa'dan satın alınırken, bu tarihten itibaren kapsüllerin Türkiye'de üretilmesi planlandı. Bu maksatla Kayaş'ta 1 Mart 1930 tarihinde kapsül imalathanesi kuruldu. Kayaş Kapsül Fabrikası'nın kurulduğı tarihte, fabrikada çalışacak yetişmiş eleman sıkıntısı olduğundan, emekli Sanayi Binbaşı Abdurrahman ile işletme amiri Yüzbaşı Bahattin kapsül eczasını kendileri yaptılar ve 10 Mayıs 1930'da günlük 5.000 kapsül üretim kapasitesine ulaştılar. Üretim yapabilecek personel yetiştirilmesi ile birlikte, Ekim ayının sonunda günlük 50.000 kapsül imal edebilme kapasitesine ulaşıldı. 1931 yılından itibaren, imalathanede üretimin yetişmiş personelle daha verimli olarak yapılmaya başlanmasıyla yıllık 10 milyon adet kapsül üretimi, artarak 1936 yılında yıllık 30 milyon adet piyade kapsülüne çıkarılmıştır. 1940 yılında mevcut tesisler takviye edilerek günlük 200 bin adet kapsül, yıllık 60 milyon adet kapsül imal edecek kapasiteye çıkarılmıştır. Fabrika kurulduktan sonra, burada yalnızca askerî amaçlı üretimler değil aynı zamanda sivil amaçlı üretimler de yapıldı. 1935 yılında Devlet Demiryollarının tehlike sinyal fişekleri ile maden ocaklarında kullanılan emniyetli tutuşturucular ve şenliklerde kullanılan fişeklerin imalatına başlandı. Millî mücadele döneminden kalan Fransızlara ait iyileştirme ihtiyacı olan tüfek bombaları, 1934 yılından itibaren burada iyileştirildi. 1935 yılından itibaren Deniz Kuvvetlerinde kullanılan mühimmatlara ait çeşitli füyeler, sis ateşleme cihaz füyeleri gibi siparişler kabul edilerek, ikmal ve teslim edildi. Fabrika kurulduğunda fişek yapımında kullanılan fülminat maddesi bir süre, Millî Mücadelede İstanbul'dan kaçırılan İngiliz yapımı kaçırılan malzemeye karşılanmıştı. Aynı yılın sonlarına doğru bu malzeme tükendiğinden, fabrikanın üretime devam edebilmesi için, nakil ve muhafazası son derece güç olan bu maddenin tekrar İngiltere'den satın alınması gerekti. Fakat fabrika piyade kapsülü imalatında gösterdiği başarıdan cesaret alarak, fülminat üretimine de başladı ve fabrikadaki araçlardan yararlanılarak 1936 yılı

⁴¹⁹ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 87-90.

sonuna kadar 92 milyon adet kapsül imalini mümkün kılacak 1.150 kilogram fülminat üretimini yapmıştır.⁴²⁰

1.6.4. Askerî Amaçlı Kimyasal Madde Üretimi

İlk dumansız barut fabrikası 1892 yılında numune fabrikası olarak Bakırköy Kara Barut Fabrikası içerisinde kurulmuştur. Bu fabrika günlük 2-3 kilogram barut imal ediyordu. 1904 yılından itibaren fabrika Alman barut imalatı fabrikaları uzmanları tarafından iyileştirilme çalışmaları yapılarak üretim kapasitesi artırılmıştır.⁴²¹ Bu üretim kapasitesi ile Birinci Dünya Savaşı'nda da faaliyetlerini sürdürmüş İstanbul'un işgali ile fabrika Fransızlar tarafından kontrol altına alınmıştır.⁴²² Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra 1924 yılında fabrika tekrar faaliyete geçerek dumansız top barutu imalatına başlamıştır. Fabrika 1930 yılı sonuna kadar imalatını sürdürmüş, ancak barut imalatının yüksek maliyetlerle üretimi yapıldığı, hesaplı çalışmadığı gibi gerekçeler Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne teklif edilerek gerektiğinde tekrar açılması şartıyla kapatılmıştır. Fabrikada 20 Kasım 1932'de pamuk barutu, 18 Mart 1933'te dumansız barut ve ilk defa top barutu imal edilmiştir.⁴²³

Barut ve Mevaddı İnfilakiye İnhisarı Şirketi, 2441 sayılı "Barut ve Patlayıcı Maddelerle Av Malzemesi, Fişek ve Revolver İnhisarı Hakkında Kanun"⁴²⁴ ile 27 Mayıs 1934'te İnhisarlar Vekâletinden Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. 1934 yılından itibaren 1939 yılına kadar fabrikada; fitil fabrikası, trotil fabrikası, buşing sisteminde hamızıkibrit (nitrik asit) teksifhanesi, oleum fabrikası, Hamıziazot (sülfürik asit) teksifhanesi, nitrogliserinli barut fabrikası inşa edilerek geniş bir fabrikalar topluluğu oluşturulmuştur.⁴²⁵

⁴²⁰ Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s. 156-157.

⁴²¹ Hüsnü Özlü, "Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ordu Teşkilatında Harp Sanayisi Kurma Girişimleri, (İmalat-ı Harbiye'den Askerî Fabrikalara, Uçak Fabrikaları, Tersaneler)", **On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu**, (20-22 Mayıs 2009-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 496.

⁴²² Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s. 17.

⁴²³ Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s. 163-164.

⁴²⁴ Resmî Gazete, 27.05.1934, Sayı: 2711.

⁴²⁵ Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s. 132-133.

Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikasının, Kızılırmak sahilinde 14 Mayıs 1934'te inşaatına başlanmış, 1 Kasım 1938'e kadar 68 adet bina inşaatı ve tezgâhların montajı tamamlanarak 1 Kasım 1939'dan itibaren deneme üretimine geçmiştir.⁴²⁶ Fabrikada sekiz saatte nitroselülozlu 700 kilogram tüfek, 700 kilogram top olmak üzere çeşitli cins barutlardan 1.400 kilogram imal edilmiştir.⁴²⁷

Karabarutun ham maddesi olan güherçilenin tedarik ve temini önemli olduğundan baruthanelere sevkide valiliklerin en önemli göreviydi.⁴²⁸ Konya ve Kayseri'de bulunan güherçile kalhaneleri 1927 yılında İnhisarlar İdaresine devredilmiş, 1934 yılında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü tarafından işletilerek güherçile satın alma ve arıtma işine başlanmıştır.⁴²⁹ Konya Güherçile Kalhanesi depolarında bulunan 180 bin kilogram ham güherçile arıtılmış ve Elmadağ Barut Fabrikasına gönderilmiştir. Kayseri Güherçile Kalhanesi kapatılmış ancak Kayseri'de bulunan ham güherçilelerin Konya Kalhanesine gönderilmesi kararlaştırılmış ve Kayseri'deki ocak işletmecilerinin 1940 yılından itibaren faaliyetlerini sürdürmeleri imkânı verilmiştir.⁴³⁰

1.6.5. Nal Fabrikası

Askerî birliklerde askerî hizmetlerde kullanılan hayvanların nal ihtiyacı; Avrupa'dan satın alma⁴³¹; Ordu hayvan hastanelerinde ve nalbant okullarında nalbant yetiştirilirken elde dövülerek yapılan iptidai şekildeki nallar; hurda demirlerden dövülerek teknik şartlara uymayan basit demirci dükkânlarında yapılan düzgün olmayan nalların satın alınması; askerî birliklerin kendi yapabildiği nallar ile karşılanmaktaydı. Ordu birliklerinin hareket kabiliyeti bu hayvanlarla sağlandığından bu hayvanların tırnaklarının bakımı ve uygun nal kullanılması önem arz etmekteydi. Bu amaçla Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü tarafından 14 Nisan 1932'de nal

⁴²⁶ **Türk Savunma Sanayi Tarihi**, s. 99.

⁴²⁷ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 113.

⁴²⁸ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 53.

⁴²⁹ Özlü, **agb.**, s. 497.

⁴³⁰ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 195-196.

⁴³¹ Nal ve mih İsveç'ten alınıyordu. bk. **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 51.

fabrikasının temeli atılmıştır. İnşaatın tamamlanması ve tezgâhların montajı yapıldıktan sonra 29 Mart 1933'te ilk nal imal edilmiştir. Fabrikada günde 500-800 adet nal üretilmiş ve Veteriner Dairesi koordine edilerek bütün nalların şekilleri, ölçüleri ve malzemesi tespit edilerek bir nal katalogu oluşturulmuştur. Ordunun, jandarmanın ve gümrük muhafaza komutanlığı askerî hizmetlerde kullanılan hayvanlarının barış durumundaki nal ihtiyacının tamamı; seferi ihtiyacının da bir kısmı bu nal fabrikasından karşılanmıştır.⁴³²

Cumhuriyet'in ilk yıllarında millî savunma sanayisinin temelini oluşturacak nitelikte yapılan bu yatırımlar; öz kaynaklara dayalı bir millî savunma sanayi yaratmak, topyekûn sanayileşme ve kalkınmayı sağlamak heyecanından kaynaklanan ve devlet eliyle yapılan atılımlar olmuştur. Neredeyse sıfırdan başlanan bir sahada, askerî fabrikalar temelindeki bu gelişmelerin ciddi bir heyecanı yansıttığı ve önemsenmesi gerektiği ancak modern bir ordu teşkil ve teçhiz etmek için yeterli olmadığı düşünülmektedir. Bununla birlikte dönem içerisinde yapılan askerî harcamalar ülke ekonomisi için önemli bir yer işgal etmektedir. Buna göre, Türkiye dönemi içinde yıllık olarak tahmini 48,4 milyon dolarlık bir harcama yapmıştır. Bu miktar aynı zamanda yıllık ortalama bütçe gelirinin yarısına tekabül etmektedir. Kurtuluş Savaşı sonrası, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum dikkate alınır, bütçenin yaklaşık yarısının savunma sanayine aktararak orduyu öz kaynaklara dayalı olarak silahlandırma ve teçhiz etmeye verilen önem ortaya çıkmaktadır.⁴³³

1.7. Askerî Açıldan Ulaşım Politikalarının Değerlendirilmesi

Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar Türkiye'de harap ve tamir ihtiyacı olan 13.885 kilometre yol ve şose 4.450 kilometre idi. TBMM Hükûmeti daha Kurtuluş Savaşı sırasında yol yapmak ve mevcut yolların bakımını yapmak amacıyla 21 Şubat 1921'de "*Tarîk Bedeli Nakdîsi Hakkında Kanun*" çıkarmıştır.⁴³⁴

⁴³² **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s. 107-108.

⁴³³ Levent Kalyon, "*Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları*" , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 85.

⁴³⁴ **Resmî Gazete**, 07.03.1921, Sayı: 5.

Cumhuriyetin ilanından sonra yürürlükte olan bu yasa beklenen amacı gerçekleştirmede yetersiz kalmış ve 19 Ocak 1925'te "*Yol Mükellefiyeti Kanunu*" kabul edilmiş ve on sekiz yaşından altmış yaşına kadar erkeklerin bedenlen çalışmaları zorunlu hale getirilmiştir. Bu sorumluluk yılda altı günden az ve on iki günden fazla olmayacak şekilde, oturlan il dâhilinde veya sekiz saat mesafedeki yollarda çalışma ve bu sorumluluğun nakden yerine getirilebilmesine imkân sağlanmıştır.⁴³⁵ Devlet yollarının yapımına ve tamirine genel bütçeden yeteri kadar kaynak ayırlamamıştır. Devlet yollarının bakımının yapılması amacıyla 12 Haziran 1927'de "*Devlet ve Vilayet Yollarının Tevhidi Hakkında Kanun*" çıkarılmış ve Devlet ve vilayet yolları birleştirilmiş ve her iki yolun yapım, tamir, idare ve korunması il özel idarelerine verilmiştir.⁴³⁶ Bu kanunla her ilde yol ve köprü yapılmıştır. Fakat bu şekilde yapılan çalışmalarda tek merkezden yönetilmediği için düzensiz işler yapılmış, bazı yolların onarılması gerekirken yeni yollar yapılmıştır. İl ve ilçeler arasındaki yollar yapılamamıştır. Yollar konusunda iyi niyetli çalışmalara rağmen belirli bir plana ve teknik gerekliliklere uyulmadığından yoğun bir işgücü sarf edilmiştir.⁴³⁷ Bu olumsuzluklara çare olarak, askerî ve iktisadi ihtiyaçlarına göre ülkenin her tarafını yollarla örülmüş bir ağ içine almak ve bu konuda en son teknolojik esasları uygulamak amacıyla 10 Haziran 1929'da 1525 Sayılı "*Şose ve Köprüler Kanunu*" çıkarılmıştır.⁴³⁸ Bu yasa ile yollar genel bütçeden kaynak sağlan "*Millî Şoseler*" ve İl Özel İdareleri tarafından yapılan "*Vilayet Yolları*" ismiyle ikiye ayrılmıştır. Bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra 3.954 kilometre yolun 45 milyon lira kaynak ayrılarak yapımı kararlaştırıldı. Planlı ve programlı çalışmalarla yol ve köprülerin yapımına başlandı. Ancak 1929 yılında başlayan ve Türkiye'yi de etkisine alan Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle planlar gerçekleştirilemedi.⁴³⁹ 1525 sayılı kanun gereğince yol vergisi mükelleflerinden alınan vergilerin ödenmesinde sorunlar çıkmış ve bu amaçla 25 Temmuz 1931'de 1525 sayılı "*Şose ve Köprüler Kanununun Bazı Maddeleri Tadili Hakkında Kanun*" kabul edilmiş, yol vergisi 10 liradan 4 liraya, Nafia Vekâleti payı yüzde 50'den yüzde 15'e indirilmiş

⁴³⁵ **Resmî Gazete**, 23.02.1925, Sayı: 84.

⁴³⁶ **Resmî Gazete**, 10.07.1927, Sayı: 629.

⁴³⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 10.06.1929.

⁴³⁸ **Resmî Gazete**, 12.06.1929, Sayı: 1214.

⁴³⁹ İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s. 56.

kalan kısmı il özel idarelerine verilmiştir.⁴⁴⁰ 1923-1933 yılları arasında demiryolu yapımına öncelik verildiği için karayolu yapımına bütçeden yeterli kaynak ayrılamamış ancak 2.200 kilometre şose yapılabilmıştır.⁴⁴¹ Nafia Vekili Ali (Çetinkaya) 29 Mayıs 1934'te TBMM'de yaptığı konuşmada: *“Memleketimizde şimendifer siyaseti takip ederken ve bunun için yüz milyonlarca lira sarf ederken yolları ihmal etmek doğru bir siyaset olamaz. Yollar, şimendiferi besleyici ve zaruri yardımcılardır. Onun için bir taraftan şimendiferleri yaparken yolları da yapmak mecburiyetindeyiz. Yolları sahillerimize isal etmek, limanlar yapmak, sahilleri demiryollarına bağlamak; medeni bir siyaset takip etmek isteyen bir devlet için zarureti katiye hükmündedir... Memleketin müdafaası noktai nazarından garpta ve cenupta bir takım yolları da yapmak mecburiyeti altındayız”*⁴⁴² diyerek karayolu yapımının çağdaş bir devlet olabilmenin koşulu yanında askerî nakliyat açısından da bir gereklilik olduğunu belirtmiştir.

26 Mayıs 1934'te çıkarılan 2443 sayılı *“Nafia Vekâletinin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun”* ile Nafia Vekâleti; devlet teşkilatı içerisinde ülkenin imarına, iktisadi ve ticari gelişimine, sosyal birlikteliği sağlayan demiryollarını, limanlarını, şose ve köprülerini yapmak; su işlerini düzenlemek; karada ve havada ulaştırma ve haberleşmeyi sağlayacak tesisleri kurmak, işletmek, yönetmek ve çağdaş gelişmeleri takip etmek ve uygulamak; devlete ait her çeşit bina ve inşaatın Türk mimarisinin tarzını belirlemek; fen araçları ile unsurların eğitimini sağlamak amacıyla görevlendirilmiştir. Bu yasa ile Demiryolları ve Limanlar İnşaatı, Münakalat ve Şose, Köprüler, Bina İşleri Reislikleri kurulmuştur. Demiryolları ve Limanlar İnşaat Reisliğinin görevi ülke içindeki bütün demiryollarının düzenli işlemesi için gerekli olan onarım, ilave, tahkim, tadil ve genişletme işleri ile yeniden yapılacak hatların yapımına ait proje ve keşiflerini hazırlamak, incelemek ile şirketler tarafından yapılacak inşaat işleri için gerekli her çeşit teknik esasları, sözleşme ve şartnameleri inceleme işlemlerini yapmak olarak belirlenmiştir. Münakalat Reisliğinin görevi devlete ait ve imtiyazlı bütün demiryollarının, rıhtım, nehir, göl ve hava yollarının, limanların, iskelelerin nakliyatın kolaylaştırılması açısından işletilmesine ait hususları inceleme, düzenleme ve kontrol etmektir. Şoseler,

⁴⁴⁰ Resmî Gazete, 02.08.1931.

⁴⁴¹ Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, s. 57.

⁴⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, 29.05.1934, s. 448.

Köprüler ve Binalar Reisliğinin görevi ülkenin idari, iktisadi, ticari ve sosyal merkezlerini, tren istasyonlarını ve limanlarını birbirine bağlayarak demiryolu hatlarını besleyecek, iktisadi ve askerî ihtiyaçları temin edecek esaslar dâhilinde bir yol şebekesi düzenlemek şeklindedir.⁴⁴³ 14 Haziran 1935'te çıkarılan 2799 sayılı “*Nafta Bakanlığının Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanuna Ek Kanun*” ile bina işleri bu reislikten ayrılarak Şose ve Köprüler Reisliğinin faaliyetlerinde etkinlik sağlanmış ve karayollarına önem verilmeye başlanmıştır.⁴⁴⁴ İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu iktisadi zorluklar yol yapımını da etkilemiş⁴⁴⁵ ve 31 Mayıs 1943'te “*Şose ve Köprüler Kanununa Ek Kanun*” çıkarılarak olağanüstü halin devamı süresince yol vergisi iki katına çıkarılmıştır.⁴⁴⁶

Demiryollarının Kurtuluş Savaşı'nda ortaya çıkan önemi Cumhuriyet dönemi hükûmet programlarında da vurgulanarak liman ve demiryollarının birlikte ele alınmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.⁴⁴⁷ Türkiye'de yapılacak demiryolu hatlarının güzergâhlarının belirlenmesinde TBMM'de yapılan görüşmeler incelendiğinde; güzergâh seçiminin önemli bir mesele olduğu ve yoğunlukla iktisadi, askerî kaygılar ile birlikte ekonomiklik sorunun ön planda tutulduğu görülmüştür. 22 Nisan 1922'de TBMM'de yapılan görüşmede Ankara-Sivas ve Samsun Sivas hatlarının yapım amacı Erzurum Mebusu Rüştü Paşa tarafından şöyle açıklanmıştır: “*Ankara ile Sivas arasındaki şimendifer hattının temdidi için evvelce bir güzergâh tayin edilmişti. Muhtar Bey burnu Çorum civarından geçirmek için diğer bir hat teklif ediyor. Müşterek encümen bunu müzakere etmiş, Erkânı Harp Reisi Paşa hazretleri de beraber bulunmuştur. Evvelce tayin edilen güzergâhta şu esaslar düşünülmüştür. Şarkı Garba raptetmek ve Şimalden Cenuba doğru da bir hat yapmak bunun için de Erzurum'dan Ankara'ya ve Şimalde Samsun'dan Cenupta bir noktaya kadar inşası esas ittihaz edilmiştir. Yani memlekette bize öyle bir hat lazımdır ki, Şimalden, Şarktan, Garptan ve Cenuptan müdafaa noktayı nazarından*

⁴⁴³ **Resmî Gazete**, 29.05.1934, Sayı: 2713.

⁴⁴⁴ **Resmî Gazete**, 22.06.1935, Sayı: 3035.

⁴⁴⁵ **Yol Davamız, 9 Yılda 23.000 Kilometre**, Bayındırlık Bakanlığı, Ankara, 1948, s. 12.

⁴⁴⁶ **Resmî Gazete**, 03.06.1943, Sayı: 5420.

⁴⁴⁷ Ünsal Yavuz, “*Askerî Strateji Açısından Türkiye'deki Demiryolları (1856-1923)*”, **Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983, s. 187.

muhtelif yerlere kuvvet sevk etmek lazım gelirse suhuletle ve süratle sevk edilebilsin.”⁴⁴⁸

1923 yılı Umur-ı Nafia programında, Türkiye'nin doğu-batı istikametinde geçen ve şube hatlarla merkez ve limanlarla bağlantı kuran bir demiryolu ağı planlanmıştır.⁴⁴⁹

Türkiye'deki ulaşım hatlarının yetersizliğinin ülkenin savunmasına direkt etki edeceği düşüncesiyle Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryolu ulaşımına çok büyük önem verilmiştir. Mustafa Kemal (ATATÜRK) 13 Şubat 1931 yılında Malatya'da yaptığı bir konuşmada demiryollarının ülke savunması açısından önemini şöyle ifade etmiştir: *“Türkiye Hükûmetinin tespit ettiği projeler dâhilinde muayyen zamanlar zarfında vatanın bütün muntıkaları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır. Bütün vatan bir demir kitle haline gelecektir. Demiryolları memleketin tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet silahıdır.*”⁴⁵⁰

Türkiye'nin savunma ihtiyaçları kapsamında demiryolu hatlarının güzergâhları belirlenmiş ve bu hatların yapımına öncelik verilmiştir. Yapımına 1933'te başlanan Afyon-Karakuyu hattı Erkan-ı Harbiye Riyasetinin askerî açıdan yapılmasını zorunlu olduğu ifade ettiği demiryolu hatlarından biridir.⁴⁵¹ Başvekil İsmet (İnönü) bu hattın askerî açıdan önemini şöyle açıklamıştır: *“Afyon-Karakuyu hattını açmakla ben hakikî bir heyecan [ve] sevinç hissediyorum. Çünkü bunun [demiryollarının] olmamasında memleket müdafaasında çok sıkıntı ve çok ızdırab çekilmiştir. Bu kadar kısa bir hattın memleket müdafaasında yaptığı işi yüz binlerce öküz arabasıyla yaptırmak ya mümkündür ya mümkün değildir. Bu iltisak hattının muhtelif ana hatları birbirine raptetmek noktasından, memleket müdafaası bakımından ehemmiyeti pek çoktur.*”⁴⁵²

1935 yılında Ankara-Sivas, Samsun-Sivas, Kütahya-Balıkesir, Filyos-Ereğli, Fevzipaşa-Diyarbakır, Ulukışla-Kayseri gibi önemli demiryolu hatlarının yapımı tamamlanmış, Afyon-Karakuyu ve Sivas-Erzurum hatlarının yapımı devam etmekteydi. Nafia Vekâleti Ali Çetinkaya demiryolları yapımı konusunda da şu

⁴⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 22.04.1924.

⁴⁴⁹ Yavuz, **agb.**, s. 187.

⁴⁵⁰ Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s. 301.

⁴⁵¹ Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, s. 51.

⁴⁵² İnönü, **Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1933-1938**, s. 115.

değerlendirmeyi yapmıştır: “Memleket müdafaası bakımından İstiklal Savaşı’nda karşılaştığımız güçlülere bir daha maruz kalmayacağız... Bugün vatan müdafaasına bir işaretle hemen ülkemizin her köşesinden derhal koşmak ve yetişmek imkânları tesis edilmiş ve edilmektedir.”⁴⁵³ Cumhuriyet yönetimi demiryolunu sadece asker ve silah taşımada kullanılan bir araç olarak görmemiş, savunma ve ekonomiyi ülke çapında birleştiren bir proje olarak değerlendirmiştir.

İsmet İnönü’nün deyişiyle: “İzmir’in servet ve emniyetinin her tehlikeden uzak olması. Sivaslının yirmidört saat sonra İzmir’i müdafaa edecek imkâna malik bulunmasıyla” gerçekleşir. Böylece demiryolu her şeyden önce bir millî mesele olmuştur. İsmet İnönü “Millî devlet için şimendifer ihtiyacı millî birlik, millî müdafaa ve millî siyaset meselesi, asırların birikmiş özü olan millî istiklalin muhafazası meselesidir.”⁴⁵⁴ diyerek demiryolu ulaşımının öncelikle gerçekleştirilmesi gereken bir proje olduğunu belirtmiştir.

Türkiye’nin savunmasını, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmeyi akılcı bir ulaşım politikası ile çözümlenebileceğini düşünen Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti’nin programında demiryolu ulaşımı önemli bir yer tutmuştur. 1923’te 3.756 kilometre olan demiryolu ağını 1940’ta 7.381 kilometreye çıkarırken bunun tümünü ülkenin öz kaynakları ile gerçekleştirmiştir.⁴⁵⁵

1.8. Askerliğe Hazırlık Uygulamaları

İki savaş arası dönemde askerlik ve savaş ilgili bütün anlayışlar ve uygulamalarda büyük dönüşümler meydana gelmişti. Askerlik yeni silahlar ve teçhizatlar ile değişen savaş taktikleri nedeniyle karışık bir hal almıştı. Ordu giderek artan bir şekilde ekonomik ve sosyal değişimlerden etkilenmeye başlamıştı. Bu dönüşümler birbiriyle çelişen iki temel sonuç ortaya çıkardı. Bir taraftan iktisadi yaşama daha fazla insan gücü aktarımını gerçekleştirme için askerlik süresinin kısılması yönünde baskılar artmıştı. Diğer taraftan savaşların karmaşık hale gelmesi

⁴⁵³ Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, s. 51-52.

⁴⁵⁴ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 22-23.

⁴⁵⁵ Yavuz, **agb.**, s. 187; Türkiye’deki Ulaşım Politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Efdal As, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

ve zorlaşması, askerlerin daha yoğun ve daha nitelikli bir eğitimden geçmelerini gerektirmişti. Bu çelişkili durumu çözmek için geliştirilen yöntem gençlerin ordu hizmetine alınmadan önce temel askerlik bilgilerini edinmesi sağlamak olmuştu. Modern askerlik sanatının gereği olan uzmanlaşmanın kısa askerlik süresi içerisinde kazandırılması, ancak temel askerlik bilgilerinin gençlere önceden verilmesi ile mümkün olabilecekti. Bu durumda hem askerlik süresinin kısaltması sağlanacak hem de askerlerin daha nitelikli bir şekilde eğitilmesi gerçekleşecekti. Bu dönemde yöneticiler, Türkiye'nin iç ve dış tehditlere karşı korunması için büyük, düzenli ve iyi eğitilmiş bir ordu bulundurulması gerektiği inancını taşımaktaydı.⁴⁵⁶

Askerliğe hazırlık dersleri 1926'dan itibaren liselerle öğretmen okullarının son iki sınıflarında on beş günde bir saat olarak verilmeye başlandı. Askerliğe hazırlık dersi alan öğrenciler yılsonunda 15 günlük bir kamp yapıyordu. 1935'ten itibaren resmî ve özel bütün ortaokul, lise ve öğretmen okullarının her sınıfında bulunan öğrencilerin haftada ikişer saat askerliğe hazırlık dersi görmesi İcra Vekilleri Heyeti kararı ile zorunlu hale getirildi. 7 Mayıs 1935 yılında çıkarılan 2701 sayılı kanunla orta dereceli ve yüksek okullarda askerliğe hazırlık dersleri veren öğretmenlerin ilave ücret ödemesi yapılmıştır.⁴⁵⁷ Maarif Vekâleti 9 Haziran 1937'de kabul edilen 3225 sayılı kanun gereği teşkilatında bir Seferberlik Direktörlüğü kurdu. Millî Seferberlik Direktörlüğü Millî Seferberlik Talimatnamesinde yazılı olan işleri, bütün okul ve kurumların seferberlik işleri, hava ve gaz taarruzlarına karşı korunma tedbirleri, okulların askerliğe hazırlık derslerinin koordinasyonu ile görevlendirilmişti.⁴⁵⁸

Türkiye'de iki savaş arası dönemde savaş tehlikesine karşı genç nüfusun eğitilmesinde iki ayrı yöntem uygulanmıştır. Bunlardan birincisi eğitim sistemi içerisinde bulunan gençlerin askerliğe hazırlık dersleri ile ikincisi ise eğitim sistemi dışında yer alan gençleri disiplinli bir gençlik teşkilatı bünyesinde toplayıp temel

⁴⁵⁶ Yiğit Akın, **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 142-143.

⁴⁵⁷ 2701 Sayılı "1931 Mali Yılında Askerliğe Hazırlık Dersi Muallimliklerinde İstihdam Olunanların Ücretleri Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 07.05.1935, Sayı: 2996.

⁴⁵⁸ 3225 Sayılı "Maarif Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki 2287 Sayılı Kanuna bir Madde Eklenmesine ve Mezkûr Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren 2773 Sayılı Kanunun Birinci, Beşinci ve Sekizinci Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 23.06.1937, Sayı: 3638.

askerlik eğitimi verilmesi şeklindedir.⁴⁵⁹ 31 Temmuz 1940'ta Genelkurmay Başkanlığı ile Maarif ve Sıhhiye Vekâletleri ile birlikte hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetince onaylanan yeni (D-60) askerliğe hazırlık dersleri talimatnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu talimatname ile “*memleket gençliğinin yurt müdafaası için harbe hazırlanması*” amaçlanmıştır. Askerlik derslerinin öneminin kavratılması için eğitimin çeşitli safhalarını bizzat kolordu komutanları ve ordu müfettişlerinin denetlemesi istenmiştir.⁴⁶⁰

1.9. Askerî Konularda Yapılan Yasal Düzenlemeler

16 Haziran 1927'de seferde muhtelif kadro boşluklarını tamamlamak amacıyla yedek subay ve memur sınıfı “*İhtiyat Zabitleri ve İhtiyat Askerî Memurlar Kanunu*” ile oluşturulmuştur. Yedek subay ve yedek askerî memurları şunlardır: Ordu, bahriye ve jandarmadan emekli ve istifa edenlerden yedek olarak ayrılanlar, gedikli küçük zabitlerden yedek mülazımı olanlar ile yedek subay yetiştirilenlerdir.⁴⁶¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren casusluk faaliyetlerinin arttığı ve Mıntıka'yı Askerîye Nizamnamesi'nin bu durumun önlenmesinde yeterli olmadığı ve müstahkem mevkilerin gizliliğini ve korunmasını sağlayamadığı için bu bölgelerin çevresinde güvenliğin sağlanması amacıyla 1110 Sayılı “*Askerî Memnu Mıntıkalar Kanunu*” hazırlanmış ve 21 Haziran 1927'de TBMM'de kabul edilmiştir. Yasa ile müstahkem mevkilerin etrafında birinci ve ikinci derece yasak bölge tesisi, hava yasak bölgeleri, genel mühimmat depoları etrafında yasak bölge oluşturulması, şehir içinde ve dışında bulunan askerî binaların etrafında yasak bölge tesis edilmesi sağlanmıştır.⁴⁶² Çeşitli sebeplerle Türkiye'nin batı sınırından gelen ve İstanbul'a otomobil ile gitmek isteyen yabancıların Çatalca müstahkem mevki içinden de otomobil ile geçmeleri bu bölgede demiryolu hattı bulunduğundan yasaklanmış bu

⁴⁵⁹ Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*, s. 143.

⁴⁶⁰ Özellikle hedefe varış öğretmenlerinin seçiminin önemli olduğu belirtilmiştir. **BCA**, 31.07.1940, 030.10.00.00.46.296.2.1.

⁴⁶¹ **Resmî Gazete**, 09.07.1927, Sayı: 628.

⁴⁶² **Resmî Gazete**, 21.07.1927, Sayı: 639.

durumun düzeltilmesi amacıyla demiryolu bulunan müstahkem mevkiilerden yabancıların karayolunu kullanmalarını sağlanması için 31 Mayıs 1930 tarihinde kanunda değişiklik yapılmıştır.⁴⁶³

26 Ağustos 1936'da Askerî Memnu Mıntıklar Kanunu gereğince Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında ikinci yasak bölgesi bölge ilan edilmiş, bu yasak bölgelerin sınırları ile Boğazlardan hava ve deniz yolu ile geçiş konusundaki esaslar İcra Vekilleri Heyetince onanmıştır. Çanakkale Boğazı yasak bölgesi: Anadolu'da; Karabiga kasabası batısındaki Karaburun'dan eski gayri askerî bölge sınırından başlayarak eski sınırı takip eden ve Bayramiç'in ondört kilometre kuzeybatısındaki Çeltiksırtı'ndan sonra Ezine doğusu ve Ayvacık batısı üzerinden Sivrice Burnu'na kadar uzanan hattın batısı; Rumeli bölgesinde, Şarköy'ün beş kilometre doğusundan, Evreşe kuzeyinden, Yerlisu güneyinden, İbrice Burnu batısından Tuzla Gölüne kadar uzanan hattın güneyi; Marmara'daki Marmara, Paşalimanı, Ekinlik, Avşar ve civarındaki küçük adalar grubu ile Bozca ve İmroz adaları ve Küçüktavşan adaları grubu ve Saros Körfezindeki küçük adalar grubu; Çanakkale ve Gelibolu kasabalarındaki sahil sıhhiye teşkilatına bağlı barınma yerlerinin özel iskelesi ve bu yerlere giden yol ayrı tutularak belirlenmiştir. İstanbul Boğazı yasak bölgesi: Anadolu mıntikasında; Servi Burnu kuzeyinden gaz tanklarının bulunduğu yerin hemen kuzey kenarından, Karakulak kuzeyi, Alibahadır Köyü-Karaburun hattının doğusu; Rumeli mıntikasında, Yenimahalle'nin hemen kuzey kenarından, Zekeriya Köyü-Kısırkaya hattı; Anadolu Kavağında, Manastır ağzındaki sahil sıhhiye teşkilatına bağlı barınma yeri ayrı tutularak tesis edilmiştir. Boğazlardan geçiş tarzı ise şöyledir: Yabancı savaş gemileri için Çanakkale'de Seddülbahir işaret istasyonu, Karadeniz'de İstanbul Boğazı işaret istasyonu geçiş ve haber verme istasyonu oluşturulmuştur. Savaş gemilerinin bu istasyonlara 50 mil kala rapor vermesi ve görüş mesafesinde isimlerini bildirmeleri, karşılıklı selamlaşma için de Çanakkale Boğazında Çimenlik, İstanbul Boğazında Anadolu Kavağı'nda birer batarya bulundurulması kararlaştırılmıştır. Kılavuz merkezleri Çanakkale Boğazında Çanakkale, İstanbul Boğazında Tellitabya ve İstanbul'dur. Çanakkale Truva harabeleri için ziyaret imkânını sağlamak amacıyla Çanakkale-İstanbul-Truva yolu

⁴⁶³ 1658 sayılı "Askerî Memnu Mıntıklar Hakkındaki Kanunun 7. Maddesinin Son Fıkrasının Tadiline Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 02.06.1930, Sayı: 1509.

belirlenmiş ve bu yolun gündüz şartlarında kullanılması istenmiştir. Çanakkale'deki mezarlıklara görevliler ve ziyaretçilerin gidebilmesi için; Seddülbahir mezarlıkları için Seddülbahir iskelesi, Anafartalar ve Arıburnu mezarlıkları için Kilya İskelesi ve Gelibolu mezarlıkları için Gelibolu iskelesi ile bu iskelelerden mezarlıklara giden yollar serbest bırakılmıştır.⁴⁶⁴

25 Mart 1937'de Montrö Sözleşmesi gereğince tesis edilen Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının ikinci yasak bölgesine göre ayrıca bir hava yasak bölgesi tesis edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu amaçla Çanakkale Boğazı için hava yasak bölgesi; Edremit Körfezi'nde Kadırğa Burnu'ndan başlayarak Çaltıköy-Bakaçlar-Çataloğ-Kilisealan-Burmaköy-Çan Deresini takiben Maltepe-Elmalı-Erdek-Fati üzerinden Marmara Adasının on kilometre şark ve şimalinden dolaşarak Rumeli sahilinde Gaziköy'e ve oradan Emirali-Kadıköy-Doğancı Deresini Kıtkaşan-Baran-Şaban-Saros Körfezinde iki tuzla gölleri arasında Dağtarla sırtına ve İmroz, Bozca Adaların on kilometre kuzey ve batısından geçerek aynı açıklıkla Baba Burnu'na ve karasularımızı takiben Kadırğa Burnu'nda sona ermiştir. İstanbul Boğazı için hava yasak bölgesi de; batı sınırı Çatalca müstahkem mevki hava yasak bölgesi sınırı ile birleşik olarak ve güneyde Çamurlu Handan başlayarak Sukulesi-Rumelihisarı-Anadoluhisarı-Polonezköyü-Hüseynliköyü-Akpınartepe, Karadeniz sahilinde Alaçalı nahiyesinin on kilometre doğusundaki rakethaneye ve oradan sahilin on kilometre açığından batıya doğru geçerek Halas Burnu'nda Çatalca hava yasak bölgesi ile birleşerek belirlenmiştir.⁴⁶⁵

Trakya sınırındaki sivil saha askerî amaçlar için kullanılmaya başladığından Kırklareli yasak bölgesi kuzey kısmının hava yasak bölgesi yapılması Genelkurmay Başkanlığının teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 13 Ocak 1939'da onaylanmıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının İkinci Memnu Mıntıklar Meyanına İthali Hakkında Tebliğ için bk. **Resmî Gazete**, 18.09.1936, Sayı: 3412.

⁴⁶⁵ **Resmî Gazete**, 25.03.1937, Sayı: 3563.

⁴⁶⁶ **Resmî Gazete**, 11.02.1939, Sayı: 4130.

Çanakkale müstahkem mevki içinde bulunan Nara ve Umurbey'deki askerî tesislerin bulunduğu saha 28 Ocak 1939'da birinci askerî yasak bölgesi ilan edilmiştir.⁴⁶⁷

Çanakkale hava yasak bölgesinin doğu sınırı EK-1'deki gibi değiştirilerek yürürlüğe konulmuştur.⁴⁶⁸ Böylece Kapıdağ Yarımadasının ve Erdek Deniz Üssüsünün havadan gelecek tehlikelere karşı korunması amaçlanmıştır.

22 Temmuz 1940'ta Genelkurmay Başkanlığının teklifi ve İcra Vekilleri Heyetince kabul edilen, Trakya, Çanakkale ve İzmit'te genişletilerek oluşturulan hava yasak bölgelerinin esasları şöyledir: Trakya Mıntıkası: Doğu sınırı; kuzeyde Karadeniz sahilinde Bulgar sınırının başladığı Ayastafonos mevkiinin onbeş kilometre şarkından Karadeniz'deki Trakya ve Anadolu sahillerini takiben Kızılıcaya ve buradan Polonez Köyü, Vaniköy, Bedek, Çamurluhan, Küçükçekmece dâhil şeklindedir. Güney sınırı; Küçükçekmece'den itibaren Trakya'nın Marmara sahillerinin 15 kilometre güneyinden Liman Burnu Ereğli, Muratlı, Ömer Bey, Büyük Doğanca, Elde dâhil, batı sınırı; Türk-Yunan ve Türk-Bulgar sınırları, kuzey sınırı Türk-Bulgar sınırı olarak belirlenmiştir. Çanakkale Mıntıkası: Doğusu; Barbaros-Fener Adası, güneyi; Bandırma-Körpeağaç-Elmalı-Kilisealanı-Çalıköy-Paşaköy, batısı; Baba Burnunun 10 kilometre batısı-Bozcaada'nın 10 kilometre batısı-İmroz Adasının 10 kilometre batısı-Sultaniçe, kuzeyi, Yapıldak-Teke-Alay Bey-Barbaros şeklindedir. İzmit Mıntıkası: Doğusu Kaymas-Sapanca, güneyi, Sapanca Meşruriye-İzmit-Gemlik-Kapaklı'nın 10 kilometre güneyi, batısı: Bozburun'un 10 kilometre batısı-Kartal-Paşaköy, kuzeyi, Paşaköy-Mudarlı-Kaymas hatlarından oluşmaktadır. Çeşitli yönlerden Türkiye'ye gelecek veya Türkiye'den dışarı çıkacak şirket veya özel izinli yabancı uçakların takip edeceği yol ve uçuş şartları: Kuzey ve doğudan (Karadeniz Bölgesinden) Türk-Bulgar sınırının Karadeniz sahilinde başladığı Ayastafonos mevkiinden Trakya'nın doğu hava yasak bölgesi sınırını takiben Şile-Dudullu-Kadıköy-Yeşilköy; Batıdan Ege Denizi ve Yunanistan'dan Türkiye'ye giriş ve çıkış yapacak uçaklar için Enez-Keşan-Malkara-Tekirdağ ve buradan Yeşilköy'den geçen 28 derece 48 dakika 50 saniye tul dairesinin Yeşilköy sahilinden itibaren güneye doğru 24 kilometresi üzerindeki nokta

⁴⁶⁷ **Resmî Gazete**, 11.03.1939, Sayı: 4154.

⁴⁶⁸ **Resmî Gazete**, 29.02.1940, Sayı: 4446.

ile Tekirdağ-Yeşilköy hattı olarak belirlenmiştir. Doğu veya batıdan gelerek Anadolu'nun herhangi bir tarafına gidecek veya transit olarak Türkiye içinden geçecek özel izinli yabancı uçaklar için uçuş yolları: Yeşilköy-Kadıköy-Dudullu-Şile-Kandıra-Adapazarı, Adapazarı-Ankara-Kayseri-Diyarbakır, Adapazarı-Eskişehir-Konya-Karaman-Silifke-Adana-Dörtyol'dur. Özel izin veya sözleşmelerle tespit edilen çeşitli şartlara ilave olarak Şile-Kadıköy ve Enez-Tekirdağ arasındaki uçuşların irtifaları deniz seviyesinden 1.000 metreyi geçmeyeceği ve batıda İzmir, doğuda Kars-Erzurum hava yasak bölgelerinin eski şekillerini koruması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin kuzeyinden; Karadeniz'den itibaren Meriç'e kadar Bulgar sınırı, Meriç'ten Edirne hizasına kadar Yunan sınırı; güneyden, Karadeniz kıyısından İğneada'nın iki kilometre güneyi, Demirköy'ün ikibuçuk kilometre güneyi, Kurudere, Üsküp, Bayram Dereköy, 234, Kavaklı İstasyonu, İnece, Paşayeri, Kızılcıca, Söğütlü Derei Ulupaşa ile sınırlı ve EK-2'de krokide gösterilen saha ikinci yasak olarak tesis edilmiştir. Bu sahanın Trakya'daki arazi kısmı üzerinden yalnız Avrupa'ya giden tren yolu ve Edirne karayolundan yabancıların transit olarak geçmeleri ve bu yolların dışına çıkarılmamaları ve karayolu üzerinden transit olarak otomobille Avrupa'ya geçecek yabancıların ihtiyaçlarını temin için Edirne'de sadece bir gece kalabilmeleri Hariciye Vekâletinin uygun görmesi Genelkurmay Başkanlığının tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 22 Temmuz 1940'ta kabul edilmiştir.⁴⁶⁹

27 Mayıs 1929'da "*Askerî Memurlar Hakkında Kanun*" çıkarılmış ve askerî memur; Türkiye Cumhuriyeti Ordusu subaylarının dışında, Millî Müdafaa Vekâleti, kara, hava, deniz kısımları ile İmalatı Harbiye ve Harita Müdürlükleri bütçelerinden maaş alan adliye memurları, hesap memurları, muamele memurları, haritacılar, imamlar, makinistler, sanatkârlar, mızıka öğretmenleri şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁷⁰

Osmanlı Devleti'nde ve daha sonra Cumhuriyet döneminde de uygulanan askerî ve mülki memurların emeklilik işlemleri ile ilgili yasal düzenlemeler 11 Temmuz 1930'da birleştirilerek 1683 sayılı "*Askerî ve Mülki Tekaiüt Kanunu*" yürürlüğe konulmuştur.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ **Resmî Gazete**, 05.09.1940, Sayı: 4604.

⁴⁷⁰ **Resmî Gazete**, 27.05.1929, Sayı: 1200.

⁴⁷¹ **Resmî Gazete**, 11.06.1930, Sayı: 1517.

5 Eylül 1933 tarihinde Türk ordusuna mensup askerî şahısların kıyafet ve kıyafetlere ait ayrıntıların ne şekilde olacağı ve kıyafetlerin ne zaman giyileceğini, şeklini ve kumaşını tarif eden “*Ordu Kıyafet Kararnamesi*” yürürlüğe girmiştir. Askerî kıyafetleri düzenleyen 10 Mayıs 1340 ve 15 İkinci Teşrin 1324 tarihli kararnameler ve ekleri yürürlükten kaldırılmıştır. İlk defa kara, deniz ve hava ordularına ait personel kıyafetleri birbirlerinden ayrı renk olarak belirlenmiştir. Bu kararname ile her sınıfa mensup askerî şahısların kıyafet ve ona ait çeşitli eşya ve ayrıntıları ne zaman ve ne şekilde giyileceği, biçimi ve kumaşın cinsi tanımlanmıştır. Elbiselerin kumaş ve ayrıntılarının “*yerli malı olmasına itina edilmesi*” esası belirlenmiştir. Ordu Kıyafet Kararnamesi ile ilk defa hava kuvvetleri personeli için kurşuni renkte kumaştan yapılan elbise giyilmesi kabul edilmiştir.⁴⁷²

27 Eylül 1939’da yabancı devletlerle yapılan kredi anlaşmaları ile satın alınacak savaş malzemelerinin siparişleri verilmiş ve sevkine başlanmıştır. Ancak Gümrük tarife kanununa göre bu malzeme ithali için gümrük vergisi ödenmesi ve gümrüklerde muayeneye yapılması gerekmiştir. Kredi anlaşmalarına göre gelecek olan savaş araç ve gereçlerinin gümrük vergisini karşılayacak ödenek 1939 yılı bütçesinde bulunmaması, miktarının çokluğu ve “*munzam tahsisat itası için karşılık teminine de*” imkân olmaması nedeniyle bu malzemelerin gümrük vergi ve işlemlerinden muaf tutulması zorunlu görülmüştür. 9 Ekim 1939’da 3729 Sayılı “*Ecnebi Devletlerden Temin Edilen ve Edilecek Olan Kredilere Mahsuben Celbolunan Harb Teçhizat ve Levazımının Gümrük Resmi ile Sair Vergi ve Resimlerden İstisnası Hakkında Kanun*” TBMM’de kabul edilerek sorun çözümlenmiştir.⁴⁷³ Bu kanunun yürürlük süresi iki yıl olduğundan 22 Aralık 1941

⁴⁷² **Resmî Gazete**, 05.09.1933, Sayı: 2495.

⁴⁷³ 3729 Sayılı “*Ecnebi Devletlerden Temin Edilen ve Edilecek Olan Kredilere Mahsuben Celbolunan Harb Teçhizat ve Levazımının Gümrük Resmi ile Sair Vergi ve Resimlerden İstisnası Hakkında Kanun*” 1. Ecnebi devletlerden temin edilen ve edilecek olan kredilerden Millî Müdafaa Vekâletine tahsis edilen kısımlara mahsuben mezkûr vekâletçe doğrudan doğruya celbolunan kara, deniz ve hava harb teçhizat ve levazımı ile orduda kullanılacak hayvanları gümrük resminden ve gümrükte alınan diğer vergi ve resimlerden ve rıhtım resmile ardiye ücretinden istisna etmeğe İcra Vekilleri Heyeti salahiyetlidir. Bunlar, Millî Müdafaa Vekâletinin işarı üzerine başkaca gümrük muamelelerine tabi tutulmaksızın idhal olunur. 2. Bu kanu hükmü neşri tarihinden itibaren iki sene muteberdir. 3. Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur. **Resmî Gazete**, 13.10.1939, Sayı: 4335.

tarihinde iki yıl daha uzatılmış ve 13 Ekim 1941 tarihinden itibaren gümrüklere gelen savaş araç ve gereçleri içinde uygulanması kabul edilmiştir.⁴⁷⁴

Hükûmet seferberlik konusunun yasal bir zemine dayandırılmasını sağlamak amacıyla çalışma başlatmıştır. Bu amaçla seferberlik ile ilgili kanun tasarısı hazırlanmıştır. 9 Ocak 1928'de Başvekil İsmet (İnönü) tarafından TBMM'ne gönderilen Cumhuriyet Ordusunun kara, deniz ve hava kuvvetlerinin seferberliği hakkında hazırlanan kanun tasarısının gerekçesi şöyledir: *“Asrı hazır muharebatı yalnız harp mıntıkalarına inhisar etmemekte ve bütün vatan aksamını da dairei şumuluna almış bulunmaktadır. Bu itibarla bu günün seferberliği de yalnız ordu ve donanmanın seferberliğinden ibaret olmayıp bütün teşkilatı devlet ve efradı milleti de yakından alakadar edecek derecede ehemmiyet ve şumul iktisap eylemiştir. Bu lüzum ve ihtiyaç tesiriyle gerek ordu ve donanmanın ve gerek milletin sefere ihzarı noktai nazarından yapılması icap eden hususat ‘Cumhuriyet ordusunun seferberliği’ ve ‘Millî seferberlik’ talimatnameleriyle tespit edilmiş ve bunlardan başka seferberlik hakkında kavaidi umumiye ile her iki talimatın mahiyetini irae ve tezyit eden bu kanunun da vücuduna ihtiyaç görülmüştür. Mezkûr talimatlarda; Cumhuriyet ordusunun seferberliği hakkındaki talimat münhasıran ordu ve donanmanın seferberliğinden bahsetmekte ve millî seferberlik talimatı da her vekâletin kendi dairei vekâletine mevdu vaziften sefere ne suretle hazırlanması lazım geldiğini sarahtan tespit ve izah eylemektedir. Bu suretle ordu ve milletin harbin muvaffakiyetine ve zaferin istihsaline matuf tedabir ve icraatta müttehiden çalışması imkânı elde edilmiş ve bugünün ihtiyaçları tahtı teminine alınmış bulunmaktadır. Binaenaleyh maruz kanunun bir an evvel iktisabı kanuniyet etmesine ihtiyaç görüldüğü maruzdur efendim.”*⁴⁷⁵ Bu gerekçe ile ilk defa topyekûn harp kavramına uygun bir düzenleme yapılmak istendiği, askerî güç ile millî gücün diğer unsurlarının da birlikte seferberlik kapsamına alındığı anlaşılmaktadır.

⁴⁷⁴ 4158 sayılı “*Ecnebi Devletlerden Temin Edilen ve Edilecek olan Kredilere Mahsuben Celbolunan Harp Teçhizat ve Levazımının Gümrük Resmi ile Sair Vergi ve Resimlerden İstisnası hakkındaki Kanuna Ek Kanun*”, Kabul Tarihi: 22.12.1941, **Resmî Gazete**, 26.12.1941, Sayı: 4994.

⁴⁷⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 05.03.1928.

1211 sayılı “*Seferberlik Kanunu*” 1928 yılında yürürlüğe girmiştir.⁴⁷⁶ Millî Seferberlik Talimatnamesinin bazı maddelerinde 26 Nisan 1941’de yapılan değişiklikle yeni kurulan İaşe Müsteşarlığı Ticaret Vekâletine bağlı olarak görev yapacağı belirtilmiştir.⁴⁷⁷

Seferberlik Kanununun 3’üncü maddesi 9 Temmuz 1945’te şu şekilde değiştirilmiştir:

“1. Seferberlik icaba göre ya genel veya kısmî olur.

2. Olağanüstü hallerde seferberlik ilan edilmeksizin harp ilan edildiği veya muhasamat fiilen başladığı takdirde kanunlarda yazılı sefere ve seferberliğe ait hükümlerle yine kanunlarda harp hali, harp zamanı ve harp esnası gibi hallerde uygulanacağı yazılı hükümlerden hangilerinin, nerelerde veya ne zaman uygulanacağı ve bunlardan ne suretle vazgeçileceği Bakanlar Kurulu kararı ile belirtilir ve ilan olunur. Bu karar Büyük Millet Meclisine arz olunur.

3. Şu kadar ki, harp halinin suçun asli unsurunu teşkil ettiği hallerde fiili muhasamatın başlaması ile bu hükümler salt olarak yürürlüğe girer.”⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ 1211 sayılı “*Seferberlik Kanunu*”: 1. Bir harp ihtimali olduğu veya memleketin dâhili vaziyetince lüzum görüldüğü takdirde Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin mütealası alındıktan sonra İcra Vekilleri Heyeti seferberlik icrasına karar verir. Mezkûr ahvalde Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin teklifi ile de seferberliğe İcra Vekilleri Heyetince karar verilebilir. İş bu karar Reisicumhurun tasdikini müteakip mevkii tatbika konur. Seferberliğin birinci günü mezkûr kararın tasdiki tarihini takip eden günün başından yani gece yarısından başlar ve bu tarih seferberlik ilannamesinde ayrıca zikrolunur. 2. Seferberliğin ilgasına, Başkumandanlığın veya Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin mütealası alındıktan sonra İcra Vekilleri Heyeti karar verir. Başkumandanlık veya Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin teklifi ile de seferberliğin ilgasına İcra Vekilleri Heyetince karar verilir. İlga kararının tasdik edildiği günün nihayetini teşkil eden gece yarısında seferberlik hitam bulur. 3. Seferberlik icaba göre ya umumî veya kısmî olur. 4. Seferberliğe ait ihzarat tekmil hazar müddetince ve seferberliğin de devamı esnasında birincisi hükümet teşkilat ve şubalarında, ikincisi salıfüzükir teşkilat ve şubalarında istihzarata muvazaten Cumhuriyet ordusu aksam ve teşkilatında olmak üzere iki sahada cereyan eder. Bunlardan birincisi ‘Millî seferberlik talimatnamesi’ne ve ikincisi ‘Cumhuriyet ordusunun kara, deniz, hava kuvvetlerinin ve jandarmanın seferberliğine dair talimatname’ye tevfikân icra olunur. İş bu talimatnameler Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin mütealası alındıktan sonra İcra Vekilleri Heyetince tanzim olunur. 5. Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. 6. Bu kanunun ahkâmının icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.” **Resmî Gazete**, 11.03.1928, Sayı: 836.

⁴⁷⁷ **BCA**, 26.04.1941, 030.10.00.00.53.352.13.

⁴⁷⁸ **Resmî Gazete**, 14.07.1945, Sayı: 6057.

İKİNCİ BÖLÜM
MİHVER ORDULARININ BALKANLARDA İLERLEYİŞİ SIRASINDA
TÜRKİYE'NİN AKTİF TARAFSIZLIK SİYASETİ VE ASKERİ
HAZIRLIKLARI (1939-1941)

2.1. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Genel Durum

Almanya 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırdı, 3 Eylül'de İngiltere, daha önce Polonya'ya verdiği garanti yükümlülüğünü yerine getirmek amacıyla Almanya'ya savaş ilan etti. Altı saatlik bir tereddütten sonra Fransa'da savaş ilan etti. Bir aydan kısa bir süre içerisinde Polonya tamamen işgal edilmişti.⁴⁷⁹ Çünkü Almanya yıllardır hazırlık içerisindeydi. Almanya 5 zırhlı tümeni zırhlı (panzer) olmak üzere 52 tümenlik bir kuvveti savaşa soktu. Alman hava kuvvetleri Avrupanın en üstün kuvvetiydi. Alman Genelkurmayı Yıldırım Savaşı (Blitzkrieg) stratejisini belirlemişti. Esası zırhlı birliklere ve sürata dayanmaktaydı. SSCB, Polonya'daki Ukraynalılarla Beyaz Rusları koruma gerekçesi ile 17 Eylül sabahı Polonya'ya girmeye başladı. Polonya bir yandan Almanya diğer yandan SSCB tarafından işgal

⁴⁷⁹ Liddell Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, Cilt: 1, çev.: Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yayınları, 5. bs., İstanbul, 2005, s. 25.

edilince, iki devlet 28 Eylül'de Polonya'yı kendi aralarında paylaştıkları bir antlaşma imzaladı.⁴⁸⁰

SSCB Estonya'dan kendisine deniz ve hava üslerini vermesini istemiş ve vermediği takdirde Estonya'yı işgal edeceğini bildirmiştir. Estonya bu isteği kabul etmek zorunda kalmıştır. Estonya ile SSCB arasında imzalanan karşılıklı yardım antlaşması ile Estonya SSCB'ye deniz ve hava üsleri vermiş ve 25.000 kişilik bir Sovyet kuvvetinin ülkesinde bulunmasını kabul etmiştir. SSCB, 5 Ekim'de Letonya ve 10 Ekim'de Litvanya ile imzaladıkları karşılıklı yardım antlaşmaları ile Estonya'da elde ettiği hakları bu ülkelerden de almıştır.⁴⁸¹ SSCB, Finlandiya'ya saldırdı, Finlerin sert direnişi karşısında zaman zaman zor duruma düşen Sovyet orduları dört aylık mücadeleden sonra Finlandiya'yı tamamen ele geçirdiler.

Fransız ordusu Maginot Hattının arkasında 1914 yılının siper ve savaş taktiği ile Alman ordularını beklerken, Ekim 1939'dan itibaren Polonya harekâtını bitiren Alman askerleri de kış mevsiminin gelmesi ile birlikte Siegfried Hattının arkasında beklemeye başlamıştı.⁴⁸² Almanya Nisan 1940'ta yıldırım savaşı taktiği ile Danimarka'yı daha sonra ve Norveç'i ele geçirdi, yardıma gelen İngiliz birlikleri geri püskürtüldü. Norveç'teki başarısızlıklar nedeniyle İngiliz Başbakanı Chamberlain 10 Mayıs 1940'ta istifa etti ve hükûmeti Winston Churchill devraldı. Almanya, savaşı sonbahardan önce bitirmek amacıyla aynı gün Hollanda, Belçika ve Fransa'ya saldırdı.⁴⁸³

Hollanda sadece dört gün mukavemet gösterirken, Belçika yardıma gelen İngiliz kuvvetleriyle bir süre daha direndi. Maginot savunma hattının yaran Alman birliklerinin bir grubu Paris şehrini ele geçirmek amacıyla ilerlemiş, diğer bir grubu da geri çekilmeye başlayan İngiliz, Fransız ve Belçika ordularını Dunquerque limanı civarında sıkıştırmıştır. Bu üç ordu bütün askerî malzemelerini bırakarak İngiltere'ye gitmiştir. Fransa'nın kuzeyi Alman birlikleri ile işgal edilmiş, güneyde Vichy

⁴⁸⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, s. 361-362; İkinci Dünya Savaşı'nın askerî açıdan incelenmesi ile ilgili bk. Gordon Corrigan, **The Second World War A Military History**, Atlantic Books Ormond House, London, 2010.

⁴⁸¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, s. 363.

⁴⁸² Donald Kagan, **On The Origins of War and The Preservation of Peace**, Published by Doubleday, New York, 1995, s. 414.

⁴⁸³ Aydın, "*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*", s. 409-410.

şehrinde Birinci Dünya Savaşı'nın kahramanlarından Mareşal Pilleppe Petain'in idaresinde Nazi yanlısı bir hükûmet kurulmuştur. 10 Haziran 1940'ta İtalya'da Fransa'ya savaş ilan etmiş ve savaşa dahil olmuştur. Fransa'nın yenilgiyle birlikte Almanya ve İtalya'nın karşısında sadece İngiltere kalmıştı. Afrika'da İtalyan birlikleri Libya'dan geçerek Eylül 1940'ta Mısır'ın 90 kilometre içine kadar ilerlemiştir. Uzakdoğu'da Japonya Temmuz 1941'de Vichy hükûmetini ikna ederek Hindîçini'deki Fransız kolonilerini ele geçirmiştir. Böylece güneydoğu Asya'daki İngiliz ve Hollanda kolonilerini tehdit eder hale gelmiştir. 1940-1941 kışında Macaristan, Romanya ve Bulgaristan savaşa varmayan baskılarla Nazi yönetimine geçerken, İtalya'da Yunanistan'a saldırmıştır. ABD'de Roosevelt, Mart 1941'de Kiralama ve Ödünç Verme Yasasının uygulanması için Kongre'nin desteğini almıştır. Ayrıca ABD savaş gemilerinin Atlantik'i geçecek olan kargo gemilerini korumaları kararlaştırılmıştır. Yunanistan'da zor durumda kalan İtalya'nın yardımına gelen Almanya Mart ve Nisan 1941'de Yunanistan ve Yugoslavya'yı ve ardında da Girit'i ele geçirmiştir. Almanya'nın Balkanlardaki bu faaliyeti SSCB'nin işgalinin gecikmesine neden olmuştur.⁴⁸⁴

2.2. Savaşın İlk Yıllarında Türkiye'nin Türk Dış Politikası

Türkiye Cumhuriyetinin, kuruluşundan itibaren, dış politikasının dayandığı temel prensip, ülkenin toprak bütünlüğünü ve tam bağımsızlığını hiçbir ödün vermeden korunması, dünya milletleri ve özellikle komşuları ile iyi dostluk ilişkileri tesis edilmesi ve Türk milletinin refah ve mutluluğunu sağlamak olmuştur. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırısı ile İkinci Dünya Savaşı başladığında, Türkiye'nin en büyük sorunu bu savaşın dışında kalabilmek ve temel dış politika prensibini uygulayabilmektir.⁴⁸⁵ Türkiye savaşa giden süreçte çelişen dostluklarını bağdaştırmaya çalışırken özellikle savaş ihtimali karşısında doğrudan savaşa girmeyi öngören düzenlemelerden uzak durmuştur. Sadece karşılıklı saldırmazlık ve güvenlik taahhütleri içeren antlaşmalar yaparak Avrupa'da ortaya çıkan bloklaşmalara dahil

⁴⁸⁴ Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s. 411-412.

⁴⁸⁵ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1983, s. 7.

olmadan Türkiye'nin sınırlarının güvenliğini teminat altına almaya çalıştı. Bu çerçevede, Eylül 1939'da Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı süresince dış politikasına sınırlama getirebilecek geçerli uluslararası antlaşma, sadece "*Balkan Paktı*" Türkiye için belirli şartlarla savaşa katılma zorunluluğu taşıyor, diğer antlaşmalar böyle bir yükümlülük içermiyor, saldırmazlık öngörüyordu. Türkiye'nin 1 Eylül 1939 tarihine kadar üstlenmiş olduğu ve savaşan taraflarla ilişkilerini etkileyebilecek taahhütleri kronolojik sıraya göre şöyleydi:

1. Savaşı uluslararası politikanın aracı olmaktan çıkartan 1928 Briand- Kellog Paktı;

2. SSCB ile 17 Aralık 1925'te imzalanan Dostluk-Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması ve uzatma protokolleriyle üstlenilen tarafsızlık ve saldırmazlık taahhüdü;

3. 25 Mayıs 1928'de Afganistan'la imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması çerçevesinde birbirleri aleyhine bir pakta girmeme taahhüdü;

4. 30 Mayıs 1928'de İtalya'yla imzalanan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Yargısal Çözüm Antlaşması çerçevesinde "*içlerinden birine karşı yöneltilmiş hiçbir siyasal ya da ekonomik anlaşmaya ve hiçbir tertibe*" katılmama yükümlülüğü ve saldırıya uğrama durumunda tarafsız kalma taahhüdü;

5. 17 Aralık 1929 SSCB ile imzalanan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşmasının uzatılmasına ilişkin protokolle "*...öteki Tarafa bildirmeksizin, onun kara ya da denizden doğrudan komşusu olan devletlerle siyasi anlaşmalar yapmayı amaçlayan görüşmelere (girişmeme) ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu tarafın (mutabık kılmasıyla)*" yapma taahhüdü;

6. 5 Aralık 1932'de İran'la imzalanan Dostluk Antlaşması ile Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması çerçevesinde saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü;

7. 9 Şubat 1934 tarihli Balkan Paktı çerçevesinde, Pakt üyelerinin bir Balkan devletinin veya bir Balkan devletiyle başka bir devletin saldırısına uğraması halinde savaşa girme taahhüdü;

8. 8 Temmuz 1937 tarihli Sadabat Paktı ile içişlerine karışmama, sınırların dokunulmazlığına saygı ve saldırmazlık taahhüdü;

9. 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve 23 Haziran 1939'da Fransa'yla imzalanan bildirgeler çerçevesinde, Akdeniz'de bir savaş çıkarsa yardımlaşma taahhüdü ve bu maksatla bir antlaşma yapma konusunda niyet beyanı.⁴⁸⁶

Türkiye'nin dış politikası, milli sınırların korunması ve savaşın yaratacağı olumsuzluklardan ülkenin korunması temeline dayandırılmıştır.⁴⁸⁷

2.2.1. Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması

Türk devlet adamlarının savaşa giden süreçte, öncelikli tehdit değerlendirmesi İtalya idi. İtalya için hayat sahası olarak algılanan Akdeniz Türkiye için de millî bir emniyet sahası olarak görülmekteydi.⁴⁸⁸ Bu kapsamda yapılması gereken ilk iş, bu tehdit unsuruna karşı denge sağlayacak, deniz kuvvetleri güçlü bir müttefik bulmaktır. Başta İngiltere ve onun yanında Fransa, Türkiye'nin İtalya tehdidine karşı aradığı denge ve savunma ihtiyacını karşılayabilecek ülkelerdi. Türkiye bu amaç doğrultusunda her iki ülke ile 15 Nisan 1939'dan itibaren sürdürdüğü yoğun temaslar neticesinde 12 Mayıs 1939'da İngiltere⁴⁸⁹, Hatay sorununun çözülmesinin ardından 23 Haziran 1939 tarihinde de Fransa ile ortak bildirgeleri imzalamıştı. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu bu bildirgeler ile oluşturulan birlikteliğe Sovyetler Birliğinin de dâhil edilebileceğini ve dört ülke arasında bir ittifak kurulabileceğini değerlendiriyordu. Ancak 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı bütün dengeleri alt üst

⁴⁸⁶ Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s. 399-400; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)**, s. 7-8.

⁴⁸⁷ Türkkaya Ataöv, **Turkish Foreign Policy (1939-1945)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965, s. 18.

⁴⁸⁸ Mümtaz Faik Fenik, **1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu**, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1941, s. 4.

⁴⁸⁹ İstanbul Emniyet Müdürü'nün Emniyet Genel Müdürlüğüne yazdığı 7 Haziran 1939 tarihli bir yazıda Alman ve İtalyanların Türk-İngiliz antlaşmasından sonra bir tepki olarak özellikle askerî alandaki işlerini yavaşlattıklarını veya Türklere (işçi, teknisyen vb.) gerekli bilgileri vermektan kaçınarak ayrıca yapılacak işlerde "merkezden sorulum" bahanesi ile işi yokuşa sürdükleri bildirilmiştir. bk. Mustafa Yılmaz, "Atatürk Dönemi Emniyet Genel Müdürlüğü Raporlarında Nazi Propagandası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 40, (Kasım 2007), s. 704.

etmiştir. Bu paktın gölgesi altında Türkiye ile SSCB arasında, 26 Eylül–16 Ekim 1939 tarihlerinde Moskova’da yapılan Moskova görüşmeleri sonuçsuz kalmıştı.⁴⁹⁰ Sonuçsuz kalan bu görüşmeler, Türkiye’nin dört ülke arasında kurulabileceğini düşündüğü ittifakın da söz konusu olamayacağı sonucunu doğurmuştu. Türk-Sovyet görüşmelerinin sonuçsuz kalması üzerine Türkiye’nin önünde tek bir seçenek kalmıştı, Mihver güçlerine karşı Batılı devletlerle hemen bir ittifak antlaşması imzalamaktı. Türk-İngiliz-Fransız görüşmelerinde ittifak antlaşmasının ayrıntıları konusunda tartışmalardan biri şöyleydi: İngiltere, Türkiye’yi Balkanların güvenliği konusunda daha aktif olmaya zorlamış; İngiliz ve Fransız birliklerini SSCB’ye karşı Trakya’da toplayabilmek için, mümkünse Türkiye’ye göndermek istemişti. Ancak Türkiye Moskova görüşmelerinin sonuçsuz ve başarısız kalmasından sonra SSCB ile bir çatışma içerine girmek istememişti. Türkiye ile İngiltere’nin birbirinden farklı olan bu dış politika amaçlarına karşın bir uzlaşma sağlanmış ve 19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁹¹ Askerî Sözleşme ile de, askerî konularda yapılacak işbirliğinin esasları düzenlenmiştir.⁴⁹² Bu antlaşma ile Akdeniz’deki İtalya tehdidine karşı denge unsuru olarak İngiltere ve Fransa’nın desteği sağlanmış, Türk ordusunun ihtiyacı olan modern harp silah ve araçlarının İngiltere ve Fransa’dan temin edilme olanağı yaratılmıştı.

İsmet İnönü, Moskova görüşmelerinin sonuçsuz kalması üzerine, Üçlü İttifak Antlaşmasının imzalanmasını Ş.Süreyya Aydemir’e şöyle değerlendirmiştir: “*Savaş çok muğlâk (karışık) şartlar içinde başladı. Ama biz bu savaşı, İngiltere, Fransa ve Rusya ile aynı cepheye bulunmak kararı ile karşıladık. Bu hesabın başında şartlar, düşündüğüm bu ihtimal içinde, beklenen vaziyetini almış görünüyordu. Yani biz; İngiltere, Fransa ve Rusya ile bir safta olacaktık. Savaş başladığı zaman bu istikamette ümitler mevcuttu. Yani Fransa ile İngiltere ile Rusya ile ittifakın bütün ümitleri mevcuttu. Ama yıldırım niteliğinde bir sürpriz, yani Rus-Alman ittifakı, beraberliği bozdu. Müttefiklere ve bilhassa Türkiye’ye karşı en şiddetli ihtimaller*

⁴⁹⁰ Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 129-147; Ludmila Zhivkova, **Anglo-Turkish Relations: 1933-1939**, Secker and Warburg, London, 1976, s. 109.

⁴⁹¹ İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)**, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 600-610; Koçak, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 1, s. 270-271.

⁴⁹² Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze)**, s. 13.

şeklinde patlak verdi. Yani savaşta beraber olacağımız cephe, ikiye ayrılmış oldu. Bu suretle de bizim ilk anda savaşa girmemizin, artık esaslı bir taallül (oyalama, savsaklama) konusu haline geldiğini fark ettim.”⁴⁹³

Bu antlaşmaya göre, Avrupa’da süren savaş, eğer Akdeniz bölgesine sıçraması ve Türkiye’yi içine alması durumunda, Türkiye’nin İngiltere ve Fransa’ya karşı tutumu “yardımsever bir tarafsızlık” niteliğini taşıyacaktı.⁴⁹⁴ İnönü, Müttefiklerle yaklaşma ve anlaşma konuları üstünde görüşlerini ve Üçlü İttifak Antlaşmasının Sovyet çekincesini düzenleyen iki numaralı protokolünün, Müttefiklerin de yararına olduğunu şöyle özetlemiştir: “Rusya ile Almanya arasındaki beklenmeyen kararın ilanından sonra, bizim Müttefiklerle savaşa girme şartlarımız, esaslı bir müzakere konusu oldu. Şundan dolayı: Rusya ile savaşa tutuşmak istemiyorduk ve zaman göstermiştir ki, Rusya ile savaşa tutuşmamak için koyduğumuz bütün ihtirazi (çekimserlik) kayıtlar, Fransa ve İngiltere’nin de menfaatine uygun düşmüştür.”⁴⁹⁵

Askerî Sözleşmenin 8’inci maddesi şu şekildedir: “Bağıtlı yüksek taraflar, Fransa ve Birleşik Krallık tarafından Türkiye’ye olanaklı tüm maddesel yardımın yapılmasını, bugün imzalanan Antlaşmanın uygulanması için, birlikte hareketlerinin bir gereği olarak kabul ederler.”⁴⁹⁶ Bu madde ile Türkiye, ordunun ihtiyacı olan harp silah ve araçlarını temin ederek, ordunun güçlendirilmesi konusunda, İngiltere ve Fransa’yı yükümlülük altına sokmuştur. Bu durum, görüşmeler sürecinde İngiltere Büyükelçisi Hugessenin, şu ifadelerinde de açık olarak görülmektedir: “Türk tarafı bir yandan Sovyetlerle durumun açıklığa kavuşmasını beklerken, öte yandan da bir gerçek olan askerî yetersizliklerini gidermeye çabalıyordu. Bu son konuda Hugessen, Türk devlet adamlarına hak veriyor ve askerî malzemenin bir an önce yetiştirilmesini öneriyordu: Trakya savunma bakımından bugünkü halinde iken, Türklerin savaşa girip mekanize bir saldırıya karşı koymaları beklenemez. Polonya’daki felaketleri gördüler... Hugessen, Türk askerî yetkililerinin Polonya’da geciken yardımın nelere yol açtığını gördüklerini ve ‘erteleme maddesi’ konusunda bu denli kararlı

⁴⁹³ Aydemir, *age.*, s. 122.

⁴⁹⁴ Daniell O. Newberry, “II. Cihan Savaşında Türkiye’nin Uyguladığı Tarafsızlık Politikası”, çev. : Ayşe (Cebesoy) Sarıalp, **Türk-Amerikan Üniversiteler Derneği**, İstanbul, 1996, s. 8.

⁴⁹⁵ Aydemir, *age.*, s. 122.

⁴⁹⁶ Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)**, C. I, s. 614.

olduklarını söylüyordu. Ayrıca Türk Kurmaylarının, Trakya'nın mekanize bir saldırıya karşı bugünkü hazırlık derecesinin, tümüyle yetersiz olduğu görüşünde birleşiyorlardı.⁴⁹⁷ Zırhlı birlikler tarafından Türk ordusuna karşı yapılacak bir taarruzda Türk ordusunun askerî donatım eksikliği nedeniyle iyi bir savunma harekâtı yapmasının mümkün olmadığı görülmektedir.

Selim Deringil Türkiye'nin uyguladığı aktif tarafsızlık siyasetini şöyle açıklamıştır: “Avrupa’da çıkan yangının kendi sınırlarını aşmamasını başlıca amaç edinen İnönü ve onun Dışişleri Bakanlığındaki ‘kilit adam’ Numan Menemencioğlu, kendilerine özgü bir tarafsızlık politikası geliştirmişlerdir. Türkiye savaşmak istemiyordu, ama onun stratejik konumuna sahip bir ülke sınırları arkasına çekilip edilgen bir tarafsızlıkla yetinemezdi. Dolayısıyla aktif tarafsızlık (active neutrality) kavramı gündeme gelmiştir. Türkiye silahlanacak, tam seferberlik haline geçecek ve en önemlisi dünya politikasını kendi lehine etkilemeye çalışacaktı.”⁴⁹⁸ 19 Ekim 1939’da İngiltere ve Fransa’yla imzalanan İttifak antlaşması ile 18 Haziran 1941’de Almanya ile imzalanan Karşılıklı Saldırmazlık Antlaşması bu çerçevede değerlendirilmelidir.

2.2.2. İngiltere ve Fransa ile Askerî İlişkiler

Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan 1939 İttifak Anlaşmasından sonra Londra’da imzalanan iktisadi ve mali anlaşma savaşın doğurduğu normal dışı durumun izin verdiği ölçüsünde yürümekte idi.⁴⁹⁹

25 Ekim 1939’da Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Müttefik Genelkurmay Başkanları nezdinde gönderilecek irtibat heyetleri hakkında Başvekâlet ve Hariciye Vekâletini bilgilendirmiştir. Bu bilgilendirme de, İngiliz ve Fransızlarla yapılan son askerî görüşmeler hakkında Askerî Sözleşme hükümlerine göre faaliyetler belirlemiştir. Bu irtibat heyetlerinin görev ve yetkileri şöyledir: Müttefik Ordular Genelkurmayları arasında irtibatı temin etmek; her türlü faydalı bilgi ve

⁴⁹⁷ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 89-90.

⁴⁹⁸ Selim Deringil, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, (Kasım 1986), s. 23.

⁴⁹⁹ Fenik, **age.**, s. 54.

istihbarat haberlerini karşılıklı paylaşmak; irtibat heyetleri bir tümgeneral veya bir albay başkanlığında birer kurmay subaydan oluşacak. Ancak ihtiyaç olduğunda bu heyetlere uzman bazı subaylarda (uçak ve tank uzmanı) dâhil edilecekti. Türk Genelkurmayını Paris ve Londra’da Müttefik Genelkurmaylar nezdinde temsil etmek üzere gönderilecek Türk İrtibat Heyetlerini teşkil edecek subayların isimleri daha sonra belirlenecekti. İngiliz ve Fransız irtibat heyetleri için Genelkurmay Başkanlığı karargâhında gerekli yerler hazırlanmıştır. Bu irtibat heyetleri aracılığıyla Türk ordusunun malzeme işlerinin takibinde kolaylık sağlanacağı ve düşmana inisiyatifi kaptırmamak için düzen alınacağı düşünülmüştür.⁵⁰⁰

19 Şubat 1940’ta Fransız Doğu Akdeniz Harekât Sahası Komutanı Orgeneral Veygand ile İngiliz Ortadoğu Ordusu Komutanı Orgeneral Waval’ın Kahire’de yaptığı görüşmeler sırasında Müttefiklerin askerî yönden Türkiye’ye yapacakları yardım hakkında kararlaştırdıkları teklifleri Genelkurmay Başkanlığına göndermiştir. Her iki Müttefik komutanın yaptığı tekliflerin aynı ve gönderilmesi düşünülen yardım kuvvetlerini iki şarta bağlı olduğu ifade edilmiştir. İtalya kesin olarak tarafsız kaldığı takdirde bu kuvvetlerin gelebileceği diğeri ise bu kuvvetleri getirebilmek için gerekli olan yol, liman, üs ve hava meydanlarının daha önceden Türkiye’de yapılmış olması şeklindedir.⁵⁰¹

Müttefiklerin bu konudaki istekleri şöyledir; yollar konusundaki incelemeler: Türk Genelkurmayı tarafından İngiliz-Fransız kuvvetlerine ikmal hattı olarak teklif edilen Kilye-Gelibolu-Keşan-Uzunköprü-Edirne yolu hâlihazır durumda bu kuvvetlerin ikmaline uygun değildir. Yolun altı metre genişliğinde şose olarak imali ve yüzeyinin ziftlenmesi ve köprülerin 20 tona dayanabilecek şekilde inşası gereklidir. Türk Hükûmeti ücretsiz vasıfsız işçi temin eder ve zift, petrol, malzeme ve makineleri gümrük vergisinden muaf olarak girişine izin verir ve bir kısım taşların Çanakkale Boğazının diğer tarafından nakli için yeteri miktarı layter tedarik edilirse bu yolun maliyeti 160.000 İngiliz lirası ve işçi sayısı da 4.000 kişi olarak tahmin edilmiştir. Gerekli tesisat, makine ve 600 adet kamyon yaklaşık 500.000 İngiliz lirası tutmuştur. Bütün bu şartlar sağlandığında yol yapım işinin altı ayda tamamlanması planlanmıştır. Trakya’da ikmal hattının geçeceği saha çevresinde mevcut yolun

⁵⁰⁰ ATASE Arşivi, İDH, 25.10.1939, 2-152-1-2.

⁵⁰¹ ATASE Arşivi, İDH, 19.02.1940, 5-024-1.

durumunun keşfinin yapılması gerekmiştir. Kilye'yi Uzunköprü'ye bağlayacak ve bu şekilde doğu demiryolu ile birleşecek bir demiryolu hattını takip etmesi gereken en uygun güzergâh hakkında ihtiyaç duyulan keşiflerin yapılıp yapılmaması çok yönlü ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda Batı Anadolu'daki yol bağlantılarının Müttefik hava kuvvetlerinin ihtiyacını karşılama durumunun incelenmesi gerekmiştir.⁵⁰²

Gelibolu'daki ihtiyaçlar ise; vapur limanı ve iç limanlar 12 kademe⁵⁰³ kadar taranması; limanın sahil tarafındaki basamakların güney kısmına beş tonluk, kuzey tarafına üç tonluk bir vinç konulması; feribotların üzerine yanaşmaları için limanın batı tarafındaki taş iskele üzerine bir düz duba bağlanması; liman girişindeki doğu taraftaki dubanın yanına bir duba yerleştirilmesi; uzakta demirleyerek yük alıp verecek gemiler için limanda kullanılmak üzere altı laytere ihtiyacı ve layterleri yedekte çekmek için limanda iki römorkör bulundurulması şeklindedir. Kilye'de layterleri boşaltmak için koyun başında iki iskele inşa edilmesi ve gemileri bağlamak için şamandıra konulması istenmiştir. Eceabat'ta şehrin yaklaşık yarım mil doğusuna yeni bir iskele inşa edilmesi, iskelenin ucuna beş ton kapasiteli bir vinç, gemileri bağlamak için şamandıralar, altı layter ve iki römorkör ihtiyaç olarak tespit edilmiştir. Erdek ve Karabiga'da mevcut iskelenin ucuna bir duba bağlanması, bir vinç ve iki layter ile bir römorkör bulunması istenmiştir.⁵⁰⁴

⁵⁰² ATASE Arşivi, İDH, 19.02.1940, 5-024-2.

⁵⁰³ Metrenin üçte biri kadar olan uzunluk.

⁵⁰⁴ ATASE Arşivi, İDH, 5-024-3.

Hava meydanları; Müttefik hava kuvvetlerinin Batı Anadolu'da ve Trakya'da harekât icra edebilmeleri için asgari hava meydanı ihtiyaçları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.⁵⁰⁵

Hava Meydanının Tipi	İngiliz	Saha	Hava Meydanının Tipi	Fransız
2 Ana Meydan	Gaziemir	İzmir	1 Ana Meydan	Şehrin kuzeyinde veya civarında aranacak
	Cumaovası		2 Ana Meydan	Manisa
-	-	İzmir'den Manisa'ya		Akhisar
1 Ana Meydan	Balıkesir	Balıkesir	-	
2 Yedek Meydan	Balıkesir şehrinin kuzeydoğusu ve güney doğusunda aranacak		-	
3 Ana Meydan	Bandırma	Bandırma'dan Maltepe'ye	1 Ana Meydan	Yeniköy
	Maltepe		1 Yedek Meydan	Mümkün olduğu kadar süratle
2 Ana Meydan	Çanakkale	Çanakkale'den Biga'ya	1 Ana Meydan	Karabiga
	Biga		1 Yedek Meydan	Mümkün olduğu kadar süratle
1 Yedek Meydan	Çanakkale'nin kuzeyinde aranacak		-	-
Başlangıçta yok.	Trakya		1 Ana Meydan	Çorlu
-			1 Yedek Meydan	Mümkün olduğu kadar süratle

⁵⁰⁵ ATASE Arşivi, İDH, 5-024-4.

		1 Ana Meydan	Hasköy
		1 Yedek Meydan	Mümkün olduğu kadar süratle
		1 Ana Meydan	Babaeski
		1 Yedek Meydan	Mümkün olduğu kadar süratle

Yukarıda yazılı müttefik hava meydanları arasında iyi yapılmış yollara ihtiyaç olduğu özellikle dikkate alınması istenmiştir. Bandırma'dan Erdek'e ve Balıkesir'den Çanakkale ve Karabiga'ya giden yolların çok önemli olduğu ve Müttefik hava kuvvetleri gelmeden önce bu yolların yapılmasının şart olduğu ifade edilmiştir. Gelecek yardım kuvvetlerinin İtalya'nın kesin olarak tarafsızlığına bağlı kalması hükümetler arasında ayrıca değerlendirilecek bir konu ise de Müttefik kuvvetlerin Türkiye'ye gelmesini ve yerleştirilmesini sağlamak için gereken hususların incelenmesi ve çözümlenmesi şu üç esaslı nokta ile ilgilidir. Bunlar askerî, siyasi ve mali konulardır. Bu konular hakkında askerî sözleşmenin 5'inci maddesi gereğince akit hükümetler arasında bir karar verilmesi gerektiğinden, Genelkurmay Başkanlığı bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir.⁵⁰⁶ Müttefik kuvvetlerin Türkiye'ye gelmesi ve yerleştirilmesi için Türkiye'de istedikleri yol, iskele, üs ve özellikle hava meydanlarının bir an önce yapılmasına kesinlikle ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bunlar yapılmadığı takdirde yardım kuvvetlerinin tamamen Türkiye'ye getirilmesi imkânsız olacağı, yapılması durumunda ise Türkiye'nin savunması bakımından şimdi ve gelecekte büyük menfaatler sağlanacağı; eğer bu tesislerin yapılmasında siyasi bakımdan Türkiye'nin komşuları olan Rusya ve Bulgaristan'ı kuşkulandırmak gibi sakıncalar düşünülüyor ise bu işlere şu şekilde bir "*mahiyet ve vaziyet vererek*" amacın gizlenmesi istenmiştir.

a. Yapılacak işlerde son derece gizlilik,

b. Yapılacak tesisat, depolar sadece ticari mahiyette olacak (örneğin gaz şirketleri, otomobil acenteleri, ticari malzeme ve eşya depoları)

⁵⁰⁶ ATASE Arşivi, İDH, 19.02.1940, 5-021-1.

c. Türkiye’de Müttefikler için şimdiden yapılacak iaşe maddeleri, her çeşit akaryakıt ve malzeme “*güya bize satılmış olarak gösterilecek*” ve bu şekilde işlem görecektir,

ç. Türkiye’de yapılacak yol, depo, iskele ve hava meydanları inşaatında “*bizim için olduğu hissi verilecek*” ve bu şekilde yapılacak,

d. Bütün bu işlerde çalışacak yabancı memurlar ve hizmette bulunanlar sivil ve ticari mahiyette olacak,

e. Genelkurmay Başkanlığı bu tesislerin ve hazırlıkların yapılması ile “*harbe girmeyi istilzam (gerekli) etmiş değildir.*”

Genelkurmay Başkanlığının amacı, muhtemel saldırılara karşı hazır ve güçlü bulunmak ve böyle bir saldırı halinde askerî sözleşmenin birinci maddesi gereğince üstünlüğü hasmına kaptırmadan harekete geçebilmek ve Müttefiklerin çok önemli olan yardımlarından azami derecede yararlanabilmektir. Konunun mali yönü ise, Müttefiklerin yalnız Kilye-Gelibolu-Keşan-Uzunköprü-Edirne arasında yapılmasını gerekli gördüğü yollar hakkında masraflar ile ilgili teklifleri yapılmış ancak diğer tesisler için gerekli işgücü ve masraflar bildirilmemiştir. Bu masraflar ile ilgili Genelkurmay Başkanlığı tarafından kesin bir şey söylenmemiştir. Yalnız bu sorunun hükümetler arasında çözülmesinin gerektiğini bildirmişler ve Türkiye’nin bu masraflara önemli ölçüde katılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kilye-Uzunköprü-Edirne yolu için istenilen 4.000 işçi ile gereken uzman olmayan işçilerin ordu kadrosu içerisinde “*amele taburları*” halinde temin edilmesi düşünülmüştür. Sadece uzman işçi, makine, tesis aletleri, inşaat malzemesi ile gerekli paranın ne şekilde temin edileceğinin anlaşma yapan hükümetler arasında görüşülerek kararlaştırılması gerekmiştir.⁵⁰⁷

Siyasi durumda, gittikçe çeşitli yeni durumların meydana çıkma ihtimaline karşı bu tesislerin bir an önce yapılması Genelkurmay Başkanlığınca büyük bir önem kazanmıştır. Müttefikler gönderdikleri raporlarda bu işlerin uygulanmasına Mart ayı sonunda başlanmasını ve Eylül ayında bitirilmesini özellikle işaret etmiştir. Bunun yanında akit devletler arasında bu konuda yapılacak siyasi ve mali görüşmelere çok kısa bir zamanda başlanması ve sonuçlandırılması gerekmiştir. Ayrıca bu görüşmeler

⁵⁰⁷ ATASE Arşivi, İDH, 19.02.1940, 5-021-2.

sırasında meydana gelebilecek bir savaş halinde Türk ordusunun Müttefikler tarafından özellikle hava kuvvetleri, zırhlı birlikler, uçaksavar, zırhlı uçaksavar araçları ile hızla takviye edilmesi hususu göz önünde tutulması gerektiği belirtilmiştir. Bu görüşmelerin çok kısa sürede sonuçlandırılması halinde anlaşma yapan devletlerin Genelkurmay Başkanlıkları arasında harekât bakımından gerekli olan görüşmelere başlanabileceği ifade edilmiştir.⁵⁰⁸

15–21 Ocak 1941 tarihlerinde Ankara’da General Cornwall başkanlığındaki İngiliz heyetiyle, Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki Türk heyetinin yaptığı görüşmelerde: Türk uçak birliklerinin eksikliklerini tamamlamak ve yeni uçak birlikleri oluşturabilmek için Türkiye’ye 60 uçak verilmesi, (ayrıca Amerikalıların da 20 uçak vermesi) ve İngiltere Hükûmeti tarafından Avranson eğitim uçağı ile Türk ordusundaki zırhlı tugayın tümen seviyesine çıkarılması için gerekli araç, teçhizat ve malzemelerin verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁹

Churchill 31 Ocak 1941 tarihli mesajında Almanların Bulgaristan’daki durumunu güçlendirdiğini, kısa bir zaman sonra bombardıman tehdidi altında şartlarını Türkiye’ye dikte edebileceklerini böylelikle mukavemet görmeden Selanik’i ele geçirip, Yunanistan’da ve Yunan adalarında hava üsleri kuracaklarını, bu durumda da Türkiye ile Ortadoğu’daki İngiliz kuvvetlerinin ulaşımının tehlikeye girmiş olacağını, hatta İngiliz Filosunun İzmir Limanından istifade etmesine imkân kalmayacağı gibi, Çanakkale Boğazının girişinin de Almanların kapatacağını ifade etmiştir. Almanların Bulgaristan’da askerî havaalanları kurmakta uyguladıkları yöntemin aynısının İngiltere’nin de uygulayarak, Türkiye’de İngiliz hava üslerinin kurulmasına izin verilmesini Türkiye’den talep etmiştir. Churchill’in kanaatine göre böylelikle Türkiye’nin savunması sağlanmış hem de Romanya’nın petrol bölgesine taarruz imkânı kazanılmış olacaktı. Ayrıca Bakü’de İngiliz uçaklarının menzili içine girmiş olacağından, SSCB’nin Almanya’ya dolaylı yardım yapma konusunda tereddüt içerisinde olacağı gibi, Almanların da Yunanistan’a taarruz yapması önlenecekti. Türkiye’ye bu maksatla derhal on filoluk bir hava kuvveti ile yüz adet

⁵⁰⁸ ATASE Arşivi, İDH, 19.02.1940, 5-021-3.

⁵⁰⁹ Cemalettin Taşkiran, “1941 yılı Başında Türk-İngiliz Siyasi ve Askerî Görüşmeleri (Ocak-Şubat-Mart 1941)”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s. 285.

uçaksavar topu vermeyi ve ilk kademeyi teşkil edecek askerî personeli sivil olarak göndermeyi teklif etmişti.⁵¹⁰

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 6 Şubat 1941’de kabul ettiği İngiliz elçisine, Churchill’in mesajındaki esaslı talebi uygun görmediğini, Türkiye’nin savaşa girmesinde bir yararı olmadığını ve savaşa girmedikçe ne bugün ne de yarın İngiliz silahlı kuvvetlerinin Türkiye’ye girmesine izin verilmeyeceğini ve böyle bir talebin Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşmasında bulunmadığını belirtmiştir. Churchill’in mesajında söz ettiği Türkiye’yi biran önce teçhiz etmek konusu üzerinde ısrar etmiş ve bir taraftan daha önce Türkiye ve İngiltere arasında tespit edilmiş olan 25 milyon sterlinlik malzemenin gecikmiş olan teslimatını hızlandırmak, diğer taraftan da Türkiye’yi daha güçlü bir hale getirmek için bunun dışındaki teçhizat ve malzemenin Türkiye’ye teslimi konusunda “*genişlik ve sürat*” göstermek gerektiğini bildirmiştir.⁵¹¹

İngilizlerin Libya’da esir ettikleri İtalyanların üzerinde Türkiye’nin endüstri durumunu gösteren kroki ve bu tesislerde alınan aktif ve pasif hava savunma tedbirleri içeren bilgilere ait doküman bulunmuştur. Hava Müdafaa Genel Komutanlığı bu konuda bilgilendirilmiştir.⁵¹²

2.2.3. Almanya’nın Türkiye’yi İşgal Planları

Türk-İngiliz-Fransız Antlaşmasını Almanya bir tehdit olarak görmüş ve kapsamının daraltılması için çalışma yapmıştır. 14 Mart 1940’ta Alman Büyükelçisi Von Papen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye Türk-Alman antlaşma teklifi götürmüş ve buna antlaşmaya göre “*Türkiye tarafsızlığını Müttefiklere karşı silah zoruyla dahi*” koruyacaktı. Türkiye’nin savaşın dışında kalması durumunda bile Müttefiklere

⁵¹⁰ Türkiye’nin Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s. 41-42.

⁵¹¹ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), s. 43.

⁵¹² ATASE Arşivi, İDH, 03.02.1941, 1-050-1.

Trakya, Boğazlar ve Kafkaslarda bazı kolaylıklar sağlaması konusunda Almanya'nın çekinceleri olduğu İngilizler tarafından düşünülmekteydi.⁵¹³

1940-1941 yıllarında Türkiye'ye taarruz edilmesi konusunda Alman Genelkurmay Başkanlığı çalışmalar yapmaktaydı. 1939 yılı Kasım ayına kadar Türk ordusunda eğitmen olarak yapan General Ritter von Mittelberger⁵¹⁴, 10 Şubat 1941'de Alman Genelkurmayında Türkiye'nin savunma ve taarruz imkân ve kabiliyetleri konusunda bir konferans vermişti. Mittelberger'e göre, Türk Trakyasına yapılacak bir Alman taarruzu, Türk birliklerinin İstanbul'a çekilişlerini önlemek için hareketli birliklerle İstanbul yolu boyunca yapılmalıydı. Meydana gelecek kargaşadan yararlanılarak, bir tank birliği de İstanbul'un doğu kıyısına Anadolu'ya geçirilmeliydi. Anadolu'da yüksek dağ engellerinin bulunması nedeniyle birliklerin ilerlemesi ve ikmal konusunda da büyük zorluklar yaşanacağı, *“Türklerde tam bir ruhsal çöküntü olmazsa, tek tek gruplar halinde sert bir direnme”* ihtimali olduğunu Mittelberger değerlendiriyordu. Alman Genelkurmayı bu sırada Ordu Kurmayı Harekât Dairesi Başkanı Albay Heusinger'e *“Türkiye'ye karşı bir saldırı”* taslağı hazırlaması görevi verilmişti. Hazırlanan bu plan Almanya'nın Balkan taarruzunu yöneten 12'nci Ordu Komutanı Feldmareşal List tarafından Hitler'e sunulmuştu. Türkiye'yi işgal planı beş ana bölümden oluşmakta ve planda birçok harita, kroki ve ayrıntılı bilgiler mevcuttu. Trakya'da bulunan 28 Türk tümenine karşı 50 Tümen ihtiyaç duyulduğu planlanmış ve Karadeniz kuzeyinden Kafkaslara giriş ve Türkiye'nin işgali düşünülmüştür.⁵¹⁵ Türkiye'yi işgal planı şöyleydi: *“Çok gizli-Feldmareşal List'e özel-Türkiye'nin işgali ve İstanbul'da işgal komutanlığının kurulması konusu. Dosyanın içeriğinde Türk havaalanlarına ilişkin krokiler ve planlarla, arazi durumu ve ulaşım yollarını belirleyen krokiler; Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarına ilişkin 1/500.000 ölçeğinde bir başlıca yolları gösteren harita; İstanbul'un 1/15.000 ölçeğinde coğrafi ve askerî planı; Türkiye'deki askerî hedefleri belirleyen 1/100.000 ölçeğinde harita; İzmit Körfezinin 1/100.000 ölçeğinde haritası bulunmaktaydı. Bu belgeler üzerinde 'sadece servis gerekleri için kullanılacaktır' deyimi yazılmıştır. Harita ve planlar üzerinde de Türkiye'deki askerî*

⁵¹³ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 100.

⁵¹⁴ BCA, 21.11.1932, 30.18.1.2.32.72.1.

⁵¹⁵ **İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri, Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası 1941-1943**, May Yayınları, İstanbul, 1968, s. 132.

hedefler bir takım özel işaretlerle gösterilmişti. Bu hedefler uçak alanları, deniz inşaat tezgâhları, savaş gereçleri üreten fabrikalar, liman tesisleri, demir fabrikaları, tren antredepoları, tersaneler, askerî telsiz istasyonları, kimyevi madde yapan fabrikalarla diğer tesisleri kapsıyordu. Bu belgeler üzerinde bütün köprüler işaret edilmiş ve bunların yapımında kullanılan malzemeler de yanlarına yazılmıştı. Köprü yapım biçimine göre örneğin beton, demir, ahşap veya betonarme diye belirlenmişti. Belgelerde araziye ilişkin bilgiler olduğu gibi Türk birliklerinin nerede ve hangi güçte oldukları da yazılıydı. Ayrıca en elverişli gözleme noktalarının seçimi, işgal kuvvetlerinin nerelere, ne kadar dağıtılması gerektiği ve denizden nerelere çıkarma yapabilecekleri anlatılıyordu. Planda bunlardan başka rıhtımların ve depoların önem dereceleri, limandaki vinçlerin güçleri, sahil kesiminde çıkarma harekâtına en uygun noktaların derinlikleri konusunda ayrıntılı bilgiler de işaretlenmişti.” Bu plan içerisinde şöyle bir belge vardı: “Türkiye’yi işgal edecek veya Türkiye’den zorla geçecek her ordu için en güç durum Boğazlardan geçmektir. Bu konuda nasıl hareket edileceği ve eldeki olanaklar Karadeniz Boğazı ile İstanbul’a Marmara Denizine ve Çanakkale’ye ilişkin bilgi verilirken gösterilecektir. İşgal planınının 25 numaralı sayfasında da işgal birliklerinin İstanbul’un çeşitli noktalarına nasıl dağılacığı hakkında bilgi verilmektedir. Bu sayfada birliklerin ve özellikle komuta ve kurmay heyetlerinin ancak Beyoğlu semtinde uygun biçimde yerleşebileceği belirtilmektedir. Beyoğlu’nda yedi büyük otelin bulunduğu, bunların en iyilerinin Pera Palas ve Tokatlıyan otelleri olduğu ve daha birçok küçük otelin bulunduğu yazılmaktadır. Bunların dışında Beyoğlu’nda Fransız ve Alman okulları gibi sağlam ve büyük binalarında bulunduğu ve buralara askerî yöneticilerin yerleşebileceği önerilmektedir. Taksim alanı çevresinde de taşıt araçlarının korunması uygun büyük kışlalar bulunduğu da ayrıca belirtilmiştir.” İşgal planında denizden yapılacak çıkarma harekâtı ile ilgili öneriler şöyle açıklanmıştır: “Karadeniz’in kuzey kıyılarına çıkarma yapmak son derece güçtür. Bunun nedeni de bu bölgenin fırtınalı ve sarp kaylardan oluşmasıdır. Buralara ancak küçük balıkçı kayıkları ile çıkartma yapılabilir. Daha ötede, Marmara kıyıları hafif meyilli olduğu için buraya çıkartma daha kolaylıkla gerçekleşir. Ancak buranın Çatalca müstahkem mevkiinin ateşi altında olduğu unutulmamalıdır.”⁵¹⁶ Bu planda özellikle İstanbul’un

⁵¹⁶ Turhan Aytul, “Türkiye’yi Titreten Yıllar”, **Milliyet Gazetesi**, 22.04.1979, s. 5.

ele geçirilmesinin ön planda tutulduğu, boğaz geçişinin yapılması ve Anadolu yakasının işgalinin yeterince düşünülmediği görülmektedir. Denizden karaya yapılacak çıkarma harekâtında arazi şartlarının olumsuzluğu ile savunma mevzilerinin bulunuşu çıkarma harekâtının başarız olacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. 1940-1941 kış aylarında Hitler'in en büyük uğraşısı Rusya veya Türkiye'ye taarruz konusunda bir tercih yapmak olmuştur. Alman generallerinin bir kısmı Türkiye'ye saldırmaktan yanaydı, böylelikle gelecekte hem Rusya'ya Kafkaslar'dan da girilebileceği, hem de Süveyş Kanalına da ulaşılacağı düşünmekteydi. Hitler'in kararının ise önce Rusya'yı yenmek ve sonra Türkiye'yi işgal etmek olduğu görülmektedir.

2.2.4. Bakû Planlarının Açıklanması

Almanya 3 Temmuz 1940'ta Fransa'da ele geçirdiği bazı gizli belgeleri açıklamıştı. Bu belgeler arasında Türkiye'yi yakından ilgilendiren Bakû planı ile ilgili belgeler de bulunuyordu.⁵¹⁷ Bakû olayı kısaca SSCB'nin Bakû petrol yataklarına Müttefikler tarafından bombardıman harekâtı yapılması planıdır. Bu harekât gerçekleşmemiş olmasına rağmen çeşitli tartışmalar neden olmuştur.⁵¹⁸ Almanya, bu gizli belgeler açıklanmakla Batılı devletlerle SSCB'nin ve Türkiye ile SSCB'nin ilişkilerini bozmayı amaçlamıştı. Sovyet basını gizli belgelerin açıklanmasından sonra Türkiye'yi sert bir şekilde eleştirmiş ve SSCB'nin Ankara büyükelçisi Terentiev Moskova'ya geri çağırılmıştır. Türk basınında da Almanya aleyhine bir hava doğmuş, Türk Hükûmeti Almanya'nın açıkladığı belgelerin tahrif edilmiş olduğunu ileri sürmüştü.⁵¹⁹

Başvekil Refik Saydam'da 12 Temmuz 1940'ta TBMM'de yaptığı konuşmada Bakû olayını *“Bir ecnebi ajansı bir takım vesikalar neşretmekte ve*

⁵¹⁷ Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, 1. Cilt, s. 502.

⁵¹⁸ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 100.

⁵¹⁹ Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, 1. Cilt, s. 503.

aralarında Türkiye'ye teallûku olanlar da bulunmaktadır. Bu ayın üçüncü gününden beri bir takım ecnebi gazetelerinde vesika neşriyatı ile beraber bu vesikalara dayanan yazılar yazılmakta ve propagandalar yapılmaktadır. Vesikaların doğru veya yanlış neşri, Türk Milletini ve Hükûmetini hiçbir veçhile endişeye düşürecek mahiyette değildir. Hükûmetiniz, çok temenni ediyor ki bu vesikalar tahrife uğramadan neşredilsin. Çünkü dürüst ve açık siyasetimizden emin olduğumuz için, neşredilecek her hangi bir vesika bu dürüst siyasete yeni deliller ilavesinden başka netice vermez” şeklinde ifade etmiştir.⁵²⁰ Hükûmet bu olayın propaganda amaçlı olduğunu ve belgelerin gerçeğinin yayımlanmasının önemli olduğunu ifade ederek kendinden emin bir tavır içinde olduğu görülmektedir.

İsmet İnönü'de Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Papan ile yaptığı görüşmede, Almanya'nın Fransız gizli belgelerini açıklamakla, Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaya ve Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nu düşürmeye çalıştığı için, Berlin'e üzüntü duyduğunu bildirmiştir.⁵²¹ Ayrıca İnönü ile yapılan mülakatta Bakû petrol yataklarının bombalanması için Türkiye Müttefiklerle anlaşma mı soruna karşılık “Bu iddia mesnetsizdir. Ruslarla bir savaşa sürüklenmek istemiyorduk. Nasıl olabilirdi ki? Sovyetler'le Almanlar ittifak kurduktan sonra Müttefikler bombalamayı düşündüler. Bu konuda bizim mutabakatımızı aldıkları söylentisi ortaya çıktı. Hâlbuki bunu onaylamadık.”⁵²²

Belgelerin yayımlanmasının asıl maksadı Türkiye ve SSCB ikili ilişkilerinin bozulmasını sağlamaktı ancak Türkiye ile SSCB'nin arası biraz soğumakla birlikte bir bunalım çıkmamıştır. Dışişleri Bakanı Molotov 1 Ağustos 1940'ta yaptığı açıklamada “Türkiye'yle ilişkilerimizde esaslı bir değişiklik olmamıştır. Yalnız Alman Beyaz Kitabında yayımlanan belgeler Türkiye'de yapılmakta olan faaliyetin bazı yeni tezahürlerini nahoş bir şekilde aydınlatmıştır. Bilahare ve Türkiye'deki Fransız Büyükelçisi Massigli tarafından verilmiş olan izahat dokümanların mümeyiz vasıfları itibarıyla hiçbir değişiklik husule getirmemiştir” demiştir. Bunalım çıkmaması iki nedene bağlı olduğu değerlendirilmiştir. Birincisi Türkiye'nin tarafsızlık siyasetini izlemekteki ısrarı olmuştur. İkincisi, SSCB'nin durumunun

⁵²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 12.07.1940.

⁵²¹ Zehra Önder, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, çev.: Leyla Uslu, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s. 65.

⁵²² Önder, *age.*, s. 332-333.

kritik olması ve ileride SSCB'nin daha güçlendiği ve çevresindeki gelişmelerden daha kuşkulu hale geldiğinde bütün bu olayların birikiminin Türkiye'nin aleyhine kullanılacağı düşüncesi kaynaklandığı belirtilmiştir.⁵²³

2.2.5. İtalya'nın Savaşa Girişi ve Türkiye'nin Durumu

10 Haziran 1940'ta İtalya'nın Müttefiklere savaş ilan etmesiyle birlikte savaşan tarafların en önemli endişesi İtalya'nın savaşa girişine Türkiye'nin vereceği tepkinin ne olacağı konusuydu.⁵²⁴ İtalya'nın savaşa girmesi Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da imzaladığı anlaşma gereğince savaşa katılması gerekiyordu. Çünkü Avrupa'da meydana gelen bir savaş Akdeniz'e gelmişti.⁵²⁵ İngiltere bu gelişme karşısında Türkiye'den ittifaktan kaynaklanan taahhütlerini yerine getirmesini, İtalya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini sona erdirmesini, ordusunun seferberlik hazırlığı yapmasını, İngiltere'ye deniz ve hava üssü tahsis etmesini, İtalya'ya savaş ilan etmesini istemişti.⁵²⁶ Türkiye'nin savaşa girmemesi stratejik açıdan önemliydi. Türkiye'nin Almanya ile savaşması durumunda geçit vermesi veya yenilmesi halinde Ortadoğu'nun güvenliği tehlike altına girebilirdi.⁵²⁷

Fakat Selim Deringil'e göre: *"Ancak eldeki verilere daha gerçekçi açıdan bakınca bu görüşün yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. İngiltere Türkiye'yi savaşa sokmak için elinden geleni yapmıştır. Fakat bütün bu zorlamaların yeterli olmadığını ve daha fazlasına da gücünün yetmediğini gören İngiltere, ancak bundan sonra 'zevahiri kurtarma' babından Türkiye'nin kararını onayladığı yolunda resmî açıklama yapmıştır."*⁵²⁸

İngiltere'nin bir endişesi de İtalya'nın savaşa girmesinden birkaç gün sonra Mussolini'nin *"İtalya denizde ve karada komşumuz olan diğer güçleri savaşa*

⁵²³ Baskın Oran, *"Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)"*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, (1970), s. 51.

⁵²⁴ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 113; Aydın, *"İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945"*, s. 425.

⁵²⁵ Fahir H. Armaoğlu, *"İkinci Dünya Harbinde Türkiye"*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 2, (1958), s. 150.

⁵²⁶ *Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, s. 8.

⁵²⁷ Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, *"İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası"*, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.146.

⁵²⁸ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 113.

sokmak niyetinde değildir. İsviçre, Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye, Mısır bu sözlerimi not etsinler; gerçekler bu sözleri mutlak biçimde sorgulayacaklar” açıklamasında bulunmuş olmasıydı.⁵²⁹ İtalya’nın Balkanlara ya da Türkiye’ye saldırma ihtimali karşısında Türk Ordu birlikleri Adana ve İzmir’e intikal etmiş, İzmir bölgesi ve limanda tahkimat işleri yapılmıştı.⁵³⁰ İsmet İnönü 5 Haziran 1940’ta Trakya’da incelemelerde bulunmuş ve hava meydanları için demir ağ meselesi, Trakya’da yapılan tahkimatı ve yeni gelen hava toplarının talim ve terbiyesi konularını denetlemiştir.⁵³¹

TBMM’nin 26 Haziran 1940 tarihli oturumunda Başvekil Refik Saydam’ın yaptığı konuşmada, “İtalya’nın harbe girmesi üzerine hadis olan vaziyeti Cumhuriyet Hükûmeti etrafı ile tetkik etmiş ve Üçlü Muahadenenin cüz’ü mütemmimi olan 2 numaralı protokol hükmünü tatbik karar vererek icap ed en tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye hâlihazırdaki gayri muhariplik vaziyetini muhafaza etmektedir. Memleketimizin emniyeti ve müdafaası için bir taraftan askerî hazırlıklarımıza devam etmekle beraber, diğer taraftan her zamankinden fazla uyanık durmak mecburiyetindeyiz”⁵³² diyordu. Türkiye’nin bu kararında SSCB’nin belirsiz tutumu ve daha büyük oranda ise Batı Cephesinde Alman Ordusu’nun kazandığı zafer ve Fransa’nın kısa bir süre içinde beklenilmeyen şekilde çöküşünün önemli bir etkisi olmuştur. Alman Ordusu’nun Fransa Ordusu’nu kısa zamanda saf dışı etmesinden sonra Avrupa’daki siyasi ve askerî güç dengesini değiştirmiş, Mihver güçlerinin Avrupa kıtasında üstünlük sağlaması Türkiye’nin bu duruma yaklaşımında değişiklik yapmasına neden olmuştu.⁵³³

2.2.6. Türkiye ve Balkan Paktı

⁵²⁹ Önder, *age.*, s. 70.

⁵³⁰ Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 1, s. 302.

⁵³¹ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, 1. Cilt, 3. bs., haz.: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 287.

⁵³² TBMM Zabıt Ceridesi, 26.06.1940.

⁵³³ Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 1, s. 307.

Türkiye'nin girişimi ile 1934 yılında Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Paktı kurulmuştur.⁵³⁴ Ancak Arnavutluk ve Bulgaristan pakta katılmaz. 1939 yılında Türk Dışişleri Bakanı inisiyatifi ele alarak Balkan Paktını güçlendirmeye çalışır. Türkiye özellikle Bulgaristan'ın pakta üye olmasını önemsemişti, çünkü Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettiği topraklar vaat edildiği takdirde Bulgaristan'ın karşılıklı olarak İtalyan, Sovyet veya Alman birliklerinin Bulgaristan'ı geçerek Türk boğazlarını ilerlemesinin mümkün olabileceğini düşünmüştü. SSCB ile Almanya'yı tehdit olarak Romanya Türkiye'nin Bulgaristan'ın Balkan Pakt'ına girmesini sağlama çabalarına katılır, çünkü SSCB'nin Bulgaristan üzerinden Boğazlara geçişi zorunlu olarak Romanya topraklarından olacaktı. Türkiye ile Romanya'nın bu konudaki çabalarını Yunanistan'da desteklemiştir. Bulgaristan Balkan Pakta giriş için Romanya'ya ait olan Dobruca ile Yunanistan'ın Trakya kesiminin geri verilmesini şart koşmuştu. Toprak konusunda Romanya ve Yunanistan'ın Bulgaristan ile anlaşması mümkün olmamıştır. Bu durumda geriye SSCB'nin Bulgaristan nüfuzunu kullanarak Türkiye 1939 yılının sonuna doğru söz konusu tehlikeyi önleyebilecek bir anlaşmanın yapılması için Türk Dışişleri Bakanı Bulgaristan'ın Balkan Pakta katılmasını sağlamak amacıyla Londra ve Paris'i ziyaret etmekte sağlaması kalıyordu.⁵³⁵ İsmet İnönü bir görüşme sırasında Romanya Dışişleri Bakanına Balkan Devletlerinin ortak çıkarları olduğunu ve Mihver Devletlerin Balkanlar üzerindeki etkisinin son derece tehlikeli sonuçlar verebileceğini belirtmişti. İnönü'nün amacı, Mihver devletlerinin Balkanlara saldırı ihtimaline karşı ortak bir tutum almasını sağlamaktı.⁵³⁶ Batıda Almanya'nın Doğuda ise Japonya'nın kendisini tehdit ettiğini düşünen SSCB'de kolektif bir güvenlik sistemi yaratmaya çalışır; bu nedenle Balkan Pakta ile yakından ilgilenir. Ancak 1939 yılının yaz aylarında SSCB bu tutumunu değiştirir. Bu sırada İngiltere Almanya ve SSCB'ye karşı Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Romanya'nın arasında bir ittifak kurulmasını öngörmüş, ancak Türkiye'nin İtalya'ya karşı olan olumsuz tutumu nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Balkan Pakta derin bölünmeler başlamış, Yunanistan dışında hiçbir Balkan Pakta üyesi Türkiye'nin yanında yer

⁵³⁴ 2381 sayılı “*Balkan Anlaşma Misakının Tasdikine Dair Kanun*” ile TBMM’de onaylanmıştır. **Resmî Gazete**, 06.03.1934, Sayı: 2651

⁵³⁵ Önder, **age.**, s. 55.

⁵³⁶ Koçak, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 1, s. 296.

almamıştı. Yugoslavya ise Türkiye'yi Balkan Paktından ayrılmakla tehdit etmiş ve Temmuz 1939'da Türkiye'nin içerisinde bulunmayacağı, tarafsız bir Balkan Bloku kurulması için girişimlerde bulunmuştur. Yugoslavya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan tarafından blok kurulması planı gerçekleşemeyecekti. Bulgaristan'ın Balkan Paktına katılmayacağı anlaşılmış, Türkiye, Bulgaristan ile gergin olan ilişkilerinin yumuşamasını sağlamak amacıyla 13 Ocak 1940'ta Türk-Bulgar Ortak Bildirisini kabul etmiştir. Bildiride Türkiye ve Bulgaristan, Balkanlarda barıştan yana olduklarını açıklamış ve birbirlerinin tarafsızlıklarına saygı göstereceklerini karşılıklı olarak garanti etmiştir. Ayrıca Türk-Bulgar sınırındaki askerî birlikler de karşılıklı olarak geri çekilmesi ifade edilmiştir. Türkiye son bir çaba daha göstererek Yunanistan ile Bulgaristan'ın katılımı ve ABD'nin desteği ile üyeleri SSCB, İngiltere ve Türkiye'den oluşacak bir Balkan Paktı önermiştir. Ancak bu öneri destek bulmamış ve böylece yeni bir Balkan Paktı kurulması düşüncesi gerçekleşmemiştir.⁵³⁷

1939 yılı Ekim ayında Boğazların Türkiye ile müştereken savunmasını isteyen SSCB 1940 Kasım ayında bu taleplerini somutlaştırmış ve müşterek savunmanın bir aracı olan kara ve deniz üsleri talep etmiştir.⁵³⁸

2.2.7. Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'nin Durumu

Fransa'nın yenilmesinden sonra Hitler Avrupa'da hâkimiyeti sağlamış ve İngiltere'yi ağır hava hücumları ile tahrip etmeyi düşünmüştü. Alman, Japon ve İtalyan diplomatları Berlin'de bir araya gelerek 27 Eylül 1940'ta Rusya ve Amerika Birleşik Devletlerini;⁵³⁹ Almanya Avrupa'yı ve Japonya Çin'i tamamen işgal edinceye kadar tarafsız durumda tutmak amacıyla bir anlaşma yapmıştır.

11 Haziran 1940 tarihli Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik tarafından hazırlanan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Trakya Bölgesinde yaptığı teftişine ait rapor şöyledir: "*Cumhur Reisi Millî Şefimizin beş gün süren Trakya teftişlerinde*

⁵³⁷ Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 1, s. 297-298; Önder, **age.**, s. 58-60;

⁵³⁸ Numan Özdalga, **Türk Boğazlarının Tarih İçindeki Önemi**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1965, s. 76.

⁵³⁹ Fethi Işın, **II. Dünya Harbi Özeti**, Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube, Deniz Basımevi, Ankara, 1949, s. 32.

iradeler ile birlikte bulunmak şeref ile bahtiyarım. Büyük Şefin ordu ve tahkimat teftişleri sırasında şehir, kasaba ve köylerde aldıkları malumat ile edindikleri duygular kendilerini memnun bırakmıştır. İmar hareketlerinin her yerde bilhassa geçen seneden tanıdıkları birçok köy ve kasabaların daha çok ileri gidişi halkın birlik salabatile Büyük Şefle Hükûmetimize ve ordumuza inanarak normal ve ferahlı çok uyanık bulunanları fena propagandaya karşı kulak verilmemesi, ziraat hareketlerinin genişliği ve çeşitli ekin işlerini tamamlamaları sevinç ve ferahlığını artırmıştır. Millî Şef dün Umumi Müfettişlik konağında birkaç saat istirahat buyurmuş ve ordu evindeki ziyafete şeref verdikten sonra bugün Ankara'ya hareket üzere otomobillerle tam gece yarısında Kırklareli'ndeki hususi trenlerine binmişlerdir. Millî Şefe tek bir kalp gibi bağlı olarak çalışmalarını, büyük eserlerini görmüş bulunan Reiscumhurun yüksek iltifatlarından aldığım yeni hız ve heyecan ile yüksek katınıza bu raporu saygı ile sunarım.”⁵⁴⁰ Bu rapor Dâhiliye Vekili Faik Öztrak'a gönderilmiş daha Dâhiliye Vekâletinden kapak yazısı ile Başvekâlete gönderilmiştir. Trakya bölgesindeki tahkimat ve inşaat faaliyetleri konusunda oldukça iyimser hazırlanmış bir rapor olduğu görülmektedir.

Türkiye ihtiyatlı bir manevra yaparak Balkanlardaki çatışmaların ortasında aktif tarafsızlık politikasını sürdürebilmek için, Almanya ve İngiltere arasında dengeyi sağlamış bunu savaş boyunca sürdürmüştür. 9 Ocak 1941'de Saraçoğlu İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'e Türkiye'nin hangi durumlarda savaşa katılacağını şöyle açıklamıştır:

1. Bulgaristan Yunanistan'a saldırırsa,
2. Almanya ve Bulgaristan Türkiye'ye saldırırsa,
3. Almanya, SSCB, İtalya ve Bulgaristan Türkiye'ye saldırırsa,
4. Bulgaristan pasif kalır, Almanya tek başına Yunanistan'a saldırırsa,
5. Selanik saldırıya uğrarsa.

Ancak bu görüşmenin ardından, Türk Hükûmeti resmî bir açıklama yapma konusunda karar verilmediğini açıklamıştır. Tarafsızlık siyasetinin dış politikayla ilgili esası gereği Türkiye sadece topraklarının doğrudan tehdit edilmesi halinde

⁵⁴⁰ BCA, 13.06.1940, 030.10.00.00.73.481.9.

savaşa giriş nedeni olarak görüldüğü anlaşılmıştır. 13 Ocak 1941’de Alman birliklerinin Yugoslavya ve İtalya’ya girmesi halinde Türkiye’nin Almanya ve İtalya’ya savaş ilan etmesi İngiltere tarafından resmî olarak istenir.⁵⁴¹

Almanya’nın Balkanlarda ilerlemesini durdurabilmek için Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında bir hareket birliği oluşturmak ve Türkiye’nin savaşa girmesi yönündeki düşüncesinde olan İngiltere Hükûmeti, 26 Şubat 1941’de Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanını Türkiye’ye göndermiştir. Başbakan Refik Saydam, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın katılımı ile yapılan görüşmelerde, İngilizler, Alman kuvvetlerinin Bulgaristan yolu ile Yunanistan’a saldırması ihtimalinin çok kuvvetli olduğunu, bu durumda İngilizlerin ellerindeki bütün imkânlarla Yunanistan’a yardım edeceklerini belirtmişler ve Türkiye’nin Almanya’ya savaş ilan etmesini istemişlerdir. Türkiye tarafından verilen cevapta ise, Almanların Boğazları ele geçirmek amacı ile Türkiye’ye saldırılarının da aynı derecede ihtimal dâhilinde olduğu ve Alman saldırısı halinde Sovyetlerin de Kafkas cephesinden Türkiye’ye saldırılarının beklenebileceği, teçhizat yönünden esasen çok zayıf bir durumda olan Türk ordusunun Alman saldırısını tahrik etmesinde bir anlam bulunmadığı, ancak saldırı halinde Türkiye’nin kendisini korumaya azimli olduğu ifade edilmiştir. Toplantı sonunda Türk ordusunun desteklenmesine devam edilmesi ve Kuzey Afrika’da ele geçen İtalyan savaş malzemesinin Türk ordusuna verilmesi olanağının araştırılması kararlaştırılmıştır.⁵⁴²

2.2.8. Bulgaristan’la Saldırmazlık Paktı

Sovyetler Birliği, Polonya’nın taksiminden sonra Finlandiya, Baltık ülkeleri ve Basarabya’yı almak çeşitli faaliyetlerde bulunmuştu. Baltık bölgesinde Sovyet yayılması önlemek amacıyla Almanya Sovyetler Birliğinin Türkiye tarafından tehdit edildiğini ileri sürmüştü. 1 Aralık 1939’da Alman propagandası, Kafkas Cephesinde Türk askerî birliklerinin arttırıldığını Sovyetlerin buna karşı tedbir almak

⁵⁴¹ Önder, *age.*, s. 99-100.

⁵⁴² **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 45-46.

mecburiyetinde kaldığını, iki devlet arasında bir savaş çıktığı takdirde Rusların elinde bulunan imkânlardan söz edilmekte ve bu doğrultuda, eğer İngilizler bir Türk-Sovyet savaşında karışacak olurlarsa Kürtlerin, Arapların, Suriye ve Irak'ın alacakları durumu tartışarak bütün Asya meselesinin kökünden çözüleceği, Hindistan'ın tehdit edileceği ve bunu ancak Rusya'nın yapabileceği yazılmakta ve Rusya'nın Türkiye üzerinden sıcak denizlere inmesi tavsiye olunmuştur.⁵⁴³

1941 yılında Almanya'nın Balkanlara inmesi ve özellikle Yunanistan'la Boğazlara yöneltileceği görüşünü veren askerî harekât hazırlıklarının artışı, Bulgaristan'ın gittikçe Mihvere doğru kayması, hem Türkiye ve Müttefikleri hem de SSCB tarafından endişe ile izlenmiştir. 13 Ocak 1940 tarihli Hudutlardaki Kuvvetlerin Çekilmesine dair antlaşmadan bir yıl sonra yayımlanan 17 Şubat 1941 tarihindeki Türk-Bulgar Ortak Demeci artık Bulgaristan'ın Üçlü Pakt'a yani Alman cephesine iyice kaymasından sonra gelmekle birlikte son gelişmeler karşısında iki ülkenin karşılıklı durumlarını belirlemesi ve özellikle Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı bir harekâta araç olmasını önleyecek bir havanın geliştirilmesi bakımından önemli olmuştur.⁵⁴⁴

Türk-Bulgar Ortak Bildirisi şöyledir: *“Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Krallığı arasında bozulmaz barış, içten ve sonsuza dek dostluk olacağını belirleyen Dostluk Andlaşmalarına bağlı bulunarak; Birbirinin güvenlik ve dokunulmazlığına (toprak bütünlüğüne) saygılı olmakla, en güç zamanlarda barış ve esenliğin sağlanmasına yararmış olan bu güven verici politikayı sürdürmek isteğiyle; Olayların ışığında yeniden görüş alışverişinde bulunmaya karar vermişler ve başka ülkelerle yapılmış bağitları zedelemeksizin aşağıdaki noktalar üzerinde anlaşmışlardır:*

1. Türkiye ve Bulgaristan her türlü saldırıdan kaçınmayı dış politikalarının değişmez bir ilkesi sayarlar.

2. İki Hükümet, birbirlerine karşı en dostça niyetler beslediğinden, iyi komşuluk ilişkilerinde, karşılıklı güveni korumak ve onu daha da geliştirmek istegindedirler.

⁵⁴³ Selahattin Ertürk, **Propaganda ve Beşinci Kolun İkinci Dünya Harbinde Oynadığı Roller**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1951, s. 32.

⁵⁴⁴ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 50.

3. İki Hükûmet, ülkeleri arasındaki ticaret ilişkilerinde, ekonomik durumlarına uygun olarak en büyük gelişmeyi sağlayacak olanakları araştırmaya hazır olduklarını açıklarlar.

4. İki Hükûmet, kendi basınlarında çıkacak yazıların, iş bu demecin konusunu oluşturan dostluk ve karşılıklı güvenden esinleneceğini umut etmek isterler.”⁵⁴⁵

Bu antlaşma ya İngiltere'nin büyük tepkisi olmuştur. İngiltere'nin görüşü; Bulgaristan'ın artık Türkiye'den korkusu kalmayacak ve Almanya'ya kapılarını kolaylıkla açabilecekti. Türk-Bulgar Demecinin yayımlanmasından sonra, Türkiye'den kendisine karşı askerî bir harekât olmayacağını garanti altına alan Bulgaristan, 1 Mart 1941'de Mihver'e katıldığını açıkladı. Aynı gün Alman Orduları Bulgaristan'a girdi.⁵⁴⁶

2.2.9. Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisi

Balkanlardaki durumun kötüleştiği, Bulgaristan'a Alman ordusunun yerleştiği bir zamanda, Türkiye, Bulgaristan'ın Almanya ve SSCB arasında paylaşılacağından endişe duymaktaydı. Balkanların Almanya'nın eline geçmesinden sonra Boğazların da Alman kontrolüne girmesi olasılığından kuşkulanan SSCB, Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmişti. Türk Hükûmeti ise bir Alman saldırısı ihtimali olduğu gibi Almanya ile anlaşma içinde bulunan SSCB'nin bir saldırısından endişe duymaktaydı. Böyle bir ortamda SSCB ile güven içinde olmak Türkiye için önemliydi. SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Vişinski 9 Mart 1941'de Türk Büyükelçisi Haydar Aktay'ı makamına çağırdı. İngiltere'den edindikleri bilgilere göre Türkiye'nin savaşa girmek zorunda kaldığı takdirde Sovyetlerin Türkiye'nin güç durumundan faydalanarak kendisine saldıracağından korktuğunun anlaşıldığını, fakat Türk basınında çıkan haberlerin gerçeği yansıtmadığını ve saldırıya uğraması ve kendini savunmak için savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin 1925 Saldırmazlık Antlaşması temelinde Sovyetlerin “tam anlayışına ve tarafsızlığına” güvenebileceğini bildirdi.

⁵⁴⁵ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt:1, s. 638-641.

⁵⁴⁶ Necdet Ekinci, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, **Türkler**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2003, s. 710.

Türkiye'nin de benzer bir güvence vermesinden sonra, Türkiye'nin önerisiyle bu karşılıklı güvenceler 25 Mart 1941'de saldırmazlık bildirisini ile kamuoyuna duyuruldu.⁵⁴⁷ 1925 Türkiye-SSCB Saldırmazlık Paktına atıf yapan bildiriye göre; *“Türkiye savaşa girmek zorunda kalırsa, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin zor durumundan yararlanarak ona saldıracağı yolunda yabancı basında çıkan haberler üzerine, bu konuda bilgi edinmek girişiminde bulunan Türk Hükûmetine, Sovyet Hükûmeti şunları bildirmiştir:*

1. *Bu gibi haberler Sovyet Hükûmetinin tutumuna kesinlikle uymamaktadır.*

2. *Eğer Türkiye gerçekten saldırıya uğrar ve topraklarını savunmak zorunda kalırsa, o zaman Türkiye, Sovyetler Birliği'yle arasındaki Saldırmazlık Antlaşmasına dayanarak Sovyetler Birliğinin en geniş ölçüde anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir.*

*Türk Hükûmeti, bu demeci için Sovyet Hükûmetine içten teşekkürlerini açıklamış ve Sovyetler Birliği de böyle bir durumla karşılaşarsa, Türkiye'nin en geniş biçimde anlayışına ve tarafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir.”*⁵⁴⁸

25 Mart 1941 tarihi saldırmazlık bildirgesinin yayımlanmasına rağmen Sovyet istihbarat organları Türkiye konusunda gizli bilgiler toplamaya devam etmişti. Sovyet ordusunun Transkafkasya Dairesi İstihbarat Birimi 1941 yılı Nisan ayında Türkiye'deki durum ve dış politika ile ilgili topladığı gizli raporları hizmet içi kullanım için bir kitapçık haline getirmişti. Raporunda, Türk basınında SSCB ile ilgili formalite gereği dostluk eğilimi sergilendiği fakat doğu illerinde yaşayan halk arasında SSCB karşıtı propaganda yapıldığı, köylerde muhtarların SSCB'nin saldıracağını söylediği ve halk arasında savunma tedbirlerinin artırıldığı yazılmıştı.

⁵⁴⁷ *“Alman kuvvetleri 1941 başından itibaren Balkanlara inmeye, Romanya ve Bulgaristan'a girmeye başladı. Rusya Balkanların Almanya tarafından işgalini endişe ile karşıladı. Kara muharebelerini tasfiyeye muvaffak olan Alman orduları şimdi bütün güçleriyle Rusya üzerine yürüyebileceklerdi. Rusya bu korku içinde askerî ve siyasi hazırlıklara koyuldu. Bu cümleden olmak üzere şimdiye kadar başının üstünde Demoklasin kılıcı gibi asılı durduğu Türkiye ile münasebetlerini düzenlemek, Rus korkusundan azade kılınacak Türkiye'yi Almanya'ya karşı harekete geçmekte serbest bırakmak, Almanya Rusya üzerine yürüdüğü takdirde Türk tarafsızlığını elde etmek, Türkiye'nin Almanya tarafına geçmek ihtimali mevcut ise bu ihtimali de ortadan kaldırmak lazımdı. Bu maksatlarla Sovyet Rusya 25 Mart 1941'de, bir taarruza uğradığı takdirde Türkiye'ye karşı tarafsız kalacağı yolundaki eski taahhüdünü teyiden ilan etti.”* bk. Rıfki Salim Burçak, *“İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi”*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, (1997), s. 196; Aydın, *“İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”*, s. 437.

⁵⁴⁸ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)*, C. I, s. 644.

Belgede daha sonra Erzurum, Sarıkamış, Artvin ve Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerinde Türk ordusundaki askerlerin sayısı, silah ve mühimmatı, yedekteki subayların orduya alınmaları konularında bilgi verilmişti.⁵⁴⁹

2.2.10. 18 Haziran 1941 Tarihli Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması

1941 yılında Balkan'lara yerleşen Alman birlikleri Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmekteydi. Türkiye Almanya ile bir çatışmaya girmekten kaçınmıştı. Almanya'da SSCB'ye saldırmadan önce Türkiye'yi kendi safına çekmek istediği için iki ülke yakınlaşmıştır.⁵⁵⁰ “*Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop asker ve teçhizat transit geçişi konusunda Almanya'ya geniş haklar tanıyan bir antlaşma istiyordu. Karşılık olarak Türkiye-Bulgaristan sınırının Türkiye lehine değiştirilmesi ve Ege Denizindeki adalardan birinin Türkiye'ye verilmesini öneriyordu.*”⁵⁵¹ Türk Hükûmeti İngiltere ile ilişkileri rahatsız edebilecek hiçbir şey yapmak istemediğinden İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugesessen'i Türk-Alman görüşmelerinden haberdar eder ve bu konuda sürekli bilgi verir.⁵⁵² Türkiye'nin Alman safına geçebileceğinden endişelenen İngiltere bir taraftan Türkiye'ye Almanya ile yapılacak siyasi bir antlaşmadan Türkiye'nin hiçbir kazancı olmayacağı ve böyle bir antlaşmadan sonra dış politikasında siyasal bağımsızlığını devam ettirmekte güçlük çekeceğini hatırlatırken, diğer taraftan ABD'yi de devreye sokarak olası bir Türk-Alman antlaşmasını önlemeye çalışıyordu. Ancak bir süre sonra İngilizler taktik değiştirerek yapılacak antlaşmayı önlemek yerine antlaşmaya Türkiye'nin İngiltere ile olan ittifakını zayıflatmadığı yolunda bir açıklama eklenmesini sağlamaya çalışmaktaydılar. Türkiye Almanya ile sürdürülen görüşmelerde antlaşmanın giriş kısmında Türkiye'nin İttifakına zarar gelmeyeceği şeklinde bir kayıt konulması ve eğer Türkiye üçüncü bir tarafın saldırısına uğrarsa İngiltere'nin yardımını isteme hakkını saklı tutulması konularında ısrarcı oldu.⁵⁵³

⁵⁴⁹ Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**, çev.: Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s. 67-68.

⁵⁵⁰ Önder, **age.**, 148.

⁵⁵¹ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 141.

⁵⁵² Önder, **age.**, s. 149.

⁵⁵³ Aydın, “*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*”, s. 444.

Sonunda 18 Haziran 1941’de imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Paktına göre, Türkiye Cumhuriyeti ile Alman Reich’ı, “*Aralarındaki ilişkileri karşılıklı güven ve içtenlikle dostluk temeline oturtmak isteğiyle ve her birinin bugün varolan [Uluslararası] yükümlülükleri saklı kalmak üzere, bir antlaşma yapmaya karar vermişler*” ve aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

1. *Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich’ı topraklarının dokunulmazlığına ve bütünlüğüne, karşılıklı saygı göstermeyi ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, birbirine karşı her türlü harekâttan kaçınmayı yükümlenirler.*

2. *Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich’ı ortak yararlarına olan tüm sorunlarda, bunların çözümü için anlaşma sağlamak üzere, bundan böyle aralarında dostça temasta bulunmayı yükümlenirler.*

3. *İmzası günü yürürlüğe girecek olan bu andlaşma 10 yıl süre için geçerlidir. Bağlı Yüksek Taraflar, Andlaşmanın süresinin uzatılması konusunu, zamanı gelince aralarında kararlaştıracaklardır.*”⁵⁵⁴ Andlaşmanın giriş kısmında yer alan “*mevcut yükümlülükleri saklı kalmak*” kaydı Türkiye açısından, yeni antlaşmanın Türkiye’yi 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı ve 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması hükümlerine aykırı davranmaya zorlayamayacağı anlamına gelmekteydi.

Niyazi Berkes’in Türk-Alman Dostluk Antlaşması ile ilgili değerlendirmesi “*Almanya ile Rusya arasındaki savaş, Türkiye’nin müttefiki olan İngiltere’nin böyle bir savaş karşısında ya tarafsız kalacağı ya da Hitler’le uzlaşmaya gideceği beklendiği için, İnönü hükûmeti de aynı siyaseti benimsedikten başka Rusya’nın yıkılması sonucunda Türkiye’ye de yararlar sağlanacağı umudunu besliyordu. Saracoğlu’nun ‘İngiltere ile müttefik, Almanya ile dost olma’ sloganı bu siyaseti özetler. Bunun doğal sonucu olarak Almanya’ya karşı tarafsızlık siyaseti gütmeyi önlemeye yönelik bir Batı baskısı olamayacağı von Papen’e temin edildi; bu güvence onun Almanya ile de bir dostluk antlaşması yapılması yönündeki girişimi kolaylaştırmış oldu... Müttefik İngiltere’nin tutumu da dolaylı olarak bunu sağlamaktaydı. Ne Almanya ne de İngiltere Türkiye’nin savaşa girmesini*

⁵⁵⁴ Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt:1, s. 647.

istememekte” şeklindedir.⁵⁵⁵ Almanya ve İngiltere büyükelçilerinin yazdıkları anılarında 1940 yılı içerisinde meydana gelen olaylar sonucu bu düşünceye sahip olduğunu Niyazi Berkes ifade etmiştir.

Faik Ahmet Barutçu bu antlaşma ile Türkiye'nin tam tarafsızlığa geçtiğini ifade etmekteydi: *“Bu antlaşma ile Türkiye, kendi gerçek çıkarlarının gerçeklerine uygun olan gerçek ve içten bir duruma, tam tarafsızlık durumuna giriyordu. İngiliz antlaşması artık manevi bir bağlantı haline almıştır. Onun sadece platonik bir niteliği kalmıştır.”*⁵⁵⁶

1945 yılının sonuna doğru bir Fransız yazar tarafından hazırlanan kitapta bu antlaşma şöyle yorumlanmıştır: *“Alman ordusunun başarılarından şaşırılmış bir duruma giren Türkler de 18 Haziran 1941'de Almanlarla dostluk ve tarafsızlık paktı imzalıyorlardı.”*⁵⁵⁷ Alman diplomatları SSCB cephesinde kazanılacak zaferlerin Türkiye üzerinde etkili olacağını ve Türkiye'yi Mihver cephesine daha fazla çekeceğini düşünüyorlardı. Von Papen bu görüşünü şöyle açıklamıştı: *“Tamamen eminim ki bu ilk adım atıldıktan sonra, bu sonbaharda Türkiye'nin durumu büsbütün değişecektir.”* Hitler'de bu durumdan ümitli olduğunu Haziran 1941 başında Mussolini ile yaptığı görüşme sırasında şu şekilde belirtmişti: *“Doğu cephesinde kazanacağımız devamlı başarılarla Türkiye'yi bizim menfaat çevremize çekmeye muvaffak olabiliriz.”*⁵⁵⁸

Kazım Karabekir bu antlaşmayı *“Arkadaşlar, bu muahedenin manasına bendeniz tek bir kelime buluyorum, O da bu muazzam cihan hadisesinde bitaraflığımızın ilanı demektir”* şeklinde ifade etmiştir.⁵⁵⁹

Dâhiliye Vekâleti, Valilikler ile yazışma yaparak Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşmasının Türk Halkı tarafından nasıl algılandığına yönelik bir rapor hazırlamış ve Cumhurbaşkanlığına sunmuştur. Bu raporda; Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşmasının savaşı Türkiye'den uzaklaştırdığı, ülkenin ferahlık ve refahına yol açtığı ifade edilmiştir. Dünya çatışmaların yaşandığı bir sırada Türkiye'nin muhafaza

⁵⁵⁵ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, haz.: Ruşen Eşref, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 192-193.

⁵⁵⁶ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar, 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 203.

⁵⁵⁷ Lucien Maulvault, **İkinci Dünya Savaşı Özeti 1939-1945**, çev.: Nazım Erten, Genelkurmay Başkanlığı Askerî Basımevi, İstanbul, 1947, s. 29.

⁵⁵⁸ Altan Öymen, *“İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye”*, **Milliyet Gazetesi**, (03.10.1967), s. 5.

⁵⁵⁹ Kazım Karabekir, **Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Cihan Harbi**, haz.: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, s. 323.

altında ve savaş dışında kalınmasının millî siyaset ve İsmet İnönü'nün sayesinde olduğu anlaşılmıştır. Almanya'nın Balkanları ve Ege Adalarını işgali ile Türkiye'nin sınırlarına dayanarak kendi kuvvet ve zaferine emin olduğu bir zamanda Türkiye ile eşit şartlarda bir antlaşma yapması Cumhuriyet Hükûmetinin Türkiye'nin güvenliğini ve geleceğini korumak için aldığı etkili tedbirlerin ve buna paralel olarak izlediği “*dürüst ve azimkâr siyasetin bir zaferi*” olarak görülmüştür.⁵⁶⁰ Cumhuriyet Hükûmetinin, Türkiye'nin özgürlük ve bağımsızlığı ile toprak bütünlüğüne bir saldırı olmadıkça savaşa girmeyeceği düşüncesi kuvvetlenmiştir. İsmet İnönü ve Hükûmete karşı vatandaşlar tarafından beslenen saygı ve güven duygularında çok güçlü ve gururlu bir gelişme doğmuştur. Türkiye savaşa girdiğinde dışarıdaki “*Kürtlerle Ermenilerin Almanya ve İtalya'ya dayanarak Şark Vilayetlerinde birer müstakil hükûmet kuracakları propagandasını da önlemiştir.*” Antlaşmanın imzalanmasından sonra Alman-Rus savaşının başlaması ayrıca derin bir sevinç yaratmıştır. Bu sevincin özellikle ticari alanda etkisi de İstanbul'da hissedilmiş, altının değeri aynı gün düşmeye başlamış, piyasada bulunmayan ve Almanya'dan gelen bazı malların piyasaya sunulması antlaşmanın sayesinde olduğu algılanmıştır.⁵⁶¹

18 Haziran 1941 Türk-Alman Saldırmazlık Paktını Eden “*bu antlaşma bizim için sürpriz değildi, ancak olmamasını tercih ederdik*” diyerek normal karşılamıştır. Başbakan Refik Saydam 4 Temmuz tarihinde Hitler'e 4 Mayıs tarihli konuşması için teşekkür etmiş ve İngilizlere de “*Centilmen bir millet olarak, müttefik bir devletin en büyük düşman ile yaptığı dostluk anlaşmasını anlayışla karşıladıklarını*” bildirmiştir.⁵⁶²

2.3. Türk Ordusunun Askerî Hazırlıkları

Selim Deringil Türkiye'nin savunması için yapılan askerî hazırlıklar ile dış politika bağlantısını şöyle açıklamıştır: “*Türkiye sanayisinin ilkel düzeyinin en belirgin göstergelerinden biri de savunma önlemlerindeki yetersizliktir. Türkiye'nin bu yıllardaki askerî potansiyelinin gerçekçi bir gözle değerlendirilmesi, devlet*

⁵⁶⁰ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 08.07.1941, 2/12-7, 6095.

⁵⁶¹ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 08.07.1941, 2/12-7, 6095-1.

⁵⁶² Gothard Jaeschke, “*I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye'nin Dış Politikası*”, **Türkler**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 800.

adamlarınca, savaşın dışında kalmaya neden gerek duyulduğuna ışık tutacaktır.⁵⁶³ Anadolu'nun doğal yapısı savunmaya uygundu ama Trakya'nın mekanize bir saldırıya karşı korunması mümkün değildi. Yapılan bütün harcamalar ve sarf edilen bütün emeğe rağmen Trakya'daki savunma hattı ancak bir oyalama harekâtına yeterli olurdu. Bütün bunlar Türkiye'nin savaşın ilk günlerinde nüfusunun önemli bir kısmını ve en büyük şehrini yitirmesi demektir. Her ne kadar askerî yetersizlik Türkiye tarafından İngiliz baskısına karşı bir oyalama unsuru olarak kullanılmışsa da, Türk devlet adamlarının ülkenin savunması konusunda ciddi ve samimi endişeleri olduğu da bir gerçektir: Türkiye çağdaş bir savaşa tümüyle hazırlıksızdır. Sanayileşmiş güçlü bir müttefike tümüyle dayanması lazımdır. Böyle bir müttefike dayanmadığı sürece savaşta ancak Hollanda ve Yugoslavya'nın olduğu kadar etkin olur. Silah ve diğer savaş levazimatındaki büyük eksiklikler Türkiye'nin dış politikasının her ele alınışında hatırlanmalıdır.”⁵⁶⁴

Eylül 1939'da Türk ordusunun gücü şöyledir: Hava ve deniz kuvvetleri çok zayıf, kara kuvvetlerinde tank, uçaksavar ve tanksavar topları, zırhlı araç, kamyon ve otomobil bulunmadığı, sahra ve obüs topları, koşulu dağ toplarının Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma olduğu, Türk ordusunun taarruz ordusu olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁶⁵ Siyasi durum nedeniyle bedel erleri de dâhil edilerek terhis olma hakkı elde eden erlerin terhis edilmemesi ve celp yapılması İcra Vekilleri Heyetince 26 Eylül 1939'da kararlaştırılmıştır.⁵⁶⁶

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türk ordusunun durumu ve Türkiye'nin savunma politikası ile ilgili olarak 1 Kasım 1939'da TBMM'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: “... İçinde bulunduğumuz beynelmilel vaziyetin, Cumhuriyet Ordusunun ehemmiyet ve ihtiyacını gözleriniz önünde birinci derecede canlandırdığına şüphem yoktur. Bütün Türk Milletinin dikkatli nazarı da, bu devrede, bilhassa kendi müdafaa vasıtalarına teveccüh etmiş bulunuyor. Cumhuriyet Hükûmeti, müdafaa tedbirlerini tekemmül ettirmek için hiçbir himmeti esirgememek azmindedir... Büyük Türk Milleti emin olabilir ki Cumhuriyet Orduları emir aldıkları

⁵⁶³ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 30.

⁵⁶⁴ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 37.

⁵⁶⁵ Erendil, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 80.

⁵⁶⁶ Genelkurmay Başkanlığının iş'arına atfen Millî Müdafaa Vekilliğinin 23.09.1939 Tarih ve 3552/3349 sayılı tezkeresi ile yapılan teklif üzerine 1111 sayılı Askerlik Kanununun 9. maddesine göre kararlaştırılmıştır. **BCA**, 26.09.1939, 030.18.01.02.88.94.13.

*zaman vazifelerini hakkile ifa edecek kıymettedirler. Yaptığımız ve yapacağımız fedakârlıklara Cumhuriyet Orduları layık olduklarını ispat etmeye her an hazırdırlar.*⁵⁶⁷

6 Aralık 1939'da Harp Akademileri Komutanlığında uzman olarak çalışan General Mittelberger'in Türkiye'nin güvenliği ile ilgili yaptığı değerlendirmesi şöyledir: *"Türkleri Trakya'dan atmak tarihi bir gayedir. Bütün kuvvetle bu gayeye çalışılmaktadır. Türkiye'ye büyük tehlike Trakya'dan gelecektir. Boğazların ve Batı Anadolu'nun emniyeti için Trakya'nın elde bulundurulması şarttır. Bunun için;*

1. Trakya derhal ve süratle tank manileri ve modern bunkerlerle esaslı suretle tahkim edilmelidir.

2. Müdafaa bakımından Trakya'da iki zırhlı tümene ihtiyaç vardır.

3. Trakya'ya muktedir komutanlar verilmelidir.

4. Mareşal hürmet ve itimatla bağlı bulunacak çok yüksek komutandır. Tümen ve daha yukarı komutanlarla kurmaylar çok iyidir. Alay ve tabur komutanları ihtiyar ve yeni vasıtaları kavrayamayacak derecede olduğundan ıslahı lazımdır.

5. Bol miktarda cephane istihsal edecek fabrikalara ehemmiyet vermek icap etmektedir.

6. Hava kuvvetlerine büyük dikkat ve ehemmiyet verilmelidir.

*7. Kafkas cephesi gözden uzak tutulmamalıdır.*⁵⁶⁸

Yapılan bu değerlendirme Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı süresince askerî hazırlıklarına ışık tutmuş ve alınan tüm tedbirlerde bu yaklaşımların izleri görülmüştür.

Millî Müdafaa Vekâletinin 22 Mart 1940'ta yaptığı Türk ordusunun seferberlik halinde personel mevcudu ve lojistik ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili değerlendirmesi şöyledir: Kara Ordusunun seferi kuruluşuna dâhil teşkilatın iâşe kuvvesi kesirsiz bir milyon üç yüz bine çıkarılması istenmiştir. Türk ordusunun silah, cephane ve nakil vasıtalarıyla her türlü ihtiyaçları yurt içi ve Müttefiklerden temin edilen yardımlardı. Bu yardımlarından bir kısmı gerçekleştiği için belli bir sınıra

⁵⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1939.

⁵⁶⁸ ATASE Arşivi, İDH, 06.12.1939, 1-063-2.

dayanmıştı. Millî imkânlar ile elde edilen ve Müttefiklerden gelen yardımlarla dahi toplam 1.300.000 kişiye çıkan bir ordunun seferber olmanın başlangıcında ihtiyaçlarının karşılanmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Savaşın başlangıcında yalnız büyük rakamlara dayanarak askerî hazırlıkları tamamlanmamış ordu ile harekete geçmenin; ikmal ve savaşa başarı ile devam hususundaki endişelerin bulunduğu görülmüştür. Bu sebeplerden dolayı ve özellikle büyük mevcutta bir orduyu daha savaşın başlangıcından itibaren beslemek ve ikmal etmek için iyi hesap yapılması ve yeniden gözden geçirilerek gerekli çalışmaların yapılması istenmiştir. İnsan, hayvan ve nakil vasıtalarının seferi kadroları, silah ve mühimmatı yurtiçinden karşılanabilecek ve müttefiklerden alınmasını planlanan araçlara incelenerek yeniden tespit edilmesi gerekmiştir. Bu teşkilat esasları ile birlikte Türkiye'nin siyasi-askerî durumu dikkate alınarak seferberliğin ilk devresi için kuruluştan çıkarılmasında büyük sakınca olmayan bazı teşkilatlar lağv edilerek ordu gücünün azaltılması konusunda incelemesi istenmişti. Ordu esas kuruluşundaki kolordu alayları gibi bazı teşkilatı mutlaka gerekli olan sahalara veya kolordu alayları yerine kolordu taburuyla takviye edilmesi düşünülmüştür. Arızalı, mühimmatı çok azalmış veya ikmali mümkün olmayan bu gibi silahlardan oluşan birliklerin sayılarının azaltılması uygun görülmüştür. Genel olarak motorlu araçlarla teşkil edilmiş veya teşkil edilecek kıtalarda “*mintika ve tarz-ı istihdam*” dikkate alınarak mobil ordunun hareket kabiliyetini azaltmamak, aynı zamanda orduların geriden ikmal kabiliyetini arttırmak için gerek mobil ordu teşkilatı ve hemen gerisindeki ikmal tertibatı için mevcuda elverecek ölçüde tedbirler almasına ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Bazı bölgelerde yeni demiryolu inşa edilmiş olması nedeniyle miktarının azaltılması mümkün olan kol, katar kabileler teşkilatının esaslı bir şekilde gözden geçirilerek sürekli işler bir halde güvenli bir geri hizmet teşkilatı oluşturulmasının önemi ifade edilmiştir. Ayrıca genel seferberliğin ilk günlerinde kesinlikle oluşturulması gerekli olmayan ikmal teşkilatını seferberliğin ikinci bir safhasına bırakılması ve bu teşkilat için yapılacak çağırma yığılma olmayacak tedbirler alınması, bu teşkilatı birlik itibarıyla azaltılması ile birlikte çağırma işini de mobil ordunun ihtiyaçlarına göre bölüm bölüm yerine getirilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür.⁵⁶⁹ Kararlaştırılan 40 piyade tümeni, yani 120 piyade alayı ile bu

⁵⁶⁹Mete Tunçay, “*İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu*”, **Tarih ve Toplum**,

tümenlerin topçusu ve 3 süvari tümeninin teşkilinin yukarıda açıklanan esaslara göre yapılmasının Türkiye'nin savunması açısından daha iyi sonuçlar elde edileceği öngörülmüştür.

Genelkurmay Başkanlığı Millî Müdafaa Vekâletine seferberlik halinde personel mevcudu ve lojistik ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili bir değerlendirme yapmıştır. Ordunun seferi kuruluşu 1938 senesinde yapıldığı için bu tarihte ittifak antlaşması henüz mevcut olmadığından bütün ülke sınırlarının emniyet ile savunması esası göz önünde tutulmuştu. İttifak Antlaşmasına dayanarak kuruluş üzerinde bir kısım tadilat yapılması Genelkurmay Başkanlığınca da uygun görülmüştür. Bu kuruluşu göre yapılmış ve yapılmakta bulunan seferberlik hazırlıklarından insan ve hayvan mevcudunu artıran bir sebep, kol ve katarların Türkiye'nin coğrafi ve iklim durumu göz önünde tutularak mekkâreli ve arabalı olarak teşkiline zorunlu olmasından, diğer yandan bu kol ve katarların seferberlik hazırlıkları yapılırken kaynağındaki mevcut vasıtalardan istifade edilmek üzere birçok insan ve hayvan karma ve muhtelif kol ve katarlardan oluşturulmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Bunları azaltabilmek için Türkiye'nin coğrafi ve iklim durumu göz önünde tutularak mekkâreli ve arabalı olarak teşkili gerekli olanların yerine mekkâreli kolların arabaya dönüştürülmesi üçte biri hayvan, üçte ikisi insandan istifade edilebileceği gibi, bu kolların araçlı olarak teşkilinde çok fazla fayda sağlanacağı düşünülmüştür. Bu kuruluşu nazaran insan fazlalığını meydana getiren diğer bir sebep de Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde *“adem-i icabet karşılığı olarak tertip edilen yüzde zamlar ile henüz talim ve terbiye edilmemiş sağlam ve sakat birçok erlerin elde bulunması ve bunların emsalleriyle birlikte silah altına alınması”* olarak görülmüştür. Son yıllarda satın alınarak Türkiye'ye girmiş ve girmekte olan motorlu birliklerin ihtiyacı (motorlu ağır topçu, tayyare defî topları ve orduda mevcut tek bir tugaydan ibaret zırhlı tugay) için bu malzemenin Türkiye'ye gelmesi ve teşkilata dâhil edilmesi; eskimiş olarak motorlu vasıtaların temin ve tedarik edilmemesi de; seferberlikte bunlar için gerekli malzemenin millî kaynaklarda mevcut olmamasından ileri geldiği ifade edilmiştir. Ordu bütçesinin darlığı, Askerî Fabrikaların tam verimle çalıştırılmasına imkân bulunmamış olması, Türkiye'ye dışarıdan gelecek olan silah ve malzemenin temin ve tedarik edilememiş olması ve en sonunda bir kısım

silahların Lehistan ve Almanya’da kalması silah ve mühimmat eksikliğini doğurmuştur. Seferi kuruluş üzerinde askerî hazırlıkların yapılması amacıyla alınacak tedbirler hakkında Genelkurmayın düşünceleri şöyledir:⁵⁷⁰ İlk hatlarda görevlendirilecek birlikler için silah, malzeme ve araçlardan yararlanmak ittifak antlaşması nedeniyle kısmen güvenli olan sahil birlikleriyle İzmir müstahkem mevki ve güney sınırı üzerindeki birliklerden ikmal ve depo alaylarının seferberlikleri ertelenmiştir. Seferde fazla personel çağrılmasını gerektiren seyyar ordu ve yurt içi için kol ve katarların mekkâreli olanlara araba ve arabalı olanlara otomobil temin ve tedarik edilebilirse, bu kollar için fazla hayvan celbine ihtiyaç kalmayacağı düşünülmüştür. Türkiye’nin doğu bölgesinin coğrafi ve iklim durumu göz önünde bulundurularak yurt içi teşkilatının bu bölgenin ihtiyacını temin edecek mekkâreli ve arabalı kol ve katarların elde tutulması gerektiği, bu konuda bir karar verilebilmesi için çok esaslı incelemeler yapılması istenmiştir. Seferberliğin emniyetle yapılması göz önünde tutularak seferberlik talimatınının 35’inci maddesi gereğince miktarları yüzde 60 kadar çıkan takımlardan son tecrübelerle göre indirim yaptırılması konusunun Millî Müdafaa Vekâleti tarafından değerlendirilmesi öngörülmüştür. Sakat ve acemilerden emsali silahaltına alınmış bulunanlar toptan silahaltına alınması, bu gibi kişilerin seferin ilk anlarında tahrip edilmesi muhtemel demiryolları ile muhtelif bölgelerde acilen yaptırılması gereken karayolu kısımlarını inşa ettirmek üzere, mümkün olduğu takdirde Mûnakalat Vekâletinden inşa ettirmek üzere birlikler teşkili düşünülmüştür. Askerî birliklerin kadro ve kuruluşlar üzerinde müştereken çalışmaya hemen başlanması, özellikle kuruluştan çıkarılması teklif edilen topların Millî Müdafaa Vekâletince uzman heyetlere incelemeleri yaptırılarak bunların cins ve miktarlarının belirlenmesi istenmiştir. Yüksek Müdafaa Meclisince kabul edilmiş bulunan kırk tümen, üç süvari tümeni, bir zırhlı tugay, ayrıca müstahkem mevkiiler için modern ordularla muharebe edecek güçte silah ve teçhizatla birlikte özellikle topçu temini konusundaki tedbirler; kuruluş harici çıkacak toplar da göz önüne alınarak Genelkurmay Başkanlığına bildirilmesi gerekmiştir. Bu esaslar dâhilinde yeni seferberlik hazırlıklarına başlanması ve ancak geri teşkiller, özellikle seferde Millî Müdafaa Vekâletince yönetilecek ikmal konularına ilişkin yurt içindeki teşkillerinde gerek birlik ve gerek kadrolar üzerinde harekât sahalarının özellikleri,

⁵⁷⁰ Tunçay, “İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu”, s. 37.

coğrafi durum göz önüne alınarak ihtiyaçlarının teminini aksatmamak esasıyla yapılacak tasarrufların belirlenmesi söz konusu edilmiştir. Bütün bu değerlendirmeler mevcut seferberlik hazırlıklarını değiştireceğinden, bu işler üzerinde her şeyden önce belirtilen incelemelerin yapılması ve bu incelemelerin sonucuna göre yeniden yaptırılacak seferberlik hazırlıklarını müteakip yürürlüğe konulması önemli görülmüştür. Seferberlikte karışıklığa meydan verilmemesi için elde mevcut seferberlik hazırlıkları bozulmaması istenmiştir. Yalnız iki hatlarda görevlendirilecek birlikler için silah, malzeme vasıtalarından istifade edilmek üzere listeye dâhil birliklerden yapılacak tasarruflar (silah, malzeme, vasıtalar) işin başlangıcında Trakya ve Doğu bölgesinde ilk hatlarda bulunan birliklere en yeni ve sağlamlar verilmek suretiyle ikmal edilmesi planlanmıştır. Listeye dâhil bulunan birlikler için değiştirilmiş kuruluş ve seferberlik hazırlıkları yapıncaya kadar, bu birliklerin silah, araç ve malzemesi eksik tutulabileceği teklif edilmiştir. Kol ve katarların tertip ve teşkilinde Türkiye'nin coğrafi ve iklim durumu göz önünde tutularak bir taraftan seferde ikmal işlerinin düzenli akışı konusu sağlanırken, diğer taraftan tasarruf imkânlarının göz önüne alınması istenmiştir. Teşkilat, malzeme ve kadro ile ilgili çalışmalar ile silah ve malzeme dağıtım konularının seferberlik gereklerine göre yapılması işlerinin Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Müdafaa Vekâleti personelinden oluşturulacak heyet ile gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁷¹

Yüksek Müdafaa Meclisinin 1940 yılı Aralık ayında yaptığı toplantısında Genelkurmay Başkanlığınca sunulan teklifin özeti şöyledir:

- “1. İnisyatifi düşmana kaptırmayacak şekilde hareket etmek.*
- 2. Balkanlara tecavüz halinde Bulgaristan'ı kıpırdatmamak.*
- 3. İtalyanlarla savaş halinde, müttefiklerin deniz ve hava desteği ile Oniki Adanın süratle işgalini sağlamak.*
- 4. Türk toprakları içinde ve Marmara'da Müttefik nakliyatını kolaylaştırmak.*
- 5. Yunanistan'a taarruz halinde, Selanik'in işgaline engel olmak.*

⁵⁷¹ Tunçay, “İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu”, s. 38.

6. Romanya'ya bir tecavüz halinde, Bulgaristan'ı kıpırdatmamak, Romanya'ya yardıma gidecek Müttefik kuvvetlerin Türk topraklarından naklini kolaylaştırmak.

7. Müttefiklerce Türkiye kıyılarının korunması, Akdeniz'de düzenli bir deniz nakliyatının sağlanması ve bu denizde hâkimiyetin tesisi.

8. Türkiye'ye mümkün olan yardımların yapılması.”⁵⁷² Askerî açıdan yapılan bu tekliflerin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir.

Ayrıca Müttefik askerî heyetlerle yapılan görüşmeler şöyle açıklanmıştır: “Savaşa girildiğinde, Trakya'da savaşan Türk ordusunun desteklenmesi maksadıyla İngilizler bir sahra, diğeri orta iki topçu alayı, bir tanksavar alayı, iki tank taburu, 48 adet av ve 12 adet keşif uçağı; Fransızlar üç piyade tümeni, iki tank taburu, bir ağır topçu alayı, bir kısım uçaksavar birliği ile birinci kademedede 20 adet bombardıman, 26 adet av, 32 adet keşif uçağı olmak üzere 78 adet, ikinci kademedede 80 adet bombardıman uçağı ile 26 adet av uçağı olmak üzere 106 adet uçak, toplam olarak ikinci kademedede 184 adet uçak göndereceklerini ifade etmişler, ancak bu yardımın yapılabilmesini, İtalya'nın kati surette tarafsız kalmasına, aynı zamanda, Türkiye'de bu kuvvetlerin nakliyatını kolaylaştıracak her türlü tesis ve yolların yapılması koşuluna bağlamışlardır.” Genelkurmay Başkanlığınca Yüksek Müdafaa Meclisine sunulan metnin sonunda Müttefiklerle askerî sözleşmenin imzasından itibaren Mart 1940'a kadar yapılan askerî görüşmelerden ortaya çıkan sonuçlar şöyle açıklanmıştır: “Orgeneral Veygand ve Wavel ile yapılan ilk görüşmede Askerî Sözleşme maddelerini incelemiş ve önemli noktaları belirtmiştir. Askerî Sözleşmenin dördüncü maddesi gereğince, Selanik bölgesinin korunması bakımından Yunanistan'ın yoklanması ve Müttefiklerimizle temasları hükümetimizin de oluruyla sağlanmıştır. Müttefiklerimizin ihtiyacı olan tesisler için keşifler başlamıştır. Müttefiklerin bir savaş halinde gönderecekleri yardım kuvvetleri için tesis etmek istedikleri ikmal üsleri, malzeme, cephane ve yakıt stokları ile ilgili İngiliz başvuruları hükûmete iletilmiştir. Müttefikler için demiryolu nakliyatında kullanılmak üzere 10.000 ton kömür sağlanmıştır. Ortak harekât planları için Müttefik genelkurmay başkanları arasında fikir alışverişi başlamıştır. İlk toplantının

⁵⁷² Cebecioğlu, agm., s. 341.

14 Mart 1940 günü yapılmasına taraflarca karar verilmiştir. Telli ve telsiz irtibat denemeleri yapılmış, bu konuları esaslı incelemek için Ankara'da bir karma komisyon toplanmıştır.” Yüksek Müdafaa Meclisi 7, 8 ve 11 Mart 1940 tarihlerinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında toplandı ve yukarıda belirtilen Genelkurmay Başkanlığının önerisini ve diğer konuları inceledi.⁵⁷³

9 Eylül 1941 tarihli Genelkurmay Başkanlığı XI. Şube tarafından hazırlanan “1941 Balkan Seferi” isimli yayında Balkan Seferinden elde edilen tecrübeler şu şekilde hazırlanmıştır: kara ordusu açısından; harekâtın sıklet merkezinin vadilerde bulunduğu; zırhlı birliklerin istihdamında tümen seviyesinin esas olduğu, tümenin parçalara ayrılarak görevlendirilmesinin uygun olmadığı, tek yönde birkaç tümenin birlikte görevlendirilmesinin uygun olduğu; zırhlı birliklerin kuşatmaya tahsis edilmesi; kara harekâtının hava kuvvetleri tarafından doğrudan doğruya himayesi, dağlık arazide de kıymet ve ehemmiyetini gösterdiği; tankların dağlık arazide de hareket kabiliyeti gösterdiği; taarruz gruplarının uçaksavar topları ile kara hedeflerine karşı desteklenmesi, bunkerlerin çabuk tahribi ile ilerlemeyi kolaylaştırdığı; yapılan harekâta yolların azlığı nedeniyle hava yoluyla ikmal yapılarak (yiyecek ve malzeme) geri bölgelerdeki işler kolaylaştırılmış; dağlık arazide de telsizlerle irtibat sağlamıştır. Hava ordusu yönünden; hava üstünlüğü muharebenin sevk ve idaresine kesin etki yaptığı ispat edilmiş; hava kuvvetleri üstün olduğu takdirde hava hâkimiyetinin elde edilmesi ve kara ordusu taarruzunun desteklenmesi işinin bir defada yapılması ve buna gruplandırılması; hava muharebe kuvvetlerinin istihdamında düşman hava kuvvetlerini ani olarak hava meydanlarında bastırıp imha etmek sisteminin önemini gösterdiği; hava gücü zayıf olanın hava kuvvetlerini büyük meydanlarda toplu gruplar halinde bulundurması ve yer üstü meydan tesisleri yapmasının hata olduğu, uçakların küçük gruplar halinde ülkenin her tarafındaki veya harekât sahası bölgesindeki küçük meydanlara dağıtılması ve bütün tesislerin ağır bombalara dayanıklı yeraltı tesisleri haline getirilmesi gerektiği; zırhlı birliklerin sıklet merkezine karşı hava kuvvetlerinin toplu olarak alçak uçuşlarla kullanılmasının faydalı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca çok sayıda birbirlerini yan ateşleri ile destekleyen geri, ileri ve yana karşı savunması olan bunkerlerden (yer altı sığınağı) oluşan tahkimatın dağlık arazide daha büyük bir güç

⁵⁷³ Cebecioğlu, **agm.**, s. 342.

kazandığı; Tahkimatın yalnız tepe ve yamaçlara değil tepeler hattı arasında kalan aralık araziye de yapılması ve derin bir savunma bölgesi haline getirilmesi gerektiği görölmüştür.⁵⁷⁴

Almanya, Türkiye ve Rusya'dan gelmesi muhtemel tehlikeye karşı koymak⁵⁷⁵ amacıyla Bulgaristan'da üç ve Romanya'da oniki tümen geride ihtiyatta tutmuştur.⁵⁷⁶ Türkiye sınırına karşı emniyet tedbirinin alınması Türklerin, Yunanlar ve İngilizlerle siyasi bağlarının dışında Türk ordusunun yığınağını tamamlamış olarak sınırda bulunması ve Balkanlarda harbe hazır bir ordu olmasından dolayı zorunlu görölmüştür. Alman Ordusunun Türk sınırına karşı aldığı bu tedbirler sırasında, Almanya'nın Türkiye'ye taarruz edeceği söylentileri çıkmıştı. Bu söylentiler propaganda servisleri tarafından şöyle çıkarılmıştır: Alman propagandası esas amaçlarını gizlemek, şüpheler meydana getirmek amacıyla; İngilizler de Türkiye'yi Balkan harekâtına karışacağı bu söylentileri kuvvetlendirmiştir. Siyasal bakımdan şüpheli, hazırlığı ileri, aynı zamanda Alman ordusunun geri istikametini tehdit edecek olan Meriç vadisi istikametinde emniyet tertibatı kuvvetli halde bulunuyordu. Türk ordusunun muhtemel taarruz istikameti cepheden tahkimat ve Bulgar kuvvetleriyle tutulmakta ve bu istikametın yanına tevcih edilebilecek bir yerde Alman ihtiyat kuvvetleri tutulmuştur.⁵⁷⁷

Türkiye yaklaşmakta olan Alman tehlikesine karşı kendi askerî hazırlıklarını yapmaktaydı. Trakya'da Çakmak hattı takviye edilmiş, buraya asker sevkiyatı yapılmıştı. Çakmak hattının Alman ordularını durdurmaya yeteceği konusunda endişe vardı. Alman tanklarının, Türkiye sınırına paralel olarak birbiri arkasına kazılan çukurlardan kolaylıkla geçemeyeceği ve bu sırada iki ateş altında kalacağı hesaplanmıştı. Ancak Alman uçaklarının Türk mevzilerine taarruz edip etkisiz getirme olasılığına karşın Türk askerî birliklerinin mukavemet göstermesi gerekmekteydi. Buna karşın teknolojik bakımdan üstün olan Alman birliklerinin Çakmak hattını geçip İstanbul'a ulaşabileceği ihtimalinin de hesaplanması lazımdı. Bu düşüncelerle İstanbul'da tedbirler artırılmış ve 23 Kasım 1940'ta İstanbul,

⁵⁷⁴ **1941 Balkan Seferi**, Genelkurmay Başkanlığı XI. Şube, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1941, s. 15-18.

⁵⁷⁵ Naci Aşkın, **1941 Balkan ve Girit Harbi (Yunan-Alman, İtalyan Harbi)**, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, Askerî Matbaa, İstanbul, 1945, s. 55.

⁵⁷⁶ **1941 Balkan Seferi**, s. 5.

⁵⁷⁷ Aşkın, **age.**, s. 55-56.

Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetlerinde ilan edilen sıkıyönetimden sonra, İstanbul müzelerindeki değerli eşyaların ve altın stoklarının Ankara'ya ve öteki şehirlere nakli yapılmıştır. Bütün bunlar Türkiye'nin Alman taarruzuna karşı kendini sonuna kadar kendini sonuna kadar savunmaya kesin olarak kararlı olduğunu gösteriyordu.⁵⁷⁸

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1940'ta TBMM'nin 6'ncı İntihap devresinin açılışında yaptığı konuşmada Türk ordusu ve savunma hazırlıkları konusunda şunları söylemiştir: *“Cumhuriyet Ordusunun kuvvetlenmesi ve ihtiyaçlarının tamamlanması için Büyük Meclisimiz hiçbir ihtimamı esirgememektedir. Türk Milleti bu hususta kendisinden istenilen vazifeleri iftiharla yapıyor. Silahaltına çağrılan vatandaşlar vazifelerine seve seve koşuyorlar. Her gün menkabelerini dinlediğimiz bu asil hareketlerin, Türk Milletinin ruhundaki engin fedakârlık hislerine bir yeni işaret olduğunu sevinçle görmekteyiz. Bugün Büyük Millet Meclisinde ve onun Hükûmetinde, bütün işlerin başına geçmiş olan müdafaa vazifesi, bütün milletçe de en sevgili bir gaye halindedir. Biz de iftiharla söyleyebiliriz ki, milletçe yapılan fedakârlıklar yerindedir. Cumhuriyet Ordusunun, vazifesini hakkıyla başaracak bir ehliyetle bulunduğuna emin olabiliriz.”*⁵⁷⁹

Türk ordusunun askerî hazırlıkları ile ilgili Şevket Süreyya Aydemir'in düşünceleri şöyledir:

“Kaldı ki Türk ordusunun cihaz ve silahlanma durumu ve hususiyetleri, hatta savaşın başladığı günlerde de müttefikler için henüz malum değildi. Çünkü savaştan önce, Fransa, İngiltere ve o memleketlerin sınaî üretim ve ikmal şartları ile silah tiplerine uygun münasebetlere girilmemişti. Savaş başladıktan sonra ise, bir muharip ordunun, o güne kadar alıştığı malzeme ve silah, tip ve kaynaklarından başka türlü tip ve kaynaklarla beslenmesi; bu ordunun yeniden silahlandırılması, elbette ki büyük problemdi. Kaldı ki bu donatım ve beslenme için de, daha önce değinildiği gibi, yollar açık değildi. Sonra Müttefik cepheye Fransa, kısa bir süre içinde Almanlar tarafından tamamen işgal edilmişti. ... İşte bütün bu ihtimaller karşısında Türk Hükûmeti ve İnönü için açık kalan tek yol, bütün zekâsını ve

⁵⁷⁸ Altan Öymen, *“İkinci Dünya Savaşında Türkiye”*, **Milliyet Gazetesi**, 29.09.1967, s. 5.

⁵⁷⁹ **Millî Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları**, drl.: Kadri Kemal Kop, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945, s. 69.

*imkânları kullanarak, işi duygusallık meselesine dökmeden, kendi kabuğu içinde vaziyet almaktan ve savaş dışında kalabilmenin çarelerini aramaktan ibaretti.*⁵⁸⁰

Askerî hazırlıkların yapılmasında plansız hareket edildiği ve ordunun bütünüyle dış yardıma muhtaç olduğu ancak bunun da savaş şartlarında mümkün olmadığı vurgulanmıştır.

2.3.1. Kara Kuvvetleri

25 Kasım 1939'da Ankara'da İngilizlerle yapılan görüşmelerde Türk ordusunun durumu şöyle ifade edilmiştir: İki ve üçer tümenli dokuz kolordu, kolordu seviyesinde İstanbul Komutanlığı, tümen kuruluşlarında üç piyade alayı ile topçu tugayı bulunduğu, üç süvari tümeni, dört hava alayı, bir kimya taburu, jandarma, gümrük ve sınır birlikleri ile mevcudun toplam üçyüzbin kişi olduğu şeklindedir.⁵⁸¹

Genelkurmay Başkanlığınca Mart 1940'ta hazırlanan üç farklı hareket tarzına göre uygulanması düşünülen stratejik yığınak planı şöyledir: Genel seferberliğin uygulanmasından sonra 40 piyade, üç süvari tümeni ve üç piyade tugayından oluşacak Türk kara kuvvetlerinin, birinci hareket tarzına göre, SSCB ile Almanya birlikte Trakya'dan taarruz ettiğine göre yüzde 60'ı (24 piyade tümeni, 3 piyade tugayı, iki süvari tümeni) ile Trakya'da; yüzde 30'u (11 piyade tümeni, bir süvari tümeni) ile Türkiye'nin doğusunda; yüzde 6'sı (3 piyade tümeni) Batı Anadolu'da; yüzde 4'ü ile (2 piyade tümeni) Sivas-Amasya bölgesinde başkomutanlık ihtiyatı olarak yığınaklandırılacaktı. İkinci hareket tarzında, Trakya'dan başlatılacak bir Alman taarruzu ile birlikte Doğu Anadolu'da da zayıf kuvvetlerle bir Sovyet taarruzu başlamış ise birinci hareket tarzındaki stratejik yığınak değiştirilmeyecek, yalnız Sivas ve Amasya bölgesindeki iki tümen ile Doğu Cephesi takviye edilmesi öngörülmüştür. Üçüncü hareket tarzında ise SSCB'nin doğuda büyük kuvvetler ile taarruzu halinde Türk ordusunun yüzde 58'i Trakya'da (23 piyade tümeni, bir süvari tümeni); yüzde 38'i Türkiye'nin doğusunda (15 piyade ve 2 süvari tümeni); yüzde 2'si Ege Bölgesinde (bir piyade tümeni); yüzde 2'si (bir piyade tümeni)

⁵⁸⁰ Aydemir, **age.**, s. 134-135.

⁵⁸¹ Cebecioğlu, **agm.**, s. 339.

Başkomutanlık ihtiyatı olarak Orta Anadolu yığınaklandırılması düşünülmüştür. Savaşa girildiğinde Trakya ve Ege Bölgelerinde stratejik taarruz, doğuda stratejik savunma harekâtlarının uygulanması, doğuda düşman Van-Sarıkamış-Artvin hattının batısına geçirilmeyecek şekilde harekâtın sevk ve idare edilmesi öngörülmüştür.⁵⁸²

Türk Kara Kuvvetleri üç ordu halinde ve fiili mevcutlar en üst düzeye ulaşarak 1.300.000 kişiye yükseltildi. İkinci Dünya Savaşı'nın Balkanlara sıçraması ile bir kısım kolordular takviye edildi. Kara Kuvvetleri seferi mevcutta 15 kolorduya (süvari kolordusu dâhil) 41 piyade tümeni, 3 süvari tümeni ve 3 bağımsız tugay ile müstahkem mevki ve bağımsız alaylardan meydana gelmekteydi.⁵⁸³

1940 yılında 55'inci Piyade Alayında yedek subaylık hizmetini yapan Niyazi Berkes askerlik günleri hakkında yaptığı değerlendirmesi şöyledir: *“Ben üç kez askerlik yaptım, üniversite kurs kampı da ayrı. Bütün yoksulluklarına rağmen o yıllar yaşamımın en güzel anılarıyla dolu yıllar olmuştur. 55'inci Alaydaki yaşamım, Ankara'daki DTCF'deki yaşamımdan daha güzeldi. Daha o ilk geceden emir subayı beni o gece kalmak üzere bir baytar, bir adli subay ile ilkokul öğretmeni yedek subayın kaldığı çadıra götürmüştü.”*⁵⁸⁴

Türk Kara Kuvvetlerinin 1941 yılındaki seferi kuruluşu şöyledir⁵⁸⁵:

Ordu	Bölge	Kolordu	Tümen	Süvari Tümeni	Müstahkem Mevki	Tugay
1.	A Trakya	X.	46. Tüm. K.Gr.	2.		26. Kırklareli
	B Çatalca	XX.	23., 24., 33., 52.			
		IV.	8., 22., 28., 64.		Çatalca	
		III.	1., 61., 46., 62.			
C İstanbul ve Karadeniz Boğazı	İstanbul K.	11.		Karadeniz Boğazı	Karadeniz Boğazı	

⁵⁸² Cebecioğlu, **agm.**, s. 342-343.

⁵⁸³ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 49.

⁵⁸⁴ Berkes, **age.**, s. 180.

⁵⁸⁵ Tunçay, *“İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu”*, s. 41.

2.	A Çanakkale Boğazı ve Marmara Bölgesi	II.	4., 69., 32., 66.		Demirkapı	72.
		I.	16., 57.		Çanakkale	
		V.	5., 6., 25.			
	B Ege ve Akdeniz Sahilleri	XII.	70., 71., 63.		İzmir	Antalya
3.	Şark	IX.	9., 3., 29.	1.	Erzurum	
		VIII.	12., 15.,			
		VII.	2., 10., 53.			
		XVII.	48., 51., 67.		Kars	
Başbuğluk Emrinde	A Kocaeli	VI.	7., 41., 17.			
	B Suriye	XVII.	20., 39.			68.

2.3.1.1. Teşkilat Yapısı ve Birlik Yer Değişiklikleri

1939 yılı Aralık ayında Doğu Sınır Komutanlığı iki sınır taburu, bir piyade alayı ve bir zırhlı alay, 10'uncu kolordu için iki tanksavar bölüğü, İstanbul Komutanlığı, 4'üncü kolordu ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlıkları için birer topçu alayı, 1'inci Ordu, 2, 3, 10 ve 20'nci Kolordular ile 2'nci Süvari Tümeninin karargâh, muhafız ve diğer birlikleri ile bir demiryolu inşa alayı kurulmaya başlanmıştır. 1939 yılı sonunda Türkiye'nin batısında 20'nci Kolordu, doğusunda 10'uncu Kolordu Komutanlıkları teşkil edilmiştir. 1940 yılı Ocak ayında, 22'nci Piyade Tümeni, birkaç piyade ve topçu alayı, bazı alayların eksik üçüncü taburları, 3'üncü Kolordu kuruluşundaki piyade alaylarının tanksavar takımları, doğudaki 9'uncu kolordu, Kars müstahkem mevki, Doğu Sınır Tugayı kuruluşundaki piyade alaylarının tanksavar takımları, 3'üncü Kolordu kuruluşundaki 52'nci ve 46'nci Tümenlerin piyade alaylarının havan takımları, 9'uncu ve Onuncu Kolordular için birer tanksavar bölüğü kurulması çalışmalarına başlanmıştır. 1940 yılı Şubat ayında onbir kolordu ile Karadeniz, Erzurum, Çatalca, Kars ve İzmir Müstahkem Mevki Komutanlıklarında istihkâm ve muhabere birlikleri teşkil edilmiştir.⁵⁸⁶

⁵⁸⁶ Cebecioğlu, **agm.**, s. 340.

1940 yılı Mayıs ayında Genelkurmay Başkanlığı 18 piyade, 3 topçu alayı, 4 tugay karargâhı, 4 piyade ve 3 topçu taburu ile 15 piyade alayında havan takımları kurulması çalışmalarını başlattı. İngiltere'den temin edilen 40 ve 97 milimetrelik uçaksavar topları ile uçaksavar birlikleri kuruldu.⁵⁸⁷

18 Haziran 1940'ta ordu, kolordu ve müstakil birliklerin Genelkurmay Başkanlığı ile iletişiminin nasıl olacağı konusunda düzenlenme yapılmıştır.⁵⁸⁸ Haziran ayında 22'nci Tümenin on piyade alayında eksik olan bir taburları, Keşan Kıyı Koruma Alayı ile 5'inci, 6'ncı, 7'nci, 16'ncı, 17'nci ve 41'inci Tümenlerin piyade alaylarında havan takımları kurulmuştur.⁵⁸⁹

Bakanlar Kurulu 6 Haziran 1940'ta 1320 doğumlu yükümlülerin silahaltına alınması kararlaştırılmıştır. 18 Haziran 1940'ta 1'inci, 2'nci ve 4'üncü Kolorduların yeniden kurulacak tümenleri için 1328 ve daha küçük doğumlu yükümlülerden yeteri kadarının silahaltına alınması kararlaştırılmıştır. 24 Haziran 1940'ta Bakanlar Kurulu, Çatalca müstahkem mevkiinin kısa zamanda tamamlanması için çeşitli kolordulardan acemi erlerin burada çalışmasına karar vermiştir. Temmuz 1940'ta 1328 (1913) ve daha genç doğumluları için 6'ncı ve 8'inci Kolordular bölgesinde de celp işlemleri uygulanmıştır. Ayrıca askerlik hizmet süresini tamamlamış olan ordu, jandarma ve orman koruma karargâh ve birliklerindeki erlerin terhis işlemleri durduruldu.⁵⁹⁰

23 Temmuz 1940'ta 2'nci Kolordu Komutanlığı karargâhı Çanakkale'ye, 4'üncü Kolordu Komutanlığı karargâhı İstanbul-Beykoz'a taşınmıştır. Balıkesir'de 2'nci Kolordu Askerlik Mıntıkası Komutanlığı, Eskişehir'de 4'üncü Kolordu Askerlik Mıntika Komutanlıkları kurulmuştur.⁵⁹¹

Bir piyade birliğinde kullanılan en ağır silahı, Hoçkins marka hafif makineli tüfek idi. Piyade bölüğü 211 er, 15 mekkâre hayvanı bulunuyordu. 14 hayvanda ikişer sandık 7,9 milimetre mermi ve bir hayvanda da iki su fiçisi yüklüydü. Tabur, alay ve tümenin ikmal kolları adıyla anılan kuruluşları tamamen hayvan ve tekerlikli tahta arabalar ile görevlerini yerine getiriyordu. Ağır top bataryalarında koşum

⁵⁸⁷ Cebecioğlu, *agm.*, s. 342-343.

⁵⁸⁸ *Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi*, 18.06.1940, 1941-139, 39, 6.

⁵⁸⁹ Cebecioğlu, *agm.*, s. 342-344.

⁵⁹⁰ Cebecioğlu, *agm.*, s. 345.

⁵⁹¹ *Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi*, 23.07.1940, 1940-165, 1, 1.

hayvanı manda mevcuttu. Atlı birliklerde uçak saldırılarında hayvanların ürküp dağılmalarını önlemek için nakliye birliklerin üzerinde uçak uçurularak hayvanların bu seslere alışması eğitimi verildi. Orduda muhabere sınıfı imkânları yetersizdi. Piyade alaylarında telsiz olmadığından tek irtibat aracı olarak sahra telefonu kullanılmaktaydı.⁵⁹²

1940 yılı Ağustos ayında bir topçu alay karargâhı, 2'nci, 3'üncü ve 4'üncü Kolordular için birer demiryolu muhafaza taburu ile Çatalca müstahkem mevki için bir dekovil taburu kurulmuştur. 6'ncı Kolordunun seferi kuruluşunda bulunan barış zamanında da kurulması uygun görülen birlikleri için silahaltına alınan yedek subayların askerlik hizmet süreleri bir dönem daha uzatılmıştır.⁵⁹³

3'üncü Kolordu Müstakil Motorlu Ağır Topçu Taburu, yeni teşkil edilen 10'uncu Kolordu 110'uncu Motorlu Ağır Topçu Alayının birinci taburu olmuştur. Kolordunun seferi kuruluşunda İstanbul Rami Kışlasında depoda bulunan malzeme halindeki, tabur bataryalarının eşi olan üç batarya ve tabur karargâhına ait malzeme ve araçlar ile alayın ikinci taburu da farklı birliklerden verilen bir kısım subay ve erlerle teşkil edilmiştir. Motorlu Ağır Topçu Alayının 15/24'lük obüsleri 15 kilometre ve 10,5/52'lik sahra topları 19 kilometreye atış kabiliyeti olduğundan atışlar ölçme birlikleri ve topçu uçakları ile yapılmıştır. Motorlu araç sevk ve idaresinde yetişmiş personel sıkıntısı çekilmiştir.⁵⁹⁴

Çakmak hattında bulunan kolordunun tümenleri bölgesinde birer taburluk ağır topçu mevzileri hazırlanmıştır.⁵⁹⁵ Almanya'nın Balkan harekâtı başladığında, kolordu komutanlığı Edirne'yi terk etme hazırlıklarına başladı. Çakmak hattı bırakılarak Çatalca ve Demirkapı mevzileri işgal edildi ve genel plan uygulamaya konulmuştur.⁵⁹⁶ Kolordu birlikleri plana göre Edirne'den sıra ile çekilmiş, Merkez Komutanlığı, Kolordu İstihkâm Taburu Edirne'de kalmış ve Meriç ile Arda nehirlerindeki tren köprülerinin tahrip edilmesi görevi verilmiştir. Köprülerin tahrip edilmesinden sonra İstihkâm Taburu ve Merkez Komutanlığı Lüleburgaz'daki

⁵⁹² Türsan, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 84.

⁵⁹³ Cebecioğlu, **agm.**, s. 345.

⁵⁹⁴ İhsan Ali Alpar, **Türk Silahlı Kuvvetlerinde 55 Yıl 11 Ay**, Nilüfer Matbaası, İstanbul, 1974, s. 196-197.

⁵⁹⁵ Alpar, **age.**, s. 199.

⁵⁹⁶ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 56.

Kolorduya katılmış ve görevine burada devam etmiştir.⁵⁹⁷ Çatalca Mevzii, 1'inci Ordunun ana kuvvetleri 20'nci, 3'üncü ve 4'üncü kolorduları tarafından; Demirkapı mevzii de 2'nci Ordunun, 2'nci Kolordusu tarafından işgal edilmiş, tasarruf edilen 10'uncu Kolordu Genelkurmay Başkanlığına bağlı bağımsız bir kolordu haline getirilmiş, tümenleri Zonguldak, Ankara ve Çerkeş'e konuşlandırılmıştır.⁵⁹⁸

Kara Kuvvetlerinin Trakya Bölgesinde konuşlanan birlikleri dışında kalan birlikleri savunma için şöyle konuşlanmıştır: Trakya'daki savunma harekâtının başarısız olması halinde, Türkiye'nin savunması Marmara kıyılarında sürdürüleceğinden, 2'nci Ordu, Trakya'daki birlikleri dışında kalan kuvvetlerinden, 1'inci Kolordu ile Çanakkale Boğazı bölgesinde; 5'inci Kolordu ile Bursa, Mudanya, Bandırma ve Balıkesir bölgesinde; 12'nci Kolordu ile Edremit, İzmir, Muğla bölgesinde tertiplenmiş ve 2'nci Ordu karargâhı da Balıkesir'e intikal ettirilmiştir. Doğu Anadolu'yu savunma görevi verilen 3'üncü Ordu; 9'uncu Kolordusu, Erzurum, Doğubayazıt, Sarıkamış, Ardahan bölgesinde; 7'nci Kolordusu, Diyarbakır, Siirt ve Elazığ bölgesinde; 8'inci Kolordusu, Samsun ve Sivas bölgesinde; 18'inci Kolordu, Trabzon, Erzincan, Bayburt, Aşkale bölgesinde tertiplenmiştir. Bağımsız olarak kurulan 17'nci Kolordu, Adana, İskenderun, İslâhiye, Gaziantep, Birecik ve Maraş bölgesinde sorumluluk almıştır.⁵⁹⁹

1 Şubat 1940 tarihinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak askerî hazırlıkları incelemek ve ihtiyaçları yerinde tespit etmek amacıyla Doğu Anadolu Bölgesine yaptığı seyahatte, demiryolları ve özellikle Sarıkamış-Leninakan hattının geniş olduğunu tespit etmiş bu hattın Rusların zırhlı tren baskınlarına veya bu cepheden taarruzlarında Kars müstahkem mevkiini etkileyecek büyük çaplı toplar getirmelerine imkân verebildiği için avantaj sağlayacağını değerlendirmiştir. Başvekâlete ve Münakalat Vekâletine ülke savunması açısından yapılması gerekenleri iletmiştir. Buna göre; mevcut bu hattın nakliyat istatistiklerine bakıldığında ve Rusya'dan şeker, demir ve çimento gelmeyeceğine için yıllık ithalatın 4.200 ton ve ihracatın 500 ton kadar olabileceği için uzun yıllardır onarılmayan bu hattın onarımının maliyet etkin olmadığı, dar hattın bu iyiyacı

⁵⁹⁷ Alpar, *age.*, s. 205.

⁵⁹⁸ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 56.

⁵⁹⁹ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 51.

karşılacağı değerlendirilmiştir. Erzurum-Sarıkamış dar hattının ise ekonomik, siyasi ve askerî açıdan Türk tipinde geniş hat olarak uzatılması gerektiği ifade edilmiştir. Belirtilen sakıncalardan dolayı Sarıkamış'tan Leninakan'a mevcut geniş hat üzerinden geçilerek Erzurum-Sarıkamış tipi dar hat uzatılması halinde hem sakıncalar ortadan kaldırır ve hem de Ruslarla mevcut ticari itilaf gereğince yine sınıra kadar bir demiryolu bulunmuş ve bu şekilde Rus tipi olan Sarıkamış-Leninakan hattının da yavaş yavaş kaldırılması için fırsat elde edilmiş olduğu belirtilmiştir. Bu amaçla; Erzurum-Sarıkamış dar hattının özellikle traverslerinin derhal takviyesi; Sarıkamış'tan itibaren Kars'a doğru dar hat uzatılmasını ve başlanmasını; Sarıkamış'tan dar hat uzatılması ile birlikte Kars ile sınır arasındaki geniş hat kısmının kaldırılmasını düşünmüştür. İçinde bulunulan hassas duruma karşı uyanık bulunmak üzere Sarıkamış-Leninakan demiryolu ile nakliyatın azami haftada bir tren seferine indirilmesi ve gizli olarak mahallinde verdiği emirle de tren geçmeyeceği günler için hudut kıtalarının yardımı ile raylardan bir kaçının sökülmesi emretmiştir.⁶⁰⁰ Bu durum açıkça ülke savunması için gereken ne ise gecikmeksizin yapıldığını, askerî hazırlıkların mahallinde titizlikle en üst seviyedeki kişiler tarafından incelendiğini göstermektedir.

Ordunun büyük bir kısmı çadırlarda barınmış ve çadırların hepsi ekonomik kullanım ömrünü doldurduğundan, oldukça eski ve yıpranmış olduğundan, ısıtılması mümkün olmamıştır. Ayrıca alaylarda motorlu araç bulunmadığından, tümen topçu birliklerinde atların bulunuyordu, ikmal işlerinde manda arabaları, öküz arabaları, atlı arabalar, deve kervanları, eşek ve katır kolları kullanılmaktaydı.⁶⁰¹ 6 Eylül 1939'da askerî birliklerin ihtiyacı olan 200.000 liralık süvari binek hayvanı Suriye ve Irak'tan satın alınmıştır.⁶⁰²

2.3.1.2. Askerî Birliklerin Silah ve Teçhizat Durumu

Kara Kuvvetlerinde topçu birlikleri Alman, Çekoslovak, İsveç, İngiliz, Fransız, Rus ve İsviçre üretimim silahlar ile teçhiz edilmişti. Piyade silahları

⁶⁰⁰ BCA, 01.02.1940, 030.10.00.00.149.62.4.1.

⁶⁰¹ Alparslan Türkeş, **1944 Milliyetçilik Olayı**, 8. bs., Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1975, s. 16-18.

⁶⁰² BCA, 06.09.1939, 030.18.01.02.88.87.14.

“Mauser, Mannlicher, Lee-Enfield, Martini, Lebel” fabrikalarının eski model ürünlerinden oluşuyordu.⁶⁰³ 1940’ta Almanya’dan Rheinmetall topları satın alındı. Topçu taburlarında ışıldaklar da vardı. Bu ışıldaklar, gece atışlarında hava ve diğer hedeflerin aydınlatılarak hedefin teşhis edilmesinde kullanılmaktaydı. Işıldaklar 6-12 ışıldaktan oluşan bölükler halinde kurulmuştu. 9,4/52 cm.lik uçaksavar topları çekili ve çakılı tipleri ile kullanılmış, Fransa’dan alınan 2,5 cm.lik otomatik uçaksavar topları bunların yanında yer almıştır. İlk olarak alınan toplarla motorla çekilen üç tabur ve üç batarya halindeki çekili topçu İstanbul ve Ankara’da kurulmuştu. Ayrıca 40 mm.lik toplar ile 4 namlulu 12,7 mm.lik taretler ve tek namlulu makineli tüfekler kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere ve Fransa’dan 68 adet 94 mm.lik uçaksavar topu ile 40 mm.lik 162 adet uçaksavar topu, ışıldakları ve dinleme aletleri alınmıştır. Her uçaksavar alayının bir taburu 40 mm.lik top ve taretlerden kurulmuştu. Kolordu ve tümenlerde 40 mm.lik ve 12,7 mm.lik silahlardan oluşan birer hafif uçaksavar taburu teşkil edilmişti.⁶⁰⁴

Kazım Karabekir 19 Aralık 1939’da CHP Grup toplantısında yaptığı konuşmada 25 kişilik grup arkadaşı ile İngiltere’den gelen topları incelediğini söylemiş, gelen silahları kullanan personelin eğitimsizliğinden ve topların eksik malzemelerinden şikâyetçi olmuştur. Kazım Karabekir konuşmasında bu durumu şöyle ifade etmiştir. “*Topların materyallerinde gördüğüm noksanları ikaz ettiler. (Otomatik topta tanzim aletleri yoktu. Dinleme aletleri ve ışıldakları Harb-i Umumide Londra müdafaasında kullanılmış eski malzemeler idi. Mesafeleri toplardan 2 km. kısadır. Millî Müdafaa Vekili kürsüde bunların yenilerinin İngiltere’de dahi henüz mevcut olmadığını söylemiş) Mademki İngiltere’de yokmuş mesele yok. Toplar 10 km.lik yerde düşmana darbe indirecek kalitede olduğu halde, dinleme ve gösterme cihazlarımız o kudrette değildir... Peki, siz nasıl ateş ettiniz? Siz zabitan İngiltere’ye gittiniz, bu topları teslim aldınız, niçin ateş yapmadınız? Tecrübe endahtı (ateş denemesi) olmadan toplar ya patlamazsa ne olacaktır? Dedim. Yoksa*

⁶⁰³ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 32.

⁶⁰⁴ 7,5/42 cm.lik Rheinmetall topları hayvanla çekilen bu toplar hem kara topçusu gibi kara hedeflerine hem de hava hedeflerine ateş edebilecek şekilde üretilmiştir. Menzilleri 16 km. olan bu topların cephaneleri “*Ahen Arabası*” denilen çift toparlaktan oluşan madeni arabalarla çekilirdi. bk. Muzaffer Erendil, **Topçuluk Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988, s.139-142.

*efrad muntazam talimlerle iyi yetişir. Oraya para verdik. Gönderdiğimiz zabitler acaba niçin böyle bir endahat yapmaya lüzum görmemişlerdir.”*⁶⁰⁵

23 Eylül 1940'ta askerî birliklerin ihtiyacı olan “Ordu tipi 7,9 çapında” 7.000 adet tüfek ve her biri için 1.500 adet fişek Yugoslavya'dan pazarlıkla satın alınmıştır.⁶⁰⁶ 1940 yılında 3,7/50 santimetrelik tanksavar topları ve 47 milimetrelik topların üretimi yapıldı.

2.3.1.3. Tahkimat ve Yığınak Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı'nda yapılan sürekli tahkimat⁶⁰⁷ yapımı istihkâm sınıfının en önemli görevleri arasında yer almıştır. İstihkâm taburlarında kompresör, motorlu hızar, betoniyer, ekskavatör gibi araçlar bulunmaktaydı. Bu araçların önemi Sahra Tahkimatı Talimatnamesinde “*Tahkimat edevatı kumandanların sürekli bakımlarına muhtaçtır. Kıta bunlara silahı gibi kıymet vermeye ve bakmaya yetiştirilmelidir.*” şeklinde ifade edilmiştir. Makineli tüfek yuvası, korugan ve sığınak yapımında betoniyer kullanılmış ve bir gün içinde 4–5 makineli tüfek yuvası inşa edilmiştir. Yapılan koruganların mazgal, zırh kapıları ve havalandırma gibi fenni tesisatlarını yerleştirmek ve bakımlarını yapmak üzere teknik bölüm oluşturulmuştur. Kolordu istihkâm taburlardan personel alınarak tümenlerde üçer takımlı, birer koşulu istihkâm bölüğü, süvari tümenlerinde ise üçer takımlı süvari bölükleri teşkil edilmiştir. Bütün gücü kazma ve kürekten ibaret olan istihkâm inşaat taburlarının yerine, her çeşit inşaat makinelerine sahip inşaat taburları oluşturulmuş, her biri bir orduyu

⁶⁰⁵ Karabekir, **Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Cihan Harbi**, s. 126-128.

⁶⁰⁶ Tüfekler Yugoslavya Hükûmetinin Karagoyvaç'taki Tüfek fabrikasından pazarlıkla satın alınmış, bunların bedeli olan 407.272 dolar 28.10.1939 tarihli Türkiye-Yugoslavya Ticaret ve Seyrisefain mukavelesine munzam 02.08.1940 tarihli ikinci protokole bağlı hükümler çerçevesinde “*tiftik ve pamukla*” mübadele edilmiştir. **BCA**, 23.09.1940, 030.18.01.02.92.93.2.

⁶⁰⁷ Tahkimat bir yeri düşman saldırısına karşı koyabilecek duruma getirmek için yapılan türlü haberleşme, hendek, siper vb. savunma tesisleri.

desteklemiştir. İnşaat ve bir köprücü taburundan oluşan Erzincan ve İstanbul'da iki İstihkâm Alayı kurulmuştur.⁶⁰⁸

29 Mart 1940'ta Türkiye'deki liman, iskele, yol ve hava alanlarının işlerini görüşmek ve uygulama esaslarını karara bağlamak amacıyla bir komisyon oluşturulduğu, bu yerlerdeki inşaat faaliyetleri için İngilizlerden 170 bin Sterlin, Fransızlardan 20 milyon Frank geleceği Başvekâlet tarafından bildirilmiştir.⁶⁰⁹

3 Nisan 1940'ta Genelkurmay Başkanlığı tarafından Türk ordusu ile İngiliz ve Fransız askerî heyetleri arasındaki görüşmelerde tercüme faaliyetlerinde yedek subaylardan yararlanılacağı, seferberlik hazırlıkları kapsamında İngilizce ve Fransızca bilen yetmiş beşer yedek subaya ihtiyaç duyulduğu belirlenmiş ve Millî Müdafaa Vekâletine bildirilmiştir.

Kazım Karabekir tarafından askerî birliklerin yığınak faaliyetleri, 21 Ağustos 1940'ta CHP Grup toplantısında şöyle eleştirilmiştir. *“Son gördüğüm bu yığınak safhası bendenizi endişelendirdi. Türkiye’de kışın, askerinin hali ne olacağı üzerinde durmayacağım. Sevkiyat, genellikle İstanbul’un kilometrelerce süren varoşlarından geçiyor ve İstanbul tarafına iki tane çürük araba vapuru ile yapılıyor. Bilhassa bu memleketin birçok ırklarla meskûn, gayri Türk mıntkasından geçiyor. Hatta askerlerin bu yolda gösterdiği şiddetten, bütün vatandaşlar üzüntülüdür. Bir milletvekili olarak bana şikâyete dahi geldiler; dediler ki: Sıkıyönetimden daha sıkı bir vaziyetteyiz. Neferler geliyor; hat üzerine yaklaştık diye geçeni yakalıyor ve bin lira ceza kesiyorlar. Parası yok fakirse, polise gidiyor ve tazyik ediliyor.”*⁶¹⁰

17 Ocak 1941'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Trakya bölgesindeki tahkimat işlerini yerinde incelenmiş ve kış aylarında faaliyetin hızla devam etmesini istemiştir. Ancak tahkimat işlerinde kullanılan çubuk demir yetersizliği nedeniyle işlerin zamanında bitirilmesini sağlamak için Karabük Demir Çelik fabrikasının çubuk demir üretimi yapması konusunda Başvekâlet tarafından izin verilmiştir. Aynı tarihte at nalı demiri üretimi yapan fabrikanın da üretimini tamamladığı görülmektedir.⁶¹¹

⁶⁰⁸ İstihkâm Sınıfının Tarihçesi, s. 416–417.

⁶⁰⁹ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 29.03.1940, 1941-139, 41, 14.

⁶¹⁰ Karabekir, Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Cihan Harbi, s. 223.

⁶¹¹ Fabrikadaki üretim faaliyetlerinin planlaması İktisat Vekâleti tarafından yapılmıştır. BCA, 17.01.1941, 030.10.00.00.52.339.5.

17 Ekim 1941’de Türkiye genelinde gizli bir şekilde telsiz mesafe tecrübesi yapılmasının planladığı, telsiz frekans gönderme işini İzmir Muhabere Alayı 102’nci Tabur Komutanlığındaki istasyonun yapması kararlaştırılmıştır.⁶¹²

2.3.1.4. Eğitim ve Bilgilendirme Faaliyetleri ile Yurt Dışı Ziyaretler

Savaşın başlaması ile birlikte Kara Harp Okulunun faaliyetleri önemli derecede etkilenmiştir. Türk ordusunun acil subay ihtiyacı nedeniyle Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi öğrenciler altı aylık hızlandırılmış eğitim alarak sınıf okullarına gönderilmiştir.⁶¹³

Çeşitli devletler nezdinde görev yapan Türk askerî ataşelerinin Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği harp raporları askerî birliklere yayımlanmış ve bu şekilde subaylar güçlü uçak filolarıyla desteklenen modern zırhlı ve motorlu orduların çeşitli cephelerde neler yaptıklarını, ne gibi başarılarla ulaştıklarını öğrenmiş ve inceleyebilmiştir.⁶¹⁴

Emekli Orgeneral İzzettin Çalışlar 7 Şubat 1940’ta basın heyeti ile birlikte Maginot Hattında inceleme yapmak amacıyla Fransa’ya gitmiştir. Bu gezi ile ilgili gözlemlerini hazırladığı yedi sayfalık rapor Genelkurmay Başkanlığı tarafından 1’inci, 2’nci ve 3’üncü Ordu Müfettişliklerine, Trakya Tahkimat Komutanlığına ve İstihkâm Müfettişliğine bilgi edinilmesi amacıyla gönderilmiştir.⁶¹⁵ 18 Ocak 1940’ta birçok subaya abone olmadığı halde Almanya’dan propaganda amacıyla gazete ve dergiler postanelere gönderildiği tespit edilmiş ve bunların sahiplerine dağıtılmayacağı kararlaştırılmıştır.⁶¹⁶

⁶¹² **ATASE Arşivi**, İDH, 17.10.1941, 2–135–1. Bu istasyonun çalışma talimatı şöyledir; Gönderme Ankara radyo saat ayarı ile saat 18.00’dan ertesi gün saat 04.00’a kadar yapılacaktır. Gönderme frekansı 250 ile 500 kilohertz arasında olacaktır. İstasyon her onbeş dakikada beş dakika çalışacaktır. (Örneğin saat 18.00–18.05 ile 18.15–18.20 şeklinde gönderme devam edecektir.) Bu beş dakikalık göndermede D, R, S çağırma işareti ile yirmi saniye devam eden uzun hat işaretleri verilecek ve tekrar edilecektir. Ayrıca hemen gizli bir şekilde gereğinin yapılması ve çalışmaya hazır olduğunun süratle Genelkurmay Başkanlığına bildirilmesi 2’nci Ordu Müfettişliğinden istenmiştir.

⁶¹³ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1991.

⁶¹⁴ Türkeş, **age.**, s. 14.

⁶¹⁵ **ATASE Arşivi**, İDH, 03.04.1940, 1-156-1-8.

⁶¹⁶ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 18.01.1940, 1941-139, 39, 23.

Beyrut'ta düzenlenen toplantıya Mareşal Fevzi Çakmak ve heyeti 19 Mayıs 1940'ta katılmak için Türkiye'den ayrılmıştır.⁶¹⁷ İngiliz Ortadoğu Başkomutanı Wawell ile Fransız General Massiet katılmıştır. Mareşal Türk birliklerinin 20-22 tümeninin Trakya'da, 10-12 tümeninin Kafkasya'da 3-5 tümeninin de Ege kıyılarında konuşlandırıldığını bildirmiştir. Oniki Adalara yapılacak bir taarruzda Türk donanması ve hava birliklerinin yardımı olamayacağını, sadece Fethiye ve Marmaris'teki dağ tümenini verebileceklerini söylemiştir. Toplantının ana konularından biri olan SSCB'nin Kafkaslardan taarruzunun en çok 20-25 tümenle yapabileceğini tahmin ettiğini; Türkiye'nin örtü gücü olarak 4-5 tümeni Ağrı-Kars-Ardahan hattına konuşlandıracağını, esas karşılayıcı gücün 6-7 tümen olarak Karaköse-Erzurum-Oltu'ya konuşlandıracağını, sol kanadın korunması için Van-Malazgirt-Hınıs-Oltu hattında askerî birlik konuşlandırılacağını bildirmiştir. Bu toplantı sonrasında 27 Mayıs- 4 Haziran 1940'ta Orgeneral Asım Gündüz Başkanlığında Türk heyetiyle İngilizlerin Ortadoğu komuta heyeti arasında Hayfa Toplantısı yapılmıştır.⁶¹⁸

Düşman propagandası karşısında Türk ordusunun aydınlatılması amacıyla 14 Kasım 1940'ta Genelkurmay Başkanı imzasıyla askerî birliklere bir yazı yayımlanmıştır.⁶¹⁹

20 Kasım 1940'ta Millî Müdafaa Vekâleti tarafından, silahaltında bulunan erlerin ailelerine yazdığı mektuplarda buldukları yerlerde yapılan askerî harekâtlar hakkında bazı olayları yazdıklarının haber alındığı, bunun casusların faaliyetlerine yarayacağı, bu mektupların birlik subayları tarafından kontrol edilmesi ve kontrol edilen mektuplarda bu gibi haberlerin yazıları çizilerek yok edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁶²⁰

1941 yılında İngiliz ordusunun Telaviv'deki birliklerinden Türk ordusuna jip, arazi binek otomobili İskenderun'a gelmiştir. Ancak Orduda şoför ihtiyacı ortaya çıkmış ve acilen 3'üncü Ordu Müfettişliği emrinde Sivas'ta bir şoför talimgâhi⁶²¹

⁶¹⁷ Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 1141.

⁶¹⁸ Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 108

⁶¹⁹ *Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi*, 14.10.1941, 1941-139, 39, 5.

⁶²⁰ *Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi*, 20.11.1940, 1940-165, 1, 8.

⁶²¹ Bir eğitim devresi üç ay olan talimgâhta; 150'şer erlik üç bölüklü, nakliye sınıfına mensup subaylar ile makinist, tamirci, marangoz ustası ve aşçı görevlendirilmiştir. İlk anda talimgâhta eğitim amacıyla kullanılacak araç bulunamamıştı. Daha sonra Samsun Askerlik Şubelerine kayıtlı seferde alınacak

kurulmuştur. Sivas'taki iklim ve çevre şartları nedeniyle talimgâhta eğitim yapılamamış ve Kayseri'ye taşınmış, talimgâh 3'üncü Ordu Müfettişliği emrinden alınarak Nakliye Müfettişliği emrine verilmiştir. Ayrıca Afrika'daki İngiliz ordusundan eğitimde kullanılması için 120 adet Vilis marka arazi aracı teslim alınmıştır. 1942 yılında Talimgâhta verilen eğitimler İngilizler tarafından yerinde incelenmiştir. Şoför Talimgâh Komutanı anılarında İngilizlerin yaptığı bu incelemeler ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: *“Talimgâhın çalışmalarını incelemek üzere, Genelkurmay'dan İngilizce bilen bir subayımız refakatinde, İngiliz ordusundan bir ulaştırma binbaşısı geldi. Gezirdik eğitimi gördü. Görüşme sırasında; bana, size verilen Vilisleri Afrika harekâtımızda kullandık. Acemi yürütücülerin küçük hatalarına mütehammildirler, arıza göstermezler. Talimgâhınızda her şey güzel, yetiştirme müddetini yarıya yani birbuçuk aya indiremez misiniz? Talebeleriniz zekidirler. Ne düşünürsünüz, ne dersiniz dedi. Karşılık olarak şu cevabı verdim; eğitimin bir buçuk aya inmesi mümkün değildir. Çünkü programlarımız üç aya göre yapılmış ve tasdik edilmiştir. Biz şoförlerimizi konvoy halinde yürüyeceklerine göre yetiştirmekle beraber ayrıca yol arızalarını da öğretiyoruz ki, zamanla tek yolculuk yapabilsinler diye kısaca açıkladım. Cevabımızı yerinde buldu ve ayrıldı.”*⁶²² Askerî personelin eğitimi konusunda gösterilen hassasiyetin bu şekilde ifade edilmesi dikkat çekicidir. Bu durum Bursa'da 5'nci Kolordu Komutanlığında görev yapan Muzaffer Erendil tarafından şöyle ifade edilmiştir: *“Araçlara, kıt'aca yetiştirilen şoförler, uzun bir deneyime sahip olmadığından, sık sık kazalar olurdu. Şehirde, askerî araçlar giderken halkın ağzından 'millî felaket' lafları eksik olmazdı.”*⁶²³

8 Nisan 1941'de Lüleburgaz ve Babaeski arasında karşılıklı zırhlı tugay tatbikatı yapılmış ve İngilizler tatbikata gözlemci olarak katılarak bir konferans vermiştir. Tatbikat köprü tahripleri eğitimi ile sona ermiştir.⁶²⁴

motorlu araçların talimgâha satın alınması kararlaştırıldı. Gelen araçlarla çok çamurlu olan Sivas'ta kış şartlarında şoför eğitiminin yapılması mümkün olmayınca Kayseri'deki uçak fabrikası ve kışlaların bulunduğu arazide yapılması anlaşılmış ve talimgâhın Kayseri'ye taşınmıştır. Alpar, **age.**, 208.

⁶²² Alpar, **age.**, s. 210.

⁶²³ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 79.

⁶²⁴ 1'inci Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay yapılan tatbikat ile ilgili gözlemini Genelkurmay Başkanlığına bildirmiştir. **ATASE Arşivi**, İDH, 08.04.1941, 1-120-1.

Uçaksavar topçuluğu eğitimi için yurtiçi ve yurt dışında açılan kurslarla başlamıştır. İlk uçaksavar kursu 1940 yılında İstanbul'da Metris'te Topçu Atış Okulu'nda açılmış ve kursta İngiliz uzmanlar eğitim vermiştir. Bu kursta İngiltere'den alınan 9,4/52'lik uçaksavar topları, komuta aleti, altimetre, ışıldak ve dinleme aletleri ile ilgili eğitimler verilmiştir. 1941–1942 yıllarında 40 mm.lik taretler için eğitimler 2–3 aylık dönemler halinde Ankara'da açılmıştır.⁶²⁵

13 Haziran 1941'de Genelkurmay Başkanlığınca İtalyan ordusu ve silahları hakkında muhtıra hazırlanmış ve alay ve müstakil tabur komutanlıklarına kadar dağıtılmıştır.⁶²⁶

Telgraf ve Telefon Kanununun hemen yapılma gerekliliği dereceleri gösterilen açık ve şifreli telgrafların üzerine çekilme sıralarını bildirmek amacıyla barış ve seferde resmî makamlarca konulacak işaretlerin açıklandığı talimatname 3 Şubat 1941 tarihinde yayımlanmıştır.⁶²⁷ Talimatnamede barış durumunda (01) Tayyare (Yabancı uçakların ihbarına ve meteoroloji kodları ile ilgilidir), (02) Harekât (Askerî amaçlar ve iç emniyet ve asayiş bakımından askerî gereklilik iç emniyet ve asayiş ile ilgili konular ile ilgili İçişleri Bakanlığınca veya bakanlığın yetkili kılacağı makamlar tarafından kullanılır), (03) Hayat (Orman yangını, su baskını, deprem, salgın hastalık, deniz, hava ve demiryolları ulaşımında meydana gelebilecek insan hayatı ile ilgili önemli olayların ihbar ve bunlara yardım talebine ait konularda askerî ve mülki makamlarca kullanılır ve metin açık yazılı) şeklindedir. Seferde kullanılacak işaretler ise (01) Seferberlik ilanı vusulü (ulaşma) ihbarlıdır. (Bu işaret yalnız seferberlik ilanı ile ilgili askerî ve mülki makamlarca konu ve metin açık yazılır), (02) Tayyare (Düşman savaş gemileri ve uçaklarının ihbarına ve meteoroloji kodlarına aittir.), (03) Seferberlik (Seferber olma süresince seferberlikle ilgili askerî ve mülki makamlarca kullanılır, (04) Harekât (Seferberliğin devamı süresince başkomutanlık ve harekât veya savaş halinde bulunan bütün birlik komutanlarınca askerî amaçlar için, İçişleri bakanlığı ve bu bakanlığın yetki vereceği makamlar tarafından iç emniyet ve asayiş ile ilgili hususlarda kullanılır, (05) Hayat (Barış durumunda olduğu gibidir). Bu

⁶²⁵ Erendil, **Topçuluk Tarihi**, 143.

⁶²⁶ Toplam 21 sayfa hazırlanan muhtırada silahlı 2.746.600 personel olduğu, kuruluş çizelgesi, Ege Adalarında bulunan kuvvetlerin 42.770 kişi olduğu, piyade silahları, makineli tüfekler ve piyade havanları krokilerle açıklanmış. bk. **Dz. K.K.İğ. Lalahan Arşivi**, 13.06.1941, 1938-19, 21, 1.

⁶²⁷ **Resmî Gazete**, 03.01.1941, Sayı: 4207.

işaretler telgrafın değerine göre konması gerektiği, resmî telgraflara bu işaretlerden başka bir işaret konulamayacağı belirtilmiştir.⁶²⁸ Amaç telgraf çekilmesinde öncelik verme olarak görülmektedir. Bu talimatname Genelkurmay Başkanlığı tarafından tüm birliklere yayımlanmıştır.

2.3.2. Deniz Kuvvetleri

1939 yılında Karadeniz ve Çanakkale Boğazı Deniz Komutanlıkları kuruluşuna birer mânia ağ grubu konulmuş ve ağ işleri için buralara birer atölye, depo ve ağ pisti yaptırılmıştır. Derince’de yapılan ağlar boğazlara gönderiliyordu, ağların bakımı ile döküş ve kaldırma eğitimleri buradaki deniz komutanlıklarında yapılıyordu. 1940 yılında yedinci şube olarak harp silah vasıtaları, mıknatıslı mayınlara karşı Degaussing⁶²⁹, Wiping ve Loop şubeleri kuruldu. Bu hizmetleri 1939 yılında İngiltere Deniz Kuvvetlerine gönderilip orada uzman olan subaylar kurmuştu. Bu şube deniz fabrikalarının yardımıyla büyük gemilere degaussing kabloları çekmek mekanizmasını işletmek, wiping istasyonlarını kurup gemilere wiping yapmak ve boğazlara loop kabloları çekip ihbar istasyonlarını kurmakla görevlendirildi. İkmal bakımından İzmir Deniz Komutanlığına Marmaris ve İskenderun İleri Üs Komutanlıkları; Ereğli Deniz Komutanlığına Sinop, Pelikan ve Trabzon İleri Üs Komutanlıkları; İstanbul ve Erdek Deniz Komutanlıkları şeklinde teşkilatlanma yapılmıştı.⁶³⁰ İstanbul Deniz Komutanlığı kuruluşunda limandaki gemilerle muhabere etmek üzere Galata, Beyazıt ve Hastane üç tane kulede işaret postaları vardı. İzmir Deniz Komutanlığı İzmir müstahkem mevki komutanlığına bağlı olarak çalışıyordu. Görevi müstahkem mevki komutanlığına danışmanlık yapmak, gerektiği zaman körfezin planlanmış yerlerine mayın mâniası yapmak, seferde emrine verilecek gemilerle bölgede dökülecek mayınları taramak ve kıyı gözetlemesi yapmaktı. 1939 yılında İzmir Deniz Komutanlığı kuruluşuna bir mânia

⁶²⁸ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 13.02.1941, 1941-139, 39, 9.

⁶²⁹ Gemilerin dünyanın manyetik alanında yarattığı bozucu etki, manyetik sensörle donatılmış mayın veya torpidonun ateşleme sistemini aktif hale getirerek patlamasına neden olur. DG sistemi sayesinde, geminin dünyanın manyetik alanında oluşturduğu bozucu etki sınırlanır. Böylece mayın veya torpidolardaki manyetik sensörlerin gemiyi algılaması engellenmiş olur.

⁶³⁰ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 1935-1950 Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, Cilt: II, s. 79.

grubu verildi. Bu grup gerektiği zaman planlanan yerlere mânia ağları çekecekti. Uzunada işaret istasyonu gözetleme konusunda müstahkem mevki bataryaları ile irtibat halindeydi.⁶³¹

Erdek donanmanın Çanakkale boğazına doğru bir konuş yeri manzarası gibiydi; İskenderun limanı batılı devletlerin Türkiye'ye gönderecekleri askerî malzemenin boşaltma limanı olarak uygun görülmüştü; Marmaris limanı, İskenderun ile İzmir arasında iyi bir ara liman halindeydi; Karadeniz Ereğlisi limanı da İstanbul Boğazının deniz savunması için mükemmel bir yan liman olduğu gibi kömür yolunun korunmasını sağlayacak gemiler için de uygun bir liman olarak belirlenmişti. Silahla takviye edilen ilk ileri üs İskenderun İleri Üssü idi. 1940 yılında Akdeniz'de İtalyan balık adamları, Türkiye'ye malzeme getiren İngiliz ticaret gemilerini batırmak için gizlice İskenderun'a gelmişler ve kendilerini deniz sporcusu halinde gizleyerek burada demirli İngiliz gemilerinin altına tavikli bombalar yapıştırmaya başlamışlar ve İngilizlere iki gemi kaybı da verdirmişlerdi. İskenderun'da bir emniyet ekibi oluşturulmuş ve sonrasında da İskenderun İleri Üs Komutanlığı kurulmuştur.⁶³²

Genelkurmay Başkanlığı Çanakkale Boğazının tahkimatı hakkında İngilizlerle birlikte gerekli projeleri hazırlamış, inşaata başlamış; Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı Deniz Komutanlığında bir yer altı muhabere idare merkezi, muhabere merkezi yaptırılacak, İngilizlerin vermeyi vaat ettikleri uzun menzilli ağır gemi toplarına betonarme mevziler hazırlatacak, sed bataryalarını kurduracak, boğazın her iki giriş kıyısına bir seri korugan inşa ettirecekti.⁶³³ Ancak ağır bataryalar konusunda İngilizler mevzilerin ve mevzilere kadar topların nakledileceği yolların yapılmasına rağmen bu topları vermemişti. Sadece daha önce Polonya için hazırlanan verilemeyen 15 santimetrelik altı tane topu vermişlerdi. İkişerli üç batarya halinde boğazın Anadolu kıyılarına yerleştirilmişti. Sualtından boğaza girmeye teşebbüs edecek denizaltı gemilerini yakalamak amacıyla boğaz dışına ve Gelibolu bölgesine loop kabloları çekilmiş ve kablolardan gelecek sesleri değerlendirmek için Seddülbahir ve Gelibolu mevkiine birer ihbar istasyonu

⁶³¹ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 1935-1950 Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, Cilt: II, s. 82.

⁶³² Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 1935-1950 Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, Cilt: II, s. 84.

⁶³³ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 1935-1950 Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, Cilt: II, s. 87.

yapılmıştı. Seddülbahir, İmroz ve Bozcaada'ya birer işaret istasyonu kurulmuş ve bu istasyonlarla gözetleme şebekesi arasında irtibat sağlanmıştı. Mayın depo, atölye ve iskeleleri Nara mevkiine kurulmuştu. Depo, atölye, pist ve iskele olarak ağ mânia tesisleri Akbaş mevkiinde idi. Ağlar buraya Derince'deki ana mânia ağ grubundan yapılmış olarak getirilecek, burada döküşe hazırlanacak ve dökülecekti.⁶³⁴ İstanbul Boğazı Deniz Komutanlığı 14 Mayıs 1940'ta kurulmuştur.⁶³⁵

24 Şubat 1941'de İngiliz Ataşesi A.C.Arnold Genelkurmay Başkanlığına Ankara ve Mısır arasındaki muhabere hatlarının takviye edilmesi hakkında bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Ankara ile Mısır arasında halen mevcut olan hatların bir savaş halinde muhabere imkânının yetersiz olduğu ve bu irtibatın genişletilmesi için Ankara-İstanbul-Selanik-Sakız Adası hattına ilave olarak Kartal-Çanakkale-Sakız Adası kablosunun yeniden inşası ve Çeşme-Sakız Adası kablosunun takviye edilmesi işlerinin bir ay kadar sonra malzemesi ile birlikte gelecek bir İngiliz kablo gemisi tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca ilave olarak inşa edilecek Kartal-Çanakkale-Sakız Adası irtibat hattının daha önce mevcut ve halen kullanılmayan Kartal-Çanakkale (Nara) kablosunun İngilizler tarafından kontrolü ve sonucunun bildirilmesi istendiğini açıklamıştır. Münakalat Vekâletince bu konular hakkında yapılan inceleme ve kontrol sonuçları ise şöyledir: Kartal-Çanakkale deniz kablosunun kontrol sonucu, 1932 yılında Estern İngiliz şirketi tarafından kara ile irtibat uçları kesilerek denize atılmış olan bu kablonun Kartal ucundan itibaren 500 metresinin pek çürük bir halde olduğu ve Çanakkale ucundan itibaren de 250 metre kadar olan kısmının eksik olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden bu kablonun halen işler bir durumda olmadığı, kablonun denizde kalan kısmının genel durumu ile işler bir halde olup olmadığının tespitinin halen Türkiye'de kablo gemisi olmadığından mümkün olmadığı, bunun için Çanakkale-Sakız Adası kablosunu dökmeye gelecek İngiliz kablo gemisi tarafından Kartal-Çanakkale kablosunun kontrol edilmesi ve alınacak sonuca göre hareket edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.”⁶³⁶

⁶³⁴ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 1935-1950 Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, Cilt: II, s. 89.

⁶³⁵ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 1935-1950 Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, Cilt: II, s. 90.

⁶³⁶ **ATASE Arşivi**, İDH, 24.02.1941, 2-130-4-5.

6 Mart 1941’de Ankara ile Mısır arasındaki muhabere hatlarını takviye etmek amacıyla Ankara-İstanbul-Selanik-Sakız Adası hattına ilave olarak inşa edilecek Kartal (İstanbul)-Nara (Çanakkale)-Sakız Adası hattının mevcut ve metruk olup muayenesi yapılamayan Kartal-Nara kablosunun muayenesi için İngiliz Retriever kablo gemisinin Marmara Denizine geleceği İngiliz Deniz Ataşesi tarafından Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiştir.⁶³⁷

7 Mart 1941’de Ankara ile Mısır arasındaki irtibat hatlarını takviye etmek amacıyla Ankara-İstanbul-Selanik-Sakız Adası hattına ilave olarak inşa edilecek Kartal (İstanbul)- Nara (Çanakkale)-Sakız Adası hattının mevcut ve kötü durumda olan ve kontrolü yapılamayan Kartal-Nara kablosunun kontrolü için İngiliz Retriever kablo gemisinin yakın zamanda Marmara Denizine geleceği İngiliz Deniz Askerî Ataşesi tarafından bildirilmiştir. Bu geminin İngiliz Akdeniz donanmasının yardımcı gemilerinden olmadığı İngiliz Kablo ve Telsiz Şirketine ait olduğu ifade edilmiştir.⁶³⁸

2.3.2.1. Gemilerin Sefer Görev Yerlerine Gidişi

İzmit-Gölcük yapılan yatırımlarla “Donanmanın Ana Üssü” haline gelmiştir. Donanma Komutanlığı Deniz Müsteşarlığının bağlısı olarak Harp Filosu, Denizaltı Filosu, Mayın Filosu ve İhtiyat filosu şeklinde teşkil edilmiştir. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının savunulması donanmanın asli vazifesi olarak belirlenmiştir.⁶³⁹

Türk Donanmasına ait İzmit bölgesindeki gemiler 5 Eylül 1939’da denizaltı gemilerinin eğitim sahası olarak kullanılan Erdek bölgesine intikal etti. Erdek’e intikal eden gemiler şunlardır:

⁶³⁷ Bu gemi İngiliz Akdeniz Donanmasının yardımcı gemilerinden olmayıp İngiliz kablo ve telsiz şirketine aittir. **ATASE Arşivi**, İDH, 06.03.1941, 2-130-1.

⁶³⁸ **ATASE Arşivi**, İDH, 07.03.1941, 2-130-1.

⁶³⁹ Figen Atabey, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Donanması”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:9, Sayı: 18, (Ağustos 2011), s. 127.

Harp Filosu: Yavuz Muharebe Kruvazörü⁶⁴⁰ ve Tınaztepe, Zafer, Adatepe, Kocatepe muhripleri.⁶⁴¹

İhtiyat Filo: Hamidiye ve Mecidiye Kruvazörleri.

Denizaltı Filosu: Erkin Ana Gemisi, Dumlupınar, Sakarya, Saldıray, Gür, Birinci İnönü, İkinci İnönü Denizaltıları, Akın Hedef Gemisi.

Mayın Arama-Tarama Filotillası⁶⁴²: Hızırreis, İtareis, Kemalreis Gambotları⁶⁴³, Kalkan Gemisi.

Yardımcı Gemiler: Gölcük Yağ Gemisi, Pınar Su Gemisi, Doğanaslan Romörkörü.

Donanma Komutanlığı Erdek'te gemilere bir tanesi normal, diğeri de alarm olmak üzere ikişer tane demir yeri verilmişti. Normal demir yerleri Erdek ilçesinin önünde idi, emniyet amacıyla Yavuz Muharebe Kruvazörü ile üzerine denizaltı gemilerinin aborda olduğu Erken Ana Gemisi iç hatta demirletilmiş, kruvazörlerle muhripler ve gambotlar dış hatta alınmıştı. Alarm demir yerleri ise Erdek Körfezi ve Marmara adaları bölgesinde dağınık olarak verilmişti. Donanma Komutanlığı gemilerin uçaksavar silahları ile kara birliklerinden tahsis edilen iki bataryalı uçaksavar taburuyla hava savunma atış planı yapmıştı.⁶⁴⁴ İkinci Dünya Savaşı süresince Erdek Deniz Kuvvetlerinin "*Yardımcı Deniz Üssü*" olmuştur.⁶⁴⁵ Donanmanın mayın döküm gemi halinde tadil edilen Pey ve Berk torpido kruvazörleri, mayın yükü ile Çanakkale ve İstanbul boğazlarına görevlendirilmişti. Doğan, Denizkuşu ve Martı avcıbotları ise Gölcük'te bırakılmış ancak ihtiyaç duyulması halinde Çanakkale'ye intikal ettirilecekti. Sonradan Erdek ilçesinin Çınaraltı limanına Erkin denizaltısı kıçtankara edilmiş; etrafında denizaltı gemilerini de kapsayacak şekilde torpido şıpkası çekilmiş; denizaltı gemilerinin girip çıkması için açılır kapanır bir gedik yapılmış ve denizaltı gemileri Erkin denizaltısına aborda edilmişti. Yavuz muharebe kruvazörü için de Marmara adalarında böyle bir yer

⁶⁴⁰ Deniz yollarını gözetmek, deniz ve hava filolarına kılavuzluk etmek amacıyla topla silahlandırılmış hızlı savaş gemisi.

⁶⁴¹ Torpido, top ve denizaltılara karşı silahlarla donatılmış, küçük, hızlı giden savaş gemisi, destroyer.

⁶⁴² Torpidolardan oluşan filo.

⁶⁴³ Bir veya birkaç silahı bulunan küçük savaş gemilerinin adıdır.

⁶⁴⁴ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, II. Dünya Savaşı Dosyası, s. 500, 501, 502.

⁶⁴⁵ Mustafa Hergüner, "*İkinci Dünya Savaşında Denizcilik Faaliyetlerimiz*", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 161, (Nisan 2006), s. 102.

hazırlanmış ve planlanmıştı. Donanmanın günlük eğitimleri, top ve torpido atışlarını Erdek Körfezi içinde planlanmış, gerektiğinde deniz manevraları Batı Marmara Denizinde yapılacaktı. Denizaltı gemileri dışında bütün donanma gemileri kamufler şeklinde boyanmıştı.⁶⁴⁶ Ancak Erdek bölgesinde gemilere yapılan lojistik desteğin yetersiz olması nedeni ile 5 Temmuz 1940 tarihinden itibaren tekrar İzmit körfezine dönmek zorunda kalınmıştır. Denizaltı gemileri Erdek bölgesinde konuşlanmıştır. Gemiler burada dağılma yerlerinde ve demirli vaziyette bulunmuş ve Marmara-Erdek-Çanakkale arasındaki deniz sahasında tatbikatlarda yapmıştır.⁶⁴⁷

1940 yılında stratejik bir önemi olan Gölcük-Değirmendere bölgeleri yasak saha ilan edildi. Hava taarruzlarına karşı korunmak amacıyla gemilerin uçaksavar silahlarıyla birlikte bölgedeki tüm tepelere uçaksavar topları yerleştirilmişti. İngiltere'den uçaksavar silahları getirilinceye kadar Yavuz zırhlısı Kavaklık önlerinde demirletilmiş, geminin hava savunması kıyı hattındaki uçaksavar bataryaları ile denizaltı torpido⁶⁴⁸ hücumlarına karşı ise etrafına çekilen çelik ağlarla sağlanmıştı. Yavuz zırhlısı Marmara denizinde yapılan tatbikatlar dışında Kavaklık önlerinde demirlemiştir. Gölcük bölgesinde cephane depoları bulunduğu için Değirmendere batısı-Gonca civarında cephanelik depolarının güvenliği için birinci derece askerî yasak bölge ilan edilmiş, giriş ve çıkışlar kontrollü hale getirilmiş, üç bataryalı uçaksavar taburu konuşlandırılmıştır. Savaş içinde sadece bir kez denizaltı filotillası İstanbul Boğazından Sinop'a kadar keşif şerit kuşak tatbikatı, donanmada iki kez Çanakkale boğazı dışında İmroz ve Bozcaada arasında Çanakkale müstahkem mevki komutanlığı ile birleşik teftiş manevrası yapmıştır.⁶⁴⁹

2.3.2.2. Deniz Birliklerinin Faaliyetleri ve Savunma Tedbirleri

13 Ekim 1939'da Mudanya İskelesinin hava taarruzlarına karşı korunması ve bir sefer halinde iskeleden yapılacak indirme ve bindirmelerin emniyetle yapılması

⁶⁴⁶ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, II. Dünya Savaşı Dosyası, s. 500.

⁶⁴⁷ Mustafa Hergüner, **İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği**, 1. bs., Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 248.

⁶⁴⁸ Torpil atmaya yarar, küçük ve çok hızlı giden savaş gemisi.

⁶⁴⁹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, II. Dünya Savaşı Dosyası, s. 501.

konusunda 2'nci Kolordu Komutanlığının değerlendirmesi şöyledir; 11'inci Tümen Komutanlığı bölgesinde Marmara Denizi güney sahillerinden deniz yolu ile çeşitli yönlerde yapılacak nakliyata uygun üç iskeleden birisinin bulunduğu Mudanya ilçesi; çeşitli yönlerden gelen yolların birleşim noktasında olan ve Bursa ilinin esas iskelesidir. Dar hatlı bir demiryolu ve asfalt bir yol ile Bursa'ya bağlı olması her mevsimde karadan Mudanya'ya emniyetli sevkiyatı sağlamaktadır. Bursa ve çevresinin iâşe maddeleri konusunda zengin bir kaynağa sahip olması nedeniyle bu maddeler sefer halinde Marmara Denizi yolu ile nakli kısa zamanda ve emniyetle Mudanya İskelesinden yapılması mümkündür. 1939 yılı seferberlik hazırlıklarında Trakya'da bulunan askerî birliklerle Çanakkale müstahkem mevkiine Mudanya İskelesinden önemli sayıda insan, hayvan ve araç yardımları yapılmaktadır. Mudanya İskelesinden iâşe maddeleri ve askerî birlik nakliyatının emniyetli bir şekilde sürekli yapılabilmesi için hava taarruzlarına karşı korunması hususu çok önemlidir. 70'inci Piyade Alay Komutanlığı garnizonu terk etmeden önce seferberlik hazırlıkları kapsamında Mudanya İskelesinin de hava taarruzlarına karşı savunması için gerekli tedbirler aldı. Bu alay garnizondan ayrıldığı için hava savunma işini seferberlikte Bursa'dan tertip edilecek bir ağır makineli tüfek takımı ile yapılabileceği ancak bunun amaca hizmet etmeyeceği hem de 11'inci Tümen Komutanlığının seferberliğini tamamlamasına kadar devam edeceği ve sonrasında yığınak noktasına hareket edeceği düşünüldüğünde Mudanya İskelesi hava savunması yapılamayacaktır. Mudanya Limanı sahilleri bütünüyle açık bir durumda olduğundan gizleme yapılarak iskelenin korunması mümkün olmamaktadır.⁶⁵⁰ Bu iskelenin hava savunmasının sürekli yapılabilmesi için buraya bir memleket içi ağır makineli tüfek bölüğü ile mantelli top takımı tahsisi edilmelidir. İkinci bir iskele inşası işi çeşitli iskelelerden yararlanarak indirme ve bindirme faaliyetine hız kazandırır ve iskelelerden birinin tahrip edilmesi durumunda diğer iskeleler kullanılarak nakliyatın sürekliliği sağlanması açısından faydalı olacaktır. Yeni yapılacak iskelenin 5 tonluk gemilerin yanaşmasına uygun olacak şekilde yaptırılması yükleme ve boşaltmanın hızlanmasını emniyetini sağlayacağı değerlendirilmiştir.⁶⁵¹

⁶⁵⁰ ATASE Arşivi, İDH, 13.10.1939, 9-096-1.

⁶⁵¹ ATASE Arşivi, İDH, 13.10.1939, 9-096-2.

İstanbul Boğazı emniyet ağlarından birincisi “*muhbir ağ teli*” ikincisi lif halatı olarak belirlenmiş ve bu ağlar ile ilgili imalat durumları ve elde edilen tecrübeler 5 Ocak 1940’ta Millî Müdafaa Vekâleti Mânia Ağları İş ve İmalat Müdürlüğü tarafından Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiştir.⁶⁵²

1 Nisan 1940’ta İngiliz silahlanma kredisinin Deniz Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasına ayrılan kısımdan yaptırılan işler kapsamında İstanbul ve Çanakkale boğazları ile İzmir’de ağ depoları ve pistlerinin inşaat malzemesi tedariki için 100.000 sterlin tahsis edilmiştir. Ancak İngiliz Maliye Bakanlığı bu işlerde kullanılacak inşaat malzemelerinin Türkiye içinden tedariki mümkün olduğundan bu işler için ayrılan 100.000 sterlinin Türkiye’ye naklinin mümkün olamayacağı ve eğer kendilerine 100.000 sterlin karşılığında 575.000 Türk lirasının tediyesine imkân bulunursa 100.000 sterlinlik kredinin Deniz Kuvvetlerinin silahlandırılmasına kullanılabileceğini ifade etmiştir.⁶⁵³ Maliye Vekâleti bu konudaki görüşünü şöyle açıklamıştır: Millî Müdafaa hizmetlerine 1940 yılı bütçesinde 150 milyon lira ödenek tahsis edilmiş bunun 78 milyon lirası bütçe ile kalan 72 milyon lirası da 3849 sayılı kanunla olağanüstü ödenek olarak verilmiş, ağ depo ve pistler için bu ödeneğin kullanılması istenmiştir.⁶⁵⁴ 25 Temmuz 1941’de İstanbul ve Çanakkale boğazları ile İzmir, İzmit ve Derince’deki yasak bölgelerdeki savunma tertibatlarında İngiliz askerî uzmanlar İcra Vekilleri Heyeti kararı ile çalıştırılmıştır.⁶⁵⁵

İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına ait alınan ilk tedbir ağır ağların demir ve zincirlerinin yerlerine atılması olarak 27 Haziran 1940’ta gerçekleştirilmiştir.⁶⁵⁶ 27 Haziran 1940’ta Genelkurmay Başkanlığı tarafından Başvekâlete gönderilen yazı ile İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına ağların demir ve zincirlerinin atıldığı Marmara Denizindeki denizaltı gemilerine karşı emniyet sağlayacak olan bu ağların atılma

⁶⁵² **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 05.01.1940, 1941-139, 6, 42-43.

⁶⁵³ **BCA**, 01.04.1940, 030.10.00.00.52.338.6.

⁶⁵⁴ 3849 sayılı “1940 yılı Muvazenei Umumiyesine Dâhil Bazı Daire Bütçelerine 109.922.000 lira Feykalade Tahsisat Verilmesi Hakkında Kanun” ile çeşitli savunma hizmetleri için 70.300.000 TL ve 2980 sayılı “Millî Müdafaa Vekâletince Altmış Yedi Milyon Liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun” gereğince yapılan top ve cephane siparişleri için 2.000.000 TL ödenek tahsisi yapılmıştır. Kanun Kabul Tarihi: 30.05.1940, **Resmî Gazete**, 03.06.1940, Sayı: 4525; **BCA**, 26.06.1940, 030.10.00.00.52.338.6.

⁶⁵⁵ **BCA**, 25.07.1941, 030.18.01.02.95.65.1.

⁶⁵⁶ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 17.06.1940, 1938-106, 23, 7.

işleminin normal şartlar altında “*hava taarruzu olmadığı takdirde*” en az onbeş günde yapılabileceği; ağların şamandıralarının hemen atılması durumunda bu zamanın bir haftaya düşeceği, gemilerin geçişini emniyetle sağlamak için şamandırasız büyük bir geçit bırakılmasına izin verilmesinin; şamandıraların ticari gemilerin geçişini sınırlayacağı denizcilere bildirilmesi ile Montrö Sözleşmesine aykırı olacağı değerlendirilmiştir.⁶⁵⁷

28 Nisan 1941’de Nakliyat işlerinde gizliliğe uyulması ve askerlerin nereden gelip nereye gidecekleri söylememeleri gerektiği, bununla ilgili bireysel olarak meydana gelen olaylar örnek verilerek durumun önemi ortaya konumlu Genelkurmay Başkanlığınca tedbir alınması istenmiştir. Özellikle Türkiye’deki yabancıların birlik yer değiştirmelerinden haberdar olmaması konusu örnek verilmiştir.⁶⁵⁸

5 Mayıs 1941’de İstanbul Boğazının içine ve dışına konacak dinleme kabloları istasyonlarının irtibatını sağlamak için Rumeli ve Anadolu Kavağı arasına konan deniz kablosunun zedelenmemesi amacıyla Türkiye’de imal edilen ağ mânia ağının kuzeyine ve 300 ila 700 metre mesafesinde uygun bir yere konacak olan serseri mayınlara karşı emniyet ağı söz konusu yere konmayarak, Büyük Liman Mevkiinden doğuya doğru uzanan İstanbul Boğazı deniz savunması projesinde gösterilen yere tesisine başlanması istenmiş, emniyet ağının bu bölgede konmasından dolayı Anadolu ve Rumeli Kavağı hattının kuzeyindeki kılavuz alma ve verme yeri, Poyraz ve Garipçe Burunları hattının kuzeyinde tertip edileceği bu durumda diğer devletlere bildirilmesi Genelkurmay Başkanlığı tarafından Başvekâletten istenmiştir.⁶⁵⁹ Yapılan bu düzenleme boğaz geçişlerinde gemilerin kılavuz alma zorunluluğu olmasından dolayı önemlidir.

6 Mayıs 1941 günü İstanbul Boğazında serseri mayınlara karşı emniyet ağının tesis edilmesine başlanmıştır.⁶⁶⁰

15 Mayıs 1941’de Türkiye’ye baskın tarzında bir saldırı sırasında Ordu Müfettişliklerinin Ordu Komutanı yetkisiyle harekâtı sevk ve idare edebilmeleri için; 1’nci, 2’nci ve 3’üncü Ordu Müfettişliklerine birliklerini ikmal ve idare etmeleri,

⁶⁵⁷ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 27.06.1940, 1941-139, 6, 17.

⁶⁵⁸ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 28.04.1941, 1941-139, 39, 13.

⁶⁵⁹ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 05.05.1941, 1941-137, 6, 44.

⁶⁶⁰ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 13.05.1941, 1941-137, 6, 45.

ordu komutanı unvanını “*seferberlik ilanı veya muhasamaya başlanması*” sırasında kullanması, birliklerinin eksikliklerini tamamlamaları Genelkurmay Başkanlığı tarafından emredilmiştir.⁶⁶¹ Bu uygulamada amaçlanan yapılan askerî hazırlıkların diğer devletlerden gizlenmesi olarak değerlendirilebilir.

26 Mayıs 1941’de İtalyanların Ege adalarındaki deniz kuvvetleri hakkındaki bilgiler şöyle açıklanmış; Leros adası Laki limanında 16 muhripten ikisinin Bettini-Ricasoli ve dördünün de Libro sınıfında bulunduğu, limandaki dört yardımcı geminin isimlerinin Kalino, Asmara, Veneto Pizani, Lero olduğu ayrıca yedi adet hücumbot bulunduğu tespit edilmişti.⁶⁶²

13 Haziran 1941’de Genelkurmay Başkanlığınca İtalyan ordusu ve silahları hakkında muhtıra hazırlanmış ve alay ve müstakil tabur komutanlıklarına kadar dağıtılmıştır.⁶⁶³

28 Mayıs 1941’de İstanbul Boğazında geçiş nakliyatının derecesini anlamak amacıyla bir takviyeli alay kadar kuvvete gece ve gündüz geçiş eğitimi yaptırılması ve İstanbul Boğazı kurtarma araçlarının da katılması; İstanbul Boğazındaki ihbar istasyonlarının inşaatının kısa zamanda tamamlanması;⁶⁶⁴ Donanma Komutanlığının Çatalca müstahkem mevki komutanlığı ile birlikte yapacağı eğitimlerden sonra, deniz uçaklarının denizaltı gemilerini teşhis edebilme yeteneklerini artırmak amacıyla İstanbul Boğazı dışında bir denizaltı ile iki hafta süreli eğitim yapılması planlandı.⁶⁶⁵

6 Haziran 1941’de hazırlanan İstanbul Boğazı geçit planı uygulanmasını kontrol etmek amacıyla tatbikat planlanmıştır. Bu tatbikat planlamasında; gerekli araçların kiralanması için ödenek ayrılması; kurtarma hizmetlerinin İstanbul Boğazı

⁶⁶¹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 15.05.1941, 1941-139, 38, 3.

⁶⁶² **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 26.05.1941, 1938-19, 22, 6.

⁶⁶³ Toplam 21 sayfa hazırlanan muhtırada silahlı 2.746.600 personel olduğu, kuruluş çizelgesi, Ege Adalarında bulunan kuvvetlerin 42.770 kişi olduğu, piyade silahları, makineli tüfekler ve piyade havanları krokilerle açıklanmış. bk. **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 13.06.1941, 1938-19, 21, 1.

⁶⁶⁴ İnşaat işi ile uğraşan İngiliz uzmana göre hava durumuna bağlı olarak inşaatların üç hafta içinde tamamlanabileceği, 6, 8, 10, 12’lik 15 ton demir temin edilmesi durumunda daha çabuk bitirileceği öngörülmüştür.

⁶⁶⁵ Bu eğitim için; denizaltı gemilerinin akümülatörlerinin şarj ve ikmal ihtiyaçlarının Haliç’ten karşılanması, denizaltıların nöbetleşe görevlendirilmesi, Deniz Hava Taburundan bir subayın Donanma Komutanlığı ile koordine kurarak görevi belirlemesi, boğaz bölgesinde herhangi bir aksaklık olmaması için eğitim zamanı ve sahasının tespit edilmesi ve İstanbul Komutanlığı vasıtasıyla İstanbul Boğazı Müstahkem Mevkii Komutanlığı ve İstanbul Boğazı Deniz Komutanlığına bu konuların bildirilmesi kararlaştırılmıştır. **ATASE Arşivi**, İDH, 9-034-1.

araçları ile Deniz Nakliyat Askerî Komiserliğinin gerekli göreceği sayıda liman gezinti motorlarından yararlanılması; can simidi ve yeleklerinin Deniz Yolları işletmesine ait yakın sahil vapurları ile Şirketi Hayriye'den sağlanması; indirme ve bindirme işlerine nezaret edecek personelin belirlendiği; bu tatbikata Genelkurmay Başkanlığının çok önem verdiği ve bu nedenle Deniz Nakliyat Askerî Komiserliği, İstanbul Boğazı Nakliyat Askerî Komutanlığınca Devlet Deniz Yolları ve Devlet Limanları Umum Müdürlüğünden talepler konusunda kolaylık gösterilmesi Münakalat Vekâletinden istendi.⁶⁶⁶ Bakanlığa yapılan talep deniz geçişi için yeterli araç ve malzemenin bulunmadığının kanıtı niteliğindedir.

1940 yılında “*Seferde Gemilerin İzmir Limanına Giriş Çıkışlarının İdaresi ve Harp İşaret İstasyonları ile İhbar İstasyonunun Çalışmasına Dair Esaslar*” konusunda bir kitapçık hazırlanmış, içeriğinde İzmir körfezi girişinde görev yapan karakol gemilerinin tarafsız devletlere ait gemilerine yanlışlıkla ateş açmasını önlemek, zarar vermesi muhtemel gemilerin dost sanılarak savunma hatlarından içeri girmesinin engellemesi yer almaktadır.⁶⁶⁷ 27 Mayıs 1940'ta İtalya'ya ait seferberlik hazırlıkları ve Ege Adaları hakkında rapor hazırlandı.⁶⁶⁸

30 Mayıs 1940'da Türk-İngiliz-Fransız İttifak Anlaşmasının uygulanmasına yönelik olarak savaş halinde Türk ordusuna yardıma gelecek İngiliz ve Fransız kuvvetleri için İzmir ve çevresi ile Marmara Denizi limanlarında iaşe ambarları, cephane ve malzeme depoları, akaryakıt stokları tesis edilmesine “*Türk ordusu namına depo edilmesi ve onun nezaretine tevdi edilmesi*” şartıyla izin verilmiştir. Bu konuda gizliliğin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması ilgili komutanlıklara bildirilmiştir. Bu kapsamda Fransa tarafından 2.000 ton iaşe maddesi depolanması amacıyla İzmir'e göndermiştir.⁶⁶⁹

1 Haziran 1940'ta Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen yazıda; İngiltere'de yaptırılmakta olan yedi ağ gemisi ile üç treyler gemisinden, iki ağ gemisinin Ağustos 1940'ta, ikisinin Kasım 1940'ta, diğer

⁶⁶⁶ ATASE Arşivi, İDH, 9-035-1.

⁶⁶⁷ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 1940-137, 2, 1.

⁶⁶⁸ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 27.05.1940, 1938-106, 23, 3-5.

⁶⁶⁹ İaşe maddelerinin gümrüksüz girişi için Hariciye Vekâleti ile koordine kurulmuş ve İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından teslim alınıp muhafazası sağlanmıştır. ATASE Arşivi, İDH, 30.05.1940, 5-020-1.

üçü Mart 1941’de tamamlanacağı ve ağ gemilerinin ve treylerin kısım kısım verilecek olan ağlarla tamamlanmasına çalışılacağı bildirilmiş, İngiliz donanmasındaki kullanılmış iki treyler gemisinin alınmasında sakınca olup olmadığı, bir Türk subayı ve İngiliz uzmanın görevlendirilebileceği sorulmuş⁶⁷⁰, 4 Haziran 1940’ta Genelkurmay Başkanlığı tarafından İngiltere’den gelen mânia ağ ve malzemeleri için Derince’de bir depo yapılması, kullanılmış iki treyler gemisinin alınmasında sakınca olmadığı, yaptırılmakta olan ağ gemilerinin tesliminden sonra treyler gemisinin iade edebileceği, gemi inşaatına İngiltere’de nezaret etmesi için bir subay ve İngiliz uzmanın görevlendirilmesi Millî Müdafaa Vekâletinden talep edilmiştir.⁶⁷¹

2 Haziran 1940’ta Millî Müdafaa Vekâleti Mânia Ağları İş ve İmalat Müdürlüğü tarafından emniyet ağlarının mevcut durumu şöyle açıklanmış; ağların demirleme malzemesi olan demir, zincir ve ana şamandıraları ile sephiyelerinin henüz verilmediği için uygulama yapılamadığı bildirilmiştir.⁶⁷² 17 Haziran 1940’ta Hariciye Vekâleti tarafından İtalya’nın “*Arnavutluk ve İtalya müstemlekelerinin*” sahillerinin 12 mil mesafeden itibaren seyrüsefer için tehlikeli bir hale geldiği ve bu sahillerdeki limanlara yalnız izin alınarak girilebileceği bildirilmiştir.⁶⁷³ 28 Haziran 1940’ta İstanbul Boğazında Geyve, Namazgâh gemileri, Çanakkale Boğazında Seyyar Algarina⁶⁷⁴, Kaya⁶⁷⁵, Tacettin Algarinası ve Berat römorkörleri mânia ağlarının yerleştirme işlemlerinde kullanılmıştır.⁶⁷⁶ 30 Temmuz 1940’ta İstanbul Boğazında Macarbankı-Tellitabya hattının 300 ila 700 metre kuzeyi arasındaki sahaya emniyet ağı konulması planlanmıştır.⁶⁷⁷

26 Ağustos 1940’ta İzmit körfezine muhbir ağ konulması için en az 15 mil süratinde veya gümrük motoru tipinde dört motora ihtiyaç duyulmuştur.⁶⁷⁸ Millî Müdafaa Vekâleti ise ağır mânia ağı olmadığından İzmit Körfezinin denizaltı

⁶⁷⁰ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 01.06.1940, 1941-139, 6, 32.

⁶⁷¹ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 04.06.1940, 1941-139, 6, 33.

⁶⁷² Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 02.06.1940, 1941-139, 6, 30.

⁶⁷³ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 15.11.1941, 1941-139, 20, 19.

⁶⁷⁴ Ağır bir şeyi denizden çıkarma veya denize indirme işinde kullanılan büyük vinçli deniz teknesi.

⁶⁷⁵ Kaya gemisi ile ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlanmıştır. bk. Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 12.07.1940, 1941-139, 6, 20.

⁶⁷⁶ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 28.06.1940, 1941-139, 6, 23.

⁶⁷⁷ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 30.07.1940, 1941-139, 6, 27.

⁶⁷⁸ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 26.08.1940, 1941-139, 6, 9.

gemilerine karşı emniyetinin muhbir ağlarla sağlanabileceğini ayrıntılı olarak Genelkurmay Başkanlığına bildirmiştir.⁶⁷⁹ 2 Eylül 1940'ta Genelkurmay Başkanlığı tarafından Çanakkale Boğazındaki ağır ağların yerlerinde incelemesi yapılmış, ağır her iki başında gece siste denizaltıların su üstünden ağırın sahile yakın uçlarından özellikle geçit tarafından geçmesine karşı bir düzen alınmadığı tespit edilmiş ve bununla ilgili tedbirler alınmıştır.⁶⁸⁰ 5 Eylül 1940'ta İzmit Körfezinin denizaltı taarruzlarına karşı emniyete almak amacıyla birinci derecede Kavadil Burnu, ikinci derecede Zeytinburnu bölgesine deniz mânia ağları konulmuştur.⁶⁸¹ 23 Ekim 1940'ta Almanya Karadeniz bölgesinde Tuna nehri üzerinden 90-100 tonluk üç adet hücumbot, ayrıca montajları Varna'da yapılmak üzere beş adet denizaltı gemisine ait parçaların getirmişti.⁶⁸² 6 Kasım 1940'ta Millî Müdafaa Vekâleti tarafından İstanbul Boğazının eski gemiler ile kapatılması planı yapılmış, bu kapsamda Paşalimanı şıpkasına⁶⁸³ gerekli olan eski gemiler⁶⁸⁴ ile demirleme malzeme listesi hazırlanmıştır.⁶⁸⁵ 7 Kasım 1940'ta İzmit Körfezi için hazırlanan muhbir mânia ağının döküş planı şöyledir: Birinci muhbir mânia ağı Kayapınarı Deresi- Dilburnu, ikinci muhbir mânia ağı Tütünçiftlik-Kavakburnu arasındadır.⁶⁸⁶ 5 Mart 1941'de Hariciye Vekâletince İngiliz Elçiliğinden alınan 26 Şubat 1941 tarihli notada; İtalyan Hükûmetinin yeniden Akdeniz'de büyük bir bölgeyi seyrüsefer için tehlikeli olarak ilan etmesi üzerine İngiliz Hükûmetinin bu bölgeyi tehlikeli ilan ettiğinden aykırı hareket edilmesinin gemilerin kendi zararlarına olduğu belirtilmiştir.⁶⁸⁷ 6 Mart 1941'de Almanların Karadeniz sahillerindeki deniz birliklerinin yaptığı hazırlıklar ve elde edilen istihbarat şöyledir; iyi teçhiz edilmiş askerî Romen gemilerinin İstanbul limanına hücum edecekleri, Anadolu'nun "ıssız ve savunmasız" bazı yerlerine veya

⁶⁷⁹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 11.12.1940, 1941-139, 6, 2.

⁶⁸⁰ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 02.09.1940, 1940-139, 1, 18.

⁶⁸¹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 05.09.1940, 1941-139, 6, 35.

⁶⁸² **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 23.10.1940, 1938-106, 33, 14.

⁶⁸³ Şıpkı torpillere karşı ve daha başka işler için gemilerde kullanılan halattan örülmüş ağıdır. Paşalimanı şıpkı mâniyası hakkında ayrıntılı rapor ve krokiler hazırlanmış Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilmiştir. **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 27.10.1940, 1941-139, 1, 17.

⁶⁸⁴ Eski gemiler isimleri ve sahipleri şöyledir; Türkiye, Kocaeli, Trabzon (Eski İzmir), Yeni Türkiye Vapur Şirketi Nafi ve Hakim Devlet Deniz Yolları. **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 27.10.1940, 1940-139, 1, 17.

⁶⁸⁵ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 06.11.1940, 1940-139, 1, 2-13.

⁶⁸⁶ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 07.11.1940, 1941-137, 6, 53. Dil İskeleyi-Dilburnu arasındaki muhbir ağırın yerine ağır ağ konulması Genelkurmay Başkanlığı tarafından planlanmıştır. **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 09.11.1940, 1941-137, 6, 47.

⁶⁸⁷ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 05.03.1941, 1938-106, 14, 1.

Zonguldak bölgesine baskın şeklinde taarruz yapılacağı ve Almanların Romanya’da saldırılar için hazırlık yaptığı değerlendirilmiştir.⁶⁸⁸ 8 Mart 1941’de Alman askerî faaliyetlerine ait elde edilen istihbarat; deniz inşaat tezgâhlarının tamamını denizaltı yapımında kullandığı, karada ve denizde seyreden tank imalatını gerçekleştirdiği, uçak yapımına önem verdiği şeklindedir.⁶⁸⁹ 21 Mart 1941’de Çanakkale, Eceabat, Mudanya, İzmit, Zeytinburnu ve Maltepe iskeleleri için 1,2 milyon liralık ödenek 1941 yılında yapılamadığı için inşaat işlerine başlanamamıştır.⁶⁹⁰

24 Mart 1941’de Genelkurmay Başkanlığı tarafından Millî Müdafaa, Nafia ve Münakalat Vekâletlerine gönderilen liman ve iskelelerin durumlarını içeren yazıda; Gelibolu Yarımadası ve Çanakkale’de iskelelerin yapılmadığı; Maltepe ve Zeytinburnu’nda yapılacak iskelelerin ikmal işlemleri yönünden önemli olduğu yapılan son nakliyat sırasında sıkıntı çekildiği; Mudanya’daki iskelenin onarımının yapılması; Eceabat iskelesi-Kilya’da yeterli iskele olduğundan ikinci önceliğe alınabileceği; İzmit iskelesi Donanmanın ihtiyacını karşılaması bakımından hemde Haydarpaşa-İzmit demiryolu üzerinde olmasından dolayı çok önemli olduğu ve bu işlere inşaat sezonunu geçirmeden başlanması istenmiştir.⁶⁹¹ 7 Mayıs 1941’de Edirne’deki Yunan Konsolosluğundan alınan haberde Almanya’nın 03 Mayıs 1941 günü Kavala’ya parça halinde denizaltı gemileri getirdiği orada montajını yaptığı, bunlardan bir tanesinin Ege Denizi’ne indirdiği bildirilmiştir.

2.3.2.3. Gemi Alımı ve Lojistik Faaliyetler

1 Mart 1940’ta Deniz birlikleri için 1.000 adet miğfer ihtiyacı vardı.⁶⁹² Bu miğferlerin tedarik edilmesi için gerekli kaynak planlaması yapılmıştır. 20 Mart 1940’ta İstanbul Deniz Komutanlığının zehirli gazlardan korunma amacıyla Deniz Müsteşarlığından gazlara karşı korumalı elbise 20 adet, gazlara karşı lastik çizme 20 adet, oksijen solunum cihazı 20 adet, karbon monoksit karşı süzgeç 5 adet, gaz

⁶⁸⁸ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 06.03.1941, 1938-106, 32, 8.

⁶⁸⁹ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 08.03.1941, 1938-106, 32, 5-7.

⁶⁹⁰ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 21.03.1941, 1941-139, 27, 21.

⁶⁹¹ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 24.03.1941, 1941-139, 27, 1.

⁶⁹² Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 01.03.1940, 1940-165, 1, 10.

maskesi temizleme cihazı 10 adet, amyant yanmaz elbise 5 adet talep etmiştir.⁶⁹³ 11 Nisan 1940'ta Kocatepe, Adatepe, Zafer ve Tınaztepe muhriplerinin su bombası atma tertibatlarının “*admiralti bombalarını da*” atabilecek şekilde tadil edilmesi Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Deniz Fabrikaları Umum Müdürlüğünden istenmiştir.⁶⁹⁴ 23 Ağustos 1940'ta Genelkurmay Başkanlığınca hastane trenleri ve gemileri oluşturulmuş ve planlaması şöyle yapılmış: seferberliğin onuncu gününde Devlet Demiryollarında bulunan üç hastane treninden biri Trakya bölgesi için Sirkeci'de, diğerleri Afyon, Sivas'ta bulundurulması, ihtiyaç duyulması halinde 12 saat önce Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğünden istenmesi şeklindedir. Hastane gemisi olarak Donanma Komutanlığında bulunan Etrüsk gemisi tipinde olan Kadeş ve Tırhan vapurlarının kullanılması kararlaştırılmıştır.⁶⁹⁵

10 Eylül 1940'ta Millî Müdafaa Vekâleti Deniz İmalat Şubesi Müdürlüğü Deniz Kuvvetlerinin hücumbotlar ile takviye edilmesinin zorunlu olduğunu değerlendirerek Türkiye dışından tedarik edilmesinin imkânsızlığı karşısında bazı teklifler hazırlamıştır. Hava Kuvvetlerinde kal edilmiş uçaklardan çıkarılan motorlar kullanılarak iki adet hücumbotun bir tanesinin Mühendis Mehmed Asaf Firmasına ihale edilerek diğerinin de Deniz Fabrikalarında emaneten inşa edilmesi planlanmıştır.⁶⁹⁶

17 Eylül 1940'ta İstanbul Boğazı dışına konulacak fener dubasına ait telsiz cihazının anteninin Deniz Fabrikalarında yapılmıştır.⁶⁹⁷ 17 Kasım 1940'ta Hamidiye,

⁶⁹³ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 20.03.1940, 1940-165,1, 2-3.

⁶⁹⁴ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 11.04.1940, 1940-165, 1, 13.

⁶⁹⁵ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 23.08.1940, 1940-165, 1, 68.

⁶⁹⁶ Başvekâlete gönderilen yazıda Deniz Fabrikalarında emaneten inşa edilecek hücumbotun mevcut keşif ve şartnamesine göre 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 50. maddesinin E fıkrası gereğince emaneten inşasına ve bedelinin 1940 yılı Deniz bütçesinin gemi tamir ve inşası faslına konulan ödenekten ödenmesi şeklinde talep edilmiştir. Ancak Maliye Vekâleti bu teklifi kabul etmemiş ve şöyle açıklama yapmıştır: “...Herhangi bir resmî dairenin kurduğu fabrika veya atölyesinde yapacağı işler için o dairenin esas bünyesine dâhil bir hizmetin ifası mahiyetinde olduğundan, bu kabil işlerin 2490 sayılı kanunun mevzuu haricinde telakki edilmesi icap eder. Binaenaleyh; Deniz Kuvvetlerimizin ihtiyacı bulunan iki adet hücumbotundan birinin deniz fabrikalarında inşası için mezkûr kanunun 50. maddesinin E fıkrasına tevfikan İcra Vekilleri Heyetince emanet kararı ittihazına ihtiyaç görülmediğini yalnız mezkûr botların inşasına muktezi malzemenin hariçten tedarikine lüzum görülüyorsa bu malzemenin 2490 sayılı kanun hükümleri dairesinde mubayaası icap edeceğini arz eyerim.” **BCA**, 10.09.1939, 030.10.00.00.62.415.17; **BCA**, 13.09.1940, 030.10.00.00.62.415.17.2-3.

⁶⁹⁷ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 17.09.1940, 1940-165, 1, 200.

Uyanık, Nusrat, Ülkü, Gölcük, Hızırreis, Kemalreis ve İtareis gemilerine uzun ve kısa dalgalı telsiz cihazları tedarik edilmesi istenmiştir.⁶⁹⁸

İngiltere'ye sipariş edilen gemilerin bir kısmı siyasi durumun izin verdiği oranda savaş yıllarında Türk donanmasına katılmıştır. Bunlardan Yüzbaşı Hakkı ve Sivrihisar mayın gemilerinin yapımı 1940 yılında tamamlanmış ve Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle teslim edilmesi gerekli görüldüğünden 1941 yılında İngiltere tarafından Türkiye'ye teslim edilmiştir. Gemiler, İngiltere'nin kontrolündeki Mısır ve Malta'daki limanlardan İskenderun limanına gönderilmiştir.⁶⁹⁹ Kırk mayın kapasiteli bu mayın dökme gemilerinden Sivrihisar, İstanbul Boğazında, Yüzbaşı Hakkı Çanakkale Boğazında görevlendirilmiştir. Gemilerin gerektiğinde Boğazlarda mayın dökme işlevlerini eksiksiz yerine getirebilmesi için İngiltere'den uzman personel getirilmiştir.⁷⁰⁰

2.3.2.4. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını Geçiş Planları

Savaş sırasında İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında geçit tatbikatları yapılmıştır. Türk ordusu kuvvet çoğunluğu ile Trakya'da konuşlanmıştı. Ordunun Anadolu'dan yapılacak personel ve lojistik desteğine ihtiyacı vardı. Bunun için Marmara Denizi ve Boğazlardan deniz yolu ile nakliyat yapılmalı idi. Boğazların iki kıyası arasında ve İzmit, Gemlik, Bandırma gibi Doğu Marmara limanlarından Tekirdağ'ı ve Şarköy limanlarına yapılacak bu nakliyat için bu yılda iki defa tatbikatlar planlanmıştır.⁷⁰¹

26 Temmuz 1940'ta bir seferberlik sırasında Marmara Denizi'nde nakliyat işlerinin yapılamaması durumunda askerî birliklerin yığınak faaliyetinin İstanbul ve Çanakkale boğazlarından icra edilmesi düşünülmüştü. Bu ihtimale karşı; İstanbul Boğazında geniş alandan geçiş yapılması amacıyla boğazdaki iskelelerden nasıl faydalanılacağına tespit edilmesi; bu bölgedeki ulaşım araçlarının Sinop ile İstanbul Boğazı arasındaki mevkiilerde mevcut motorlu araçlar ve takalarla takviye edilmesi, bu deniz araçlarının seferberlik anında bu işleri yapabilmesi için mahalli liman

⁶⁹⁸ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 17.11.1940, 1940-165, 1, 48.

⁶⁹⁹ Atabey, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Donanması", s. 133.

⁷⁰⁰ Hergüner, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği, s. 273.

⁷⁰¹ Hergüner, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği, s. 259.

idareleri kanalıyla tebligat yapılması; Çanakkale Boğazında iki sahil arasında nakliyat için İzmir'den 44 adet “şat” getirilmekte, seferberlikle birlikte İzmir ve Çanakkale Boğazı arasındaki motorlu deniz araçlarının yine mahalli liman idareleri kanalıyla Çanakkale boğazına getirilmesi için hazırlık yapılması; İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında kullanılacak deniz araçlarının yakıt ihtiyaçlarının ne şekilde karşılanacağına incelenmesi, gerektiğinde Millî Müdafaa Mükellefiyet kanunu esaslarında karşılanması için araştırma yapılması istenmekteydi.⁷⁰²

16 Ocak 1941'de Trakya'da meydana gelebilecek bir muharebede deniz nakliyat işlerinin sürekli olacak şekilde yapılabilmesi için Türkiye'deki mevcut küçük deniz araçlarından da yararlanarak bir plan hazırlanmıştır. Bu planda Devlet Limanları İşletmesi Genel Müdürlüğüne ait on adet yarım güverteli duba, dokuz adet İzmir şatı, on sekiz adet pire dubası, üç adet şat, üç adet saç duba, altmış dokuz adet mavna, dört adet motorlu mavna, on adet römorkör ile tadil edilmiş ayrıca on adet mavna ihtiyat olarak kullanılmıştır. İstanbul Limanına kayıtlı otuz adet A sınıfı, on adet B sınıfı, on adet C-F sınıfı motorlu araçla armatör Mehmet Oğuzkan tarafından hazırlanacak on adet hayvan kayığı ile Devlet Denizyollarına ait sekiz, Deniz Yollamasına ait iki, Devlet Demiryollarına ait iki ve personele ait on üç çeşitli tip römorkörle yedek römorkör olarak Şirketi Hayriyenin 55, 56, 47, 48 numaralı vapurları kullanılmıştır. Devlet Limanlarına ait seksen iki adet mavna ve saç dubanın hayvan taşıyacak hale getirilmesi için yüz adet mavnanın tadilatına ait ihtiyaç listesi hazırlanmıştır. Her bir mavna için yaklaşık 1.000 Türk Lirası gerekmiştir. Bu nakliyatın yapılabilmesi için Devlet Limanları İşletmesi Genel Müdürlüğü Fen Müdürü ile uzmanlarının da katıldığı komisyon kararında mavnaların tadilat süresi iki buçuk ay olarak hesaplanmıştır.

İstanbul'da mevcut cer araçlarının büyük bir kısmı kuruluşa dâhil bulunmaktadır. Bir seferberlik durumunda özellikle en büyük römorkörlerin belirlenen yerlere gerekli olacağından bu araçların nakliyat için elden çıkması halinde cer araçları konusunda zorluklarla karşılaşılacağı öngörülmüştür. Cer aracı olarak Devlet Limanları İşletmesinden bu işi yapabilen on adet römorkör olduğu ve bunların bir kısmının seferi kuruluşa dâhil bulunduğu; Devlet Deniz

⁷⁰² ATASE Arşivi, İDH, 9-093-1.

Yollarından sekiz adet kullanıldığı ve seferi kuruluşta görevlendirildiği; Deniz Yollamasına ait iki römorkörden biri kuruluşta dâhil diğerinin ise seferberlik esnasında görevlendiği; Devlet Demir Yollarına ait iki römorkörden birinin kuruluşta dâhil bulunduğu diğerinin de yine vagon geçirmek gibi önemli görevi olduğu; şahıslara ait on üç adet römorkörden büyük ve cer gücü olan dördü kuruluşta dâhil diğerleri de küçük ve güçsüz olduğu belirtilmiştir. Kuruluş ile nakliyat işinin emniyetli bir şekilde planlanması son derece gerekli olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰³

Bindirme ve indirme yerlerinin gece ve gündüz seçilebilmesi için nakliyat mıntıkası sınırları ile indirme ve bindirme mevkilerinin markalanmasının gerekli olduğu bunun için gündüz A'lara kırmızı flama ve diğer B, C, D iskele ve mıntıklarına yeşil flama ve geceleri ise bunlara karşın kırmızı ve yeşil fenerlerle işaretlenmesi uygun görülmüştür. Nakliye araçlarında alarm ile birlikte kullanılması amacıyla havadan görülmeyecek şekilde mor ışıklı lambalar, el fenerleri, gece fenerleri gibi aydınlatma araçlarının temini gerekli olduğu, araçların yalnız seyir halinde fenerlerinin yakılması kararlaştırılmıştır. İndirme ve bindirme araç ve malzemesi olarak insan, hayvan ve araçların nakil vasıtalarına bindirilmesi ve yükletilmesi için gerekli rampa ve el iskeleleri ile ağaç siyil, manivela, kalas ve halat gibi takım ve malzemenin listesi hazırlanmıştır.

İstanbul Limanında mevcut gezinti motorlarından her gruba üçer adet olmak üzere içerisinde ilk yardım ve kurtarma malzemesi ile ekipleri bulunan araçların nakliyat süresince kendilerine tahsis edilen grup bölgesi sahasında seyretmesi; Her nakliye grubu ile cer araçlarında yüklenen miktar kadar can kurtarma yeleği bulundurulması ve erlerin seyahat süresince yeleklerini giymiş olması; Bunun için seçilecek ilk yardım ekiplerinin İstanbul Sahil Sıhhiye ve Devlet Limanları sıhhat teşkilatından ve cankurtaran ekiplerinin ise Devlet Limanları İşletmesine bağlı Kıyı Emniyet Müdürlüğünden sağlanması kararlaştırılmıştır. İrtibat ve Muhabere için dört grup halindeki şehir telefonlarından istifade edilmesi ve her iskelenin telefon odasına iskele komutanlıkları erlerinden bir telefon nöbetçisi ile iki emir eri ve iskele üzerinde de Deniz Depo Alayından ikişer kişilik simafor ve mors bilir işaretçi

⁷⁰³ ATASE Arşivi, İDH, 16.01.1941, 9-058-1.

grupları yeterli miktarda işaret malzemesi (veri tabancası, dürbün, bıııldak, işaret flaması) ile birlikte hazır bulunması istenmiştir.⁷⁰⁴

Nakliyatın genel sevk ve idaresinin Deniz Nakliyatı Askerî Komiserliği yapılması, mevcut dört iskele komutanının her gruba verilmesi, iskele komutan ve yardımcılarının tamamlanmaması nedeniyle mevcut beş subaydan birinin görev yapamaz durumda olması nedeniyle halen mevcut dört subay ile mıntıkların birer tarafına görevlendirilmesi yapılmıştır. Üsküdar İskele Komutanı ile diğer iskele komutan yardımcılarının göreve alınmaları halinde mıntıkların her iki tarafına birer subay tayin edilmesi düşünülmüştür. Her mıntıkadaki iskelelerde bindirme ve indirmeyi düzenlemek amacıyla her gruba Devlet Limanları, Şirketi Hayriye, İstanbul'da mevcut ve Deniz Askerî Nakliyat Komiserliğince tespit edilen sivil uzman elemanlardan sekizer adet uzman memur kullanılması planlanmıştır.⁷⁰⁵

26 Şubat 1941'de Genelkurmay Başkanlığı tarafından 2'nci Kolordu Komutanlığının deniz nakliyat planı hazırlanmış, Marmara Denizi dört nakliyat denizyolu grubuna ayrılmış, ticaret gemileri sınıf ve numarasına göre A, B, C, D, E olarak belirlenmiş, Deniz Nakliyat Komutanlığı emrinde ihtiyat gemileri bırakılmıştır.⁷⁰⁶ Nakliyat işleri hakkında 8 Nisan 1941'de Genelkurmay Başkanlığının Münakalat Vekâletine teklifi şöyleydi: İstanbul Boğazı geçiş tatbikatı için yapılmakta olan gerekli araçlar Devlet Limanları Umum Müdürlüğü emrindeki küçük deniz nakil araçlarıyla birlikte kullanılacağından bu araçların Devlet Limanları Umum Müdürlüğü antrepolarında muhafaza edilmeleri uygun görülmüştü. Çanakkale Boğazına ait indirme ve bindirme araçlarının tamamlanmasından sonra depolanacak yeri belirlenecekti. İstanbul Boğazı için imal edilen indirme ve bindirme işlerinde kullanılacak araçların hava taarruzlarına karşı korunması ile kısa zamanda kullanma yerlerine sevki için gerekli depolar, Devlet Limanları İşletmesinin Karaköy, Tophane, Sarayburnu, Kuruçeşme ve Haliç atölyesi olarak tespit edilmişti.⁷⁰⁷

8 Nisan 1941'de İstanbul Boğazı geçiş tatbikatı için yapılmakta olan gerekli araçlar Devlet Limanları Genel Müdürlüğü emrindeki küçük deniz araçlar ile birlikte

⁷⁰⁴ ATASE Arşivi, İDH, 16.01.1941, 9-058-2.

⁷⁰⁵ ATASE Arşivi, İDH, 16.01.1941, 9-058-3.

⁷⁰⁶ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 26.02.1941, 1941-139, 24, 1.

⁷⁰⁷ ATASE Arşivi, İDH, 9-050-1.

kullanılması gerektiğinden Devlet Limanları Genel Müdürlüğü antrepolarında muhafaza edilmesi uygun görülmüş, Çanakkale Boğazına ait indirme ve bindirme araçlarının depolanma yerleri belirlenememiştir. İstanbul Boğazı için imal edilen ve indirme ve bindirme işlerinde kullanılacak araçların hava taarruzlarına karşı korunması ile bakımlarının iyi bir şekilde yapılmasını sağlamak ve kısa zamanda kullanma yerlerine sevki için gereken depolar yaptırılana kadar depolanması şu şekilde planlanmıştır. Devlet Limanları İşletmesinin Karaköy, Tophane, Sarayburnu, Kuruçeşme ve Haliç Atölyesidir.⁷⁰⁸

28 Mayıs 1941'de İstanbul Boğazında bir sahilden karşı sahile yapılacak olan nakliyatın derecesini anlamak maksadıyla (Bir takviyeli alay kadar kuvvet) gece ve gündüz uygulamalı geçiş yaptırılarak bir eğitim yaptırılması ve bu eğitimlere İstanbul Boğazı kurtarma araçlarının da katılması planlanmıştır. İstanbul Boğazındaki ihbar istasyonlarının inşaatı ile uğraşan İngiliz Yüzbaşı Ryder hava durumu uygun olduğu takdirde üç hafta sonra istasyonun faaliyete geçebileceğini fakat ihtiyaç duyulan bazı aletlerin İskenderun'dan geleceğini belirtmiştir. İhbar istasyonunun inşaatının tamamlanması için 6, 8, 10, 12 milimetre çapında 15 ton demir temin edilmesi gerekmiştir. Türk Donanmasının Çatalca müstahkem mevki ile yapacağı eğitimlerden sonra deniz uçaklarının da denizaltı gemilerini görmesi ve mevkilerini tespit etmesi hususunda yetenekleri artırmak için denizaltı gemileri ile deniz uçakları arasında İstanbul Boğazı dışındaki sularda eğitimler yaptırılması planlanmıştır. Bu amaçla bir denizaltı gemisinin İstanbul Boğazına gönderilmesi ve eğitimlerin iki hafta sürmesi, denizaltıların nöbetleşe kullanılması, denizaltıların akümülatör şarjları ve ikmal işlerinin Haliç'te yapılması, deniz hava taburundan bir subayın Donanma Komutanlığı ile temas kurması, boğaz bölgesinde ve çevresindeki sularda herhangi bir hata olmaması için eğitim zamanı ile sahasının uygun olarak tespit edilmesi istenmiş ve bu konuların İstanbul Komutanlığı vasıtasıyla İstanbul Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığı ve İstanbul Boğazı Deniz Komutanlığına bildirilmiştir.⁷⁰⁹

6 Haziran 1941'de İstanbul Boğazı geçit planının tecrübe edilmesi için bir geçit tatbikatı planlanmıştır. Bu tatbikat için gerekli araçların kiralanması konusunda

⁷⁰⁸ ATASE Arşivi, İDH, 08.04.1941, 9-050-1.

⁷⁰⁹ ATASE Arşivi, İDH, 28.05.2013, 9-034-1.

ödenek Millî Müdafaa Vekâletince planlanmıştır. Geçit tatbikatı süresince kurtarma hizmetinin temini için İstanbul Boğazı Kurtarma araçları ile Deniz Nakliyat Askerî Komiserliğinin gerekli göreceği miktarda liman gezinti motorlarından faydalanılması ve bu araçlara konulacak can kurtarma yelekleri ile simitlerinin Devlet Deniz Yolları İşletmesine ait yakın sahil vapurları ile Şirketi Hayriye'den temin edilmesi öngörülmüştür. Geçit esnasında kullanılacak diğer araçlarla indirme ve bindirme işlerine nezaret etmek üzere İstanbul Boğazı Nakliyatı Askerî Komutanlığı emrinde çalışmalarına gerekli görülen personelin isimlerini gösterir listeler hazırlanmıştır. Bu tatbikatın icrasına Genelkurmay Başkanlığınca çok önem verilmiş olduğundan Deniz Askerî Nakliyat Komiserliği ve İstanbul Boğazı Nakliyat Askerî Komutanlığınca gerek Devlet Deniz Yolları ve gerekse Devlet Limanları Genel Müdürlüklerinden talep edilecek konular hakkında azami kolaylık gösterilmesi istenmiştir.⁷¹⁰

2.3.2.5. Deniz Koruma Faaliyetleri

10 Temmuz 1940'ta denizlerde bütün deniz ulaşım araçlarını durdurmak tarafsız gemileri kontrol ve düşman gemilerini zapt (idaresi altına alma) ve müsadereye (yasak olan bir şeyin kanuna göre elden alınması) ait usulleri düzenleme deniz müsadere hukukun dünyanın içinde bulunduğu durum karşısında özel bir önem aldığı ortaya çıkmıştır. Bunun uygulama alanını düşman ve tarafsız ulaşım araçlarının ne zaman kontrolü ve hangi şartlar altında zapt ve müsadere edilebileceğini düşman ve tarafsızlık sınıflarının nasıl belirleneceğini, düşman ve tarafsız malların ne zaman harp kaçağı sayılabileceğini gösteren hukuku devletlerin hazırladığı birçok kuraların olduğu ancak dağılık ve yaptırım olmayan bu kuralların bir araya toplanması ve bütün devletlere mal edilmesi için girişimlerde bulunulmuş ve 1856'da Paris'te, 1907'de Lahey'de, 1909'da Londra'da toplanan beynelmilel konferanslarla tasarılar hazırlanması ve bir beyanname yayımlanması suretiyle Devletlere tavsiyelerde bulunmuşlarsa da başka bir sonuç elde edilememiştir. Bununla birlikte bu beyannameler esas alınarak deniz müsadere hukukunu bazı

⁷¹⁰ ATASE Arşivi, İDH, 06.06.1941, 9-035-1.

devletler müstakil bir kanun halinde ve bazıları ise genel bir harp kanunu çerçevesi içinde yayımlamışlardır. Bu kanunlarda devletler diğer devletlerle olan ilişkilerle temas edildiği halde bu devletlerin uygun bulup bulmayacakları dikkate alınmamış, millî bir kanun gibi tek taraflı bir irade ile vücut bulmuş bunların hükümlerini herhangi bir anda yine tek taraflı olarak tadil etmek veya tamamen kaldırmak o kanunu hazırlayan devletin inisiyatifine kalmıştır. Türkiye’de 18.12.1327 tarih ve 34 Numaralı bir “*Deniz Ganimet Kanunu Muvakkatı*” varsa da bu kanun ihtiyaçları karşılayacak bir durumda olmadığından yeni esaslar içeren bir kanuna ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 10 Temmuz 1940’ta “*Deniz Zabt ve Müsadere Kanunu*” kabul edilmiştir. Bu kanun iki bölümden oluşmuştur: Birinci bölümde; kanunun ne zaman, nerede ve ne şekilde uygulanacağı, mutlak ve meşrut eşyalarla bunların nakil vasıtalarının hangi şartlarda zabt, hacze ve müsadereye tabi tutulacaklarını ve bunların istisnalarını açıklanmış; ikinci bölümde özel ve istisnai bir durumu olan bu kanunda yazılı hususların tabi olacağı mahkeme ile usullere ait hükümleri yer almıştır.⁷¹¹ Bu kanun ile denizde zabt ve müsadere hakkını kullanmaya; harp gemileri komutanları ile ordu birlikleri komutanları ve Türkiye Cumhuriyeti hâkimiyeti altında olan yerlerde özel olarak görevlendirilen makamlar tarafından; açık denizlerde, Türkiye Cumhuriyetinin, müttefiklerinin ve düşmanlarının hâkimiyeti altında olan sularda, seyrüsefere yarayan iç sularda ve tesisatında kullanılması hükme bağlanmıştır. Denizde zabt ve müsadere hakkının uygulanacağı zamanın başlangıcını ve sonunu kararlaştırmaya İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınmıştır.⁷¹²

28 Mayıs 1941 tarihli 2’nci Ordu Müfettişliği raporunda; 24 Mayıs 1941 günü saat 17.20’de Türkiye sahillerine 700 metre yaklaşan İtalyan denizaltı gemisine ağır makineli tüfeklerle kıyıda ateş açılması üzerine Tavşan Adası istikametinde gözden kaybolduğu; aynı gün saat 09.30’da bir torpido gemisinin Çanakkale yönüne ilerlediği ve üzerinde uçan iki uçak ile Türkiye kıyılarına yaklaşması üzerine ateş açıldığından gemi ve uçakların açık denize doğru hareket ettiği; 25 Mayıs 1941 günü saat 06.10’da bir İtalyan muhribi ile iki uçağın Çanakkale boğazı civarında dolaştığı,

⁷¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 10.07.1940.

⁷¹² Bu kanun ile 18 Kânunusani 1327 ve 11 Sefer 1330 tarih ve 34 Numaralı “*Ganaimi Bahriye Kanunu Muvakkatı hükümleri ile 06.08.1331 tarihli Müsadereleleri Ganaimi Bahriye Mahkemelerince Tasdik Edilen Sefain ve Merakibi Bahriye Hakkında Kanunu Muvakkat*” ilga edilmiştir. **Resmî Gazete**, 18.07.1940, Sayı: 4564.

bunların Çanakkale limanında demirli ve erzak yüklü olan bir Romen gemisini beklediklerinin tahmin edildiği, Romen gemisinin 27 Mayıs 1941 günü saat 12.45'te Çanakkale limanından Ege Denizine çıktığı belirtilmiştir.⁷¹³ Karadeniz kıyılarından gelebilecek serseri mayınların etkisiz hale getirilmesi amacıyla “*Seyyar Mayın İmha Ekipleri*” oluşturulmuştur.⁷¹⁴ 15 Mart 1940'ta Bartın önlerinde iki Sovyet gemisinin mayın döktüğü görülmüştür.⁷¹⁵ 28 Haziran 1940'ta İtalyan askerî faaliyetlerinin Leryos, Kalimos, Cappari ve İstanköy boğazlarına 1.400 adet mayın döküldüğüne ilişkin krokiler hazırlamıştır.⁷¹⁶ 21 Ekim 1940'ta Mayın depolarındaki mayınların depolanma usulünde şöyle değişiklik yapılmış; Toprak siperler, çatılara kum torbaları; her depoda on mayın bulundurulması esası; fazla mayınların arazide dörtlü gruplu, kum torbası siperli, bu grupların demiryolu hattına yakın istiflenmesi; depoların hava taarruzlarına karşı korunması amacıyla yeterli toprak ile örtülmesi; depo girişlerinin deniz yönünde olmaması şeklinde belirlenmiştir. Genelkurmay Başkanı askerî birliklere yaptığı inceleme gezilerinde mayın depolarındaki bu hususları denetlemiştir.⁷¹⁷ 28 Kasım 1940'ta mayın depoları dehliz şeklinde yapıldığından hava taarruzlarına karşı korunması için ne gibi tedbirler alındığının Çanakkale ve Karadeniz müstahkem mevki komutanlıklarınca bildirilmesi istenmiştir.⁷¹⁸ 2 Nisan 1941'de İzmir Turan iskelesine Uyanık mayın gemisinin yanaşması için betonarme yapıda bir iskele için gerekli çalışmalar başlatılmıştır.⁷¹⁹

2.3.2.6. Deniz Okullarında Eğitim

Genelkurmay Başkanlığının 1 Mayıs 1941 tarihli emri ile yürürlüğe konulan “*D-97 Talimatı*” ile Askerî Okullar ve Deniz Lisesinin programı, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı liselerle aynı olacağı, ancak lise son sınıfta Fen kolu müfredat programı izleneceği, ancak Deniz Lisesinin her sınıfında gemicilik ve fabrika

⁷¹³ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 28.05.1941, 1938-106, 30, 6-7.

⁷¹⁴ Hergüner, “*İkinci Dünya Savaşında Denizcilik Faaliyetlerimiz*”, s. 103.

⁷¹⁵ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 15.03.1940, 1941-139, 40, 25.

⁷¹⁶ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 28.06.1940, 1938-106, 23, 10-12.

⁷¹⁷ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 21.10.1940, 1940-138, 9, 1.

⁷¹⁸ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 28.11.1940, 1940-138, 18, 4.

⁷¹⁹ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 02.04.1941, 1940-138, 17, 57.

derslerinin okutulması kararlaştırılmıştır.⁷²⁰ 15 Temmuz 1940'ta Donanma Komutanlığı emrindeki askerlere “*Mayın ve İşaret Kursu*” açılmıştır.⁷²¹

20 Mayıs 1941'de tarihli yazıda Donanma Komutanlığının 2-20 Mayıs 1941 tarihleri arasında su üstü gemilerinin Paşalimanı, Gelibolu, Erdek bölgesinde bulunduğu süre içerisinde yaptıkları eğitim ve manevralarla, 20 Mayısta Gölçük'e dönüşleri sırasında denizaltı gemileri ile yapılan müşterek tatbikatın cereyan tarzı ve bu konudaki değerlendirmeler şöyledir; Gelibolu'da Demirkapı mevzilerine yapılan incelemeye rağmen tank taarruzlarının başlayacağı zaman, yaz ayında olunmasına rağmen alacakaranlıkta mevzilerin denizden teşhis edilmemesinin mümkün olmadığı; düşman tank taarruzunun müstahkem mevkiinin birinci hattının önünde durdurmak için bu hattın önünde bir kısım emniyet bölgesi bırakarak diğer kısımları baskı ateşi almak gerektiği; Donanmanın ateş yoğunluğundan kara ordusunun daha fazla yararlanması için havadan av uçakları ile himaye edilmesi; Gelibolu ve Çatalca müstahkem mevki komutanlıkları ile müşterek çalışma için düzenlenen bir programa göre irtibat eğitimleri yapılması gerektiği belirlenmiştir.⁷²²

2.3.3. Hava Kuvvetleri

Almanya'nın Polonya Hava Kuvvetlerini kısa sürede ve hava meydanlarında tahrip etmeleri, Türk hava birliklerinin savaş halinde aynı duruma düşmemeleri için bir seri tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Hava birliklerinin kendi hava meydanları içinde ve seferi meydanlara dağılmaları, tesis ve uçakların kamufle edilmelerine ve gizlenmelerine önem verilmiştir. Öncelikle Türkiye'nin batısında bulunan hava meydanlarının uçak park yerlerine, etrafı taş duvarla örülmüş ve arka tarafı toprakla takviye edilmiş koruma bölümleri inşa edilmiştir.⁷²³ 14 Ekim 1939 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı hava sınıfının hızlandırılmış yetiştirme esaslarına göre hava okuluna ayrılmış öğrenci subaylardan kıta stajda ve İnönü'de planör uçuşlarında bulunan hava subaylarının Şubat 1940'da başlayacak eğitimlerine kadar

⁷²⁰ Fahri Çoker, **Deniz Harp Okulumuz 1773**, Deniz Basımevi, Ankara, 2000, s. I-24.

⁷²¹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 15.07.1940, 1940-165, 1, 76.

⁷²² **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 20.05.1941, 1941-139, 1, 1.

⁷²³ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 21.

hava birliklerinde ve uçak bölüklerinde çalıştırılmaları ve mesleği tanımları açısından bu subaylar için yapılacak uygulamalar şöyledir: Piyade sınıfı birliklerinde stajda bulunan kırk dokuz uçucu subay ile İnönü'de planör eğitiminde bulunan elli altı asteğmen olmak üzere toplam yüz beş subay hava okuluna katılmaları ile birlikte okulun öğrenci kadrosuna kayıt edilecek Şubat 1940'tan 1941 yılına kadar hızlandırılmış yetiştirme programına göre bir sınıf halinde okutulup uçurulması; Kıt'a stajında bulunan altı makine subayı ile İnönü planör kampından Eskişehir uçak fabrikasına sevk edilmiş on dokuz makine subayı aynı şekilde kayıt edilerek bir yıllık programına göre bu süre içerisinde hava okulunun makine sınıfını teşkil etmek amacıyla yetiştirilmesi; İnönü planör kampından hava okuluna gelecek elli altı subay ile Eskişehir uçak fabrikasında stajda bulunan on dokuz makine subayından ihtiyacı olanlara Kasım ayının birinci haftası sonuna kadar birer hafta süreyle atış okuluna gitmelerine izin verilmesi; Eskişehir uçak fabrikasında Şubat ayına kadar bulunacak yirmi beş makine subayının teorik ve uygulamalı eğitimleri sözlü olarak tebliğ edilen esaslar dâhilinde hava okulu ve Eskişehir fabrikası teorik ve uygulamalı ihtiyacı karşılayacak şekilde program hazırlayarak, uygulanacak askerî dersler hava okulu, teknik dersler fabrika tarafından düzenlenerek yerleşim durumu hava okulunca temin edilmesi, hazırlanan programın bir suretinin Genelkurmay Başkanlığına gönderilmesi; Kasım ayı ortasına kadar hava okulunda toplanacak yüz beş hava subayının hava birliklerine görevlendirilmesi, Eskişehir 1'inci Bombardıman Uçak Alayının üç uçak bölüğüne 18, Çorlu bombardıman bölüklerine on iki, Diyarbakır 2'nci Keşif ve Bombardıman Uçak Alayı dört uçak bölüğüne yirmi dört, İzmir 3'üncü Uçak Alayının üç uçak bölüğüne on sekiz, Çorlu'daki iki av bölüğüne sekiz, Kütahya'daki iki av bölüğüne sekiz, İzmir'deki iki av bölüğüne sekiz, İzmir'deki deniz taburuna dokuz hava subayı şeklindedir. Bu subaylar hava okulunun birinci sınıfını oluşturacak Şubat ayına kadar hava birliklerinde kalacaklar, üç ay geçirecekleri bu devrede hava okuluna hazırlık durumu için yararlanmaları sağlanacak, uçak tugay ve alay komutanlarının bunların yetiştirilmeleri ile şahsen ilgilenmeleri istenmiştir. Hazırlanacak teorik ve uygulamalı eğitim programı esasları; bölük, tabur, alay içerisinde ders ve konferans görmeleri, buldukları garnizonlarda uçak, motor, hava silah teçhizat ve malzemelerini tanımları, er talim ve terbiyesi ile

atışlarına nezaret etmeleri, havacılığa alıştırmak bakımından gerekli uçuşlarda uçurulmaları olarak belirlenmiştir.⁷²⁴

Türkiye'deki hava birliklerinde pilot yetiştirme olanaklarının sınırlı oluşu ve Hava Okulu'nda harbe hazır statüsünde pilot yetiştirme imkânının bulunmayışı nedeniyle 1940 yılında İngiltere ile bir anlaşma yapılarak Kara Harp Okulunu 1941 yılında bitirecek olan asteğmenlerden itibaren müteakip yıllarda hava sınıfına ayrılanların pilotaj eğitimi için İngiltere'ye gönderilmeleri sağlanmıştır.⁷²⁵ Bunlara ilave olarak İngiliz Ortadoğu ordusunda tecrübe staj görmek üzere Mısır⁷²⁶ ve Sudan'a personel gönderilmiştir. Uçuş birliklerinde eğitimde standart sağlanması amacıyla 1940 yılında İngiliz uzmanlara "Talim ve Terbiye Esasları" adlı kitap hazırlanmış ve birliklere dağıtılmıştır. Bu doğrultuda Kütahya'da konuşlanan 4'üncü Av Alayı'nın bir taburu Hurricane, diğer taburu ise Morane 406 uçakları ile teçhiz edilmişti. Alay Eskişehir Meydanı güney doğusunda bulunan Kalkanlı meydanına intikal etmiş, uçaklar meydan içinde dağıtılmış, personel için çadırli ordugâh hazırlanmıştı. Pilotlar asgari iki dakikalık olmak üzere alarm durumunda bekletiliyor, verilen emirlerle uçakların kalkışları isteniyor, böylece personelin hazırlık durumlarına intibakı ve eğitimleri sağlanıyordu. Genelkurmay Başkanlığı'nın direktifleri ile Hava Okullarında, Kıta'larda, makine subaylarının eğitiminde, pilotaj eğitiminde uçuş eğitiminde, astsubayların yetiştirilmesinde düzenlemeler yapılarak uçucu ve teknik personel ihtiyacının karşılanması ve öncelikle harbe hazır hale getirilmesi sağlanmıştır.⁷²⁷

Türk-İngiliz-Fransız İttifak Andlaşması'nın ekindeki Askerî sözleşmede düşman saldırısı durumunda nerelerde hangi hedefler için ve nasıl eyleme geçileceği gösterilmiştir. Hava Kuvvetlerini ilgilendiren hususlar şu şekilde yer almıştır. Türkiye üzerinde demiryolları, liman ve havaalanlarında ve Marmara Denizi'nde Müttefik kuvvetlerin ulaşımını kolaylaştırmayı kabul eder hükmü ile Türk makamlarıyla mutabakat sağlandıktan sonra, Müttefik kuvvetler Türk deniz ve hava limanlarında kendileri için üsler tesis edebilecekler ve bunlara ait ikmal işleri

⁷²⁴ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 671.

⁷²⁵ Sabahat Tuna, **Köklerden İklere**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 55.

⁷²⁶ **BCA**, 04.12.1940, 030.18.10.20.

⁷²⁷ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 73-76.

yapabileceklerdir.⁷²⁸ Genelkurmay Başkanlığı Hava Müşavirliğinin 7 Kasım 1939 tarihli yazısında hava kuvvetlerinin imkân ve kabiliyetleri şu şekilde belirtilmektedir; *“Hava Kuvvetlerimizin bu günkü kudret ve kabiliyeti ile yapılan hesaplar neticesi bir sefer vukuunda kara ordusunun gerek kara ve gerek deniz nakliyatını koruyamayacağı ve bu işlerin yerden alınacak aktif ve pasif vasıtalar ile temini neticesine varılmış ve bu husus Harekât Yarbaşkanlığına da arz edilmiş olduğunu saygılarımla arz ederim.”*⁷²⁹

2.3.3.1. Teşkilat Yapısı ve Birlik Yer Değiştirmeleri

Dağılma meydanlarına intikallerini tamamlamış olan uçuş birliklerine; gizleme tertiplerini alarak uçuşa hazır hale getirmek, uçaklara benzin ve yağ vermek, bakım ikmal yardımı yapmak amacıyla Eylül 1940'ta 27 tane Hava Meydan bölükleri kurulmuştur.⁷³⁰ 17 Ocak 1941'de 27 adet meydan bölüğünden onbiri uçuş taburlarına verildikten sonra diğer onaltı bölük Cumaovası, Çerikli, Balıkesir, Bandırma, Çanakkale, Yeşilköy, Sarıgazi, İzmit, Adapazarı, Pamukova ve Bursa'da görevlendirilmiştir. Ancak 27 Ocak 1941 tarihinde bölükler önce altı tabur daha sonra 5 Nisan 1941'de yedi tabur halinde teşkilatlanmışlardır.⁷³¹

2.3.3.2. Uçak ve Malzeme Temini

1939 yılının Ekim ayında İngiltere'den 159 adet uçak talebinde bulunarak Hava Kuvvetlerini modernize etme ve genişletme planları yürürlüğe konulmuştur. İngiltere 80 uçak vermiştir. İstek yapıp alınan uçaklar şu şekildedir. 25 Avro Anson ulaştırma uçağına karşılık 6 tane, 30 Fairey Battle bombardıman uçağına karşılık 30 tane, 4 hedef çekme Battle uçağına karşılık 1 tane, 10 Blenheim Mark 1

⁷²⁸ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)**, C. I, s. 605.

⁷²⁹ **ATASE Arşivi**, İDH, 22-22-115.

⁷³⁰ Meydan bölüğü tahsis edilen meydanlar; Babaeski, Büyükkarıştıran, Okçugöl, Bandırma, Yeniköy, Erkil, Kızıksa, Karaman, Bostanlı, Çatalca, Karaağaç, Veziroğlu, Gaziemir, Çiğli, Cumaovası, Akhisar, Çanakkale, Gelibolu, Hasköy, Manisa'dır. bk. Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 90.

⁷³¹ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 129.

bombardıman uçağına karşılık 10 tane, 30 Hurricane Mark I ve Mark II av uçağına karşılık 30 tane, 60 Spitfire Mark 1 av uçağına karşılık 3 tane uçaktır. Ayrıca Türkiye parasını ödemek suretiyle 36 adet Lysander av uçağı almıştır.⁷³²

1940 yılına girerken Türk hava kuvvetleri birliklerinde 310'u muharip, 189'u eğitim tipi olmak üzere 499 uçak vardı. Kullanılan uçaklar eski ve yıpranmış durumdaydı.⁷³³

İngiltere Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine gönderilen 17 Kasım 1940 tarihli muhtırada Romanya'da bulunan İngiltere tarafından alınan ve İngiliz sicilini taşıyan "Lockheed 14 ve Lockheed Electra" tipindeki onbir Polonya uçağının altısının Türk hava sahasından geçerek Mısır ve Kıbrıs'a uçmalarına izin verilmesi istenmiştir. Ancak elçilik daha sonra yeni bir müracaatta bulunarak söz konusu onbir uçağın deprem ve sel felaketinde zarar görenlere yapılacak yardım hizmetinde kullanılmasının yararlı olabileceği bildirilmiş ve Türk Hükûmetinin bu konudaki düşüncesi sorulmuş.⁷³⁴ Türk Hükûmeti tarafından deprem bölgesinde uçak inmesine uygun yer olmadığı, uçaklardan yararlanılmak istenilmediği ve gösterilen ilgiye teşekkür edildiği İngiliz Hükûmetine bildirilmiştir. Ancak 19 Ocak 1940 tarihinde Başvekâlet tarafından Hariciye Vekâletine iletilen yazıyla iki uçağın deprem ve sel felaketinde yapılacak yardımlarda kullanılmasına izin verilmiştir.

Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı için Amerika'daki Curtise Uçak şirketinden satın alınan Falcon-22 tipindeki uçakların gerekli olan montaj ve uçuş tecrübelerini yapmak ve masrafları adı geçen şirketçe ödenmek üzere gönderilecek Amerikalı pilot ile uçak uzmanının çalıştırılmasına 15 Ocak 1940 tarihinde izin verilmiştir.⁷³⁵ 1940 sonbaharında tekrar 75 adet Anson uçağı ve 75 Magister eğitim uçağı isteğinde bulunulmuştur. Fakat sadece ikinci gruptaki uçaklar temin edilmiştir. 1941 yılında İngiltere Türkiye'ye 36 USP-40 Tomahawk uçağı verilmiş, Fransa ise 1939 Kasımında ve 1940 Ocağında 30 Moran 406 Av uçağı vermiştir. 1941 yılına kadar İngiltere'den 10 Blenheim uçağı ve yedekleri, 30 Hurricane uçağı ve yedekleri, 30 Battle uçağı ve yedekleri, 3 Spitfire uçağı, 6 Avro-Anson uçağı, 3000 ton bomba,

⁷³² Gray Leiser, "The Turkish Air Force, 1939-1945: The Rise of Minor Power," **Middle Eastern Studies**, vol. 26, Nu. 3, (July 1990), s. 383-395.)

⁷³³ Kaymaklı, **age.**, s. 67.

⁷³⁴ **BCA**, 06.01.1940, 030.10.119.845.6.

⁷³⁵ **BCA**, 15.01.1940, 030.18.01.02.89.126.20.

357 paraşüt, 577 uçuş elbisesi, 15 portatif hangar, 5 silindir, 7 ışıldak, 1 kara telsizi, 6 benzin tankı, bir tamirhane alınmıştır. Ayrıca İngiltere'ye 216 av pike bombardıman, 36 ağır bombardıman, 36 gözetleme av, 6 deniz keşif olmak üzere 510 uçağa, eğitim uçağı olarak daha önce sipariş edilen 25 Magister uçağından ayrı 75 adet Magister, 74 adet Falcon, 75 adet Avro-Anson uçağı ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.⁷³⁶

1940 yılında bomba, cephane ve mühimmat MSB kanalı ile dış kaynaklardan ve özellikle İngiliz kredisinden, ilave olarak ise iç piyasada Şakir Zümre ve Nuri Killioğlu ürünleri askerî fabrikalardan temin ediliyordu. Tedarik edilen malzemeler İstanbul, Afyon, Malatya, Kayseri, Eskişehir ve Ankara Hava Mıntika Depo Amirliklerine tertip edilerek birliklerin ihtiyaçları buralarda yapılan stoklardan karşılanıyordu.⁷³⁷ 1 Nisan 1941'de Afyon Hava Mıntika Depo Amirliği İzmir'e, Akşehir hava deposu Afyon'a intikal etmiştir.⁷³⁸ Hava birliklerinin uçak ve motorlarının fabrika seviyesinde bakım ve onarımlarını Eskişehir ve Kayseri Uçak Tamir Fabrikaları yapıyordu. Türk Hava Kuvvetleri için yakıt kaynağı özel bir önem arz ediyordu. Türkiye'de uçak yakıtı ve yağlama yağı üretilmiyordu. Savaşın başlangıcında Standart Oil Company, Blenheim uçakları hariç bütün uçakları için Türk Hava Kuvvetlerine yakıt ve petrol temin etmek için sözleşme yapmıştı. Shell şirketi ise ikinci gruptaki uçakların motorları için yakıt temin ediyordu. Türkiye'nin petrol ihtiyacının büyük bir kısmını Romanian Oil Company (Steaua Romana) karşılıyordu.⁷³⁹ 8 Şubat 1941'de Hava Kuvvetlerinin ihtiyacını karşılamak amacıyla Amerika'dan 20 adet av uçağı satın alınması kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁰

İkinci Dünya Savaşı sırasında Tefvik Rüştü Aras Londra Büyükelçisi olarak görev yaptığı sırada Millî Savunma Bakanlığında "*Türkiye'de Bir uçak fabrikası kurulması için gerekli girişimde bulunması*" istenmiştir. İngiltere Harp Sanayi Bakanı Lord Beaverbrook ile yapılan görüşmede İngiltere için yapılmakta olan yeni uçak fabrikası gibi bir fabrikanın Türkiye'de kurulması için çalışılacağını ve bunu

⁷³⁶ Cebecioğlu, **agm.**, s. 348.

⁷³⁷ Osman Yalçın, "*1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayi*", **İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri II, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu**, (20-22 Mayıs 2009-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010, s. 198.

⁷³⁸ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 130.

⁷³⁹ **1939-1945 Arasındaki Yıllarda Hava Kuvvetleri...**, s. 7.

⁷⁴⁰ Uçakların tahmini tutarı 2.240.000 dolardır. 4.081.280 Türk lira 1941 yılı bütçesinden Millî Müdafaa Vekâleti adına konulan ödenekten ödenmesi kararlaştırılmıştır. **BCA**, 08.02.1941, 030.18.01.02.93.130.17.

mümkün olan süratle gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir. Bu konu Millî Savunma Bakanlığına iletilmiş ve alınan cevapta Türkiye’de uçak fabrikası kurmayı kabul eden fabrikanın müdürünün ayrıntıları görüşmek amacıyla Ankara’ya gönderilmesi bildirilmiştir. Büyükelçi tarafından bu istek Harp Sanayi Bakanına iletilmiştir. Lord Beaverbrook’un verdiği cevap ise şöyledir: *“İngiltere için, projeleri hazırlanmış uçak fabrikalarının bir tıpkısını Türkiye’de kurabileceğimi söylemişim ve bu mümkündür. Fakat bu sırada bir fabrika müdürünü değil hiçbir uzmanımı bile buradan ayıramam”* şeklinde olmuştur.⁷⁴¹

2.3.3.3. Enterne Edilen⁷⁴² ve İltica⁷⁴³ Eden Uçaklar

İkinci Dünya Savaşı’nda müttefik ve mihver devletlere ait uçaklar Türkiye toprakları üzerine acil iniş yapmak zorunda kalmıştır. Bunlar sırasıyla; 8 Eylül 1940 tarihinde İtalyan S-81 bombardıman uçağı 6 kişilik uçuş ekibiyle birlikte Beş Adalar civarına mecburi iniş yapmış, uçak batmış beş kişi İtalyan Kızılhaçına teslim edilmiş, bir kişi Ankara’ya gönderilmiştir. 9 Eylül 1940 günü Cant Z.1007 bombardıman uçağı Derme ilçesi Dalyan mevkiine altı kişilik uçuş ekibiyle birlikte mecburi iniş yapmış ve uçuş ekibi Ankara’ya gönderilmiştir.⁷⁴⁴

24 Ekim 1940 tarihli kararname ile Türkiye toprakları inen üç İtalyan uçağının halen Konya’da enterne edilmiş bulunan personelinden ikisi subay olan toplam yedi havacı personelinin Ankara’ya nakilleri, şehir içinde emniyetli binada enterne edilmeleri ve iki subayın 1907 Lahey sözleşmesinde tespit edilen esasa göre Ankara’yı terk etmeyeceklerine dair söz almak İtalya elçiliğinde ikamet etmemek,

⁷⁴¹ Aras, **agm.**, s. 2.

⁷⁴² Enterne kelimesinin anlamı gözaltına almaktır.

⁷⁴³ İltica kelimesinin anlamı sığınmaktır.

⁷⁴⁴ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 101.

elçilikle ilişki içinde olmamak şartıyla serbest bırakılmaları kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁵ 24 Aralık 1940 günü yedi personelin Konya’da kaldıkları süre ve Ankara’ya getirilmeleri sırasında kendilerine gösterilen iyi muamele özgürlüklerine kavuşturulmaları nedeniyle İtalyan Ataşesi teşekkürlerini yazılı olarak Millî Müdafaa Vekâletine bildirmiştir.⁷⁴⁶ 13 Ocak 1941 günü Antalya’nın Kemer nahiyesi civarına inen İtalyan bombardıman uçağının yedi kişilik uçuş ekibinin Ankara’da enterne edilmeleri kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁷ 17 Ağustos 1941 günü Fethiye’nin Kestep nahiyesi yakınlarına Alman Junkers 88 bombardıman uçağı uçuş ekibiyle birlikte mecburi iniş yapmış uçağı bırakarak daha sonra uçuş ekibi Kalkan’a gitmiştir.⁷⁴⁸ 1941 yılında altısı İtalyan, beşi Alman, dördü Fransız, ikisi Rus ve biri İngiliz olmak üzere toplam 18 uçak yurdumuzun çeşitli yerlerine iniş yapmıştır. Bunun sonucu 22 Alman, 11 Fransız, 8’i Rus olmak üzere 63 muharip havacı enterne edilmiştir. Biri Alman, yedisi İngiliz sekiz kişi ölmüş, iki İtalyan uçağının enkazı bulunmuş, mürettebatına ne olduğu anlaşılamamıştır.⁷⁴⁹

2.3.3.4. Hava Meydanlarının Durumu

5 Ekim 1939 tarihinde 5’inci Tümen Komutanlığı bölgesindeki havaalanlarının uçuşa hazırlık durumu şöyledir: Karaman hava meydanının dörtte üç kısmı içindeki temizlenmiş, 4x1000 metre uzunluğundaki kısmından 3000 metrelik kısım 30 santimetre genişliğinde taş döşenmiş; Beyşehir hava meydanında çukurların üçte ikisi doldurulmuş, meydanın tesviyesi işlerine devam edildiği; Aksaray hava meydanında tesviye işlerine devam edildiği; Akşehir havaalanının 1500x1500 metre ebadına çıkarılmasına çalışılmıştır. Hava meydanlarının hazırlığı sırasında bazı sorunlar meydana gelmiş, bunlardan biri ise şöyledir; Isparta hava meydanı kuzey doğusundan telgraf hattı geçtiği ve bunun uçakların iniş kalkışını tehlikeye soktuğu değerlendirilerek Münakalat Vekâletince hatların yer altına alınması ya da meydan sınırlarının beş yüz metre dışına ötelenmesi istenmiştir. Hava birliklerinin bulunduğu

⁷⁴⁵ BCA, 24.10.1940, 030.18.01.02.93.101.13.

⁷⁴⁶ BCA, 24.12.1940, 030.10.55.364.11.

⁷⁴⁷ BCA, 06.02.1941, 030.18.01.02.93.130.2.

⁷⁴⁸ BCA, 13.08.1941, 030.10.150.100.8.

⁷⁴⁹ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 149.

yerlerde uçuşlar genellikle toprak pistlerden yapılmaktaydı. Bu nedenle yağışlı havalar birliklerin uçuş yapamamasına neden oluyordu.⁷⁵⁰ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 29 Aralık 1939 günü Diyarbakır'da defterine “*Tayyare Alayı'nın meydanı çamur, inmek binmek yok, kışın sefer olursa ne olacak*” şeklinde not almıştır.⁷⁵¹ Eskişehir'den başlanarak mevcut meydanlarda 1000-1200 metre uzunluğunda beton pistlerin, park yerleri ve taksiyollarının yapımına başlanılmıştır.⁷⁵² Türkiye, İngiltere Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanan üç taraflı yardımlaşma anlaşmasına göre masrafları İngiltere tarafından karşılanmak üzere hava meydanları ilk olarak Balıkesir, Bandırma, Çanakkale, Çiğli ve Manisa seçilmiştir.⁷⁵³ Fransız ve İngiliz uyruklu teknisyenler Çanakkale, Trakya ve Batı Anadolu inşa edilecek hava meydanlarında çalıştırılmıştır.⁷⁵⁴ 13 Haziran 1940'ta Konya 5'inci Tümen Komutanlığı bölgesindeki Karaman, Akşehir ve Kadınhanı hava meydanlarının mevcut durumları ile ihtiyaçları tespit edildi. 19 Haziran 1940'ta Isparta Tümen Komutanlığı bölgesindeki Dinar, Elmalı, Antalya ve Isparta hava meydanlarının durumları tespit edildi. 24 Eylül 1940'ta Isparta Tümen Komutanlığı bölgesindeki hava meydanları ile özellikle Antalya hava meydanına yapılan uçuş faaliyetlerinin bildirilmesinde gecikmeler yaşandığı, bu nedenle telefon ve telgraf hatlarının iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. 9 Ekim 1940'ta Tavas hava meydanının da mevcut durumu ve ihtiyaçları belirlenmiştir. 19 Kasım 1940'ta hava meydanlarının alanı en az 1300x1300 metre en fazla 1500x1500 metre olarak yapılması planlanmış bu ölçülerden az olan meydanların ödenek istenerek projelendirilmesi çalışmalarına başlanılmıştır. 20 Kasım 1940'ta Konya bölgesindeki Kadınhanı, Karaman, Fethiye, Elmalı, Tavas, Dinar, Isparta ve Aksaray hava meydanlarında yaz ve kış iniş ve kalkış için emniyeti sağlamak amacıyla ayırık otu kökü dikilmiştir. 4 Nisan 1941'de mevcut hava meydanlarının durumu incelenmiş özellikle meydan sınırlarının belirgin bir şekilde tespit edilmediği, meydan içinde iri tırnaklı hayvan sürülerinin otlaması ve arabaların geçmesinden dolayı zemininin bozulduğu bu nedenle meydan sınırının her köşesine beton sınır işareti konulması, meydanlara hiçbir iri tırnaklı hayvan ve

⁷⁵⁰ Kaymaklı, **age.**, s. 21-28.

⁷⁵¹ İnönü, **Defterler**, s. 280.

⁷⁵² Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1939 yılında defterine “*elimize para geçerse hava meselesi, 10 meydan 6 milyon*” şeklinde not almıştır. bk. İnönü, **Defterler**, s. 269.

⁷⁵³ Kaymaklı, **age.**, s. 35.

⁷⁵⁴ **BCA**, 10.05.1940, 030.18.1.2.91.44.4; **BCA**, 21.04.1941, 030.18.1.2.94.34.1.

araç sokulmaması için uygun yerlere nöbetçi yerleştirilmesi, sınır krokilerinin satın alınarak süratle bu işlerin yaptırılması Millî Müdafaa Vekâletince kararlaştırılmıştır. 21 Şubat 1940'ta İzmir'deki hava meydanlarında inceleme yapmak amacıyla üç kişilik bir Fransız heyeti gelmiştir.⁷⁵⁵ İzmir bölgesindeki Çiğli ve Cumaovası hava meydanlarında inşaat faaliyetlerine başlanmıştır.⁷⁵⁶

2.4. Savaşa Hazırlık Kapsamında Gerçekleştirilen İdari ve Lojistik Faaliyetler

2.4.1. Askerî Fabrikaların Faaliyetleri

18 Ekim 1939'da dünyadaki siyasi durumun olumsuzluğu nedeniyle yapılacak askerî hazırlıklar kapsamında, askerî birliklerin ihtiyaçlarının acilen karşılanmasını sağlamak maksadıyla kara, deniz ve hava fabrikalarında günlük çalışma saati on bir saate çıkarılmıştır.⁷⁵⁷

3 Ocak 1940'ta Milletler Cemiyeti üyesi olan devletlerce kendi ülkeleri içinde harp malzemesi imalatı ve ticaretinin kontrol edilmesi Milletler Cemiyeti toplantısında kararlaştırılmış olduğundan Türkiye'de de harp sanayinin kontrolü siyasi bakımdan gerekli görülmüştür. Bununla birlikte silah ve mühimmat yapan

⁷⁵⁵ ATASE Arşivi, İDH, 21.02.1940, 2-010-1.

⁷⁵⁶ ATASE Arşivi, İDH, 24.05.1940, 2-009-1.

⁷⁵⁷ 3008 sayılı İş Kanununun 39'uncu maddesine göre İcra Vekilleri Heyetince çalışma saatleri artırılmıştır. Kanunun 39'uncu maddesi şöyledir: "Seferberliğe hazırlık ve seferberlik esnasında İcra Vekilleri Heyeti, memleket müdafaasının ihtiyaçlarını temin eden iş yerlerinde fazla çalışmaya lüzum görürse işlerin cinsine ve ihtiyacın şiddetine göre günlük iş müddetini işçinin 'azami çalışma kabiliyetine' çıkarabilir. Bu surette fazla çalıştırılan işçilere, Millî Müdafaa Vekâletine bağlı iş yerlerinde, fazla çalıştıkları saatler için, kanuni çalışma müddetine ait ücretin her saatine tekabül eden miktarı nispetinde, fazla ücret verilir." Kanunda belirtilen azami çalışma kabiliyetine göre çalışma saatlerinin artırılması konusu sınırsız alınan bir yetki olarak değerlendirilebilir. **Resmî Gazete**, 15.06.1936, Sayı: 3330.

fabrikaların imalat ve kabiliyetleri hakkında Millî Müdafaa Vekâletince alınmakta olan bilgilerin daha esaslı ve gerçek bir şekilde toplanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu kontrol aynı zamanda imalatın herhangi bir şekilde “*muhaliif kimseler veya gizli teşekküller*” eline geçmesine de engel olunması bakımından iç güvenliğin sağlanması açısından faydalı olacağı görülmüştür. Türkiye’de gerçek veya tüzel kişiler tarafından kurulan ve işletilen kısmen veya tamamen harp silah ve mühimmatı imal eden özel sanayi kuruluşlarından toplanan üretim bilgilerinin yasal bir dayanağa bağlamak ve bu kuruluşların sadece dâhili bir tedbir olarak bizzat Türkiye’deki araçlar ve teşkilatlarla kontrolünü sağlamak düşüncesi ile “*Türkiye’de Harp Silah ve Mühimmatı Yapan Hususi Sanayi Müesseselerinin Kontrolü Hakkında Kanun*” hazırlanmıştır.⁷⁵⁸ Bu kanun ile her türlü harp silah ve mühimmatı yapmak amacıyla tesis edilen özel sanayi kuruluşlarının işletilmesi ve kurulması için Millî Müdafaa Vekâletinden izin alınması şart getirilmiştir.⁷⁵⁹

2.4.2. İaşe Faaliyetleri

Ordunun ikmal işi levazım sınıfı tarafından yerine getirilmekteydi. Bu sınıfın çalışmalarının da eski ve ilkel yöntemler kullanılıyordu. Askerî birliklerin et, sebze ve beslenme maddeleri müteahhitler eliyle yapılıyordu. Bu sistem ile ilgili yapılan değerlendirmede mevcut durum şöyle ifade edilmiştir: “*Böyle bir sistemin muharebede hiçbir işe yaramayacağı, birliklerin aç kalacağı kesindi. Bu yüzden yine ilkel sahra fırınları kurularak ekmek ikmali sağlandı. Mutfaklar kazan usulü idi. Seyyar mutfaklar çok azdı. Erler ve hayvanlar tayinat ve yem kanuna göre besleniyorlar fakat subay ve astsubaylar kendi paralarıyla erzak satın alarak tabldot usulüyle besleniyorlardı. Böyle bir sistemin hareket muharebelerinde uygulanamayacağı ve insanların aç kaldığı zamanlar olmuştu. Subaylar, maaşlarından kesilen paralarla birer tabanca edinmişler, bununla muharebeye*

⁷⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 03.01.1940, Devre: VI, İçtima:1, Cilt: 8.

⁷⁵⁹ Resmî Gazete, 10.01.1940, Sayı: 4406.

girişeceklerdi. Mermiler de kısıtlı idi. Kırıkkale silah fabrikaları Alman Walter tabancası patenti ile bir tabanca yapmış ve subaylar bunu satın almışlardı."⁷⁶⁰

Millî Müdafaa Vekâleti 7 Aralık 1939'da bir genelge ile ordunun ihtiyacı olan buğday ve unun temin edilmesine yönelik faaliyetleri belirlemiştir. Ordu bütçesinin tasarruflu bir şekilde kullanılması için, merkezden uzak askerî birliklerin buğday ve un ihtiyaçlarının karşılanması için bedeli Toprak Mahsulleri Ofisi Bütçesinden olmak üzere buldukları yerde ofis birimlerinden buğday olarak temin etmeleri ve o civarda bulunan değirmenlerde öğütmeleri istenmiştir. Böylece ordunun temel ihtiyacı olan ekmek ve orduda bulunan hayvanların yem ihtiyacını en kısa sürede karşılanması amaçlanmış, merkezden uzak yerdeki askerî birliklerin ihtiyaçlarının karşılanmasında oluşabilecek gecikmelerin engellenmesi öngörülmüştür.⁷⁶¹

Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Haldun Derin'in 1941 yılında yedek subaylık hizmeti sırasında ordunun beslenme faaliyetleri ile ilgili düşünceleri şöyledir: "*Benim yedek subaylığımı yaptığım 81. Piyade Alayı'nın melbusat (giyim) ambarı, Anadolukavağı Camii'nin içerisi idi. Alayın un gereksinimini, kimi zaman, Beykoz'daki kolordunun savaş boyunca erzak ambarı olarak kullandığı kiliseden karşıladık. Öte yandan, iftar ve sahur yemeklerimiz Ramazan'ın şanına yaraşır bir özenle hazırlanıp sunulurdu.*"⁷⁶² Askerî birliklerin ekmek istihkakı 11 Mayıs 1942 tarihinden itibaren 600 grama indirilmiştir.⁷⁶³

2.4.3. Asker Alma Faaliyetleri

7 Şubat 1939'da İcra Vekilleri Heyetince, yasal hizmet sürelerini tamamlayan muvazzaf, ihtiyat ve bedeli nakdi erlerin birbiri ardınca terhisine başlanması; Nisan celbine başlanması; bu kararın kara, deniz, hava, jandarma, orman ve gümrük olmak

⁷⁶⁰ Türsan, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 84.

⁷⁶¹ Şinasi Sönmez, "*İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temin Konusunda Aldığı Tedbirler*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 47, (Bahar 2011), s. 610-611.

⁷⁶² Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, haz.: Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 160.

⁷⁶³ **BCA**, 11.05.1942, 030.18.01.02.98.42.13.

üzere tüm orduyu kapsaması; bu faaliyetlerin sonuçlanmasından sonra yedek subaylarında terhis edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁴ 24 Eylül 1939'da siyasi durum nedeniyle bedel erleri dâhil terhis edilmeye hak kazanan erler terhis edilmemiş ve tekrar askerlik hizmetine alınmıştır.⁷⁶⁵

Askerlik kanununun yedek askerlerin silahaltına alınması ile ilgili olan 58'inci maddesi “*hazarda talim ve terbiye için silahaltına alınacak ihtiyatların (yedeklerin) silahaltında kalacakları süre bir buçuk ayı geçmeyeceği*” şeklindedir. 26 Nisan 1940'ta bu sürenin kısa olduğu ve ülke açısından durumun uygun olmadığı düşünülerek dört aya kadar uzatılması kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁶ Ancak dört aylık sürenin dolmasına yakın bir zamanda 11 Eylül 1940'ta tekrar askerlik kanunda değişiklik yapılması gerekmiştir. Yapılan bu değişiklikle İcra Vekilleri Heyeti kararı ile eğitim süresinin gerektiği kadar uzatılabilmesi sağlanmıştır.⁷⁶⁷

1941 yılında bir yeni bir askerî birliğin kuruluşu için askerlik hizmetine alınanların durumu şöyle ifade edilmiştir: “*Yeni birlikler kuruyoruz, birliklerimizi savaş durumuna geçiriyoruz. Kolay değil tümen oluyoruz. Askerlik şubelerine çektiğimiz telgraflara aldırıyorlar; birliklerimize gönderecekleri erleri doğruca bize, tümene gönderiyorlar. Gerçekte bu erleri Bergama'ya, Ayvalık'a, Dikili'ye gönderseler iş daha düzenli yürüyecek. Oysa askerlik şubesi sözgeşi 80-100 erlik grupları başlarına birer er görevli koyarak trenle Balıkesir'e oradan da yaya olarak Edremit'e gönderiyor, erler Balıkesir'den Edremit'e yaya nasıl gelebilirler ki? Parası olan otobüse atlayıp Edremit yolunu tutuyor. Ne var ki Edremit'e gelenlerin*

⁷⁶⁴ BCA, 07.02.1939, 030.18.01.02.

⁷⁶⁵ 1111 sayılı Askerlik Kanununun 9. maddesi gereğince “İhtiyaç halinde askerin toplanması ve terhis zamanları Erkânı Harbiye Umumiyesinin (Genelkurmay Başkanlığı) göstereceği lüzum ve Heyeti Vekilenin kararı üzerine Müdafai Millîye Vekâletince kısmen veya kâmilan değiştirilebilir.” **Resmî Gazete**, 17.07.1927, Sayı: 631–635; **BCA**, 24.10.1939, 030.18.01.02.88.94.13.

⁷⁶⁶ 3810 sayılı “*Askerlik kanununun 58'inci Maddesine Bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun*”un 1'nci maddesi: Talim ve terbiye ve manevra maksadı ile celbedilecek usta efrad (askerler), fevkalade hallerde, iki sene kaydına bakılmaksızın İcra Vekilleri Heyeti kararı ile silahaltına alınabilir ve talim müddeti de dört aya uzatılabilir.”, **Resmî Gazete**, 02.05.1940, Sayı: 4498.

⁷⁶⁷ 3917 sayılı “*Askerlik Kanununun 58'nci Maddesine İlave Edilen Fıkranın Değiştirilmesi Hakkında Kanun*”un 1'inci maddesi: Talim ve terbiye ve manevra maksadı ile silahaltına alınmış ve alınacak olan usta erat, fevkalade hallerde, iki sene kaydına bakılmaksızın İcra Vekilleri Heyeti kararı ile silahaltına alınabilir ve talim müddeti de lüzumu kadar uzatılabilir. **Resmî Gazete**, 19.09.1940, Sayı: 4616.

evrakı şubece görevlendirilen erin koltuğunun altında. Böylece şubeden gelen erler Edremit'e yığıyorlar; bağlara bahçelere giriyorlar, sokaklarda yatıyorlar."⁷⁶⁸

2.4.4. Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu Uygulamaları

Genel veya kısmî seferberlik halinde ve olağanüstü hallerde yapılacak seferberlik hazırlıkları ile askerî birliklerin toplanması sırasında normal araçlarla temin edilemeyen bütün askerî ihtiyaçları veya hizmetleri karşılanmasını sağlamak amacıyla 7 Haziran 1939 tarihinde Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun ile mükellefiyetlerin yapılamaya başlanacağı zamanı belirlemeye İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınmış, 15 yaşından küçük ve 65 yaşından büyük, malul, sağlık sorunu olanlarla, bakıma muhtaç çocuğu olan ve hamile olan kadınlar kişisel mükellefiyette tabi tutulmamış, istisnalar dışında verilen her şey ve hizmet için sahibine değerince tazminat verilmesi belirlenmiştir.⁷⁶⁹

9 Kasım 1939'da ordu birliklerinin iaşesinin korunması ile depo ve iskân ihtiyaçlarını düzenli olarak karşılamak amacıyla Trakya ve Batı Anadolu bölgelerinde Millî Müdafaa Vekâletince gerekli görülen yerlerinde, 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale kanununa göre kiralanması mümkün olmayan ambar ve depoların 3634 sayılı Millî Müdafaa Mükellefiyet kanunu hükümlerine göre nakden tazminat verilerek Valilikler tarafından tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷⁰ 8 Mayıs 1941'de Millî Müdafaa Mükellefiyet kanununun birinci maddesi hükmünce göz önünde bulundurulan seferberliğin ilanı halinde gereken mükellefiyetlerin uygulanmasına başlanması için Millî Müdafaa Vekâletine yetki verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷¹

⁷⁶⁸ Cemal Madanoğlu, **Anılar**, Evrim Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 264.

⁷⁶⁹ **Resmî Gazete**, 07.06.1939, Sayı: 4234.

⁷⁷⁰ **BCA**, 09.11.1939, 030.18.01.02.89.107.14.

⁷⁷¹ 3634 sayılı "*Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu*", 1. Madde: Umumi veya kısmî seferberlik halinde ve fevkalade hallerde yapılacak seferberlik hazırlıkları ile kıtaların tecemmulları esnasında, alelade vasıtalarla temin edilemeyen bütün askerî ihtiyaçları veya hizmetleri bu kanun hükümleri dairesinde vermeye veya yapmaya her şahıs borçludur. Bu mükellefiyetlerin Türk topraklarının tamamı veya bir kısmı üzerinde yapılmasına başlanacağı zamanı, İcra Vekilleri Heyeti tayin eder. **Resmî Gazete**, 16.06.1939, Sayı: 4234; **BCA**, 08.05.1941, 030.18.01.02.94.39.17.

2.4.5. Askerî Amaçlı Hizmetlerde Kullanılan Hayvanların Durumu

1930'lu yıllarda ordular motorlu araçlarla teçhiz edilmemişti. Türk ordusu da gücünü artırırken ordunun hareket kabiliyetini sağlayacak yeterli sayıda çekici hayvan ile donatılması gerekmişti. Türk ordusunun hayvan ihtiyacı, süvari birlikleri ile piyade tümenlerindeki topların hayvan gücü ile çekilmesinden kaynaklanıyordu. Ayrıca ordu birliklerinin gıda ve mühimmat ikmalinin hayvanlarla çekilen arabalarla yapılması önemli oranda hayvan gücünü lüzumlu hale getirmiştir. Kullanılan hayvanlar, genellikle at ya da katır idi. Mekkâre olarak katırlar, küçük cins atlar ve merkepler alınıyordu. Türk ordusunun hareket yeteneğinin motorlu araçlarla değil, hayvan gücüne bağlı olması akaryakıt ihtiyacını da azaltıyordu. Ancak bu durum hayvanlar için gıda tedarik edilmesinde sorun yaratıyordu. Hayvanların beslenme maliyeti oldukça yüksekti.⁷⁷² Millî Müdafaa Vekâletince 24 Ocak 1941'de Hasırcı Çiftliğinde ordu ihtiyacı olan atların yetiştirilmesi amacıyla tay deposu tesis edilmiştir.⁷⁷³

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce de askerî amaçlı hizmetlerde kullanılan hayvanlar ile ilgili bazı tedbirler alınmıştır. Örneğin 22 Mayıs 1939'da Türkiye'nin savunması açısından gerekli ve zorunlu olduğu değerlendirilen katır merkep ihracatı yasaklanmıştır.⁷⁷⁴ 3 Nisan 1940'ta askerî topçu birliklerinde top çekme amacıyla kullanılan hayvanlar Slovakya, Macaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan satın alınmıştır. Bu hayvanları yerinde muayene ve kabul etmek amacıyla veteriner subaylar görevlendirilmiştir.⁷⁷⁵ Veteriner subayların görevinin süresinin dört ay sürmesi ve bu ülkeleri dolaşarak yapması nedeniyle harcırahlarının ödenmesi serbest dövizle yapılması şeklinde kararlaştırılmıştır.⁷⁷⁶

18 Mart 1940'ta Maliye Vekâleti tarafından hazırlanan Millî Müdafaa Vekâletinin top beygirleri satın alma sözleşme yapabileceğine ilişkin rapor şöyledir: Ordunun topçu birlikleri için Millî Müdafaa Vekâletinin yurt dışından satın almak

⁷⁷² Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 108-109.

⁷⁷³ *Resmî Gazete*, 03.02.1941, Sayı: 4724.

⁷⁷⁴ *BCA*, 22.05.1939, 030.18.01.02.87.46.6.

⁷⁷⁵ *BCA*, 03.04.1940, 030.10.00.00.212.442.13.9.

⁷⁷⁶ Maliye ve Millî Müdafaa Vekâletleri arasında yapılan yazışmalar için bk. *BCA*, 17.04.1940, 030.10.00.00.212.442.13.1.

zorunda olduğu 2000–2500 baş koşum hayvanının özel takas veya takas yolları ile satın alınmasının mümkün olmadığı takdirde 1.008.082 lira tutan bedelinden 458.082 lirasının 1940 yılı itibarıyla düzenlenen döviz cetvellerine konulan ve geri kalan kısmının da 1941 yılındaki ödenmek üzere serbest dövizle satın alınması kabul edilmiş ve 800 baş koşum hayvanının satın alma sözleşmesi hazırlanmıştır. 1941 yılında döviz olarak harcanmasına izin verilen tutarın 1940 yılı içerisinde kullanılmasına izin verilmesi Millî Müdafaa Vekâleti tarafından teklif edilmiştir. 1941 yılına ait 452.000 liranın döviz olarak 1940 yılı içerisinde harcanmasına izin verilmiş ve Millî Müdafaa Vekâletinin top beygiri satın alma sözleşmesi yapmasında bir sakınca görülmediği ifade edilmiştir.⁷⁷⁷ 15 Haziran 1940'ta askerî birliklerde top koşum ve top binek hayvanı olarak kullanılmak üzere 2.500 baş beygir satın alınması planlanmış, ancak ödenek yetersizliği nedeniyle 1.630 baş beygir temin edilebilmiş, kalan 870 baş beygir için 1940 mali yılı Millî Müdafaa Vekâleti bütçesine konulacak ödenek ile Türkiye dışından pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁷⁷⁸

2.4.6. Askerî Amaçlar için Malzeme Tedarik Faaliyetleri

31 Mayıs 1940'ta İngiltere, Fransa, Romanya, Yunanistan, Macaristan, Belçika, İtalya ve Amerika'daki fabrikalara sipariş edilen çeşitli çap ve ölçülerdeki top ve teçhizatı, optik, komuta cihazı, mühimmat ve traktörler ile bunlara ait malzemelerin muayenesini ve teslim alınmasının yapmak amacıyla iki tümgeneral, dört albay, dört yarbay, dört binbaşı, dört yüzbaşı, sekiz usta veya muadili mühendisten oluşan komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon 1940 yılı Haziran ayı başından 1941 Haziran ayı başına kadar gereken zamanlarda adı geçen Amerika ve Avrupa ülkelerinde görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷⁹

⁷⁷⁷ BCA, 18.03.1940, 030.10.00.00.212.442.13.12.

⁷⁷⁸ BCA, 15.06.1941, 030.18.01.02.91.57.17.1.

⁷⁷⁹ Komisyonun masrafları kliring anlaşması yapılan ülkelerle kliring yoluyla, döviz ödemesi gereken ülkelerde ise 1940 yılı döviz cetvellerinin resmî daireler harcırahı faslına Millî Müdafaa Vekâleti namına konulan ödenekten karşılanmıştır. BCA, 31.05.1940, 030.18.01.02.91.54.3.

12 Haziran 1940'ta Millî Müdafaa Vekâleti ordunun ihtiyacı kapsamında 2.000 adet sıhhiye ecza sandığı, 300 adet nakliye arabası, 115 ton sadeyağı ve Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü ise çeşitli ölçülerde 3.000 metreküp kereste satın alınması için ihale yapmıştır.⁷⁸⁰

27 Ağustos 1940'ta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Genel Sekreteri Kemal Gedeleş aracılığıyla Millî Müdafaa Vekilinden Trakya bölgesindeki tahkimat işleri hakkında bilgi istemiştir. Millî Müdafaa Vekili Saffet Arıkan tarafından tahkimat işlerinin demir sıkıntısından durma noktasına gelmesi hakkında verilen bilgiler şöyledir: “ *Demir vaziyeti: 1. Bu gün elimizde ihtiyat 500 ton çubuk demirimiz var, Çanakkale mevki müstahkemi de elinde 150 ton olduğunu 12 Ağustos 1940'ta bildirmişti. 2. Karabük fabrikası münhasıran Millî Müdafaa Vekâleti hesabına çalışmak üzere kati'i emir aldığı takdirde birinci teşrin nihayetine kadar 14 ila 32 milimetrelilik kuturdaki demirlerden 2.700 ton verebileceğini bildirmiştir. 3. Aylık hesabı ile Çatalca 1.000, Çakmak 150, Çanakkale 150, Şark bölgesi 100; demiri vekâletten verilecek Marmara İskeleleri için 250, ordu teçhizatının demir aksamı için 50 ki ceman ayda asgari ihtiyacımız 1.700 tondur. Şu halde Karabük emin olarak Vekâlet hesabına istihsal yapsa dahi ayda 400 tona yakın demir açığımız kalıyor. 4. Bu açığı hariç memleketlerden kapatmak zaruridir. Müsbet bir netice alınıncaya değin eldeki 500 tonun 100'ü Çanakkale'ye gönderilmek ve mütebakisi de müteahhitlerine karşı her ay 1.000 ton demir vermekle mükellef bulunduğumuz Çatalca hattına tahsis etmek suretile inşaatın durdurulmamasına çalışılacaktır.*”⁷⁸¹

Türkiye'nin ana savunma bölgeleri olan Çatalca, Çakmak, Çanakkale ve Doğu Anadolu'daki ile Marmara Denizindeki iskele inşaatlarının demir ihtiyacı nedeniyle işlerin durdurulmadığı ancak tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Savunma hattı inşaatlarının en kritik malzemelerinin dahi karşılanamaması askerî hazırlıklar konusunda yaşanan çaresizlikleri göstermektedir.

2.4.7. Motorlu Araçlar ile İlgili Çalışmalar

⁷⁸⁰ **Resmî Gazete**, 12.06.1940, Sayı: 4533.

⁷⁸¹ **BCA**, 27.08.1940, 030.10.00.00.63.425.8.

Millî Müdafaa Vekâleti envanterinde olan ve askerî birliklerde kullanılan binek araçların kullanılması ve diğer vekâletlerdeki binek araçlarında askerî birlikler tarafından kullanılması konusunda bazı yasal sorunlar çıkmıştır. 3827 sayılı “*Nakil Vasıtaları Hakkında Kanununun*”⁷⁸² 16’ncı maddesine göre genel veya kısmi seferberlik ile askerî manevra yapılması durumunda bu kanun hükümlerinden muaf tutularak askerî birliklerin kendi araçlarını kullanabilme yetkisi bulunmaktaydı. Oysa yasal olarak genel veya kısmi seferberlik ilan edilmemişti. Millî Müdafaa Vekâleti emrinde bulunan binek otomobillerinin adı geçen madde gereği muhafazası ve kullanılmasına devam edilmesi ve diğer vekâletlerden Maliye Vekâletine teslim edilecek otomobillerin de satılmayıp Millî Müdafaa Vekâletine devredilmesini istenmiştir. Maliye Vekâleti ise; Nakil Vasıtaları Hakkında Kanunun 16’ncı maddesinin uygulanması genel, kısmî seferberlik ilanı veya manevra yapılması durumunda bu madde hükmü uygulanacağından, böyle bir karar da bulunmadığından araç kullanılmasına izin verilmesinin kanunen imkânsız olduğunu ifade etmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, 16 Temmuz 1940 tarihinde Millî Müdafaa Vekâleti kadrosunda bulunan ve hizmetten çıkarılmış olan araçların teklif veçhile teslimi yapıldıktan sonra Maliye Vekâleti adına Millî Müdafaa Vekâletince muhafaza edilmesini ve diğerlerinin satılmalarını kararlaştırmıştır.⁷⁸³

2.4.8. Askerî Üs Kurulması Çalışmaları

3 Şubat 1941 tarihinde İzmir ile Kilye-Gelibolu bölgelerinde İngilizler tarafından tesis edilecek üslerin İngiliz uzmanlar tarafından keşifleri yapılmış ve bu keşif sonuçlarına göre seçilen üs bölgelerini gösteren krokiler EK-8’dedir. İngilizler bu üsleri yapmak istedikleri için Türk Hükûmeti tarafından uygun görülüp görülmediği konusunda Genelkurmay Başkanlığınca Başvekâlet, Hariciye ve Millî Müdafaa Vekâletlerinden karar verilmesi istenmiştir.⁷⁸⁴

Krokilerde üs depo ve sahaları gösterilmiştir. Üslerin muhtelif depo, tamirhane ve ordugâh sahalarının kesin ölçümü yapılmamıştır. Karşıyaka’da

⁷⁸² **Resmî Gazete**, 20.05.1940, Sayı: 4513.

⁷⁸³ **BCA**, 16.07.1940, 030.18.01.02.91.68.1.1.

⁷⁸⁴ **ATASE Arşivi**, İDH, 4-145-1.

yapılacak iskelenin (layter iskelesi) inşasına izin verildiği takdirde Türk müteahhitleri ve işçileri ile yapılmasına başlanacağı, İzmir ili içinde geçici depo olarak düşünülen bina ve araziler ise şöyle açıklanmıştır. Ahmet Bey tütün deposu, Selamet Kutu Kereste Fabrikası, Hafız Recep'in deposu, Ford Garajı, İtalyan Mektebi, B.A.T. Kumpanyası deposu, İtalyan Atölyesi (Luis Tins), Geri Tütün Deposu, Liman memurları için bina, boş arazi, boş büyük bina, İskele transit mıntıkası, Rıhtım transit mıntıkasıdır. Ayrıca mahalli askerî makamlarca verilmesi kararlaştırılmayan binalar ise; İtfaiye, belediye otobüs deposu, üç adet atölye, kraysler garajı, Kültür Parkta iki beton büyük binadır.⁷⁸⁵

3 Şubat 1941'de İngilizlerle yapılan Ankara görüşmelerinde Türkiye savaşa girdiği zaman yardıma gelecek İngiliz kuvvetlerinin her çeşit ikmal hizmetini sağlamak ve gerektiğinde askerî birliklerin çıkarılmasına yarayacak bir üssün İzmir limanında oluşturulması teklif edilmiştir. Gelecek askerî birliklerin yerleşim, beslenme, ulaşım ve malzeme depolama ve sevk işlemlerini sağlayacak bu üssün Menemen-İzmir-Cumaovası bölgesinde ve demiryolu tarafında yaklaşık 2.000-3.000 dönümlük bir arazi üzerinde yapılması İngilizlerce düşünülmüştür. Bu üssün kurulmasının gizlenmesi Genelkurmay Başkanlığınca çok önemli görülmüştür. Ayrıca yapılacak inşaatların "*şimdilik bizim nam ve hesabımıza yapılan depo ve antrepolar gibi gösterilmesi*"; üsse getirilecek malzemelerin de Türk ordusuna ait olduğunun herkese duyurulması; tesislerin yapımında çalışacak İngiliz ordusu mensuplarının ve depo koruma işleri yapanların sivil olmaları gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁸⁶

19 Mart 1941'de İzmir'de tesis edilecek askerî üs hakkında İngiliz uzman heyetinin hazırladığı inceleme raporu şöyledir;

1. Menemen güneyindeki Asarcık Köyü bölgesinde mühimmat depoları tesis edilmesive bu depoları şube hattı ile Menemen demiryoluna bağlanması,

2. Menemen güneyinde Koyundere Köyü bölgesi de mühimmat depoları için gerektiğinde istifade edilmesi amacıyla ikinci bir bölge olarak seçilmesi,

⁷⁸⁵ ATASE Arşivi, İDH, 4-145-5.

⁷⁸⁶ ATASE Arşivi, İDH, 03.02.1941, 5-038-2.

3. Çiğli kuzeyindeki Harmandalı Köyü vadisi benzin depoları tesisine elverişli olduğu için bu amaç için ayrılması,

4. Karşıyaka'nın batısında Papas ile Dedebaşı hattının batısındaki ağaçlık bölgede yiyecek depoları tesis edilmesi,

5. Bornova, Narlıköy, Işıklar ve Kokluca köylerinin ortasında kalan vadide yiyecek, eşya ve malzeme depoları tesis edilmesi ve Narlıköy'ün doğusundaki sahada otomobil parkı ve tamirhaneler kurulması,

6. İzmir-Pınarbaşı yolu tarafında (Kemalpaşa'ya giden yol) ordugâhlar tesis edilmesi,

7. İzmir-Seydiköy yolu batısında ve Uzundere Köyü kuzeyindeki düz alanda benzin depoları tesis edilmesi,

8. Buca yarış meydanı etrafındaki arazide geçici benzin depoları tesis edilmesi,

9. Buca'daki Alman Konsolosluğu ile bu binanın karşısındaki Siperkoya ait binayı hastane yapılması ve Buca'ya yakın yol tarafındaki arazide de seyyar hastaneler tesis edilmesi,

Askerî ve sivil hastaneleri Buca'da bulunacağından İngilizlerin de Buca'da hastane tesis etmeleri uygun bulunduğu takdirde istenilen binaları İngilizlere tahsis edilmesi mümkündür. Ancak bütün hastanelerin Buca'da toplanması mahsurlarına karşı İngilizler için Bornova'da hastane tesis edilmesi uygun görülmüştür.⁷⁸⁷

10. İzmir haricinde tesis edilecek hastanelerden başka şehirdeki Fransız hastanesinin de İngilizlere tahsis edilmesi,

11. İzmir rıhtımına çıkarılacak eşyaları ilk olarak rıhtım çevresindeki depolarda toplanması ve buradan yavaş yavaş şehir haricinde tespit edilmiş yerlere nakledilmesi istenildiğinden bu amaç için uygun bazı depolar tespit edilmiştir.

Üs olarak seçilen ve belirtilen sahaları gösteren kroki EK-10'dadır. Bu çalışmalar yapıldığında İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığınca İngiliz heyetine mevcut plan ve açıklamalı haritalar gösterilmemiş ve bir sureti de verilmemiştir.

⁷⁸⁷ ATASE Arşivi, İDH, 19.03.1941, 5-36-1.

Heyet çalışmaları 1/200.000 ölçekli harita ile yapmıştır. Ayrıca Karşıyaka'da yapılacak iskele yerleri hakkında çalışmalara başlanılmıştır.⁷⁸⁸

2.4.9. Örfi İdare (Sıkıyönetim) Uygulamaları

15 Nisan 1939'da Başvekil Refik Saydam tarafından Örfi İdare Kanun tasarısı TBMM'ne gönderilmiş ve kanunun gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: *“Teşkilatı Esasiye Kanununun 86'ncı maddesi gereğince hazar ve seferde ilan edilecek örfi idare halinde teessüs edecek teşkilatın amir ve memurlarının her türlü şek ve şüpheden azade ve hal ve icabatın istilzam ettiği dikkat ve ihtimal ile müteferrik bir halde vazifelerini muvaffakiyetle başarmaları Cumhuriyet idaresinin esasatından ve ordunun cümlei vazifelerindedir. Bu hususta gerçi muhtelif tarihlerde aslen ve zeylen isdar olunmuş meteaddid kararname ve kanun ve müzeyyelâtı varsa da bunların tatbikatta daima kifayetsizliği ve bilhassa her örfi idare ilanında gerek merkezin ve gerekse örfi amir ve mahkemelerin daima istizahatla tereddüde düşar ve teşettütü muameleye maruz kaldıkları görülmüştür. Bunlara kati surette nihayet verilmek ve elde tam ve mütekâmil bir düstur olarak bulunmak üzere örfi idarenin ilanı ile istihdaf olunan gayelere uygun bir halde vazife görülmesini temin eylemek müdevven ahkâmı salife tedkik olunmak ve muhtelif tarihlerde bazı komisyonlar tarafından vücuda getirilmiş lahiyalar da gözden geçirilmek ve şimdiye kadar vaki tatbikattan alınan tecrübe ve derslerden ve bilhassa Alman ve Fransız kanunlarının camiamıza uygun ahkâmından istifade edilmek suretiyle bir kanun lahiyası vücuda getirilmiştir.”*⁷⁸⁹ Örfi İdare Kanunu bu gerekçeyle ancak bir yıldan fazla bir süre sonra TBMM gündeminde görüşülmeye başlanmış ve 22 Mayıs 1940'ta kabul edilmiştir. Bu yasa ile örfi idare ilan edilen yerlerdeki genel asayişe ilişkin konularda İcra Vekilleri Heyetince belirlenen zabıta yetki ve görevleri askerî makamlara verilmiştir. Örfi İdare altına alınan yerlerde bu kanun hükümlerini uygulamak amacıyla barışta Genelkurmay Başkanı ve seferde Başkomutan tarafından en az kolordu komutanlığı yapmış örfi idare komutanı seçilerek ve beraberinde subay,

⁷⁸⁸ ATASE Arşivi, İDH, 19.03.1941, 5-36-2.

⁷⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 06.05.1940.

askerî adli hâkim ve memurdan oluşan örfî idare mahkemeleri oluşturulmuştur.⁷⁹⁰ İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetlerinde 23 Kasım 1940'ta bir ay süre ile Örfî İdare ilan edildi.⁷⁹¹ Örfî İdare ilanı kararında, 1924 Anayasasında öngörülen gerekçelerinden birisi kullanılmamış, örfî idarenin “*harbi gerektirecek bir durumun baş göstermesi*” nedeniyle ilan edilmiştir. Örfî İdare Komutanlığına atanan Korgeneral Ali Rıza Artunkal, 25 Kasım 1940'ta bir bildiri yayımlayarak görevine başlamıştır. İstanbul, Çanakkale ve Çorlu'da görev yapacak örfî idare mahkemeleri kurulması kararlaştırılmıştır.⁷⁹² 4 Aralık 1940'ta Örfî İdare ilan edilen yerlerde 2559 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununda belirtilen polis teşkilatının güvenlik ile ilgili görev ve yetkileri Örfî İdare Komutanlığına devredilmiştir.⁷⁹³ İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetlerinde örfî idare 23 Aralık 1940'ta üç ay⁷⁹⁴, 21 Mart 1941'de üç ay⁷⁹⁵, 23 Haziran 1941'de altı ay TBMM kararı ile üç ay uzatılmıştır.⁷⁹⁶

2.4.10. Askerî Amaçlı Kamulaştırma Faaliyetleri

Savaş nedeniyle yapılan askerî hazırlıklar kapsamında hava meydanı sayısı artmış, askerlerin barınma ve malzeme depolama işleri için ilave arazi ve tesis ihtiyaçları doğmuştur. Savunma hazırlıkları yapılırken özellikle hava meydanları ile askerî garnizonlara ait arazilerin kamulaştırılmasında (istimlâk) bazı sorunlar çıkmıştı. Bu sorunun çözümlenmesi ve ülke savunmasına yönelik yapılması gereken işlerde yaşanan gecikmelerin önlenmesi amacıyla 26 Haziran 1940'ta “*Millî Müdafaa İhtiyaçları İçin Yapılacak İstimlâkler Hakkında Kanun*” kabul edilmiştir.⁷⁹⁷ Bu kanun ile Millî Savunma ihtiyaçları için gerekli olan ve gerçek ve tüzel kişilere ait taşınmaz malların kamulaştırılmasına İcra Vekilleri Heyetinin karar vermesi ve bu

⁷⁹⁰ **Resmî Gazete**, 25.05.1940, Sayı:4518.

⁷⁹¹ **Resmî Gazete**, 25.11.1940, Sayı:4668

⁷⁹² Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 101.

⁷⁹³ **Resmî Gazete**, 04.12.1940, Sayı:4677.

⁷⁹⁴ **Resmî Gazete**, 23.12.1940, Sayı:4693.

⁷⁹⁵ **Resmî Gazete**, 21.03.1941, Sayı:4764.

⁷⁹⁶ **Resmî Gazete**, 23.06.1941, Sayı:4841.

⁷⁹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 26.06.1940.

kararlar aleyhine dava açılmaması sağlanmıştır. Ayrıca savaş tehlikesi olan olağanüstü hallerde ülke savunması için gerekli olacak taşınmaz malların kamulaştırmasına ait bu kanunda belirtilen bütün formaliteler daha sonra yapılmak üzere kamulaştırma bedeli olarak sahipleri adına mahalli Ziraat Bankasına ve banka bulunmayan yerlerde en yakın mal sandığına yatırıldıktan sonra Millî Müdafaa Vekâletince bu arazi ve binalara derhal el konulabilmesi kolaylığı getirilmiştir.⁷⁹⁸ Ankara'nın hava savunmasını yapmak amacıyla Cebeci'de Toprak Tepe'de ev ve araziler kamulaştırılmıştır.⁷⁹⁹ İznik, Gemlik⁸⁰⁰, Tavas, Malatya⁸⁰¹, Bandırma⁸⁰², İzmir-Çiğli⁸⁰³, Fethiye, Cumaovası⁸⁰⁴, Bursa, Afyon, Akhisar, Alaşehir, Uşak, Balıkesir⁸⁰⁵, Yalova-Taşköprü⁸⁰⁶, Karacabey-Bursa⁸⁰⁷ hava meydanlarının yapılması amacıyla bu bölgelerdeki araziler kamulaştırılmıştır. Türkiye İş Bankasına ait Selahattin Refik Marangoz Fabrikası⁸⁰⁸, Edirne'de askerî birliklerin iskânı için Küçük Rüstem Paşa Hanı⁸⁰⁹, Tekirdağ İskelesi için gerekli olan saha⁸¹⁰, Diyarbakır'daki kolordu birliklerinin ihtiyacını karşılamak için Bitlis'teki un fabrikası⁸¹¹ İstanbul Kuleli Askerî Lisesine bitişik dükkân ve evler⁸¹², Gelibolu İskelesi için gerekli arazi⁸¹³, Beykoz'da İstanbul Boğazı mânia ağırları için depo ve pist sahası yapılması için arazi⁸¹⁴, Ankara-Mamak'ta Gaz Okulu için gerekli olan arazi⁸¹⁵, Gölcük'te yaptırılacak telsiz istasyonu için arazi⁸¹⁶, Lâpseki İskelesi için Dalyan faaliyet sahası⁸¹⁷, İzmir-Yenikale'de kurulacak mânia ağırları istasyonu için arazi⁸¹⁸, İstanbul Boğazı Birinci Yasak Bölge sınırı içinde bulunan taşınmaz

⁷⁹⁸ **Resmî Gazete**, 29.06.1940, Sayı: 4548.

⁷⁹⁹ **BCA**, 17.07.1940, 30.18.1.2.91.69.12; **BCA**, 17.06.1940, 30.18.1.2.91.69.13.

⁸⁰⁰ **BCA**, 27.10.1940, 30.18.1.2.93.101.17.

⁸⁰¹ **BCA**, 14.10.1940, 30.18.1.2.93.105.3.

⁸⁰² **BCA**, 30.11.1940, 30.18.1.2.93.109.13.

⁸⁰³ **BCA**, 13.01.1940, 30.18.1.2.93.122.7.

⁸⁰⁴ **BCA**, 01.03.1941, 30.18.1.2.94.16.9.

⁸⁰⁵ **BCA**, 10.03.1941, 30.18.1.2.94.20.11.

⁸⁰⁶ **BCA**, 14.04.1941, 30.18.1.2.94.31.4.

⁸⁰⁷ **BCA**, 20.05.1941, 30.18.1.2.95.42.4.

⁸⁰⁸ **BCA**, 17.09.1940, 30.18.1.2.92.91.18.

⁸⁰⁹ **BCA**, 22.07.1940, 30.18.1.2.91.69.13.

⁸¹⁰ **BCA**, 23.07.1940, 30.18.1.2.92.74.1.

⁸¹¹ **BCA**, 14.11.1940, 30.18.1.2.93.106.8.

⁸¹² **BCA**, 19.11.1940, 30.18.1.2.93.109.4.

⁸¹³ **BCA**, 17.12.1940, 30.18.1.2.93.115.4.

⁸¹⁴ **BCA**, 18.12.1940, 30.18.1.2.93.117.3.

⁸¹⁵ **BCA**, 24.01.1941, 30.18.1.2.93.127.1.

⁸¹⁶ **BCA**, 14.02.1941, 30.18.1.2.94.11.17.

⁸¹⁷ **BCA**, 07.03.1941, 30.18.1.2.94.19.4.

⁸¹⁸ **BCA**, 02.04.1941, 30.18.1.2.94.25.13.

mallar⁸¹⁹, Ankara-Kayaş'taki mühimmat depolarına gitmek için yapılan yollar için arazi⁸²⁰, Zonguldak⁸²¹, Samsun⁸²² ve Trabzon'da telsiz istasyonu yapılması için arazi⁸²³, Kayseri Uçak Fabrikasında yaptırılan portatif hangara giden yol için arazi⁸²⁴, Eskişehir Taştepe mevkiinde Tayyare Tugayı cephanelik bölgesindeki arazi⁸²⁵ Millî savunma ihtiyaçları gerekçesiyle kamulaştırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA'NIN SSCB'Nİ İŞGALİNDEN SONRA TÜRKİYE'NİN AKTİF TARAFSIZLIK SİYASETİ VE ASKERİ HAZIRLIKLARI (1941-1943)

3.1. Savaşın Genel Durumu ve Türkiye'nin Aktif Tarafsızlık Siyaseti

3.1.1. Almanya'nın Sovyetler Birliğine Saldırısı

Hitler'in düşüncesi Fransa ve Polonya'da yaptığı gibi SSCB'ni birkaç haftada ele geçirmek ve bu zaferle birlikte Alman Ordusunun çekindiği iki cepheli bir savaş tehlikesini ortadan kaldırmaktı. 1941 yılı ilkbaharında Balkanların istilası, Alman ordularının sağ kanadını örtmüştü⁸²⁶ ve ordulara Romen ve Macar tümenlerinin yardım etmesini sağlamıştı. Ayrıca Karadeniz'den Buz Denizi'ne kadar Alman Ordusunun manevrası için büyük bir harekât üssü sağlamıştı. Rusya'nın arazisi

⁸¹⁹ BCA, 02.04.1941, 30.18.1.2.94.25.14.

⁸²⁰ BCA, 07.04.1941, 30.18.1.2.94.28.2.

⁸²¹ BCA, 21.04.1941, 30.18.1.2.94.34.3

⁸²² BCA, 28.04.1941, 30.18.1.2.94.35.2.

⁸²³ BCA, 21.04.1941, 30.18.1.2.94.33.20.

⁸²⁴ BCA, 20.05.1941, 30.18.1.2.95.42.3.

⁸²⁵ BCA, 20.05.1941, 30.18.1.2.95.45.3.

⁸²⁶ Yugoslavya ve Yunanistan'ın istilası SSCB'ye yapılacak savaşta geri bölgenin emniyete alınması bakımından yapılmıştı. Savaş bittikten sonra Mareşal Wilhelm Keitel Balkanlara yapılan harekâtın ne kadar yıkıcı olduğunu şöyle ifade etmiştir: "Rusya'ya taarruz edileceği yerde biz Akdeniz'i kapatarak İngiltere'yi boğmalıydık. Bu hareketin ilk adımı Cebelitarık'ın zaptı olacaktı. Kaçırduğumuz büyük fırsatlardan birisi de bu olmuştur." bk. Milton Shulman, **Batıdaki Alman Bozgunu**, çev.: Cavit Çevik, Genelkurmay 1 No. Basımevi, Ankara, 1951, s. 62.

Yıldırım Harbinde zırhlı birlikleri ve hava kuvvetlerini yayararak hareket etmesine imkân tanıyordu. Kış gelmeden önce Alman Ordusu Leningrad, Moskova ve Ukrayna ilerisinde stratejik hedefi olan Arkanjelsk-Astrakan hattına ulaşmayı hedeflemişti. Bu genel çerçeve içinde Barbarossa Planı⁸²⁷; Merkez Ordular Grubu, Kuzey Ordular Grubu ve Güney Ordular Grubuna verilen görevler şeklinde oluşturulmuştu. Bu birlikler Romen tümenleri dâhil 142 tümeden oluşuyordu. Yaklaşık 2700 adet uçak⁸²⁸, 3.000 adet tank ihtiva eden 19 tank tümeni ve 14 motorize tümen vardı. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı emrinde ikisi tank ve birisi motorize olmak üzere 24 ihtiyat tümeni bulunuyordu.⁸²⁹ Mayıs ayında arazinin durumu tankların süratle ilerleyişine imkân tanması nedeniyle yapılması düşünülen harekât Balkan Seferi nedeniyle altı hafta gecikmiş olduğundan savaş planı yapılmadan 1812’de Napolyon ordularının Rusya’ya girişinin yıldönümü olan 22 Haziran 1941’de başladı ve SSCB sınırı bütün hat boyunca aşıldı.⁸³⁰

Dâhiliye Vekâleti, Valilikler ile yazışma yaparak Alman-SSCB savaşında Türkiye’nin tarafsızlık kararının Türk halkı tarafından nasıl algılandığına yönelik bir rapor hazırlayarak Cumhurbaşkanlığına sunmuştur. Bu rapor ile İsmet İnönü’nün Kurtuluş Savaşı’nda Türk Milletini ve vatanını kurtardığı gibi dünya barışının da kurulmasını sağladığı; tarafsızlık kararının Başvekil Refik Saydam hükûmetinin yurttan barış, dünyada barış prensibiyle aldıkları isabetli kararların bir sonucu olduğu; Cumhuriyet Hükûmetinin barışçı siyasetinin milleti ve vatani her çeşit felaketten kurtarmak azmine kanıt olduğu;⁸³¹ Türkiye’nin hiçbir devletin “*aleti olamayacağı*” ve sadece millî menfaatlerinin gerektirdiği şekle göre hareket edeceği düşüncesinin kuvvetli olduğu; millî menfaatlere uygun olarak bir hareket görüldüğü anlaşılmıştır. Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması ve Alman-Rus savaşı nedeniyle kabul edilen tarafsızlık kararı Türkiye genelinde uygun bulunmuş ve sevinçle karşılanmıştır. Sadece bazı yerlerde Almanların imzaladıkları sözleşmelere “*sadakat ve*

⁸²⁷ B.L. Lidell Hart, **History of The Second World War**, G.P. Putnam’s Sons, New York, 1970, s. 140-156.

⁸²⁸ Kenneth John Macksey, **II. Dünya Savaşı’nda Askerî Hatalar**, çev. M.Tanju Akad, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 60.

⁸²⁹ Kurt Assmann, **Almanya’nın Mukadderat Seneleri**, Genelkurmay 1 No. Basımevi, Ankara, 1952, s. 169; John Keegan, **The Second World War**, Penguin Books, New York, 2005, s. 145-146.

⁸³⁰ Augustin Guillaume, **Alman Sovyet Savaşı 1941-1945**, çev.: Nurettin Türsan, Genelkurmay 1 Numaralı Basımevi, Ankara, 1951, s. 5-8; Albert Seaton, **The Russo-German War 1941-1945**, Presido Press, London, 1991.

⁸³¹ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, 08.07.1941, 2/12-7, 6095-1.

riayetsizlik” konusunda gösterdikleri birden fazla kötü örneklerden dolayı bu antlaşmayı da ilk fırsatta hükümsüz bırakacak hileli davranışlara girişmeleri olasılığı üzerinde endişelerin meydana gelmiştir.⁸³² Türkiye 22 Haziran 1941’de Almanya ile Sovyetler Birliği savaşı nedeniyle meydana gelen durum karşısında savaşa girmeme tutumunu sürdürerek, tarafsız kalacağını açıklamıştır.⁸³³

3.1.2. Irak ve Suriye’deki Olaylar ve Türkiye’ye Etkisi

1941 yılının ikinci yarısında meydana gelen iki gelişme Türkiye’nin konumunun hassasiyetini ortaya çıkarmıştır. Birincisi Haziran ve Temmuz aylarında Suriye’de Vichy ile De Gaulle (Özgür Fransa Hareketi) destekçileri arasında çıkan çatışma ikincisi ise Nisan ayında Irak’ta Raşit Ali Geylani liderliğinde ve Alman taraftarı bir hükümet darbesi oldu.⁸³⁴ Türkiye Balkanlardan ve Kafkasya’dan saldırıya uğradığı takdirde Suriye Filistin’deki İngiliz kuvvetleri ile tek bağlantısı kalacaktı. Irak, Almanya’ya geçtiği durumda Türkiye Basra Körfezinden takviye edilme ihtimali kalmamış ve çevresi Alman veya Alman yanlısı kuvvetlerle sarılmış olacaktı. Bu iki bölgenin Mihvere geçme tehlikesi bu nedenle Türkiye için büyük önem taşımaktaydı. İngiltere için en büyük tehlike Türkiye’nin Irak ve Suriye’ye gidecek Alman askerlerine ve takviye savaş malzemesine transit geçiş hakkı vermesiydi. Alman Dışişleri Bakanı Ankara Büyükelçisine 19 Mayıs 1941’de çektiği telgrafta şunları söylemişti: *“Bizim için önemli olan anlaşmaya yapılacak ek gizli bir protokolle Türkiye’den savaş malzemesi transit geçişinin sağlanmasıdır. Irak’a yardımcı olmak istiyorsak, bunu çabuk yapmalıyız. Malzeme önceden Köstence’de hazır olacaktır. O zaman Türkler, Türkiye’nin ve Boğazlardaki çıkarlarının korunması karşılığında ödün alan değil, veren olacaktır. Bu nedenle ödün konusunda taraflar arasında tam bir netlik sağlanmalıdır. Türkiye ile savaş malzemeleri geçişini sadece tarafsız bir ülke adresine izin vermek üzere uzlaşılması ve Türkiye’nin birkaç vagonu arada sırada İran veya Afganistan’a göndermekle yükümlü olduğunu hissetmesi bizim açımızdan yetersizdir. Ön Asya’daki durum geliştiği sürece Suriye*

⁸³² Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 08.07.1941, 2/12-7, 6095-2.

⁸³³ BCA, 22.06.1941, 30.18.1.2.95.54.1.

⁸³⁴ Esmer ve Sander, *agm.*, s. 155.

*ve Irak için Türkiye'den daha fazla savaş malzemesi sevkiyatı temennimizdir. Böyle bir imkân anlaşmayla mutlaka temin edilmelidir.*⁸³⁵

Transit geçiş konusunda diğer bir gelişme ise Fransa'nın Türkiye'den Suriye'ye savaş malzemesi geçirmek için izin istemesi olmuştur. Bu geçişe karşılık Fransa Türkiye'ye savaş malzemesi verecekti. Türkiye bu öneriyi kabul etmedi ancak savaş malzemesi sayılmayan uçak benzinin geçişine izin vermiştir. Bu hassas konuda Türkiye bir taraftan Almanya'yı rahatsız etmekten kaçınıyor diğer taraftan ise İngiltere'ye transit konusunda çok kesin davrandığını söylüyordu.⁸³⁶ Ancak İngilizler Almanların olası bir transit geçişini zamanında tespit edebilmek için Türkiye üzerinde keşif uçuşları yapmıştır.⁸³⁷

Türkiye'nin güney sınırlarındaki Mihver yığınağı Türkiye'nin İngiliz kuvvetleri ile irtibatını kesecekti ve Suriye'deki bu durum Türkiye için tehlikeli bir hal alacaktı. Suriye'ye müdahale harekâtının planlaması sırasında Kahire'deki İngiliz Genelkurmayı ancak Beyrut-Şam hattını tutabilecek kadar kuvvetleri olduğu ve eldeki kuvvetin Halep'i savunmaya yeterli olmadığı görüşündeydi. General Wavel Halep'in Türkiye tarafından işgalini önerdi ve bu önerisi 27 Mayıs 1941'de Londra'da Avam Kamarası Savunma komitesi tarafından kabul edildi. Böyle bir hareket İsmet İnönü'nün temkinli politikasının tümüyle dışında olduğu için, Türkiye kesinlikle böyle bir işe girişmeyeceğini bildirdi.⁸³⁸ 11 Temmuz 1941'de İngilizler ile Özgür Fransa Hareketi Suriye'de kontrolü ele geçirmiş ve Vichy rejimi ateşkes yapmak istemiştir.⁸³⁹

3.1.3. İran'ın İngiliz ve Sovyet Birlikleri Tarafından İşgal Edilmesi

Almanya'nın SSCB'ye saldırması üzerine İngiltere ve Amerika bu devlete yardım etme kararı aldı. Bu yardım ancak Türkiye, Basra Körfezi veya Kuzey İran kanalı ile olması gerekmektedir. Türkiye, Türk-Alman Saldırmazlık Paktı nedeniyle

⁸³⁵ Sezen Kılıç, **Hitler'in Gizli Dosyalarında Türkiye**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 401-402.

⁸³⁶ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 149-150.

⁸³⁷ Önder, **age.**, s. 148.

⁸³⁸ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 151.

⁸³⁹ Önder, **age.**, s. 148.

böyle bir girişime izin vermemiş, İran ise olumlu bakamamıştı. Bunun üzerine İngiltere ve SSCB İran'ı işgal etmeye karar verdiler. SSCB kuzey İran'ı işgal edecekti. Bu şekilde Türk sınırlarının kenarına yeni SSCB birlikleri gelecekti. Ayrıca Almanya-SSCB savaşı çıktıktan sonra, Almanya, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yaptığı gibi, Rusya ile ittifak ederken Boğazları Rusya'ya vaat ettiğine dair rivayetler çıkarmıştı. Bu sebeple İngiltere ve SSCB 10 Ağustos 1941'de Türkiye'ye verdikleri notalarla Boğazlar hakkında hiçbir saldırı niyetinde olmadığını, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Montreux Sözleşmesine olan bağlılıklarının bildirdiler.⁸⁴⁰ 1941 yılı Ağustos ayı sonunda İran, SSCB ve İngiltere tarafından işgal edildi. SSCB Kuzey İran'ı tamamen kontrol altına aldı. Bu andan itibaren Türkiye'nin güvenliğini korumak daha da güçleşmişti.⁸⁴¹ İran'ın İngiliz ve Rus kuvvetlerince işgali Türkiye'de genel olarak eleştirilere yol açtı.⁸⁴² 23 Ağustos 1941'de Huggesen, güvenilir bir kaynaktan aldığı bilgiye dayanarak, Türkiye'nin Doğu Anadolu'dan İran'a bir kamyon yolu açarak onu takviye etmeyi düşündüğünü Londra'ya bildirdi. Elçinin bildirdiğine göre: *“Askerî ataşemizin doğruluğu kesin olan bilgisine göre, Sovyet elçisinin Türkiye'nin İran'da bir harekâta karşı harekete geçeceğine dair korkuları varmış. Ben de ona (Sovyet elçisine) Türk Hükûmetinin yapmakta olduğumuz işi beğenmediklerini söyledim.”* O günlerde Türk basınından edinilen genel izlenim ise Türkiye'nin İngiltere'nin bu davranışından dolayı hayal kırıklığı içinde olduğu ve özellikle İngiltere'nin bağımsız bir ülke toprağına SSCB ile birlikte saldırı düzenlemesinden derin üzüntü duyduğuydu.⁸⁴³ Çünkü bu durum SSCB birliklerini İran Azerbeycanı'na getirdiği gibi, burada bağımsız bir Kürt

⁸⁴⁰ Armaoğlu, *“İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye”*, s. 160-161.

⁸⁴¹ Suat Akgül, *“İkinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Kuzey İran'daki Faaliyetlerinin Bölgeye ve Türkiye'ye Etkisi”*, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s. 168.

⁸⁴² Türkiye'nin savaş döneminde bir İngiliz ve Rus askerî varlığına sahne olacak İran'daki gelişmeler ve bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin tavrı İngiliz Elçiliği tarafından hazırlanan raporda şöyle ifade edilmiştir: *“İran'daki Alman ajanlarının uzaklaştırılması konusunda alınacak tedbirler ile ilgil olarak 16 Ağustos'ta Türkiye'ye bir memorandum verildiği ve bu memorandumda İngiliz hükûmetinin İran'ın tarafsızlığını onayladığı, toprak bütünlüğü aleyhine herhangi bir planın olmadığı ve amacın dostluk siyasetini geliştirmek ve ortak çalışmak olduğu açıklanmıştır. Bu memorandumu destekleyen bir diplomatik nota da 19 Ağustos'ta Londra'daki Türk elçisine verilmiştir. Buna rağmen Türk hükûmetinin İran'daki İngiliz ve Rus askerî varlığını onaylamadığını belirtirken bu durumda Rusya'ya olan güvensizlik faktörünün de etkisine dikkat çekilmektedir. Nitekim İran Azerbeycanı'nın Rus işgaline maruz kalması ve bölgede Kürt hareketinin gelişmesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bunun İngiliz-Sovyet ve İran antlaşması gereği geçici bir işgal olduğu açıklaması dahi Türkiye'yi rahatlatmamıştır.”* bk. Yonca Anzerlioğlu, *“İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1939-1941)”*, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6/15, (Güz 2007), s. 186.

⁸⁴³ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 154-155.

Devleti kurulması için yapılan propagandalar ve Doğu Anadolu’da görülen bazı yer altı faaliyeti yeni bir gerilim yaratmıştı.⁸⁴⁴

1941 yılı Eylül ayında Alman Başkomutanlık karargâhında hazırlanan muhtıradâ; İran üzerinde SSCB-İngiltere ittifakının engellenemeyeceği, Türkiye’nin İran’daki gelişmelerden memnun olmadığı ve SSCB’nin yıkılışından emin oluncaya kadar beklenti durumunda kalacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye’ye karşı Almanya’nın askerî harekât yapmasının imkânsız olduğu bu nedenle Türkiye’nin politik yollarla kazanılmaya çalışılması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁴⁵

3.1.4. Türkiye’nin Almanya’dan Silah Alımı

Bu dönemde Türkiye diplomasının en büyük başarılarından biri savaşan her iki taraftan da silah ve teçhizat almasıdır.⁸⁴⁶ Türk Dış Politikası Almanya’ya karşı 1941 yılı sonuna doğru dostane bir tavır içinde olmuştur. Bu yöneliş oldukça güçlü olmakla birlikte, kış aylarında Mihver güçleri açısından doğu ve kuzey Afrika cephesinde görülen bazı zorluklar, Türkiye’nin tarafsızlığını koruma eğilimini de güçlendirmiştir. Ancak bu durum, Türkiye’nin Almanya’nın safına kaymasını ve müttefiklerin etkisinden uzaklaşmasını engellemeyecektir. Alman Hükûmeti, Türkiye’nin, Almanya’nın yanında savaşa katılması mümkün olmaması halinde, hem kısa zamanda Alman ordusuna bazı kolaylıklar göstermesini istemiş, bunu da elde etmek için de, Türkiye’nin sınır değişikliği isteklerinin bir taktik olduğunu düşünmüş, sürmekte olan ticaret ve silah antlaşması görüşmelerinde ödün veren bir tavır almıştır.⁸⁴⁷ Papen anılarında “*Türkiye’nin acil ihtiyaçlarını karşılayabilir yani bir veya iki zırhlı tümen askerî birliği teçhizatlandırsak iki taraf arasında çok daha bağımsız bir politika izlenmesi mümkün kılınır*”⁸⁴⁸ şeklindeki ifadesi Almanya’nın Türkiye politikasını özetler niteliktedir.

⁸⁴⁴ Yuluğ Tekin Kurat, “*Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye’yi Savaşa Sokma Girişimleri*”, **Bellekten**, Sayı: 185, Cilt: 47, s. 304.

⁸⁴⁵ Hans Adolf Jacobsen, **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, çev.: İbrahim Ulus, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s. 364.

⁸⁴⁶ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 170.

⁸⁴⁷ Koçak, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 1, s. 631.

⁸⁴⁸ Franz von Papen, **Memoirs**, Translated by Brain Connell, Andre Deutsch, London, 1952, s. 488.

Türk-Alman Ticaret Antlaşması 9 Ekim 1941’de imzalanmıştır. Antlaşma ile iki ülke arasında 31 Mart 1943’e kadar 200 milyon Alman Markı tutarında karşılıklı mal mübadelesi yapılması kararlaştırılmıştır. Almanya, Türkiye’ye askerî malzeme, demir-çelik, ulaşım araçları, makine gibi sanayi ürünleri teslim edecek, karşılığında yağ, pamuk ve tütün gibi malzemeler alacaktır.⁸⁴⁹ Aynı gün yapılan gizli yazışmalarda; Alman ve Türk Hükûmetleri 31 Mart 1943’ten 31 Aralık 1944’e kadar toplam 180 ton kromun Türkiye’den Almanya’ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁵⁰ Antlaşma gereği Türkiye’ye gönderilecek askerî malzemeler şunlardır: 1. Stoewer, NSU, C.K.D., NAG, Magirus, Tempo, Büssing marka kamyon ve motosiklet yedek parçaları, 2. Nişangah, yükseliş tertibatı ve mermileri ile birlikte 7,5/60 çaplı Krupp topları, 3. Mermisiyle birlikte 7,5/20 çapında Bochumer Verein marka topları, 4. Yükseliş tertibatı, 7,5/42 çaplı Krupp topları için, 5. Pontons İstihkam cihazı (patlayıcı madde), 6. Ağır makineli tüfekler, 7. Heinkel, Gotha, Fokke-Wulf marka uçaklar için yedek parça, 8. Bochumer Vereinmarka 40 adet top namlusu, 9. Denizaltılar için 2 dizel motor, 10. Denizaltılar için 4 periskop, 11. Anlaşmaya varılan diğer malzemeler.⁸⁵¹ Ancak Almanya’nın Türkiye’ye silah göndermesi konusunda bir takım zorluklar ortaya çıkmıştır. Hitler’in emri uyarınca üçüncü ülkelere silah teslimatı özel siyasi şartlara bağlı kılınmıştır. Bu nedenle Almanya Türk Hükûmetinin gayri resmî olarak Alman denizaltılarının Boğazlardan geçmesine izin verilmesini önermiştir. Bunların ticaret gemisi olarak kamufle edilebileceğini bu durumda Montrö Sözleşmesi hükümlerine uygun olduğunu belirtmiştir. Fakat Türk Hükûmeti bunu reddeder ve Müttefikleri kışkırtarak onları petrol, tahıl ve özellikle askerî malzeme teslimatına ambargo koymaya sevk edebilecek her şeyden ve özellikle SSCB ile her türlü çatışmadan kaçınmak istediğini açıklamıştır. Bu kararlı tutumun sonucunda Türkiye’ye sadece kötü durumdaki eski askerî malzeme oldukça büyük gecikmelerle gönderilmiştir.⁸⁵²

3.1.5. Müttefik Devletlerin Savaşta Üstünlüğü Ele Geçirmesi

⁸⁴⁹ Koçak, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 1, s. 633; Önder, **age.**, s. 161.

⁸⁵⁰ Glasneck, **age.**, s. 183

⁸⁵¹ Kılıç, **age.**, s. 501.

⁸⁵² Önder, **age.**, s. 163-164.

Amerika Birleşik Devletlerinin, Müttefiklerin safında savaşa girmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın kaderi üzerinde rol oynayacak büyük bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. İngiltere Başbakanı Churchill, Amerikan Cumhurbaşkanı Roosevelt ve Rusya Başkanı Stalin bir araya gelerek İkinci Dünya Savaşı stratejisini yeniden gözden geçirmişler ve uzun müzakereler sonucu Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşı'nda uygulayacakları siyasi ve askerî stratejiye yeni bir şekil vererek, Anglo-Amerikan kuvvetlerinin 1942 yılı içerisinde daha aktif bir strateji uygulamasını kararlaştırmışlardı. Böylece Müttefiklerin yeniden formüle edilen stratejisi; Almanya, İtalya ve Japonya'nın süratle mağlup edilerek harbin en kısa zamanda sona erdirilmesini öngörmüştü. Bu amaçla, stratejik temel hedefler şöyle belirlenmişti: Mihver kuvvetleri mağlup ederek kuzey Afrika'dan atmak; Avrupa kıtasına güneyden yapılacak bir stratejik amfibi harekâtı için gerekli bir bölgeyi ele geçirmek. İtalya'yı işgal ederek savaş dışı bırakmak; Akdeniz'de deniz ulaşım hatlarını Müttefik devletlerin savaş ve ticaret gemilerine açık Mihver devletlerin gemilerine kapalı bulundurmamak. Türkiye'nin Müttefik kuvvetler safında savaşa girmesini sağlamak. Fransa'nın kuzey sahillerine bir amfibi harekât icra ederek Fransa'yı Alman işgalinden kurtarmak ve buradan taarruza devamla Almanya'yı işgal etmek; Almanya ile birlikte Japonya'yı mağlup ederek savaşı sona erdirmek.⁸⁵³

3.2. Türk Ordusunun Askerî Hazırlıkları

3.2.1. Kara Kuvvetleri

Kara Kuvvetlerinde 1941 yılının Eylül ayında, 19'uncu Piyade Tümeni, 21'inci Piyade Tugayı kurulmuştur. 17 Ekim 1941'de Erzincan ve Trabzon çevresinde konuşlandırılacak 18'inci Kolordunun kuruluş çalışmalarına başlanmıştır. 1941 yılı sonunda da Kırklareli grubu Tümen seviyesine çıkarılmış ve bu tümen için topçu alayı kurulmuştur.⁸⁵⁴

⁸⁵³ Ali Fikret Atun, **İkinci Dünya Harbi'nde Kuzey Afrika Harekâtı ve Alman Dersler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s. 221.

⁸⁵⁴ Tekeli ve İlkin, **age.**, s. 469.

Kara Kuvvetlerinin harp silah, araç ve malzemesinin süratle yapımı, ikmal faaliyetlerinin tek merkezden ve esaslı bir şekilde yürütülmesi; kontrol ve koordinasyonun sağlanması; endüstriyel ve ekonomik yönden amaca uygun olarak faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için Ocak 1942’de, Harbiye Dairesi, Motor Dairesi, Fen, Sanat ve Askerî Fabrikalar bir müfettişlik emrinde toplanmıştır.⁸⁵⁵

1942 yılında savaşın en yoğun olduğu dönemde Türk ordusunun eksik olan destek birlikleri tamamlanmaya çalışılmıştır. Tanksavar, havan, muhabere ve istihkâm birliklerindeki eksiklikler giderilmiştir. 1942 yılının Şubat ayında 5’inci ve 6’ncı kolordular bünyesinde, piyade alaylarının eksik birlikleri ile demiryolu tugayının kuruluşu için çalışma başlatılmıştır. Mart ayında yedi tümenin piyade alaylarının tanksavar takımlarının kuruluş emri verilmiş ve 12’nci Kolordu Topçu Tugay karargâhı kurulmuştur. Nisan ayında 1, 5, 6, 7, 12 ve 17’nci Kolordularda kimya takımları kurulmuştur. 15, 48 ve 67’nci Tümenlerin piyade alayları için birer tanksavar takımı, 12’nci Kolordunun topçu komutanlığının, 21 ve 60’ıncı Piyade Tugaylarının istihkâm ve muhabere takımlarının kuruluş emirleri yayımlanmıştır. Almanya ile yapılan ticaret antlaşması sonucu mayıs ayında Krupp Firmasından 20 adet top alınmıştır.⁸⁵⁶ Ağustos ayında 65, 70, 71 ve 25’inci Tümenlerin piyade alaylarının, 5’inci Kolordunun 215’inci Piyade Alayının havan takımlarının, İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı için dört ağır makineli tüfek bölüğünün kuruluş emirleri verilmiştir. 26’ncı Tümenin iki alayının, 19’uncu Tümenin bütün alaylarının ve 62’nci Tümenin bir alayının tanksavar takımları kurulmuştur.⁸⁵⁷ 1942 yılı yazında Türkiye Trakya sınırındaki birliklerini çekti ve doğu sınırına 26 tümen yığılmaklandırdı. Şükrü Saraçoğlu ile General Kazım Orbay 27 Ağustos–9 Eylül 1942 tarihleri arasında doğu illerine yaptıkları uzun bir denetleme gezisinde bu hazırlıkları bizzat görmüşlerdir. Türkiye’nin bu yığınak faaliyeti SSCB’nin sınıra birlik kaydırmasına sebep olmuştur.⁸⁵⁸

4 Kasım 1942’de Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan bir değerlendirmede; Ankara’ya okullar ve askerî birliklerin nakilleri nedeniyle şehir merkezinde yoğunluk meydana geldiği ve tank talimgâhının burada açılmasının

⁸⁵⁵ Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 128-129.

⁸⁵⁶ Cebecioğlu, *agm.*, s. 353.

⁸⁵⁷ Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 474-475.

⁸⁵⁸ Glasneck, *age.*, s. 175.

uygun olmayacağı düşünölmüştür. Ancak bu durumun aciliyeti ile birlikte talimgâh için elverişli bina bulunmaması karşısında bu talimgâhın geçici olarak Ankara'da açılması ve gelecek tankların da Ankara'daki tesislerden istifade edilerek montaj ve tamir işlemlerinin yapılması zorunlu görölmüştür. Tank okulu ve ana bakım merkezinin sürekli olarak kurulacağı yerin tespiti tank uzmanlarının yapacağı değerlendirmeye göre belirlenmesi ve 1943 yılında bina ve tesislerin inşa edilmesi planlanmıştır. İngiliz Askerî Ataşeliğinin 2 Ocak 1942 günü Genelkurmay Başkanlığına sözlü olarak verdiği bilgilerde; Türkiye'de açılacak tank talimgâhı için Valanti ve Stvart tiplerinden ikişer tank İngiliz Ortadoğu Komutanlığınca tahminen 12 Ocak 1942 tarihinde trenle Mısır'dan yola çıkarılacağı; bunların Riyak'ta geniş hatta geçirilmesi gerektiğinden Riyak'tan itibaren Türkiye'den vagon tahsis edilmesi istendiğı ve Münakalât Vekâleti ile temasa geçildiğı; ayrıca Suriye'den de vagon tahsis edilmesini istediklerini Suriye tarafından vagon tahsis edilmediğı takdirde Türkiye'nin vagon temin etmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir.

Genelkurmay Başkanlığınca; Ankara'da geçici olarak açılacak tank talimgâhı için gerekli eğitim malzemesi, tesisat ve mefruşattın bir an önce temin edilmesi, eğitim tanklarının gelmemiş olması dikkate alındığında talimgâh için gelecek İngiliz öğretmenlerin 20 Ocak 1942 tarihinden önce Türkiye'ye gelmemeleri öğretmenlerin şefi olan İngiliz subayının teşkilat, tertibat bakımından zamanında değerlendirmesini almak üzere daha önce gelmesinin uygun olacağı, iki adet Matilda tipi tankın acilen gönderilmesi konuları İngiliz Askerî Ataşeliğine bildirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı gelecek olan tanklardan yararlanarak Ordunun ilkbahara daha güçlü çıkmasını sağlamak için her türlü tedbirin hızla ve emniyetle alınması; genel durumun belirsizliğı karşısında meydana gelebilecek olumsuz şartlara hazır bulunulması gerektiğini düşünmüş ve bu konuda yapılması gerekenleri şöyle ifade etmiştir: Tankları kullanacak ve kıtayı sevk ve idare edecek elemanları süratle yetiştirilmesi için Türkiye'de talimgâh açılması ve Mısır'a personel gönderilmesi en az 200 elemanın yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Tercümanlarıyla birlikte 28 kişinin Mısır'a sevkine başlanmıştır. Bütün bu imkânlarla göre Türkiye'deki talimgâhta muhtelif hizmetlerden eğitilen kadrosunun toplam 130–150 olması gerekmiştir. Aciliyeti nedeniyle hafif zırhlı alayla, Rus tank taburundaki elemanların da

Türkiye'deki talimgâhlarda ilkönce eğitilmesi planlanmıştır.⁸⁵⁹ Gelecek tanklara göre teşkilat yapılması için önce 2'nci Hafif Zırhlı Alaydan istifade edilmesi ve gelecek tankların yetişmiş elemanlara bırakılması, aynı zamanda 3'üncü Zırhlı Alayın yeniden teşkil edilmesi öngörülmüştür. Gelecek olan tanklarda dâhil edildiğinde Türk ordusunda mevcut motorlu birlik ve tanklarla ilkönce üç zırhlı ve bir bindirilmiş alaydan oluşan iki tugaylı bir tümen teşkili kararlaştırılmıştır. Bu tümenin yeni zırhlı tugayının geçici olarak İstanbul Selimiye Kışlasında teşkili, tankların tamirhanede faal edilmesiyle, bunlarla teçhiz edilecek kıtalardan gerekli kadar elemanın da Ankara'ya gönderilmesi uygun bulunmuştur. Tankların daima faal bir halde bulundurulabilmesi için benzin, yağ, yedek parça, seyyar ve sabit tamirhaneleri kurulmasının önemi vurgulanmıştır.⁸⁶⁰ Türk ordusunun silah ve malzeme durumu göz önüne alındığında, teşkil edilecek zırhlı tümen Türk ordusunun etki gücünü ve uluslararası değerini artıracaktı.⁸⁶¹

1942 yılı sonlarında Zırhlı Tugay İstanbul'daki Davutpaşa Kışlasına intikal etmiştir. Zırhlı Tugay envanterinde bulunan Rus yapımı T-26 tankları Çatalca ve Erzurum'daki savunma hatlarında kulelerine kadar toprağa gömülerek sabit kule halinde tanksavar görevi yapacak şekilde mevzi aldırılıp görevlendirilmiştir.⁸⁶² 1942 yılının Aralık ayında 29 ve 59'uncu Tümenler için birer piyade tugay karargâhı, tank tugay karargâhı ile zırhlı tümen karargâhının kuruluşu için çalışma başlatılmıştır.⁸⁶³

4 Eylül 1942'de Türk ordusunun kuruluşunu, konuşunu ve konuş değişikliğini gizlemek amacıyla askerî posta numaraları oluşturulmuş ve birlik adları yerine bu numaralar ile birliklerin yerleri anılmıştır.⁸⁶⁴

5 Şubat 1943'te Adana görüşmeleri sırasında Türkiye tarafından İngilizlerden zırhlı tümen ve tugaylar için istenilen kundağı motorlu toplardan (İngilizler bu topa Bişop demektedir.) on iki tanesinin Mısır'da hazır bulunduğunu İngilizler tarafından bildirilmiştir. Bu toplar daha sonra Ankara'ya sevk edilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Millî Müdafaa Vekâletine, Topçu Müfettişliğine ve Nakliye

⁸⁵⁹ ATASE Arşivi, İDH, 04.11.1942, 6-057-1.

⁸⁶⁰ ATASE Arşivi, İDH, 04.11.1942, 6-057-2.

⁸⁶¹ ATASE Arşivi, İDH, 04.11.1942, 6-057-3.

⁸⁶² Teoman Engin, "Türk Ordusunda Zırhlı Birlikler", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007, s. 37.

⁸⁶³ Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 475.

⁸⁶⁴ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 04.09.1942, 1941-139, 39, 5

Müfettişliğine bu toplarla oluşturulacak birlik hakkında yapılacak işlemleri bildirmiştir. Buna göre; Ankara'ya gelen bu toplar tank talimgâhı yanında ve aynı 27'nci Uçaksavar Taburunda olduğu gibi talimgâh içerisinde bir topçu taburu teşkil edilmesi ve daha sonra gelen toplar için gerekli personel yetiştirilmesi planlanmıştır. Topçu taburunun eğitimlerinin aksatılmaması için Tank Talimgâhı yanında birliğin iskân etmesi ve malzemelerinin depolanması için gerekli tedbirler alınması istenmiştir.⁸⁶⁵

2 Nisan 1942'de Mısır'da 10–12 haftalık tank kursu görececek subayların Mısır'a gitmeden önce bilgilerini artırmak amacıyla Ankara'da tanklar üzerinde hazırlık kursu görmeleri için iki adet son model tankın İngilizler tarafından gönderilmesi istenmiştir.⁸⁶⁶

3.2.2. Müstahkem Mevki Komutanlıkları

4 Ocak 1943'te İngiltere Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletince alınan Çanakkale Boğazının her iki tarafına inşa edilecek beş adet sahil savunma mevzileri hakkında şifahi tebliğ şöyledir: *“Hariciye Vekâleti, İngiltere Büyükelçiliğinin Türk Hükûmetine menşe projesine göre Çanakkale Boğazının ağır müdafaa vasıtalarını teşkil edecek olan 13,5 pusluk toplarla bunlara gerekli taretlerin harbin sonuna ermesinden önce Türkiye'ye tesliminden İngiliz Hükûmetini men etmiş bulunan imal ve nakil müşkülatından (zorluklarından) doğan sebepleri Ocak 1942'de izah etmiş olduğunu herhalde hatırlar. Bununla beraber Büyük Elçilik Hükûmetinin Türk Hükûmetine yukarıda sözü geçen toplar yerine modern imal tarzları sayesinde bilfiil Türk makamlarınca matlup (istenilen) topların yerini tutacak altı adet 6 pusluk (45 derece) topu etmeye amade olduğunu Hariciye Vekâletine bildirmekle bahtiyardır. Bu toplar Mayıs veya Haziran aylarına doğru İskenderun'dan teslim olunabilecektir ve Türk makamlarının bu topları bu limandan Çanakkale'ye nakledilebileceği sanılmaktadır. Büyükelçilik nezdindeki deniz ataşesi yakında Türk Genelkurmayı ile*

⁸⁶⁵ ATASE Arşivi, İDH, 05.02.1943, 6-074-1.

⁸⁶⁶ ATASE Arşivi, İDH, 02.04.1942, 1-151-1.

*bu teklifin tafsilatını görüşecektir.*⁸⁶⁷ Bunun üzerine Hariciye Vekâleti 12 Ocak 1943 tarihli yazı ile Başvekâlete sözleşmesi yapılan 13,5'luk topların ve taretlerinin bu tarihe kadar birinin dahi getirilmemiş ve hatta yola bile çıkarılmamış olması nedeniyle Vickers-Armstrong Limitet Şirketi ile imzalanan sözleşmenin feshi yoluna gidilmesini bildirmiştir.⁸⁶⁸ 22 Mart 1943 tarihli Hariciye Vekâletinin yazısında İngiltere Büyük Elçiliğinden alınan bir muhtırada *“bu meselenin fevkalade müstaceliyetine (aciliyetine) binaen, Türk makamlarınca bu hususta ittihaz (kabul) edilecek kararın mezkûr topların tayin edilen müddet içinde teslimini teminen bir an evvel kendilerine bildirilmesi lüzumuna işaret edilmektedir.”* şeklinde açıklanmıştır.⁸⁶⁹ 5 Şubat 1943'te Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği tarafından Çanakkale kıyı savunma mevzilerinin inşaatı için Vickers-Armstrong Limitet Şirketi ile yapılan sözleşmenin bozulmasını istemiştir. Bu şirket verdiği cevapta sözleşmenin bozulmasını kabul etmiş ancak *“İngiltere Bahriye Nezaretinin muvafakatinin istihsali ve ileride lüzum görülebilecek tadilatın icrası şartı ile mukavelenin infisahından itibaren muayyen bir müddet zarfında mümkün olursa tekrar meriyete konulmasını istemek hakkını Millî Müdafaa Vekâletinin mahfuz tutmasına esas itibarıyla muvafakat eylediğini bildirmiştir.”*⁸⁷⁰ Hariciye Vekâleti bu sözleşmenin feshine ilişkin bilgilendirmeyi Başvekâlete 11 Mart 1943'te yapmıştır.⁸⁷¹

3.2.3. Askerî Birliklerde Hizmet Amaçlı Kullanılan Hayvanların Durumu

1942 yılının başlarında Türkiye'de hayvan yemi sıkıntısı yaşanmış ve özellikle askerî birliklerdeki hayvanların aç kalmamasını sağlamak için yurt içinde yetiştirilen ve hayvan yemi olarak kullanılacak, bakla, burçak, fiğ, kuşyemi, üzüm, incir, yağlı küspeler, ayçiçeği, mısır ve patates satın alınması gerekmiştir. Ancak bu ürünlerin fiyatlarının yüksek olması nedeniyle yeterli miktarda satın alınamamıştır. Bu sorunun çözümlenmesi amacıyla 23 Şubat 1942'de askerî birliklerdeki hayvanların iâşesini yeterince sağlamak için olağanüstü durum devam

⁸⁶⁷ BCA, 04.01.1943, 030.10.00.00.52.342.24.3.

⁸⁶⁸ BCA, 12.01.1943, 030.10.00.00.52.342.24.2.

⁸⁶⁹ BCA, 22.03.1943, 030.10.00.00.52.342.24.1.

⁸⁷⁰ BCA, 04.02.1943, 030.10.00.00.52.342.24.5.

⁸⁷¹ BCA, 11.03.1943, 030.10.00.00.52.342.24.4.

ettiği sürece 20 Aralık 1941 tarihinden itibaren 879 sayılı “12 Eylül 1330 Tarihli Askerî Tayinat ve Yem Kanununun 4 ve 36’ncı Maddesine bir Fıkra İlavesine Dair Kanun”un⁸⁷² 2’nci maddesindeki istihkak bedelinin artırılması yetkisi 4177 sayılı kanun ile Millî Müdafaa Vekâletine verilmiştir.⁸⁷³ Böylece hayvanların yem ihtiyacının karşılanmasında yeterli mali kaynak sağlanmıştır.

10 Haziran 1943’te askerî birliklerde hizmet amaçlı kullanılan ancak yaşlı ve hizmet yeteneğini kaybetmiş koşum öküzlerinin fakir ve muhtaç çiftçiye taksitle satılması konusu gündeme gelmiştir. Fakir çiftçiye “çift hayvanı olarak öküz verilmesi yerinde ve hayırlı bir yardım olacağı” değerlendirilmiştir. Yürürlükte olan 3563 sayılı “Ordudan Çıkarılacak Oniki Yaşından Yukarı Hayvanların Çiftçiye Satılması Hakkında Kanun”⁸⁷⁴ gereği askerî birliklerde hizmetten çıkarılacak oniki yaşını bitirmiş idiç, kısraklar ile on beş yaşını bitirmiş katırların Ziraat Vekâletinin göstereceği yerlerde çiftçilere taksitle satılmasına ait olduğundan öküzlerin bu şekilde satılması mümkün olmamıştır. Askerî hizmetlerden çıkarılmasına gerekli görülen öküzlerin satışının 2490 sayılı Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu

⁸⁷² 879 sayılı “12 Eylül 1330 Tarihli Askerî Tayinat ve Yem Kanununun 4 ve 36’ncı Maddesine bir Fıkra İlavesine Dair Kanun”un 2’nci maddesi şöyledir: “Askerî tayinat ve yem kanununun otuz altıncı maddesi yerine maddeyi atıya ikame olunmuştur. Cins ve miktarları kanununun 33, 34 ve 35’inci maddeleri ile muayyen olan hayvan yemlerinin-yevmi istihkak bedellerini tecavüz etmemek ve kalori nazara itibare alınmak şartıyla-her mevkide bulunabilecek diğer yemlerle ledelicap (gerekli görüldüğünde) mübadelesini ve tarzı itasını talimatname ile tesbite Müdafaa-i Millîye Vekili mezdur.” **Resmî Gazete**, 26.6.1926, Sayı: 404; 28 Ocak 1942’de 4177 sayılı “Askerî Tayinat ve Yem Kanununun 4 ve 36’ncı Maddelerinin Tadiline ve 39’uncu Maddesine Bir Fıkra İlavesine Dair Olan Kanunun İkinci Maddesine Bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun” ile 879 sayılı kanunun 2’nci maddesine şu fıkra eklenmiştir: Fevkalade hallerin devamı müddetince, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Millî Müdafaa Vekâletine istihkak bedelini tecavüz edebilmek salahiyeti verilebilir. **Resmî Gazete**, 30.01.1942, Sayı: 5020.

⁸⁷³ **BCA**, 23.02.1942, 030.18.01.02.97.120.2.

⁸⁷⁴ 3563 sayılı “Ordudan Çıkarılacak Oniki Yaşından Yukarı Hayvanların Çiftçiye Satılması Hakkında Kanun” 1. Hazarda ordu kadrosunda on iki yaşını bitirmiş, kısraklar ile on beş yaşını bitirmiş katırlar, yerlerine hayvan alınarak ordu hizmetinden çıkarılır ve bu iş için her sene Millî Müdafaa bütçesine ayrıca lazım gelen tahsisat konur. 2. Ordudan çıkarılacak hayvanlar Ziraat Vekâletinin göstereceği yerlerde çiftçilere mahalli ıslah komisyonlarınca takdir edilecek en ucuz fiatla ve sekiz senelik taksitlere bağlanmak suretiyle satılır ve o yerlere kadar nakilleri için Millî Müdafaa bütçesine tahsisat konulur. Hayvan ıslah komisyonlarınca arananlar vasıfları haiz taliblerin adedi çoğaldığı takdirde bunlar arasında kura çekilir. Kısrakları taksitlerle alanlar tay yetiştirdiklerini ve iki yaşına kadar büyüttüklerini mahalli ıslah komisyonlarına ibraz ve isbat ettikleri takdirde mütebaki taksitleri affedilir. 3. Ordu ihtiyacı için yabancı memleketlerden satın alınacak beygirlerin her satın almada en az yüzde 40’ının damızlığa elverişli kısrağın olması mecburidir. Fevkalade ve müstacel hallerde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile bu mecburiyet muvakkaten kaldırılabilir. 4. Bu kanun tatbiki şeklini gösterir Millî Müdafaa ve Ziraat Vekâletleri tarafından müştereken bir talimatname tanzim olunur. 5. Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. 6. Bu kanun hükümlerini İcra Vekilleri Heyeti yerine getirir. Kanun kabul tarihi: 18.01.1939, **Resmî Gazete**, 24.01.1939, Sayı: 4119.

hükümlerine göre yapılması ya da taksitle satışı için ayrı bir kanun hazırlanması Maliye Vekâletince teklif edilmiştir.⁸⁷⁵

3.2.4. Askerî Amaçlı Yapılan Yol İnşaatları

31 Ekim 1939'da Trakya bölgesindeki öncelikle Tekirdağ-Malkara-Keşan yolunun Edirne ve Tekirdağ illeri sınırlarında kalan kısımları ile Edirne-Lalapaşa ve Hasköy-Süleoğlu yollarının onarılması planlanmıştır.⁸⁷⁶ 22 Nisan 1941'de Genelkurmay Başkanlığı tarafından gerekli görülen bölgelerdeki yolların süratle tamir ettirilmesi için Nafia Vekâleti emrine, İstanbul ve çevresinden seferberlik düzenine dâhil 1312-1329 doğumlu 12.000 gayri Müslim kişinin askerlik görevini yapmak için çağrılması İcra Heyetince kararlaştırılmıştır.⁸⁷⁷ 7 Ağustos 1941'de Millî Müdafaa Vekâletince askerlik hizmetine alınan ve yol inşaatı işlerinde çalıştırılmak üzere çeşitli illere dağıtılan gayri Müslim erlerin yaptıkları iş gereği farklı yerlerde ve seyyar olarak çalışmaları nedeniyle iaşelerinin düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için alınan tedbir ise, erlere bazı durumlarda yemek pişirme için erzak alınması veya iaşe masrafları kendilerine nakit olarak verilmesi gerektiğinde bu iş için illerde valiler tarafından tayin edilecek mutemetler vasıtasıyla gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁷⁸

Ege Denizi tamamen Almanya'nın kontrolü altına girmesi nedeniyle İngiltere yardım malzemelerinin ve gelecek kuvvetlerin Türkiye'ye ulaştırılmasında tek ihtimal olarak güney liman ve iskelelerinin kullanılması kalmıştır. Bu durum karşısında Türkiye'nin güneyindeki karayolu ve demiryolu bağlantılarının kapasitelerinin artırılmasını gerekmiştir. İngilizler Ulukışla-Çakmak'ta büyük bir ana

⁸⁷⁵ **BCA**, 10.06.1943, 030.10.00.00.50.329.43.3; **BCA**, 04.08.1943, 030.10.00.00.50.329.43.2.

⁸⁷⁶ Bu yolların onarımına 150.000 lira ödenek planlanmış ve askerî açıdan kış mevsiminden önce onarımının tamamlanması gerekli görülmüştür. **BCA**, 31.10.1939, 030.18.01.02.89.104.8.

⁸⁷⁷ **BCA**, 22.04.1941, 030.18.01.02.94.33.17.

⁸⁷⁸ İllerde askerî daire mutemedi gibi çalışacak olan mutemetlere 10.000 liraya kadar avans ve yemek pişirme için gerekli erzak satın alınması gerektiğinde de 5.000 liraya kadar harcama yetkisi verilmiştir. **BCA**, 07.08.1941, 030.18.01.02.95.69.8.

depo merkezi kurup, ihtiyaç duyulan yerlere malzeme dağıtımını buradan yapmayı planlamıştır. Bunun için 1942 yılı başında ilk önce İskenderun ve Mersin limanlarının geliştirilmesi ve Susanoğlu ve Taşucuna yeni limanlar yapılmasını kararlaştırılmıştır. Karayolu ulaşımında ise Mersin-Tarsus-Ulukışla, Taşucu-Karaman ve Nusaybin-Karaman hatlarının yapılması belirlenmiştir.⁸⁷⁹ İngilizlerin stratejik açıdan önem verdiği ikinci ulaşım hattı, Diyarbakır-Arada demiryolunun inşa edilmesiydi. Bu demiryolu hattı ile Türkiye'nin demiryolu sisteminin Irak bağlantısının güçlendirilmesi ve Hindistan bağlantısının gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. 1941 yılı Aralık ayında Türkiye Aralık ayında Türkiye bu projeyi desteklemiş ancak daha sonra Suriye sınırında demiryolu güzergâhına bağlı bir düzeltme yapılmasını önermiştir. İngiltere Hükûmeti bu öneriyi Suriye'nin sınırları konusunda verdiği garantiyi ileri sürmüş ve kabul etmemiştir. Ayrıca İngiltere'nin Hindistan'daki başkomutanı bu projeyi desteklememesi nedeniyle bu proje gerçekleştirilememiştir. Ulaşım projeleri konusunda üçüncü öncelik ise Antalya-Burdur demiryolunun yapılmasına verilmiş, Türkiye tarafından kaynak sağlanması konusunda uzlaşma sağlanmış ancak projenin yüksek maliyeti nedeniyle işe başlanılamamıştır.⁸⁸⁰

16 Mart 1942'de Nafia Vekâleti yol takım birliklerinin kadrosunu artırarak yol yapım işlerinin verimini artırmak amacıyla "*ihtiyat olarak hizmete alınmamış bulunan her doğumdan gayri Müslimler*" silahaltına alınmıştır.⁸⁸¹

3.2.5. Askerî Malzeme Temin Faaliyetleri

21 Ağustos 1941'de ordunun ihtiyacı olan 10.000 adet tabanca Nuri Killioğlu fabrikasından pazarlıkla satın alınmıştır.⁸⁸² 16 Haziran 1942'de Millî Müdafaa

⁸⁷⁹ Nisan 1942'de Nusaybin-Mardin yolu konusunda İngilizlerin ilgisi azalır, İngiliz yardım malzemesinin ulaştırılmasındaki sorunların çözümlenmesi için İskenderun limanının geliştirilmesine 10 Mart 1942'de İngilizlerin "*United Kingdom Commercial Corporation*" tarafından başlanır. bk. Musa Çakır, "*İkinci Dünya Harbi Döneminde Askerî Lojistik Hizmet ve Destek Sağlamaya Yönelik İngilizlerle Yapılan Temaslar*", **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbinde Türkiye** (20-22 Ekim 1997 İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 415.

⁸⁸⁰ Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 477.

⁸⁸¹ BCA, 16.03.1942, 030.18.01.02.97.129.3.

⁸⁸² BCA, 21.08.1941, 030.18.01.02.96.74.4.

Vekâleti kara, hava, deniz kısımları, Askerî Fabrikalar ve Harita Genel Müdürlükleri bütçelerinin melbusat, teçhizat, dokuma eşyalar, savaş malzemeleri, tıbbi malzemeler, hastane malzemeleri, veteriner ilaç malzemeleri için planlanan ödenek kullanılarak ve satın alma bedelleri 50.000 lirayı geçenlerin de pazarlıkla satın alınabilmesi için yetki Millî Müdafaa Vekâletine verilmiştir.⁸⁸³

24 Eylül 1942'de askerî birliklerin yakacak olarak kullanılan kömür ihtiyacının Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi tarafından yüzde 20'si dahi karşılanamamıştır. Millî Müdafaa Vekâleti bu sorunun çözümü için taş kömürü yerine linyit kömürü teminini Garp ve Çeltik Linyitleri Kömür İşletmesinden karşılamayı düşünmüş ise de bu işletmelerin linyit kömürlerini Devlet Demiryolları ile sanayi kuruluşlarına tahsis etmiştir. Bu imkânsızlıklar yüzünden askerî birliklerin iâşe ve kış aylarında ısıtma ihtiyaçlarının kömür yerine mahalli orman teşkilllerinden odun satın alarak karşılanması, ormanlık alan bulunmayan birliklerde de kömür verilmek suretiyle karşılanması kararlaştırılmıştır.⁸⁸⁴

3.2.6. İngiliz Askerî Ataşeliği ile Yapılan Görüşmeler

İngiliz Askerî Ataşesinin 16 Kasım 1942 günü Genelkurmay Başkanlığına yazdığı mektupta verdiği bilgiler şöyledir; “İngiliz Hükûmetinin yakında Türkiye’ye modern tipte olmak üzere 210 adet hafif tank (General Stuart tipi) ve 200 adet orta tank (Valantin tipi) vereceğini bildirmiş ve bunların kullanmak üzere Mısır’a tercümanları ile birlikte toplam 54 subay ve teknisyen gönderilmesini, aynı zamanda Ankara’da bir kurs açılarak bunları kullanmak üzere Türkiye’ye eleman yetiştirilmesini ve bunun için bir binbaşı başkanlığında beş kişilik bir İngiliz heyeti getirebileceklerini ve bu kurs için dört tank vereceklerini, bu tanklar için yedek parça, tamirhane malzemesi ve akaryakıt temini de düşünüldüğünü ilave olarak söylemiştir.” Askerî Ataşenin verdiği bilgilere göre bu hususlar İngiliz Büyükelçisi

⁸⁸³ 2490 sayılı “Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu”nun 46’ncı maddesi M fıkrası “Kısmî ve umumî seferberlik ilanında ve askerî hareketler sırasında ve manevra zamanlarında ordu ihtiyaçları Millî Müdafaa Vekâletinin kararı ile pazarlıkla satın alınabilir. Bu hallerde yabancı memleketlerden bu maksatla yapılacak alımlar için Millî Müdafaa Vekili harice lüzumu kadar mütehasıs komisyonlar gönderebilir.” Gereği yetki alınmıştır. **Resmî Gazete**, 10.06.1934, Sayı: 2723.

⁸⁸⁴ **BCA**, 24.09.1942, 030.10.00.00.52.341.27.

tarafından Başvekâlete de arz edilmiştir. Ayrıca alınan bir bilgiye göre İngilizlerin Türkiye'ye vereceği tanklardan bir kısmı Basra'ya çıkarılmıştır. Genelkurmay Başkanlığınca İngilizlerin tank ve malzeme gönderme teklifi uygun bulunmuş ve aşağıda esaslar üzerinde gerekli girişimlerin yapılması önemli görülmüştür;

1. Bu tankları kullanabilecek elemanları süratle yetiştirmesi,
2. Gelecek tanklarla teçhiz ve teşkil edilecek kıtaların oluşturulması,
3. Tankları faal halde bulundurmak için yedek parça ve tamir malzemesi temin edilmesi,
4. Tankların faaliyetini sağlamak için akaryakıt temin edilmesi şeklindedir.

Genelkurmay Başkanlığının bu hususlar ile ilgili aldığı tedbirler ise şöyledir; Tankları kullanacak elemanları yetiştirmek üzere Kahire'deki kursa tercümanları ile birlikte 28 subay, erbaş ve erin sivil olarak katılımı sağlanmış ve Türkiye'de bir "*Tank Talimgâhi*" açılmasını ve bunun için İngilizlerin teklif ettiği beş kişilik öğretmen heyetinin sivil olarak Türkiye'ye gelmeleri ve sivil olarak çalışmaları uygun bulunmuş ve talimgâh tankları ile birlikte çağrılmasına başvurulmuştur. İngilizlerin bu talimgâh için daha fazla öğretmen getirmeleri konusundaki teklifleri uygun bulunmamış ancak 1943 yılının ilkbaharına kadar yeteri kadar eleman yetiştirilmesi de zorunlu görüldüğünden, Kahire'ye gönderilenlerin gelmesinden sonra bir grup personeline gönderilmesi yararlı bulunmuş ve İngilizlere bu durum bildirilmiştir.⁸⁸⁵ İngilizler tarafından verilmesi düşünülen tankların Basra veya Mısır'dan itibaren Türkiye'ye gönderilmesi ve teslim alınmalarının sağlanması için Millî Müdafaa Vekâletine bu konu arz edilmiştir. Bu tanklarla Türk ordusunda ne şekilde teşkilat kurulacağı konusunda İngilizlerin göndereceği uzmanların tankların gelişinden önce Türkiye'ye gelmeleri istenmiştir. Tankların çalışır bir durumda bulunmasını sağlamak için yedek parça tamirhane malzemesi önemli olduğundan İngilizlere bu konuda tecrübelerinden yararlanmak üzere düşünceleri sorulmuş ve bu malzemelerin temin edilmesi istenmiştir. İngilizler bunun için iki tamirci uzman personelin Türkiye'ye gönderilmesini teklif etmiş ancak tanklar ve tamir malzemesi verilmemiş olduğundan görevlendirilmelerine gerek olmadığı bildirilmiştir. İngiliz Askerî Ataşesi tanklara akaryakıt temini çalışma yaptıklarını ancak öncelikle depo ve

⁸⁸⁵ ATASE Arşivi, İDH, 17.11.1942, 6-052-1.

kap hazırlanmasının önemli olduğunu ve bunun için Millî Müdafaa Vekâleti ile görüşüleceğini bildirmiştir. Genelkurmay Başkanlığınca da akaryakıt ve bunlar için depo, kap ve seyyar nakil aracı temini, tank temini kadar önemli olduğu değerlendirilmiştir.⁸⁸⁶ İkinci Dünya Savaşı'nın almış olduğu son durum karşısında Türk ordusunu daha güçlü olmasını sağlaması Genelkurmay Başkanlığınca önemle göz önünde tutulduğu ve takip edildiği görülmüştür.

İngiliz Askerî Ataşesinin 25 Kasım 1942 günü Genelkurmay Başkanlığına verdiği sözlü bilgiler şöyledir; *“Tamirci uzman personelin bir an önce gönderilmesi için tekrar rica edeceğim. Mısır'daki Ortadoğu Komutanlığı iki tamirci uzmanın gönderilmek üzere hazır tutulduğunu bana bildirdi, bunları talimgâh tankları kullanırken beraber göndermek herhalde faydalı olacaktır, ben bu hususu talimgâh öğretmeni Binbaşı Arm'dan soracağım, sanırım bunların talimgâhta kullanılması beş altı haftadan önce olmayacaktır, bu hususu size bildiririm. Gelecek tanklarla yapacağınız teşkilat hakkında bilgi verebilirmisiniz? Bunları çabuk veriniz ki diğer malzeme ihtiyaçlarınızı görelim ve bunları Mısır'dan çabuk isteyelim, onlarda ne verebileceklerini söyleyeceklerdir, bu husus tamirhane ve tamir malzemesi için de önemlidir, bana bunlar hakkında teşkilat bilinmeden bir şey söylenemeyeceği Ortadoğu'dan bildirilmiştir. İlk parti tank son mektubunuzda bildirdiğiniz gibi Ankara'ya gelecek bundan sonrakileri nereye getirmek istiyorsunuz? Herhalde bunlar için hangar lazım, tankların örtüleri olup olmadığını araştırayım fakat eminim yoktur. Çünkü biz Mısır'da ihtiyaç görmüyoruz, İstanbul'da kullanılmayan Ford Fabrikasının barakları var, bunların aksamından hangar inşası için istifade edilebilir. Aldığımız habere göre Bağdat'ta 10 adet Stuart tankı Türkiye'ye sevke hazırdır, bunlar vagon üzerinde ise de bu vagonlar hava frenli olmadığı için Devlet Demir Yolları kabul etmiyor, bunların değiştirilmesi mümkün olup olmayacağını soracağım. Gerek Bağdat'tan gelenleri gerekse Mısır'dan gelenleri daha önce talimgâh tankları için yapıldığı gibi Meydanekbez'de vagonları teslim almak ve bunun için İslâhiye'de bir teknisyen subayla bir subay komutasında bir muhafız kıtasını hazır bulundurarak⁸⁸⁷ bize haber verir vermez hemen Meydanekbez'e sevketmek uygun olacaktır. Talimgâh tankları Mısır'dan on günde hududa geldi, şu*

⁸⁸⁶ ATASE Arşivi, İDH, 17.11.1942, 6-052-2.

⁸⁸⁷ ATASE Arşivi, İDH, 26.11.1942, 6-040-1.

halde ayın 26'sında Mısır'dan hareket edecek 20 adet tankta 6 Aralıkta hududa gelebilecektir. Teslim alma işini buna göre düzenlemek gerekmektedir. Akaryakıt işi Millî Müdafaa Vekâleti ile Ortadoğu karargâhından talimat almış bulunan Sokoni Kumpanyası müdürü arasında görüşülmektedir. Depo ve kap işi önemlidir. Fakat anlaşma gereğince akaryakıt gelinceye kadar talimgâh tankları için tayyare birliklerinden bir miktar akaryakıt vermeniz lazım gelecektir. Spigot havanları hakkındaki cevabınızı beklemekteyiz.” Bağdat'tan gelecek tankların Mahmakiye'de ve Mısır'dan gelecek tanklarında yine Meydanıekbez'de kısa yoldan teslim alınarak bu işlere hız verilmesi uygun bulunmuştur. İstanbul'a gelecek tanklarla önce 2'nci Hafif Zırhlı Alay teşkil edilmesi, ancak bu birlikte tankları kullanacak uygun personel bulunmaması nedeniyle; Haydarpaşa'ya incek tankları Selimiye'ye götürebilecek kadar bilgi edinmek üzere bu alaydan acilen yeteri kadar personel görevlendirilerek burada kendilerine eğitim verilmesi ve tanklar Meydanıekbez'e gelirken bunlarında talimgâh heyetinden bir İngiliz uzman ile birlikte İstanbul'a derhal sevklerinin temini Millî Müdafaa Vekâletinden Genelkurmay Başkanlığınca istenmiştir.⁸⁸⁸

İngiliz Askerî Ataşesinin 30 Kasım 1942 günü Genelkurmay Başkanlığına verdiği sözlü bilgiler şöyledir; “Hayfa-Beyrut-Trablusşam hattının inşaatında son yağın yağmurlar yüzünden bazı gecikmeler oldu. Bu nedenle bu hattın ancak Aralık ayı içinde açılacağı, bu gecikmenin Mısır'dan verilen tankların gelmesine etki ettiği ilk parti tankların geliş tarihi şöyle düzenlenmiştir. Üç Stuart, üç Valentin tankı aynı trenle 6 Aralık 1942 tarihinde Meydanıekbez'e gelecek, bunlar talimgâh için yeniden istenen tanklardır ve doğrudan Ankara'ya geleceklerdir. Siz eğer fazla bulursanız bunların iki tanesini Haydarpaşa'ya gönderebilirsiniz. Talimgâh için verilen tankların 410 adet tanka dâhil edilmemesini Mısır'a yazdım. Daha cevap alamadım. Çünkü onlarda bu hususu Londra'dan sormak mecburiyetindedirler. Bu tankların teslim ve tesellümü daha önceki talimgâh tankları gibi olacaktır. Yine Mısır'dan 16 Aralık 1942 tarihinde 18 adet Stuart tankı bir tren halinde hareketle 24 veya 25 Aralık 1942 tarihinde Meydanıekbez'e gelebilecek. Üçüncü bir kafile olarak 18 Aralık 1942'de Mısır'dan 18 adet Valantin tankı bir tren halinde hareket ile 26

⁸⁸⁸ Teşkil edilecek Zırhlı Tümenin kuruluşu ve kadroları hazırlanmıştır. Tanklar için sundurma, garaj inşası İstanbul ve Ankara'da planlanmıştır. ATASE Arşivi, İDH, 26.11.1942, 6-040-2.

veya 17 Aralık 1942'de Meydanekbez'e gelebilecektir. Bunların harekâtı ve vagonları hakkında Genelkurmay Vagon Şube Müdürü ile yarın veya ertesi gün konuşacağız. Şimdi bunlara göre muhafız ve teknisyen subayın İslâhiye'de hazırlanması lazım. Bir diğer mesele de Bağdat'tan gelen tankların teslim alınması işidir. Siz bunlar için Mahmakiye istasyonu teslim yeridir diyorsunuz. Bunlarda Meydanekbez'de teslim alınırsa işler kolaylaşacak. Fakat bu takdirde bizim askerler sizin arazinizden geçmiş olacak, buna muvafakat edermisiniz? Teslim heyetini buna göre düzenlemek lazımdır. Bağdat'tan gelecek 10 adet Stuart tankı 15 veya 16 Aralık tarihinde Haydarpaşa'da bulunabilecektir. Haydarpaşa'ya gelecek tankların Haydarpaşa'ya çıkarılması ve Selimiye'ye götürülmesi işine gelince bunlar için Ankara'ya personel görevlendirilip yetiştirilmesini uygun bulduk. Fakat Uzman Binbaşı Arm'ın bana söylediğine göre tankları özellikle vagonlardan çıkarmak normal bir sürücünün yapacağı iş değildir. Burada hâsıl olacak bir ihtiyaca karşı tamirci iki uzmanın derhal Türkiye'ye gönderilmesi gerekmektedir. Kendilerini bugün çağırsak onbeş gün sonra gelebilirler. Tank talimgâhında acilen personelin yetiştirilmesi için derhal akaryakıt temini zorunludur. Bunun miktarını Millî Müdafaa Vekâletine derhal bir liste halinde vereceğiz. Bunun bir an önce teminini sizden rica ederiz. Verilen tanklara ait kullanma talimatı ve kataloglarını Mısır'dan istemiş bulunuyoruz. Hepsini göndereceklerdir. Ayrıca talimgâha geleceklerin daha önce tank eğitimini görmüş olanlardan seçilmesini zorunlu görüyoruz. Aksi takdirde yetiştirme işi güç olacaktır.”⁸⁸⁹ Verilen bu bilgiler ile tankların Türkiye'ye getirilmesi sırasında yaşanan gecikmeler, tank talimgâhına verilecek tank sayılarındaki çelişkiler, tankların teslim alınma sırasındaki aksaklıklar ve istasyon seçimi, yabancı uzman personelin Türkiye'de çalıştırılması, tank talimgâhında acilen personel yetiştirilmesi için akaryakıt temin edilmesi konularının sorun olduğu görülmektedir. Ayrıca Türk ordusunda zırhlı birlikler konusunda yetişmiş personelin yetersiz olduğu gereçeğini de ortaya çıkarmıştır.

Bağdat'tan gelecek tankların Mahmakiye'de Türk muhafızları tarafından teslim alması ve Çobanbeyli'de vagonları tekrar İngilizlere teslim etmelerinin zorunlu olduğu, Türkiye'nin tarafsızlığının gereği, güney demiryollarından İngilizlerin kıta ve asker geçirmelerine izin verilmemiştir. Bu tanklar yine

⁸⁸⁹ ATASE Arşivi, İDH, 01.12.1942, 6-036-1.

Meydanekbez'de Türk askerî personeli tarafından teslim alınarak Haydarpaşa'ya getirilmesi kararlaştırılmıştır. Tanklar Türkiye'ye gelmeye başladığı için iki tamirci uzman personelin görevlendirilmesi Genelkurmay Başkanlığınca uygun bulunmuş ve Millî Müdafaa Vekâletinden izin verilmesi istenmiştir.⁸⁹⁰

3.2.7. Deniz Kuvvetleri

Donanmanın Çanakkale Boğazına yakın bir limanın teşkil edilmesinden dolayı ilk olarak 26 Ekim 1942'de Erdek'te bir deniz komutanlığı açıldı. Bu komutanlığın görevi eğitim ve harekât değil donanma gemilerinin ikmal işlerini yerine getirmektir. Dış ülkelerden gelen askerî malzemenin boşaltılması ve liman emniyetini sağlamak amacıyla 5 Nisan 1942'de İskenderun'da bir deniz üssü açılmıştır. Akdeniz'de savaş hali olmasından dolayı bu deniz üssünün görevi oldukça önemliydi. Boğazlardaki deniz komutanlıkları gibi İskenderun Deniz Üssü de idari bakımdan Deniz Müsteşarlığına bağlı olmakla beraber, harekât açısından bölgedeki tümen komutanlığına bağlıydı. 19 Ağustos 1943'te Marmaris'te bir deniz ileri üs komutanlığı açıldı.⁸⁹¹

14 Nisan 1942'de Deniz Askerî Nakliyat Genel Komutanlığı Kıbrıs'tan Mersin'e 4.000–6.000 ton harup nakli için Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğünden bir şilep tahsis edilmesini istemiştir. Ancak Münakalat Vekâleti bir geminin Kıbrıs'a gönderilmesini Akdeniz'deki mevcut durum nedeniyle tehlikeli olduğunu değerlendirmiş bunun yerine birkaç sefer yapılarak yeterli büyüklükte iki veya üç motor tahsis edilmesini uygun görmüştür.⁸⁹²

1 Temmuz 1941'de Türkiye'nin Berlin Deniz Ateşesi Kurmay Yarbay Fahri Korutürk tarafından İngiliz konvoyları ve Alman deniz gözetleyicileri hakkında resimli ve detaylı bir rapor hazırlanmıştır. Bu deniz kuvvetlerinde çalışacak

⁸⁹⁰ ATASE Arşivi, İDH, 01.12.1942, 6-036-2.

⁸⁹¹ 25 Eylül 1947'de Sinop'ta ve 11 Ağustos 1947'de Karadeniz Ereğlisi'nde birer Deniz Üs Komutanlıkları açılmıştır. **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 1935-1950 Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, Cilt: II, s. 22.

⁸⁹² BCA, 14.04.1942, 030.10.00.00.169.176.21.2.

gözetleyicilerin özel eğitim almaları, savaşta hava kuvvetlerinin deniz muharebelerini kazanmasında çok önemli bir yer tuttuğunu ifade etmiştir.⁸⁹³ Bu raporun deniz hava işbirliği esaslarının belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirilmesi açısından yapılan ilk örnek olarak olduğu görülmektedir.

28 Temmuz 1942'de Alman denizaltı gemilerinin hücum periskop tertibatlarında yapılan bazı değişiklikler hakkında Türkiye'nin Berlin Deniz Ataşesi bir rapor hazırlamış ve bu raporu Millî Müdafaa Vekâleti ile Donanma Komutanlığına göndermiştir.⁸⁹⁴

3.2.7.1. Deniz Birliklerinin Faaliyetleri ve Savunma Tedbirleri

5 Kasım 1941'de iskelelerin inşaatı için mai, mahrukat, temel takviye kazıkları ve nakliye araçları alınmış, iskele meydanları düzenlenmiştir.⁸⁹⁵ 24 Kasım 1941'de Marmara bölgesinde inşa edilmekte olan iskelelerin yerinde yapılan incelemelerinde; Silivri, Ereğli iskeleleri bir buçuk ay, Şarköy, Gelibolu iskeleleri üç ay, Erdek, Bandırma iskeleleri üç buçuk ay, Tekirdağ iskelesi on beş gün, Lâpseki iskelesinin on gün içerisinde tamamlanacağı hesaplanmıştır.⁸⁹⁶

Uçak motorlarından istifade edilerek tahta hücumbot yaptırılmasına karar verilmiş ve 3 Aralık 1941'den itibaren Gölcük tersanesinde Şimşek ve Yıldırım, Taşkızak tersanesinde Bora, Tayfun ve Kasırga isimli hücumbotların inşasına başlanmıştır. Ayrıca Taşkızak tersanesinde bir yüzer havuz (2.500 ton) 1943 yılında, Şalopa No.1 (75 ton) 1943'te ve Şalopa No. 2 (75 ton) 1944'de inşaatı tamamlanmıştır.⁸⁹⁷

7 Şubat 1942'de Genelkurmay Başkanlığı, İtalyanların Suriye sahillerine hücumlar yapmaya niyet ettiklerine dair İngiliz Askerî Ataşesinden bilgi alındığı, bu gibi akınlar için en uygun üssün Meis adasının olabileceği, Türkiye sahillerinden gözetleme yapılarak burada tespit edilecek her hususun bildirilmesi ve ihtiyaç

⁸⁹³ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 01.07.1942, 1940-137, 27, 14-20.

⁸⁹⁴ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 28.07.1942, 1940-137, 27, 8-9.

⁸⁹⁵ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 05.11.1941, 1941-139, 27, 10.

⁸⁹⁶ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 24.11.1941, 1941-139, 27, 8.

⁸⁹⁷ **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 192.

duyulacak gözetleme teçhizatının alınmasını istemiştir.⁸⁹⁸ 24 Haziran 1942’de Genelkurmay Başkanlığı Karadeniz’de yirmi Alman ve sekiz İtalyan hücumbotunun bulunduğunu ve bu sayısının gittikçe artmasının muhtemel olduğunu istihbarat kaynaklarından elde etmiştir.⁸⁹⁹

20 Nisan 1942 günü Türkiye’ye ait Sakarya adlı vapurun Karataş açıklarında (Mersin’den İskenderun’a gelen) Alman denizaltısı tarafından durdurulmasından itibaren Mihver denizaltı gemilerinin Türkiye’nin Doğu Akdeniz kıyılarına yakın diğer bölgelerdeki faaliyetleri şöyledir: Mihver denizaltı gemilerinin Suriye ve Lübnan sahillerindeki faaliyeti sonucunda 24 Nisan 1942 tarihine kadar bu sahil bölgelerinde otuza yakın yelkenli gemi batırdığı, Lübnan denizcilerinin bu durum karşısında sefere çıkmaktan çekindikleri; İngiliz makamlarının yelkenli gemileri silahlandıracağı; Mihver denizaltı gemilerinin Beyrut limanı önlerine mayın döktüğü tarama sırasında yirmiye yakın mayın imha edilmiştir.⁹⁰⁰

18 Haziran 1942’de Karadeniz’de Sovyet harp ve ticaret gemilerine karşı harekât yapan Mihver devletlere ait hafif su üstü kuvvetleri arasında altısı Alman ve dördü İtalyan olmak üzere on adet hücumbotun⁹⁰¹ bulunduğu bunların Romanya’daki Sulina Limanında üstlendiği, Karadeniz’de ilk defa mevcudiyetlerinin haber alındığı İtalyan hücumbotları ile diğer Mihver hücumbotları hakkında inceleme Genelkurmay Başkanlığınca yapılmıştır.⁹⁰²

27 Temmuz 1942’de Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan yazıda, İtalya tarafından İskenderiye’ye yapılan bir saldırıda ilk defa kullanılan iki kişilik “*cep denizaltısı gemileri*” hakkında bilgi ve resimler Millî Müdafaa Vekâleti ve Donanma Komutanlığına gönderilmişti.⁹⁰³

⁸⁹⁸ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 07.02.1942, 1938-106, 18, 8.

⁸⁹⁹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 24.06.1942, 1938-106, 18, 6.

⁹⁰⁰ Millî Müdafaa ve Münakalat Vekâletleri ile Donanma Komutanlığına bildirilmiştir. **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 18.05.1942, 1938-106, 27, 3.

⁹⁰¹ Görevi saldırmak olan, torpidolarla donatılmış, keşif ve karakol görevlerini de yapan, çok hızlı, küçük savaş gemisi.

⁹⁰² **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 18.06.1942, 1938-106, 27, 5-6.

⁹⁰³ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 27.07.1942, 1938-19, 19, 3.

4 Eylül 1942’de Donanma Komutanlığına ait Karadeniz (Yom Burnu), Çanakkale (Seddülbahir), İzmir (Foça), Arsus (İskenderun)’ta dinleme ve ihbar istasyonları kurulmuştur.⁹⁰⁴

3.2.7.2. Gemi Alım ve Onarım Faaliyetleri

Gemi onarım malzemesinin yetersizliliği ve onarım personelinin başka işlere görevlendirilmemesi nedeniyle 14 Ağustos 1941’den itibaren yabancı gemilerin gemi onarım havuzlarına alınmaması tamir edilmemesi kararlaştırılmıştır.⁹⁰⁵

1 Aralık 1941’de Millî Müdafaa Vekâleti Deniz Teçhizat Şubesi Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve Başvekâlete gönderilen mânia ağı dökücü gemilerin tedariki ile ilgili gelişmelerin açıklandığı yazı şöyledir: *“1939 kredisyle İngiliz Hükûmeti tarafından Hükûmetimiz hesabına inşa ve teslimi taahhüt edilmiş bulunan gemiler meyanında Boğazları düşman denizaltı gemilerine karşı kapamağa mahsus ağır denizaltı mânia ağlarının denize atılması, harp zamanında açılıp kapanması ve icabında toplanıp karaya çıkarılması, tamir ve idamesi hizmetlerinde kullanılmak üzere 7 ağ gemisiyle bu gemiler yetiştirilinceye kadar bu hizmeti muvakkaten görmek üzere tadil edilmiş balıkçı gemilerinden (Trawler) 3 vasıtanın verilmesi kararlaştırılmıştı. Yine aynı kredi ile imal ve tesellümü İngiltere Hükûmeti tarafından taahhüt edilen ağların Hükûmetimize teslimi ve denize atılmaları anı gelince adı geçen gemilerle Trawler’lerin verilmiş bulunması da icap etmektedir. Harp şartları altında birçok müşkülâtla karşılaşmış bulunan İngiltere Hükûmeti gerek bu gemilerin gerek adı geçen ağların kararlaştırılan müddetler sonunda teslim edilmesi imkânsızlığı ile karşılaşmış olduğu cihetle bu gemilerden yalnız bir tanesi İngiliz Donanması Akdeniz Başkomutanlığı tarafından ancak İstanbul Boğazına ait mânia ağının*

⁹⁰⁴ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 04.09.1942, 1941-139, 39, 5.

⁹⁰⁵ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 14.08.1941, 1941-153, 2, 62.

gönderilmesini müteakip hizmete verilebilmiş ve bu suretle bu muntıkadaki işlere tahsisi gerekli 2 ağ gemisi ile Trowler yerine elde edilebilen tek gemiye, memleketimizde mevcut ve bu işleri imkân derecesinde görmeye yarar vasıtalarımız tamir ve ikmal edilerek de ilave edilmiş ise de İstanbul Boğazı ağlarının hizmeti bugüne kadar bu suretle ve büyük müşkülât (zorluklar) iktihamına (dayanmasına) rağmen matlup surette temin edilememiştir. Halen Mersin'e gelmiş İngiliz gemilerinden Çanakkale ve İzmir'e ait ağ malzemesi çıkarılmakta ve bu malzemenin işlenip ağ haline getirilmesini müteakip denize atılması mukarrer bulunmaktadır. Bu hizmetin ifası için yukarda arz olunan gemilerle Trowler'lerin verilmesine kati surette ihtiyaç vardır. Esasen yine İngiltere Admiraltısının mütehassısları tarafından tespit edilmiş olan bu 7 gemi ile 3 Trowler ki ceman 10 parça geminin faaliyetiyle temini kabil bir hizmetin bir tek gemi ile ifasına imkân bulunamayacağı bedihidir. Bu sebeple gemiler temin edilmediği takdirde ağlarımızın tesisine ve tesisten sonra devam eden mütemadi kontrol hizmetlerine ve fırtınalarla hırpalanan kısımlarının tamirine veya değiştirilmesi ve toplanıp yeni malzeme ile tebdili işlerine imkân bulunamayacağından işin ehemmiyet ve müstaceliyetine binaen Ankara'daki İngiltere Sefareti vasıtasıyla Akdeniz Başkomutanlığı ve Londra'daki Sefaretimiz yolu ile İngiltere Hükûmeti nezdinde şimdilik en az üç Trawler ile üç ağ gemisinin hemen verilmesini temin edecek teşebbüslerin yapılması hususuna emir ve müsaadelerini üstün saygılarımla arz ve rica ederim.”⁹⁰⁶ Başvekâlet 3 Aralık 1941'de çok acele ibareli olarak Hariciye Vekâletine bu yazıyı göndermiş ve incelenerek gereğinin yapılmasını ve sonucunun bildirilmesini istemiştir.

24 Aralık 1941 tarihli ve Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu imzalı Başvekâlete gönderilen yazı şöyledir: “1939 kredisi ile İngiliz Hükûmeti tarafından inşa ve teslimi taahhüt edilen 7 ağ gemisi ve bunlar yetiştirilinceye kadar verilmesi mukarrer üç Trowler'den şimdiye kadar ancak bir tek ağ gemisi verilmiş bulunduğu ve Çanakkale ve İzmir'e ait ağ malzemesi Mersin'e geldiğinden ve pek yakında ağların denize atılması kararlaştırılmış olduğundan üç Trowler ile üç ağ gemisinin temini zimmında İngiltere Sefareti nezdinde teşebbüsatta bulunulmuştu. İngiliz ordularının ihtiyaçlarına rağmen bu istenilen gemilerin teslimi için İngiliz alakadar makamları nezdinde teşebbüsatta bulunulduğu mamefih Mersin'e gelen ağların Çanakkale ve

⁹⁰⁶ BCA, 01.12.1941, 030.10.00.00.62.416.23.4-5.

İzmir'in müdafaasına ait İngiltere Sefaretinden bu hususta alınan karşılıklı bildirilmiştir."⁹⁰⁷ Bu yazışmalar, İngiltere'nin özellikle İzmir ve Çanakkale'nin savunma sistemlerine öncelik verdiğini, İngiliz savaş gemilerinin bu bölgelerde bulunma ihtimaline karşı kendi savunma ihtiyaçları doğrultusunda yapıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle yardımcı gemi sınıfına dâhil olan bu gemilerin savaş sırasında eksikliği Türkiye'nin savunmaya yönelik stratejisinin uygulanmasında sorun oluşturmuştur.

1939 yılında İngiltere'ye sipariş edilmiş olan Sultanhisar ve Demirhisar muhripleri İngiliz mürettebat tarafından 19 Şubat 1942'de İskenderun'a getirilmiştir.⁹⁰⁸ İngiltere'ye sipariş edilen dört denizaltıdan ikisi olan Oruçreis ve Muratreis denizaltı gemileri 26 Mart 1942'de İngiltere'den hareket ettiler ve Oruçreis İskenderun limanına 9 Mayıs 1942 günü, Muratreis'te 25 Mayıs 1942 günü gelmiştir. Ancak, Burakreis ve Uluçreis denizaltıları Türkiye'ye teslim edilmemiş savaş süresince İngiliz donanmasında görev yapmıştır.⁹⁰⁹ Denizaltıların akülerinin şarj edilmesi için İngiltere'de inşa edilen Işın gemisi de 1942 yılında tamamlandı ve Türkiye'ye teslimi 1943 yılında yapıldı.⁹¹⁰

6 Eylül 1942'de İngiltere'den satın alınan ve isimleri Mudanya, Silivri, Çardak, Darıca, Derince ve Mürefte (Tuzla) olan altı adet araba vapuru "*lüzum görüldükçe her şeye tercihan askerî nakliyata tahsis edilmek kaydıyla*" Münakalât Vekâletine devredilmiştir.⁹¹¹

15 Ekim 1943'te Millî Müdafaa Vekâleti Deniz Müsteşarlığı tarafından Fransız gemilerinin satın alma işlemleri ile ilgili gelişmeler şöyle açıklanmıştır: Erdek'te gözaltında bulunan Fransız gemileri 13 Ekim 1943'te Donanma Komutanlığınca İstanbul'a getirilmiş, gemiler Camialtı'nda hazırlanan uygun yerlere İstanbul Deniz Komutanlığınca demirlettirilmiştir. Millî Müdafaa Vekâleti adına satın alınan Djebel Sannin, Avocette, Jean Mic ve Massalia gemileri deniz teşkilatı kadrosuna alınmış ve bu gemiler için gerekli personel silahaltına çağırılmıştır.

⁹⁰⁷ BCA, 01.12.1941, 030.10.00.00.62.416.23.2.

⁹⁰⁸ Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması**, s. 86.

⁹⁰⁹ Raşit Metel, **Türk Denizaltıcılık Tarihi**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1960, s. 77-78.

⁹¹⁰ Hergüner, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği**, s. 273.

⁹¹¹ BCA, 06.10.1942, 030.10.00.00.170.183.3.

Genelkurmay Başkanlığınca bu gemilere Avocette –Durakreis, Djebel Sannin-R.1, Massalia-R.2, Jean Mic-R.3 isimleri verilmiştir.⁹¹²

13 Ocak 1942’de İtalya’da yapılan muhrip ve denizaltı gemilerinde mevcut olan ve İsviçre’de imal edilen iki santimetrelik orlikon uçaksavar topları için gerekli olan 20.000 bin adet tahrip tanesi ve 10.000 adet izli tahrip tanesi İsviçre’den pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁹¹³

3.2.7.3. Cephanelik ve Ağ Depo İnşaatları

29 Temmuz 1941’de İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı Yamanlar bölgesindeki mayınları hava taarruzlarına ve alçaktan uçuş yapan uçakların makineli ateşlerine karşı korunması “*sahra usulü*” çardak yapılması planlanmıştır.⁹¹⁴

Kıyı müstahkem mevki komutanlıklarında yapılan mayın depoları yanına ayrıca fûnye deposunun yapılmasına gerek olmadığı, aynı depo içinde sandıklarda saklanması kararlaştırılmıştır.⁹¹⁵ Çanakkale müstahkem mevki komutanlığı Nara’da yedi adet mayın deposu inşa edilmiştir.⁹¹⁶ Çanakkale ili Umurbey’de inşa edilen 40 adet seferi mayın deposunun kapıları için çelikten yapılmıştır.⁹¹⁷ Mayın depolarında meydana gelebilecek patlamadan dolayı diğer depoların etkilenmemesini sağlamak amacıyla depoların; 10’ar mayınlık depo 17,5-25 metre, 20’şer mayınlık depo 22-31 metre, 40’ar mayınlık depo 28-39 metre aralıkla inşa edilmesi planlanmıştır.⁹¹⁸

30 Haziran 1942’de İtalyanlar tarafından Ege adalarının (Arki-Leros, Pharmako, Gaidano, Kos-Karada) yarım mil açığından başlayan hatların Türkiye sahillerine doğru uzanan kısımlarının çift sıra olarak mayın dökülmüş, bu durum hazırlanan kroki ile tüm deniz birlikleri haberdar etmiştir.⁹¹⁹ Kıyı müstahkem mevki

⁹¹² Millî Müdafaa Vekâleti, Münakalat Vekâletince de satın alınan diğer Fransız gemilerine verilen isimlerin bildirilmesini ve gemilerin teslim alma işlerine öncelik verilmesi için Muhtelit Komisyonuna emir verilmesini istemiştir. **BCA**, 15.10.1943, 030.10.00.00.62.421.21.

⁹¹³ Bu malzemelerin tutarı 50.000 lirayı geçmiştir. **BCA**, 13.01.1942, 030.18.01.02.97.109.3.

⁹¹⁴ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 29.07.1941, 1940-138, 17, 55.

⁹¹⁵ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 11.08.1941, 1940-138, 10, 2.

⁹¹⁶ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 02.10.1942, 1940-165, 1, 9.

⁹¹⁷ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 02.10.1941, 1940-138, 7, 1.

⁹¹⁸ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 26.03.1942, 1940-165, 5, 2.

⁹¹⁹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 30.06.1942, 1938-106, 18, 3.

komutanlıkları bölgelerinde büyük çaplı mermi ve bombalara karşı korumalı Dinleme ve İhbar İstasyonlar inşa edilmiştir.⁹²⁰

3.2.7.4. Liman, İskele ve Tersanelerin Durumu ve İyileştirme Çalışmaları

Türkiye'nin gemi tamir ve inşa kapasitesinin belirlenmesi ve geliştirilmesi için yapılması gerekenleri yerinde incelemek amacıyla, 1941 yılı Eylül ayında bir İngiliz-Türk teknik heyeti Türkiye'deki askerî ve sivil tersaneleri ziyaret etmiştir. Heyet Gölcük'te 1927 yılında Fransızların yaptığı tesislerle ilgili olarak bu tersanenin Türk donanmasının bakımını yapacak kapasitede olmadığını ifade etmiştir. Gölcük tersanesinde hava taarruzlarına karşı yeterince savunma tertibatı bulunmadığı, Haliç'teki ve İstinye'deki Denizyolları tersanelerinin Gölcük tersanesine göre daha iyi teçhiz edildiği ve daha etkin çalıştığı ancak bu tersanelerin savaş gemilerinin bakım ve onarımında yetersiz kalacağını tespit etmiştir. Yapılan bu tespitlere göre heyet Gölcük tersanesinin geliştirilmesi için "*Harbour Work Company*" isimli Hollanda şirketi tarafından hazırlanan Gölcük tersane planını önemli bir fırsat olarak görmüş ve bu plandaki tesislere ilaveler yaparak hemen uygulanmaya başlanması için bir yıllık program önermiştir.⁹²¹

23 Şubat 1942'de Türkiye'de bulunan İngiliz uzmanların İskenderun ve Mersin Limanlarının hafif deniz kuvvetleri ile (denizüstü ve denizaltı) hava kuvvetlerinin taarruzlarına karşı savunması için İngiliz Bahriye Nezareti ve İngiliz Akdeniz Donanması Başkomutanlığınca yapılan planlar ile ilgili teklifler Genelkurmay Başkanlığınca "*prensip itibarıyla*" kabul edilmiştir. Ancak limanlardaki demir yerlerinin torpido silahına karşı korunması için tasarlan şıpkalar tek olduğu ve denizin dibine kadar inmediği, bu konunun önemli bir sakınca olarak görüldüğü ve şıpkaların mutlaka denizin dibine degecek şekilde konulması ve iki veya üç hat olarak düzenlenmesi düşünülmüş ve çözüm önerileri şu şekilde açıklanmıştır: Mersin'e tertip edilen şıpka, limanın doğal durumu nedeniyle amacına hizmet etmeyeceği, bu limana düşünülen şıpkaların İskenderun Limanına iki hat

⁹²⁰ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 21.11.1942, 1940-138, 6, 1.

⁹²¹ Tekeli ve İlkin, **age.**, s. 471.

şeklinde konulması, sonradan gelecek fazla malzeme ile Mersin Limanına şıpka düzenin kurulması; İngilizlerden daha fazla malzeme istenerek İskenderun Limanı şıpkasının iki hatta çıkarılması olarak planlanmıştır. İngilizler tarafından depo ve ağ pisti olarak teklif edilen arazinin acilen kamulaştırılması; Türkiye tarafından yapılması gereken personel iskân yerleri ile istasyon ve depo binalarının inşasına başlanması; ihbar kabloları ile idare istasyonlarının karargâhlara bağlanması için müstakil telefon hatlarının yapılması ve yolların iyileştirilmesi için gerekli işlemlere başlanması Genelkurmay Başkanlığınca Millî Müdafaa Vekâletinden istenmiştir.⁹²²

Türkiye limanlarının kapasitelerini artırmak için İngilizlerin vermesi gereken deniz araçları ile demiryolu ve liman malzemelerini gösteren liste EK-11'dedir. Bu tabloda İngilizlerin yoğunlukla Mersin ve İskenderun limanlarının kapasitesinin artırılmasına çalıştıkları görülmektedir. İzmir, Bandırma ve Susanoğlu limanlarının ihtiyaçları daha düşük miktarda tutulmuştur.

3.2.7.5. Türk Karasularına Gelen Yabancı Gemiler

15 Kasım 1941'de Sovyet-Alman savaşında Karadeniz'deki Rus limanlarının istilaya uğraması nedeniyle bu limanları terk eden Rus harp deniz kuvvetlerine ait küçük deniz araçlarının bazılarının yakıt sıkıntısı yüzünden Türkiye'deki limanlara geldikleri ve devletler hukuku kurallarına göre en yakın kendi limanlarına gidecek kadar yeterli yakıtı istedikleri ancak bu durumun az olan ve yerine konulamayan stokları azalttığı düşünülmüştür. Bu konuda birinci hal tarzının gelen deniz araçlarının ihtiyacı olan yağ ve yakıtın Türk limanlarındaki stoklardan karşılanması ki savaşın bugünkü gelişimi karşısında bunun mümkün olmayacağı; ikinci hal tarzı olarak deniz araçlarının ihtiyacı olan yağ ve yakıtın Rusya'dan getirilmesine onay verilmesi ki bu durumun Rusların Türk limanlarını kendilerine ikmal üssü olarak kullanması Türkiye'nin tarafsızlığını ihlal edecek bazı karışıklığa neden olacağından uygun görülmediği şeklindedir. Gelen Rus deniz araçları için bu hal tarzlarından birinin kabul edilmedikçe Türkiye'den yağ ve yakıt verilmesinin mümkün olmadığı Genelkurmay Başkanlığı tarafından değerlendirilmiş ve Başvekâlet, Millî Müdafaa

⁹²² ATASE Arşivi, İDH, 23.02.1942, 4-103-1.

ve Hariciye Vekâletlerine bildirilmiştir.⁹²³ Hariciye Vekâleti tarafından verilen cevapta 1907 tarihli Lahey sözleşmesinin 19'uncu maddesi gereği deniz araçlarına kendi memleketlerinin en yakın limanına gitmelerine yetecek miktarda yağ, yakıt ve erzak verilmesi gerektiğinin zorunluluk olduğu Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiştir.⁹²⁴

18 Kasım 1941'de Rus savaş gemileri ile askerî personel tarafından değil de mülki amirler tarafından temas kurulması Genelkurmay Başkanlığınca uygun görülmüştür.⁹²⁵ 28 Kasım 1941'de İstanbul Boğazına iltica edecek yabancı harp gemilerinin haber vererek ya da vermeden gelebileceği, boğaza girişine izin verilmeyerek Ereğli limanına gitmeleri tebliğ edilmesi, Ereğli limanında Zonguldak Deniz Mıntıka Komutanlığı başkanlığındaki heyet ile gemilerin silah ve topları gemiden dışarıya çıkarılarak sahilde muhafaza edilerek bu işlemler tamamlandıktan sonra boğaza girebileceği kararlaştırılmıştır.⁹²⁶ 23 Aralık 1942 günü Karadeniz'de bulunan Alman layterlerinden dört tanesinin Akdeniz'e çıktığı ve bu layterlerden birinde uçaksavar topu bulunduğunun öğrenildiği, Akdeniz'deki Alman gemi kaybını önlemek amacıyla Akdeniz'e çıktığı Türk makamlarınca tahmin edilmiştir.⁹²⁷

İngilizlerle yapılan görüşmede bir savaş halinde İngiliz Ortadoğu Kuvvetleri Başkomutanlığı ile Türk Orduları Başkomutanlığı arasındaki iletişim hatları konusu görüşülmüş ve telgraf iletişiminin zayıf olduğu görülmüştür. Ankara ile Mısır arasındaki telgraf hatları şöyledi: Ankara-İzmir-Çeşme-Sakız Adası-Girit Adası-İskenderiye; Ankara-İstanbul-Selanik-Sakız Adası-Şıra Adası-Girit Adası-İskenderiye'dir. Bu iletişim hatları zayıf olduğundan Ankara-İzmit-Kartal (İstanbul)-Sakız Adası hattının ilave olarak yapılması; İzmir-Çeşme-Sakız Adası hattının takviye edilmesi gerekli olduğu düşünülmüştür. Kartal ile Çanakkale arasında bir kablo mevcut olduğu bunun on altı yıldır kullanılmadığını İngilizler Türk Genelkurmayına bildirmiştir. Bu kablonun kontrolü ile çalışır durumda olup olmadığının tespit edilmesi istenmiş, bu konuda teknik yardım gerektiğinde İngiliz Ortadoğu Komutanlığının Atina'da bulunan muhabere teknik malzeme ve teçhizat

⁹²³ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 15.11.1941, 1941-139, 20, 19.

⁹²⁴ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 22.11.1941, 1941-139, 20, 18.

⁹²⁵ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 18.11.1941, 1941-139, 20, 14.

⁹²⁶ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 28.11.1941, 1941-139, 20, 29.

⁹²⁷ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 23.12.1942, 1938-106, 26, 9.

şefliğinden istenebileceğini İngilizlerinde Kızıldeniz’de kablo dökmekte olan gemilerini işleri tamamlanınca Türkiye’ye getirerek Çanakkale ile Sakız Adası arasına kablo döşeyebileceklerini ve Çeşme-Sakız Adası kablo hattını takviye edeceklerini bildirmiştir.⁹²⁸

3.2.7.6. Boğaz Geçiş Planları

28-30 Haziran 1942’de yapılan ve 1’inci Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay ve Donanma Komutanı Koramiral Şükrü Okan’ın idare ettiği Geçit 2/1942 tatbikatını Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz ve Ulaştırma Bakanı Cevdet Kerim İncedayı ile yöneticiler izlemişti. Tatbikata Deniz Nakliyat Komutanlığına bağlı olan araba vapurları, layterler ile Deniz Yolları ve Şirketi Hayriye ait küçük tonajlı tekneler ve römorkörler katılmıştı. Donanma Komutanlığına bağlı savaş gemileri deniz ulaştırması yapan gemilerin seyir güvenliklerini ve emniyetlerini sağlamıştı. Anadolu kıyılarındaki İzmit, Yalova, Gemlik, Bandırma, Erdek ve Karabiga iskelelerinden, Trakya kıyılarındaki Tekirdağ, Şarköy, Mürefte ve Gelibolu iskelelerine askerî birlik, malzeme ve lojistik ihtiyaçların nakledildiği geçit tatbikatı 28 Haziran 1942 günü saat 04.00’da başlamış, askerî birlik ve malzemelerin Trakya kıyılarına getirilmesi ile 30 Haziran 1942 günü saat 22.30’da tamamlanmıştı.⁹²⁹

17 Temmuz 1941’de Çanakkale ve Gelibolu’nun bir kısmında bulunan 2’nci Kolordunun bağlı birlikleri ile 4’üncü Tümenin yarım adaya ve Gelibolu bölgesinde bulunan 66 ve 69’uncu Tümenlerinden birisinin veya her ikisinin de yarım adadan Anadolu yakasına geçirilmesi için Deniz Askerî Nakliyat Komisyonu ile birlikte bir geçiş planı tespit edilmiş ve buna göre 2’nci Kolordu Komutanlığınca da bu iş ayrıntılı olarak planlanmıştır. Bu geçiş planında tespit edilen el iskelesi, kalas, ağaç,

⁹²⁸ ATASE Arşivi, İDH, 28.01.1941, 2-131-1.

⁹²⁹ Hergüner, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Denizciliği*, s. 259.

halat, demir manivela gibi geçiş malzemeleri de tedarik edilmiş ve çeşitli yerlerde depolanmıştır. Çanakkale'ye intikal eden 1'inci Kolordunun kısmen veya tamamen yarımada ve Gelibolu bölgesinde toplanmış bulunan birliklerinin geçiş planları hazırlanması gerekmiştir. Ayrıca 2'nci Kolordunun da kısmen veya tamamen Anadolu yakasına geçişlerinin yeniden düzenlenmesi, geçiş araçları ile iskelelerin durumlarının yeni oluşan duruma göre tespit edilmesi gerekmiştir. Bu konuda 1 ve 2'nci Kolordularla müşterek çalışarak yeni durum ve ihtiyaçlara uygun bir geçiş planı oluşturulmak üzere uzmanların bölgelere gönderilmesi 2'nci Ordu Müfettişliği tarafından Genelkurmay Başkanlığından talep edilmiştir.⁹³⁰

9 Ekim 1942'de Deniz nakliyat işlerinin Deniz Nakliyat Genel Komutanlığı tarafından yapılması kararlaştırılmıştır.⁹³¹ 11 Kasım 1942'de yükleme ve boşaltma işlemlerinin düzenlenmesi ve son günlerde yapılan faaliyetlerin uzun zaman aldığı değerlendirilmiş bunun önlenmesi için boşaltmanın dört saatte yüklemenin ise beş saate yapılması gerektiği konusunda Genelkurmay Başkanlığı tedbir alınmasını emretmiştir.⁹³² Tespit edilen aksaklıkların yapılan diğer geçiş tatbikatlarında uygulanıp uygulanmadığı tatbikat gözlemcileri tarafından izlenmiştir.

Almanya'nın SSCB'ye saldırmasından sonra SSCB Hükûmeti Türkiye ve Montrö Sözleşmesi hakkında hiçbir talebi bulunmadığını resmî olarak beyan etmiştir.⁹³³ 10 Ağustos 1941 tarihli SSCB ve İngiltere tarafından Türkiye'ye verilen notada; SSCB ve İngiltere Montrö Sözleşmesine sadık kaldıkları, Boğazlar konusunda hiçbir şekilde saldırı niyetinde olmadıkları, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet ettiklerini, Türk Hükûmetinin savaşa girmeme konusundaki isteğini onayladıkları ve Türkiye bir Avrupalı devlet tarafından taarruza uğradığı takdirde her türlü yardım ve destekte bulunacaklarını ifade etmişlerdir.⁹³⁴

3.2.7.7. Deniz Okullarında Eğitim

⁹³⁰ ATASE Arşivi, İDH, 17.07.1941, 9-062-1.

⁹³¹ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 14.08.1941, 1941-153, 2, 4.

⁹³² Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 19.11.1942, 1941-139, 39, 1.

⁹³³ Özdalga, age., s. 77.

⁹³⁴ Özdalga, age., s. 78-79.

Deniz Harp Okulundaki öğretim sistemi 26 Kasım 1942 tarihinde değiştirilmiş, güverte ve makine bölümünde birinci sınıf (Kıdemsiz Deniz Öğrencisi) öğrencilerin üç dönem halinde eğitim ve öğretime tabi tutularak 1 Mayıs–31 Temmuz arası okul gemisinde, 1 Eylül–30 Nisan arası Deniz Harp Okulunda, 1 Mayıs–31 Temmuz tekrar okul gemisinde, ikinci sınıf “*Kıdemli Deniz Öğrencisi*” öğrencileri iki dönem olarak 1 Eylül–30 Nisan Deniz Harp Okulunda, 1 Mayıs–31 Temmuz Harp Filosunda eğitim ve öğretim görmeleri esas alınmıştır.⁹³⁵

İngiltere Bahriye Nezaretinin daveti Türk Genelkurmay Başkanlığının uygun bulması ile 26 Temmuz–12 Ağustos 1941 tarihleri arasında Deniz Harp Okulu öğretmenlerinden bir kısmı ile üçüncü sınıf öğrencileri Suriye, Filistin ve Mısır’da İkinci Dünya Savaşı’nın isteklerine uygun olarak teçhiz edilmiş modern deniz üslerinin savunma tertibatlarını, üslerdeki kurmay hizmetlerini, üslerle sahil savunma hava kuvvetleri arasındaki işbirliğini yakından görmek ve incelemek amacıyla Trablusşam, Beyrut, Hayfa ve İskenderiye’deki deniz üslerini görmeye gitmiştir.⁹³⁶

17 Temmuz 1941’de 2’nci Ordu Müfettişliği tarafından Çanakkale ve Gelibolu bölgesinde bulunan 2’nci Kolordu Komutanlığı bağlı birlikleriyle, 4’üncü Tümen Komutanlığının yarım adaya ve Gelibolu bölgesindeki 66’ncı ve 69’uncu Tümenlerinden birinin veya her ikisinin de yarım adadan Anadolu yakasına geçirilmesi için Deniz Askerî Nakliyat Komisyonu ile birlikte bir boğaz geçiş planı hazırlanmıştı. Bu geçiş planında tespit edilen kalas, halat, demir manivela gibi malzemeler tedarik edilmiş ve depolanmıştı. Ayrıca Çanakkale’ye intikal eden 1’inci Kolordu Komutanlığının yarım adaya, Gelibolu bölgesinde toplanmış bulunan 2’nci Kolordu Komutanlığının Anadolu yakasına geçişlerini yeniden düzenlemek ve ayrıntılı plan hazırlanması için uzman personele ihtiyaç duyulduğu Genelkurmay Başkanlığına bildirilmişti.⁹³⁷

3.2.8. Hava Kuvvetleri

⁹³⁵ Çoker, *age.*, s. I-24.

⁹³⁶ İnceleme gezisi hakkında 62 sayfalık bir rapor mevcuttur. **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 1941-137, 4, 1-71.

⁹³⁷ **ATASE Arşivi**, İDH, 9-062-1.

İkinci Dünya Savaşı sırasında edinilen tecrübelerle göre taktik hava harekâtında bazı yenilikler meydana gelmiştir. Av uçaklarına keşif ve bombardıman görevleri verilerek bu uçakların çift maksatlı kullanılmasına başlanmıştır. Av uçaklarına fotoğraf makinesi takılması ile av uçakları av-keşif; kanat ve gövdeye bomba salar takılması ile de av uçaklarının av-bombardıman rolünde kullanılması sağlamıştır. Lysander tipi uçak bulunan birlikler Yeşilköy'de tabur haline getirilmiş, 1942 yılında Çorlu'daki 5'inci Uçak Alayı emrine verilmişti. Trakya sınırındaki birliklerin durumu kritik hale geldiği için Çorlu'daki 5'inci Uçak Alayı Bandırmaya intikal etmiştir. Türk ordusunun teşkilat yapısında her ordu emrine bir keşif uçak bölümü verilmesi zorunlu olduğundan bu amaçla Balıkesir, Çorlu ve Adana'da üç av-keşif bölümü kurulmuştur. Keşif bölüklerinin ordu konuş yerlerine göre; 1'inci Ordu emrinde Balıkesir'de 101'inci; 2'nci Ordu emrinde Balıkesir'de 102'nci; 3'üncü Ordu emrinde Erzurum'da teşkil edilmiş olan 103'üncü keşif bölümü Eskişehir'de görevlendirilmiştir. Keşif birlikleri, İngiliz uzmanlar tarafından kara-hava işbirliği esasına göre Hurrigan Mk-I uçakları ile harbe hazırlık eğitimlerine başlamıştır.⁹³⁸

3.2.8.1. Teşkilat Yapısı ve Birlik Yer Değiştirmeleri

1'inci Tayyare Alayına, 1941 yılında Heinkel uçakları yerine IX Martin uçak taburunun katılmasıyla bir tabur Battle uçakları ve bir taburda Martin uçaklarından teşkil edilmiştir. Uçak bakım ve onarım teşkilatını incelemek ve iyileştirmek için İngiltere Hükûmetinin teklifi ve Genelkurmay Başkanlığının uygun bulması ile İngiliz Hava Mühendis Yarbay William Leigh Houlbrook 9 Kasım 1941'de Türkiye'ye gelerek Hava Müsteşarlığında altı ay süreyle görev yapmıştır.⁹³⁹

Millî Savunma Bakanlığı Hava Müsteşarlığına bağlı Hava İnşaat ve Meydan Şubesi Müsteşarlık emrinde 9'uncu Şube olarak 21 Ocak 1942'de yeniden tesis edilmiştir.⁹⁴⁰

⁹³⁸ Kaymaklı, **age.**, Cilt:3, s. 171.

⁹³⁹ **BCA**, 06.06.1942, 030.10.143.22.7.

⁹⁴⁰ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 171.

Kütahya’da bulunan 4’üncü Uçak Alayının Ankara’nın doğusuna intikal etmesi kararlaştırılmış ve 26 Temmuz 1942’de Kütahya’dan önce Eskişehir’e daha sonra Eskişehir’den Merzifon’a intikal etmiştir. 4’üncü Uçak Alayının bir taburu PZL, diğeri Hawk ve Morane uçakları ile teçhiz edilmiştir. 2’nci Uçak Alayının Vulte uçakları ile teçhiz edilmiş bir taburu Arifiye, diğeri taburu da Pamukova hava meydanlarına 28 Ağustos 1942’de intikal etmiş, 10 Aralık 1942’de tekrar Kütahya’ya dönmüştür. İzmir’de bulunan 3’üncü Uçak Alayı Akhisar’a intikal etmiştir.⁹⁴¹ Etmesgut’ta 20 Temmuz 1942’de Uçak Sanayi Taburu kurulmuştur.⁹⁴²

14 Ağustos 1942’de Genelkurmay Başkanlığı teşkilatında bulunan Hava Müşavirliği, Hava Harekât Yar Başkanlığına çevrilmiştir.⁹⁴³ 1942 yılında Tugay Kuruluşuna yeniden teşkil edilen 103’üncü Av-keşif grubu eklenmiştir. Lojistik desteğini sağlamak amacıyla merkezi Eskişehir’de bulunan 1’inci Hava Mıntıka Depo Amirliği Hava Tugayı emrine verilmiştir.⁹⁴⁴

3.2.8.2. Uçak ve Malzeme Temini

8 Temmuz 1941’de İngiltere’de yayımlanan “*İlustrated London News*” dergisinde Türk yöneticileri, havacılık ve Türk kadının özgürlük ve serbestisi hakkında haber yer almıştır. “*Türkiye’nin yılmaz liderleri*” başlığı altında İsmet İnönü, Başvekil ve Hariciye Vekili hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Türk hava kuvvetleri ve Türk havacılığından övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Türk hava kuvvetlerinin süratle geliştirildiği, çeşitli yabancı marka uçakları kullanıldığı, İngiliz yapımı Blenheim, Polonya yapımı P.Z.L. bombardıman uçakları, Alman Heinkel ve Amerikan Martin ve Vultue hafif bombardıman uçaklarının envantere bulunduğu belirtilmiştir. Daha önce İngiltere tarafından Polonya’ya gönderilen ancak Polonya’nın işgal edilmesi nedeniyle gönderilemeyen çok sayıda uçağın da Türkiye’de bulunduğu ifade edilmiştir. Hava Kuvvetlerinin Genelkurmay Başkanlığının emrinde olduğu ve idari bakımdan da Millî Müdafaa Vekâletine bağlı

⁹⁴¹ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 172.

⁹⁴² Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 176.

⁹⁴³ Hün, **age.**, s. 112.

⁹⁴⁴ **Türk Hava Kuvvetleri Birlik ve Müesseselerinin Tarihçesi**, s. 15.

olduğu Millî Müdafaa Vekâletinde bir Hava Müsteşarlığı bulunduğundan söz edilmiştir. Türkiye'nin hava ulaştırması yönünden şehir ve kasabaların arasındaki mesafelerin uzun olması, her noktaya demiryolu inşasının zor ve masraflı olduğu, arazi bakımından da Türkiye'de hava üsleri kurulmasının uygun olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca Türk Hava Kurumu ve bünyesinde kurulan Türk kuşu ile hava tehlikesine karşı korunma birimlerinden ayrıntılı olarak söz edilmiştir.⁹⁴⁵

16 Haziran 1942'de Hava Kuvvetleri birliklerinin bomba eksikliklerinin tamamlanması için 20.000 adet 10 kilogramlık ve 5.000 adet 50 kilogramlık tek tip bomba gizli pazarlıkla satın alınmıştır.⁹⁴⁶

1 Ağustos 1942'de Hava Kuvvetleri birliklerinde bulunan uçak, motor ve ulaşım araçlarının onarımı ve yedek parçalarının imali işleri İstanbul'da (Beşiktaş ve Yeşilköy) Nuri Demirağ tarafından kurulan uçak fabrikasında pazarlıkla yaptırılması kararlaştırılmıştır.⁹⁴⁷ 250 ve 500 librelük uçak bombalarının askı tertibatı İstanbul'daki Şakir Zümre Fabrikasında yaptırılmıştır.⁹⁴⁸ İsviçre'ye 20 milimetrelük orlikon marka uçaksavar toplarına ait 50.000 adet zırh delici, 25.000 adet yangın ve 25.000 adet tahrip mermisi sipariş edilmiş ancak İsviçre hükûmeti bu top mermilerinin imalatında kullanmak üzere Türkiye'den ücreti karşılığında 26.160 kilogram "rafine bakır" istemiştir.⁹⁴⁹ İngiltere'den üç adet Blenheim ve Amerika'dan 24/P-40 Kitty Hawk uçakları alınmıştır.⁹⁵⁰

Savaş döneminde uçak fabrikası kurma girişimleri olmuştur. Millî Müdafaa Vekâletince bu konu Başvekâlete şöyle bildirilmiştir: Türkiye'de Bristol fabrikası ile kurulması düşünülen savaş uçak motor fabrikasının faaliyetlerinin durma noktasına geldiği, fabrikanın imalat tezgâhlarının Amerika'dan teminin düşünüldüğü ancak Amerika'nın yoğun olması nedeniyle karşılayamayacağı, Bristol uçak fabrikasının Türkiye'de yapacağı faaliyetin İngiltere'nin üretimi üzerinde nasıl bir etki yaratacağının dikkate alınmasının önemli olduğu ifade edilmiş, 19 Eylül 1941

⁹⁴⁵ **Yeni Sabah**, 08.07.1941.

⁹⁴⁶ **BCA**, 16.06.1942, 030.18.01.02.98.52.10.

⁹⁴⁷ **BCA**, 01.08.1942, 030.18.01.02.99.67.13.

⁹⁴⁸ **BCA**, 11.08.1942, 030.18.01.02.99.72.10.

⁹⁴⁹ Rafine bakır 100 kilogramı 165 İsviçre frangı üzerinden İsviçre'ye ihraç edilmiştir. **BCA**, 21.05.1942, 030.18.01.02.98.42.12.

⁹⁵⁰ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 183.

tarihinde Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Amerika ile uçak fabrikasının kurulması için girişimde bulunulmuştur.⁹⁵¹

Millî Müdafaa Vekâletinin Türk Hava Kurumunun açacağı uçak fabrikası hakkındaki düşüncesi de şöyledir; Türk Hava Kurumu tarafından Türkiye’de kurulacak Uçak Motor Fabrikası’nda imal edilecek motorların⁹⁵² eğitim uçaklarında kullanılabileceği, savaş uçaklarında kullanılmasının mümkün olmadığı, fabrikanın aynı zamanda savaş uçağı motorlarını imal edecek edebilecek kapasiteye çıkarılmasının bu günkü şartlarda kolay olmayacağı, fabrikanın savaş uçak fabrikasından daha kısa sürede kurulabileceği ve savaş uçak motorlarının yenileştirme ve onarım işleri ile bazı yedek parçalarını yapabileceği, Millî Müdafaa Vekâleti tarafından yapımı düşünülen hava kuvvetleri için gerekli savaş uçak motor fabrikası için Amerika’da yapılan girişimlerden henüz sonuç alınamadıysa da fabrikanın kurulması için girişimlere devam edilmesinin zorunlu olduğu bildirilmiştir.⁹⁵³

3.2.8.3. Enterne Edilen ve İltica Eden Uçaklar

1941 ve 1942 yıllarında çeşitli devletlere ait uçaklar Türkiye topraklarına acil iniş yapmış ve uçak ve personeli enterne edilmiştir. Ardahan ve Borçka bölgesinde üç Rus paraşütçüsü yakalanmış ve Hasankale civarına da Rus uçağı mecburi iniş yapmış⁹⁵⁴ ve bu personel Yozgat’a gönderilmiştir.⁹⁵⁵

⁹⁵¹ BCA, 19.09.1941, 030.10.61.412.31.1.

⁹⁵² Türk Hava Kurumu Başkanı ve Erzurum Milletvekili B.Şükrü Koçak İngiltere’deki havacılık teşkilleri ve fabrikalarında yaptığı görüşmeler ile ilgili verdiği bilgi şöyledir: “Türk Hava Kurumunun Ankara’da inşa edeceği motor fabrikasına ait mukaveleyi 16 Şubatta Londra’da imzaladım. Fabrika 10 ay sonra teslim edilecektir. Yılda 200 motor çıkaracak olan bu fabrikada vazife alacak 2 mühendisimizle 6 ustabaşımız yakında staj görmek üzere İngiltere’ye gönderilecektir.” bk. Abidin Daver, “Türkiye’de İlk Motor, Hem de Uçak Motoru Fabrikasını Kurmak Şerefi Türk Hava Kurumuna Nasib Oluyor”, **Havacılık ve Spor**, Sayı: 353, (Mart 1945), s. 5.

⁹⁵³ BCA, 01.12.1941, 030.10.61.409.24.1.

⁹⁵⁴ Rus paraşütçülerinin üzerinden 15 bin Ruble para ve iki adet telsiz, uçağın pilotunun üzerin ise 13 bin Ruble para çıkmıştır. **ATASE Arşivi**, İDH, 11.07.1942, 1-022-1

⁹⁵⁵ **ATASE Arşivi**, İDH, 11.07.1942, 1-022-3.

17 Ağustos 1941 günü Fethiye'nin Kestep nahiyesi yakınlarına Alman Junkers 88 bombardıman uçağı uçuş ekibiyle birlikte mecburi iniş yapmış uçağı bırakarak daha sonra uçuş ekibi Kalkan'a gitmiştir.⁹⁵⁶

1941 yılında altısı İtalyan, beşi Alman, dördü Fransız, ikisi Rus ve biri İngiliz olmak üzere toplam 18 uçak yurdumuzun çeşitli yerlerine iniş yapmıştır. Bunun sonucu 22 Alman, 11 Fransız, 8'i Rus olmak üzere 63 muharip havacı enterne edilmiştir. Biri Alman, yedisi İngiliz sekiz kişi ölmüş, iki İtalyan uçağının enkazı bulunmuş, mürettebatına ne olduğu anlaşılamamıştır.⁹⁵⁷

13 Haziran 1942'de Ankara ve Arifiye yakınlarına mecburi iniş yapan Amerikan uçaklarının 28 kişilik uçuş ekibinin Ankara'da gözaltına alınması, iki gün içerisinde yer hazırlanması, bu süre içinde yedek subay okulunda enterne edilmeleri, hiç kimse ile temasa geçmemeleri, dil bilen subay veya yedek öğrenci verilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁵⁸

1942 yılında dokuzu Alman, biri Rus, biri İngiliz, dördü Amerikan⁹⁵⁹ ve ikisi Yugoslav olmak üzere 14 uçak yurdumuza inmiştir. 25 Alman, bir Rus, bir İngiliz, yedi Amerikalı olmak üzere 34 havacı personel enterne edilmiştir. Bir Alman bombardıman uçağının uçuş ekibi denizde kaybolmuş, diğer bir Alman uçağının ekibi kaçırılmıştır.⁹⁶⁰

16 Aralık 1942'de Türkiye'de muhtelif yerlere mecburi iniş yaparak Ankara'da gözaltına alınan muharip yabancı havacı personelin yerleşimindeki zorluklar ve Ankara'nın başkent olmasından kaynaklanan güvenlik sıkıntıları nedeniyle daha uygun olan Malatya'da bir kamp tesis edilerek nakledilmeleri hususunda Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Müdafaa Vekâleti mutabık kalarak Hariciye Vekâletinin görüşü sorulmuş, son günlerde firar olayları, kendi

⁹⁵⁶ BCA, 13.08.1941, 030.10.150.100.8.

⁹⁵⁷ Kaymaklı, *age.*, Cilt: 3, s. 149.

⁹⁵⁸ BCA, 13.06.1942, 030.10.55.367.7.

⁹⁵⁹ Genelkurmay Başkanlığı dört tane Liberatör tipi uçağın zorunlu iniş yaptığını, üçünün Ankara'da, birinin Arifiye'de olduğunu saptamıştır. bk. Cüneyt Arcayürek, *Şeytan Üçgeninde Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 177.

⁹⁶⁰ Kaymaklı, *age.*, Cilt: 3, s. 183-184.

elçiliklerinden yardım gördükleri şüphesi olduğundan Malatya'ya kamp kurulmasına Başvekâletten müsaade edilmesi istenmiştir.⁹⁶¹

24 Ocak 1943'te bir Alman av uçağı Ümraniye civarına mecburi iniş yapmış, pilot sağ ve uçak sağlam olduğu bilgisi Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Başvekâlete bildirilmiştir.⁹⁶²

3.2.8.4. Hava Meydanları İnşaatı ve İkmal Faaliyetleri

Hava Meydanlarının bombardıman uçaklarına karşı korunması için alınan tedbirler: Uçakların buldukları meydanların düşmana belli edilmemesi; hava meydanlarında bulunan uçakların toplu bulundurulmayıp, meydan etrafına dağıtılması; hava meydanlarının düşman uçaklarına karşı koruyacak şekilde güçlü uçaksavar silahları ile savunulması; hava meydanlarının himayesi için av uçakları tahsis edilmesi; sahte hava meydanları yapılarak düşmanın bombardıman uçaklarını boş meydan üzerine çekilmesi; birden fazla hava meydanı kullanılması; yedek hava meydanları kullanılması; hava meydanlarındaki hangarların araziye dağıtılması; uçak hangarlarını en etkili bombalara karşı tahrip edilmeyecek şekilde emniyetli yapılması şeklindedir. Özellikle yer altı hangarları sayesinde uçaklar tahrip edilmekten kurtarılması amaçlanmıştır. Türkiye'nin arazi yapısının genellikle engebeli olması nedeniyle yer altı hangarlarının inşasının daha az masraflı olacağı öngörülmüştür.⁹⁶³

29 Haziran 1942'de İngilizler tarafından Türkiye'de inşa edilen hava meydanlarında çalışan İngiliz teknisyenlerin bir kısmı İngiliz Hükûmeti tarafından görülen lüzum üzerine Mısır'a bir kişide Braiwaite Şirketine geri gönderilmiştir.⁹⁶⁴

12 Temmuz 1942'de Çakmak ve Ulukışla'da Türk ordusu adına İngilizler tarafından tesis edilmesi düşünülen üs bölgesindeki tamir atölyeleri ve depo sahalarının keşifleri; üs bölgesinin genel keşfi Mr. Brown tarafından; meydan ve

⁹⁶¹ BCA, 16.12.1942, 030.10.55.367.16.

⁹⁶² BCA, 26.01.1943, 030.10.59.402.1.

⁹⁶³ Orhan Türkkan, "Yeraltı Hangarları", *Askerî Hava Mecmuası*, Yıl: 19, Sayı: 134, (I. Kanun 1941), s. 17-40.

⁹⁶⁴ BCA, 29.06.1942, 030.10.00.00.143.22.8.

depo yerlerinin keşfi meydan keşif heyeti tarafından; tesis edilecek depolar için demiryolu keşfi Mr. Marchhank tarafından yapılması için görevlendirilmiştir. Ulukışla bölgesine tesis edilecek tamirhaneler için Yüksek Başvekâletin 20 Mart 1942 tarihli yazısında *“Bu kabil işlerde şimdiye kadar müttehaz usule tevfikan bu tamirhanelerin de Türkiye Hükûmeti namına yapılmasını muvafik olacağı”* bildirilmiş ve yine Yüksek Başvekâletin 26 Mart 1942 gün ve 6-979/2492 sayılı yazısı ile de *“Ulukışla bölgesinde evvelce kararlaştırılan yerlerde ordumuz namına yapılacak inşaat ve tesisatta çalışmak ve inşaatın hitamını müteakip kaçının istihdam edileceği hakkında yeniden bir karar almak üzere 22 sivil İngiliz mütehassısının memlekete gelmesine ve yapılacak inşaatın tarzı icrası ve şartları hakkında Millî Müdafaa Vekâleti ile iş birliği yapmalarına müsaade verildiği”* bildirilmiştir. Ulukışla bölgesinde Türk ordusu adına yapılacak inşaatla çalışmak üzere gelecek 22 uzman personelin 20 kişinin isimleri Hariciye Vekâleti tarafından Millî Müdafaa Vekâletine bildirilmiştir. Bu personelin çalışma belgelerinin hazırlanmasına izin verilmesi talep edilmiştir. İngilizlerin kamulaştırılmasını Millî Müdafaa Vekâletinden istedikleri depo ve tamir atölye sahaları hakkında Genelkurmay Başkanlığının değerlendirmesi ise şu şekildedir: Ulukışla'nın batısında tesisini teklif ettikleri hava malzeme depo sahası ile petrol ve yağlama yağı depo sahası⁹⁶⁵ Kayseri-Ulukışla ve Konya-Ulukışla demiryollarının buluşma noktasındadır. Toros geçitlerinin başlangıcında olan bu mevkide yapılacak taarruzda demiryolu kavşak noktasının ve depoların aynı zamanda etkileneceği değerlendirilmiş ve sakıncalı olduğu kabul edilmiştir. Bu sahalardan yağlama yağı ve petrol depoları sahasının hat bölgesinden 2 kilometre kadar güney batı bölgesinde de uygun olan sahaya intikal ettirilmesi veya civarına tünel şeklinde inşasının mümkün olacak sahada yapılması faydalı görülmüştür. Keşif ve tespiti yapılan esas arazi 11.120.000 metrekaredir. Bu yeterli gelmediği takdirde ilave edilmesi mümkün olarak bildirdikleri 14.700.000 metrekare arazi toplam 25.820.000 metrekare arazinin kamulaştırma yapıldıkça inşaatın hemen başlaması uygun görülmüştür. Bu inşaatın ileride Türk ordusuna yarayacak bir şekilde ve her bakımdan tam olarak inşa edilmelerini temin için de inşaatın özel planlarla tespit edilmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir.⁹⁶⁶

⁹⁶⁵ ATASE Arşivi, İDH, 4-140-2.

⁹⁶⁶ ATASE Arşivi, İDH, 4-140-3.

3.2.8.5. Türkiye Hava Sahasına Giren Yabancı Uçakların Faaliyetleri

12 Kasım 1943'te İstanköy istikametinden gelen kimliği belirlenemeyen bir uçak tarafından Muğla ili Datça ilçesi Karaköy civarına bomba atılmıştır. Bombanın verdiği zararlara ait ayrıntılı tutanak ve düştüğü yeri gösteren kroki hazırlanmıştır.⁹⁶⁷

25 Temmuz 1941 günü saat 08.45'te İskenderun limanından kahve ve Millî Müdafaa Vekâletine ait şamandıra yükü ile İstanbul'a hareket eden Türk bayraklı İstikbal vapuruna Adrasan civarında uçaklar tarafından yapılan saldırı hakkında gemi kaptanının vermiş olduğu ifadesi şöyledir; Adrasan limanına 16 mil mesafede üç motorlu bombardıman uçağı pike hucumu yaparak iskele tarafına 6 metre kadar yakın dört bomba atmıştır. Aynı uçak defalarca gemiyi makineli tüfek ateşi ile durdurmak istemiş başarılı olamayınca Kıbrıs istikametine dönmüştür. Saat 09.45'te aynı tip iki bombardıman uçağı gemi üzerinden uçarak bir tanesi pupadan gelerek üç bomba atmış, bombalar sancak tarafından 6 ve 7 metre uzaklığa düşmüş, uçak pruvaya geçerek makineli tüfek ateşi açmıştır. Uçakların bombardımanı sırasında gemi korunmak için gerekli manevraları yapmıştır. Adrasan limanına demirledikten sonra uçaklardan birisi geminin üzerinde uçuş yaptığı sırada sahil muhafaza ve jandarmalar tarafından İngiliz işareti taşıdığı görülmüş, uçağın Kıbrıs yönüne gittiği tespit edilmiştir. 28 Temmuz 1941 günü saat 10.45'te gemi Adrasan'dan hareket edip Meis Adası yakınlarındaki kayacıklar arasından geçtiği sırada yine İngiliz işareti taşıyan bombardıman uçağı gelerek gemiye makineli tüfek ile ateş açmış, ayrıca Meis adasından uçağa yoğun ateş açılmış, daha sonra gemi Kaş limanında

⁹⁶⁷ Datça Kazası Kaymakamı, Kaza İdare Heyeti Üyesi, Datça Belediye Başkanı ve Çiftçi Mallarını Koruma Başkanı tarafından hazırlanan tutanak şöyledir: "12.11.1943 Cuma günü saat 23.15'te İstanköy'den Rodos istikametinden seyreden ve kazamızın Karaköy'ü şarkına bomba atan hüviyeti meçhul tayyarenin yaptığı hasarı tespiti memur olan heyetimiz kaza kaymakamı Ertuğrul Süer'in başkanlığında vaka mahaline gidilerek bombanın Reşadiye- Körmen ve Karaköy-Körmen yolu iltisakının 120 metre garbinde ve Karaköy Körmen yolunun beş metre sağına düştüğünü ve orada ikibuçuk metre derinliğinde ve dört metre genişliğinde bir çukur açarak parçalarının nısıf kuru vasatı ikiyüz metre olan bir saha içinde intisar ettiğini, intisar sahası içinde köy ve şahsiyeti maneviyesine ait üç palamut, iki harup, altı zeytin ağacını tamamen tahrip ettiğini ve keza köy şahsiyeti maneviyesine ait onbeş zeytin ağacı ile bir harmut ve bir servi ağacını zararlı şekilde yaraladığını ve keza Hasan Yılmaz'a ait bir bademle bir incir ağacını da aynı surette yaraladığını ve Hasan Yılmaz'ın bahçe evinin yola müteveccih cephesinin sarsıntı dolayısıyla birbuçuk metre uzunluğunda ince çatlaklarla zedelendiğini müşahade etmiştir." Zarar toplam 1.085 lira olarak tespit edilmiştir. **BCA**, 12.11.1943, 030.10.00.00.101.652.30.

demirlemiştir. Gemi İstanbul'a Türkiye karasuları içerisinde sahile yakın vaziyette seyrederek ulaşmıştır.⁹⁶⁸

19 Temmuz 1941 tarihinde saat Enez'in Kışlalar önünde sınır koruma takım erleri tarafından bir Alman keşif uçağı denize düşürülmüş, Enezi Yenice ve Sultan köylerinden alınan yirmi çift öküz, iki çift manda kullanılarak 28 Temmuz 1941 günü saat 14.00'da sahile çıkarılmıştır. Uçak içerisinde tanınmaz halde bir ceset, iki adet ağır makineli, bir adet hafif makineli tüfek, bir adet tenvir (aydınlatma) tabancası, dört adet sandık içerisinde tenvir fişegi, iki adet sis bombası, üç adet film, bir çanta içinde Gelibolu, Keşan, Enez ve İpsala bölgelerine ait harita paftaları çıkarılmıştır.⁹⁶⁹ Bu olay Dâhiliye Vekâleti tarafından Başvekâlete ve Hariciye Vekâletine bildirilmiştir.

3 Nisan 1942'de İngiliz Elçiliğinin Hükûmetinden aldığı bilgi ve talimata atfen 14-15 Mart 1942 gecesi Milas'ın bombardıman edilmesi olayında İngiliz uçaklarının sorumlu oldukları, uçakların karanlık ve kötü hava şartları yüzünden yanlışlıkla bu olaya sebebiyet verdikleri, İngiliz Hükûmetinin bu hatadan dolayı üzüntü duydukları ve meydana gelen zararı telafi etmeyi arzu ettikleri, böyle bir olayın bir daha olmasını önlemek amacıyla tedbir aldıkları Hariciye Vekâletine bildirilmiştir.⁹⁷⁰

3.2.8.6. Hava Savunma Faaliyetleri

İngiliz Askerî Ataşeliğinin 6 Nisan 1942 tarihli Mersin ve İskenderun limanlarının hava savunmasını sağlayacak ilk parti getirmeye teklif ettikleri 9,4 santimetrelik uçaksavar toplarının gelmesi, yerleştirilmesi ve keşifleri hakkındaki yazısına karşılık Genelkurmay Başkanlığı 14 Nisan 1942 tarihli yazı ile şu şekilde değişiklik yapılmasını istemiştir. Topların gerektiğinde yer değiştirmesi hakkında Britanya Genelkurmayının muvafakati alınması kaydı ve şartının; uzun zamana ihtiyaç göstereceği nedeniyle acil durumlarına uygulanmasının mümkün olmadığı

⁹⁶⁸ BCA, 05.06.1941, 030.10.51.333.31.2.

⁹⁶⁹ BCA, 29.08.1941, 030.10.51.333.33

⁹⁷⁰ BCA, 03.04.1942, 030.10.235.587.13.

bunu önlemek için “*Türk Genelkurmayı ancak müstacel (acil) hallerde bu topların yerini değiştirmeye yetkilidir. Bu değiştirme keyfiyeti derhal Britanya Genelkurmayına da bildirilir.*” Ayrıca bu silahların mahiyetini gizlemek için de “*Toplar Millî Müdafaa Vekâleti namına gönderilir ve bu vekâlete satılmış gibi gösterilerek gerekli diğer işleri yapılır.*” şeklinde ilave yapılması gerekli görülmüştür.⁹⁷¹ Son olarak İngilizler tarafından İskenderun, Mersin, Susanoğlu ve Taşucu limanları bölgesinde yapılan uçaksavar keşifleri sonucunun Genelkurmay Başkanlığına bildirilmesi İngiltere Askerî Ataşesinden resmî olarak istenmiştir.⁹⁷²

21 Mayıs 1942’de Genelkurmay Başkanlığı tarafından Millî Müdafaa ve Hariciye Vekâletlerine 48 adet uçaksavar topu hakkında yazı gönderilmiştir. Buna göre; İngilizlerin Mersin ve İskenderun Limanlarının hava savunmasını sağlamak amacıyla ilk parti olarak gönderecekleri 16 adet 9,4 santimetrelik çakılı uçaksavar topunun Hariciye Vekâletinin uygun gördüğü şekilde Türk ordusu adına teslim alınması ve işlemlerinin yerine getirilmesi istenmiştir. İngiltere askerî ataşeliğinin ikinci parti olarak getirmeyi teklif ettiği İskenderun’a 8 adet, Adana’ya 8 adet, Ulukışla’ya 16 adet ve toplam 32 adet 9,4 santimetrelik uçaksavar topunun da aynı şartlarda alınması gerekli görülmüştür. Gelecek topların teşkilatının yapılması, İngiltere askerî ataşeliği tarafından teklif edilen mevzilendirme hususu da Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılacak inceleme sonucuna göre karar verileceği bildirilmiştir. İki parti halinde gelecek 48 adet topun daha önce Türk ordusuna verilmesi kararlaştırılan malzemedan ayrı olması gerektiği belirtilmiştir.⁹⁷³

Genelkurmay Başkanlığı İngilizler tarafından gönderilmesi gereken uçaksavar toplarının iki farklı amaç için istendiğini açıklama gereği duymuştur. Birincisi General Kazım Orbay heyeti ve Millî Müdafaa Vekâletince yapılan anlaşmalar gereği İngilizler tarafından Türk ordusuna verilmesi gereken silah ve malzeme ihtiyacı kapsamında gelecek olanlar ki henüz tamamen gelmemiştir. İkincisi Genelkurmay Başkanlığının 21 Mayıs 1942 tarihli yazısında konu edilen uçaksavar topları ise; bir savaş halinde Türkiye’ye gelecek İngiliz yardım kuvvetlerinin İskenderun, Mersin, Adana ve Ulukışla bölgelerindeki tesislerin ilk

⁹⁷¹ ATASE Arşivi, İDH, 14.04.1942, 2-027-1

⁹⁷² ATASE Arşivi, 20.04.1942, 2-012-1.

⁹⁷³ ATASE Arşivi, İDH, 21.05.1942, 2-024-1.

safhada korunmalarını sağlamak için Türkiye'ye getirilmesi özellikle İngilizler tarafından teklif edilmiş olan silahlardır. Bunun yanında bu topların Türk ordusunun savaş gücünü sağlayacak olan ve henüz tamamlanmamış bulunan toplarla karıştırılmaması ve bu bölümdeki ordu ihtiyaçları listesinin söndürülmesine sebep olmaması konusunun dikkate alınması istenmiştir.⁹⁷⁴

24 Mayıs 1943'te Türkiye'nin savaşa girmesi halinde yardıma gelecek İngiltere'ye ait iki ağır ve üç hafif uçaksavar topçu alaylarının konuşlanacağı bölgeler Genelkurmay Başkanlığınca yeniden düzenlenmiştir. Ağır uçaksavar topçu alayı sekiz top bulunmasına göre planlama aşağıdaki şekilde yapılmıştır.⁹⁷⁵

Tahsis Edildiği Bölge	Ağır Uçaksavar Top	Hafif Uçaksavar Top
İstanbul Boğazı	16	24
Çanakkale Boğazı	16	24
İzmit-Derbent	8	24
Doğançay-Karaköy	-	24
Eskişehir	8	12
Toplam	48	108

1943 yılında Adana listesi ile Türkiye 9,4'lük 423 adet ve 40 milimetrelik 978 adet top istemiştir. Verilen top 220 adet ağır toptur. Topçu silahlarına ait liste EK-12'dedir.⁹⁷⁶ İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Çatalca savunma hattı, Gölcük, Geyve-Eskişehir demiryolu hattı, Zonguldak, Karabük, Kırıkkale, Yozgat, Ankara, Afyon, İzmir müstahkem mevki, Mersin, Adana ve hava birliklerinin hava savunması için ağırlıklı olarak topçu silahları istenmiştir. İstenen miktara göre oldukça az sayıda topçu silahı Türkiye'ye verilmiştir.

Hava birliklerinin kendi meydanlarında ve seferi meydanlarında dağılmaları, tesis ve uçakların kamuflelerine ve gizlenmelerine önem verilmiştir. Öncelikle batı meydanlarının park yerlerine, etrafı taş duvarlar örülerek ve arka tarafları toprakla

⁹⁷⁴ ATASE Arşivi, İDH, 30.05.1942,1-083-1.

⁹⁷⁵ ATASE Arşivi, İDH, 24.05.1943, 1-076-1.

⁹⁷⁶ ATASE Arşivi, İDH, 2-015-4.

takviye edilerek refüjler inşa edilmiştir. Birliklerde izinler kaldırılmış, personelin çoğunluğu meydanlarda yatıyordu. Her bölükten bir ekip her an kalkışa hazır bulunan uçak civarında nöbet tutuyordu. Pilotlar verilen hazırlık durumuna göre bina içinde, kanat altında ve pilot mahallinde nöbete katılıyordu.⁹⁷⁷

22 Kasım 1942'de Hava Alaylarının emrine uçaksavar bataryası verilmiştir.⁹⁷⁸ Uçaksavar birliklerine düşman uçağı görüldüğünde ateş et emri verilmişti. Uçak tanıma yeteneğı az olan uçaksavar personeli Türk Hava Kuvvetlerine ait uçaklara da ateş ediyordu ve bu durum çeşitli yaralanmalara neden olmuştur.⁹⁷⁹

3.2.8.7. Hava Kuvvetlerinde Eğitim Faaliyetleri

23 Haziran 1941'de harp gemilerini almak için görevlendirilen 19 deniz subayı, bir hava subayı, 63 deniz astsubayı ve 68 deniz eri ile İngiltere'ye pilotaj eğitimine⁹⁸⁰ gidecek olan 20 hava asteğmeni ve 28 kişide gemi mürettebatından oluşan kafileyi; Akdeniz Almanların kontrolünde olduğu için İngilizler, Mısır'dan İngiltere'ye taşıyacaklardı. Türkiye ile Mısır arasındaki yolculuğı Türkiye'nin kendi imkânları ile yapılması istenmişti. Refah adlı şilep 23 Haziran 1941 günü saat 17.30'da Mersin'den⁹⁸¹ İskenderiye'ye doğru hareket etmiş, Mersin'den ayrılışından yaklaşık beş saat sonra 22.30'da torpillerlenmiştir. Refah faciasında 28 kişi cankurtaran filikasıyla ve 4 kişi de yapılan tarama sırasında; bunlardan dördü deniz subayı, on beşi deniz astsubayı, beşi deniz eri ve biri hava subayı,⁹⁸² dördü hava asteğmeni ve

⁹⁷⁷ Kaymaklı, **age**, Cilt: 3, s. 21.

⁹⁷⁸ İngiliz ııldak uzmanları da taburlarda görev almıştır. **BCA**, 16.06.1942, 30.18.1.2.98.52.9.

⁹⁷⁹ Kaymaklı, **age**, Cilt: 3, s. 134.

⁹⁸⁰ Bu eğitimin harp yıllarında İsmet İnönü ve Winston Churchill arasında gizli bir anlaşma ile gerçekleştirildiğı ve bu anlaşmaya göre İngiltere, Türkiye'ye Bristol Blenheim, Hawker Hurricane ve Spitfire uçakları vermiştir. Bu uçakları kullanacak Türk pilotların eğitimini de İngilizler üstlendi. Pilotlar Almanlar'a ve Kızılorduya karşı savaşıacaklardı. bk. Stuart Kline, **Türk Havacılık Kronolojisi**, 1.B., Dönence Bas. ve Yay. Hiz., Yay., İstanbul, 2002, s. 272.

⁹⁸¹ Gotthard Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, çev.: Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 52.

⁹⁸² Refah faciasında kurtulan Havacı Yüzbaşı Reşat Ersel'in anıları için bk. Osman Öndeş, **Refah'ı Kim Batırdı?**, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2006, s.183-194.

üçü de gemi mürettebatından olmak üzere toplamı 32 kişi kurtulabilmiş büyük çoğunluğu vatan ve görev uğruna şehit düşmüşlerdir.⁹⁸³

Refah faciasından sonra havacı pilot adayları ilk kabile 20 kişi olarak 1 Temmuz 1941'de Ankara'dan hareketle Diyarbakır-Mardin, Kızıltepe üzerinden Derbesiye istasyonundan trene binip Nusaybin'den Bağdat-Hayfa-Kahire'ye gönderilmiştir. Kahire'den sonraki yolculuğun uçaklarla yapılması planlanmış daha sonraki kabileler maddi yetersizlik nedeniyle uçakla gönderilememiş.⁹⁸⁴ Aralık 1941 sonlarında Theale'deki uçuş okuluna gelinmiştir. Theal'de 1 Ocak 1942 tarihinde Tiger-Moth tipi iki kişilik çift kanatlı eğitim uçağı ile 100 saatlik uçuş eğitimi verilmişti. Nisan 1942 sonlarında pilot adayı Türk teğmenler bu okulu başarı ile bitirmişlerdi. Türk kafilesi Mayıs 1942'de Royal Air Force (RAF) Kraliyet Hava Kuvvetleri Kolejinin bulunduğu Cranwell meydanına gönderilmişti. Uçuş eğitim okulunda Master-II tipi iki kişilik eğitim uçağı ile 29 Mayıs 1942'de uçuşa başlanmış 100 saatlik eğitim uçuşu sonunda 14 Eylül 1942'de teğmenler başarılı olarak bu dönem eğitimini bitirmişler ve brövelerini almışlardır.⁹⁸⁵ 3 Aralık 1941'de Harp Okulunun 1941 yılı mezunlarından hava sınıfına ayrılmış olanlar uçuş eğitimlerinin İngiltere'de almaları kararlaştırılmış, eğitimlerini Türk Kuşunda aldıktan sonra iki grup halinde İngiltere'ye gitmesi ve başlarında teğmen veya yüzbaşı rütbesinde birer subay nezaretçi olarak görevlendirilmesi bu subaylarında Londra'da bir eğitim programına tutulmaları konusu Genelkurmay Başkanlığınca belirlenmiştir.⁹⁸⁶ 5 Mayıs 1942'de yirmi pilot adayı Halep üzerinden Kahire'ye gitmişlerdir.⁹⁸⁷

İngiltere'de uçuş eğitimi alan subaylar ile ilgili olarak Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Rauf Orbay'ın düşünceleri İngilizlerin Türk subaylara verdikleri eğitimi yeterli bulmadığı yönündedir. Çünkü yalnızca eğitim uçuşları ve makineli tüfek atışlarına önem verilmiş, fakat daha teknik olan konular ihmal edilmiştir. Toplu hareketler ve bunların sevk ve idareleri gibi önemli tatbikatlar, eğitim alanlarında yer olmadığı gerekçesiyle yaptırılmamıştır. Orbay'a göre böyle bir eğitim, Türk

⁹⁸³ Refah faciasında şehit olanlarla, kurtulan hava subayı, astsubay, öğrenci ve erlerine yardım yapılmış, tazminat verilmiştir. **BCA**, 01.07.1941,030.10.140.5.15; **BCA**, 04.08.1941, 030.18.1.2.95.65.20.

⁹⁸⁴ **BCA**, 18.08.1941, 030.10.46.297.3.

⁹⁸⁵ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 177-180.

⁹⁸⁶ Oğuz Barut, **Bir Pilotun Serüven Dolu Anıları**, Özyurt Matbaacılık, Ankara, t.y., s. 25.

⁹⁸⁷ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 176.

subaylarının ancak birer sivil havacı olmasına yardım edebilir; İngiltere'nin her fırsatta ne kadar önemseydiğini ileri sürdüğü Türk Havacılığının istenilen düzeye ulaşması bu sistemle mümkün olamaz. Orbay, Türk subaylarının eğitimi konusundaki düşüncelerini Churchill'e de iletmiş, bu esnada bir noktayı özellikle vurgulamıştır. Türk ordusunun ihtiyacı olan ve uçakların yerlerini belirlemede kullanılan “*radio- location aletleri*” yani radarlar, gizlilik dereceleri öne sürülerek Türkiye'ye verilmemiştir. Hâlbuki bu aletler Almanlar ve Fransızlar tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır. Dolayısıyla ileri sürülen gizliliğin sadece Türkiye'ye yönelik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında İngiliz subay ve memurları Müttefik olmak sıfatıyla Türkiye'de her yere kolayca girebilmekte ve her şeyi bizzat görüp incelemektedir. Türk subaylarının eksik şekilde eğitilmesi ve herkesçe kullanılan teknik malzemelerin Türkiye'den gizlenmesi dikkat çekicidir.⁹⁸⁸

1942 yılında Merzifon Hava Okulu iki bölüme ayrılarak, Malatya'da Hava Okulu ve Diyarbakır'da Hava Makinist Okulu kurulmuştur. Eskişehir'de Hava Okullar Komutanlığı teşkil edilmiş ve komutanlık emrinde; Eskişehir'de 1 Numaralı Hava Okulu, Malatya'da 2 Numaralı Hava Okulu, Diyarbakır'da Hava Makinist Okulu, Ankara'da Hava Astsubay Okul Komutanlıkları bulunması kararlaştırılmıştır.⁹⁸⁹

3.3. Savaşa Hazırlık Kapasamında Gerçekleştirilen İdari ve Lojistik Faaliyetler

3.3.1. Askerî Eğitim Kurumlarının Nakil İşlemleri

İstanbul'un olası bir bombardımanına karşı İstanbul'daki askerî okullardan Harp Akademisi, Askerî Tıbbiye⁹⁹⁰ Ankara'ya, Fen ve Tatbik Okulu Mamak'a,

⁹⁸⁸ Nur Özmel Akın, **Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 105.

⁹⁸⁹ **1912'den Günümüze Hava Üsleri**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 2005, s. 66.

⁹⁹⁰ “Askerî Okullar, eğitim kurumları Ankara'ya taşınmış Başkent'in Gülhane gibi bir müesseseye ihtiyacı bulunduğu gerekçesiyle bu tarihi bilim yuvasının da Ankara'ya getirilmesi uygun görülmüş ve o yolda ön emirler verilmiştir.” bk. Kemal Özbay, **Türk Askerî Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C. I, İstanbul, 1976, s. 276.

Topçu ve Topçu Atış Okulları Polatlı'ya⁹⁹¹, Maltepe Piyade Atış Okulu Çankırı'ya⁹⁹², Süvari Okulu Söke'ye, nakledilmiştir.⁹⁹³ Kuleli Askerî Lisesi Mayıs 1941'de Konya'ya nakledilmiş,⁹⁹⁴ Kuleli Kışlası bin yataklı askerî hastane haline getirilmiş ve daha sonra Boğaz Deniz Nakliyat Komutanlığı da buraya taşınmıştır. Maltepe Askerî Lisesi Akşehir'e taşınmıştır.⁹⁹⁵ İstanbul'da bulunan Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesi 23 Mayıs 1941'de, Deniz Astsubay Hazırlama Okulu 27 Mayıs 1941'de Mersin'e taşınmıştır.⁹⁹⁶ Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesi Mersin'de Deniz Feneri kıyısında bulunan 23'üncü Piyade Alayının Kışlasına, Deniz Astsubay Hazırlama Okulu ise tadil edilen eski bir un fabrikasına nakledilmiş ve Heybeliada'ya taşındığı 9 Eylül 1946 tarihine kadar eğitim ve öğretimine burada devam etmiştir.⁹⁹⁷ Yine bu dönemde Kasımpaşa'dan İskenderun'a taşınan Deniz Er Eğitim Alayı İskenderun'da kalmış, bir daha geri dönmemiştir.⁹⁹⁸ İstanbul Yıldız Sarayı'nda bulunan Deniz Harp Akademisi 18 Nisan 1941'de Ankara'ya taşınmıştır. Deniz Harp Akademisi savaş sonunda İstanbul'a dönerek 13 Kasım 1946'dan itibaren Yıldız Sarayı'nda eğitim faaliyetlerine başlamıştır. 1939 yılında İstanbul Kasımpaşa'da bulunan Deniz Müzesi objelerinin ve Arşiv belgelerinin güvenlik için Anadolu'ya taşınması planlanmıştır. Bu suretle İstanbul Deniz Müzesi'ne ait objeler

⁹⁹¹ Polatlı'daki Topçu Okulu inşaatı pazarlıkla yaptırılmıştır. bk. **BCA**, 25.06.1941, 30.18.1.2.95.53.12; Topçu Okulunun sınıf eğitimi gören birinci sınıfı ile ikinci sınıfını oluşturan subaylara İstanbul'dan Polatlı'ya gidecekti. Hazırlıklar başladı, okulun masasından karyolasına kadar bütün eşyaları toplandı, Haydarpaşa istasyonuna taşındı. Tren katarı 4 Mayıs 1941'de Haydarpaşa'dan hareket etti ve 5 Mayıs 1941 sabahı gece karanlığında Polatlı istasyonuna ulaştığında, ellerinde gaz lambaları olduğu halde tren memurları ve ilgililerce karşılandı. Gece karanlığında daha önce kurulan çadırların kapılarındaki adlar bulundu ve bitkin halde yataklara uzandı. bk. **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 62.

⁹⁹² Piyade Atış Okulu ihtiyacı için yaptırılacak binaların pazarlıkla yaptırılması kararlaştırılmıştır. bk. **BCA**, 15.07.1941, 30.18.1.2.95.63.1.

⁹⁹³ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 62.

⁹⁹⁴ Kuleli Askerî Lisesi eğitim faaliyetlerini beş ayrı binada sürdürdü. Bu binalar 13'üncü Piyade Alayı Kışlası, İsmail Paşa Değirmeni, Fahrettin Paşa Kışlası, Eski Ziraat Okulu ve Ebüziyya Tevfik Köşküydü. Bk. M.Hikmet Bayar, **Askerî Okulların Tarihçesi**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2009, s. 54.

⁹⁹⁵ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 62.

⁹⁹⁶ **Deniz Harp Okulu Tarihçesi**, Deniz Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 2004, s. II-2-58.

⁹⁹⁷ Deniz Harp Okulu tren ve Ülkü adlı kömür gemisi ile Mersin'den İstanbul'a taşınmıştır. Bkz. Hüseyin Yıldırım, "*Deniz Harp Okulu Mersin'de*", **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbinde Türkiye** (20-22 Ekim 1997 İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 279.

⁹⁹⁸ Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması, (1923-1960)**, s. 85.

ve Arşiv Konya'ya taşınmıştır. İstanbul Deniz Müzesi 12 Ekim 1947'de tekrar İstanbul'a dönmüştür.⁹⁹⁹

Askerî okulların Ankara'ya taşınması sırasında geçen olayları incelediğimizde taşınma işleminin kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nin naklinde birçok sıkıntı yaşanmıştır. Nakil ile ilgili taşıma planı yapılmış, eğitim malzemesi sandıklara yerleştirilmiş, iyi bir mali imkân bulunmadığından birçok eşya çuvallara doldurulmuş, ilaçlar ve anatomi, patoloji, kimya laboratuvarı malzemesi otlara sarılmıştır. 21 Temmuz 1941 günü 28 vagonluk bir katarla eşya ve personel Sirkeci'den yapılan yükleme ile yola çıkmıştır. Bu kadar dağınık ve külfetli işe görevlendirilen doktorlar birer işçi gibi geceli gündüzlü çalışmıştır. Ankara'ya varışta tren katarının, istasyonda boşaltılması sırasında ot ambalajlı bir sandığın bulunduğu vagonunda yangın çıkmış anatomi, patolojiye ait kıymetli parçaların kavanozlarının mumları ve parafinleri erimiş, solüsyonlar dökülmüş, bir kısmı da hasara uğramıştır. 1945 yılında Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nin yeniden İstanbul'a taşınması çabaları oluşmuş, ancak naklin doğuracağı idari ve mali zorluklar yüzünden bu gerçekleşmemiştir.¹⁰⁰⁰

3.3.2. Türk Ordusunun İaşe, İbate ve Giyecek İhtiyaçlarının Karşılanması

Türkiye'de savaş yıllarında ordunun ve şehirlerin iaşe meselesi, savaş dönemindeki iktisadi sorunlar içinde en üst sırada yer almıştır. Ordu mevcudunun artması, gıda maddelerine özellikle hububata olan talebi yükseltmiştir. Tarım üreticilerinin bir bölümünün askere alınması, çift hayvanlarının bir kısmının askerî hizmetlerde kullanılması amacıyla ordu emrine alınması üretimde önemli düşürlere neden olmuştur.¹⁰⁰¹

11 Ağustos 1941'de "*Ordu Mensuplarına Bir Er Tayını İstihkakı Verilmesi Hakkında Kanun*" çıkarılarak seferberlikte ve olağanüstü hallerde askerî kadrolarda bulunan subay, askerî memurla ve bunların yerlerinde ücretle çalıştırılan

⁹⁹⁹ Atabey, "*İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Donanması*", s. 130.

¹⁰⁰⁰ Özbay, *age.*, s. 278.

¹⁰⁰¹ Şevket Pamuk, "*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük*", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, (Kasım 1986), s. 281.

müstahdemlere birer er tayını verilmiştir. Bu er tayını istihkakı; kısmî seferberlikte sadece seferber olan kıta ve karargâh mensuplarına kazandan yemek suretiyle veya aynen veya bedel olarak verilmiştir.¹⁰⁰²

Kazım Karabekir 11 Kasım 1941’de CHP Grubunda yaptığı konuşmada “Ordumuzun çok kuvvetli durması lazımdır. Ve çok kuvvetli duruyor. Fakat Devlet Reisimizin de üzerinde durduğu bir şey vardır. O da istihsal kuvvetidir... Burada cephe gerisi birliklerinin seferberliği hakkında vaktiyle sözler söyledim. Fakat tatbikat olmamıştır. Yani cephe gerisi modern surette seferber edilmemiştir. Ordu güzel! İnsanlar, yedek subaylar, atlar, arabalar yani harp vasıtaları toplanmıştır. Hâlbuki harbe girmediğimiz halde yıllar geçiyor. Cephe gerisi de aynen cephe gibi kendi birlikleri seferber edilmiş ve istihsal kuvvetleri çoğaltılmış olmazsa ordu ne yapacaktır... İyi beslenemez ve giydirilmezse türlü türlü haller olur... Ben diyorum ki, ordumuz geçen cihan harbinde yaptığı hatayı bu seferde yapmıştır; cepheyi doldurmak ve geriyi ve istihsalı ihmal etmek.”¹⁰⁰³ diyerek yetişmiş insan gücünün askerlik hizmetine çağırılması nedeniyle Türkiye’de üretimin zayıfladığı ve bu durumda askerî birliklerin iâşe ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli sorunlara yol açtığını ifade etmiştir. En önemli sektör olan tarımdan çekilen işgücü yanında askere alma, sistematik ve planlı bir şekilde yapılmadığından ve ordunun nitelikli elemanlara ihtiyacı olduğundan, sayıları oldukça sınırlı olan, mesleğinde bilgili ve uzman nitelikli işgücü de askere alınmıştır. Bu yüzden az sayıda olan teknik donanımlı işgücünün bir kısmı üretim sürecinden koparılmıştır.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰² Kanun tasarısının gerekçesi şöyledir: “1. Seferberlikte veya buna takaddüm eden hali hazır vaziyeti gibi mühim hallerde Ordu mensupları ailelerinden ayrı olarak arazi üzerinde çadır ve ordugâhlarda vazife görmekte en basit yiyecek maddelerin dahi tedarik ve temininde çok defa zorluk çekmektedirler. Bu ihtiyacı karşılamak üzere geçen umumi harpte Ordu mensuplarının kâffesine birer er tayını verilmiş olduğu gibi ecnebi ordularda da bu yardımlar daha büyük mikyasta yapılmakta bulunmuştur. 2. Hususi ehemmiyeti haiz askerî harekât icrası halinde bu harekâta iştirak eden subay ve askerî mensuplara birer er tayın zammı verilmesi 31.5.1926 tarih ve 881 numaralı kanun iktizasından ise de bu kanun memleketin mahdut bir muntkasında vukua gelen hadiseler üzerine tedvin edilmiş olup seferin veya ahvali hazıra dolayısıyla ordunun bugünkü durumunun ihtiyaçlarını karşılayacak mahiyette bulunmadığı gibi seferde ve fevkalade hallerde hizmet icabı olarak ordu mensuplarının külliyyetle tebdili mevki emelleri sebebi ile mezkûr kanunun tatbik kabiliyeti de görülmemektedir. 3. Gerek seferde ve gerek bugünkü gibi fevkalade hallerde ordu subaylarının ve askerî memurlarının muhtaç oldukları iâşe maddelerinin temini maksadı ile bağlı layiha tanzim edilerek takdim olunmuştur.” Bu kanun hükümleri Jandarma, Gümrük Muhafaza ve Orman Muhafaza teşkilatını da kapsamıştır. Kanun Kabul Tarihi: 11.8.1941, **Resmî Gazete**, 15.08.1941, Sayı: 4887.

¹⁰⁰³ Karabekir, **Ankara’da Savaş Rüzgârları II. Dünya Savaşı**, s. 372-376.

¹⁰⁰⁴ Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Savaşı ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 56.

13 Ocak 1942’de Toprak Mahsulleri Ofisi depolarında halkın ve ordunun ihtiyacını karşılayacak kadar hububat bulunmamasın nedeniyle Ticaret Vekâletince zorunlu olarak dış pazarlardan hububat tedarik edilmiş ve “*gizli stokların meydana çıkarılmasına*” çalışılmıştır.¹⁰⁰⁵

10 Nisan 1942’de askerî birliklerde yemek yapımında kullanılan malzemeler satın alma yoluyla tedarik edilmemiş ve bu sebeple birliklerin iâşe ihtiyacının karşılanması büyük sorun olmuştur. Millî Müdafaa Vekâleti bu sorun ile ilgili değerlendirmesi şöyledir: Fiyat murakabe komisyonlarının tespit ettiği fiyatlar üzerinden mal satmak istemeyenler veya çeşitli nedenlerle malını satışa sunmayıp gizleyenlerin isimleri, mahalli ve miktarları tespit edilmiş ve ordu birliklerine bildirilmiştir. Bu tedbirin ordu birliklerinden ziyade “*vasıta ve teşkillere ve ihsai (sayım ile ilgili) malumata sahip olan vilayet, kaza ve nahiyelerdeki hükûmet teşkilatı tarafından*” uygulanması ve takip edilmesi daha faydalı olacağı öngörülmüştür. Bütün garnizonlardaki ordu birliklerinin yiyecek maddesi satın alamaması şeklinde ortaya çıkan bu duruma karşı alınması gereken tedbirlerin acilen yerine getirilmesi istenmiştir. Satış fiyatları üzerinden hiçbir kayıt ve sınırlamaya bağlı olmadan serbest şekilde yapılacak satın alma işlemlerinin devletin bütçesinde büyük zarara neden olacağı için izin verilmesinin mümkün olmadığı, bu işin fiyat murakabe komisyonlarının yetkisinde yapılmasının faydalı olmadığı, şehirlerarasında devamlı bir yiyecek maddesi kaçakçılığına yol açtığı görülmüştür. Bu sorunun çözümü için “*belli başlı yemeklik maddelere hükûmetçe el konularak emeklik ve yemeklik ihtiyaçlarda yapıldığı gibi bu maddelerin de Yüksek Vekâletleri emrindeki teşkilat vasıtasıyla tedarik edilip ordu ihtiyacının bu kanallardan teminine*” izin verilmesi istenmiştir.¹⁰⁰⁶

26 Nisan 1942’de Türkiye’nin batısında toplanan askerî birliklerin günlük et ihtiyaçlarının temin ve tedarik işi çok önemli sorun haline gelmiştir. Millî Müdafaa Vekâleti bu konu için yaptığı değerlendirmede; doğu bölgesinde fazla sayıda olan kasaplık hayvanın batı bölgesine sevk edilme işinin yüklenici firmalara zorunlu hale getirmenin imkânsız olduğundan askerî birliklerin etsiz kalmasından endişe duyulmuştur. Doğudan batı bölgesine kasaplık hayvan sevk etme işinin uzmanlık

¹⁰⁰⁵ BCA, 13.01.1942, 030.10.00.00.50.329.1.

¹⁰⁰⁶ BCA, 10.04.1942, 030.10.00.00.50.324.21.

gerektirmesi nedeniyle yüklenici firmaların da bu özelliklere sahip olmadığı düşünülmüştür. Türkiye'nin doğu illeri hariç olmak üzere diğer bölgelerinde de et tedarikinde zorluklar yaşandığı, doğu bölgesindeki fazla sayıdaki kasaplık hayvandan da yararlanılmasının gerekli olduğu¹⁰⁰⁷ nedeniyle bu bölgelerden batıya hayvan naklinin Devlet Ziraat Kurumu tarafından yerine getirilmesi uygun görülmüştür.¹⁰⁰⁸

30 Mayıs 1942'de Millî Müdafaa Vekâleti 1'inci, 2'nci, 3'üncü Ordu Müfettişlikleri ve 6'ncı ve 17'nci Kolordu Komutanlıklarına göndermiş olduğu genelgede; ordunun iâşe durumunun gittikçe daraldığı ve istenilen yiyecek maddelerinin gönderilemediği, yeni üretim mevsiminin geldiğini ve bazı bölgelerde hasatın başladığını belirtmiştir. Bir önceki yıl yağışların az olmasından dolayı üreticilerin fazla miktarda ürünü sakladıkları, bu yıl yağış sıkıntısı yaşanmamasından dolayı üreticilerin "*çok ümitli bulunmasından*" ihtiyaçlarından fazlasını satmak isteyeceği ifade edilmiştir. Bu durum karşısında "*her türlü teşvik ve gayret gösterilerek*" pazarlıkla satın alma işlemine önem verilmesi ve satın alınan maddelerin cins ve miktarları hakkında Millî Müdafaa Vekâletine bilgi verilmesi istenmiştir.¹⁰⁰⁹

3 Haziran 1942'de 1'inci Ordu Müfettişliği bölgesi olan Trakya'da 1941 yılındaki halkın tahliye edilmesi, mahsulün az olması ve kalan ürünlerin askerî birliklerce satın alınması nedeniyle eski mahsul hububat kalmamıştır. Anadolu'daki hububat ve kuru sebzenin satış fiyatlarındaki farklılıktan dolayı tedbirler alınması gerekmiştir.¹⁰¹⁰ 11 Haziran 1942'de Balıkesir'deki askerî birliklerin iâşe ile ilgili

¹⁰⁰⁷ 26 Nisan 1942'de Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Erzurum'daki 3'üncü Ordu Müfettişliğine verilen emir şöyledir: "Ziraat Vekâletinden alınan 20.4.1942 gün ve 108/317 sayılı yazıda Erzurum Vilayeti dâhilinde yem yardımının müşkilatla (zorluklarla) yapılması yüzünden 380 bin baş kasaplık hayvanın telef olmak üzere buldukları bildirilmektedir. Millî servetimizi teşkil eden bu hayvanların heder (boşa gitme) olmamasının ordumuzu da ilgilendireceği şüphesizdir. Bu 380 bin baş koyun veya sığır hayvanını telef olmaktan kurtarmak maksadıyla halen istifade mümkün olanlarını seçmek ve bunları bir müddet besledikten sonra günlük et istihkaklarına veya icabında kavurma yapmak suretiyle istifade zarureti hâsıl olmuştur. Bunun için Ordunuz birliklerinin yemlik vaziyeti müsait olduğundan fiyat tereffüüne (bolluğa kavuşma) meydan verilmemek üzere imkân dâhilinde satın alınması muvafık (uygun) görülmüştür. Alım işinin sür'atle neticelendirilmesi için icabederse kıt'alara bu maksatla avans verilmesini ve vaziyet müsait oldukça bu hayvanatın tensip buyrulacak birkaç bölgede toplattırılarak husus müfrezeler vasıtasile bakımlarının teminini ve neticeden malumat verilmesini ve tahsisata ihtiyaç varsa bildirilmesini ve bu hususta bir mütalaaları varsa bildirilmesini arz ve rica ederim." bk. **BCA**, 26.04.1942, 030.10.00.00.50.324.24.2.

¹⁰⁰⁸ **BCA**, 26.04.1942, 030.10.00.00.50.324.24.1.

¹⁰⁰⁹ **BCA**, 30.05.1942, 030.10.00.00.50.324.34.2.

¹⁰¹⁰ Fiyat Murakabe Komisyonun fiyatları ile mal ve özellikle 8 kuruştan saman alınırken, arabacıların gizli satışlarla 30–35 kuruşa ve daha fazla fiyatla arpa tedarik ettikleri rivayetleri karşısında köylünün

durumu şöyle ifade edilmiştir: “birliklerin sadeyağı, pirinç, bulgur, kuru fasulye, nohut ve mercimek gibi yemeklik erzaka şiddetle ihtiyaçları vardır. Hariçten temine imkân kalmamıştır. Vekâletten şimdiye kadar verilen tertibattan tesellüm (teslim alma) edilenler birliklere tevzi edilmiştir. Hastanelerin iaşesinde de (beslemesi) müşkülât çekiliyor. Acele yemeklik erzak tertibine ve bildirilmesi” izni istenmiştir.¹⁰¹¹ 20 Haziran 1942’de Millî Müdafaa Vekâleti askerî birliklerin yiyecek maddesi ihtiyacının hızla temin edilmesine yönelik izin verilmesini istemiştir.¹⁰¹²

30 Haziran 1941’de İzmit ve Yalova’daki askerî birliklerde “arпасız has ekmek” verilmesi konusunda sorun yaşanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak yapılan işlemleri Millî Müdafaa Vekâleti Başvekâlete şöyle bildirmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisinin Ordu ihtiyacına tahsis ettiği unlara yüzde otuz oranında saf arpa unu karıştırarak verilmesi istenmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisi birimlerinden Eskişehir 5.000, İstanbul 7.500, İzmir 2.500, Samsun 1.500 ve Karaköy 650 çuval arpa unu Birinci ve İkinci Ordu birliklerine dağıtılmıştır.¹⁰¹³

6 Ağustos 1942’de fiyatların yükselmemesini ve malların serbest piyasalara bolca akışını sağlamak amacıyla, askerî birliklerin fasulye, nohut, mercimek ve pirinç gibi iaşe maddelerinin de (ekmeklik ve sert yemde olduğu gibi) Ticaret Vekâletine bağlı ofisler kanalıyla satın alınması sağlanmıştır. Askerî birlikler serbest piyasalardan satın alma ve uzun vadeli taahhütlere girişemeyeceğinden askerî birliklerin zorunlu yıllık iaşe ihtiyaçlarının en kısa sürede ofis teşkilatı tarafından tedarik edilmesi, dağıtılması gerekmiştir.¹⁰¹⁴ Geçmiş yıllardan alınan tecrübeler doğrultusunda ki bu iaşe maddelerinin temininde oldukça zorluklar yaşandığı bunun bu yıl içerisinde de yaşanmaması için gerekenin ilgililerce özellikle Ticaret Vekâletine bağlı birimlerce yapılması istendiği açıklıkla görülmektedir.

11 kuruştan arpa satmasının beklenmediği bu durum karşısında kesin tedbirler alınması 1’nci Ordu Müfettişliğince Millî Müdafaa Vekâletinden istenmiştir. **BCA**, 03.06.1942, 030.10.00.00.50.324.34.3.

¹⁰¹¹ **BCA**, 10.06.1942, 030.10.00.00.50.324.34.4.

¹⁰¹² Bu yazı bilgi için Başvekâlete, gereği yapılması için Ticaret Vekâletine sunulmuştur. **BCA**, 20.06.1942, 030.10.00.00.50.324.34.1.

¹⁰¹³ Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) askerî birliklerin ihtiyacı olan yeteri kadar arpa ununu verinceye kadar askerî birlikler en yakın TMO birimlerine başvurarak “*tainat maddesinden ekmeklik arpa*” alması ve bu arparaları bölgesindeki un değirmenlerinde kırılıp buğday ve çavdar karışımı una yüzde otuz arpa unu ilave ederek ekmek yapmaları istenmiştir. **BCA**, 30.06.1941, 030.10.00.00.50.323.5.

¹⁰¹⁴ Askerî birliklerin zorunlu yıllık ve bir kısım bölgelerdeki seferi iaşe maddeleri ihtiyaçları şöyledir: Fasulye 24.268 ton, nohut 12.368 ton, mercimek 7.854 ton, Pirinç 12.280 tondur. bk. **BCA**, 06.08.1942, 030.10.00.00.50.324.37.1–2.

6 Ağustos 1942’de askerî birliklerin ihtiyacı olan sadeyağı ve zeytinyağı Kars, Van, Trabzon, Erzurum, Bitlis ve Muş’tan 202,5 ton olarak planlanmıştır. Ancak planlanan bu yerlerin uzak olması nedeniyle yağların alınması sorun olmuştur. Askerî birliklerin iki aylık sadeyağ ihtiyacı 420 ton ve sürekliliği olduğundan hızla satın alma işlemlerinin yapılması, askerî birliklerin kullanımını kolaylaştıracak şekilde Diyarbakır, Kars, Trabzon, Erzurum ve Maraş gibi istasyon ve iskelelere teslim edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu amaçla askerî birliklerce sadeyağı tüketimi en aza indirilmiş ve kış aylarında zor duruma düşülmemesi için mecburen askerî birliklerce serbest piyasadan satın alma işlemleri başlatılmıştır.¹⁰¹⁵

18 Ağustos 1942’de Genelkurmay Başkanlığı Çankırı ve Zonguldak illerindeki ekmeklik buğday üretimi ve satışı konularında şöyle bir değerlendirme yapmıştır. Bu illerdeki üretici köylünün diğer pazarlara satmak için götüreceği buğdayın askerî birlikler veya hükûmetçe satın alınması ve birliklerin yıllık ihtiyacının stoklanması için gerekli tedbirlerin alınması şeklindedir.¹⁰¹⁶

9 Eylül 1942’de Ticaret Vekâleti askerî birliklerin kuru sebze ihtiyacını temin edememiş ve bunun üzerine askerî birlikler acil yiyecek maddesi ihtiyaçlarını karşılamak için piyasadan satın alma yoluna gitmiştir. Bu konuda acilen satın alma işlemlerin tamamlanması ve askerî birliklerin “*piyasadan çekilmesi*” Millî Müdafaa Vekâletince istenmiş ve Genelkurmay Başkanlığına genelge sunulmuştur.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁵ BCA, 06.08.1942, 030.10.00.00.50.324.38.

¹⁰¹⁶ 1941 nüfus sayımına göre Çankırı ilinin nüfusu 387.730 ve Zonguldak ilinin 349.017 kişidir. Bu iki ilin 1941 yılı ekmeklik verimi 167.910 tondur. 1942 yılı hesaplamalara göre tahmini Toprak Mahsulleri Ofisinin yüzde 25 üzerinden yapacağı satın alma miktarı 41.977 tondur. Kişi başına 500 gram ile yıllık ihtiyaç 97.950 tondur. Toprak Mahsulleri Ofisinin elinde bulunduracağı miktar ile karşılaştırılınca 55.973 ton ekmeklik buğday eksiktir. Bununla birlikte üretici köylünün elinde satışı sunulmaya hazır buğday bulunacaktır. Köylünün bunları hariç pazarlara götürmesi halinde ise kasaba ve şehirlerdeki halk ve buradaki askerî birliklerin iâşe ihtiyacının karşılanması diğer illerden sağlanacaktır. Bu duruma gerek kalınmaması için halkın hariç pazarlara sunacağı ürünün askerî birlikler veya hükûmet tarafından satın alınması uygun görülmüştür. Bu değerlendirmelere göre bu bölgedeki askerî birliklerin yıllık ihtiyacı da göz önüne alınarak gerekli stokların yapılması için gerekli tedbirlerin alınması için izin verilmesi istenmiştir. bk. BCA, 18.08.1942, 030.10.00.00.50.324.40.

¹⁰¹⁷ Millî Müdafaa Vekâletinin yayınladığı genelge şöyledir: 1. Piyasanın yükselmesine meydan vermemek amacıyla 19.8.1942 tarih ve 2/14920 sayılı genelge ile ordunun kuru sebze ihtiyaçlarının satın alma işlemlerine son verilmesi ve bu ihtiyaçların Ticaret Vekâletince sağlanacağı bildirilmiştir. 2. Bu güne kadar Ticaret Vekâleti Ordunun bu ihtiyaçlarını temin edecek güçte hazırlığını sağlayamamış ve orduların da elinde bu maddelerden bir şey kalmamış olduğundan Ticaret Vekâleti hazırlığını tamamlayıncaya kadar ordunun yine kısa bir süre kuru sebze ihtiyacını satın alması zorunlu hale gelmiştir. 3. Ancak hükûmetçe bu ihtiyaçların tek elden temin edilmesi hakkındaki ilk kararı sırf gereksiz yere piyasa yükselmesine ve sonuçta “bütün memlekette geçim darlığına mahal bırakmamak

20 Kasım 1942’de Toprak Mahsulleri Ofisi ve Ziraat Bankası şubeleri kanalıyla yapılan buğday, arpa, yulaf ve mısır gibi günlük hububat alımlarının azaldığı görülmüştür. Kış mevsiminin yaklaşması sonucunda toplanamayan hububatın istenilen yerlerden alımında ve dağıtımında sorun olacağı öngörülmüş ve toplama işinin hızlandırılması için Ticaret Vekâleti tarafından önlem alınması Millî Müdafaa Vekâletince talep edilmiştir.¹⁰¹⁸

4 Aralık 1942’de Demiryolu alayının işletme bölüklerine mensup istasyon ve katar personeli erlerinin ekmek ihtiyaçlarının karşılanmasında bazı sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunun çözümüne yönelik olarak bu erlere “600 gramlık ekmek kartı” verilmesi uygun görülmüştür. Ekmek kartının verilmesinin nedeni ise; tren katarlarında çalışan erlerin iki üç günden fazla hareket halinde kalmaları, trenlerin hareket saatinde gecikmeler meydana gelmesi, askerî birlik olmayan yerlerde uzun süre kalması, yol kapanması gibi sebeplerle birkaç gün ekmek gönderilememektedir. Ordu iaşesinde esas olan kazandan iaşeleri imkân olmadığından Askerî Tayinat ve Yem Kanununun hükümleri gereği bedelen iaşe edilen bu erlerin ekmeklerinin de dışarıdan ve karne ile temini zorunlu hale gelmiştir. Daha sonra hükûmet tarafından alınan karar nedeniyle piyasada iki fiyatlı ekmek satışı yapılmış, bedel ile iaşe edilen bu erlere memur ekmek kartı verilmediğinden erler yüksek fiyatla ekmek almak zorunda kalmıştır. Çözüm olarak bölük komutanlıklarının bulunduğu yerlerden uzak istasyonlarda ve tren katarlarında görevli erlere bölük komutanlıklarının hazırlayacağı ve İstasyon İşletme Müdürlüklerinin de onaylayacağı isim listesine

içindi” Bu zorunluluk nedeniyle “ordunun kitle halinde piyasada görünmesi” endişe doğuracaktır. Buna meydan vermemek ve Ticaret Vekâleti hazırlığı tamamlayıp bu maddelerden de ordunun ihtiyacını karşılayıncaya kadar zaman kazanmak için birlikler kuru fasulye, nohut ve mercimek gibi sebzeleri ancak 10–15 günlük ihtiyaç miktarında satın alabileceklerdir. Bakla ve bürülce satın alma işi serbesttir. 4. Bulgurluk buğday Toprak Mahsulleri Ofisine tertip edilmiş ve dağıtılmak üzeredir. Pirinç ancak hastanelerde hastalara verilecek, ihtiyaç oranında satın alınacaktır. 5. Bu satın alma işlemleri gazete ilanıyla yapıldığı takdirde yine piyasanın yükselmesine neden olacağı için ilansız satın alma işlemi yapılmasına gerek vardır. Bu amaçla ancak birlikler 2490 sayılı kanunun A fıkrasındaki yetkileri kullanarak satın alma yapabilirler. Satın alma işlerinde fiyatlar, kesin olarak yerel belediye ve ticaret odalarından alınacak belgelere dayandırılarak oluşturulacaktır. 6. Bu genelge ile yapılacak satın alma işlerinin (birlik adı, yeri, cins, miktarı ve fiyat gösterilmek suretiyle) 15 günlüğünün bir liste halinde Millî Müdafaa Vekâletine gönderilecektir. 7. Orduya yeniden verilmiş olan bu geçici satın alma yetkisi sadece “zaruret mahsulü olduğunu” göz önünde bulundurarak zorunlu ihtiyacı olmayan birliklerin bu genelgede adı geçen kuru sebzeleri satın almamaları satın almaya mecbur olacakların dahi daha ziyade şimdilik tedarik imkânında bulunan patates ve yaş sebzelerden yararlanılarak erat gıdalarının denkleştirilmesi istenmiştir. **BCA**, 09.09.1942, 030.10.00.00.50.324.43.1; **BCA**, 09.09.1942, 030.10.00.00.50.324.43.2.

¹⁰¹⁸ **BCA**, 20.11.1942, 030.10.00.00.50.324.51.

göre her ilde geçerli olacak memur ekmek kartı verilmesi uygun bir tedbir olarak değerlendirilmiştir.¹⁰¹⁹

Muzaffer Erendil anılarında “İkinci Dünya Harbi’nden önce askerî ayağında sığır derisinden, Beykoz fabrikasında yapılan postallar vardı. Bu postalların derileri iyi tabaklanmadığından kokar ve soğuk bölgelerde, sabahları kıvrılır ve askerın ayağına giyilmezdi. Harp içinde batılı devletlerle yapılan ittifaklarla postal işi de çözüldü. İngilizleri çok sağlam fotin ve botları orduya girdi. İngiliz fotinlerine Çörçil (İngiliz başvekilinin adından) ve Amerikan fotinlerine de Ruzvelt (Amerikan Başkanı Roosevelt’ten) adı verildi”¹⁰²⁰ şeklindeki ifadesi askerın temel giyim ihtiyaçlarının karşılanmasında dahi dışa bağımlı bir durum içerisinde olduğunu göstergesidir.

11 Ağustos 1941’de subay ve askerî memurlara elbise, kaput, çizme veya potin verilmesi için yapılan yasal düzenleme ile ordunun kara, deniz ve hava birlikleri ile jandarma, gümrük ve orman muhafaza teşekküllerinde görevli subaylara ve askerî memurlara, erlerin kullandığı birer kat elbise, kaput, çizme veya potin verilmesi sağlanmıştır.¹⁰²¹

3.3.3. Ordu Mensuplarının Yabancı Devlet Memurları ile İlişkileri

31 Ocak 1942’de Millî Müdafaa Vekâletince Ordu mensuplarının yabancı devlet mensupları ile temas ve ilişkiler konusunda izleyecekleri yöntem ile ilgili genelge yayımlanmıştır. Buna göre Ordu Dâhili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi gereği ordu ve jandarma mensupları ve komutanları ile yabancı devlet memurları arasında karşılıklı ziyaret ve iletişim sağlanması yasaklanmıştır. Ancak yabancı devlet ataşelerinin kara, deniz, hava ve jandarma kuvvetleri mensupları ile ilişki kurlmaları Genelkurmay Başkanlığının, yabancı devlet sivil memurlarının askerî makam ve şahıslarla ilişki kurlmaları Millî Müdafaa Vekâletinin izniyle yapılması belirlenmiştir. İstanbul ve İzmir gibi başkentten uzak şehirlerde yabancı devletlere mensup askerî ve sivil memurlar ile zorunlu kalınan ilişkiler işın aciliyeti nedeniyle

¹⁰¹⁹ BCA, 04.12.1942, 030.10.00.00.50.324.52.

¹⁰²⁰ Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları, s. 52.

¹⁰²¹ 4108 sayılı “Subay ve Askerî memurlara Elbise, Kaput, Çizme veya Potin Verilmesine Dair Kanun”, bk. Resmî Gazete, 15.08.1941, Sayı: 4887.

bulunulan şehrin en yüksek rütbeli komutanı tarafından izin verilmesi ve Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Müdafaa Vekâletine bildirilmesi istenmiştir. Sınır birliklerinde görev yapan personel ise “*Hudut teşkilatının vazifelerine ve Gümrük Muhafaza Teşkilatının Kaçakçılığın Men ve Takibi Hususunda Mıntıklarındaki Valiler Vazife Münasebetlerine Dair Nizamname*”nin hükümlerine göre ilişkileri düzenlemiştir. Yabancı ordu mensuplarından Türkiye’ye iltica edenlerle¹⁰²² ilişki kurulması için de 4104 sayılı “*Muharip Yabancı Ordu Mensuplarından Türkiye’ye iltica Edenler Hakkında Kanun*”¹⁰²³ hükümlerine göre yapılması belirlenmiştir. Büyükşehirlerde Hükûmet temsilcileri tarafından yabancı personel onuruna veya yabancılar tarafından Hükûmet temsilcileri onuruna verilecek resmî yemek ve balolara sadece askerî protokole dâhil (albay ve birinci sınıf memur ve daha üstleri) bulunanlardan hükûmet kanalı ve askerî hiyerarşi ile davetli olanlar, yabancı devlet memurlarına verilen mihmandarlar, Genelkurmay Başkanlığınca istihbarat

¹⁰²² Türkiye’nin mülteci politikaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Nasrullah Uzman, “*Türkiye’nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947)*”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013.

¹⁰²³ Bu kanun gerekçesi şöyledir: “*Savaş nedeniyle yabancı ülkelerden Türkiye’ye kara, deniz ve havayolu ile toplu ve bireysel olarak mülteci gelmiştir. Bu mültecilerin idaresi, bakımı ve belli şartları sağlaması konuları Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin bir görevi olduğu ve esaslı bir kanun bulunmadığı ifade edilmiştir. Muhacir ve mültecilerin idare şekli hakkında 05 Haziran 1337 tarihli nizamname ve Lahey sözleşmesinin bazı hükümlerinde ihtiyacı karşılayacak içerikte olmadığı, mültecilere ait masrafların bütçenin hangi tertibine gireceği, ilgili kurumların bu konuda yapacakları masrafların nasıl ve nerede toplanacağıın belirlenmediğinden mültecilerin idaresinde bir takım muhabere ve tartışmalara yol açması nedeniyle, mültecilerin bakımına ve getirdikleri silah, mühimmat, eşya ve çeşitli savaş araçlarına ait hizmetleri ‘esaslı bir hükme raptederek’ düzenlenmesi amaçlanmıştır.* Kanun maddeleri sırasıyla 1. Yabancı memleketlerden Türkiye’ye İltica eden muharip yabancı ordu mensuplarının Türkiye topraklarına girdikleri tarihten itibaren iade olunacakları tarihe kadar nakil, iâşe, ilbas, iskân ve tedavi hususları Hükûmetçe tayin olunur. 2. Mülteciler topraklarımıza ayak bastıklarında ve karasularımıza girdiklerinde esliha, mühimmat ve sair harp vasıtalarından tecrit edilirler. 3. Mültecilerin üzerindeki eşya ile beraberlerinde getirdikleri zati eşyadan maada (kara, deniz ve hava) esliha, mühimmat, teçhizat, nakil vasıtaları, gemi, tayyare vesair askerî eşya ve her çeşit harp malzemesi orduca muhafaza altına alınır ve bunların muhafazaları için icab eden masraflarda yapılır. 4. Gözaltı edilmiş subay ve askerî memurlarla erlerin iâşe ve ilbasları ve kendilerine yapılacak yardım hakkında mensup oldukları hükûmetlerle mukavele akdine Hükûmet mezundur. Mukavele bulunmadığı takdirde bu hususta yapılacak masraflar ve nakdi yardımlar Hükûmetçe takdir olunur ve bu masraflarla birinci maddenin istilzam ettiği sair masraflar hususi bir hesaba kaydedilmek suretiyle Millî Müdafaa Vekâleti bütçesinin taalluk ettiği tertiplerden ödenir. 5. Gözaltı edilen yabancı askerlerin idareleri Kızılay Cemiyetine devredilebilir. Devredildiği takdirde nakil, iâşe, ilbas, iskân ve tedavi gibi bilumum idare işleri cemiyet tarafından yapılır ve masrafları bilahare Hükûmetçe cemiyete iade olunur. 6. Gözaltı edilenler için tesis edilecek kamplardaki inzibatın temini ve buna müteallik işlerin tanzim ve idaresi Türk Ordusu Dâhili Hizmet kanununun esaslarına göre Millî Müdafaa Vekilligince tespit olunur. 7. Gözaltı edilen yabancı askerî şahısların cezai muameleleri Türk Askerî Ceza ve Askerî Muhakeme Usulleri Kanunlarına tabidir. Muvakkat Madde: Bu kanunun neşri tarihine kadar Türkiye’ye iltica edip gözaltı edilenler için Millî Müdafaa Vekâletince yapılan masraflar bu kanun hükümlerine göre kayıt ve mahsup olunur. 8. Bu kanun neşri tarihinden itibaren mer’idir. 9. Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur. Şeklindedir. **Resmî Gazete**, 15.08.1941, Sayı: 4887.

şubesinde subaylar katılması uygun görülmüş, Hükûmet ve askerî kanaldan geçmeden yapılan davetlere katılmak yasaklanmıştır. Türkiye'deki yabancı devlet memurlarından olmayan ancak çeşitli sebeplerle Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçiler ve heyetler Genelkurmay Başkanlığının isteği ve bilgisi dâhilinde geldiği bu nedenle ilişkilerin düzenlenmesinin Genelkurmayca yapılması, bunun dışında gelen yabancılar ile ilgili düzenlemenin Millî Müdafaa Vekâleti tarafından yapılması belirlenmiştir. Emekli olan ve tekrar ordu hizmetinde çalışan personel de bu hükümlere uyması istenmiştir.¹⁰²⁴ 4104 sayılı kanuna dayanarak, Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan 13559 numaralı “*Yabancı Ordu Mensuplarından Türkiye'ye İltica Edenler Hakkında Talimat*” a ekler yapılarak hem askerî mültecinin tanımı yapılmış, kimlerin askerî mülteci sayılıp askerî kamplara sevk edileceği, diğer makamlarla işbirliği sağlanması ve kampların işlevi gibi konular açıklanmıştır.¹⁰²⁵

19 Şubat 1942'de Ordu mensuplarının yabancı devlet memurları ile ilişkiler konusunda bazı konuları ilave edilmesi gerekli görülmüştür. Bu hususlar şöyledir: Ordu mensuplarından birine bir yabancı tarafından kart bırakıldığı takdirde aynı şekilde karşılık verilmesi uygun görülmüştür. Bir yabancı personel, bir askerî kişiyi özel ve iyiliksever bir şekilde ziyaret etmesi durumunda iadei ziyaret yapabilir, talimata uygun değil ise kart bırakılarak nezaket ziyareti uygun görülmüştür. Resmî makamda kabul edilen ziyaretlerin iadesi kabul edilmemiştir.¹⁰²⁶

Askerî Mültecilerin misafir oldukları kabul edilerek, insanca davranış gösterilirken ülke güvenliğine de zarar vermemeleri için gerekli duyarlılık sergilenmiştir. Mülteciler için Ankara, Yozgat, Isparta, Erdek, Niğde, Sivas ve Adana'da gözaltı kampları açılmış ve bu kamplara Alman, Fransız, İtalyan, Bulgar, Rus, Yunan, İran, İspanyol, Amerikan ve Iraklı askerî mülteciler barındırılmıştır. Kamp hizmetlerinin düzenlenmesinde Türk Ordu Dâhili Hizmet Kanunu hükümleri esas alınmış, hizmetin verilmesinde mültecilerin aralarında seçtikleri bir subayın da katıldığı heyetlerin oluşturulmasına dikkat edilmiştir.¹⁰²⁷

¹⁰²⁴ BCA, 31.01.1942, 030.10.00.00.46.297.6.2.

¹⁰²⁵ Ahmet Emin Yaman, “II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Askerî Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 33, (2003), s. 144.

¹⁰²⁶ BCA, 19.02.1942, 030.10.00.00.46.297.6.1.

¹⁰²⁷ Yaman, “II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Askerî Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)”, s. 160.

3.3.4. Savunma Sanayi ve Askerî Fabrikaların Durumu

Milletler Cemiyeti üyesi olan devletlerce kendi ülkeleri içerisindeki savaş malzemesi imalatı ve ticaretinin kontrol edilmesi cemiyetin toplantısında kararlaştırılmış olduğundan Türkiye’de de savaş sanayinin kontrol edilmesi siyasal bakımdan gerekli görülmüştür. Yasal düzenleme yapılması amacıyla çalışmalar başlatılmış ve TBMM’ne Hükûmet tarafından kanun tasarısı gönderilmiştir. Kanunun gerekçesi ise şöyle ifade edilmiştir: “... *Silah ve mühimmat yapan fabrikaların imalat kabiliyetleri hakkında Millî Müdafaa Vekâletince alınmakta olan malumatın daha esaslı ve hakiki şekilde toplanmasına ihtiyaç vardır. Bu kontrol aynı zamanda imalatının her hangi bir suretle muhalif kimseler veya gizli teşekküller eline geçmesine mani olmak bakımından dâhili emniyet içinde faydalı görülmektedir. ...Malumatı kanuni bir müeyyideye bağlamak ve bu müesseselerin, sırf dâhili bir tedbir olmak üzere bizzat kendi vesait ve teşkilatımız marifetiyle kontrolünü temin etmek düşüncesi ile kanun layihasının tanzimine lüzum görülmüştür.*”¹⁰²⁸ Harp sanayi kuruluşlarının kornolunda “*malumatın esaslı ve gerçek şekilde*” toplanmasına ihtiyaç duyulduğu diğeri ise “*muhalif kimseler ve gizli teşekküller*” tarafından üretilmesini engellemek düşüncesinin varlığı dikkat çekicidir. Bunun sadece dâhili tedbir olarak Türkiye’deki araçlar ve birimlerce kontrolünün yapılması şeklinde amaçlanması da yerli harp sanayisinin geliştirilmesi yönünde atılan küçük bir adım olarak düşünülebilir.

29 Ocak 1942’de 3763 sayılı “*Türkiye’de Harp Silah ve Mühimmatı Yapan Hususi Sanayi Müesseselerinin Kontrolü Hakkında Kanun*” gereği harp silah ve mühimmat sanayini nelerin oluşturduğuna dair liste hazırlanmıştır. Bu liste, uçak; her

¹⁰²⁸ 3763 sayılı “*Türkiye’deki Harp Silah ve Mühimmatı Yapan Hususi Sanayi Müesseselerinin Kontrolü Hakkında Kanun*”, **Resmî Gazete**, 10.01.1940, Sayı: 4406.

cins top, aksamı ve teferruatı; her cins top mermisi, tapası, kovanı ve aksamı; her cins makineli tüfek, aksamı, malzemesi ve teferruatı; orduda kullanılan her cins tüfek, teferruatı ve aksamı; her cins bomba ve tapası; her cins mayın, paravan ve antiparavanlar; torpido ve aksamı; her cins işaret, tenvir fişekleri ve raketler; Alev makineleri; her cins sis cihaz ve vasıtaları; zehirli gaz cihaz ve vasıtaları; her cins kapsül ve buna ait ecza maddeleri; dumanlı, dumansız bilimum barutlar, muharebe tankı; zırhlı otomobil; süvari kılıcı ve mızrağı; kasatura ve süngü; tahrip makine ve vasıtaları şeklinde hazırlanmıştır.¹⁰²⁹

10 Nisan 1942'de Millî Müdafaa Vekâleti Esliha ve Mühimmat Müfettişliği Türkiye'de patlayıcı madde yapımında kullanılan sentetik nitrik asiti üretme fabrikası kurulmasını planlamış ve bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor şöyledir: barut ve patlayıcı madde sanayisinin en önemli ilk maddesi olan nitrik asit (hamızı azot) kısmen Almanya ve Macaristan'dan, kısmen de yine hariç devletlerden tedarik edilen sodyum nitrattan (Şili güherçilesi) yararlanmak suretiyle Türkiye'deki Barut Fabrikalarında üretilmiştir. Savaş nedeniyle dışarıdan nitrik asit getirilmesi mümkün olmadığından Türkiye'de doğal şekilde bulunan ve her yıl 200-300 ton kadar üretilerek karabarut ve dinamit imaline sarf edilen potasyum nitrattan (potas güherçilesi) faydalanılması ve bu maddenin sodyum nitrat yerine ikamesi suretiyle nitrik asit ihtiyacının bu şekilde karşılanması konusu tetkik ettirilmiştir. Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından altmış üç ilde Türkiye'nin güherçile kapasitesi incelenmiş, sonuçta sadece Konya ve Kayseri illerinde her yıl 500 ton kadar miktarın üretimi yapılabileceği diğer illerde ise güherçile ya hiç mevcut olmadığı ya da maliyet etkinlik yönünden uygun olmadığı tespit edilmiştir.

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü emrinde bulunan üç barut Fabrikasında azami kapasite ile çalışılması halinde, günlük nitrik asit sarfıyatı 15 ton olduğu, bu miktar nitrik asitin güherçileden üretimi için 23 ton sodyum nitrat veya 27 ton potasyum nitrat gerekli olacağı hesaplanmıştır. Barut fabrikalarında mevcut güherçileden istifade suretiyle nitrik asit yapan imalathanelerin günlük kapasiteleri toplam 7,5 ton olduğu, dışarıdan sodyum nitrat temini halinde dahi nitrik asit ihtiyacının tamamıyla karşılanması adı geçen tesislerin genişletilmesi ve ayrıca

¹⁰²⁹ BCA, 29.01.1942, 030.18.01.02.97.112.6.

günde 18 ton sülfürik asit yapacak bir fabrikanın kurulmasına bağlı olacağı ifade edilmiştir. Bu konunun 1935 yılında İktisat Vekilliği tarafından yapılan ikinci beş senelik sanayi programına alındığı ancak gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir.

Ayrıca Karabük Demir ve Çelik Sanayi Müesseseleri Kok Fabrikası gazlarından elde olunan amonyaklı sulardan yararlanarak nitrik asit üretimi konusundaki tekliflerde, bu sulardan amonyum sülfat yapılarak suni gübre temini düşünüldüğünden uygulanamamıştır. Sentetik nitrik asit üretiminde genellikle ilk aşamayı oluşturan amonyağın, Kok Fabrikası gaz yıkama sularında mevcut olduğu bundan yararlanarak nitrik asit yapacak bir fabrikanın diğer kaynaklara dayanacak tesislere göre daha seri ve ucuz olarak kurulabileceği, savaş sona erdiğinde nitrik asit sarfiyatının azalacağı bu nedenle amonyaklı suların kısmen suni gübre üretiminde de kullanılabilmesi düşünülmüştür. Millî savunma sanayisinin en önemli sahasını oluşturan barut ve patlayıcı madde imalatının ancak nitrik asitle ayakta durabileceği ve bu maddenin bulunmaması halinde çeşitli cins barutların, trotil ve dinamit gibi patlayıcı maddelerin üretilmeyeceği bu nedenle piyade ve topçu mermi ihtiyacının karşılanmayacağı için nitrik asit imalathanesi kurulmasının çok önemli olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'nin savunması açısından en önemli bir yer işgal eden bu maddenin doğrudan doğruya havadan üretimi için bir fabrikanın kurulmasının yüksek maliyetli olduğu ve kurulum için çok fazla zamana ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bunun için en etkili en ekonomik çözümün, Karabük fabrikalarının boşa akan amonyaklı sularından faydalanılarak bu ihtiyacın temini ve bu amaç için gereken cihazların Türkiye ile Almanya, İsviçre ve Macaristan Hükûmetleri arasında yapılan ticaret anlaşmalarından istifade ederek tedariki ve Karabük'te bir sentetik nitrik asit fabrikası kurulmasının çok gerekli ve önemli olduğu teklif edilmiştir.¹⁰³⁰ Karabük fabrikalarında atık olarak bulunan amonyaklı suların kullanılarak sentetik nitrik asit üretilmesinde ekonomik kaygıların ön planda olduğu görülmüştür.

4 Mayıs 1942'de patlayıcı madde yapımında kullanılan nitrik asit üretiminde bazı sorunlar meydana gelmiştir. Özellikle nitrik asit yapımında kullanılan sülfürik asit ve sodyum nitrat kullanılmasının zorunlu olmasından dolayı çok fazla sülfürik

¹⁰³⁰ BCA, 10.04.1942, 030.10.00.00.58.395.7.

asit kullanılması gerekmiş ve sarfiyat artmış ve karşılanamaz hale gelmiştir. Karabük Demir ve Çelik Sanayi Kurumları tarafından suni gübre imalinde kullanılması amacıyla bir sülfürik asit fabrikası planlanmış ve fabrikaya ait makine ve cihazların geldiği bilgisi Millî Müdafaa Vekâletince öğrenilmiştir. Askerî fabrikaların sülfürik asit ihtiyacının yeni fabrika kurulması yerine hali hazırda mevcut makine ve teçhizatlar kullanılarak sülfürik asit fabrikasının acilen faaliyete geçirilmesi istenmiştir.¹⁰³¹

3.3.5. Askerî Nakliyat İşleri

10 Kasım 1942’de Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğü askerî nakliyat işleri ile ilgili bazı sorunlar konusunda açıklamada bulunmuş ve Millî Müdafaa Vekâletinden istekte bulunmuştur. İzinli ve terhis edilen erler için on gün süreyle askerî trenlerden başka 20–25 vagon daha ihtiyaç olduğu Demiryolu Genel Komutanlığınca bildirilmiştir. Askerî nakliyatın devam etmesi nedeniyle kömür nakli düzenli şekilde yapılamamıştır. Her hafta Haydarpaşa tren istasyonundan düzenli olarak hareket eden iki tren katarına ilave olarak 20–25 vagonun asker nakliyatına tahsis edilmesi Haydarpaşa limanında yığılan mavnaların¹⁰³² zamanında boşaltılamayacağına neden olacağı düşünülmüştür. Bu şekilde devam edilmesi durumunda kömür ile askerî ihtiyaçlardan olan ot ve saman nakliyatının yapılmasının mümkün olamayacağı, sorunun çeşitli yerlerden yapılan asker nakliyatının kısa süreli sınırlandırılarak çözümlenebileceği teklifi yapılmıştır.¹⁰³³ Millî Müdafaa Vekâleti bu durum karşısında asker nakliyatının ertelenmesinin kanuni zorunluluktan dolayı mümkün olmadığı, erteleme yapılsa dahi olumlu sonuç alınamayacağı ifade edilmiştir. Nakliyatının yapılamaması nedeniyle binlerce ton ot ve saman çürümüş ve orduda askerî amaçlı kullanılan hayvanların aç kalmıştır. Millî Müdafaa Vekili ot, saman ve ordunun iaşesi ile ilgili maddelerin geciktirilmesine yetkili olmadığını belirtmiştir. Ankara’ya yakın mesafede bulunan Eskişehir ve Afyon’da otların yerde

¹⁰³¹ BCA, 04.05.1942, 030.10.00.00.58.395.8.

¹⁰³² Limanlarda, şamandıralara bağlı olarak yükleme ve boşaltma yapan gemilerden, kıyılarına römorkör yedeğinde yük götürüp getiren tekne.

¹⁰³³ BCA, 10.11.1942, 030.10.00.00.50.329.26.2.

çürüdüğü buna karşın Ankara'daki askerî birliklerdeki hayvanların aç kaldığını söylemiştir. Doğu bölgelerinden ot getirilmesi zorluğuna karşılık Türkiye'nin batı Eskişehir bölgesindeki ot ve samanların Ankara'ya sevk edilmesi önerilmiştir.¹⁰³⁴

3.3.6. Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Kanunu

Asker ailelerinin muhtaç olanlara yardım yapılmasının yasal bir zemine oturtulması için 11 Ağustos 1941'de "*Asker Ailelerinin Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanun*" kabul edilerek barışta ve seferde 45 günden fazla askerlik hizmetinde bulunanların askerî hizmete alınması tarihinden başlayıp, terhisini takip eden 15 günün sonuna kadar devam eden, muhtaç ailelerine yardım yapılması amaçlanmıştır. Bu yardımdan faydalanacak olanlar için, askerin çocukları, karısı, kız veya erkek kardeşleri ancak ihtiyaçları askere giden tarafından karşılanıyor olması ve geçim sıkıntısı içinde oldukları şartı aranmıştır. Yardım isteyen asker ailelerinin taleplerinin, buldukları yerdeki idare heyetleri tarafından belirlenmesi, yardım miktarının geçindirecek derecede olması belirlenmiştir. Yardım yapmakla zorunlu olanların mali durumlarının iyi olması, vücut sağlamlığı şartı aranmıştır. Belediye Encümeni ve köy ihtiyar meclisleri tarafından belirlenen yardımı yapmayanlardan nakdi yardımlar şehir ve kasabalarda Emval Kanununa ve köylerde Köy Kanununun hükümlerine göre tahsil edileceği belirlenmiştir.¹⁰³⁵ Asker Ailelerinin Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanun'un 8'inci maddesinde şehir sınırları haricindeki tarifeli nakil vasıtalarının birinci ve ikinci mevki bilet bedellerine yapılacak yüzde üç zammın 1 Eylül 1941 tarihinden itibaren uygulanması kararı alınmış, Belediyeler Bankasında açılacak "*umumi hesaba*" yatırılması sağlanmıştır.¹⁰³⁶ Hükümet tarafından askere giden kimselerin, çocuk ve ailelerine yardım yapılması hususunda belediyelere ödenek verilmiş Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından himaye ve korunmaları sağlanmıştır.¹⁰³⁷ Böylece yardımlar bir düzene sokulmuş ancak savaş şartları nedeniyle asker ailelerinin sayısı artmıştır. TBMM komisyon raporlarında

¹⁰³⁴ **BCA**, 07.12.1942, 030.10.00.00.50.329.26.1.

¹⁰³⁵ **Resmî Gazete**, Tarih: 15.08.1941, Sayı: 4887.

¹⁰³⁶ **BCA**, 22.08.1941, 30.18.1.2, 96.75.8.

¹⁰³⁷ **BCA**, 15.11.1941, 30.10.0.0, 179.235.13.

yardıma muhtaç asker aile sayısının beşyüz bin kişi civarında olduğu ifade edilmiştir.¹⁰³⁸

6 Eylül 1943 tarihinde “*Seferberlikte ve Fevkalade Hallerde Askerî Şahısların Ailelerini İcabında Yanlarında Bulundurmalarının Men’i Hakkında Kanun*” çıkarılarak sınır ve kıyı garnizonlarında, müstahkem mevki ve mıntikalarda, deniz ve hava üslerinde ve belirlenecek diğer bölgeler içinde askerî şahısların ailelerini kendi yanlarında bulundurması yasaklanmıştır. Aile ile birlikte oturulması yasak edilen bölgelerden çıkarılacak aile üyelerine, bunların ikamet edecekleri yerlere kadar aile harcırahı verilerek asker ailelerinin mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır.¹⁰³⁹

3.3.7. Askere Alma İşleri ve Askerî Hizmet Sürelerinin Uzatılması

1941 yılında çeşitli zamanlarda askerlik hizmetine girmiş Müslim, Gayri Müslim usta ve acemi ihtiyat askerlerinin hizmet süreleri 15 Ocak 1942 tarihine kadar uzatılması 27 Ocak 1941’de İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılmıştır. Ancak bu kararnamede bölge ve doğum tarihlerine göre şöyle bir düzenleme yapılmıştır: Trakya bölgesi halkının 1327 ve 1329 doğumlu Müslim, Gayri Müslim usta ve acemi ihtiyat askerleri ile tahkimat işleri için bütün yurt genelinden alınan acemi ihtiyat askerlerinden 1316 ve 1320 dâhil doğumlu Müslim, gayri Müslim ihtiyat askerleri; İstanbul bölgesinin Gayri Müslim halkından 1312 ve 1320 dâhil doğumlu ve 1327 ve 1329 doğumlular uzatılma kararından hariç tutulmuştur.¹⁰⁴⁰

1941 yılının Nisan ayının son günlerinde silahaltına alınan gayrimüslim erkekler 27 Temmuz 1942’de terhis edilmiştir. Hatıratlarda ve arşiv belgelerinde gayrimüslim ihtiyatların askerlik hizmetine alınma sebepleri hakkında şu varsayımlar ileri sürülmüştür. Azınlıkların ticaret hayatındaki etkinliklerini azaltılması; Beşinci kol faaliyetlerde bulunmalarının engellenmesi; Türkiye’nin savunma hatlarının

¹⁰³⁸ Ali İhsan Öztürk, “*Cumhuriyet Döneminde Belediyelerin Asker Aile Yardımları*”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 21, (2012/1), s. 40.

¹⁰³⁹ **Resmî Gazete**, Tarih: 11.09.1943, Sayı: 5505.

¹⁰⁴⁰ **BCA**, 27.02.1941, 030.18.01.02.96.98.10.

güçlendirilmesi amacıyla başlatılan yol ve köprü inşaatlarının süratle bitirilmesi gibi nedenler gösterilmiştir.¹⁰⁴¹

13 Mayıs 1943'te silahaltında bulunan muvazzaf erlere Türkiye'nin içinde bulunduğu duruma göre altı ayı geçmemek üzere gerekli görülecek sürede izin verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁴²

3.3.8. Beden Eğitim ve İzcilik Faaliyetleri

12 Temmuz 1941'de Başvekâlet Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğüne Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünden alınan ve ordu ihtiyacını karşılamayan 1.200 adet tüfek "*idman talimleri ile yürüyüşlerde ve arazi tatbikatlarında, nişan alma*" konularında kullanılmak amacıyla İstanbul, Afyon ve Ankara'daki izcilik ve jimnastik teşkilatlarına gönderilmiştir. Talim tüfeklerinin kullanılması ile ilgili hazırlanan talimat ise şöyledir: "*1. Kayışlı olarak gönderilen tüfekler bölgelerin tefrik edecekleri silahhanelerde, kayışlarından asılı olarak muhafaza edileceklerdir. Bu mahallerin rutubetli olmaması lazımdır. 2. Tüfekler yalnız talim ve tatbikat zamanlarında mükelleflere tevzi olunacak ve çalışma sonunda geriye alınarak muhafaza olundukları yerlere konulacaktır. 3. Tüfeklerle silahlı idman hareketleri ordu idman talimnamesi esaslarına, nişangâh tanzimi, kabza kavrama, nişan alma, üç köşe teşkili ve tatbikatlarda hedeflere tevcihi hususları da ordu talimnamelerine uygun olarak yaptırılacak, yürüyüşlerde aynı esaslara riayet olunacaktır. 4. Şehir ve kasabalardan geçiş esnasında bu tüfeklerin bilhassa kıyafet talimatnamesine uygun olarak elbise tedarik etmiş olan mükelleflere taşınması gerek göze görünürlük gerek mükellefleri elbise yaptırmaya ve gerekse mükellefiyeti ifaya teşvik bakımlarından bilhassa göz önünde tutulacaktır. 5. Tüfeklerin rutubet ve yağmurdan muhafazası hali aslilerinden fena vaziyete girmemeleri hususunu bölgeler mahalli askerî veya jandarma komutanlarının ve gençlik kulüp ve gruplarında öğretmenlik eden subay,*

¹⁰⁴¹ Rıfat N. Bali, **İkinci Dünya Savaşı'nda Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni Yirmi Kur'a Askerleri**, Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 66.

¹⁰⁴² Genelkurmay Başkanlığının muvafakatine atfen Millî Müdafaa Vekilliğinin teklifi üzerine 1111 sayılı Askerlik kanununun 78. maddesine göre İcra Vekilleri Heyetinin 13.05.1939 tarihindeki toplantısında kabul olunmuştur. **BCA**, 13.05.1943, 030.18.01.02.101.34.1.

erbaş ve erlerin tavsiyelerine göre temin edeceklerdir. 6. Tüfekte esas vaziyeti resmî tazim, yürüyüş, tüfek asma-çıkarma talimlerinin mükelleflere mümkün olduğu kadar kısa zamanda öğretilmesi ve mümkün olursa 30 Ağustos Zafer Bayramında mevcut tüfeklerle ve kıyafet talimnamesine uygun elbiselerle törene iştirak olunması hususunun istikmalini bölgeler başkanlıklarından istenmiştir.”¹⁰⁴³

3.3.9. Ordu İhtiyaçları için Malzeme Temin İşleri

Millî Müdafaa Vekâleti Levazım İşleri Dairesi gümrük ambarlarındaki çuvalların askerî ihtiyaçlara tahsis edilmesini istemiştir. Buna göre çeşitli tarihlerde el konulan ve miktarı 150.000 kadar tahmin edilen yeni ve kullanılmış boş çuval birikmiş olduğu tespit edilmiştir. Yurt dışından tedariki de zor olan çuvalların ordu ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılması için İcra Vekilleri Heyeti kararı alınması talep edilmiştir. ”¹⁰⁴⁴ 8 Nisan 1942’de Başvekâlet, Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinden gümrüklerde birikmiş boş çuval miktarının bildirilmesini istemiştir.¹⁰⁴⁵ 3 Temmuz 1942’de Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti çalışmasını yapmış ve gümrüklerde bulunan boş çuvallardan 1549 sayılı kanun¹⁰⁴⁶ hükümleri gereğince sahipsiz sıfatını iktisap edenlerle kaçak olarak yakalanıp el koymakararı kesinleşen veya kesinleşmeyenlerin buldukları illerin ve miktarlarını gösteren liste şöyledir: Van, Malatya, Bursa, Edirne, Mardin, Gaziantep, Urfa, Pazarcık İnhisarlar Müdürlüklerinde; el koyma kararları kesinleştiği halde henüz kurumlara teklif edilmemiş olan boş çuval miktarı 471 adet; kurumlara teklif edilmiş, alınmadığında satılması gereken fakat henüz satışa çıkarılmamış bulunan boş çuval miktarı 2 adet; el koyma kararları henüz kesinleşmemiş bulunan boş çuval miktarı 4,019 adettir.¹⁰⁴⁷ 25 Aralık 1942’de ayrıca İslâhiye ve Kilis Gümrük Müdürlükleri ambarlarında 942 adet çuvalın alınması Millî Müdafaa Vekâleti tarafından 17’nci Kolordu

¹⁰⁴³ BCA, 12.07.1941, 030.10.00.00.145.40.4.

¹⁰⁴⁴ BCA, 03.04.1942, 030.10.00.00.52.342.20.12.

¹⁰⁴⁵ BCA, 08.04.1942, 030.10.00.00.52.342.20.11.

¹⁰⁴⁶ 1549 sayılı Gümrük Kanununun 35’inci ve Gümrük Kanuna Müzeyyel Kanununun 43’üncü Maddesini Tadil Eden Kanun, bk. **Resmî Gazete**, 13.01.1930, Sayı: 1396.

¹⁰⁴⁷ BCA, 03.07.1942, 030.10.00.00.52.342.20.7.

Komutanlığına tebligat yapılmıştır.¹⁰⁴⁸ 22 Şubat 1943'te Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Kilis ve İslâhiye Gümrük Müdürlüklerindeki boş çuvalar ile ilgili görüşünü şöyle açıklamıştır: “Kaçak olarak yakalanıp gümrük idarelerine teslim edilen eşyadan müsaderesi kesinleşmiş bulunanlar 1918 sayılı Kaçakçılık Kanununun¹⁰⁴⁹ bazı maddelerini değiştiren 3777 sayılı kanununun¹⁰⁵⁰ 24'üncü maddesine göre evvela sif kıymetlerinin yüzde 25'i mukabilinde Kızılay Cemiyeti ile Çocuk Esirgeme Kurumlarına teklif olunmakta, bu kurumlar tarafından alınmadığı takdirde tespit olunan usul dairesinde satılmak, resmî daire ve müesseselerle hayır cemiyetlerine verilmek veya imha olunmak suretiyle tasfiye olunmaktadır. Yazılarında sözü edilen Kilis ve İslâhiye gümrük ambarlarındaki 942 adet boş çuvaldan 624 adedinin müsaderesi kesinleşmemiş bulunduğundan müsadere kararları kesinleşinceye kadar bu çuvalar hakkında bir muamele yapılmasına kanuni imkân bulunmamaktadır. Geri kalan ve müsadere kararları kesinleşen 318 adet boş çuval kanun gereğince Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumlarına teklif edilmiş ve bu kurumlar tarafından alınmak istenilmemiş bulunduğundan bunların açık artırma ile satılmayarak takdir olunacak bedel karşılığında 17'nci Kolordu Komutanlığı emrine teslim olunması ilgili Kilis ve İslâhiye Gümrük Müdürlüklerine tebliğ edilmiştir.”¹⁰⁵¹ Yurt içinde bulunan basit bir çuvalın ordu ihtiyaçlarında kullanımına verilmesi sürecinin yaklaşık bir yıl sürmesi oldukça dikkat çekici olduğu görülebilir.

3.3.10. Askerî Konularda Yapılan Yasal Düzenlemeler

Ordu motorlu silah ve araçlarının acemi sürücüler elinde yıpranmalarının önüne geçilmesi ve bu silah araçlarının daima kullanılabilir halde bulundurulmasını sağlamak için 1942 mali yılı fiili kadrosuna 60–80 lira ücretli 1.000 sürücü personel dâhil edilmiş, ancak ücretin azlığından dolayı yeterli başvuru olmamıştır. Genelkurmay Başkanlığınca bu sürücülere ücretsiz bir er tayını ile melbusât (giyecek) verilmesi gerektiği Başvekâlete teklif edilmiştir. Bu sürücülere gerekli

¹⁰⁴⁸ BCA, 25.12.1942, 030.10.00.00.52.342.20.3.

¹⁰⁴⁹ 1918 sayılı Kaçakçılığı Men ve Takibine Dair Kanun, **Resmî Gazete**, 12.01.1932, Sayı: 2000.

¹⁰⁵⁰ 3777 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine dair 1918 sayılı kanunun bazı maddelerini değiştiren kanun, **Resmî Gazete**, 25.01.1940, Sayı: 4416.

¹⁰⁵¹ BCA, 22.02.1943, 030.10.00.00.52.342.20.1.

melbusât ve teçhizatın verilmesinin bu işe yapılacak talepleri artıracacağı, ordu içinde disiplini ve düzeni sağlayacağı düşünülerek “*Ordu, Motorlu Silah ve Vasıtalarında Kullanılacak Ücretli Sivil Makinist ve Şoförlere Er Melbusât ve Teçhizat Verilmesine Dair Kanun*” teklifi hazırlanmış ve 16 Temmuz 1943 tarihinde TBMM’de kabul edilmiştir.¹⁰⁵²

Yabancı ülkelerden temin edilen kredilerden Millî Müdafaa Vekâletine tahsis edilen kısımlardan karşılanarak yurt içine getirilen kara, deniz ve hava savaş araç ve gereçleri ile orduda kullanılan hayvanlar 3729 sayılı “*Ecnebi Devletlerden Temin Edilen ve Edilecek olan Kredilere Mahsuben Celbolunan Harb Teçhizat ve Levazımının Gümrük Resmile sair Vergi ve Resimlerden İstisnası Hakkında Kanun*”a göre her türlü gümrük vergilerden muaf tutularak ithal edilmiştir. Ancak olağanüstü hallerde Millî Müdafaa ihtiyaçları bakımında gerekli görülen ve kredi anlaşmaları dışında olan çeşitli savaş araç ve gereçleri ile askerî eşya ve maddelerin de ithal edilmesi gerekmiştir. Bunun için 23 Aralık 1942 tarihinde 4340 sayılı “*Fevkalâde İhtiyaçlar için Millî Müdafaa Vekilliğince Yurda Sokulacak Maddelerin Vergi Muafıkları Hakkında Kanun*” kabul edilmiştir.¹⁰⁵³

¹⁰⁵² **TBMM Zabıt Ceridesi**, 16.07.1943; Ordu motorlu silah ve vasıtalarında kullanılacak ücretli sivil makinist ve şoförlere Millî Müdafaa Vekâletince tayin ve tespit edilecek şekil ve kıyafette, bu birlikler erlerine verilen melbusat ve teçhizat parasız olarak verilmesi hükme bağlanmıştır. **Resmî Gazete**, 21.07.1943, Sayı: 5461.

¹⁰⁵³ 4340 sayılı kanun “*Fevkalâde İhtiyaçlar için Millî Müdafaa Vekilliğince Yurda Sokulacak Maddelerin Vergi Muafıkları Hakkında Kanun*” 1. Millî Müdafaaaya ait fevkalade ihtiyaçlar bakımından lüzumlu göreceği: Her çeşit kara, deniz ve hava harp teçhizat, levazım ve mühimmatı, hayvanlar ve vasıtalarıyla bunların yedek ve yenileme parçalarını ve levazım; Akaryakıtlar ile bunların taşınmasına, konmasına mahsus duba, sarnıç, teneke, bidon gibi her türlü kap ve vasıtaları; Her çeşit nakil vasıtası, muhabere, inşaat, tesisat malzemesi, makineler, cihaz ve aletler ve bunların yedek ve yenileme parçalarını ve levazım; Her türlü yiyecek ve giyecek maddeleri ile hayvan yemlerini; Garnizonlar ve hastaneler tesis ve idaresi için lüzumlu her çeşit eşya, ilaçlar ve müstahzarat, aletler ve cihazları; Gümrük vergisi ve zamlarıyla Hazineye, hususi idarelere ve belediyelere ait her türlü vergi, resim, harç ve zamlarından ve ardiye ücretinden muaf olarak yurda sokmaya İcra Vekilleri Heyeti salahiyetlidir. 2. Birinci madde hükümlerine göre İcra Vekilleri Heyetince yurda sokulmasına karar verilecek maddeler, gümrüklerce hiçbir muamele ve muayeneye tabi tutulmaksızın yurda sokulur. Bu suretle gümrüklerden geçirilecek eşyanın manifestoları Millî Müdafaa Vekâletinin yazısı üzerine kapatılır. 3. Bu kanun hükümlerine göre yurda girmiş maddelerden ihtiyaç kalmamış olanları Millî Müdafaa Vekilliğince hiçbir vergiye ve gümrük ve muamele ve muayenesine tabi olmaksızın tekrar çıkarabilir. 4. Millî Müdafaa Vekâleti ikinci ve üçüncü madde hükümlerine göre yurda sokulan ve ihtiyaç kalmaması üzerine tekrar yurt dışına çıkarılan eşyanın her türlü kayıt ve hesaplarını tutar ve takvim yılı sonunda o yıl içinde yurda girmiş ve bunlardan tekrar çıkarılmış olanların cins ve miktarlarını Gümrük ve İhisarlar vekilliğine ayrıca bildirir. 5. Bu kanuna göre yurda sokulmuş maddelerden Millî Müdafaa ihtiyaçları dışında kalıp muafıktan faydalanmayan yerlere satılacak veya devredilecekler satıldıkları veya devredildikleri zamanki hallerine göre temsil olunacakları tarife üzerinden gümrük ve sair giriş vergi ve resimlerine tabidirler. Devir ve satışlar, devir ve satıştan önce Millî Müdafaa Vekilliğince gümrüklere bildirilir.

1942 yılında askerî açıdan alınan önemli kararlardan bir askerlik süresinin uzatılması olmuştur. 26 Ocak 1942’de 4173 sayılı “*Askerlik Kanununun 5’inci Maddesine Bir Fıkra İlâvesi Hakkında Kanun*” ile askerlik süresi tam hizmetliler için üç yıl, kısa hizmetliler için iki yıl olarak belirlenmiştir.¹⁰⁵⁴

11 Mayıs 1942’de Örfî İdare Kanunu’nun 7’nci Maddesini Değiştiren 4219 sayılı Kanun yayımlanmıştır.¹⁰⁵⁵ Bu kanunla yapılan değişikliğe göre örfî idare mıntıkasından çıkarılanlardan bu mıntıkaya izinsiz girenler hakkında bir yıldan üç yıla kadar sürgün cezasının verileceği hükmolunmuştur.

Muvakkat Madde: Bu kanunun neşrinden önce Millî Müdafaa Vekilligince getirilmiş olup birinci maddede yazılı ihtiyaçlarda kullanılmış veya kullanılacak olan maddeler hakkında da İcra Vekilleri Heyeti kararı ile bu kanun hükümleri tatbik olunabilir. 6. Bu kanun neşri tarihinden itibaren yürürlüğe girer ve üç yıl müddetle yürürlükte kalır. 7. Bu kanunun tatbikatına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Resmî Gazete, 29.12.1942, Sayı: 5292.

¹⁰⁵⁴**Resmî Gazete**, 26.01.1942, Sayı: 5016.

¹⁰⁵⁵**Resmî Gazete**, 11.05.1942, Sayı: 5103.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SON DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN İZLEDİĞİ AKTİF TARAFSIZLIK SİYASETİ VE TÜRK ORDUSU (1943–1945)

4.1. Savaşın Genel Durumu ve Türkiye'nin Aktif Tarafsızlık Siyaseti

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin tarafsızlık stratejisinin gereği olarak tarafsızlık hukuku kurallarına uygun bir dış politika izlemiştir. Türkiye'nin bu dönemde izlediği dış politikanın siyasi yönleri de gözönüne alındığında, uygulanan tek stratejinin tarafsızlık olmayıp siyasi konjonktüre göre kullanılan ittifak oluşturma stratejisi ile de savaş dışı kalma dış politika amacına ulaşılmaya çalışılmıştır. Türkiye bu dönemde ittifak oluşturma stratejisini de, tarafsızlık stratejisini destekleyen bir biçimde, savaş dışı kalma amacına ulaşmak için kullanmıştır.¹⁰⁵⁶

16 Ocak 1943'te Türkiye hakkında durum raporu hazırlanmıştır. 18 Ocak'ta İngiliz Ortak Planlama personeli, Türkiye'ye ilişkin politikalarını açıklayan belgeyi yayımlamıştır. Türkiye, Müttefiklerin yardımı olmaksızın Trakya'yı elinde tutmayı başardığı sürece savaşa girmeyecekti ve savaşa girmesi halinde de hava savunması zorunlu bir ihtiyaçtı. Türkiye'nin Müttefikler açısından önemi, kara harekâtlarından çok hava harekâtları için kullanılacak bir üs olmasından kaynaklanıyordu. Oniki Ada'nın işgali için 3 Tümen ve 123 hava filosu gerekli olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin Müttefiklerden aldığı desteği, gecikmeden savaşa girmemesi halinde kaybedeceğine ilişkin endişesinin kullanılmak zorunda olduğu ifade edilmiştir. Türkiye, Romanya petrol sahasının bombalanacağı bir hava üssü olarak, Çanakkale Boğazı'nı Mihver Devletlerine kapatmak amacıyla, Balkanlara karşı bir tehdit unsuru olarak gösterilmek suretiyle Alman kuvvetlerinin dağılmasını sağlamak için de

¹⁰⁵⁶ Faruk Sönmezoğlu, "II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası: 'Tarafsızlıktan NATO'ya", **Türk Dış Politikasının Analizi**, dnl.: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 83.

Almanya'nın krom almasını engellemek amacıyla kullanılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰⁵⁷

4.1.1. Müttefik Konferansları ve Türkiye

4.1.1.1. Kazablanka Konferansı (14-24 Ocak 1943)

Müttefiklerin, Almanları Kuzey Afrika'da yenip buradan uzaklaştırmaları ve Rusya'daki Alman taarruzunun gösterdiği yeni gelişmeler Amerika ve İngiltere'ye yeni sorunlar çıkarmıştı. Bu nedenle 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill Kazablanka şehrinde buluşup bu sorunları görüştiler.¹⁰⁵⁸ Kazablanka toplantısının savaşın kaderi açısından en önemli kararı "*kayıtsız şartsız teslim ilkesinin*" kabul edilmesi olmuştur. Bu koşul Türkiye tarafından savaş sonrasında Almanya'nın Avrupa sahnesinden silinmesi şeklinde yorumlanmıştı. Bu koşul savaşın kaybeden tarafının tamamen çöküşü anlamına geliyordu. Savaş sonrasında Rusya'nın egemen olduğu bir Avrupa ise Türkiye'yi endişelendiriyordu.¹⁰⁵⁹

Churchill bu toplantıda Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesi için hazırlık yapmıştır. 18 Kasım 1942'de İngiliz Kuvvetleri kurmay başkanlarına gönderdiği bir notta, doğru tedbirler alınırsa Türkiye'nin kazanılabileceğini, Türkiye'nin bir müttefik olduğunu, Barış Konferansında galipler arasında yer alması gerektiğini, Almanların sayesinde Bulgaristan'ın daha ileri bir durumda olduğu özel silahlar hariç ordusunun iyi durumda bulunduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin savaşa girişi için yardımın artırılmasını istemiştir.¹⁰⁶⁰

Churchill 24 Kasım 1942'de Stalin'e bu düşüncelerini şöyle bildirmiştir: "*Türkiye üzerindeki bazı ön düşüncelerimi Başkan Roosevelt'e ilettim ve kendisinin*

¹⁰⁵⁷ Robin Denniston, **Churchill'in Gizli Savaşı Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944**, Yön Matbaacılık, İstanbul, 1998, s. 130.

¹⁰⁵⁸ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 617.

¹⁰⁵⁹ Edward Weisband, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, çev.: M.A. Kayabağ ve Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 149; Tekeli ve İlkin, **age.**, s. 262.

¹⁰⁶⁰ Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 89.

de esasen çok benzer görüşlere vardığını gördüm. Bana öyle geliyor ki, hepimiz, Türkiye'nin bizim yanımızda savaşa girmesi için yeni bir gayret sarfetmeliyiz. Bu maksatla, ABD'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve statüsüne dair bir İngiliz-Sovyet garantisine katılmasını arzu ediyorum. İkinci olarak, Türkiye şimdiden önemli miktarda cephane ve Ortadoğu'dan 200 tank gönderiyoruz. Üçüncü olarak, baharın ilk aylarından itibaren Türkiye tehdide uğradığında veya bizim tarafımıza geçtiğinde kullanılmak üzere, Suriye'de önemli bir ordu kurabileceğimizi umuyorum. Sizin Kafkaslarda veya onun kuzeyinde yapacağınız harekâtın büyük tesiri olacaktır. Eğer Türkiye bize katılırsa, sadece Karadeniz'de sol kanadınıza denizyolunu açacak harekâta başlama imkânlarıyla kalınmayacak, Kafkaslardaki başarılı savunmanız sonucunda Mihver için hayati önem taşımakta olan Romanya petrol bölgesini de Türkiye'deki üslerden hareketle ağır şekilde bombalamamız mümkün olabilecektir.”¹⁰⁶¹

Stalin 28 Kasım'da verdiği cevabında, Churchill ile tam uyum içerisinde olduğunu belirterek “Türkiye’yi bu baharda bizim yanımızda savaşa sokmak için mümkün olan her şeyi yapmak şayanı arzudur. Bu Hitler ve ortaklarının mağlubiyetini çabuklaştırmak bakımından büyük ehemmiyete haizdir” demiştir.¹⁰⁶²

23 Ocak 1943'te Kazablanka toplantısında genelkurmay başkanlarının “1943 yılında Harbin Sevk ve İdaresi” isimli verdikleri raporun Akdeniz’de yapılacak işler bölümünde “Türkiye'nin aktif bir müttefik haline gelmesini sağlayacak durumu yaratmak” maddesi yer almıştır.¹⁰⁶³

4.1.1.2. Adana Görüşmeleri

İsmet İnönü ve Winston Churchill görüşmeleri 30 Ocak- 1 Şubat 1943’de Adana-Yenice istasyonunda cumhurbaşkanının özel vagonunda yapılmıştır. Türk heyetinde İnönü’nün yanı sıra Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve askerî

¹⁰⁶¹ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), s. 135-136.

¹⁰⁶² Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Politikası, s. 89.

¹⁰⁶³ Kamuran Gürün, Savaşın Dünya ve Türkiye 1939-1943, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2000, s. 312.

danışmanlar bulunmaktaydı.¹⁰⁶⁴ Churchill görüşmeler sırasında öncelikle Türk ordusunun modern askerî malzeme ve silahlarla daha sonra da, müttefiklerin Türk topraklarından ve Türkiye'deki hava ve deniz üslerinden yararlanmalarını ve son aşamada da Türkiye'nin savaşa katılmasını öngören planını sunmuş ve müttefiklerin Türkiye'ye sağladıkları askerî malzeme ve silah yardımının asla kendilerine karşı kullanılmayacağı konusundaki düşüncesini belirtmiştir. Churchill, Türkiye'nin katılacağı olası bir savaşta, İngiltere'nin 25 hava filosu, uçaksavar ve tanksavar birlikleri iki motorlu tümen ve 9'uncu ve 10'uncu İngiliz ordu birlikleri ile Türkiye'ye yardım edeceğine ilişkin güvence vermiştir. Aslında Churchill'in amacı Türkiye'nin savaşa girmemek konusunda ortaya koyduğu yetersiz askerî donanım ve Sovyet tehdidi gibi gerekçeleri temelsiz bırakmaktır.¹⁰⁶⁵

Adana görüşmelerinde her iki ülkenin üst düzey askerî personelinden oluşan heyetler arasında iki toplantı yapılmıştır. Bu toplantılarda birincisi 30 Ocak 1943'te yapılmıştır. Bu toplantıda İngiltere Genelkurmay Başkanı General Alan Brooke, Churchill'in Türk ordusunun sorununun iki aşaması olduğunu ifade ederek konuşmasına başlar. Birincisi Türk ordusu için askerî donatım temin etmek, ikincisi Türk ordusunun İngiliz birliklerince güçlendirilmesi ile ilgili planların hazırlanmasını belirtmiştir. Teslim edilmiş, gelmekte olan ve kararlaştırılıp henüz gönderilmeyi bekleyen malzeme listelerinin görüşülmesine gerek olmadığını, bunların geçmişte kaldığını düşündüğünü ifade etmiştir. Konuşulması gerekenin ileride verilecek askerî malzemelerin verilmesinin hızlandırılması, İngiltere'nin Türkiye'ye uzman ve teknisyenlerin eğitiminde nasıl yardımcı olabileceğinin belirlenmesi, ulaşım ve diğer imkânların geliştirilmesi olduğunu belirtmiştir. Bu konferansta ayrıntılara girmek istemediğini, fakat Mareşal Fevzi Çakmak tarafından acil ve önemli olan donatım malzeme listesinin verilmesini talep etmiştir. Mareşal Çakmak bunun üzerine Türk ordusunun ihtiyacı olarak; ağır ve hafif tanklar, kundağı motorlu top, sahra, dağ topu ve orta çaplı top, çift amaçlı uçaksavar ve tanksavar topları, 50 milimetre veya daha büyük tanksavar topları, hafif makineli tüfekler, Tommy silahları, tüfekler, el bombaları, antitank mayınları. Bu listeye ek olarak Mareşal Çakmak, acil ihtiyaç duyulan motorlu arazi arabaları, çeşitli yük taşıma araçlarına atölyelere, hafif ve ağır

¹⁰⁶⁴ Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s. 451.

¹⁰⁶⁵ İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askerî Yönü", **Bellekten**, Cilt: LXIII, Sayı: 237, (Ağustos 1999), s. 600.

kamyonlara traktörlere, köprü teçhizatına ve arazide kullanılacak donanım malzemelerine gereksinim duyduğunu belirtmiştir. Alan Brooke, Türkiye'nin istediği teçhizatların çoğunun yeterince olmadığını bunların Amerika ve İngiltere'de üretiminin yapılması gerekli girişimleri yapacağını belirtmiştir. Türkiye'nin önemli miktarda bu teçhizatı almasında ulaşım zorluklarının bir engel teşkil edip etmeyeceğini sormuştur. Bunun ardından Mareşal Çakmak demiryollarının kapasitesini artırmak için ilave demiryolu araçları, kömür ve benzin ihtiyacı olduğunu, Türk bayrağı taşıyarak gemilerin seyir yapmasının yararlı olacağını, halen tank taşımaya uygun gemilerin Türkiye'de bulunmadığını söylemiştir. Bu oturumda Wilfried Lindsell 10 lokomotif ile 140 vagonun Türkiye'ye gönderilmeye hazır olduğunu, tankların sevk işlemlerinin gemi ile değil de demiryolu ile gönderileceğini belirtmiştir.¹⁰⁶⁶ Mareşal Çakmak istenmiş ancak gönderilmemiş olan ve şimdi talep edilen diğer donatım malzemelerinin listelerinin hazırlanmasını ve malzemelerin öncelik sırasına göre sınıflandırılması işlemini kabul etmiştir. General Şefik Çakmak bu tarihe kadar çok az uçağın alındığını, Türkiye'nin 500 savaş uçağı istediğini, ancak şimdiye kadar sadece 40 adet Tomahawk ile 20 adet Hurricane II uçağının alındığını belirtti. Hava Drummond, 20 adet Hurricane II daha ve 20 adet Bisley uçağının sevk edileceğini, Türklerin sadece ilave birlikler kurmak için değil, mevcut hava filolarını donatmak için de uçak almak istediklerini anladığını söylemiştir. Görüşmeler sonunda Türk hava kuvvetlerince istenen hava teçhizat-malzeme listelerinin kara ordusu donatım listelerine benzer listelerin şekilde hazırlanması kararlaştırmıştır. Tuğamiral Dundas, ticaret gemileri dışında Türk deniz kuvvetlerinin isteklerinin bilindiğini, ikmal yapma imkânlarının incelenebilmesi için talep edilen ticaret gemilerinin tip ve tonajının bilinmesi gerektiğini söylemiştir. Tuğamiral Dundas, Türk gemilerinin Mısır limanlarına gitmelerinin mümkün olabileceğini, bunun nakliye sorununa çok büyük kolaylık sağlayacağını, Türk bandırası ile gidecek gemi teslimatı için bunun şart koşulması gerekeceğini ifade etmiştir. Çakmak'ın istenen teçhizatın teslimatının mevcut İngiliz kredisi kapsamına girdiği ya da yeni bir mali düzenlemeler mi yapılacağını sormuş, Brooke, konunun mali yönünü bilmediğini, fakat bunun ilgili makamlarca incelenebileceğini belirtmiştir. Brook, modern teçhizatın teknik bakımının yüksek standartta olması

¹⁰⁶⁶ Öztoprak, “ İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askerî Yönü”, s. 601; Önder, age., s. 365.

gerektiğini ve Türklerin bu konuda ne tür bir yardım istediklerini sordu. General Arnold, sürücü ve bakım kursları ile telsiz telgraf kursları yardımının verilmekte, tamir kursunun da başlayacağını, çok daha fazla teknisyenin gerekeceğini, örneğin bir zırhlı tümen için 900 teknik uzmanın gerekli olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁶⁷ Mareşal Çakmak, bu konuyla ilgili olarak hemen cevap veremeyeceğini, ancak teknisyenlerle malzemelerin eş zamanlı olarak gönderilmesi gerektiğini söylemiştir. Brook, teknisyen eğitimi için gerekli olan süre göz önüne alındığında teknisyenlerin malzemenin gelmesinden önce eğitilmesinin zorunlu olduğunu, savaşın başında bakım zorlukları dikkate alınmadığı için bu açığı kapatmanın çok zaman aldığını söylemiştir. Türk subaylarının İngiliz zırhlı tümenlerinde inceleme yapmasının çok faydalı olacağını teklif etmiş, Çakmak, bu teklifi olumlu bulmuştur.

Askerî görüşmelerde konuşulan diğer husus, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda İngiliz birliklerince nasıl destekleneceği konusu idi. Alan Brook'e göre Türkiye'ye verilecek destek; hava filoları, özel ordu birlikleri ve zırhlı tümenler tarafından verilecekti. Brook, Belirli uçaksavar topçu birlikleri ile 25 hava filosunun gönderilmesi için bir plan yapıldığını, hava alanlarının hazırlandığını, bazı havaalanlarının genişletilmesi gerektiğini söylemiştir. Şefik Çakmak, hava meydanlarının genişletme işlerini sürmekte olduğunu söylemiş, filo sayısının artırılmasını istemiştir. Brook, ulaşım imkânlarının geliştirilmesi şartıyla filo sayısının artırılabilirliğini söylemiştir. Mareşal Çakmak, inşa edilmekte olan yolların yeni destek birliklerinin ulaşımı kullanılmasını önermiştir. Mareşal Çakmak açık bir şekilde son derece önemli bir soru yöneltti; eğer ulaşım konusunda kısıtlamalar olmasaydı İngiltere en fazla ne kadar kuvvet gönderebilecekti. Brook, dört veya beş tanksavar topçu alayı ile dört veya beş uçaksavar topçu alayı; Kraliyet Hava Kuvvetleri desteğine ilave olarak iki zırhlı birlik gönderilebileceğini belirtmiştir. Ancak zırhlı birlikler ile Kraliyet Hava Kuvvetlerinin aynı anda Türkiye'ye gönderilmesinin bakım hizmetlerinin verilememesi nedeniyle mümkün olmadığını söylemiştir. İkisinden birinin seçilmesi gerektiğini çünkü iki zırhlı tümenin bakım faaliyetlerinin 45 uçak filosunun bakımına karşılık geldiğini belirtmiştir. Mareşal Çakmak, öncelikli olarak Kraliyet Hava Kuvvetleri filolarına ihtiyaç duyulduğunu,

¹⁰⁶⁷ Öztoprak, “*İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askerî Yönü*”, s. 601; Önder, *age.*, s. 365.

iki veya üç İngiliz subayının Türkiye'nin ulaşım imkânlarına yönelik ek inceleme yapmak ve bunları nasıl artırabileceğini araştırmak amacıyla en kısa zamanda Ankara'ya gitmelerinin uygun olacağını söylemiştir. Brook bu öneriyi kabul etmiştir.¹⁰⁶⁸

Adana görüşmelerinde yapılan ikinci askerî toplantı 31 Ocak 1943'te gerçekleşmiştir. Alan Brook, 12 adet kundağı motorlu topun Ortadoğu birliklerinden Türkiye'ye gönderileceğini ve bu sayının 48 adete tamamlanacağı belirtmiştir. Hâlihazırda Boğaz'da bekleyen feribotların Mısır limanlarından Türkiye'ye malzeme askerî malzeme naklinde kullanılabileceğini söyleyen Alan Brook'e karşılık olarak Fevzi Çakmak, bu feribotların belirli bir amaç için tutulduğunu, malzeme nakli için kullanıldıkları takdirde acil bir durum ortaya çıktığında eksikliğini hissedileceğini söylemiş, ancak bu önerilen kullanma şeklini araştıracağını belirtmiştir. İngiliz Genelkurmay Başkanının Libya'da bulunan Alman ve İtalyan askerî malzemelerinin Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir kaynak oluşturduğunu belirtmesi üzerine Fevzi Çakmak, Türk ordusunun istediği teçhizat listesine Alman ve İtalyan malzemesiyle ilgili özel bir liste ekleyeceğini ifade etmiştir. Hava Mareşal Drummond'un savaşa girmesi durumunda Türkiye'yi destekleyecek Kraliyet Hava Kuvvetleri filolarının görevlendirilmesi ile ilgili operasyon planlarını hazırlayıp yürütecek olan Hava Uzman Askerî Grubunun hemen şimdi gönderilmesinin mümkün olup olmadığını sorması karşılık, Fevzi Çakmak teklifi kabul etmiş bu konu ile ilgili taslak bir karar hazırlanmıştır. Bu planlar; hava meydanlarının tahsisi, muhabere, telsizle yer belirleme ve hava saldırısı ikaz sistemlerini kapsıyordu. Daha sonra Türkiye'nin istediği askerî malzeme listelerinin, İngiliz askerî makamlarına iletilmesi amacıyla mümkün olan en kısa sürede İngiliz Büyükelçiliği ataşesine verilmesi kararlaştırıldı.¹⁰⁶⁹

Adana'da 30 ve 31 Ocak 1943 yılında gerçekleşen Türk-İngiliz askerî toplantısındaki aşağıdaki hususlarda görüş birliğine varılmıştı:

1. Türk askerî temsilcileri İngiliz askerî temsilcilerine Türk ordusunca istenen kara, deniz ve hava kuvvetlerine ait teçhizat listelerini hazırlayacaktır. Bu listeler;

¹⁰⁶⁸ Önder, **age.**, s. 363-368; Öztoprak, “*İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askerî Yönü*”, s. 601-602.

¹⁰⁶⁹ Önder, **age.**, s. 374-376; Öztoprak, “*İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askerî Yönü*”, s. 602.

istenmiş ancak hala gönderilmemiş olan teçhizat ile yeni istekleri gösterecek her bir teçhizat sınıfı için her bir kalemin öncelik sırası belirtilecektir. Bu listeler temin etme imkânı olan teçhizatın mümkün olan en kısa sürede gönderilmesi maksadıyla İngilizler tarafından incelenecektir.

2. İngiliz makamları Türk bandırasıyla sefer yapacak ticari gemiler teminini araştıracaktır. Bu gemiler Mısır limanlarından Türkiye'ye askerî malzemesi ile diğer ikmal malzemesi taşıyacaktır. Türk makamları istenilen gemilerin tip ve tonajını bildirecektir.

3. Türk ordusunun gücünün artırılmasının acilen gerekli olması nedeniyle modern teçhizat almak için Türk Genelkurmayı bu tür teçhizatın teslim alınması, kullanımı ve bakımı ile ilgili bir plan hazırlayacaktır. Bu plan Ortadoğu Başkomutanlık Karargâhı ile birlikte uygulanacaktır. İngiliz askerî makamları Türk personelin İngiliz okullarında eğitimini üstlenecek, zırhlı tümenlere ve diğer özel birliklere katılmak üzere Türk subay ve askerlerini kabul edecek ve Türk Genelkurmayına önerilerde bulunacaktır.¹⁰⁷⁰ Bütün bu konular doğrudan Türk Genelkurmayı ile Ankara İngiliz Büyükelçiliği ataşeleri arasında görüşülecektir.

4. İngiliz kurmay subayları, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde ulaşım imkânları ölçüsünde İngilizlerin Türkiye'ye sağlayabileceği desteğin şekil ve miktarını Türk Genelkurmayı ile işbirliği içinde incelemek amacıyla derhal Ankara'ya gideceklerdir. Bu incelemenin görev tanımı şöyle olacaktır: İngiliz ve Türk görevliler Türkiye'nin savaşa girmesi halinde İngiliz kuvvetlerinin Türkiye'ye intikali ve müteakiben bakımı konusunda bir plan hazırlayacaklardır. Plan 1943 yılının her ayı için bu kuvvetlerin büyüklüğünü ve niteliğini gösterecektir. Bu planın hazırlanması için aşağıdaki verilerin tespit edilmesi gerekecektir;

a. Türk ordusunun ve sivil halkın ihtiyaçları göz önüne alınarak, askerî birliklerin intikali için kullanılabilecek limanların, demiryollarının ve karayollarının mevcut kapasitesi,

¹⁰⁷⁰ Önder, *age.*, s. 388; Öztoprak, “*İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askerî Yönü*”, s. 603.

b. Bu mevcut kapasitede ulaşım araçlarının geliştirilmesine, ikmalin depolanması hava meydanlarının kurulup geliştirilmesine ve teknik yardımla malzeme sağlanmasına ilişkin sağlanabilecek artış,

c. Yukarıda söz edilen programın gerçekleştirildiği varsayıldığında bunun sonucunda yıl boyunca her ay ortaya çıkacak kapasite,

d. Ortaya çıkan kapasite göz önüne alındığında sağlanacak kara ve hava kuvvetlerinin terkihi.

5. Yukarıdaki plan yapıldığı zaman sürekli güncelleştirilecektir.

6. Türkiye'nin desteklenmesine yönelik hava planları oldukça iyi ilerlediği için İngiliz kurmay subayları, ortak harekât planını Türk Genelkurmayı ile görüşüp tamamlamak amacıyla en kısa sürede Ankara'ya gitmelidir.¹⁰⁷¹

1943 yılında Adana listesi ile istenen motorlu araç listesi şöyledir:

Motorlu Araç/Mühimmat	Adet
Komuta tankı	100
Ağır tank	1470
Orta tank	500
Hafif tank	45
Tank top başına mermi	1.348
Tank makineli tüfek başına mermi	30.000
Keşif devriye otosu	75

Listede özellikle ağır tank sayısının çok yüksek olmasının nedeninin ağır tankların yapılan zırhlı muharebelerde elde başarıdan kaynaklanmaktaydı.

Motorlu araçlara ait bidon, sarnıç, yeraltı ve yerüstü yakıt tankı ve vagon ihtiyaç listesi EK-13'tedir.

¹⁰⁷¹ Önder, *age.*, s. 388.

Mart, Nisan ve Mayıs 1943 tarihine kadar Türkiye'ye ve Boota ait olmak üzere gelen muhtelif motorlu araç listesi:

Aylar	Boot için	Türkiye için
Mart	51	81
Nisan	152	131
Mayıs	12	150
Toplam	215	352

2 Şubat 1943 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından Millî Müdafaa Vekâletine Adana Listelerinin düzenlenmesi hakkında gönderilen yazı şöyledir;

1. 30–31 Ocak 1943 tarihlerinde Adana'da her iki tarafın en üst seviyedeki devlet görevlilerinin katılımı ile gerçekleşen görüşmeler sonucunda; Müttefiklerin Türkiye'ye vermeleri kararlaştırılan malzeme ile bunların nakli hususları aşağıdaki maddelerde belirtildiği şekilde düzenlenmiştir.

2. Amerika ve İngiltere'nin bugüne kadar çeşitli tertipler altında vermeyi taahhüt etmiş olduğu malzemedan şimdiye kadar gelenler hariç olmak üzere geriye kalanlarla bu kez yeniden Türkiye'nin ihtiyacı olarak tespit edilen malzeme ayrı ayrı toplanarak yeni bir liste düzenlenecektir.

3. İkinci maddede ne şekilde hazırlanacağı tespit edilen listenin adı "*Adana Listesidir*". Bundan sonra yeni listeler düzenlenmesi gerektiğinde Adana listesine ilave adı altında A, B, C isimlerini alacaktır.

4. Adana listesinin düzenlenmesinden sonra daha önce General Kazım Orbay ve diğer yetkililerin düzenlemiş olduğu listeler iptal edilecektir.

5. Adana listesini gerçekleştirmek ve naklini sağlamak amacıyla Genelkurmay İkinci Başkanlığına bağlı ve kara, deniz ve hava subaylarından oluşan bir "*Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu*" kurulacaktır. Millî Müdafaa Vekâletinin İngilizlere verilmek üzere 29 Ocak 1943 günü Genelkurmay Başkanlığına vermiş olduğu listelerde bazı fazlalıklar ve gereksiz maddeler bulunduğu görülmüştür.

Bunların ilgili birimlerce bir kez daha incelenerek aşağıdaki esaslara göre acilen düzenlenmesi gerekmiştir.

a. Harp veya askerî malzeme olmayan şeylerle Türkiye içinden temini mümkün bulunan maddeler listelere dahil edilmeyecektir.

b. Malzemenin nakliyatını düzenlemesinde malzeme listesinde malzemelere öncelik verilerek hazırlanacaktır.

c. Adana listesi malzeme cetvelleri 4 Şubat 1943 gününe kadar tamamlanarak İngiliz Askerî Ataşeliğine verilecektir.

6. Müttefiklerin verdikleri ve verecekleri malzeme çap, yedek parça, cephaneye farklı teçhizat olması nedeniyle Türkiye'deki Alman ve İtalyan malzemesinden farklı olduğu için bunların ikmaline ve yenilenmesine yaramayacağı açıktır. İngilizler Libya harekâtında Alman ve İtalyanlardan ele geçirdikleri aynı malzemeden bu husustaki ihtiyaçları da ikmal edebileceklerini görüşmelerde bildirmişler ve bunun için ayrı bir liste istemişlerdir. Bunun da 4 Şubat 1943 gününe kadar tamamlanması gerekmiştir.

7. Malzeme nakliyatının düzenlenmesi, icrası, nakil kapasitesinin artırılması, gelecek malzemeden süratle istifade edilebilmesi için uzman getirilmesi ve Türkiye'de uzman personel yetiştirilmesi hususları da kararlaştırılmıştır.

8. Bu faaliyetlerin yerine getirilmesi ile Adana listesinin ve Alman ve İtalyan kaynaklı malzemenin ikmal listesinin süratle düzenlenmesi istenmiştir.¹⁰⁷²

4.1.1.3. Washington Konferansı

12-25 Mayıs 1943 tarihleri arasında Churchill ve Roosevelt yeniden bir araya gelmiş ve bu görüşmede Churchill; Adana Konferansında sözünü ettiği Balkanlar'da ve Tuna bölgesinde bölgesel konfederasyonlar kurma düşüncesini anlatmıştır. Bu toplantıda İtalya'nın saf dışı bırakılması için İtalya'nın işgal edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu işgalin Almanya'nın Balkanlar'daki konumunu zayıflatacağı,

¹⁰⁷² ATASE Arşivi, İDH, 02.02.1943, 2-068-1-2.

bu durumda Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ikna edilmesinin kolaylaşacağı ve böylece Türk havaalanları kullanılmaya başlanacağı için Romanya'daki petrol alanlarının bombalanabileceği düşünülmüştür.¹⁰⁷³

12-25 Mayıs 1943 tarihleri arasında Washington Konferansında Balkan taarruzuna ilişkin planlamalar olmasına rağmen savaşın seyrindeki gelişmeler İngiltere'nin Türkiye politikası değiştirmiştir. Müttefiklerin 10 Temmuz 1943'te başarıyla Sicilya'ya çıkmasıyla, Balkanlarda taarruza geçilmesi ve buna bağlı olarak Türkiye'deki askerî üslerin kullanılması önceliğini kaybetmiştir. Bu nedenle İngiliz Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin savaşa girmesini gerek görmez, ancak İngiliz Genelkurmayını dikkate alarak Türkiye'ye yaptığı baskıyı hafifletmemiştir. İngilizlerin Türkiye'nin savaşa girmek için hazırlanması ve baskı yapılması düşüncesiyle Türkiye'ye şu talepleri yöneltmiştir: Gizlice savaş malzemesi naklettikleri, bu Montrö Sözleşmesine aykırı olduğu için Alman ticaret gemilerinin Çanakkale Boğazından geçmelerine izin verilmemelidir. Ayrıca Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatını durdurmalıdır. Ordusunu daha iyi teçhiz etmeli ve öncelikle hava meydanlarını askerî operasyonlar için genişletmelidir.¹⁰⁷⁴

4.1.1.4. Quebec Konferansı

Savaşta gelişmelerin Müttefiklerin lehine dönmesi üzerine Churchill ve Roosevelt, kurmay heyetleri ile savaşın nasıl geliştirileceği konusunda görüşme yapmak amacıyla 17-24 Ağustos 1943'te Quebec'te bir araya gelmiştir.¹⁰⁷⁵ Konferansın başlıca sonucu Manş çıkarmasının teyit edilmesi olmuştur.¹⁰⁷⁶ Ayrıca konferans sırasında SSCB hakkındaki Amerikan stratejik düşüncesi¹⁰⁷⁷ de şöyledir: *“Rusya'nın Avrupa'daki harp sonrası durumu hâkim bir durum olacaktır. Almanya*

¹⁰⁷³ Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 280.

¹⁰⁷⁴ Gerhard L. Weinberg, *A World at Arms, Global History of World War II*, Cambridge University, Press, New York, 1994, s. 506; Önder, *age.*, s. 241.

¹⁰⁷⁵ Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 290.

¹⁰⁷⁶ Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Volume 1, Stationery Office Books, London, 1970, s. 328.

¹⁰⁷⁷ ABD politikaları için bk. Forrest C. Pogue, *George C. Marshall: Organizer of Victory 1943-1945*, The Viking Press Inc., New York, 1973.

ezildikten sonra Avrupa'da (Rusya'nın) çok güçlü askerî kuvvetlerinin önüne geçebilecek bir devlet kalmayacaktır. İngiltere'nin, Rusya'ya karşı Akdeniz'de Avrupa'daki kuvvet dengesinde faydalı olacak bir mevki yapmakta olduğu doğrudur. Ancak, desteklenmediği takdirde burada da Rusya'ya karşı duramayabilir. Bundan çıkan sonuçlar açıktır. Rusya harpte kesin etkisi olan bir faktör olduğuna göre, kendisine her türlü yardım yapılmalı ve dostluğunu kazanmak için her türlü gayret sarfedilmelidir. Aynı şekilde, Mihverin yenilgisinden sonra Avrupa'ya hâkim olacağına göre, Rusya ile dostane bağlantıların geliştirilmesi ve sürdürülmesi de daha önemlidir.”¹⁰⁷⁸

Quebec Konferansında Fransa'nın işgaline başlanması ve bu yüzden Türkiye'nin savaşa girmeye zorlanmaması ve daha ileri bir tarihte savaşa girme ihtimali dikkate alınarak Türkiye'nin harp silah ve araçları yardımına devam edilmesi kararlaştırılmıştır. 8 Mayıs 1943'te İtalya'nın teslim olmasından sonra İngilizler Oniki Ada'da Almanların önünde mevzilenmişlerdir. İngiliz birlikleri 18 Eylül 1943'te Sisam, Leryoz ve İstanköy Adalarına çıkmıştır. Churchill Ege Adaları geri alındığına göre Türkiye'nin Balkan planları içinde yer almasını istemiş ve Türkiye'den geçiş kolaylıkları tanımasını ve İngiliz ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasında işbirliği yapılmasını istemiştir.¹⁰⁷⁹ Türkiye, adaları işgale başlayan İngiliz birliklerinin ikmalinde Türk karasularının kullanılması gibi kolaylıklar sağlamakla birlikte, İngiltere'nin İngiliz birliklerinin havadan desteklenmesi için, Türkiye'deki hava üslerinden yararlanılması önerisini kabul etmemiştir.¹⁰⁸⁰ Görüşmelerde, Müttefikler, Almanya'nın silahsızlandırılmasını ve kontrol altına alınmasını öngören bir planı kabul etmiştir.¹⁰⁸¹

4.1.1.5. Moskova Konferansı

ABD, İngiltere ve SSCB'nin katıldığı Moskova Konferansında (19-30 Ekim 1943) Molotov, Türkiye'nin derhal savaşa girmesini istemiştir. Konferansta 1943 yılı

¹⁰⁷⁸ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), s. 180.

¹⁰⁷⁹ Önder, *age.*, s. 242.

¹⁰⁸⁰ Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 2, s. 170.

¹⁰⁸¹ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, s. 618.

sonuna kadar Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek ve hemen hava üsleri tahsis etmesini talep etmek konusunda uzlaşma sağlanmıştır.¹⁰⁸² Bu durumda Türkiye'nin tarafsızlığını koruması zorlaşıyordu. Moskova Konferansında alınan kararların uygulanması sırasında, Alman ordusu Ege Adaları'nı tekrar geri almış ve bu gelişme Müttefiklerin taleplerinin reddetmesini sağlamıştır. Ayrıca İngiliz birliklerinin Ege Adaları'nda Alman ordusu karşısında uğradığı askerî yenilgi sırasında, İngiliz, Yunan ve İtalyan askerleri ile sivil halk, yine Türkiye'ye ait deniz ulaştırma araçları ile Ege kıyılarına taşınmıştır. Bu sırada binden fazla İngiliz ve Yunan askerî ile 400 İtalyan askerî Ege Adalarından Türkiye'nin kıyılarına taşınmıştır.¹⁰⁸³

1 Kasım 1943'te SSCB ve İngiltere Dışişleri Bakanları Türkiye ile ilgili aşağıdaki hususları kararlaştırmıştır:

"1. Türkiye'nin ve diğer barışsever ülkelerin istediği üzere, Hitler Almanya'sının yenilgisini hızlandırmakta Türkiye'nin Birleşmiş Milletler safında yerini alması için, iki dışişleri bakanı Türkiye'nin 1943 sona ermeden Birleşmiş Milletler yanında harbe girmesinin çok istenir olduğunu düşünürler.

2. İki dışişleri bakanı, aralarında tespit edilecek en erken bir tarihte, 1943 sona ermesinden önce Türkiye'nin harbe girmesi gerekeceğinin, Birleşik Krallık ve Sovyet Hükûmetleri tarafından Türkiye'ye telkin edilmesi hususunda anlaşmışlardır.

3. Ayrıca Türk hava üslerinin ve iki hükûmetin mutabık kalacakları sair kolaylıkların Müttefiklerin emrine tahsis edilerek, Birleşmiş Milletlere mümkün her yardımın yapılmasını Türkiye'den derhal talep edilmesi kararlaştırılmıştır."¹⁰⁸⁴

Ayrıca İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ABD'nin Moskova Elçisi Harriman'a yakında Türk Dışişleri bakanıyla görüşmek üzere Kahire'ye gideceğini ve orada "Hava üslerinin derhal kullanımımıza açılması" üzerinde duracağını söylemiştir. 4 Kasım 1943'te Roosevelt, Churchill'e şu teminatı vermiştir: "Bu hükûmet Türkiye'den derhal hava üssü istenmesi ve yılsonundan önce savaşa girmesi konusunda Türkiye'ye baskı yapılmasında sizinle hemfikirdir..." Ancak Roosevelt önemli bir çekince koymuştur: "Normandiya çıkarması operasyonu ve İtalya'da

¹⁰⁸² Önder, *age.*, s. 248.

¹⁰⁸³ Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 2, s. 177.

¹⁰⁸⁴ Gürün, *Savaşın Dünyası ve Türkiye 1939-1945*, s. 412.

sürdürülen harekât için ayrılmış kaynaklardan Türkiye'ye hiçbir kaydırma olmayacaktı".¹⁰⁸⁵

4.1.1.6. Birinci Kahire Konferansı

Moskova Konferansından sonra Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile İngiliz Dışişleri Bakanı Eden 5-6 Kasım 1943 tarihlerinde Kahire'de görüşmüştür. Görüşmelerde İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye'nin savaşa katılması için dört önemli noktayı gündeme getirmiştir. Buna göre, ilk önemli nokta, Mihver devletlerinin Balkanlarda önemli ve ciddi bir askerî gücünün bulunmamasıydı. İkinci önemli nokta, Romanya petrolünün bu şekilde havadan kolayca bombalanması imkânı vardı. Üçüncü önemli nokta, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatına son vermesi gerekmekteydi. Dördüncü önemli nokta, Türkiye'nin savaşa katılmasının Mihver devletleri üzerindeki önemli ve muhtemel psikolojik etkisiydi.¹⁰⁸⁶ Menemencioğlu ise SSCB'nin savaşı kısaltmak için değil, Türkiye'yi askerî açıdan zayıflatmak için bir an önce savaşa çekmeye çalıştığı konusundaki şüphelerinde ısrar ederek, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için Sovyetlerin savaştan sonra da İngiltere ve ABD'yle yakın ilişkiler sürdüreceğine ve bu devletlerin engel olmayacağı hareketlere girişmeyeceğine ikna olması gerektiğini belirtmiştir. Buna karşılık olarak Eden, SSCB'nin yayılcılığına ilişkin hiçbir emare olmadığını vurgulamış sonra *"eğer yayılcı arzuları varsa bile Türkiye savaş dışında kalarak bunları değiştiremez"* demiştir. Eden'in daha sonra hava üsleri isteğine de, Menemencioğlu bu isteğin yerine getirilmesinin Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesi anlamına geleceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır.¹⁰⁸⁷

Resmî görüşmeler bittikten 8 Kasım 1943 günü Eden, Sir K. Hugessen ve Menemencioğlu arasından özel görüşme yapılmıştır. Menemencioğlu, Türkiye'ye askerî malzeme verilmesinin durdurulmasını Sovyetlerin istemiş olduğu tahminini ileri sürmüş ve İngiltere ve Türkiye'nin genel politikaları hakkında şunları söylemiştir: *"Siz bize üç defa yanlış telkinde bulundunuz. Bunların herhangi birini*

¹⁰⁸⁵ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 95-96.

¹⁰⁸⁶ Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 2, s. 179.

¹⁰⁸⁷ Aydın, *"İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945"*, s. 458.

kabul etmiş olsaydık, neticesinde siz büyük zarar görürdünüz. 1940'ta ilanı harp edince muharebeye gir dediniz. Ya kabule kendimiz mecbur addedeydik. İşin encamı ne olurdu? 1941'de Yugoslavya için aynı şeyi yaptınız. Burada Hugessen atılarak, hayır o zaman harbe giriniz demedik, dedi. Ne dediniz diye sordum. Yugoslavya hükûmetini mukavemete sevk için bir blöf yapınız dedik, dedi. Ben gülmeye başladım. 1941'de kuvvetinin en yüksek derecesinde bulunan Almanya güneye sarkarken blöf yapmak teklifi harbe girmek teklifinden de daha güzel, benim delilimi takviye ettiniz, teşekkür ederim, cevabını verdim. İkisi de gülmeye başladılar. Neticede Almanları, Ruslarda evvel bize hücum edecek mecburiyete sokmamızı istediniz. Türkiye'yi bu surette harcamak size çok pahalıya mal olacaktı. Fakat sıkışan bir tümen kumandanının şaşkınlıkla kuvvetleri sağa sola dağıtarak delik tıkamaya uğraşması kabilinden olan bu hareketler, o zamanki çok müşkül vaziyetinizde belki sizin için kaçınılmaz birer hata teşkil edebilirdi. Bugün ise üstün mevkiye ve kuvvet içinde aynı hatayı yapıyorsunuz. Teklifiniz Türkiye'yi harcamaktır. Hem de sırf Rusları memnun etmek için lüzumsuz ve faydasız harcamaktır. Ordumuzun taarruz kabiliyeti olamadığı ve buna sebepte Adana vaatlerinin yapılmamış olduğu aşikâr iken üzerimize Alman kuvveti celbetmek savunma gayesi ile olamaz. Ancak bize fiilen taarruz için olabilir. Çatalca hatımız dayanamaz da Almanlar İstanbul'u, Boğazları ve hinterlandını ele geçirirlerse bununla size ne fayda sağlanabilir. Nihai zaferi mi bekleyeceğiz? Ruslar Almanları dövsün ve gelip İstanbul'u kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır? Alman hava taarruzları ile bütün hayatıyeti felce uğradıktan sonra size bir gün fayda sağlayabilecek bir müttefiki en can sıkıcı bir yük haline getirmiş olmaz mısınız? Bütün bunlar meydanda iken harbe girmezseniz size malzeme vermek güç, adeta imkânsız olur sözleri ile bir fasid daire içine girdiğimizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe bizim harp kabiliyetimiz teessüs edemez ve binnetice harbe giremeyiz. Harbe girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akilâne hareket değil mi? Dedim."¹⁰⁸⁸ Numan Menemencioğlu'nun Türkiye'ye dönüşünden sonra konu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da katıldığı Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülmüştür. Sonuçta Hükûmet, hava üslerinin Müttefiklerin kullanımına verilmesi talebini, Türkiye'yi savaşa sürükleyeceği değerlendirilmediği kabul etmemiş,

¹⁰⁸⁸ **Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 159; Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye 1939-1946**, s. 418.

buna karşın savaşa girme talebini bazı şartlarla prensip olarak kabul kararı almıştır.¹⁰⁸⁹ Türk ordusunun askerî donatım eksikliklerinin tamamlanması için İngiltere'nin verdiği desteğe rağmen Türkiye'nin savaşa girmek istememesi İngiliz Büyükelçisi tarafından haklı görülmüştür.¹⁰⁹⁰

4.1.1.7. Tahran Konferansı

Tahran Konferansı 28 Kasım–1 Aralık 1943'te Tahran'da Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapıldı. Tahran konferansında Türkiye ele alınacak ana konuların başında yer almış buna karşın Türkiye konusunda İngiltere ve ABD arasında henüz bir uzlaşma sağlanamadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin savaşa girmeye ikna edilmesinin bu toplantıda tartışılmasının temel nedeni, bunun savaşın seyrini etkileyebilecek ve Müttefiklere çeşitli avantajlar sağlayabilecek önemli gelişmelerden bir olmasıydı. Türkiye'nin savaşa girmesi öncelikle Boğazlar üzerinden SSCB'ye ulaşım imkânını sağlayacaktı. Böyle bir durumda, Akdeniz'den boğazlar yoluyla Karadeniz'e ulaşabilmek için sadece hâlâ Almanya'nın kontrolünde bulunan Türk kıyılarına yakın birkaç adanın işgal edilmesi yeterli olacaktı. Karadeniz bağlantısının sağlanmasıyla hem SSCB'ne avantaj sağlanmış olacak hem de SSCB'ye giden deniz ulaşımının kısılmasıyla gemilerin bir kısmı serbest kalacaktı. Ayrıca Türkiye'de kurulacak hava üslerinden Almanların kontrolündeki bazı hassas bölgelere, özellikle Romanya'daki petrol alanlarına hava taarruzu yapılabilecekti. Bu durum Bulgaristan ve Romanya'nın savaştan çekilme olasılığını ortaya çıkarabilirdi.¹⁰⁹¹

Konferansta yapılan tartışmalarda Türkiye'nin savaşa girmesini istemenin daha çok Türkiye'nin İngiltere ve ABD'den nasıl bir askerî yardım alabileceğiyle bağlantılı olduğu genel olarak kabul edilen husus olmuştur. Fakat taraflar, İngiltere'nin eğer 17 hava filosu verebileceği dışında, kesin olarak Türkiye'ye ne

¹⁰⁸⁹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye 1939-1946**, s. 418.

¹⁰⁹⁰ Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, K.C.M.G., **Diplomat in Peace and War**, John Murray, London, 1949, s.196.

¹⁰⁹¹ Valentin Berejkov, **Tahran 1943**, çev.: Hasan Âli Ediz, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1970, s. 130-131; Aydın, "*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*", s. 460.

kadar yardım yapabileceklerini belirlememiştir. 1 Aralık 1943'te kararlar bildiri haline getirilmiştir. Türkiye ile ilgili bölümlerde “*askerî açıdan Türkiye'nin yılsonundan önce Müttefikler safında savaşa girmesinin son derece arzu edilir olduğu*” belirtilmiş ve “*eğer Türkiye kendini Almanya ile savaş halinde bulur ve bunun sonucunda Bulgaristan Türkiye'ye savaş açar ya da saldırırsa*” SSCB'nin de derhal Bulgaristan'a savaş açacağı ifade edilmiş, şimdi savaşa girmenin Türkiye açısından savaştan sonra büyük devletlerle barış masasına oturması için son fırsat olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁹²

4.1.1.8. İkinci Kahire Konferansı

Tahran Konferansında Kahire toplantısının yapılması kararlaştırıldığı için Roosevelt ve Churchill 1 Aralık 1943'te ayrı ayrı telgraf göndererek İnönü'yü Kahire'ye davet etmiştir. Tahran Konferansından sonra gelen bu davet İnönü'yü kuşkulandırmıştır. Eğer görüşmelerin konusu Kahire'de alınan bir kararın tebliği niteliğinde ise katılmayacağını, ama eşitler arasında bir ilişki içinde ortak davaya nasıl yararlı olunacağını konuşulması ise katılıcağını bildirmiştir.¹⁰⁹³

İngiltere ve ABD İnönü'nün ikinci koşulunu kabul ettiler ve İnönü 4 Aralık 1943'te Kahire'ye giderek Roosevelt ve Churchill ile buluşmuştur. 4 Aralık 1943 günü başlayan resmî görüşmelerde Churchill Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek ilk konu başlığını oluşturmuştu.¹⁰⁹⁴ Müttefiklerin yoğun baskısı ile karşılaşan İnönü sonunda “*prensip olarak*” savaşa katılmayı kabul etti, fakat Türkiye'nin askerî gücü için gerekli olan malzeme ve teçhizatın tamamlanması ve ortak harekât planının belirlenmesini bunun ön koşulu olarak ortaya koymuştur. Türkiye askerî hazırlık olarak ordu ve hava kuvvetlerinin teçhizat ve eğitim faaliyetlerinin tamamlanmasını ifade etmiştir. Buna karşın İngiltere, Türkiye'nin askerî hazırlığı konusunda sadece hava üslerinin hazır olmasını ve hava filolarının gönderilmesini hazırlık olarak

¹⁰⁹² Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye 1939-1946*, s. 111-113; Aydın, “*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*”, s. 460.

¹⁰⁹³ Aydın, “*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*”, s. 462.

¹⁰⁹⁴ Denniston, *age.*, s. 186; Armaoğlu, “*İkinci Dünya Harbinde Türkiye*”, s. 171.

görmüştür. Türkiye hava filolarının gönderilmesinin savaş ilanı anlamına geleceği ve Almanya'nın saldırısına neden olacağını düşünmüştür.¹⁰⁹⁵

5 Aralık 1943'te dışişleri bakanları, askerler ve bürokratlar arasında yapılan toplantıda askerî operasyonlar hakkında yapılan görüşmelerde Türkiye'nin savaşa girmesi istenmiştir. Ancak İnönü askerî uzmanları Kahire'ye getirmedeği için böyle bir müzakere yapmak istemediğini göstermiştir.¹⁰⁹⁶ Bu toplantıda General Douglas, Türkiye'nin hava savunmasını yapmak ve Ege Denizinde saldırıya geçebilmek amacıyla Türkiye'ye 12'si Spitfire ve 5'i bombardıman filosu olmak üzere toplam 17 uçak filosu gönderileceğini, bunların faaliyetlerini gerçekleştirmesini sağlamak amacıyla dinlenme, depolama ve bakım hizmetleri için 2.000 kişi verileceğini, buna Türkiye'nin vereceği yardımcı yardımcı personelin de ilave edileceğini söylemiştir. Eden, bu gücün yeterliliğinin tartışılabileceğini fakat Adana görüşmelerinden beri durumun değiştiğini, şimdi belirlenen malzemelerin verilmesinin İngiltere Hükûmetine önerilemeyeceğini belirtmiştir. Menemencioğlu bu programın Türkiye'nin savunmasını değil İngiliz üslerinin savunmasını öngördüğünü, bu programı İnönü'nün açıkça reddettiğini söyleyince General Wilson yeni bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Şimdiye kadar sözü edilen kuvvetlerin öncü olduğunu, gönderilecek kuvvetlerin toplamının 32.000 olduğunu, bunun 11.600'ünün hava kuvvetlerine, kalanın da kara ordusuna mensup personel olacağını belirtmiştir. Ayrıca 6.000 nakliye aracı, 5 hafif topçu alayı (250 adet top), 5 ağır topçu alayı (125 adet top) gönderileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁹⁷ Türkiye'ye Adana görüşmelerinde vaat edilen askerî malzemelerin en fazla yüzde onunun geldiği belirtilmiştir.¹⁰⁹⁸ İngiltere İngiliz uçaklarının konuşlanacağı hava üslerinin 15 Şubat 1944'e kadar hazır olacağını belirtmiş, Türkiye'nin bu tarihte savaşa girmesini istemiştir.¹⁰⁹⁹

Tartışmaların en sonunda İnönü, Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini, çünkü "*Trakya'da çamur mevsiminin daha başlamadığını*" ileri sürmüştür. Diğer bir neden

¹⁰⁹⁵ Aydın, "*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*", s. 462.

¹⁰⁹⁶ Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 308.

¹⁰⁹⁷ Feridun Cemal Erkin, "*Türkiye'nin Savaşa Katılması için Kahire'de Yapılan Müzakereler*", *Bulleten*, Cilt: 43, Sayı: 170, (1979), s. 441; Tekeli ve İlkin, *age.*, s. 308; Bilge, *age.*, s. 236-242.

¹⁰⁹⁸ Bilge, *age.*, s. 247.

¹⁰⁹⁹ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 225.

de bir sınıf askerin yeni terhis edilmiş olduğu, silahaltına alınan yeni sınıf askerlerin eğitimini tamamlamadığı ifade edilmiştir.¹¹⁰⁰

Toplantıda: İngiliz uzmanların Ankara'ya gelmesi; Mareşal Fevzi Çakmak ve General Kazım Orbay ile donanmayı temsilen yüksek rütbeli bir subayın Kahire'ye gönderilmesi; bu aşamalardan sonra sonra daha çok İngiliz subayının Ankara'ya gönderilerek konunun incelemesine devam edilmesi kararları alınmıştır.¹¹⁰¹

Müttefiklerin baskısı giderek öyle artmıştı ki Türk Hükûmetinin önünde sadece bir seçenek kalmıştır: savaş veya barış; şimdiye kadar kesintisiz bir şekilde izlediği tarafsızlık politikasını sürdürmeyi hedefleyen Türkiye için zor bir karar olmuştur. Ancak Almanya'nın Türkiye'nin tarafsızlığının korunması konusunda Almanya'nın verdiği çaba, kendi politikalarını takip etmede Türkiye'nin imdadına yetişmiştir.¹¹⁰²

4.1.2. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığından Ayrılışı

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak (311-C-7) yaş haddini tamamlaması nedeniyle 1683 sayılı Askerî ve Mülki Tekaüt Kanununun¹¹⁰³ 3'üncü maddesini değiştiren 3360 sayılı kanunun 1'inci maddesinin A fıkrası¹¹⁰⁴ gereği "*ihtiyata naklen*" 12 Ocak 1944 tarihinden itibaren emekliliği onaylanmıştır.¹¹⁰⁵ İsmet İnönü'nün 12 Ocak 1943'te Mareşal Fevzi Çakmak'a gönderdiği telgraf şöyledir: "*Kanunun tayin ettiği yaş haddi sebebiyle muvazzaf ordudan tekaüt suretiyle bugün ayrılıyorsunuz. Uzun senelerden beri en yüksek askerî vazifelerde devletimize ifa buyurduğunuz değerli hizmetlerinizi şükranla yadetmeyi vazife sayarım. Memleket engin tecrübelerinizden hizada ve seferde devletin askerlik veya diğer hizmetlerinde daima istifade etmek isteyecektir. Şeride deruhte buyuracağınız*

¹¹⁰⁰ Weisband, *age.*, s. 259.

¹¹⁰¹ Kurat, *agm.*, s. 330.

¹¹⁰² Önder, *age.*, s. 264.

¹¹⁰³ 1683 sayılı "*Askerî ve Mülki Tekaüt Kanunu*", *Resmî Gazete*, 11.06.1930, Sayı: 1517.

¹¹⁰⁴ Tekaüt muamelesi subaylarla askerî memurlar hakkında "*Tahdidi sin kanunu mucibince*" (Berri, bahri erkân ümera ve zabitanın tekaüdü için rütbei askerîyelerine göre tayin olunan sinleri mübeyyin 13 Haziran 1325 tarihli kanun) yapılır. Askerî ve Mülki Tekaüt kanununun 3'üncü maddesini değiştiren kanunun *Resmî Gazete*, 22.04.1938, Sayı: 3889.

¹¹⁰⁵ *BCA*, 12.01.1944, 030.11.01.165.02.08.03.

vatan hizmetlerini de şeref ve muvaffakiyetle başaracağınıza eminim. Aziz Mareşalım, size sıhhat ve sağlamlık içinde uzun ömürler ve devletimize yeni büyük hizmetler dilerim.” Bunun üzerine Mareşal Çakmak Başvekâlete ve Orduya şu veda mesajlarını göndermiştir: “ *Başvekalate; Resmî tebligat veçhile yaş haddi kanunu mucibince bugün (12 Ocak 1944) kahraman ordumuzdan ayrılmak mucburiyetinde bulunduğumu arz ile hürmetlerimi sunar, sevgili vatan ve milletimiz için selamet ve saadetler dilerim.*” Ordu birlikleri ve askerî kurumlara gönderdiği mesajda “*Yaş haddi kanun mucibince vaki tebligat üzerine bugün (12 Ocak 1944) kahraman ordumuzdan ordumuzdan ayrılıyorum. Bütün sevgili silah arkadaşlarıma zaferler ve saadetler diler cümlemin gözlerinden öperim.*”¹¹⁰⁶ Uzun yıllar Türk ordusuna hizmet veren Mareşal Fevzi Çakmak’ın Genelkurmay Başkanlığından ayrılması için yapılan tebligat ve ayırma işlemi ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

12 Ocak 1944’te Genelkurmay Başkanlığına Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Kazım Orbay (1320–1) atanmıştır.¹¹⁰⁷ Orgeneral Salih Omurtak da 14 Ocak 1944’te Genelkurmay İkinci Başkanı olmuştur.

Türk ordusunun en üst komutanının emekli edilmesi Türkiye’nin Müttefikler ve Almanya’ya karşı izlediği dış politika açısından önemliydi. Cemil Koçak’a göre Mareşal Fevzi Çakmak, müttefiklerin gözünde, Türk ordusunun modernize edilmesi çalışmalarına katılmak istemeyen, tutucu, Türkiye’nin Almanya ile iyi ilişkiler kurmasından yana olan ve dolayısıyla da, Alman yanlısı bir kişi olarak tanınıyordu. Orduda yapılan bu değişiklikler sonucunda, Müttefiklerin gözünde, Türk ordusunda Alman yanlısı yönetim artık uzaklaşmış ve yerine müttefik yanlısı bir yönetim gelmişti.¹¹⁰⁸ William Hale, Mareşalin emekliye ayrılmasının kesin nedenlerinin bütünüyle açık olmadığını belirtmiş ve iki olasılıktan söz etmiştir. Birincisi İnönü ile Çakmak arasında bir gerilimin varlığı, ikincisi ise Türkiye’nin o sırada uluslararası konumundan kaynaklanabileceği şeklinde ifade edilmiştir.¹¹⁰⁹ Bu durum ayrılmasına gerekçe olarak yapılan olumsuz kampanyaların bir sonucu olduğu da görülebilir.

¹¹⁰⁶ Süleyman Külçe, **Mareşal Fevzi Çakmak Askerî Hususî Hayatı**, Birinci Kitap, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1953, s. 294-295.

¹¹⁰⁷ **BCA**, 12.01.1944, 030.11.01.165.02.09.02.

¹¹⁰⁸ Koçak, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 2, s. 238.

¹¹⁰⁹ William Hale, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 82.

Hilmi Uran anılarında Fevzi Çakmak hakkında şunları söylemiştir: “...son senelerde, vazifesinin icap ettirdiği hareketi ve bilgiyi gösteremiyor, makamında birkaç kişinin tesir ve nüfuzu altında iş görüyor, ordu da tabii bu halden tessür duruyordu. Artık tarihi bir şahsiyet ve yadigâr oluşu da bütün bu zaaflarını karşılayamaz olmuştu ve orduda yapılacak yenilik hareketleri için mareşalin vücudu engel olma durumuna düşmüştü. İktisadi tesislerimizin de onun dar görüşünden fazlaca müteessir olduğunu sanıyorum.”¹¹¹⁰ Mareşal Fevzi Çakmak’ın Genelkurmay Başkanlığından ayrılış zamanı ve şeklinin Mareşal Fevzi Çakmak üzerinde bıraktığı etkinin sonuçlarını daha sonraki siyasi hayatında yaptığı tercihlerde de görmemiz mümkün olmuştur.

Ayrıldığı zaman kendisine bir ayrılış töreni dahi yapılmamış olması düşündürücü olduğu kadar talihsiz bir olay olarak tarihteki yerini almıştır.¹¹¹¹

4.1.3. Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi ve Savaş İlanı

Türkiye Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmeden önce İngiltere’nin kestiği askerî malzeme teslimatına yeniden başlamasını beklemiştir. Türk Genelkurmayı İngiliz Hükûmetinden 190 hava birliği dahil bir dizi talepte bulunmuştur. Ancak Türkiye gerçekten savaşa girdiği takdirde taleplerinin karşılanacağı öngörülmüştür. İngiltere Türkiye’nin Almanya ile ilişkilerini kesmesini savaşa girmesi yolunda ilk adım olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle İngilizler Türklerin askerî malzeme isteklerini kabul etmiş, fakat bunları ancak Türkiye Almanya ile ilişkilerini kestikten sonra göndereceklerini belirtmiştir.¹¹¹²

Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinin kesilmesi hakkında, İngiltere Hükûmeti isteği doğrultusunda ve Türk-İngiliz-Fransız Antlaşmasına uygun olduğu

¹¹¹⁰ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 378.

¹¹¹¹ Veli Yılmaz, **Fevzi Çakmak**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 331.

¹¹¹² Önder, **age.**, s. 295.

Hükûmet tarafından TBMM'ye açıklanmış ve 3 Ağustos 1944'ten itibaren siyasi ve ekonomik ilişkilerin kesilmesi TBMM'de ittifakla kararlaştırılmıştır.¹¹¹³

Yalta Konferansında (4-11 Şubat 1945) sadece 1 Mart 1945'e kadar Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etmiş olan devletlerin Birleşmiş Milletler üyesi olacakları kararlaştırıldı. Bu durumda Türkiye'nin Müttefikler yanında olduğunu göstermesi ve onların yanında yer alabilmesi için, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerekiyordu.¹¹¹⁴ Türkiye, 23 Şubat 1945'te TBMM kararı ile Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etmiş ve Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye'nin katılması kararını almıştır.¹¹¹⁵ Aynı gün savaş döneminde sürmesi öngörülen şekilde, Türkiye'nin ABD'nin 11 Mart 1941 tarihli Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde müttefiklerine verdiği yardımdan yeniden yararlanma imkânı oluşmuş ve Türkiye ile ABD arasında "*Ödünç Verme ve Kiralama ve Mübadelelere Müteallik Antlaşma*" imzalanmıştır.¹¹¹⁶ 1945 yılında savaş sona erdiğinde Kemal Karpat Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu "*Türkiye, sanki savaşın yıkımına uğramışçasına umutsuz ve yoksul bir ülkeydi*"¹¹¹⁷, şeklinde ifade etmiştir.

4.2. Türk Ordusunun Askerî Hazırlıkları

İsmet İnönü Kahire konferansından döndükten sonra kabineyi toplantıyı Kahire'de alınan kararları anlatmıştır. İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak'ın katıldığı bu toplantıda Türk ordusunun durumunu açıklamasını istemiştir. Çakmak, siyasi arkadaşlarının kararlarını desteklemek istediğiancak Türk ordusunun hiçbir şekilde Almanya'nın karşısında tutunabilecek durumda olmadığını söylemiştir. Değerlendirmesini sürdüren Çakmak, "*modern savaşlarda hava desteği unsurunun çok kritik bir yer tuttuğunu fakat Türkiye'nin 300 savaş uçağının ancak üçte birinin*

¹¹¹³ **Resmî Gazete**, 03.08.1944, Sayı: 5773.

¹¹¹⁴ Deringil, **Denge Oyunu**, s.240; Chester Wilmot, **The Struggle for Europe**, Wordworth Editions Limited, Hetfordshire, 1997, s. 118-121.

¹¹¹⁵ **Resmî Gazete**, 24.02.1945, Sayı: 5940.

¹¹¹⁶ Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, s. 478; Bu antlaşmanın TBMM'de onanması ancak 20 Mayıs 1946'da gerçekleşmiştir. Bk. **Resmî Gazete**, 25.05.1946, Sayı: 6316.

¹¹¹⁷ Kemal H. Karpat; **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, çev.: Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 45.

*uçacak durumda bulunduğunu, uçaksavar bataryalarının mürettebatının ise tümüyle eğitimsiz olduğunu sözlerine ekledi. Türk kuvvetleri denizden çıkarma yapacak durumda değildi. Adalarda üslenmiş olan Alman hava kuvvetleri 24 saat içinde İstanbul ve İzmir'e öldürücü bir darbe indirebilir, Türkiye'nin belli başlı sanayi muntikalarına ulaşabilir ve Ankara ile demiryolu bağlantısını kesebilirdi. Ayrıca Mareşal Müttefiklere güvenmiyor ve Türk askerlerine yabancı kumandanların komuta edeceğinden korkuyordu.*¹¹¹⁸ Mareşal Çakmak'ın açıklamasından özellikle hava gücü ve hava savunma unsurlarının yetersiz teçhizat ve eğitimleri ile deniz çıkarma birliklerinin bulunmayışının yaratacağı olumsuzluğu ifade etmesinden Birinci Dünya Savaşı tecrübelerinden kaynaklanan bir değerlendirme olduğu görülmektedir.

Genelkurmay Başkanlığında Hava Harekât, Hava Eğitim, Teslihat, Yargılama, Tercüme şubeleri adında beş yeni şube kurulmuştur. Coğrafya Encümeni, Harp Tarihi Encümeni Başkanlığının emrine verilerek birleştirilmiştir.¹¹¹⁹

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Genelkurmay Başkanlığının teşkilatı şöyledir: Genelkurmay İkinci Başkanlığına Bağlı olarak;

Harekât Yarıbaşkanlığı;

- I. Şube: Müstahkem mevkiiler,
- II. Şube: Teşkilat ve teslihat,
- III. Şube: Harekât ve yığınak,
- IV. Şube: Millî seferberlik,
- V. Şube: Nakliyat,
- XIII. Şube: Teslihat ve malzeme takip bürosu.

Eğitim Yarıbaşkanlığı;

- VII. Şube: Eğitim,
- VIII. Şube: Okullar ve kurslar,
- X. Şube: Yayım, kitaplık ve basımevleri.

¹¹¹⁸ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 240.

¹¹¹⁹ Hün, **age**, s. 112.

Deniz Kurmay Başkanlığı;

VI. Şube: Deniz harekâtı,

IX. Şube: Deniz Eğitimi.

Hava Kurmay Başkanlığı;

XIV. Şube: Hava harekâtı,

XV. Şube: Hava Eğitimi.

Harp Tarih ve Coğrafya Encümeni;

Piyade Müfettişliği;

Topçu Müfettişliği;

Süvari Müfettişliği;

Nakliye ve Zırhlı Birlikler Müfettişliği;

İstihkâm Müfettişliği;

Muhabere Müfettişliği;

Sağlık Müfettişliği;

Veteriner Müfettişliği;

XII. Şube: Merkez Zat İşleri:

Askerî Posta Müdürlüğü,

Daire Müdürlüğü (Hizmet Bölüğü, Daire Takımı, Nakliye Takımı,
Muhafız Takımı, Telsiz Takımı)

Haberalma Dairesi;

XVIII. Şube: Tercüme

Adli Müşavirlik:

XVI. Şube: Yargılama.

Evrak ve Şifre Amirliği¹¹²⁰

¹¹²⁰ Hün, **age.**, s. 118.

28 Şubat 1944 tarihli Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay tarafından İngiliz mareşaline gönderilen yazı şöyledir: 24 Ocak 1944 tarihli mektuba karşılık olarak tereddüde düşülen konulardaki incelemeler açıklanmıştır. Her orduda olduğu gibi Türk ordusunda da yüzde oranında olmak üzere bir ihtiyat silah ve malzeme hesaba katılması ve bunun uçak ve tank gibi silahlarda teşkilatın içine sokulması zorunluluğu olduğu, Türkiye'nin harekâtı idame ettirmek için bilahare gönderilecek olan malzemenin ayrı bir mesele olarak ele alınması gerektiği düşünülmüştür. Ancak bu küçük listenin durumu gereği ilk harp günlerinin asgari zorunlu ihtiyaçlarını içerdiği, esas liste ile kısaltılmış listenin bir bütün teşkil ettiği ayrı ayrı meseleler olmadığı belirtilmiştir. Şerman tankları verildiği takdirde Valentine ve Stuart tanklarının diğer harp sahalarında kullanılmakta olduğu ve hurdaya atılmaması düşüncesi açıklanmıştır.¹¹²¹

Valentine ve Stuart tanklarının gerek silah ve gerek zırh kalınlığı ile bugünün esas muharebe vazifelerini başaracak güç ve kabiliyette olmadığı, keşif birliklerinde hafif tank bölüğü olarak zırhlı tugaylarda, hava meydanları koruma teşkilllerinde, okullarda kullanılacağı bildirilmiştir. Alman tanklarının modern tank olması nedeniyle Şerman tankları ile birlikte kuruluşlara dâhil edildiği ifade edilmiştir.¹¹²²

Tamir ve bakım konularında; sadece tank bakımından sorumlu Ortadoğuda yetiştirilmiş 192 elemanın olduğu, Ortadoğu başkomutanı General Wilson'un Tümgeneral Aziz İlder'e Ortadoğu'ya çok miktarda makinist gönderilmesini söylediği, ancak Ankara'daki İngiltere Askerî Ataşeliğinin Şerman tankı motor makinistliği kursunu kabul etmediği anlaşılmıştır. 192 elemanında haricinde İngiliz teknisyenlerinin idare ettiği üç tank tamirhanesinde de fazla sayıda eleman yetiştirildiği, ayrıca teknik okulda ve Ortadoğu'da kurs gören makinistlerin yetiştirdiği elemanlarında mevcut olduğu ifade edilmiştir. Tank kurtarma teşkilatının malzemesini olmaması nedeniyle kurulamadığı bildirilmiştir. Motorlu araçlarının otuzdan fazla çeşitte olması nedeniyle gelen yedek parçalarının tasnif işlemlerinin devam ettiği belirtilmiştir. Türkiye'ye 378 adet 40 milimetrelik Bofors topu verildiği

¹¹²¹ 200 adet Valantin ve 176 adet Stuart tankı ile Almanya'dan satın alınan tankların tamamının Türkiye'ye gelmesi durumunda hurdaya atılmayarak, okul ve talimgâhlarda, hava meydanlarını koruma teşkilatlarında, hafif tank bölüğü olarak keşif kıtalarında faydalanılacağı bildirilmiştir. bk. **ATASE Arşivi**, İDH, 31.01.1944, 2-041-1.

¹¹²² **ATASE Arşivi**, İDH, 28.02.1944, 2-038-1-2.

bu toplar için eğitilmiş 128 subay bulunduğu bunların revizyonunun bu personel tarafından yapıldığı, ayrıca Türk ordusunda 114 cins top bulunduğu ifade edilmiştir.¹¹²³

Türk ordusunun 1905 yılından itibaren topları üç savaşta kullandıktan sonra bile bugünde güç ve yeteneğini koruduğunu, ordunun günlük bakım konusundaki geleneğini, silah bakımı işindeki hassasiyetini ve buna ne kadar önem verdiğini ve bu işte muvaffak olduğunu gösterdiğini belirtilmiştir. Büyük onarımları İzmir, Zeytinburnu ve Erzurum'daki askerî fabrikalarda yapıldığı, yedek parçaların verilen toplarla gelmemesinden dolayı onarım işinin aksadığı görülmüştür. Onarım işlerinde karşılaşılan zorluklar ise şöyle ifade edilmiştir: Kullanılmış olarak gelen Valentine tanklarının sık sık tamire ihtiyaç göstermekteydi. İyi bir bakıma rağmen bunlardan 67'si tamir edilmiştir. Ayrıca Niğde'ye gelmiş olan tanklar esaslı bir revizyona tabi tutulması gerekli görülmüştür. Çünkü bunların motorlarının pislik içinde ve çöl kumları ile sıvanmış bir halde olduğu, silahlarının çeşidi, çapı, zırhı ve hareket kabiliyeti bakımından modern tanklara göre değerini kaybettiği bu nedenle uzman personeli oyaladığı düşünülmüştür. Ulaşım araçlarının çok çeşitli olarak verilmesi de tamir ve yedek parça konusunda zorluklar çıkarmıştır. Bu çeşitliliğin prensip olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığı, ancak çeşitleri azaltmanın imkânının da bulunmadığı ifade edilmiştir. Bu sorunun ortadan kaldırılmasında Türkiye'nin elinde olmayan birçok sebeplerden dolayı da gelen malzemenin vaktinde yararlanılamamış bir duruma düşüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca silahların kullanılmasına yarayan ve gönderilmeyen parçaların örnekleri de şöyledir:

1. 15,5/38 ve 15,15/6, 11,43/6, 10,5/24,5'lik topların birçoğunda ve bazı çapların hepsinde dürbün, nişangah, hava tüpleri, azot tüpleri, top dürbünleri, barut hakkı tamburları, tanıtım belgeleri, atış cetvelleri, cer vasıtaları, hatta cephanesi, yedek parçaları yoktu.¹¹²⁴

2. 9,4/52 uçaksavar toplarının bir çoğunda top sigortası, muvazin yayları, tapa tanzim makinesi, konverzitör, radyolokasyon cihazı yoktu.

¹¹²³ ATASE Arşivi, İDH, 28.02.1944, 2-038-3.

¹¹²⁴ ATASE Arşivi, İDH, 28.02.1944, 2-038-4.

3. 8/67/27 çapında 247 adet topun cer vasıtası yoktu. Gelen 50 cer vasıtasından otuzunun akümülatörleri bulunmadığı gibi çok kullanılmış olduklarından tamirleri de mümkün değildi. Ayrıca topların dürbünü, tank dürbünü, cer adatosu, hartucu tanıtım belgesi yoktu.

4. 7,5/31 çapında 36 topun hava pompası, hava tüpü ve dürbünü bulunmadığı gibi gelen 30.000 adet merminin tapası yoktu.

5. 7,62/57 çapında 98 adet topun dürbünü cer vasıtası, atış cetvelleri ve tanıtım belgesi yoktu. Böyle olduğu için hava kontrol aleti, hava tüpleri ve yedek tekerlekleri yıpranmıştı.

Hava birlikleri ile ilgili değerlendirme ise şöyledir: Türk hava birliklerinde yeterli uçak bulunmadığında dolayı sadece eğitim işlerinde aksaklık olmaması için kullanılan bazı uçaklar vardı. Bunlar Kasım 1943 listesindeki malzeme Türkiye'ye verildikçe geri plana alınacaktı. Bu uçaklar sınırlı sayıda olan Kittihok, Moran 406, Blenheim I, Heinkel III gibi tiplerdi. Son alınan av-bombardıman ve taarruz uçağı olarak kullanılmak üzere iki bölüğü teçhiz etmiş olan Harikan C II, B II uçakları geri plana alınmayacak ve hizmette çalıştırılacaktı. Ortadoğudan nakledilmekte olan 54 adet Harikan C II uçağı ise; bunlardan 36 adet uçak (Vekâlet malzeme yedeğı beraber) bir taktik keşif bölüğünü teçhiz edecek şekilde tertip alınmıştır. Geriye kalan 18 adet uçak da daha sonra yarım bölük teçhiz edecekti. Bu uçakların esasen taktik keşif hizmetine ayrılmış uçak olmadığı ve münhasıran taktik keşif birliklerinin ihtiyacından ve uçak bulunmayışından dolayı alınmış olduğunu ve üzerlerine fotoğraf makinesi takılmak suretiyle keşif hizmetinde kullanılmaktaydı. Hava kuvvetlerinin uçaklar, mühimmat ve yakıt ihtiyaçları savaşın iki aylık süresine yetecek şekilde hesaplanmıştı. Savaşa girdikten sonra da eksik malzemelerin tamamlanması büyük önem arz etmekteydi. Hava kuvvetleri için istenen uçak ve malzemeler ile ilgili açıklamalar şu şekildedir: Av taburları (1 İngiliz Bölüğüne muadil) 18+6 hesabı ile 24 uçaktı. Bu bölüklere ayrıca 12 uçak malzeme yedeğı olarak verilmişti. İstenilen 216 adet Spitfire ile 6 bölük teçhiz edilecekti. Buna göre 6 bölüğün faal uçağı $6 \times 24 = 144$ olacaktı. Geriye kalan 72 uçak, malzeme yedeğini teşkil edecekti. Uçakları nakil cetveli, birlik uçakları ilk tertipten istenildiğı halde

yedeklerin celbi ikinci tertibe konularak hazırlanmıştı.¹¹²⁵ Hava birliklerindeki personel ve uzmanların yetiştirilme işi önceden planladığı için Adana görüşmesinden önce dahi bazı personel İngiltere’de eğitime gönderilmişti. Ancak hava araçları ile teçhiz edilen kıtalarda uçuş hizmeti ve tamir ve bakım işleri üzerinde gerekli İngiliz subaylar ve uzman teknisyenler çalıştırılmakta idi. Adana görüşmesinden sonra bu konu daha çok genişletilmiş bir taraftan Ortadoğu’ya subay ve astsubay gönderilerek muhtelif kurslardan geçirilmeye devam edilmiş bir taraftan da Türkiye’ye gelen yeni tip uçak ve araçlara gerekli uzman ve öğretmenler gelerek askerî birliklerde çalıştırılmıştı. Halen askerî okullarda ve bazı birliklerde bu amaçla çalışan öğretmen ve uzmanlar mevcuttu. Havacı personelin yetiştirilmesinde bir sıkıntı yoktu. Hali hazırda hava birliklerinde olan araçları kullanabilecek vasıfta personel mükemmel olmamakla beraber oldukça iyi yetişmiş durumdaydı.¹¹²⁶

Spitfire ve Mosquito uçakları için gerekli malzeme daha önce Türkiye’ye verilmiş olsaydı gerekli personelin yetişmesine daha kolay imkân verilmiş olacaktı. Bu tip uçaklar alınır alınmaz hemen muharebede kullanılır vaziyete geliş anlamı anlaşılmayarak bu açıklamadan bir intikal ve bir tip değiştirme eğitim devresi geçirdikten sonra bu cins malzemenin de diğer Harikan, Blenheim ve benzeri uçakları kullananlar gibi kullanabilecek personele sahip olabileceğimizi ifade etmekteydi. Personelin yeni malzemeye hazırlanmak için Ortadoğudaki Spitfire kurslarına alınması istenilmişti. Harp birliklerine personel yetiştirmekte olduğu gibi bakım ve ikmal işleri üzerinde de Ortadoğu’ya gerekli uzman personel gönderilerek kurslarda çalıştırılmış ve ayrıca kendilerine etütler yaptırılmak suretiyle yetiştirilmiş ayrıca gerekli İngiliz uzmanlar getirtilerek Vekâletin Hava Müsteşarlık ve ayrıca bağlı ikmal tesislerinde çalıştırılmıştır. Bakım ve ikmal işlerinin tanzimi üzerinde ilgili uzmanların yaptıkları teklifler dikkate alınmış ve ikmal işleri yavaş yavaş yoluna girmeye başlamıştır. Böylece bu hizmetin henüz olgunlaşmadığını ve istenilen dereceyi bulamadığını kabul etmek mümkündür. Bu sahada uzmanların tekliflerinden ve yardımlarından her zaman istifade etmek arzusu gösterilmiş ve gösterilmeye devam edilmiştir.¹¹²⁷

¹¹²⁵ ATASE Arşivi, İDH, 28.02.1944, 2-038-5.

¹¹²⁶ ATASE Arşivi, İDH, 28.02.1944, 2-038-6.

¹¹²⁷ ATASE Arşivi, İDH, 28.02.1944, 2-038-7.

Türk hava birliklerinde faal uçak oranı istatistiklere göre bazı zamanlarda yüzde 50'ye kadar düşmüştür. Bunun sebebi sık sık tip değiştirme zorluğunda kalınmasına ve devamlı eğitim yapmak ihtiyacında bulunulmasına da bağlanmıştır. Böylece onarım birimlerinin her türlü ihtiyaçları karşılayacak şekilde gerekli araçlarla ve özellikle lüzumlu tamir malzemesi ile donatılmamış olmasından kaynaklanmıştır. Bu değerlendirmelerle hava birliklerinde uçak bakım faaliyetleri muhtelif zamanlarda İngiliz uzmanların incelemesinden geçirilmiş ve onlardan alınan teklifler üzerinde bu durumun iyileştirilmesine çalışılmıştır. Gayri faal uçak oranında etkili olan sebepler şu şekildeydi: Hava birliklerindeki eski tip Alman malzemesine gerekli tamir malzemesini bulmakta zorluk çekilmekteydi. Muhtelif tip Amerikan araçlarına lüzumlu malzeme tedarik edilmesinde uzaklık ve nakil zorluğu nedeniyle zorluk görülmekteydi. İngiliz yapımı uçak ve motorların tamir malzemesi çoğu zaman gereği kadar temin edilememekte ve bu segman gibi basit malzeme dahi elde bulunamamaktaydı. Bakım birimlerine lüzumlu olan malzeme ve makineler muhtelif listelere dâhil edildiği halde bunların da henüz çok önemli bir kısmı alınamamıştı. Bu sebeple tamir işleri istenildiği derecede malzeme temin edilerek zamanla kıymetlendirilmiş birer plan dâhilinde gerçekleştirilememişti. Krediden alınmış olan silah ve malzemenin eksik parçalarının biran önce tamamlanması istenmiştir.¹¹²⁸ Bu mektup, İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefiklerce Türk ordusunun kara, deniz ve hava kuvvetlerin teçhiz edilmesi faaliyetlerinin özetini açıklamaktadır. Genelkurmay Başkanı seviyesinde ifade edilen hususlar, savaş sırasında Türk ordusunun durumunu açıklıkla ortaya konulması yönünden önem taşımaktadır.

Temmuz 1943'te Türkiye'deki emir komuta ile ilgili İngiltere tarafından Türkiye Hükûmetine verilen muhtıra şöyledir: Başkomutanlık; Türkiye'deki bütün kuvvetlerin başkomutanı Türkiye Hükûmeti tarafından tayin edilecek bir subay olacaktır. Hava kuvvetleri emir ve komutası; Türkiye'de harekât yapacak bütün hava kuvvetlerine, hava korgeneral rütbesinde bir İngiliz subayı tarafından komuta edilecekti. Kendisi başkomutanlığın doğrudan doğruya emri altında çalışacak, "*Türkiye Hava Kuvvetleri Başkomutanı*" unvanını taşıyacaktı. Hava korgeneralinin yardımcısı olarak korgeneral rütbesinde bir Türk subayı tayin edilecekti. Hava

¹¹²⁸ ATASE Arşivi, İDH, 28.02.1944, 2-038-8.

Kuvvetleri Başkomutanı, hava meydanları ve ikmal yollarının hava savunması ve yer savunması için verilmiş olan İngiliz ve Amerikan kara kuvvetlerinin emir ve komuta ve ikmal ve idari işlerinden sorumlu olacaktı. Diğer bütün İngiliz kara kuvvetleri harekât bakımından, doğrudan Türk başkomutanın emri altında olacak, fakat ikmal ve idari işleri Hava Kuvvetleri Başkomutanı tarafından yapılacaktı. Bu kuvvetlerin birleşik emir ve komutasını üzerine almak üzere general rütbesinde bir İngiliz subayı atanacaktı. Deniz Kuvvetleri emir ve komutası: İngiliz deniz kuvvetleri, denizde “*Levant Başkomutanı*”nın emri altında harekât yapacaktı. Türk ve İngiliz gemilerinin birlikte olarak harekât yapmaları gerektiğinde, emir ve komuta sorunu harekâtın cereyan edeceği muayyen şartlar gözönüne alınarak müteakiben kararlaştırılacaktı. Türkiye’deki İngiliz kıdemli deniz subayı, Türkiye’de sahilde bulunacak bütün İngiliz deniz gruplarına komuta edecekti.¹¹²⁹ Kendisi Türkiye Hava Kuvvetleri Başkomutanının deniz müşaviri olacak ve denize ait bütün hususlarda bir rabita olarak vazife görecek. Aynı zamanda Levant başkomutanı ile Türkiye Hava Kuvvetleri Başkomutanı ve Türk Genelkurmayı arasında bir rabita olarak vazife görecek. Hava teşkillerinin emir ve komutası; hava kuvvetleri bir taktik hava kuvveti ve bir hava vurucu kuvveti olarak ayrılmak üzere tertiplenmişti. Bunların her birine hava tümgeneral rütbesinde bir subay tarafından komuta edilecek ve taktik hava kuvveti halinde komutan vekili olarak vazife görmek üzere tuğgeneral rütbesinde bir Türk subayı tayin edilecekti. Taktik hava kuvvetinin biri Çanakkale Boğazı bölgesinde diğeri İstanbul Boğazı bölgesinde çalışacak iki tali gruba ayrılmak üzere tertiplenmişti. Türk uçak bölüklerinin büyük kısmı, İstanbul Boğazı bölgesinde bulunacağından bu grubun emir ve komutası bir İngiliz ve Amerikan subayı vekili bulunacak olan bir Türk subayının sorumluluğuna verilecekti. Çanakkale Boğazı mıntıkasında çalışacak gruba hava tuğgeneral rütbesinde bir subay tarafından komuta edilecek ve albay rütbesinde bir Türk subayı kendisinin vekili olacaktı. Hava vurucu kuvvetine bir hava tümgeneral veya Amerikan hava kuvvetleri tümgeneral rütbesinde bir İngiliz veya Amerikan subayı tarafından komuta edilecekti. Hava Kuvvetleri başkomutanının doğrudan doğruya emrinde çalışacak bir sahil uçak alayı ve bir savunma av alayı olacaktı. Her birine bir İngiliz hava albayı komuta edecekti.

¹¹²⁹ ATASE Arşivi, İDH, Temmuz 1943, 2-059-1

İkmal ve idari işler; hava tümgeneral rütbesini taşıyan bir hava ikmal ve idare subayı hava kuvvetleri başkomutanı kurmayına tayin edilecekti. Hava ikmal ve idare subayı kurmayına ikmal ile ilgili işlerde Türk ikmal ve idare kurmayıyla irtibat subayı olarak bir Türk subayı tayin edilecekti. Taktik hava kuvveti ve hava vurucu kuvvetleri karargâhlarının hava tuğgenerali veya Amerikan hava kuvvetleri tuğgenerali rütbesinde ikmal ve idare subayları tayin edilecekti. Bütün İngiliz kara birliklerinin ikmalı ve İngiliz hava kuvvetlerinin normal olarak kara ordusu tarafından temin edilen bütün hizmetler bakımından idamesi için tuğgeneral rütbesinde bir levazım müdürü bütün İngiliz ve Amerikan nakliyatını idare için tuğgeneral rütbesinde bir nakliyat müdürü, hava ikmal subayına yardım etmek üzere verilecekti.¹¹³⁰ İngiliz ve Amerikan ileri üsleri ve ikmal yollarını teşkilatlandırarak ve idare edecek olan üs ve ikmal yolları karargâhına tümgeneral rütbesinde bir İngiliz kara subayı tayin edilecekti. Kendisi doğrudan doğruya hava kuvvetleri başkomutanına karşı sorumlu olacaktı. İlave olarak liman ve ileri üs mıntıklarının üs ve ikmal yolları komutanının emri altında olarak idare ve ikmalini yapmak için tali mıntika karargâhlarına da albay rütbesinde subaylar tayin edilecekti. İzmir açıldığı zaman liman mıntikası için tuğgeneral rütbesinde bir İngiliz subayına ihtiyaç olacak ve kendisi üs ve ikmal yolları komutanının emrinde bulunacaktı. Her tali mıntıkaya ve üs ikmal yolları karargâhına ve bilahare İzmir'deki mıntıkaya birer Türk irtibat subayı tayin olunacaktı.¹¹³¹

Muhtıraya Türk Genelkurmayının verdiği görüşleri içeren yazının başlangıç bölümünde, İngiltere tarafından teklif edilen esaslar daha önce Halep, Beyrut ve Hayfa görüşmelerindeki tekliflerden farklı olduğu ve bunun sebeplerin ise; Türkiye'ye yardıma gelecek kuvvetlerin çoğunun hava kuvveti olması kara ordusu yardımının az olması sebebiyle bütün kuvvetler bir hava generalinin komutasına verilmesi; Fransa yerine Amerika askerî kuvvetlerinin konu edilmesi; Ege Denizinin tamamen işgal edilmiş olması ve Rusların müttefiklerin yanında harbe girmiş bulunması sonucunda deniz kuvvetleriyle yardım ve bu sahadaki emir ve komuta şeklide değiştirilmesi ifadesi yer almıştır. İngiltere'nin teklifinin çeşitli yerlerinde Amerikalılardan ve Amerikan kuvvetlerinden sözedildiği, ancak Amerika ile Türkiye

¹¹³⁰ ATASE Arşivi, İDH, Temmuz 1943, 2-059-2

¹¹³¹ ATASE Arşivi, İDH, Temmuz 1943, 2-059-3.

arasında bir siyasi ve askerî anlaşma olmadığından Başvekâletin bir karar vermesi gerektiği ifade edilmiştir. Genelkurmay Başkanlığının İngiliz teklifi hakkındaki değerlendirmesinin esas prensiplerinin ise sırasıyla; *“Türk darülharbindeki bütün fırsatlardan azimle istifade ve insiyatifle hareketi temin edebilmek; harekâta emniyetle hâkim olabilmek ve alınan kararları zamanında tatbik edebilmek için Türk cephelerindeki bütün kuvvetlerin sevk ve idaresini vaziyetin emir ve icap ettirdiği şekilde süratle düzenleyebilmek. Buna nazaran müttefik devletler başkomutanlarının umumi vaziyete göre müştereken verecekleri sevkülceysi (stratejik) kararların icra şeklini Türk başkomutanı yalnız kendi mesuliyeti altında tatbik edebilmelidir.”* şeklindedir.¹¹³² Bu esas prensipler doğrultusunda İngiliz tekliflerinin her maddesi hakkında Türk Genelkurmay Başkanlığının görüşleri şöyle hazırlanmıştır: Başkomutanlık; Türkiye’deki bütün kuvvetlerin cümlesi Türkiye’de bulundurulacak bütün kuvvetler kara, deniz, hava şeklinde olması ve metindeki subay olacaktır kaydı ise *“bir Türk subayı olacaktır”* şeklinde düzeltilmesi ve bundan sonra da *“bu subay bütün kuvvetlere kayıtsız şartsız komuta edecektir”* ibaresi ilave edilmesi istenmiştir. Hava kuvvetleri emir ve komutası; başkomutanlık tabiri yerine *“Türk Başkomutanlığı”*, Türkiye hava başkomutanlığı tabiri yerine *“Türkiye Umum Hava Kuvvetleri Komutanlığı”* şeklinde ifade edilmiştir. Hava korgeneraline yardımcı olarak gerekli kurmay heyeti ile birlikte bir Türk hava tümgeneral, korgeneral rütbesinde subay tayin edilir denilmesi ve Türkiye umum hava kuvvetleri komutan yardımcısı olan bu Türk generali müşterek harekât sahası haricindeki Türk Hava Kuvvetlerinin komutanıdır kaydı konulması gerekli görülmüştür. Buna göre, Türkiye umum hava kuvvetleri komutanı *“bu mevzu üzerinde Türk Hava Kuvvetlerine ait kısımları da tertipleyecektir”* kaydı konulması, bu doğrultuda hava müdafaa genel komutanlığı teşkilleri, ikmal, birlik ve müesseselerinin bu emir ve komuta durumuna göre düzenlenmesi istenmiştir.

Deniz kuvvetleri emir ve komutası; Türkiye’nin savaşa girmesi durumunda, Türk deniz ve kara kuvvetlerinin harekâtına yardım edecek İngiliz deniz kuvvetleri harekâtın devamı süresince Türk başkomutanlığındaki kıdemli İngiliz deniz subayı vasıtasıyla Türk başkomutanlığına bağlı bulunması, Türk ve İngiliz gemilerinin

¹¹³² ATASE Arşivi, İDH, 2-050-2

birlikte olarak harekât yapmaları gerektiği takdirde ise emir ve komuta yetkisinin harekâtı bu kuvvetlerin komutanlarından kıdemlisine ait olması şeklinde istenmiştir. Bir üs veya liman sahasında bulunan Türk ve İngiliz kuvvetlerinin farklı emir ve komuta altında bulunmaları, bu sahaların savunması için zararlı olacağından, Türkiye sahilinde bulunacak İngiliz deniz gruplarına buldukları sahanın Türk komutanı yanına yardımcı olarak verilecek bir İngiliz subayı tarafından komuta edilmesi şeklinde düzenlenmiştir. Türkiye'deki İngiliz kıdemli deniz subayının Türk başkomutanı deniz müşaviri olması ve levant başkomutanı ile Türk başkomutanlığı arasında irtibat temin etmesi ve ayrıca Türkiye'deki hava kuvvetleri umum komutanlığına bir deniz müşaviri katılması uygun görülmüştür.¹¹³³

Hava teşkillerinin emir ve komutası; Türkiye'de ordular doğrudan doğruya başkomutanlığa bağlı olduklarından ayrıca taktik hava kuvvetleri komutanlığı diye bir karargâh teşkiline gerek olmadığı ifade edilmiştir. Her bir ordu ile birlikte çalışmaya memur edilecek tali gruplar da doğruca umum hava kuvvetleri komutanlığına bağlı olduğu, eğer bunlar harekât bakımından idare edilmeksi isteniyorsa bu iş umum hava kuvvetleri karargâhından görevlendirilecek olan bir daire tarafından idare edilmesi ve bunun yanına da yardımcı olarak general rütbesinde bir Türk hava subayı verilmesi kararlaştırılmıştır. Tali gruplara komuta edecek komutanlıklar küçük tutulmuştur. Bunların hava tuğgeneral ve tümgeneral olarak dikkate alınması gerektiği, sahil uçak alayı ile savunma av alayının her birine yardımcı olmak üzere bir Türk hava üst subayının atanmalarının gerektiği ifade edilmiştir.¹¹³⁴

İkmal ve idare işleri; ikmal işlerini idare edecek İngiliz üst subayının yardımcısı olarak bir Türk ikmal subayının gerektiği, teşkil ve müesseseleri ile hava müsteşarlığının bu karargâha dâhil olması ve Türk birliklerinin ikmal işlerinde İngiliz ikmal teşkilatı ile işbirliği yapması istenmiştir. Ordularla işbirliği yapacak tali gruplarda Türk ve İngiliz personelinden teşekkül edecek bir ikmal karargâhının eklenmesi gerekli görülmüştür. Türkiye'nin içinde bulunduğu durumuna göre istifade edilecek liman, demiryolu ve şosesinin sınırlı olması nedeniyle, bu husustaki esas

¹¹³³ ATASE Arşivi, İDH, 2-050-3.

¹¹³⁴ ATASE Arşivi, İDH, 2-050-4.

Türk görüşleri ise şu şekildedir: savaş başladığı zaman müttefik kuvvetleri gelirken yapılacak nakliyat Türk seferberlik ve yığınak nakliyatı ile karışacağı gibi müttefiklerin bundan sonra yapacakları manevra ve ikmal nakliyatı da Türk manevra ve ikmal nakliyatı ve halk ihtiyaçları ikmal nakliyatı ile karşılaşacağı düşünülmüştür. Genelkurmay Başkanlığı, bu duruma çözüm olarak müttefiklerin Türkiye'ye geliş nakliyatına bir tercih sırası vermekle birlikte hava taarruzları karşısında limanların ve demiryollarının hatta şoseslerin tahribi düşünülerek diğer nakliyatı kolaylaştırma bakımından o andaki bütün imkânların ihtiyaca göre paylaşılmasını uygun görmüştür. Bu sebeple İngilizlere sadece herhangi bir liman, demiryolu veya şosenin tahsisi kabul edilmemiştir. Bunun üzerine İngilizlerin isteklerinin, limanlarda ve ulaştırma hatlarında mevcut imkânların paylaşılması esasına göre düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu husus prensip itibariyle kabul edildiği takdirde kara ordusuna ait ikmal, idare işleri emir ve komutası ile ilgili gerekli görülen konuların görüşülüp tespit edilmesinin kolay olacağı ifade edilmiştir. İngilizlerin teklifinde bir savaş halinde Türkiye'nin ihtiyaçlarının hangi makam vasıtasıyla temin edileceği hakkında bir kayıt olmadığı, teklifte söz edilen irtibat subayının böyle bir yüksek görevi değil sadece nakliyat konusundaki sorunları çözeceği değerlendirilmiştir. Bu konudaki esas ihtiyaçların hükümet vasıtasıyla İngiliz hükümet makamlarına bildirilmesinin şimdiden dikkate alınması açısından faydalı olacağı değerlendirilmiştir.¹¹³⁵

Savaş sırasında Türkiye'ye gelecek İngiliz birliklerinin yakıt ihtiyacının karşılanması amacıyla 8 Kasım 1943'te Hariciye Vekâleti tarafından verilen muvafakat Konya (596 ve 66 ton), Afyon (156 ve 150 ton), Eskişehir (596 ve 92 ton), İzmit (156 ve 92 ton), Balıkesir (156 ve 92 ton), İskenderun (16 bin ton), Uşak (596 ton), Çardak (596 ton), Çakmak (266 ton), Bandırma (266 ton), Cumaovası (266 ton), Arifiye (156 ton), Etimesgut (156 ton), Ulukışla (92 ton), Tarsus (46 ton), Ankara (66 ton), Karaköy (66 ton), Mersin'e (184 ton) kapasiteli tank ve tesisleri yapılması planlanmıştır.¹¹³⁶

Bu tanklara akaryakıt sevkedecek depo tertibatı hakkında İngiliz Askerî Ataşeliğinin Türk Genelkurmayına yaptığı teklifler şöyleydi; benzin tank ve

¹¹³⁵ ATASE Arşivi, İDH, 2-050-5.

¹¹³⁶ ATASE Arşivi, İDH, 2-089-1.

tesislerinin inşası ile gerekli yakıtın depo edilmesinin Sokoni Vakum şirketi tarafından temin edileceği, kamulaştırılması gereken yerlerin kamulaştırma işlemlerine başlanması, tank yapılacak yerlerdeki inşaat işleri için belediye veya kamu kurumları tarafından müdahale edilmeden işe başlanması, depo edilecek yakıtın belediye depo vergisinden muaf tutulması, tesisat için ithal edilecek gerekli olan malzemelerin Sokoni Vakum şirketi tarafından verilecek gümrük vergisi hariç diğer bütün formaliteden muaf tutulmasını istemişti. Genelkurmay Başkanlığı inşası uygun görülen bu tesislerin kış gelmeden yapımına başlanacağından gerekli kolaylığın gösterilmesi için ilgililere emir verilmesini, konu ile ilgili değerlendirmelerin yapılmasının gerekliliği hususunu Başvekâlet, Millî Müdafaa ve Dâhiliye Vekâletlerine sunulmuştur.¹¹³⁷

Ordunun telsiz ihtiyacını karşılamak amacıyla Macaristan'da Kain Standart Elektronik Anonim Şirketinden 70 adet telsiz cihazı ve yedek malzemesi satın alınmıştır.¹¹³⁸ Ordunun silah, malzeme ve mühimmat ihtiyacı askerî fabrikaların iş yoğunluğunun fazla olduğu zamanlarda yurt içindeki sivil fabrika ve atölyelerde imal ve tamir ettirilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹³⁹ Kısa zamanda askerî gereksinimlerin tamamlanması ve harbe hazırlık seviyesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır

Kuzey Afrika ve İtalya'ya yapılan çıkarma harekâtlarından alınan dersler ile ilgili çalışmalar hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda özellikle; kara, deniz ve hava kuvvetleri arasındaki işbirliği; çıkarma araçlarının harekâta kullanım şekilleri, kıyı savunmasında arazinin taksimi, istihbarat, keşif, gözetleme ve irtibat, kara ordusunun savunmasına ait esaslar incelenmiştir.¹¹⁴⁰ Türkiye'nin denizlerinde istihbarat bilgisi sağlamak amacıyla "*Silahlandırılmış Kıyı Gözetleme Postaları*" konuşlandırılmıştır. Özellikle Karadeniz kıyılarında Midye, Şile, Kefken, Zonguldak ve Trabzon mevkiilerinde kurulan kıyı gözetleme postaları aynı yerlere konulan telsiz istasyonları ile Ankara'ya bağlandı. Kara Kuvvetlerine ait topçu bataryaları ile Jandarma

¹¹³⁷ ATASE Arşivi, İDH, 2-089-2.

¹¹³⁸ Satın alınan telsiz cihazlarının bedelleri Türk-Macar Tediye Anlaşmasına göre kliring yoluyla ödenmesi ve sipariş bedelinin 2/3 oranında avans olarak peşin ve kalan kısımda malın tesliminde verilerek satın alınmıştır. BCA, 26.07.1943, 030.18.00.02.102.57.11.

¹¹³⁹ BCA, 03.09.1943, 030.18.01.02.102.63.7.

¹¹⁴⁰ Ziya Komut, **I. Cihan Harbinde Çanakkale ve Baltık Çıkarmaları ile II. Cihan Harbinde Şimalî Afrika ve İtalya Çıkarmalarının Mukayesesi**, Genelkurmay Başkanlığı Askerî Basımevi, İstanbul, 1946, s. 45-85. Bu eserdeki konular 16 adet kroki ile desteklenerek açıklanmıştır.

birliklerinden oluşan kıyı gözetleme postaları kıyıya yakın geçen ticaret gemilerine de koruma sağlıyordu.¹¹⁴¹

4.2.1. Kara Kuvvetleri

20 Ekim 1943'te Millî Müdafaa Vekâleti yapılacak terhisler hakkında ayrıntılı bir yazıyı birliklere göndermiştir. Terhis işlemleri; üç yıllık muvazzaflık hizmetini tamamlayanların terhis edilmesi, deniz ve demiryolu ulaşımının kullanılması, erlerin üzerinde elbise ve botları ile sevk edilmesi, bunların askerlik şubeleri tarafından teslim alınması, terhis işlemleri tamamlandıktan sonra bütün birliklere yüzde on, deniz, hava ve uçaksavar birliklerine yüzde beş oranında izin verilmesi, sınır birliklerinin terhis edilen sayı kadar takviye edilmesi, süvari ve topçu gibi hayvan kullanılan birliklerin de ikmal edileceği açıklanmıştır.¹¹⁴²

17 Şubat 1943'te İngiliz motorlu araçlar uzmanı tarafından teklif edilen rapora istinaden Genelkurmay Başkanlığı Motorlu Araçlar Daire Başkanlığında toplanan komisyon tarafından alınan kararlar şöyledir:

1. Türk ordusundaki motorlu araçların (zırhlı araçlar hariç) tamir işleri ile İngilizlerin teklif ettiği; tamirhaneleri orduda bulunan otoparka, tamirhaneleri ordu sahra harp malzeme depo ve tamirhanelerine, tamirhaneleri kolordularda ve muhtelif motorlu birliklerde birliğin büyüklüğüne göre 1, 2, 3 ve 4'üncü sınıf tamirhanelere benzediğinden genel olarak kabul edilmiştir.

2. Genelkurmay Başkanlığının bu konudaki düşünceleri şu şekildedir:

-1'inci Ordu Müfettişliğinde olduğu gibi diğer ordularda ve ayrıca Millî Müdafaa Vekâleti emrinde olmak üzere 1'inci Ordu için Adapazarı'nda, 2'nci Ordu için Kütahya'da, 3'üncü Ordu için Sivas'ta ve Millî Müdafaa Vekâleti emrindeki diğer teşkiller için otopark tesis edilmelidir.

¹¹⁴¹ Hergüner, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği**, s. 253.

¹¹⁴² **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 20.10.1943, 1943-147, 6, 1.

- Motorlu Araçlar Dairesinin raporunda yazılı 25 uzman personelin Türkiye'ye getirilmesi uygun görülmüş ve gerektiğinde bu sayının yeniden incelenerek ihtiyaca göre arttırılabilecektir.

- Kolordu Komutanlıklarında tesisi düşünülen tamirhanelerin otoparkların kurulmasını ve Ordu sahra harp malzeme depo ve tamirhanelerinin yeni amaca hizmet edecek şekilde takviye edilmesinden sonra yapılmalıdır.

- İngilizlerden istenen malzeme gelinceye kadar yeni ihtiyacı karşılamak amacıyla İstanbul'da ve başka yerlerde bulunan alet ve tezgahlardan yararlanılmalıdır.

- Kütahya'da kurulması istenen otoparkın Balıkesir'e nakli uygun görülmemiştir.

Teknik personel yetiştirilmesi konusunda ise;

- Harp Okulu ve Yedek Subay Okullarında ilk devrede motorlu birliklerin ihtiyacını karşılamak amacıyla fazla sayıda subay yetiştirilmesi uygun görülmüştür. Ancak yetiştirilecek subay sayısını tespit eder iken motorlu birliklerin gelecekteki gelecekteki subay ihtiyacını da göz önünde tutarak teşkilat yapısı ile uygun olmalıdır.

- Konya'daki Nakliye Okulu kadrosunun sadece motorlu sınıf subayı yetiştirilmesi halinde canlı nakil araçları için subay temin edilemeyeceğinden bu konu uygun görülmemiştir.

- Kayseri şoför talimgâhı mevcudunun iki katına çıkarılması ve uygulayacağı yeni kadro 15 Şubat 1942 tarihinde Millî Müdafaa Vekâletine sunulmuştur.

- Her Kolordu Komutanlıklarında şoför ihtiyacını karşılamak için esaslı bir kurs açılması ve bu kurslara yeteri kadar araç verilmesi sağlanmalıdır.

- Kayseri şoför talimgâhı her devrede 800 kişi yetiştirecek duruma getirildikten sonra Kütahya'da ikinci bir talimgâh açılacağından Ordu Müfettişliklerinin Oto Taburlarından birer bölük alarak Adana'da bir şoför talimgâhı kurulması çeşitli sakıncası olması nedeniyle uygun bulunmamıştır.¹¹⁴³

¹¹⁴³ ATASE Arşivi, İDH, 17.02.1943, 5-120-1.

- Orhaniye'deki Makinist Okulunun Konya'ya nakli konusu incelenmektedir.

- Orhaniye, Sivas ve Kütahya'da birer çırak okulu açılması ileride düşünülecektir.

- İhtiyacı karşılayacak kadar teknik personel yetiştirilinceye kadar dışarıdan ücretle teknik personel alınması uygundur.

- Maarif Vekâleti sanat okullarının 2 ve 3'üncü sınıflarının acilen bir sınıf halinde çıkarılması eğitilenlerin yetersizliğine neden olacağından normal devre eğitime devam etmeleri gerekmektedir bu konu bir savaş halinde düşünülebilir.

- Sanatkâr astsubayların terfi konusu 29 Aralık 1942 tarihinde Millî Müdafaa Vekâletine sunulmuştur.

- Motorlu Araçlar Dairesi kadrosunun Millî Müdafaa Vekâletince yeni teklif edilen esasa göre, fakat Ordumuzdaki motorlu kalkınma ile uygun olması ve yavaş yavaş artırılması uygun görülmüştür.

- Şimdiye kadar motor kursu görmüş subayların kendi sınıflarının motorlu birliklerinde kullanılmaları uygun olur.

- Diğer sınıflardan ve yedek subaylardan muvazzaflığa geçiş ile motorlu birliklere subay temini bugün için uygun görülmemiştir.¹¹⁴⁴

Muzaffer Erendil, 1942- 1943 yıllarında görev yaptığı Bursa'daki 5'inci Kolorduda kullanılan motorlu araçlar hakkındaki düşünceleri şöyledir: *"Bursa garnizonunda 5'inci Kolordunun bir oto bölüğü vardı. Bu bölüğün araçları, halktan satın alınmış kamyon, otobüs ve binek gibi araçlardı. Bunlar o zamanın kamuflaj modasına uyularak, sarı, eflatun ve gri renge boyanmış eski, parçası bulunmaz araçlardı ki ite kalka çalışırdı... Mütteliklerden yardım geldikçe, araçların değiştirilmesine gidilirdi. Örneğin Amerikan yardımından sağlanan G.M.C (General Motors of Company) 2.5 tonluk kamyonlar verildiğinde, büyük fayda sağlanmıştı. Tabura, İngiliz yardımından verilen, bir Leyland seyyar tamirhane, iyi onarım malzemesine sahip olmasına rağmen bunu kullanacak eleman (sivil usta) verilmediğinden, çalıştırılmazdı. Alayda tüfek bakımı dışında, düzenli bir bakım*

¹¹⁴⁴ ATASE Arşivi, İDH, 17.02.1943, 5-120-2.

geleneği sağlanamamıştı. Bu nedenle, özellikle araçlarda sık sık arızalar olmaktaydı.”¹¹⁴⁵ Türk ordusunun hareket kabiliyetinin artırılmasında motorlu araçların faaliyetinin sağlanmasındaki yaşanan sıkıntılar açıkça ifade edilmiştir.

4.2.2. Deniz Kuvvetleri

4.2.2.1. Deniz Birliklerinin Faaliyetleri

1943 yılında Çanakkale Boğazından girip çıkan gemiler kayıt altına alınmıştır.¹¹⁴⁶ 1943 yılında Mersin limanına gelen vapurların getirdiği ve götürdüğü eşyaların listesi askerî ve ticari eşya şeklinde hazırlanmıştır.¹¹⁴⁷ 25 Ocak 1943'te Türkiye'nin Berlin Deniz Askerî Ataşeliği limanlarda bulunan savaş gemilerinin hava taarruzlarına karşı korunması amacıyla sislenmesi hakkında bir rapor hazırlamıştır.¹¹⁴⁸ 15 Mart 1943'te İngilizler tarafından esir alınan bir Alman denizaltısında görülen özellikler ile denizaltı mücadelesinde hava kuvvetlerinin kullanılışı hakkında Londra deniz askerî ataşesi ayrıntılı rapor hazırlamıştı.¹¹⁴⁹ 2 Ağustos 1943'te Karaağaç Porto Lagos körfezinin Almanya tarafından denizaltı üssü haline getirildiği, burada deniz araçları için gizlenme yerleri de yapıldığı ve savunulması için iki sahil topu ile ağır-hafif uçaksavar silahlarının da mevzilendiğine dair istihbarat alınmıştır.¹¹⁵⁰

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Marmara Denizinde Darıca-Çatalca arasında 28 Eylül 1942'de yapılan geçit tatbikatını Yavuz zırhlısında bulunarak izledi. Çatalca ile Darıca kıyıları yasak saha ilan edilmişti. Bu nedenle, bu kıyılarda Trakya'daki askerî birliklere yönelik askerî nakliyat kesintisiz bir şekilde devam ediyordu. Haydarpaşa ve Sirkeci'deki araba vapuru iskeleleri yeniden düzenlenmiş, İngiltere'den alınan

¹¹⁴⁵ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 78.

¹¹⁴⁶ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 1941-137, 5, 52.

¹¹⁴⁷ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 1941-137, 5, 55.

¹¹⁴⁸ Deniz üslerinin hava taarruzlarına karşı savunması için sisleme planının hazırlanması işinin modern hava savunma esaslarında yer aldığı bildirilmiştir. **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 25.01.1943, 1938-106, 26, 1-3.

¹¹⁴⁹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 15.03.1943, 1938-106, 25, 9-17.

¹¹⁵⁰ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 02.08.1943, 1938-106, 24, 11.

Eceabat araba vapuru Devlet Denizyolları İşletmesine verilerek iki kıyı arasındaki nakliyat arttırılmıştı. Böylece Anadolu'dan trenle gelen askerî malzeme vagonları yine Sirkeci'deki trenlerle gönderiliyordu.¹¹⁵¹ 1943 Kasım ayında Tahran'da yapılan görüşmelerde de Boğazlar meselesi görüşülmüştür.¹¹⁵²

2 Ocak 1944'te Alman kuvvetlerinin taarruz ve sabotaj ihtimaline karşı baskına karşı savunma hazırlıkları kapsamında, İskenderun Limanının denizaltılara ve denizüstü araçlara karşı ihbar istasyonlarının dinleme durumuna geçmiş, limanın hava taarruzlarına karşı korunması için kısa menzilli uçaksavar silahlarının tahsis edilmesi istenmiş, karartma tedbirlerine yönelik ışıkların söndürülmesi tatbikatı yapılmıştır.¹¹⁵³ 9 Ekim 1944'te Boğaz ve limanların denizaltı gemilerine karşı korunmasını sağlamak amacıyla 2.400 adet mayın pazarlıkla satın alınması kararlaştırıldı.¹¹⁵⁴ 29 Aralık 1944'te Entegratör lambalarının tüketiminin azaltılması amacıyla İzmir dinleme ve ihbar istasyonunun günlük çalışma saati bir saat olarak belirlenmiştir.¹¹⁵⁵

29 Aralık 1944'te İngiliz Deniz Ataşesi tarafından, Türkiye boğazlarından gemi konvoylarının geçişi sırasında herhangi bir denizaltı saldırısı hakkında hazırlanan raporda; Boğazlarda, Ege Denizi ve Akdeniz'de cep denizaltısı ve denizaltı gemisi tehlikesinin ve faaliyetinin olmadığı belirtilmiştir.¹¹⁵⁶ 10 Mayıs 1943'te su bombalarının depolanması amacıyla inşa edilecek depoların projelerinin hazırlanması İstihkâm Müfreze Komutanlığından istenmiş,¹¹⁵⁷ 13 Mayıs 1943'te dehliz şeklinde depoların planları hazırlanmıştır.¹¹⁵⁸

29 Temmuz 1943'te Kocaeli Müstahkem Mevki Komutanlığı Gonca bölgesindeki mayın grubuna 41 adet mayın deposuna ilave olarak yirmişer mayınlık 30 adet depo ihtiyacı olduğu, 40 adet mayın alabilecek şekilde inşa edilmesi ve iskele yapılması ihtiyacı bulunmaktaydı.¹¹⁵⁹ 6 Ağustos 1943'te Kocaeli Müstahkem Mevki

¹¹⁵¹ Hergüner, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği**, s. 260.

¹¹⁵² Özdalga, **age.**, s. 80.

¹¹⁵³ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 02.01.1944, 1940-137, 6, 2.

¹¹⁵⁴ Bedeli 50.000 lirayı geçen mayınlar 2490 sayılı kanunun 46'ncı maddesinin D fıkrası hükmüne göre pazarlıkla satın alındı. bk. **BCA**, 030-18-01-02-106-69-18.

¹¹⁵⁵ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 21.12.1944, 1940-137, 3, 5.

¹¹⁵⁶ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 29.12.1944, 1941-139, 3, 2.

¹¹⁵⁷ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 10.05.1943, 1940-138, 19, 1.

¹¹⁵⁸ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 13.05.1943, 1940-165, 3, 3.

¹¹⁵⁹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 29.07.1943, 1940-138, 2, 1-2.

Komutanlığına ait mayınların için yeterli miktarda tek dehliz (koridor) şeklinde depo yeri bulunmaması ve beton blok depoların maliyetinin çok fazla olması nedeniyle, mayınların dehliz inşaatına elverişli olan Gonca ve Eğlecedere bölgelerinde açılacak yer altı galerilerine emniyetle yerleştirilebileceği Genelkurmay Başkanlığınca uygun bulunmuş ve Miili Müdafaa Vekâletine bildirilmiştir.¹¹⁶⁰

6 Temmuz 1943'te Hariciye Vekâletince İspanya, Cezayir ve Fas karasularında İtalya ve Alman hükûmetleri tarafından daha önce Akdeniz'de harekât bölgesi olarak ilan edilen saha Akdeniz'in tamamını ihtiva edecek şekilde düzenlendiği, sahilden itibaren 30 mil mesafeden itibaren seyrüsefer için tehlikeli saha ilan edildiği, 7 Temmuz 1943'ten itibaren bu sahalarda seyrüsefer eden gemilerin maruz kalacağı kaza ve tehlikelerden kendilerinin sorumlu olduğu bildirilmiştir.¹¹⁶¹

23 Kasım 1943'te satın alınan Fransız gemilerinin bedelinin ödenmesi için 1943 yılı döviz bütçesine 5.550.000 liralık ödenek ilavesi yapılmıştır.¹¹⁶² 15 Eylül 1943'te Hızır sınıfı gemilere su bombası düşürme cihazı ve platformlarının yapılması planlanmış,¹¹⁶³ iki adet dalgıç elbisesi satın alınmıştır.¹¹⁶⁴

29 Aralık 1943'te İzmir Deniz Komutanlığındaki Turan mayın iskelesinin ikmal edilemediğinden, gerektiğinde dehlizkari mayın depolarında bulunan mayınları kömür iskelesinden mayın dökme gemilerine vermek gerekeceği, asıl beton iskele yapılanaya kadar 24 saat ilave zamana ihtiyaç duyulduğu 2'nci Ordu Müfettişliğine bildirilmiştir.¹¹⁶⁵ 17 Nisan 1944'te Rodos Adası Kum Burnu çevresinde mayın sahası teşkil edilmiştir.¹¹⁶⁶ 19 Haziran 1945'te Ege Denizinde mayından temizlenmiş sahalar şöyledir; İstanköy Adası, Leros-Laki Limanı içidir.¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁰ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 06.08.1943, 1940-138, 18, 3.

¹¹⁶¹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 06.07.1942, 1938-106, 17, 2.

¹¹⁶² 1943 yılı döviz bütçesinin Münakalat Vekâleti hesabına, karşılığı 2/15843 sayılı kararname hükümlerine uygun olarak yapılacak ihracattan meydana gelen dövizlerden temin olunmak üzere 5.550.000 liralık ödenek ilavesi İcra Vekilleri Heyetince 23.11.1943 tarihinde kabul edilmiştir. **BCA**, 23.11.1943, 030.18.01.02.104.2.18.

¹¹⁶³ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 15.09.1943, 1943-147, 75, 1.

¹¹⁶⁴ **BCA**, 030-18-01-02-104-10-10.

¹¹⁶⁵ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 29.12.1943, 1940-137, 3, 2.

¹¹⁶⁶ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 19.04.1944, 1941-139, 16, 6

¹¹⁶⁷ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 19.06.1945, 1939-106, 2, 1.

31 Ağustos 1944'te Boğazlar ve İzmir müstahkem mevki komutanlıklarında kurulacak Rumeli feneri, Sedülbahir Kömür Burnu ve Uzunadada Harp İşaret İstasyonlarının ve ihtiyaç listesi şöyle belirlenmiştir. Deniz Komutan yardımcılarının muhabere idare yerleri Rumeli Feneri, Sedülbahir Kömür Burnu ve Uzunadada Harp İşaret İstasyonlarının civarında kurulacak, gömme ve parça tesirlerine karşı emniyetli olacak, telsiz ve telefon santrali bulunması şeklindedir.¹¹⁶⁸

31 Ağustos 1945'te Ulaştırma Bakanlığı tarafından Genelkurmay Başkanlığından gemilerin gece ve gündüz seyretmeleri ve deniz ulaşımının azami verimle yapılması için Türkiye sahilleri serseri mayınlara karşı sıkı bir kontrol altında bulundurulacak seyir emniyetinin mümkün olduğu kadar sağlanması konusunda gerekli tedbirlerin alınması, seyir programlarının buna göre düzenlenmesi ve sonuçtan bakanlığa bilgi verilmesi istenmiştir. Trabzon hattı, Boğaz-Samsun hattı, Samsun-Hopa arası, Sinop Vona ve Pulathane'den başka güvenli liman olmadığı bildirilmiştir.¹¹⁶⁹

11 Eylül 1945'te Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Karadeniz ve Akdeniz'de sefer yapacak harp ve ticaret gemilerinin mayın tehlikesine karşı korunmasında Genelkurmay Başkanlığınca gözetleme ve emniyet tedbirlerinin devam edeceği bildirilmiş, bu belge üzerinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay tarafından yazılan "*Cevabımız ne vakit?*"¹¹⁷⁰ notundan da anlaşılacağı üzere alınacak tedbirler konusunda Genelkurmay Başkanlığının Millî Müdafaa Vekâleti ile aynı görüşte olmadığı sonucuna ulaşılabılır.

26 Eylül 1945'te Türkiye sahillerinde mayınlara karşı yapılacak işlemlerin E-43 talimatında belirtildiği gibi yapılacağı Genelkurmay Başkanlığı tarafından bu talimat haricinde diğer tedbirlerin alınmasının imkânsız ve gereksiz olduğu Başvekâlete bildirilmiştir.¹¹⁷¹

Millî Müdafaa Vekâleti tarafından 11 Aralık 1944 günü yayımlanan genelge ile 1 Kasım 1943–1 Kasım 1944 tarihleri arasında meydana gelen tren kazalarında altı er hafif yaralı, yedi er ağır yaralı, on iki subay ve sekiz er hayatını kaybettiği, üç

¹¹⁶⁸ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 31.08.1944, 1940-138, 25, 3.

¹¹⁶⁹ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 31.08.1945, 1941-139, 2, 6-8.

¹¹⁷⁰ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 11.09.1945, 1941-139, 2, 9.

¹¹⁷¹ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 26.09.1945, 1941-139, 2, 5.

kamyon hasarlandığı, bir kamyon ve bir arabanın parçalandığı açıklanmıştır.¹¹⁷² 22 Nisan 1944'te Sinop civarında bir Sovyet denizaltısı görülmüştür.¹¹⁷³

4.2.2.2. Deniz Kuvvetlerinde Alınan Savunma Tedbirleri

Kıyı gözetleme postaları İstanbul Boğazı-Samsun arasındaki üç millîk Türk karasuları içinde serseri (kendi başına yüzen) mayınlar tespit etmiş. Genelkurmay Başkanlığı 1944 yılından itibaren Karadeniz'de gece seyir yapılmasını yasaklamıştır. Savaş süresince Türkiye kıyılarındaki bütün fenerler söndürülmüş, gece seyir yapan gemilerde karartma uygulamıştır.¹¹⁷⁴

14 Ekim 1943'te Muğla Valiliği Dâhiliye Vekâletine İngilizlerin elinde bulunan İtalyan adalarının bazılarının Almanya tarafından işgal edilmesi üzerine İngiliz savaş gemilerinin (Layter ve motorlar dâhil) bu adalara yakın olan Muğla sahillerine gelip bir süre gizlediği ve sonra uçakların himayesinde gittiği ve kıyıları üs olarak kullandığını bildirmiştir. Dâhiliye Vekâleti buna karşılık yapılması gerekenleri şu şekilde açıklamıştır: *“Bir zaruret neticesi olarak iltica eden bu deniz vasıtaları hakkında umumi hükümler dairesinde muamele ifası ve binaenaleyh 24 saatten fazla kalacaklar için silahtan tecrit muamelesinin tatbikine itina edilmesi cevaben Muğla Vilayetine yazılmıştır.”*¹¹⁷⁵

10 Ocak 1944'te Gümrük ve İnhisarlar Vekâletine Donanma Şubesinden İskenderun ve Mersin limanlarına askerî malzeme ve eşya getiren yabancı gemilere bomba ile yapılacak sabotaj faaliyetlerini önlemek amacıyla limanlarda askerî dalgıç ekipleri kurulmuştur. Dalgıç ekiplerinin dalgıç elbisesi olmadığından İskenderun İngiliz Konsolosluğu tarafından Doğu Akdeniz makamlarından ödünç olarak getirtilen iki dalgıç elbisesinin gümrük işlemlerinde sorun olduğunu bildirmiştir.¹¹⁷⁶

¹¹⁷² Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 11.11.1940, 1944-171, 5, 2.

¹¹⁷³ Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi, 22.04.1941, 1941-139, 17, 25.

¹¹⁷⁴ Hergüner, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği*, s. 258.

¹¹⁷⁵ BCA, 14.10.1943, 030.10.00.00.64.428.17.

¹¹⁷⁶ 1499 sayılı Gümrük tarife kanununun 5'inci maddesi 17'nci bendi *“İcra Vekilleri Heyetinin müsaadesi ile büyük inşaat ve tesisatta muvakket olarak istimal ve sonra iade edilecek olan fenni vasıtalar ve bunların teferruatı”* gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti dalgıç elbiselerinin bu kanun kapsamında gümrük verilerinden muaf tutulmasının mümkün olmadığını ancak 4340 Sayılı *“Fevkalade İhtiyaçlar için Millî Müdafaa Vekilliğince Yurda Sokulacak*

Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti dalgıç elbiseleri askerî malzeme getiren gemilerin korunması için kurulan ekipler tarafından kullanılacağını değerlendirmiş ve Türkiye'ye giriş ve çıkışta gümrük vergilerinden muaf tutulduğunu kararlaştırmıştır.¹¹⁷⁷

9 Ekim 1944'te İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile limanların denizaltı gemilerine karşı korunmasını sağlamak amacıyla 2.400 adet mayın satın alınmıştır.¹¹⁷⁸ Donanma ve hava birliklerinin muhabere irtibatını emniyetle sağlamak amacıyla hava telsiz erbaşlarının Donanma Komutanlığında telsiz kursu almaları Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından teklif edilmiş, bu erbaşların Donanma telsiz hizmetinde çalıştırılmak suretiyle yetiştirilmeleri uygun bulunmuştur.¹¹⁷⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarında Türk savaş gemileri iki defa Marmara Denizi'nin dışına çıkmıştır. Birincisi Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945) Kırım'a giden heyetlerin emniyet için Karadeniz'e çıkmıştır. İkincisi de 16 Şubat 1945'te İngiltere'den deniz yolu ile Türkiye'ye gelen Irak Kralı Naibi Prens Abdülillah'ın bulunduğu kruvazöre Ege Denzinde muhriplerle refakat edilmiştir.¹¹⁸⁰

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'te TBMM'de yaptığı konuşmada; *"1941 başında Rodos'tan Trakya'ya kadar, bütün Alman ve İtalyan kuvvetlerine karşı seferber olarak bekliyorduk. Hatırlamanızı isterim ki, bu zamanda Irak'ta bir mihver hükûmeti kurulmuş ve Suriye'de Vişi Hükûmeti İngilizlere karşı açıktan cephe almıştı. Her taraftan mihverle sarılmış olan Türk Milletinin bütün Avrupayı ellerinde bulduran mağrurlara karşı yalnız kendi insanları ile ve son mali kaynaklarını tüketircesine fedakârlıkla istila yollarını kapaması insaf ile hatırladığı zaman milletimizin yaptığı hizmetler ve göze aldığı tehlikeler takdir edilmek lazım gelir. Sovyetlerle Almanlar arasında harp başladıktan sonra bu harp için tarafsız*

Maddelerin Vergi Muafıllıkları Hakkında Kanun" un birinci maddesi ve ikinci maddesine göre işlem yapıp gümrük vergilerinden muaf tutulması gerektiğini değerlendirmiştir. **Resmî Gazete**, 01.07.1929, Sayı: 1230; **Resmî Gazete**, 29.12.1942, Sayı: 5292.

¹¹⁷⁷ **BCA**, 10.01.1944, 030.10.00.00.62.421.25.

¹¹⁷⁸ Tahmini maliyeti 50.000 lirayı geçen mayınlar 2490 sayılı kanunun 46'ncı maddesi D fıkrası hükmü gereği pazarlıkla yaptırılması İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılmıştır. **BCA**, 09.10.1944, 030.18.01.02.106.69.18.

¹¹⁷⁹ **Dz. K.K.lığı Lalahan Arşivi**, 25.10.1944, 1944-171, 10, 1.

¹¹⁸⁰ Hergüner, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği**, s. 260.

bulduğumuzu, iki savaşkan tarafa hemen bildirdik. 1941 ve 1942 Sovyet Rusya ve İngiltere'nin mihverin zorlamasına karşı çetin günler geçirdikleri zamanlardır."¹¹⁸¹

1944 yılının Haziran ayı başlarında önceleri Karadeniz'de harekâta kullanıldıkları söylenen ve artık bu tarihlerde Karadeniz kıyılarında ve karada yenilgiye uğradıklarından Karadeniz'de barınamayacaklarını anlayarak Ege Denizine geçmek isteyen bazı küçük Alman layter gemilerinden altısı, silahlarını çıkarmış ve ticaret gemisi haline sokulmuş olarak Karadeniz'den Akdeniz'e geçiş izni almışlardı. Bu geçişin Montrö sözleşmesinin 19'uncu maddesine aykırı olduğu İngiltere tarafından belirtildi. 15 Haziran 1944'te bu gemilerin geçişine izin vermiş olan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu kabine arkadaşları ile aynı düşüncede olmadığından kabineden istifa etti. Türkiye Hükümeti Montrö Sözleşmesine aykırı bir hareket yapmadığını delillerle göstermişti. Bundan sonra bu gibi gemilerin Boğazlardan geçmesine izin vermeyeceğini müttefiklere bildirdi ve aynı günde küçük çaplı silahları bulunan Kassel Alman vapurunu Çanakkale Boğazından Ege Denizine geçmesine izin vermedi.¹¹⁸²

4.2.3. Hava Kuvvetleri

4.2.3.1. Teşkilat Yapısı ve Birlik Yer Değiştirmeleri

13 Ağustos 1943'te Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Türk-İngiliz hava birliklerinin müşterek harekâtının ayrıntıları Ankara'ya gelen üçüncü planlama heyeti ile görüşülmüş ve yapılacak hazırlıklar tespit edilmiştir. Bu hazırlıklar; Karadeniz bölgesinde 1'inci Ordu ile işbirliği yapacak Türk-İngiliz hava birlikleri İstanbul Boğazı doğusundaki meydanlara yerleştirilmiş ve Boğaz batısındaki Yeşilköy meydanı sadece iş meydanı ve gece av uçakları için kullanılması için tespit edilmiştir. Muhabere Müfettişliğince bütün hazırlıklar muhabere planındaki esaslara

¹¹⁸¹ M.Sadık Atak, **Türkiye'nin Kapısı Boğaz**, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Matbaası, Ankara, 1947, s. 90.

¹¹⁸² Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, 2. bs., Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1965, s. 176; Atak, **age.**, s. 88-89.

göre yapılmıştır. 1'inci Ordu ile işbirliğini düzenleyecek olan direkt destekleme kontrolünün İzmit'e konulması Ordu ile temas sağlanması bakımından uzak olduğu görülse de, Yeşilköy'e konulması gerek İstanbul Boğazı doğusundaki meydanlardan görev yapacak hava birliklerine uzak kalması gerek Yeşilköy'ün çok ileride bulunması nedenleri ile muharebenin her çeşit dalgalanmalarından etkileneceği düşünülmüştür. 3'üncü Planlama Heyeti ile tespit edilen düzenlemelere göre hazırlanmış olan muhabere planında çok fazla değişiklikler yapılmasına gerek kalmadan direkt destekleme kontrol merkezinin Sarıgazi'ye alınması, bu konuda Türk-İngiliz muhabere uzmanlarının da katılacağı İngiliz 3'üncü Planlama Heyeti ile Genelkurmay Başkanlığından ilgili personel ile bir toplantı yapılarak konu üzerinde karara varılmasının uygun olacağı Hava Müşavirliğince değerlendirilmiştir.¹¹⁸³

Genelkurmay Başkanlığı'nın 16 Ağustos 1943 tarihli emri ile Hava Kuvvetleri Komutanlığının 1'inci ve 2'nci Tugay Komutanlıkları aynı numaralı Tümen Komutanlıkları olmuştur.¹¹⁸⁴ 1944 yılına kadar Türk Hava Kuvvetlerini teşkil eden muharip birlikleri ile ikmal, bakım, eğitim, sağlık tesisleri ikmal ve idare yönünden Millî Savunma Bakanlığı'na harekât ve eğitim yönünden ise Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı idi. Bu hizmetler; Millî Savunma Bakanlığı'nda Hava Müsteşarlığı'na, Genelkurmay Başkanlığı'nda da Hava Müşavirliğine bağlı bürolar tarafından yerine getirilmekteydi. Birlik ve kurumların ayrı iki merkeze bağlanmaları sevk ve idarenin istenilen verimi sağlayamadığı ve ayrıca sorumlulukların dağıldığı görülmüş olduğundan Hava Kuvvetleri Komutanlığı kurulmuş ve Komutanlığına 27 Ocak 1944 tarihinde Hava Tümgeneral Zeki Doğan tayin edilmiştir.¹¹⁸⁵ Hava Müsteşarlığına ise Tümgeneral Yahya Razi Biltan atanmıştır.¹¹⁸⁶ 2 Şubat 1944'te Komutanlık karargâh binası olarak Opera/Ankara'daki Türk Hava Kurumu tesisleri kullanılmaya başlanmıştır. 1944 Haziran ayında hava harekât yar başkanlığı, hava kurmay başkanlığı adını almış ve emrine hava harekât ve hava eğitim (talim ve terbiye) şubeleri verilmiştir.¹¹⁸⁷

¹¹⁸³ ATASE Arşivi, 08.01943, 6-123-1.

¹¹⁸⁴ 1912'den Günümüze Hava Üsleri, s. 30.

¹¹⁸⁵ BCA, 27.01.1944, 30.11.1.0.165.5.4.

¹¹⁸⁶ BCA, 17.02.1944, 30.11.1.0.165.4.4.

¹¹⁸⁷ Hün, age, s. 112.

1 Ağustos 1944'te Merzifon'daki 4'üncü Tayyare Alayı Ankara'ya, Adana'daki 103'üncü Keşif Grubu Eskişehir'e, Yeşilköy'deki 105'inci Keşif Grubu İzmit'e intikal etmiş, tümen komutanlıkları ile ilişkilerini keserek Hava Kuvvetleri Komutanlığı emrine girmiştir.¹¹⁸⁸ 1 Ekim 1944'te Genelkurmay Başkanlığının emri ile Yeşilköy'de Radar Bölge Müdürlüğü kurulmuştur.¹¹⁸⁹

Eskişehir'de bulunan 1'inci Hava Tümeni karargâhı 1944 yılında İstanbul'a taşınmış fakat dört ay sonra tekrar Eskişehir'e nakledilmiştir.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁸ **Türk Hava Kuvvetleri Birlik ve Müesseselerinin Tarihçesi**, s. 15.

¹¹⁸⁹ Radarın görevi Kara Kuvvetleri birliklerinden, gözetleme postalarından ve havadaki uçaklardan alınan bilgileri kayıt, değerlendirme ve muhafaza etmek, bölgedeki uçaksavarları ve sivil savunma teşkillerini ikaz, ilerde kurulması planlanan av önleme uçaklarından oluşturulacak filoların harekâtını kontrol etmektir. bk. Gülten, **age.**, s. 45.

¹¹⁹⁰ **Türk Hava Kuvvetleri Birlik ve Müesseselerinin Tarihçesi**, s. 15.

13 Mart 1945 tarihinde Hava birlikleri ve uçak durumları şöyledir¹¹⁹¹;

Ana Birlik	Alay	Konuş Yeri	Uçak Tipi
1'nci Hava Tümeni Komutanlığı İrtibat Kıtası 1 Martin-139 2 Fleet Eğitim	1. Hava Alayı	Eskişehir	18 Baltimore, 5 Librator, 9 Martin-139, 15 Heinkel-III, 2 Oxford Eğitim, 1 Focke-Wulf-58, 2 Fleet Eğitim
	2. Hava Alayı	Kütahya	33 Baltimore, 2 Oxford Eğitim, 1 Focke-Wulf-58, 25 Wultee, 2 Fleet Eğitim
	4. Hava Alayı	Merzifon	1 Dragon İrtibat, 24 Hurricane II C, 22 Hurricane II B, 4 Falcon, 2 Henriot-182 Eğitim
	5. Hava Alayı	Bursa	1 Dragon, 24 Focke-Wulf-190, 24 Spitfire Mk-V, 4 Falcon, 2 Henriot-182 Eğitim
	1. Kontrol Grup	İstanbul	-
2'nci Hava Tümeni Komutanlığı İrtibat Kıtası 1 Blehheim, 2 Fleet Eğitim	3. Hava Alayı	İzmir	29 Blenheim, 1 Oxford Eğitim, 1 FockWulf 58, 2 Flesnik Eğitim
	6. Hava Alayı	İzmir	4 Falcon, 48 Spitfire-V
Keşif Grupları	101. Keşif Grubu	Çorlu	12 Hurricane, 9 Vultee
	102. Keşif Grubu	Balıkesir	12 Hurricane, 9 Vultee
	103. Keşif Grubu	Erzincan	12 Hurricane, 9 Vultee
	105. Keşif Torpido Bomba Grubu	İzmit	14 Beaufort MK-I, II
Ulaştırma Taburu	4	-	-
Hava Harp Akademisi Tatbikat Bölüğü	4	-	-

Hava Kuvvetleri Komutanlığı İrtibat Kıtasında 2 Martin-139 ve 2 Oxford Eğitim uçağı bulunmaktaydı.

Türk Hava Kuvvetlerinin 1945 yılı itibariyle taktik birliklerinde yaklaşık 400 savaş uçağı bulunmaktaydı.¹¹⁹²

¹¹⁹¹ Kaymaklı, *age*, Cilt: 3, s. 327.

Savaş yıllarında uçak sayısının fazla olmasına rağmen faal halde tutulabilmeleri çok zor olmuştur. 2'nci Dünya Savaşının çıkması ile birlikte her alanda olduğu gibi Hava Kuvvetlerinde de uzun bir süre kendi imkânlarıyla faaliyetler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Havacılık endüstrisinin ileri gelen devletlerinin savaşın içinde olmaları ikmal akışın güçleştirmiş hatta kesmiştir. Mevcut uçakların faal bir durumda tutulabilmesi için gerekli yedek parça ve malzemenin noksanlığı cephanenin yetersiz oluşu ve akaryakıt darlığı Hava Kuvvetleri'nin etkinliği azaltmış ve eğitimin sürdürülmesini güçleştirmişti.¹¹⁹³

4.2.3.2. Uçak ve Malzeme Temini

Hava kuvvetleri uçuş birliklerine 1943 yılında İngiltere'den 19 adet Blenheim Mk.V, Bizley (2x1010 B.G.) Bristol Mercury), 15 adet Beaufighter uçakları alınmıştır. Mayıs-Temmuz 1943'te İngilizlerden 60 adet Hurricane uçağı alınmıştır. Bu uçaklar Türk pilotlar tarafından Kahire'nin 40 km. güneyindeki Helvan İngiliz Üssünden Filistin-Lübnan'daki hava meydanlarına uğrayarak Adana'ya getirilmiştir.¹¹⁹⁴ 20 Ocak 1943'te Mısır'da Türkiye için ayrılan Heinkel uçaklarına ait tespit etmek ve acele olarak sevkini sağlamak amacıyla bir makinist Mısır'a gönderilmiştir.¹¹⁹⁵

Genelkurmay Başkanlığının 18 Mart 1943 tarihindeki emriyle Diyarbakır, Malatya, Ulukışla ve Kayseri'de birer tesellüm deposu, İskenderun, Mersin, İzmir, Bandırma ve Derince'de sevk ambarları teşkil edilmiştir.¹¹⁹⁶ 1943 yılında Hava Mıntıka Depo Amirlikleri Hava Tümen komutanlıkları emrine verilmiştir. 11 Şubat 1943'te İngiltere'den alınan onaltı adet Hurricane uçağını Türkiye'ye getirmek amacıyla Mısır'a on uçucu personel gönderilmiştir. 18 Mart 1943'te İngiltere'den

¹¹⁹² Kline bu tarihte Türk Hava Kuvvetleri envanterinde her çeşitten 749 uçak olduğunu, çoğunun eski model ve yedek parçası olamayan hizmet dışı tiplerden olduğunu, 1.000 pilot ve 26.000 personeli bulunduğunu belirtmektedir. bk. Kline, *age*, s. 289-290.

¹¹⁹³ **Hava Harp Tarihi ...**, s. XI-10.

¹¹⁹⁴ Kaymaklı, *age*, Cilt: 2, s. 220.

¹¹⁹⁵ **BCA**, 20.01.1943, 030.10.133.957.16.

¹¹⁹⁶ Kaymaklı, *age*, Cilt: 3, s. 221.

alınan Hurricane uçaklarını Türkiye'ye getirmek amacıyla Mısır'a altı uçucu personel görevlendirilmiştir.¹¹⁹⁷

2 Nisan 1943'te İngilizlerden alınan sekiz adet Kittihok uçağını Mısır'dan Türkiye'ye getirmek amacıyla dört uçucu personel görevlendirilmiştir.¹¹⁹⁸ 12 Mayıs 1943'te Almanya'dan alınacak Focker Volf uçakları üzerinde eğitim görmek tamir atölyelerinde bilgi edinmek üzere altı subay, bir mühendis, sivil tercüman ve yedi astsubay gönderilmiştir.¹¹⁹⁹ Almanya'da bu eğitimler üç uçak ile yapılmaktaydı. Bu uçakların eğitim sırasında oluşan arızalar Berlin Askerî Ataşeliği tarafından yapılan girişimlerle Almanya'daki fabrikalarda giderilmiştir.¹²⁰⁰

30 Temmuz 1943'te Türk Hava Kurumu Başkanlığı uçak fabrikası ve Hava Okullarının ihtiyacını karşılamak üzere ve Başvekâletin emir ve tensipleri ile Vaşington Büyükelçiliğince temin edilerek “*ıcar ve iare dairesi*” tarafından Türkiye'ye sevk edilen ve Millî Müdafaa Vekâleti malzemesi arasında gelen uçak fabrikası ve Hava Okuluna ait malzemenin, Millî Müdafaa amacına istinaden hava endüstrisinin geliştirilmesi amacıyla getirilmesi bu nedenle 4340 sayılı “*Fevkalade İhtiyaçlar için Millî Müdafaa Vekilliğince Yurda Sokulacak Maddelerin Vergi Muafıkları Hakkında Kanun*”¹²⁰¹ kapsamına girebileceği değerlendirilmekte, bunların da İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gümrük ve diğer vergi ve resimlerden muaf tutularak ithal edilmesi istenmiştir. Ancak Maliye Vekâleti tarafından bu teklif Türk Hava Kurumu uçak fabrikası ve Hava Okulların geliştirilmesi ve ülke savunması amacıyla da olsa, 4340 sayılı kanunun birinci maddesinde askerî teçhizat ve malzemelerin belirtildiği ancak diğer kurum ve kuruluşların adına gelecek malzemelerin bu kanun kapsamına girebileceğine ilişkin açık bir hüküm bulunmadığı, bu nedenle teklifin uygun bulunmadığı bildirilmiştir.¹²⁰²

¹¹⁹⁷ BCA, 18.03.1943, 030.10.47.304.5.

¹¹⁹⁸ BCA, 02.04.1943, 030.10.47.304.7.

¹¹⁹⁹ BCA, 12.05.1943, 080.18.01.101.34.2.

¹²⁰⁰ Zeki İlter, *Bir Ömür Boyu Askerlik 1919-1972*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 45.

¹²⁰¹ *Resmî Gazete*, 29.12.1942, Sayı: 5292.

¹²⁰² BCA, 30.07.1943, 030.10.61.410.19.

16 Eylül 1943'te İngilizler tarafından verilen uçakları Türkiye'ye getirmek ve yerinde eğitim almak amacıyla Mısır ve Suriye'ye onüç subay ve bir astsubay gönderilmiştir.¹²⁰³

Almanya ile 5 Eylül 1942'de yapılan antlaşmada Türkiye'ye 72 adet Focke Wolf 190 A-3 tipi av uçağının verilmesi taahhüt edilmiştir. Aralık 1943 başında uçaklar sandıklar içinde Almanya'dan Türkiye'ye gönderilmiş, Yeşilköy tren istasyonundan indirilen sandıklar Yeşilköy hava meydanına götürülmüş ve burada Alman uzmanlar tarafından montajları yapıp uçuşa hazırlanmıştır. Uçaklar Boğazların savunmasından sorumlu olan ve Bursa'da konuşlu bulunan 5'inci Hava Alayına verilmiştir.¹²⁰⁴ İkinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Spitfire, Almanların Focke Wolf-190 ve Amerikalıların Thunderbolt P-47 tipi yüksek performanslı uçakları kullanılmaktaydı. Bu uçaklar İngiltere, Almanya ve Amerika tarafından Türkiye'ye de verilmişti. Böylece dünyada sadece Türk Pilotları birbiriyle savaşan ülkelerin uçakları ile aynı dönemde uçmuş ve eğitim yapmıştır.¹²⁰⁵

8 Ocak 1944'te dört İngiliz uzmanın da Adana'da Oxford uçaklarına ait malzemenin montaj işlerinde çalışmalarına izin verilmiştir.¹²⁰⁶

24 Haziran 1944'te Türkiye'nin Vaşington Büyükelçiliği Askerî Ataşeliğinin hava kuvvetlerinin ihtiyacı olan malzemeler ile ilgili görüşleri şöyledir; Amerikan Hükûmetinin hava malzemelerini başka cephelere gönderilmesi mecburiyetinde olduğu, Türkiye'ye harp silah ve araçları gönderilemeyeceği, ancak Savunma Bakanlığının Türkiye'ye malzeme gönderilmesi konusunda yardımı kesmemek düşüncesinde olduğu, sevk işlemlerinin durdurulmaması gerektiği kararı aldığı bildirilmiştir. Ayrıca askerî ataşelikte görevli mühendis hakkında askerî ataşenin malzeme sevk işlemleri ve uçucu personelin eğitimleri konusunda vermiş olduğu bilgiler oldukça önemlidir. Dönem içerisinde yaşanan sorunların çözümü ve yapılan işlemlerin anlaşılmasını sağladığı görülmektedir. Askerî Ataşenin Millî Müdafaa Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği yazıda Harbiye Nezaretinin daveti üzerine Amerika'dan temin edilmekte olan hava malzemesi hakkında görüşmek üzere 13 Mayıs 1944 günü Yüksek Mühendis Şerafettin Eranıl ile birlikte

¹²⁰³ BCA, 16.09.1943, 030.18.02.103.71.16.

¹²⁰⁴ Leiser, "The Turkish Air Force, 1939-1945: The Rise of Minor Power," s. 387.

¹²⁰⁵ Kaymaklı, *age.*, Cilt: 3, s. 220.

¹²⁰⁶ BCA, 08.01.1944, 030.18.01.02.104.6.28.

Harbiye Nezaretine gidildiği, hava ihtiyaç listeleri ile Falcon uçaklarına ait yeni yedek malzeme listeleri ilgili incelemelerde bulunulduğu belirtilmiştir. İngilizlerin Türkiye'ye harp silah ve araçları gönderilmesini durdurmasıyla Amerika'dan kiralama ve ödünç verme ile temin edilen bu gibi malzeme sevkiyatının da durduğu ve bu işlerle ilgili kişilerin, başka cephelere gönderilmesi mecburiyeti çerçevesinde, Türkiye'ye harp silah ve araçları gönderilmeyeceği hakkında resmî bir emir aldıklarını ifade edilmiştir.¹²⁰⁷

6 Temmuz 1944'te Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Başvekâlete Türk Hava Kuvvetlerindeki Amerikan, İngiliz, Alman ve Fransız imali uçak ve yedek parçaları hakkındaki yazı şöyledir; Amerikan yapımı Marten, Vultee, Howk, Fileşling ve Filet uçak ve motorlarına ait yedek malzemelerin 1942 yılı başından itibaren gelmediği; 1940 ve 1941 yıllarında satın alınan yedek malzemelerle bu tarihe kadar faaliyetlerinin sağlandığı, dolayısıyla yedek malzemelerin azaldığı; 1942 yılında sipariş edilen malzemelerin verilmesi gerçekleşmediği takdirde uçak gayri faal oranlarının artacağı öngörülmüştür. İngiliz yapımı uçak ve motorlarla bunlara ait yedek malzemelerin büyük bir kısmının Orta Şark'tan ve bir kısmı da İngiltere'den temin edilmekte olduğu; bilinen sebeplerden dolayı İngiliz makamlarınca malzeme sevki durdurulduğundan beri üç aylık, aylık yedek malzeme ikmalinin beş aydan beri yapılamadığından mevcut yedek malzemelerin bir kısmının tükendiği, esasen uçakların devamlı yedek malzemeye ihtiyaç duyduğu ve bu malzemelerin Türkiye içerisinde karşılanmasının mümkün olmadığı bu nedenle faal uçak sayısı azalmıştır. Alman yapımı uçak ve motorların savaştan önce alınmış Heinkel, Gotha, Focke-Wulf 58 tipinde olanların yedek malzemeleri 1941 tarihinde yapılan Türk-Alman Ticaret anlaşması ile temin edilmiş ve bu uçakların faaliyet durumları bu tarihe kadar idame ettirilebilmiştir. Bu anlaşma ile 72 adet Focke-Wulf 190 av uçağı yedek malzemeleri ile birlikte alınmış olmasına rağmen birlik ve fabrika depolarında malzemeleri azalmıştır. Almanya ile yapılan ikinci bir anlaşma ile satın alınacak malzemelerin sözleşmelerini yapmak amacıyla Millî Müdafaa Vekâletince Berlin'e bir heyet gönderilmiş ancak bu günkü durum ve hava kısmına ayrılan kontenjan miktarının az olması nedeniyle heyet olumlu bir sonuç alamamıştır.¹²⁰⁸ Focke-Wulf 190

¹²⁰⁷ BCA, 24.06.1944, 030.10.61.413.16.1.

¹²⁰⁸ BCA, 06.07.1944, 030.10.61.413.17.1.

uçaklarının savaş sırasında Türk Hava Kuvvetleri envanterine giren bütün tip uçaklar içerisinde her bakımdan performans yönüyle en yüksek olduğu, bu önemli savaş aracının malzeme eksikliği nedeniyle gayri faal kalmaması için Almanya ile anlaşma yapılması ve malzemelerin tamamının alınması zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Sayısı az olan Fransız yapımı uçakların yedek malzemelerinin ise Fransa'nın içinde bulunduğu durum nedeniyle hiç temin edilememiş, bu tarihe kadar faaliyetleri elde bulunan yedek malzemeler ile idame edilmiş ancak çok az miktarda yedek malzeme kalmıştır. Açıklanan bu malzeme yetersizliğine Millî Müdafaa Vekâletince uçak fabrikalarında imali mümkün olan malzemelerin yapımına başlanmış, bir kısım malzemenin de Türk Hava Kurumu'na ait Türk Kuşu atölyelerinde yapılması göz önüne alınmıştır. Bu açıklamalardan sonra Millî Müdafaa Vekâletince yapılan değerlendirme şöyledir: *“Alınan bu tedbirlerin maksadı temin edemeyeceği de malum bir hakikat olduğundan Hava Kuvvetlerimizin hayati bir meselesi olan malzeme tedariki vaziyetini ileride Hükûmetimizce herhangi bir şekilde mezkûr Devletlerle yapılacak anlaşmalara bir esas etmek düşüncesi ile ehemmiyetine binaen nazarı dikkatinize saygılarımla arz ederim”*¹²⁰⁹

16 Ekim 1944'te Bofort torpido uçaklarını teslim almak ve Türkiye'ye getirmek sekiz havacı personel Mısır'a gönderilmiştir.¹²¹⁰ 1944 yılı içinde millî bütçeden, İngiltere'ye sipariş edilen iki DH 89 Rapid uçağı, 72 adet Martin Baltimore-187 uçağı¹²¹¹, 104 adet Supermarine Spitfire Mk-V uçağı satın alınmıştır.¹²¹² 1944 yılında üretime başlayan Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikası 30 Miles Magister uçağını üretmiştir.¹²¹³ 1945 yılı için 30 adet uçağın üretim planlanması yapılmıştır.¹²¹⁴

¹²⁰⁹ **BCA**, 06.07.1944, 030.10.61.413.17.2.

¹²¹⁰ **BCA**, 16.10.1944, 030.18.01.02.106.73.15.

¹²¹¹ Bu uçakların teslim alınması işlerinde 14 İngiliz uzman müsaadeli olarak Türkiye'de görev yapmıştır. bk. **BCA**, 27.10.1944, 030.18.1.2.106.76.4.

¹²¹² Kaymaklı, **age**, Cilt: 3, s. 275.

¹²¹³ THK Etimesgut Uçak Fabrikasının üzerinde çalıştığı projeler şunlardır: Miles Magister Uçağı; THK-1 (12 kişilik askerî nakliye planörüdür, prototip olarak bir adet yapılmış fakat kullanışsız bulunarak üretimi yapılmamıştır.); THK-2 (Tek kişilik akrobasi eğitim uçağıdır, 12 adet yapılmıştır.); THK-3 (Tek kişilik akrobasi planörüdür, Türk Kuşu için çok sayıda yapılmıştır.); THK-4 (Tek kişilik ilk eğitim planörüdür); THK-5 (Çit motorlu hasta taşıma uçağıdır.); THK-5 A (6 kişilik turizm uçağıdır, 5 adet yapılmıştır.); THK-7 (Tek kişilik ilk öğretim planörüdür); THK-9 (İki kişilik eğitim planörüdür.); THK-10 (Çift motorlu hafif nakliye uçağıdır, 3 adet yapılmıştır.); THK-11 (Tek itici motorlu, üstten kanatlı ve burnu üzerine inen turizm uçağıdır, bir adet yapılmıştır.) bk. İsmail

23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilan eden Türkiye, alınan askerî tedbirler kapsamında Hava Kuvvetleri birliklerini sefer hava meydanlarına intikal ettirmiştir. İstanbul, Boğazlar ve Batı Anadolu'nun hava savunmasını sağlamak amacı ile Sarıgazi Meydanına intikal ettirilen 5'inci Uçak Alayı'nın 2'nci Taburu 4 Ekim 1945'te Bursa'daki ana meydanına dönmüştür.¹²¹⁵ Hurricane uçaklarını teslim almak ve Türkiye'ye getirmek amacıyla Mısır'a onbir subay ve dört astsubay gönderilmiştir.¹²¹⁶

4.2.3.3. Enterne Edilen ve İltica eden Uçaklar

30 Ağustos 1943 günü Antalya ili Kaş kazası bölgesinde ve Türk karasuları içerisinde seyreden Kırlangıç adlı deniz motoruna İngilizlere ait olduğu teşhis edilen uçaklar tarafından ağır ve hafif makineli tüfek atışı yapılmış, bir personel ölmüş ve diğerleri hafif yaralanmıştır.¹²¹⁷

11 Eylül 1943'te İstanbul'dan boş olarak İskenderun'a gitmekte olan Tan Vapuru saat 16.00'da Sombeki Adasıyla Marmaris'in Kadırğa arasında Türkiye karasularında seyretmekte iken kimliği belirlenemeyen bir uçak tarafından

Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, **Türk Kültürü Aylık Dergi, Hava Kuvvetleri Sayısı**, Sayı: 116, Yıl: 10, (Haziran 1972), s. 587-588.

¹²¹⁴ İhsan Tayhani, **Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayisi 1923-1950**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s. 235.

¹²¹⁵ Kaymaklı, **age.**, Cilt: 3, s. 280.

¹²¹⁶ **BCA**, 27.02.1945, 030.18.01.02.107.100.19.

¹²¹⁷ Bu olay Dahiliye Vekâleti tarafından Başvekâlete şöyle yazılmıştır: "İstanbul'dan almış olduğu saç ve kalay hamulesi ile İskenderun'a gitmekte bulunan kaptan Ahmet Aşure idaresindeki Türk bayrağını taşıyan Kırlangıç motoru; 30.08.1943 günü Kaş kazası mıntıkasında ve karasularımız dahilinde seyretmekte iken; batı Rodos istikametinden gelerek doğu cihetine uçtukları ve Mevis (Meis) adası üzerinde İtalyanlar tarafından top ateşine tutuldukları görülen ve Kepez mevki bahriye ve gümrük gözetleme karakolumuz ve motor mürettebatımız tarafından İngiliz bandıralı oldukları teşhis edilen beş İngiliz tayyaresinden geride kalan bir tayyarenin ağır ve hafif makineli tüfek ateşine maruz kaldığı ve motorun aşçısı Antalyalı Vehbi oğlu 314 doğumlu Suphi'nin göğsüne ve kollarına ağır makineli tüfek mermisi isabet ederek aldığı yaralardan müteessiren öldüğü ve motorun süvarisi Mustafa Kuvalet ile kaptanı Ahmet Aşure'nin hafif surette yaralandıkları, motorun kapı, cam vesaire aksamında hasar bulunmakla beraber iskele tarafından su kesiminin 10 santim üzerinden saç kısmından delinmiş olarak iltica ettiği Fakumka limanından Kaş limanına getirilmiş olduğu, aşçı Suphi'nin cenazesi merasimle defnedilip motorda batma tehlikesinin bulunmadığı ve tayyareler tarafından motora ateş edildiği esnada motorda kalan hafif makineli tüfek mermisi ile patlamamış olarak bulunan ağır makineli tüfek ağır sivri mermisinin tetkik edilmek üzere Antalya 10376 numaralı askerî posta komutanlığına verildiği Antalya Valiliğinin 04.02.1943 gün ve Em.I/1609 sayılı kapalı tel yazısından anlaşılmıştır." **BCA**, 23.09.1943, 030.10.235.589.5.

bombardımana uğramış, vapur personelinden biri hafif ikisi ağır yaralanmış, vapur Marmaris limanına gelmiş, yaralılara askerî birlikteki revirde tedavileri yapılmış, atılan bomba parçalarının toplanması gerekli çalışmalar başlatılmıştır.¹²¹⁸

13 Kasım 1943'te Meis Adası üzerinden geçip Kaş kazası üzerinden doğuya doğru giden bir Alman uçağına Meis Adasından uçaksavar top ateşi açılmış, birçok mermi ve küçük parçaları¹²¹⁹ Kaş kazası ve limana düştüğü Antalya Valiliği tarafından Dahiliye Vekâletine bildirilmiştir.¹²²⁰

25 Aralık 1943'te Mersin Muhafaza Müdürlüğünden alınan bir raporla kimliği belirlenemeyen bir uçak tarafından Mersin'in 18 kilometre batısında Tece Köyü civarına iki adet gamalı haç işaretli iki planör bırakıldığı, bir planörün o sırada yoldan geçmekte olan bir şahıs tarafından atılan kibrit ateşinden yandığı, diğerinin yere düştüğü anda parçalandığı, yanan planöre ait İçel Valiliğince tahkikat başlatıldığı bildirilmiştir.¹²²¹

10 Ağustos 1943 günü İstanbul'da görülen ve açılan ateş ile düşürülen bir İngiliz uçağı hakkında İstanbul Pasif Korunma Amirliği tarafından bir rapor hazırlanmıştır.¹²²²

¹²¹⁸ **BCA**, 11.09.1943, 030.10.171.186.14.

¹²¹⁹ Dâhiliye Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen yazıda Uçaksavar atışları ile ilgili konu şöyle ifade edilmiştir. "Son günlerde Meis Adasından yapılan atışlar neticesinde Kaş kazasının Sarılar Köyü mahallesine 9 santim nısıf kutrunda (yarıçapında) 30 santim uzunluğunda 10 kilo ağırlığında 2 top mermisinin düştüğü, tapa, kovan, misket ve şarapnel parçalarının yağmakta olduğu, düşen mermilerin infilak ederek büyük çukurlar açtığı, nüfusca zayıt olmamakla beraber devam eden bu hadiselerin ilerde bazı müessif vak'aların tahaddüsüne sebebiyet vereceği Antalya Valiliğinin 04.11.1943 gün ve Em. 2440 sayılı yazısı ile Başvekâlete, Hariciye, Millî Müdafaa Vekâletleri ile Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiştir. bk. **BCA**, 16.11.1943, 030.10.101.652.29.

¹²²⁰ **BCA**, 13.11.1943, 030.10.101.652.29.

¹²²¹ **BCA**, 25.12.1943, 030.10.51.334.12.

¹²²² İstanbul Pasif Korunma Amirliğinin hazırladığı rapor şöyledir: "1. 10.08.1944 gecesi saat 02.15'te 10 düşman tayyaresinin İstanbul üzerine geldiği Hava Müdafaa Genel Komutanlığı Nöbetçi Subayı Üsteğmen Şerif tarafından Müdüriyet santraline haber verilmiş ve tarafımdan alarm verilip verilmeyeceği sorularak verilmesinin bildirilmesinin üzerine saat 02.19'da kazalara alarm işareti verilmiştir. 2. Alarm bütün kazalara süratle verilmiş ve vazifedar ekipler işlerinin başına gelmiştir. 3. Saat 02.25'te Anadoluhisarı'nda teftişte olan Emniyet Amiri bir İngiliz paraşütçünün Kanlıca'da şose üzerine indiğini ve bizzat tarafından yakalandığını bildirmiştir. 4. Saat 02.30'da Üsküdar Jandarma Bölük Komutanlığı ve 02.43'te Hava Müdafaa Bölge Komutanlığı Reşadiye Köyü kuzeydoğusuna ve tahminen köyün 1-3 kilometre cenup batısına bir tayyarenin yanarak düştüğünü bildirmiştir. Buradaki fundalıklarda ufak yangın çıkıp köylüler tarafından söndürüldüğü öğrenilmiştir. 5. Saat 02.55'te Hava Müdafaa Bölge Komutanlığı iki düşman tayyaresinin Anadolu Kavağı üzerinde dolaştığı bildirilmiş ise de başka makam tarafından teyit edilmemiştir. 6. 02.40'ta Şişli'de sürat mensucat Fabrikasına bomba düştüğü ve yaralılar bulunduğu haber verilmiş, memurlar gönderilmiş, yaralılardan 4 kişinin yaraları hafif olduğundan ekipler tarafından sarılarak evlerine gönderilmiş üçünün de yarası ağır olduğu için saat 03.18'de Beyoğlu Zükür Hastanesine yatırılmıştır.(Şu dakika aldığımız haber bu

2 Ocak 1944 günü saat 10.00'da Marmaris'in Bozburun nahiyesinin doğusundaki limanın kuzeyinden gelen dört Alman uçağının iki kez deniz üzerinde alçalarak makineli tüfek ateşi ile bomba attıkları görülmüş, bu hücumun denizaltı gemisine yapılma ihtimali olduğu şeklinde bir rapor düzenlenmiş.¹²²³

4.2.3.4. Hava Meydanlarının Durumu¹²²⁴

Genelkurmay Başkanlığınca İngilizlerin Afyon ve Ulukışla'da kurmak istedikleri hava üslerine ait planlar incelenmiş, daha teklif edilen tesislerle ve bu tesislerin ihtiva ettiği alanın üçte ikisinden vazgeçtikleri ve işi sürüncemede bırakmayı tercih ettikleri anlaşılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda bu duruma neden olan hususlar şöyle ifade edilmiştir:

- Askerî durumun değişmiş olması,
- Arazi kamulaştırma işinin yapılmaması,
- İnşaat mevsiminin sona ermesidir.

Teklif edilen planlar Türkiye Hükûmeti izni, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Müdafaa Vekâletince uygun görüldükten sonra İngilizler adına gelen malzeme bu bölgelere indirilmeye başlanmıştır. Kamulaştırma işinin yapılamaması yüzünden bu şekilde tarlası işgal edilen halk İngilizler aleyhine dava açmakta ve bu nedenle

yaralıların sıhhatinin da iyi olduğudur.) Bu yaralanmanın Kâğıthane'deki Tayyare Dafi Toplarından atılan mermilerden olduğu zannedilmekte ve keyfiyet cihadı askerîyece tetkik edilmektedir. 7. Yanarak düşen tayyarenin çit motorlu Zingnon markalı ağır bombalı İngiliz bomba tayyaresi olduğu ve içinde bomba bulunmadığı; ağır makineli ile mücehhez olup pilotunun teğmen olduğu Beykoz Kaymakamlığının raporundan anlaşılmıştır. 8. Tayyarenin bulunan 5 mürettebatı aşağıya yazılmıştır. a. Beykoz Emniyet Amiri tarafından Anadoluhisarı'nda yakalanan ve tayyarenin bombacısı olan bir üstçavuş paraşütçü, b. Tayyarenin pilotu teğmen, halen 14804 Posta Komutanlığındadır. c. Taşdelen Alemdar köyü civarına paraşütle inen ve bacağından ağır yaralı olan diğer bir üstçavuş. d. Üsküdar Reşadiye civarında tayyarenin düştüğü bir yerde iki üstçavuş. 9. Alarm esnasında icabeden inzibati tedbirler süratle alınmış ve hiç bir zabıta vukuati olmamıştır. 10. Saat 03.27'de Hava Bölge Müdafaa Komutanlığından alarm bitti haberi verilmesi üzerine düdüklü çaldırılmıştır. 11. Dâhiliye Vekâletine, Örfi İdare Komutanlığına ve İstanbul Vilayetine arz edilmiştir. bk. **BCA**, 11.08.1944, 030.10.51.334.17.1.

¹²²³ Bu olay bu bölgede hayvan otlatmakta olan bir köylü tarafından görülmüştür. **BCA**, 25.01.1944, 030.10.232.563.13.

¹²²⁴ Türkiye'deki hava üsleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Emin Kurt, "*Türkiye'de Ana Jet Üslerinin Kuruluşu ve Gelişimi (1951-2010)*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

İngilizler de kamulaştırma yapılmadıkça işe başlamamaktadır. Bugünkü genel askerî birliklerin durumu içinde Genelkurmay Başkanlığınca önemli olan bu hava üslerinin en kısa zamanda tesisi gerektiğinden, İngilizlerin istediği bölgenin kamulaştırılması için hızla işlemlerin başlatılması ve gereken kolaylığın gösterilmesi Başvekâlet, Millî Müdafaa, Nafia, Hariciye ve Münakalat Vekâletlerinden istenmiştir.¹²²⁵

1943 yılında Ankara’da yapılan Türk- İngiliz askerî temsilcilerinin yaptıkları görüşmelerde; Türkiye’ye yapılacak yardım harekâtının can damarını, aralarında onaltı ağır bombardıman filosunun da bulunacağı 45 hava filosunun gönderilmesi oluşturmaktaydı. 1943 yılı ilkbaharında Türk hava üsleri bu çapta bir kuvveti çok zorlukla barındırabilecek nitelikteydi. Türk havaalanları, ancak yirmibeş filoyu kaldırabilirdi ve ancak yağışsız havalarda bu alanlardan yararlanılabildi. Bu nedenle İngiliz teknisyenleri, Türk havaalanlarının kapasitesini artırmak için bir takım planlar geliştirdiler. Bu planlar arasında, Afyonkarahisar yakınlarında ileri hava üssü kurulması; ayrıca her türlü hava koşulları altında kullanılacak iki hava alanının da Milas ve Muğla’da yapılması öngörülmüyordu, İngilizler ayrıca Ulukışla’da önemli bir istasyon olan Çakmak kavşağına da Kraliyet Hava Kuvvetlerinden bir birlik yerleştirmek için söz vermiş, bu planların gerçekleştirilmesi amacıyla, gerekli olan yapı malzemesinin sağlanması için Mersin ve İskenderun liman tesislerinin genişletilmesini de üzerlerine alabileceklerini bildirmişlerdi.¹²²⁶

4.2.3.5. Hava Savunma Faaliyetleri

10 Ağustos 1943 günü İstanbul’da görülen ve açılan ateş ile düşürülen bir İngiliz uçağı hakkında İstanbul Pasif Korunma Amirliği tarafından bir rapor hazırlanmıştır.¹²²⁷

¹²²⁵ **ATASE Arşivi**, İDH, 18.10.1943, 4-126-1.

¹²²⁶ Weisband, **age.**, s. 145-146.

¹²²⁷ İstanbul Pasif Korunma Amirliğinin hazırladığı rapor şöyledir: “1. 10.08.1944 gecesi saat 02.15’te 10 düşman tayyaresinin İstanbul üzerine geldiği Hava Müdafaa Genel Komutanlığı Nöbetçi Subayı Üsteğmen Şerif tarafından Müdüriyet santraline haber verilmiş ve tarafımdan alarm verilip verilmeyeceği sorularak verilmesinin bildirilmesinin üzerine 02.19’da kazalara alarm işareti verilmiştir. 2. Alarm bütün kazalara süratle verilmiş ve vazifedar ekipler işlerinin başına gelmiştir. 3. Saat 02.25’te Anadoluhisarı’nda teftişte olan Emniyet Amiri bir İngiliz paraşütçünün Kanlıca’da şose üzerine indiğini ve bizzat tarafından yakalandığını bildirmiştir. 4. Saat 02.30’da Üsküdar Jandarına

11 Eylül 1943'te İstanbul'dan boş olarak İskenderun'a gitmekte olan Tan Vapuru saat 16.00'da Sombeki Adasıyla Marmaris'in Kadirga arasında Türkiye karasularında seyretmekte iken kimliği belirlenemeyen bir uçak tarafından bombardımana uğramış, vapur personelinden biri hafif ikisi ağır yaralanmış, vapur Marmaris limanına gelmiş, yaralılara askerî birlikteki revirde tedavileri yapılmış, atılan bomba parçalarının toplanması gerekli çalışmalar başlatılmıştır.¹²²⁸ 13 Kasım 1943'te Meis Adası üzerinden geçip Kaş kazası üzerinden doğuya doğru giden bir Alman uçağına Meis Adasından uçaksavar top ateşi açılmış, birçok mermi ve küçük parçaları¹²²⁹ Kaş kazası ve limana düşmüştür.¹²³⁰

Hava birliklerinin alacağı tedbirlerden bir kısmı şöyledir; Almanların Balkanlar ve Ege Adaları bölgesinde 800 uçaklık bir kuvvet ile Yunanistan'da iki paraşüt tümeni olduğu, baskın şeklinde yapılacak taarruzları önlemek için Hava Tümenleri uçakları her an muharebe görevi alacak şekilde hazır olması, birliklerin 1/3 oranında uçucu ve yer ekiplerini hava meydanlarında her an görev alacak şekilde

Bölük Komutanlığı ve 02.43'te Hava Müdafaa Bölge Komutanlığı Reşadiye Köyü kuzeydoğusuna ve tahminen köyün 1-3 kilometre cenup batısına bir tayyarenin yanarak düştüğünü bildirmiştir. Buradaki fundalıklarda ufak yangın çıkıp köylüler tarafından söndürüldüğü öğrenilmiştir. 5. Saat 02.55'te Hava Müdafaa Bölge Komutanlığı iki düşman tayyaresinin Anadolu Kavağı üzerinde dolaştığı bildirilmiş ise de başka makam tarafından teyit edilmemiştir. 6. 02.40'ta Şişli'de sürat mensucat Fabrikasına bomba düştüğü ve yaralılar bulunduğu haber verilmiş, memurlar gönderilmiş, yaralılardan 4 kişinin yaraları hafif olduğundan ekipler tarafından sarılarak evlerine gönderilmiş üçünün de yarası ağır olduğu için saat 03.18'de Beyoğlu Zükür Hastanesine yatırılmıştır.(Şu dakika aldığımız haber bu yaralılarının sıhhatinin da iyi olduğudur.) Bu yaralanmanın Kâğıthane'deki Tayyare Dafi Toplarından atılan mermilerden olduğu zannedilmekte ve keyfiyet cihadı askeriyeye tetkik edilmektedir. 7. Yanarak düşen tayyarenin çit motorlu Zingnon markalı ağır bombalı İngiliz bomba tayyaresi olduğu ve içinde bomba bulunmadığı; ağır makineli ile mücehhez olup pilotunun teğmen olduğu Beykoz Kaymakamlığının raporundan anlaşılmıştır. 8. Tayyarenin bulunan 5 mürettebatı aşağıya yazılmıştır. a. Beykoz Emniyet Amiri tarafından Anadoluhisarı'nda yakalanan ve tayyarenin bombacısı olan bir üstçavuş paraşütçü, b. Tayyarenin pilotu teğmen, halen 14804 Posta Komutanlığındadır. c. Taşdelen Alemdar köyü civarına paraşütle inen ve bacağından ağır yaralı olan diğer bir üstçavuş. d. Üsküdar Reşadiye civarında tayyarenin düştüğü bir yerde iki üstçavuş. 9. Alarm esnasında icabeden inzibati tedbirler süratle alınmış ve hiç bir zabıta vukuati olmamıştır. 10. Saat 03.27'de Hava Bölge Müdafaa Komutanlığından alarm bitti haberi verilmesi üzerine düdüklü çaldırılmıştır. 11. Dâhiliye Vekâletine, Örfî İdare Komutanlığına ve İstanbul Vilayetine arz edilmiştir. bk. **BCA**, 11.08.1944, 030.10.51.334.17.1.

¹²²⁸ **BCA**, 11.09.1943, 030.10.171.186.14.

¹²²⁹ Dâhiliye Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen yazıda Uçaksavar atışları ile ilgili konu şöyle ifade edilmiştir. "Son günlerde Meis Adasından yapılan atışlar neticesinde Kaş kazasının Sarılar Köyü mahallesine 9 santim nısıf kutruna (yarıçapında) 30 santim uzunluğunda 10 kilo ağırlığında 2 top mermisinin düştüğü, tapa, kovan, misket ve şarapnel parçalarının yağmakta olduğu, düşen mermilerin infilak ederek büyük çukurlar açtığı, nüfusca zayıt olmamakla beraber devam eden bu hadiselerin ilerde bazı müessif vak'aların tahaddüsüne sebebiyet vereceği Antalya Valiliğinin 04.11.1943 gün ve Em. 2440 sayılı yazısı ile Başvekâlete, Hariciye, Millî Müdafaa Vekâletleri ile Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiştir. Bk. **BCA**, 16.11.1943, 030.10.101.652.29.

¹²³⁰ **BCA**, 13.11.1943, 030.10.101.652.29.

hazır bulundurması, birliklerin yer kademesinin en kısa sürede hareket ve intikale hazır halde olması, hava meydanlarındaki uçaksavar silahlarının mevzide bulunması, hava meydanlarına muhtemel paraşüt ve birlik indirmelerine karşı gerekli tedbirlerin alınması, bu hazırlıkların yapıldığının Genelkurmay Başkanlığına bildirilmesi istenmiştir.¹²³¹

25 Aralık 1943'te Mersin Muhafaza Müdürlüğünden alınan bir raporla kimliği belirlenemeyen bir uçak tarafından Mersin'in 18 kilometre batısında Tece Köyü civarına iki adet gamalı haç işaretli iki planör bırakıldığı, bir planörün o sırada yoldan geçmekte olan bir şahıs tarafından atılan kibrit ateşinden yandığı, diğerinin yere düştüğü anda parçalandığı, yanan planöre ait İçel Valiliğince tahkikat başlatıldığı bildirilmiştir.¹²³²

2 Ocak 1944 günü saat 10.00'da Marmaris'in Bozburun nahiyesinin doğusundaki limanın kuzeyinden gelen dört Alman uçağının iki kez deniz üzerinde alçalarak makineli tüfek ateşi ile bomba attıkları görülmüş, bu hücumun denizaltı gemisine yapıma ihtimali olduğu şeklinde bir rapor düzenlenmiş.¹²³³ 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye¹²³⁴ alınan askerî tedbirler arasında Hava Kuvvetlerini sefer meydanlarına intikal ettirmiştir. İstanbul'un hava savunmasında yer almak amacıyla Sarıgazi'ye FW-190 uçaklarından oluşan bir bölük intikal etmiştir.¹²³⁵

30 Mayıs 1944 tarihinde hafif ve ağır makineli tüfeklerden oluşan 11 uçaksavar bataryası Hava Kuvvetleri Komutanlığı emrine verilmiştir.¹²³⁶ 1944 yılının Eylül ayında millî bütçe imkânları ile ilk radar cihazı İngiltere'den¹²³⁷ alınmış, Etimesgut'ta montajı yapılmıştır.¹²³⁸ 21 Ağustos 1944'te Türkiye hava sahasında uçuş yapan Türk uçaklarının uçuş bilgilerine ait haberlerin Valilikler tarafından

¹²³¹ Kaymaklı, **age**, Cilt: 3, s. 329.

¹²³² **BCA**, 25.12.1943, 030.10.51.334.12.

¹²³³ Bu olay bu bölgede hayvan otlatmakta olan bir köylü tarafından görülmüştür. **BCA**, 25.01.1944, 030.10.232.563.13.

¹²³⁴ Deringil, **Denge Oyunu**, s. 250.

¹²³⁵ Kaymaklı, **age**, Cilt: 3, s. 328.

¹²³⁶ Kaymaklı, **age**, Cilt: 3, s. 275.

¹²³⁷ Türkiye'deki İngiliz radar personeli 25 Eylül 1944 tarihinden itibaren geri çekilmiştir. **BCA**, 25.09.1944, 030.10.59.402.27.

¹²³⁸ Etimesgut'ta 11'inci Hava Ulaştırma Ana Üs Komutanlığının bulunduğu bölgede montesi yapılmış, bu radarlar Hurricane uçaklarını 10 bin fitte Sivrihisar'a kadar görebiliyordu. bk. Kaymaklı, **age**, Cilt: 3, s. 284.

esaslı bir şekilde incelenmeden yayımlanması nedeniyle bu haberlerin bundan sonra Valiliklere tarafından yayımlanmayıp Hava Müdafaa Genel Komutanlığınca ilgili makamlara bildirilmesi gerektiği hususu Valiliklere genelge ile gönderilmiştir.¹²³⁹

25 Eylül 1944'te Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen Türkiye'deki İngiliz radar personelinin başka yerdeki ihtiyaçlar nedeniyle geri çekilmesine ilişkin değerlendirmesi şöyledir; *“İngiliz Maslahatgüzarını davetle bu taleplerini ancak bir tahliye mahiyetini iktisap etmemek ve Genelkurmay Başkanlığı ile kararlaştırılacak şekil dairesinde hareket edilmek şartı ile ve muhtıralarında beyan ettikleri şiddetli ihtiyaçları ve verdikleri teminat zaviyesinden mütalaa ederek prensip itibari ile kabul etmiş olduğumuzu ve işin tatbik hususu için Yüksek Riyasetlerine müracaat edilmesi lüzumunun tebliğ edilmiş olduğunu derin saygılarımla arz ederim”*¹²⁴⁰

4.2.4. Savaş Sırasında Cephelerde Yapılan İncelemeler

1943 yılında Hitler'in Alman cephelerini görmek amacıyla davet ettiği askerî heyet, Orgeneral Cemil Cahit Toydemir başkanlığında Tuğgeneral Salih Erkuş, Kurmay Albay Hilmi Uray ve Kurmay Yüzbaşı Faik Yöngül'den kurulmuştu. Alman Doğu ve Güney Cephesi ile Batı Cephesi Atlantik tahkimatını gördükten sonra Hitler'i savaş karargâhında ziyaret etmişlerdi. Heyetin başkanına Hitler'in söylediği sözler şöyledir: *“Büyük harpten sonra ilk önce haksız anlaşmaları yırtan Türkiye bize örnek olmuştur. Savaşa girmeden her şeyi iyi hesapladık, fakat bir şeye aldandık. Bu savaşta tek sürpriz Rusya olmuştur. Bütün bir millet güç ve kuvvetini silahlanmaya yöneltmiştir. 1940[1] yılında eğer Rusya'ya karşı harekete geçmese idik Avrupa'ya büyük bir felaket hazırlanmıştı. Batıda askerlerimiz rahat savaştı, fakat Rusya'da çamur, bataklık, yolların olmayışı askerlerimizi çok etkiledi. Savaş bir piyangodur. Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız cephesinde tank baskınına uğradık, ne tanklarımız ne de tanksavar silahımız yoktu. Bu savaşta tankları piyadeye yardımcı olarak değil, büyük tank birliği olarak kullandık ve başardık.*

¹²³⁹ BCA, 21.08.1944, 030.10.59.402.23.

¹²⁴⁰ BCA, 25.09.1944, 030.10.59.402.27.

Bugün tank ve tanksavar mücadelesi vardır. İki aynı seviyede olursa iyi kullanan kazanır. Rus tankları, Amerikan, İngiliz ve Fransız tanklarından daha güçlü. Türkiye'ye verdiğimiz tanklar savaşa en elverişlisidir. Çok ağır tanklar hem kullanılmaları güç ve hem de köprüler bu tankları taşımaya dayanmıyor. Şimdi ülkeler arasındaki mesafeler çok yaklaştı, uçaklar saat ve zaman mefhumunu ortadan kaldırdı. Hitler daha önce kendisini ziyaret eden bir yabancı askere Biz Rusya ile savaşı Almanya'yı bir komünist istilasından kurtarmak için yaptık ve dolayısıyla Avrupa'yı bu saldırıdan kurtarmak istedik” demişti.¹²⁴¹

27 Temmuz 1945'te Ortadoğu Amerikan Kuvvetleri Komutanı General Giles'in daveti üzerine Hindistan, Birmanya ve Çin cephelerini ziyaret etmek amacıyla Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Salih Omurtak'ın başkanlığında dört kişilik heyet görevlendirilmiştir.¹²⁴²

4.2.5. İngiltere ile Türkiye Arasındaki Askerî Görüşmeler

16 -17 Nisan 1943 tarihlerinde İngiltere'nin Ortadoğu Başkomutanı General Wilson askerî görüşmeler yapmak amacıyla Ankara'ya gelmiştir. Bu ziyaretinde Türk heyetine “*şimdilik Türkiye'nin savaşa girmesini talep etmenin düşünülmendiğini, ama Eylül ayı içerisinde, beklide daha sonra bunun zamanın geleceğini*” söylemiştir.¹²⁴³

7-8 Haziran 1943 tarihlerinde İngiliz Ortadoğu kuvvetleri Genel İdare Başkanı Korgeneral Lindsell ile Türk Genelkurmay Başkanlığında yapılan toplantıda görüşülen konular şöyleydi; Türkiye'deki akaryakıt için hazırlanan ikmal, depo ve dağıtım işleri hakkında bilgi verildi. İngilizlerinde sarnıç vapuru (yakıt depolama gemisi) konusunda sıkıntı çektiği, Türkiye'ye sarnıç vapurunun verilmesinin mümkün olmadığı ancak demiryolu ile dağıtım yapılması için Sokoni Vakum Şirketine sarnıç vagonları verilebileceği bunların depo olarak kullanılmaması

¹²⁴¹ Polatkan, **Doküman ve Fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya Savaşları Özeti**, s. 423.

¹²⁴² Millî Savunma Bakanlığı heyet başkanı ve heyetin günlük harcırahının artırılmasını talep etmiş, Bakanlar Kurulu sadece heyet başkanının günlük harcırahını 10 Türk lirası artırmıştır. bk. **BCA**, 27.07.1945, 030.18.01.02.108.46.8.

¹²⁴³ Woodward, **age.**, s. 327.

gerektiğini General Lindsell teklif etti. Akaryakıt tank ve depolarının inşasına kadar Türkiye'ye verilecek yakıtın bidon içerisinde verilmesi teklifine karşılık; bidon konusunda İngilizlerin zor durumda oldukları ve bu konuyu inceleyecekleri ve Türkiye'nin barış ve seferdeki aylık akaryakıt ihtiyacının İngiltere'ye verilmesini, Türkiye'de bidon imalatı için İstanbul'da mevcut bir bidon fabrikasının faaliyete geçirilmesini teklif etti. Türkiye tarafından akaryakıt dağıtım işinin tek elden yapılması hakkında proje hazırlandığı, hava taarruzlarına karşı korunmasının planladığı, savaşta ordudaki idari teşkilatın mevcut talimnameler esaslarına göre nasıl yapılacağı açıklandı. Bir savaş halinde Türkiye'ye gelecek İngiliz yardım kuvvetlerinin ikmal için İngiltere tarafından bir proje hazırlandığı ve Türkiye'ye gönderileceği söylendi. Liman kapasitesi hakkında hazırlanan proje ve planların Türk Hariciye Vekâletine sunulması gerektiği bunu için elçilik kanalı ile müracaat etmeleri istendi. Limanlara gelen malzemenin yığılmaması için gerekli olan transit depoların inşaatına hız verilmesini İngilizler teklif etti. Yeni zırhlı birliklerin teşkili ile birlikte bakım, onarım ve yedek parça ikmal işlerini yürütecek bir "ikmal sınıfının" Türkiye'de oluşturulmasının gerekli olduğu, yedek parça dağıtım işinde uzman personele ihtiyaç duyulduğu ve bu konuda eğitilmek üzere Mısır' personel gönderilmesi İngilizlerce teklif edildi. Kömür ve yiyecek işlerinin Münakalat ve Ziraat Vekâletleri ile görüşüldüğü, kömür naklinde kullanmak için vapur bulunmadığından Türkiye'ye kömür verilmesinin mümkün olmadığı İngilizler tarafından bildirildi. General Lindsell; Türkiye'ye 24 adet ağır lokomotif, 500 adet kamyon ve hergün yaklaşık 6 adet frensiz borulu vagon gönderilmesi için düzen alındığını belirtmiş, ancak bunların ne zaman gönderileceği konusunda kesin bir bilgi verememiş, sadece İngiltere'den Akdeniz'e konvoyların yola çıktığını söylemiştir. Orgeneral Wilson ile yapılan görüşmelerde ise; İzmir limanına tank çıkarılması yönünden keşif yapılmasının gerekli olduğu ileri sürülmüş, daha önce yapılan görüşmelerde istenen keşiflerin Türkiye'ye verilmediği söylenmiş, Mısır'da bir deniz subayının Türkiye'ye gelmesine izin verildiği takdirde hale askerî ataşelikteki mevcut kara subayı ile birlikte bu soru listesini düzenleyebileceklerini söylemiştir. Türkiye'nin akaryakıt stoklarının yeterli miktarda olmadığı ve depoların inşaatının tamamlanmasına kadar Türkiye'ye bidon içinde benzi getirmelerinin gerekli olduğu belirtilmiş bu konuda General Lindsell ise Türkiye'nin aylık ordu ve sivil halkın

yakıt tüketiminin bildirilmesi durumunda “*elden gelen*” yardımın yapılacağını, İskenderun’a hava kuvvetleri için benzin geldiği fakat parası verilmediği için bunların kaldırılamadığını bu sebeple yeni nakliyatın yapılamadığı cevabını vermiştir.¹²⁴⁴

15 Haziran 1943’te İngiliz Ortadoğu Kuvvetleri Genel İdare Başkanı Korgeneral Lindsell ile 7–8 Haziran 1943 tarihlerinde Genelkurmay Başkanlığında görüşülen konular şöyledir:

1. Türkiye’deki akaryakıt ile ilgili hazırlıklar kapsamında ikmal, depo ve dağıtım hakkında bilgi verildi. General Lindsell kendilerinin de sarnıç gemisi konusunda sıkıntı çektiklerini Türkiye’ye sarnıç gemisinin verilmesinin mümkün olmadığını ancak demiryolu ile dağıtım yapmak için Sokoni Vakum Kumpanyası emrine sarnıç vagonları tahsis edileceğini fakat bunların depo olarak kullanılmamasını teklif etmiştir. Akaryakıt tank ve depolarının inşasına kadar Türkiye’ye verecekleri yakıtı bidon içinde vermeleri hakkındaki teklife; bidon konusunda zor durumda olduklarını bunu inceleyeceklerini ve Türkiye’den barış ve seferdeki aylık akaryakıt ihtiyacının kendilerine verilmesini istediler ve Türkiye’de bidon imali için İstanbul’da mevcut bir bidon fabrikasının da faaliyete geçirilmesini teklif ettiler.

2. Akaryakıt dağıtım işinin tek elden yapılması hakkında Genelkurmay Başkanlığınca bir proje hazırlandığı ve hükûmete sunulduğu kendilerine anlatıldı ve bundan memnun olduklarını söylediler.

3. Akaryakıt depo ve tanklarının hava savunması ile ilgili açıklamaları uygun buldular.

4. Savaşta Türk ordusundaki idari teşkilatın mevcut talimnameler esaslarına göre ne şekilde olacağı kısaca açıklandı.¹²⁴⁵ Savaş halinde Türkiye’ye gelecek İngiliz yardım kuvvetlerinin ikmali için proje hazırladıkları ve bu projeyi yakın zamanda Türkiye’ye göndereceklerini söylediler. Bu plan geldiğinde incelenerek Genelkurmay Başkanlığının planlarıyla birleştirileceği cevabı verildi.

¹²⁴⁴ ATASE Arşivi, İDH, 2-102-1, 3.

¹²⁴⁵ ATASE Arşivi, İDH, 15.06.1943, 2-102-1.

5. Liman kapasiteleri hakkındaki proje ve planların Hariciye Vekâletine sunulduğu bunun için elçilikleri aracılığıyla Hariciye Vekâletine müracaat etmeleri cevabı verildi. Limanlara gelen malzemenin yığılmaması için oluşturulacak ve keşifleri yapılan transit depolarının inşasının hızlandırılmasını teklif ettiler. Bu hususun Hükûmete arz edileceği kendilerine bildirildi.

6. Yeni zırhlı birliklerin teşkili ile birlikte devam eden tamir bakım ikmal ve yedek parça ikmal işlerini içinde toplayan bir ikmal sınıfının Türkiye’de de oluşturulmasının çok gerekli olduğunu, bu ikmal sınıfı hakkındaki değerlendirmelerini bir muhtıra halinde vereceklerini, yedek parça tasnif ve dağıtım işinde uzman personele ihtiyaç duyulduğundan bu alanda yetiştirilmek üzere Mısır’a personel gönderilmesini teklif ettiler. Kendilerine Türk ordusundaki ikmal ve tamir hususları açıklandı ve ikmal sınıfı muhtıraları gelince Genelkurmay Başkanlığınca inceleneceği, yedek parça tasnif ve dağıtım için yetiştirilmek amacıyla Mısır’a personel gönderilmesiyle ilgili teklif uygun bulunduğu bildirilmiştir. Bu konu takip edilmektedir.

7. Kömür ve yiyecek işlerini Münakalat ve Ziraat Vekâletleriyle görüştiklerini ve Türkiye’ye kömür vermeye imkân bulamadıklarını söyledikleri ise de kömür ihtiyacı kendilerine yeniden bildirilince kömür nakli için özellikle vapurları olmadığını bildirdiler.

8. General Lindsell Türkiye’ye 24 adet ağır lokomotif 500 kadar kamyon ve her gün yaklaşık 6 adet frensiz borulu vagon gönderilmesi amacıyla gerekli tedbir alındığını söylemiş, fakat bunların ne zaman gönderilebileceği hakkında kesin bir bilgi verememiş, sadece İngiltere’den Akdeniz’e konvoyların yola çıktığını söylemiştir.

9. Orgeneral Wilson ile yapılan görüşmelerde gündeme getirilmiş olan İzmir Limanının tank çıkarılması bakımından keşfi konusuna temas ederek bu keşfin gerekli olduğunu ileri sürmüş ve daha önce görüşüldüğü gibi nelerin keşfini istedikleri hakkında bir listeyi henüz vermemiş oldukları kendilerine bildirilmiş, Mısır’da bekleyen deniz subayının Türkiye’ye gelmesine izin verildiği takdirde halen askerî ataşelikte mevcut kara subayı ile birlikte bu soru listesini tanzim edebileceklerini söylemişlerdir.

10. Türkiye'deki akaryakıt stoklarının yeterli miktarda olmadığı ayrıca akaryakıt depolarının yapılmasına kadar bidon içerisinde benzin getirmeleri gerektiği tekrar gündeme getirilmiş bu konuya General Lindsell Türkiye'ye aylık ordu ve halk ihtiyacı bildirildiğinde yardım yapılacağını, İskenderun'a hava kuvvetleri için benzin geldiğini fakat parası verilmediği için bunlar kaldırılamadığı için yenisinin gelemediğini ifade etmiştir.¹²⁴⁶

2 Aralık 1943'te İngiliz Askerî Hava Ataşeliğinden Genelkurmay Başkanlığına yapılan teklifler şöyledir:

1. İngilizlerle yapılan çeşitli kurmay heyetlerinin görüşmelerine göre yer ve miktarları tespit edilmiş bulunan muhtelif İngiltere'den gelen malzemelerin bazılarının mevcut depolar arasında değiştirilmesi,

2. Kozlu (Zonguldak civarı), Çanakkale, İstanbul Yeşilköy Meydanında ve Aydın'da yeniden depolar tesisi ve buralara da malzeme getirilmesi,

3. Daha önce yapılan kurmay heyeti görüşmelerine göre yaz meydanı halinde hazırlanmış olan Muğla çevresindeki Kızılkaya ve Milas hava meydanlarının tel kafes döşenmek suretiyle kışın da kullanılabilir hale getirilmesi tekliflerine ilave olarak yine bu bölgede aynı şartlar dâhilinde hazırlanmış olan Gökova, Dalaman ve Antalya hava meydanlarının da kışın kullanılabilmesi aynı şekilde tel kafes pistlerle teçhiz edilmesi istenmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı yapılan bu tekliflere karşılık aşağıdaki şekilde cevap vermeyi planlanmış ve Hariciye Vekâletince verilen cevaplarla ilgili değerlendirmesini bildirmesini istemiştir.

1. Mevcut depolar arasında bazı malzemenin ileri veya geri alınması işi, miktarları önceden bir liste ile Genelkurmay Başkanlığı bildirilmek ve nakliyat işi Genelkurmay Başkanlığınca düzenlenmek kaydıyla uygun olduğu,

2. Yeni depolar kurma konusunda, Kozlu ve Çanakkale bölgelerinde henüz hava meydan tesisleri yapılmadığından şimdilik bu bölgelerde depo tesisinin çok erken olduğu ve ancak bu yerlerde harekâta uygun tesisler kurulduğunda depo yapımının da dikkate alınacağı,

¹²⁴⁶ ATASE Arşivi, İDH, 15.6.1943, 2-102-3.

Bu tekliflerden geriye kalan kısmına şimdye kadar yapılan kurmay heyetleri görüşmeleri konularına uymadığından ve bir kısmının da Türkiye'nin bugünkü durumu ile Genelkurmay Başkanlığınca sakıncalı olduğu değerlendirildiğinden aşağıdaki şekilde cevap verilmesi düşünülmüştür:

1. Yeniden depolar tesis edilmesi konusunda; şimdye kadar yapılmış olan kurmay heyetleri görüşmelerindeki esaslara göre İstanbul Boğazı batısında İngiliz hava birliği istihdam edilmeyeceğine istihdam edilse dahi bu birliklerin Boğaz doğusunda bulunan bölgelerden ikmalî mümkün olacağı ve İstanbul'un özel durumuna göre birçok nakliyatı gereken ve yabancı personel istihdamını gerektirecek olan bu deponun açılmamasının ve ihtiyaç olduğunda buraya ait malzemelerin halen açılmış bulunan İzmit çevresindeki yerlere konmasının uygun olduğu hususunun İngilizlere bildirilmesi istenmiştir.

Aydın'da açılması teklif ettikleri depo için de şimdye kadar yapılan kurmay heyetleri görüşmelerinde bu harekât sahasındaki yerleşim planı üzerinde konuşulmadığı ve adaları hedef alan böyle bir düzenlemenin yeni bir görüşme konusu olacağı ve görüşmeler sonucunda gerekli görülürse yeniden alınacak bir kararla Aydın'da bir malzeme merkezinin açılabilceği belirtilmiştir.

2. Gökova, Dalaman ve Antalya hava meydanlarının tel kafes ile teçhizi konusunda; Muğla bölgesinde kışın kullanılabilir hale getirilmesi düşünülen Milas ve Kızılkaya hava meydanları için tel kafes konması işi kabul edilmiş ve faaliyete başlanmıştır. Gökova, Dalaman ve Antalya hava meydanlarının da bu işin kapsamına alınması istenmiş ancak bunun Müttetik hava birliklerinin yerleşme ve çalışma planları üzerinde şimdye kadar yapılan kurmay heyeti görüşmelerinde konu edilen yerleşme planlarından hariç bir tertip olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Yerleşme planlarında bir değişiklik varsa bunun da kurmay heyeti görüşmelerine alınması ve alınacak kararlar bu hava meydanlarının da diğer çalışma alanları gibi hazırlanması teklif edilmiştir.¹²⁴⁷

¹²⁴⁷ ATASE Arşivi, İDH, 02.12.1943, 5-005-01.

4.3. Savaşa Hazırlık Kapsamında Gerçekleştirilen İdari ve Lojistik Faaliyetler

4.3.1. Ordu İaşe Faaliyetleri

Denizaltı gemileri ile avcıbot erlerine 2851 sayılı “*Denizaltı Gemilerinde ve Avcı Botlarında Müstahdem Gediklilerle Erbaşlara ve Erlere Seferde ve Manevra ve Tatbikatlarda Verilecek Hazır Gıda Hakkında Kanun*”¹²⁴⁸ ile verilmekte olan hazır gıdanın 4.000 kaloriden az olmamak ve fiyatı barış istihkakının iki katını geçmemek üzere olan hükmünün 1943 yılı fiyat şartları altında yiyecek konserve teminine imkân olmadığı ve bu fiyatlar içinde hazır gıda konserve tedarik edilemeyince denizaltı ve avcıbotların görevlerinde sıkıntılar yaşanmıştır. Hazır gıda fiyatları ile barış şartlarındaki istihkak fiyatları ile daha normal bir fark ile iki katına temin edilebiliyordu ancak hazır gıda maddelerinin fiyatları açık gıda maddelerine göre çok fazla yükselmiş ve açık gıda fiyatlarının iki katıyla hazır gıda temin edilememiştir. Bu gemi personelinin özellikle denizaltı cephe durumlarında; gündüz dalış, gece büyük uyanıklık ile su üstü imlaları (doldurma), avcıbotların ıssız sahillerde hücum edecek düşmana karşı izbe koylardan faydalanarak düşmana saldırmak için nöbet bekledikleri ağır şartlar altında çalıştıkları zamanlarda yiyecek meselelerine çok önem verilmesi gerekmiştir. Manevra ve tatbikatlar sonucunda elde edilen tecrübeler doğrultusunda hazır gıda listesi hazırlanmıştır. Bu gibi özel görevler sırasında yorulan gemi personelinin sinirlerini teskin edici ve hazım sistemini düzenleyecek sıcak et suyu çorba ve sadeyağlı sulu yemeklerin dinlendirici bir etki sağlandığı Donanma Komutanlığının manevra ve tatbikat raporlarından anlaşılmıştır. Bu hazır gıdanın gemilerde görev yapan subaylara da verilmesi gerekmiş, bu sebeple subayların diğer kanunlarla almakta oldukları yemek bedelinin, hazır gıda istihkakı aldıkları sürece verilmemesi kararlaştırılmıştır.¹²⁴⁹

¹²⁴⁸ 2851 sayılı “*Denizaltı Gemilerinde ve Avcı Botlarında Müstahdem Gediklilerle Erbaşlara ve Erlere Seferde ve Manevra ve Tatbikatlarda Verilecek Hazır Gıda Hakkında Kanun*”, **Resmî Gazete**, 03.12.1935, Sayı: 3172.

¹²⁴⁹ Denizaltı gemileri ile avcıbotlarda görev yapan personele verilecek hazır gıdalar: Peksimet veya bisküvi, et suyu komprimesi, et konservesi veya kemiksiz kavurma, balık konservesi, sebze konservesi, kaşar peyniri (kalay yapraklara sarılmış), çay, şeker, reçel, tuz, limon suyu veya limon (doğal halde muhafaza etmek şartıyla konserve edilmiş). **TBMM Zabıt Ceridesi**, 19.07.1943.

24 Eylül 1943'te askerî birliklerin yiyecek maddeleri ihtiyacının konserve ile karşılanması konusunda çalışma başlatılmıştır. Bu konuda önce Müttefik Ordular Başkomutanlığının daveti üzerine Tunus ve Mısır harekâtını görmek üzere giden askerî heyet tarafından 8'inci İngiliz ordusu deposundan alınan yemek konserveleri¹²⁵⁰ getirilmiş ve bunlar üzerinde inceleme yapılmıştır. Türkiye'deki mevcut balık, sebze konserve fabrikaları yetersiz ve halkın ihtiyacını karşılayamayacak durumdaydı. Türkiye'de konserve fabrikalarının Marmara bölgesinde kurulmasının nedenleri şöyle açıklanmıştır. Konservelerin yoğun hazırlanmış bir yiyecek olduğu, her noktaya hızlı ve az araç ile sevk edilebileceği, konserve edilmemiş yiyeceklerin nakillerinde zayiata uğradığı, üç dört yerde kurulacak fabrikalarda odun, kömür ve gazdan tasarruf edileceği, her askerî birlik yemekleri daha ucuza mal edeceği, sebze ve meyve üreten merkezlerin ürünlerini satabileceği ekonomik anlamda fayda sağlayacağı, etlik hayvan yetiştiriciliğinin artacağı, kurulacak bu fabrikaların "*Orduya çok önemli ve iktisadi bir yardımda bulunmuş olunacağı*" düşünülmüştür.¹²⁵¹

Ordu ekmeği istihkakı 1 Ekim 1943 tarihinden itibaren 900 grama çıkarılmış, 4186 sayılı kanun¹²⁵² gereğince her yüz gram ekmeği kesintisine karşılık verilmekte olan on gram sadeyağ ve elli gram pirinç istihkakı kaldırılmıştır. Ancak Van, Bitlis, Hakkâri, Muş, Kars, Erzurum ve Karaköse dâhilindeki askerî birliklerin ekmeği istihkakları kanunen 950 ve Okur ve Nekahethanelerin 960–1.000 gram olduğundan tam olarak verilmeyecek olan ekmeğe karşılık yine yağ ve pirinç verilmeye devam edilmesi daha fazla masrafa neden olmuştur. Bu durumu önlemek için Türkiye'nin

¹²⁵⁰ Amerika ve Avustralya'daki konserve fabrikalarında imal edilenlerin listesi: "*Teksif edilmiş süt, tereyağı, margarin, peynir, bal, öküz etinden et konservesi, öküz etinden et ezmesi, domuz etinden et konservesi, etli sebze yemeği konservesi, sebze konservesi, domates, balık konservesi, somon balığı konservesi, fasulye yemeği konservesi, öküz etinden sucuk konservesi, bisküvi ve peksimet, şeftali kompostosu.*"

¹²⁵¹ **BCA**, 24.09.1943, 030.10.00.00.50.325.15.1.

¹²⁵² 4186 sayılı "*Askerin İstihkakından Kesilecek Ekmeğe Mukabil İlave Edilecek Gıda Maddeleri Hakkında Kanun*" maddeleri şöyledir: 1. İcra Vekilleri Heyetinin lüzum gördüğü zamanlarda Cumhuriyet ordusundaki muhtelif ekmeği istihkaklarından kesilecek beher 100 gram ekmeğe mukabil 50 gram pirinç ve 10 gram sadeyağı esas istihkaka ilave edilir. Bu ilaveler diğer istihkaklar gibi mubadele edilebilir. Muvakkat madde: Bu kanun hükmü 20.01.1942 tarihinden bu kanunun neşri tarihine kadar tahakkuk etmiş olan istihkaka da şamildir. 2. Bu kanun neşri tarihinden yürürlüğe girer. 3. Bu kanun hükümlerini tatbika İcra Vekilleri Heyeti memurdur. Kabul Tarihi: 02.02.1942, **Resmî Gazete**, 06.02.1942, Sayı: 5026.

doğu bölgesindeki askerî birliklerin personel sayısının az olması nedeniyle ekmek istihkaklarının tam verilerek ve yıllık ekmek ihtiyacına 2.000 ton ilave edilmiştir.¹²⁵³

Askerî uçaklarında görev yapan uçuculara özel demirbaş erzak kanunu çıkarılmamıştır. Kara birliklerine ait 14 Eylül 1330 (1914) tarihli Askerî Tayinat ve Yem Kanununa ek olarak çıkarılan 15 Mayıs 1942 gün ve 1960 sayılı Demirbaş Erzak Kanunu da “*fenni sebepler*” nedeniyle uçucuların ihtiyaçlarını karşılamayacak durumda olduğu görülmüş ve bu eksikliğin giderilmesi için Millî Müdafaa Vekâletince oluşturulan komisyon tarafından “*Uçuculara Mahsus Demirbaş Erzak Kanunu*” taslağı hazırlanmıştır. Bu kanunun düzenlenmesinde Avrupa ordularından Almanya, İtalya, İngiltere ve Amerika hava birliklerinde personele verilen demirbaş yiyecekler incelenmiş ve beslenme şartları, iktisadi gelişme ve alışkanlıklara göre karşılaştırma yapılarak demirbaş erzak listesi oluşturulmuştur.¹²⁵⁴ Bu kanun ile barış ve savaşta görevli olarak uçan her kişi için uçaklarda günlük demirbaş yiyecek bulundurulması ve zorunluluk halinde uçaktaki personele verilmesi kararlaştırılmıştır.

Subay ve askerî memurların almakta oldukları maaş ve tayın bedelleri ancak kendi ve ailelerinin toplu buldukları zaman zorlukla iâşe edebilecek kadardır. Olağanüstü Halin devamı uzun zamandan beri ailesini yanına getiremeyecek vaziyetleri doğurmuş ve bu yüzden bu vaziyette bulunan subay ve memurlarımızın aldıkları maaş ve tayın bedellerinin geride bulundurdukları ailelerine vermek ve kendilerini zayıf bir gıda ile iâşelerini temin etmek zorunda bulundurmıştır. Bu iâşe tarzının önemli görevler yapan subayların, memurlarımızın vazife kudret ve enerjilerini eksiltmekte olduğu görülmüştür. Bu sebeple seyyar ordu birlik ve kurumlarındaki subaylara askerî ve sivil memurlara ve astsubaylara olağanüstü halin veya seferberliğin devamınca er tabelâlarına ithal edilmek suretiyle kazandan yemek yemeleri zorunlu hale gelmiştir.¹²⁵⁵ 9 Temmuz 1945’te seyyar ordu birlik ve kurumlarında görev yapan subaylar, askerî ve sivil memurlar ve astsubayların

¹²⁵³ BCA, 27.09.1943, 030.10.00.00.50.325.16.

¹²⁵⁴ Ordu uçaklarına mahsus demirbaş yiyecek maddeleri: Peksimet, kondense süt (şekerli), peynir (kalay yapraklarına sarılmış), et konservesi, çay (ağızları yaylı kapaklı yarım litrelik kırılmaz termoslar içinde hazırlanmış olarak bulunur.), şeker, çikolata, kanyak, madensuyu, sigara, kibrit. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 14.06.1944; 4590 sayılı “*Ordu Uçaklarında Bulundurulacak Demirbaş Yiyecek Hakkında Kanun*”, **Resmî Gazete**, 21.06.1944, Sayı: 2102.

¹²⁵⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 09.07.1945.

olağanüstü halin veya seferberliğin devamı süresince aldıkları er tayınından başka er tabelasına dâhil edilerek er gibi kazandan iâşesi sağlanmıştır. Bu er istihkakının para veya yiyecek maddesi olarak verilmemesi kararlaştırılmıştır.¹²⁵⁶

4.3.2. Ordu İkmal Faaliyetleri

7 Temmuz 1943'te Millî Müdafaa Vekâleti Levazım İşleri Dairesi piyasadaki yünlü ve pamuklu malların fiyatlarının yükselmesi nedeniyle ordu masraflarının arttığını tespit etmiş ve alınacak önlemleri Başvekâlete teklif etmiştir. Yapılan teklif şöyledir: Muamele Vergisinin yüzde 12,5'tan yüzde 15'e İbلاغı Hakkındaki Kanun gereği 1943–1944 mevsimince en yüksek fiyatını tespit eden İktisat Vekâleti, ham madde ve vergideki bu yükselmeden dolayı yünlü mamullerin fabrika ve teslim satış fiyatlarını yeniden tespit etmiş, 1943 mali yılı ordu yünlü siparişlerinde bu yeni fiyatların geçerli olacağını açıklamıştır. Mamullerdeki son fiyat artışları 1940 yılı esas alınarak bir defa daha incelenmiş ve aşağıdaki arz edilen neticeye varılmıştır. Yıllık satın alma toplamları 500.000 metreyi geçen kaputluk ve kışlık elbiselik kumaşların her bir metresinde ve battaniye ile kilimin her bir adedinin 1940 mali yılı başından bu yıla kadar olan fiyat artışları şöyledir:

Mali Yıl	Kaputluk (m.)	Elbise (m.)	Battaniye (adet)	Kilim (adet)
1940 mali yılı fiyatı (kuruş)	320	297,5	945	317,5
1941 mali yılı fiyatı	348	317	975	327,5
1942 mali yılı 1. fiyatı (1)	544	458	1436	528
1942 mali yılı 2. fiyatı (2)	750	630	1970	740
1943 mali yılı fiyatı	873	718	2327	845

¹²⁵⁶ 4786 sayılı “Ordu Mensuplarıyla Emniyet Genel Müdürlüğü ve Gümrük Muhafaza ve Muamele Sınıfı Kadrolarında Çalışanlara Birer Er Tayını Verilmesi Hakkındaki 4367 Sayılı Kanuna Ek Kanun”, **Resmî Gazete**, 13.07.1945, Sayı: 6056.

1942 mali yılı ynl ihtiyaçlarının fabrikalar arasında paylaştırılması mali yıldan önce İktisat Vekâletine bildirilmiş ve İktisat Vekâleti bu ihtiyaçları fabrikalar arasında taksim edilerek yukarıdaki tabloda (1) işareti ile gösterilen fiyatların uygulanması Millî Müdafaa Vekâletine bildirilmiştir. 1942 mali yılı yarısında İktisat Vekâleti gördüğü lüzum üzerine bu mamullerin fiyatlarını yeniden arttırmış ve yukarıdaki tabloda (2) işareti ile gösterilen fiyatların adı geçen mali yıl ikinci yarı kontenjanına uygulanmasını bildirmiş ve 1942 mali yılı ihtiyaçlarının yukarıda belirtilen iki fiyat üzerinden satın alınması gerçekleştirilmiştir. Buna göre 1940 mali yılı fiyatları 1943 mali yılı fiyatlarına göre; Kaputluk (metre) yüzde 173, Kışlık elbiselik (metre) yüzde 142, Battaniye (adet) yüzde 147, Kilim (adet) yüzde 167 artış göstermiştir. Bu artışların Millî Müdafaa Vekâleti bütçesine yansımaları ve mamullerin 1940–1943 mali yılları yıllık ortalama satın alma miktarlarına göre kumaşların satın alma ve ödeme toplamları aşağıda gösterilmiştir.

Yıl	Kaputluk		Kışlık Elbise		Battaniye		Kilim	
	Miktar (Metre)	deme (TL)	Miktar (Metre)	deme (TL)	Miktar (Metre)	deme (TL)	Miktar (Metre)	deme (TL)
1940	1.171.000	4.108.000	1.555.000	3.858.000	222.000	1.445.000	242.000	987.000
1941	1.050.000	4.468.000	1.040.000	4.181.000	70.000	1.492.000	153.000	1.018.000
1942 (1)	1.982.000	6.984.000	1.890.000	6.041.000	219.000	2.201.000	581.000	1.642.000
1942 (2)	-	7.318.000	-	8.309.000	-	3.014.000	-	2.301.000
1943	994.000	11.209.000	991.000	9.470.000	101.500	3.560.000	268.000	2.627.000
Toplam	5.137.000		5.276.000		612.500		1.244.000	

Yukarıdaki tablolar değerlendirildiğinde aynı miktar kaputluk kumaş satın alınması için 1940 mali yılında 4.108.000 lira ödenmesine karşılık 1943 mali yılında 11.209.000 lira; kışlık elbiselik için 1940 mali yılında 3.858.000 lira ödenmesine karşılık 1943 mali yılında 9.470.000 lira; battaniye için 1940 mali yılında 1.445.000 lira ödenmesine karşılık 1943 mali yılında 3.560.000 lira ve kilim için 1940 mali yılında 987.000 lira ödenmesine karşılık 1943 mali yılında 2.627.000 lira ödenmesi

gerekmiştir. Bu toplamlara ilaveten yüzde 2,96 hesaplanarak taahhüt masrafı da Millî Müdafaa Vekâletince ödenmiştir.

Yünlü mamullerin yukarıda belirtilen dört çeşidinin fiyatının yükselmesinden dolayı Millî Müdafaa Vekâleti bütçesine yansımaları 17 milyon lirayı aşmıştır. Bu toplam yün çorap ipliği ve talebe yünlü mamulleri de ilave edilirse 20 milyon olduğu görülür. Aynı durum pamuklu ürünler için de geçerlidir.

Ordunun hububat ve bir kısım bakliyat ihtiyacının Toprak Mahsulleri Ofisi eli ile ve piyasa fiyatına nazaran çok ucuza mal edildiği ve bu suretle bütçenin yıllar geçtikçe artmasının önüne geçildiği ve bunun da üreticinin zorunlu tutulmasından ileri geldiği belirtilmiştir. Türkiye’de 17 milyon koyun olduğu, bir koyunun yılda ortalama olarak 1,5 kilo yapağı verdiği buna göre yılda 25 bin ton yapağı üretildiği hesaplanmıştır. 1942 mali yılı başında İktisat Vekâleti ile Millî Müdafaa Vekâleti arasında yapılan protokol ile yapağı teminindeki sıkıntıdan dolayı ihtiyacı karşılamak amacıyla karışımlara yüzde 25 oranında pamuk ilave edilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye’de yılda 25 bin ton yapağı üretildiği halde bunun rayiç fiyatla temin edilememesi endişesi nedeniyle yapağı üreticilerin rayiç fiyatı beğenmediği ve malını pazara arz etmediği ifade edilmiştir. Üreticinin, uzun yıllar muhafaza edilmesinde hiçbir mahsur olmayan yapağıyı sakladığı veya el altından kara borsa fiyatı ile satıldığı görülmüştür. Her yıl karşılaşılan yapağı teminindeki zorluklar üreticiyi satışa teşvik için fiyat arttırma politikası devam edeceği tahmin edilmiştir. Fiyatların bu günkü seviyede de kalacağı umulmamıştır. 1944 mali yılı ve 1943 mali yılının yarısında geçen mali yılda olduğu gibi yeniden bir fiyat arttırılmasına gidileceği değerlendirilmiştir. Bu durumu sabit tutmak veya düşürmek ordu masraflarını azaltmak bakımından önemli olduğu ifade edilmiştir. Türkiye’de her koyun yılda 1,5 kilo yapağı verdiği, üreticinin her koyun için ürettiği 1,5 kilo yapağıdan 500 gramının tespit edilecek asgari bir fiyatla ve ordu ihtiyaçlarına mahsus kılınması, tahsis edilmek üzere hububat ve bakliyat konusunda olduğu gibi devlet eliyle satın alması uygun değerlendirilmiştir. Bu 500 gramlarla elde edilecek 8.000 ton yapağı ordu ihtiyaçlarını karşılayacağı düşünülmüştür. Bundan dolayı vergiye dâhil bu koyunların maliye kayıtlarına göre sahiplerinden böyle bir zorunluluk istenmesi ve bunun ülkenin her tarafında teşkilatı bulunan Ziraat Bankası veya Toprak Mahsulleri Ofisi veya uygun görülecek bir başka teşkilat eliyle ve tespit edilecek asgari bir

fiyatla satın alması ordunun fiyat artışlarından dolayı yüksek sarfiyatını önlemek yolunda olumlu bir tedbir olarak görülmüştür. Aynı konu pamuklu ürünler için de düşünülmüş, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde ekilmekte olan pamuğun böyle bir zorunluluğa kolayca intibak edebileceği ifade edilmiştir.¹²⁵⁷ Almanya ile imzalanan 100 milyonluk marklık kredi anlaşmasıyla 4 Mayıs 1944 tarihine kadar Türkiye'ye gelen silah ve mühimmat listesi EK-14'tedir.¹²⁵⁸

¹²⁵⁷ **BCA**, 07.07.1943, 030.10.00.00.52.343.12.

¹²⁵⁸ Lothar Kreckler, **Deutschland und Die Türkei im Zweiten Weltkrieg**, Vittorio Klostermann Frankfurt am Main, 1964, s. 264-270; **BCA**, 04.05.1944, 030.10.00.52.344.9.1.

4 Mayıs 1944 tarihine kadar 36 milyon Alman Marklık Anlaşma ile alınan silah, mühimmat ve malzemeye ait liste¹²⁵⁹ şöyledir:

Malzemenin Cinsi	İstenen Miktar (Adet)	Gelen Miktar (Adet)
Ağır Makineli Tüfek	180	180
Ağır Makineli Tüfek Mermisi	2.872.000	2.872.000
2 santimetrelik izli mermi	57.800	57.800
Kilo Trotil	50.000	50.000
Makaslı Dürbün	30	30
5/60 cm.lik Tanksavar Topu	49	49
5/60 cm.lik Tanksavar Topu Tahrip Danesi	14.700	14.700
5/60 cm.lik Tanksavar Topu Zırh Danesi	9.800	9.800
7, 5, 42 cm.lik Krupp Sahra Topu	20	20
Tanksavar Topu Yedek Namlu	5	5
Muaddel namlu	38	38
Fock-Wulf 190 tipi av tayyaresi	12	12
Tayyare 2 cm.lik yangın mermisi	36.000	36.000
Tayyare 2 cm.lik izli tahrip mermisi	36.000	36.000
Tayyare 2 cm.lik Zırh mermisi	48.000	48.000
Hava Fabrikalar Malzemesi	Yüzde 95	
Tayyare ve motor yedekleri	Gelmiştir.	
Denizaltı gemisi için yedek periskop	4	4
Denizaltı gemisi için dizel motor	2	2
Traktör yedek parçaları	Gelmiştir.	
Motosiklet yedek parçaları	Gelmiştir.	
Askerî Fabrikalar malzemesi	Yüzde 98	

¹²⁵⁹ BCA, 04.05.1944, 030.10.00.00.52.344.9.3.

Bu listeden de anlaşılacağı üzere özellikle hava kuvvetleri için istenen uçak, motor ve yedek malzemelerinin karşılanmadığı görülmektedir.

4 Mayıs 1944 gününe kadar 36 milyon Alman Marklık Türk-Alman Anlaşması ile satın alınan ve Türkiye'ye girerek teslim alınan mühimmatın tutarı¹²⁶⁰ şöyledir:

Malzeme	Tutar (Alman mark)
Bir evvelki Kuvve	40.520.149,38
Askerî Fabrikalar Malzemesi	196.782,61
Hava Fabrikaları Malzemesi	196.446,18
4'üncü defa gelen 2 cm.lik 48.000 adet Tayyare zırh mermisi	675.840,00
TOPLAM	41.589.218,17

25 Eylül 1943'te askerî açıdan önemli olan yolların asfalt kaplanması için gerekli 500 ton bitüm malzemesi Nafia Vekâletince satın alınmıştır.¹²⁶¹ 26 Eylül 1944'te yurt dışından güçlükle ve oldukça yüksek bedelle getirilen akaryakıtların yurt içinde tasarrufunu sağlamak için Türk hükûmetince çeşitli tedbirler alınmış, Millî Müdafaa Vekâleti de orduya tahsis edilmiş benzin, gaz ve motorinlerin piyasaya karışmasını ve çeşitli olumsuzlukları önlemek amacıyla kırmızı renkle boyanmasını uygun bulmuş akaryakıtların giriş merkezi olan İstanbul ve İskenderun'da renksiz akaryakıtlar boyandıktan sonra askerî birliklere sevk edilmiştir. Ancak Petrol Ofisi tarafından Hayfa'dan getirtilerek İskenderun'da depo edilen akaryakıtın kırmızı renkte olduğu tespit edilmiştir. Bu durum karşısında Ordu akaryakıtı ile halkın kullandığı akaryakıt arasında görünüş olarak fark kalmamış ve amaçlanan sonuç sağlanamamıştır. Farklı renkte yapılacak uygulama ise kullanılan araçların motorlarını etkileyeceği anlaşılmıştır. Ticaret Vekâleti Hayfa'dan ithal edilen benzinlerin rengi hakkında Londra ve Newyork'ta girişimlerde bulunmuş ve sonuçta *"elyevm Türkiye ve diğer ihtiyaçları karşılamak için tamamen renksiz veya hususi renkli bir benzinin ihzarına Hayfa'daki tank vaziyeti müsait bulunmadığı bu*

¹²⁶⁰ BCA, 04.05.1944, 030.10.00.00.52.344.9.4.

¹²⁶¹ BCA, 23.09.1943, 030.18.01.02.103.72.03.

kırmızı benzinlerden sonra yakın bir istikbalde başka bir membadan sevki muhtemel bulunan benzinlerinde portakal renginde olacağı” bildirilmiştir. Bu duruma göre ordu benzinlerinin boyama işinden düzenli ve verimli bir sonuç alınmasına imkân bulunmadığı görülmüştür.¹²⁶²

14 Kasım 1944’te Genelkurmay Başkanının makam aracının uzun süredir kullanılmasından dolayı çok sık arıza yaptığı ve tamirinin mümkün olmaması nedeniyle araç ihtiyacının Cumhurbaşkanlığı, Başvekâlet ve Hariciye Vekâletinden araç tahsis edilmek suretiyle karşılandığı anacak bunun esaslı bir çözüme kavuşturulması için yeni bir makam aracı alınmasına izin verilmesi Başvekâletten Genelkurmay Başkanı Yardımcısı Orgeneral Salih Omurtak tarafından istenmiştir.¹²⁶³

Türkiye Dışişleri Bakanlığına İngiltere Büyükelçiliği tarafından gönderilen ödünç verme ve kiralama konusundaki 30 Haziran 1945 tarihli yazıda *“Amerikan menşeli iare (ödünç verme) ve icare (kiralama) malzemesinin İngiliz kanalları ile Türkiye’ye teslimine müteferrihan ve Türkiye Dışişleri Bakanı ile Amerika Birleşik Devletleri Sefiri arasında 23 Şubat 1945 tarihinde intaç edilen anlaşmalar nazarı itibara alınarak, Müttehid Krallığın Amerika Birleşik Devletlerinde iare ve icare hükümlerine tevfikan aldığı ve bilahara Türkiye Hükûmetine devrettiği bilumum maddeler bedelinin Türk-İngiliz teslimat kredisi sahası haricinde kalacağını ve mezkûr maddelere müteallik bilcümle vecibelerin Türkiye Hükûmeti tarafından doğrudan doğruya Amerika Birleşik Devletlerine karşı deruhde edileceğini hükûmetimden aldığım talimata imtisalen Ekselansınıza bildirmekle müftehirim.”*¹²⁶⁴

1938-1945 yılları arası Türkiye’nin savunma harcamaları; MSB ve Jandarma Umum Kumandanlığı harcamaları olarak iki bölümde incelenmiştir. MSB bölümüne Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri yanında başlangıçta İmalâtı Harbiye denilen Askerî Fabrikalar ve Harita Umum Müdürlüğü harcamaları da dâhil edilmiştir. Türkiye

¹²⁶² **BCA**, 26.09.1944, 030.10.00.50.329.49.1; **BCA**, 06.07.1944, 030.10.00.50.329.49.2.

¹²⁶³ **BCA**, 14.11.1944, 030.10.00.52.344.15.

¹²⁶⁴ **BCA**, 20.08.1945, 030.10.00.268.805.22.1.

Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı 1938-1945 yılları Kesin Hesap Kanunlarından faydalanılarak hazırlanan savunma harcamaları şöyledir¹²⁶⁵;

Yıllar	MSB (TL)	Jandarma Umum K.lığı (TL)	Toplam (TL)
1938	94.339.086	11.173.362	105.512.448
1939	169.941.535	11.868.410	181.809.945
1940	290.531.810	12.632.748	303.164.558
1941	322.648.484	12.983.291	335.631.775
1942	497.207.517	23.173.043	520.380.560
1943	562.517.258	26.306.971	588.824.229
1944	554.276.635	28.744.146	583.020.781
1945	247.945.566	15.024.458	262.970.024

4.3.3. Sağlık ve Asker Alma İşleri

Türkiye bir saldırıya uğradığında ve savaşa girdiği takdirde yardıma gelecek İngiliz kuvvetlerinin sıhhiye teşkilleri ile alacakları düzen hakkında İngiliz Askerî Ataşeliğinin 26 Haziran 1943 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği çok gizli mektup ve buna Mareşal Fevzi Çakmak imzalı Başvekâlete, Millî Müdafaa ve Hariciye Vekâletlerine gönderilen ilgili değerlendirme şöyledir: “*Sıhhiye tertibatı için yapılacak tertibatın inşası esas itibarıyla Afyonkarahisar’da inşa ve tesisini teklif ettikleri üssün inşası hakkında hükûmetin muvaffakatına bağlı tutulmaktadır. İngilizlerin Afyon üssü hakkındaki teklifleri Genelkurmay Başkanlığının 1 Haziran 1943 gün ve III. Ş. 4.Ks.21041 sayılı yazısı ile Başvekâlete sunulmuştu. İngilizlerin bu kez teklif ettiği sıhhiye teşkilleri ve bunlar için yapılacak tesisat ile seferde kendilerine bırakılmasını istedikleri binalar hakkındaki yüksek emirlerinin işarına müsaadelerini saygılarımla arz ederim.*”¹²⁶⁶

¹²⁶⁵Ömer Gümüşkaya, “Cumhuriyet Hükümetlerinin Türkiye’nin Savunmasına Yönelik Harcamaları”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 233-234.

¹²⁶⁶ATASE Arşivi, İDH, 09.07.1943, 2-083-2.

Türkiye’de İngiliz Sağlık Birliklerinin Planlanmış Konuş Yerleri şöyledir:

Sıra Nu	Birlik	Planlanan Konuş Yeri	Düşünceler
1	Sahra yaralı toplama birliği karargâhı	Ankara	Seyyar
2	Bir bölük	Çatalca hattı	-
3	Bir bölük	Bolayır hattı	-
4	Hava Kuvvetleri Seyyar Hastanesi	İzmir	-
5	Hava Kuvvetleri Seyyar Hastanesi	Bandırma	-
6	Hava Kuvvetleri Seyyar Hastanesi	İzmit	-
7	Seyyar Kara Hastanesi	Balıkesir	Mevcut uygun binalar uygundur.
8	Yaralı toplama istasyonu	Bursa	Mevcut uygun binalara ihtiyaç vardır. Çelikpalas tavsiye olunur.
9	Ana umumi hastane (1.200 yatak)	Eskişehir	Barakalı, Seyitgazi yolu üzerinde ve Eskişehir’in 5 Km. kuzeyinde uygun bir yer seçilmiştir.
10	Umumi hastane (200 yatak)	Afyon	Mevcut binalara ihtiyaç vardır. Şimdi inşa halindeki hastane buna tahsis edilebilir mi?
11	Umumi hastane (200 yatak)	Ulukışla	Barakalı. Ulukışla’nın 6 km. doğusunda ve Tarsus yolu üzerinde münasip bir yer seçilmiştir.
12	Umumi hastane (200 yatak)	İskenderun	Çerçeve üzerinde çadırlı. İskenderun Antakya yolu ve Soğukoluk yol kavşağında münasip bir yer seçilmiştir.

30 Haziran 1944’te Diyarbakır Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi Mütevellisi Toma Huri Papazgil, kilisedeki din görevlisinin askere alınması nedeniyle dini ayin ve görevlerini yerine getirecek yeterli sayıda personel bulunmadığı konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve

Başvekâlete başvurmuştur. İllerde görevli müftüler ve imamlara uygulanan şartların yani askerliklerinin ertelenmesini talep etmiştir.¹²⁶⁷

4.3.4. Akaryakıt İhtiyaçlarının Karşılanması

Kara, deniz ve hava birlikleri ile sivil halkın barışta ve bir yıllık yakıt ihtiyacı; Hava ve Deniz Müsteşarlığı, Motorlu Vasıtalar Dairesi, Ordu Dairesi, IV. Şube, Toprak Ofisi ve Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu ile koordine edilerek hazırlanmıştır.¹²⁶⁸

Türkiye'nin savaşa girmesi halinde benzin ihtiyacını karşılamak amacıyla tesis edilecek benzin tankları, istasyonlar ve bu tanklara akaryakıt sevk edecek depo tertibatları hakkında İngiliz Askerî Ataşeliği 19 Ekim 1943 tarihli mektup ile teklifte bulunmuştur. Buna göre benzin tank ve tesislerinin inşası ve gerekli petrolün depolanması işlerinin Sokoni Vakum Şirketi tarafından yapılması istenmiştir. Kamulaştırma işlerine hemen başlanması, yapılacak olan inşaatlar için belediye veya hükûmet şubelerinden herhangi biri tarafından müdahale edilmeden ve izin alınmadan kalmadan işe başlanabilmesini, depolanacak petrol ürünlerinin belediye depo vergisinden muaf tutulmasını, dışarıdan tesisat için ithal edilecek gerekli malzeme ve teçhizatın, Sokoni Vakum Kumpanyası tarafından verilecek olan gümrük rüsum ve vergileri hariç olmak üzere bütün formalitelerden muaf tutulmasını.

¹²⁶⁷ “Mütevellisi bulunduğum Süryani Kadim Kilisesi mevzuatının dini ve ruhani feraizini ifa eden papazların yaşlı olmaları münasebetiyle ölümlerinden sonra inhilal eden veziye intisap eden ve edecek papazların ihtiyat askerlik vazifesine icabet sırasında bu vazife tamamen inhilal ederek dini ayin ve farizaların ifası muattal kalmaktadır. Her bir vilayet ve kazada bir müftü ve bir de imamın müeccel bulunduğu gibi cemaatimiz için de bir papaz ve bir de muavini (yani diyakos)’un askerlik ihtiyat hizmetinden tecil edilmeleri hususunun bir karara bağlanması için Diyanet İşleri Riyasetine istirhamen vaki müracaatımızda sözü geçen makamın salahiyeti yalnız İslam akaidi ile meşgul olmaktan ibaret bulunduğundan bu mevzuu tedkika salahiyeti olmadığı cevaben bildirerek dilekçemizi Vakıflar Umum Müdürlüğüne tevdi etmişti. Vakıflar Umum Müdürlüğü de bu mevzu dini bir teamül telakki ederek meşgul olamamıştır. Keyfiyetin vechi maruz dairesinde lütfen tedkik buyurarak kilise teamülleri umuruna taalluk eden bu cihetin ehemmiyeti nazari itibara alınarak bu büyük müşkülâtı önlemek üzere kiliseye bir papaz ve bir de muavini (diyakos)’un ihtiyat askerliklerinden müftülük ve imamlıkların tabi oldukları şartlar dâhilinde tecil edilebilmeleri hususunda gereken kararların ittihaz buyrulmasına müsaadelerinizi saygı ile arz ederim”, **BCA**, 30.06.1944, 030.10.00.00.11.763.29.

¹²⁶⁸ **ATASE Arşivi**, İDH, 07.09.1943, 2-093-1.

Genelkurmay Başkanlığınca kısa zamanda inşası uygun görülen bu tesislerin kış gelmeden inşası işine başlanılacağından gerekli kolaylıkların gösterilmesi için ilgililere emir verilmesi ve bu konuda İngiliz Askerî Ataşeliğine cevap verileceğinden inşaat mevsiminin geçmesini beklemeden kısa zamanda değerlendirmelerin Başvekâlet, Millî Müdafaa ve Dâhiliye Vekâletlerince bildirilmesi istenmiştir.¹²⁶⁹

¹²⁶⁹ ATASE Arşivi, İDH, 06.11.1943, 2-089-1-2.

Yapılacak olan benzin tank ve tesis yerleri ile kapasiteleri şöyledir:

Yapılacak Yer	Kapasitesi (Ton)
Konya	596
Konya	66
Afyon	156
Afyon	130
Eskişehir	596
Eskişehir	92
İzmit	156
İzmit	92
Balıkesir	156
Balıkesir	92
İskenderun	16.000
Uşak	596
Çardak	596
Çakmak	266
Bandırma	266
Cumaovası	266
Arifiye	156
Etimes'ut	156
Ulukışla	92
Tarsus	46
Ankara	66
Karaköy	66
Mersin	184

4.3.5. Askerî Uzmanların Çalışmaları

24 Ağustos 1943'te Türkiye savaşa girdiği takdirde yardıma gelecek İngiliz kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gelen malzemelerin sayılması ve düzenlenmesi için daimi olarak on ve belirtilen işler tamamlanıncaya kadar oniki İngiliz uzman personel görevlendirilmesine müsaade edilmiştir.¹²⁷⁰

20 Eylül 1943'te İngiliz muhabere uzmanının Türkiye'de tesis edilecek olan Kuranportör cihazlarının¹²⁷¹ montajını yapmak ve Tarsus-Çamalan-Ulukışla-Konya arasında inşa edilecek telefon devresi malzemesinin teslim etmek amacıyla Adana, Tarsus, Mersin, Çamalan, Ulukışla, Ereğli, Karaman, Konya, Akşehir, Afyon, Kütahya ve Eskişehir PTT merkezlerinde çalışmasına müsaade edilmiştir.¹²⁷²

4.3.6. Askerî Nakliyat İşleri

Mart, Nisan ve Mayıs 1943 aylarında Türk nakliyatının iyileştirilmesi konusunda Türk-İngiliz programı şöyledir;

1. İngiltere'nin sorumlulukları:

a. 1 Haziran 1943 tarihine kadar İskenderun Limanı için üç vinç temin edilmesi,

b. İzmir ve İstanbul limanları ile Ortadoğu limanları arasında ticaret gemisi verilmek suretiyle gemi kapasitesinin artırılması; İskenderun ve Mersin limanlarına her ay fazladan iki müttefik gemisi gönderilmesi,

¹²⁷⁰ ATASE Arşivi, İDH, 24.08.1943, 4-122-4.

¹²⁷¹ Kuranportör sistemleri genellikle uzak mesafeler arasında birden fazla telefon, teleks, data vs. bilgilerini transmisyon ortamına uygun olarak bir araya getirilip, bir transmisyon ortamından gönderildiği cihazlardır.

¹²⁷² İngiliz Uzman Henry Marstander Nickolss'a yapacağı faaliyetlerde 2'nci Ordu Müfettişliği, 17'nci Kolordu Komutanlığı, Konya, Kayseri, Eskişehir ve Afyon Askerî Mıntıka Komutanlıkları tarafından gerekli kolaylıkların gösterilmesi Genelkurmay Başkanlığınca istenmiştir. ATASE Arşivi, İDH, 20.09.1943, 2-115-1.

c. Türkiye'nin güney bölgesindeki demiryollarında İngiltere'den gelen gemiler vasıtasıyla yedek kömür stoku oluşturması; Daha fazla sayıda lokomotif ve vagon temin edilmesi

ç. Mersin ve Ulukışla arasında kamyonlarla nakliyat yapılması için gereken kamyonların 1 Haziran 1943 tarihine kadar temin edilmesi, (Ancak yolun bu tarihe kadar tamamlanması gerektiği belirtilmiştir.)

2. Türkiye'nin sorumlulukları:

İskenderun ve Mersin limanlarında işçi ve gümrük teşkilatı sorununun çözümlenmesi; Mersin'deki yeni iskeleye portal tipi vincin konulması; İskenderun'da toplanan yüklü Türk kamyonlarının Ulukışla yolundan sevki için Türk araba vapurlarının Mersin limanına naklinin düzenlenmesi; İngiltere tarafından verilecek kamyonların Türk ordusu tarafından kullanılması fakat İngiltere'nin bu kamyonların işletme ve bakım konusunda yardımda bulunması,

3. Türk-İngiliz ortak sorumlulukları;

İşçiler için mesken temini; sıtma hastalığına karşı tedbirlerin alınması; İskenderun ve Mersin limanlarında sevk edilemeyen malzemelerin depolanması için gerekli hazırlıkların yapılması; Payas'ta layterler için bir iskele inşa edilmesi için araştırma yapılması; Meydanekbez ile Islahiye arasında demiryolunda diğer bir makasın yapılmasının düzenlenmesi ve gerekli olan malzemelerin İngilizler tarafından temin edilmesi; Türk araba vapurlarından motorlu araçların çıkarılması için uygun bir düzenleme yapılması şeklindedir.¹²⁷³

Afyon ve Çakmak bölgesinde yapılacak hava meydanlarına ulaşımı sağlayacak demiryolu hattının ve buralardaki bina inşaatlarının en kısa sürede tamamlaması istenmiştir.¹²⁷⁴

¹²⁷³ ATASE Arşivi, İDH, 6-135-1.

¹²⁷⁴ ATASE Arşivi, İDH, 18.08.1943, 4-134-1.

Her bölgeden nakledilecek askerî birlikleri gösteren liste şöyledir:¹²⁷⁵

Bölge No	Askerî Birlik	Er	Hayvan	Araba	Top	Otomobil
I	Piyade Alayı	3.240	783	8	-	-
	Topçu Taburu	401	391	62	12	-
	Tümen Karargâhı	180	36	7	-	4
	Süvari Bölüğü	180	199	6	-	-
	Muhabere Bölüğü	286	141	39	-	-
	Sihhiye Bölüğü	309	80	31	-	3
	Toplam	4.596	1.630	152	12	7
II.	Topçu Alayı (Bir tabur eksik)	1048	1.138	133	24	-
	İstihkâm Bölüğü	227	36	16	-	-
	Arabalı Hasta Nakliyat Takımı	34	40	19	-	-
	Bando	36	-	-	-	-
	Ekmekçi Kolu	251	231	118	-	-
	Toplam	1.596	1.445	286	24	-
III.	Piyade Alayı	3340	483	8	-	-
	Hayvan Hastanesi	79	55	12	-	-
	Temizleme Müfrezesi	46	18	10	-	-
	Nakliye Katar Komutanlığı	28	13	3	-	-
	Cephane Taburu	300	485	220	-	-
	Toplam	3.693	1.354	253	-	-
IV.	Piyade Alayı	3.240	783	8	-	-
	Erzak Taburu	420	631	308	-	-
	Toplam	3.660	1.414	316	-	-

1943 yılında Hariciye Vekiline takdim edilen malzeme nakliyat grafikleri hakkında Genelkurmay Başkanlığının düşünceleri şöyledir:

¹²⁷⁵ ATASE Arşivi, İDH, 9-071-3.

1. Türkiye'nin Mart ayındaki nakliyat kabiliyeti: günde limanlarda; İskenderun ve Mersin Limanlarından günde toplam 670 ton ve ayda 20.000 ton tahliye edilmekteydi. Demiryollarında; İskenderun ve Mersin Limanlarından Kayseri ve Karaman istikametlerine günde toplam 2.000 safi ton (altı tren) nakledilmekteydi. Bu trenlerin dördü askerî, ikisi halk ihtiyacına ayrılmıştı. Gerektiğinde yedinci bir tren dahi verilebilecekti. Bu nakliyat haber verildikten on gün sonra başlayacak, buna karşın aylık yalnız askerî nakliyat kapasitesi günde dört veya beş tren tahsis edildiğine göre 33-42 bin ton olacaktı. Bu miktarlarda trenlerin yüklenmesi, düzenlenmesi için nakil aletlerindeki ve giren yüklerin cinsindeki farklar göz önüne alınarak 0/0 10 tolerans tutulmuştu. Bu tolerans oranı aşağıdaki maddelerde yazılı demiryolu nakliyat kapasitesinde de dikkate alınmıştır.

2. İngilizlerin 10 Mart 1943 günü Genelkurmayda yapılan beşinci toplantı tutanaklarına ait olmak üzere verdikleri bir numaralı zeyl cetvelinde; Mart ayında sivil halk ihtiyacı da dâhil olduğu halde karadan ve denizden toplam 40.500 ton vereceklerini bildirmişlerdi. İngilizler yine Genelkurmayda verdikleri 16 Mart 1943 tarihli mektuplarında ise Ortadoğu karargâhından aldıkları bir telgrafa atıf yaparak;

a. Deniz yolu ile İskenderun ve Mersin Limanlarına ayda 20.000 ton,

b. Irak ve Suriye'den demiryolu ile ayda 27.000 ton ve toplam ayda 47.000 ton sivil ihtiyaç da dahil olduğu halde vereceklerini bildirmişlerdir.

Birinci maddede arz edilen "*Mart ayındaki Türk liman ve demiryollarının kapasitesine*" göre arada tren nakliyat kapasitesinde ayda asgari 5.000 tonluk fark vardı. Bu farkı;

a. İskenderun ve Mersin limanlarına muhtelif hizmetlerle gelen Türk vapurları ile İzmir ve Marmara Limanlarına,

b. Lokomotif, vagon ve kömür verildiği takdirde Fevzipaşa üzerinden demiryolu ile Malatya'ya,

c. Hazirana kadar geleceği İngilizlerce muhtemel görülen kamyonlarla Mersin bölgesinden Ulukışla'ya (Bunun için 1.080 ton kapasitesinde kamyonun Haziran ayından önce verilmesi gereklidir.) planlanacaktı.

3. İngiliz yardımı olmadan Türkiye'deki limanların ve demiryollarının kapasitesi ise;

a. Mersin ve İskenderun Limanları yapılmakta olan teşkilatı ile Nisan ayında toplam günde 1.100 ton ayda 33.000 ton tahliye yapılacaktı. Ayrıca İzmir Limanı halen İskenderiye ile İzmir arasına tahsis edilen iki Türk gemisi ile günde asgari 300 ton ve ayda 10.000 ton tahliye yapacaktı.¹²⁷⁶

b. Demiryollarında; İngiliz yardımı olmadan Mart ayındaki ayda 33-42 bin tondu. Ayrıca İzmir'e gelecek olan ayda 10.000 tonluk malzemenin iç kısımlara nakledilmesi de mümkündü.

4. İngilizler 10 Mart 1943 günü Genelkurmayda yapılan beşinci toplantı tutanaklarına ait olmak üzere verdikleri bir numaralı zeyl cetvelinde; Nisan ayında karadan ve denizden toplam 43.500 ton vereceklerini bildirmişlerdi. 16 Mart 1943 tarihli mektuplarında ise; Nisan ayında 47.000 ton vereceklerini bildirmiştir. Türkiye'deki demiryollarının nakliyat kapasitesine göre yine arada 5.000 ton bir farkın ne şekilde telafi edileceği 2'nci maddede bildirilmiştir.

5. Adana görüşmeleri gereğince Türkiye'ye verilecek harp malzemesinin miktarı yaklaşık "3,5 milyon tondu." Genel durum ve Adana görüşmeleri askerî kararlarının ruhu ve gerekleri bu malzemenin Türk Genelkurmayınca kısa bir zamanda alınmasını ve bunlarla Türk ordusunun hemen teçhiz, talim ve terbiye edilerek her türlü ihtimali karşılamaya hazır bulunmalarının gerekli olduğu ifade edilmişti. Türk Genelkurmayı bu kısa zamanı yukarıda belirtilen taahhütler bakımından azami bir yıl olarak şart koşulması mecburiyeti karşısında bulunmaktaydı. Bunu sağlamak için de limanlardan ve Suriye ile Irak'tan gelen demiryolları üzerinde günde toplam asgari 10.000 ton almak gerekmişti.

¹²⁷⁶ ATASE Arşivi, İDH, 6-132-1.

Genelkurmay Başkanlığının günde bu 10.000 tonu almak için bütün gereksinimlere göre hazırladığı planının esası şöyleydi;

Limanlar	Günde (Ton)
İskenderun	3.000
Mersin	1.800
Susanoğlu	400
Antalya	100
İzmir	2.500
Bandırma	600
Derince	600
Ara toplam	9.200
Irak demiryolu üzerinden	500
Suriye demiryolu üzerinden	400
Genel Toplam	10.100

Genelkurmay Başkanlığı demiryolu kapasitesinden azami istifade etmek için gelecek malzemenin Türkiye dâhilinde imkân oranında en kısa bölgelere depolanmasını da göz önünde tutmuş ve İngiliz heyetine bildirmiştir. Bunun amacı da alınan malzemenin düşman baskısına uzak bulunmasını ve malzemenin dağınık tutulmasını aynı zamanda bunlarla yapılacak teşkilatında kolay yapılabilmesini sağlamaktır. Eğer İngilizler deniz ve demiryollarından alınacak bu miktarlar üzerinde bir değişiklik yapmayı gerekli görüyorlar ise Türk Genelkurmayı böyle bir teklifi derhal inceleyecekti.¹²⁷⁷

Türk limanları ile demiryollarının İngiliz yardımı olmadan çıkabilecekleri kapasiteyi bildirmiştir. Bu miktar günde 1.100–1.400 ton ayda 33–42 tonu aşamamaktadır. Azami bir çaba ile bu miktarı ancak ayda 47.000 tona çıkarılabilmektedir. Bu kapasite ile nakliyata devam edildiği takdirde yılda alınacak malzeme miktarı ancak 564.000 tona yükselebilmektedir ki 3,5 milyon ton tutarındaki malzemeyi sadece askerî malzeme göndermek şartıyla ancak altı yılda

¹²⁷⁷ ATASE Arşivi, İDH, 6-132-2.

almak mümkün olacaktır. Bu duruma katlanmak mümkün olmadığı kesindir. Bu durum karşısında kapasiteyi arttırabilmek için;

a. Limanlardaki yükleme ve boşaltma kapasitesini yükseltmek,

b. Denizden bu limanlara fazla nakliyat yapabilmek için mevcut durumdan daha fazla vapur tahsis etmek,

c. Mersin ve İskenderun Limanlarından Kayseri ve Karaman'a, Fevzipaşa'dan Malatya'ya, Mardin üzerinden Diyarbakır-Malatya istikametlerine demiryolu nakliyat kapasitesini arttırmak,

ç. Kömür temin etmek,

d. Demiryollarının yükünü azaltmak için yapılacak karayollarını hemen yapmak ve karayolları nakliyatına kamyon ve akaryakıt vermek gerekmektedir. Bu konuda hangi yolların yapılacağı ve hangi malzemelere ihtiyaç olduğu ayrı tablolar halinde İngilizlere bildirilmiştir.

Türk limanları ile demiryollarının 6'ncı maddede yazılı ihtiyaçlar temin edilebildiği takdirde kazanabilecekleri azami kapasiteler 5'inci maddede açıklanmıştır. Bu ihtiyaçların hepsinin hemen temin edilemeyeceği ve zaman darlığı nedeniyle bu işte süratle davranılmasını gerektiği ve Nisan ayından itibaren bunların hızla temini yoluna gidildiği takdirde azami kapasiteye doğru yavaş yavaş yükseleceği tahmin edilmiştir. Bu bakımdan Türk nakliyat kapasitesini tren yükü olan 300 ton artırmak için neler verilmesi gerektiği aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. İngilizlerin Türk nakliyat kapasitesini artırmasının nakliyat, yükleme ve boşaltma malzemesinin kısa zamanda verilmesine ve artan nakliyat kapasitesi ile harp malzemesinin sevkinin başlanmasına bağlı olduğu ifade edilmiştir.

Deniz ve Demiryolu ile yapılan (Akaryakıt hariç) Türkiye'ye yapılan sevkiyat ve dağıtımın durumu ¹²⁷⁸				
Yol, demiryolu ve limanların kapasitesi		Mart 1943	Nisan 1943	Mayıs 1943
		T/M	T/M	T/M
Limanlar	İskenderun ile Mersin	18.500	24.000	29.000
	İzmir (Mevcut Türk gemileri ile)	10.500	10.500	10.500
Demiryolları	Hayfa-Tرابلس-Halep	12.000	12.000	12.000
	Bağdat-Halep	15.000	15.000	15.000
Yollar	Halep-İskenderun (Mevcut kamyonlara göre)	3.000	3.000	3.000
Türk limanlarından ve sınırlarından yapılan ithalatın toplamı		59.000	64.500	69.500
Demiryolu ile yapılan taşımanın durumu	Toros üzerinden demiryolu ile (1,300 T/D)	40.000	40.000	40.000
	İzmir'den demiryolu ile	10.500	10.500	10.500
Liman ve sınırlardan demiryolu ile yapılan nakliyat toplamı		50.500	50.500	50.500
Sahil gemileri ile bertaraf edilmesi mümkün noksanlar		8.500	14.000	19.000
Halen Müttefikler tarafından Türk limanlarına ve Türk sınırına sevk edilmek üzere ayrılmış olan malzemenin gerçek tonajı		40.500	43.500	43.500
Ayrıca gemilerin adedi artırılmak şartı ile Türk limanlarına gelecekte bildirilen ilave tonajları kabul edilebilir.		10.000	7.000	7.000
Nisan ve Mayıs aylarında sevkiyatın artırılması bazı idari tedbirlerin alınmasına bağlıdır. Halen teslim edilen 10 adet lokomotif ve 250 adet vagonun işletmeye başlamak üzere olduğu kabul edildiğine göre.				

İskenderun ve Mersin limanlarında 1943 yılında sevkiyat artarak devam etmiş, İzmir limanında ise herhangi bir artış görülmemiştir. Hayfa-Trablus-Halep ve Bağdat Halep demiryollarında da bir değişiklik olmamıştır.

¹²⁷⁸ ATASE Arşivi, İDH, 6-134-2.

Grafiklerle Daha Önce Verilen Listeler Arasındaki Farklar ¹²⁷⁹			
Cinsi	Grafikteki Miktar	Listedeki Miktar	Düşünceler
Lokomotif	185	150	İstenen bu makinelere göre 1D1 makineleri zayıf olduğundan arada bu fark olmuştur.
Vagon	3.800	4.500	Bir kısım nakliya denizden yapılacağından vagon adedi azaltılmıştır.
Şilep	35	16	Grafikte gösterilen kömür şilepleri ile yedek şilepler listede gösterilmemiştir. Ayrıca 6.000 tonluk bir şilebe yüzde 20 eksik ile 4.800 fargo jeneral hesaplanmıştır. Listede sürat 10-15 mil istenmiş grafikte ortalama sürat 7 mil olduğundan arada bu fark olmuştur.
Römorkör	4	9	Grafiklerde devlet limanları dahil edilmemiş fakat listelerde bu limanlar dahil edildiğinden arada bu kadar fark olmuştur.
Şat	60	110	
Sapan malzemesi	400	1.265	

Yukarıda belirtilen duruma göre İngiliz Askerî Ataşesinin 16 Mart 1943 tarihli mektuplarında bildirdikleri nakliyat sınırları yeterli bulunulamayacağı ortaya çıkmaktadır. Türk Genelkurmayının genel duruma ve Adana görüşmelerinin ruhuna ve bu görüşmelere ait askerî kararlara taahhüt ettiği sorumlulukların istek ve gereklerine uygun olarak hazırladığı nakliyat planlarının ve malzeme dağıtımının gerçekleştirilmesine yeniden imkânlar aramak ve bu iş için azami gayret sarf etmek gerekmektedir.¹²⁸⁰ Türk Genelkurmayı 10 Mart 1943 günü Genelkurmayda yapılan beşinci toplantı tutanaklarına ait bir numaralı ekte yazılı kendi sorumluluklarıyla müşterek Türk-İngiliz sorumluluklarından kendine ait olanların bir an önce yapılması konusunda girişimde bulunmuştur. İngilizlerinde kendi sorumlulukları ile müşterek sorumluluklarını bir an önce gerçekleştirmesi için girişimde bulunmaları söz konusu ekin 2'nci maddede bildirilen belirsizlikleri bildirmeleri beklemektedir.¹²⁸¹

26 Eylül 1943'te askerî açıdan önemli olan yollarda asfalt kaplama işi için gerekli olan 500 ton bitüm malzemesi Nafia Vekilliğince satın alınmıştır.¹²⁸²

¹²⁷⁹ ATASE Arşivi, İDH, 6-132-5.

¹²⁸⁰ ATASE Arşivi, İDH, 6-132-3.

¹²⁸¹ ATASE Arşivi, İDH, 6-132-4.

¹²⁸² Bitüm, yol yüzeyini düzeltmek, çakıl taşları ile karıştırılarak bozulan yerleri tamir etmek ve yolun ömrünü uzatma amacıyla, yol yüzeyinde yeni bir tabaka oluşturmak için de kullanılır **BCA**, 030-18-01-02-103-72-3.

4.3.7. Asker Kişilerin Özel Yaşamları ile ilgili Düzenlemeler

Askerî birliklerde erleri eğitmek ve ülke savunmasına ilişkin bilgileri onlara öğretmekle uğraşan ve erlerle kesintisiz temasta bulunan muvazzaf subayların “*aile galesinden uzak kalarak salim bir fikirle vazifelerine bağlı*” olmaları ordunun güç ve kabiliyetinin daima yüksek bulunmasını temin edici tedbirlerden biri olarak görülmüştür. Bu sebeple subayların, askerî memurların, astsubayların evleneceği zamanın ordunun menfaatini koruyacak ve diğer açıdan da nüfus artışına zarar vermeyecek tarzda bir düzenleme yapılması gerekmiştir. 6 Mayıs 1929’da “*Bilumum Muvazzaf Zabıtlar ve Askerî Memurların Yirmibeş Yaşını İkmal Etmeden Evlenmeyeceklerine Dair Kanun*” TBMM’de kabul edilmiştir.¹²⁸³ 5 Temmuz 1939’da “*Ordu Mensuplarının Evlenmelerine Dair Kanun*” kabul edilerek, muvazzaf subaylar üsteğmen rütbesinde en az bir sene bulunmadıkça, askerî memurlar yirmi beş yaşını doldurmadıkça ve kara, deniz, hava astsubayları başçavuş olmadıkça evlenmeleri yasaklanmıştır.¹²⁸⁴ Bu kanun ile subayların evlenmeleri yaşa bağlı olarak değil de üsteğmen rütbesinde bir yıl görev yapması esasına göre belirlenmiştir.

Olağanüstü hallerde ve seferberlikte asker kişilerin görevleri gereği birliklerine daha sıkı bağlı olmaları ülke savunması açısından lüzumlu görülmüştür. Bu gibi durumlarda sınır ve kıyı garnizonlar ile müstahkem mevki mıntıklarında, deniz ve hava üslerinde bulunan askerî birliklerde görevlendirilen askerî şahıslar aileleriyle birlikte buldukları takdirde çalışma saatleri dışında ailelerinin yanında bulunduğu askerî birliklerin intikal ve geri intikallerinde ailelerini beraberinde götürdükleri için bu halin bir hareket sırasında askerî hizmet üzerinde önemli zararlar ve aksaklıklara yol açtığı görülmüştür. Ayrıca bazı askerî şahısların ailelerini çadırılı ordugâhlara ve askerlerin içine kadar getirmeleri askerî disiplin bakımından da doğru bulunmamış ve bu gibi olumsuzlukların önlenmesi amacıyla “*Seferberlikte ve*

¹²⁸³ 1434 Sayılı “*Bilumum Muvazzaf Zabıtlar ve Askerî Memurların Yirmibeş Yaşını İkmal Etmeden Evlenmeyeceklerine Dair Kanun*” 1. Bilumum muvazzaf zabıtlar ve askerî memurların yirmibeş yaşını ikmal etmeden evlenmeleri memnudur. Askerî mektepler talebesi evlenemez ve evlenmiş talebe askerî mekteplere kabul olunmaz. 2. Gedikli küçük zabıtların neşetlerinden itibaren kanunen mecbur oldukları müddeti ikmal etmedikçe evlenmeleri memnudur. Deniz ve hava gedikli küçük zabıtları başçavuş olmadan evlenemezler. **Resmî Gazete**, 11.05.1929, Sayı: 1189.

¹²⁸⁴ **Resmî Gazete**, 11.07.1939, Sayı: 4255.

Fevkalade Hallerde Askerî Şahısların Ailelerini İcabında Yanlarında Bulundurmalarının Meni Hakkında Kanun” tasarısı hazırlanmıştır.¹²⁸⁵ Bu kanun 11 Eylül 1943’te yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹²⁸⁶

4.3.8. Tahliye ile İlgili Yasal Düzenlemeler

Bir seferberlik veya seferberliğe hazırlık kararı ile beraber yapılması gerekli tahliye ve tahrip işleri için Genelkurmay Başkanlığınca Tahliye ve Tahrip talimatnamesi hazırlanmış, Genelkurmay ile Vekâletler temsilcilerinden oluşan komisyon tarafından incelenerek gerekli değişiklikler yapılmış ve 7 Nisan 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹²⁸⁷

7 Nisan 1938 tarihli ve 2/8505 sayılı karar ile yürürlüğe konan talimatnamenin yerine hazırlanan “*Tahliye ve Tahrip Talimatnamesi*” 18 Şubat 1943 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Tahliyenin, geri alma ve boşaltma şeklinde iki tür olduğu belirlenmiştir. Geri alma; düşmanın girmesi muhtemel olan yerlerde bulunup harbin beslenmesine ve idaresine yarayan şeyleri, plana göre düşman gelmeden geri alınması, boşaltma; kuvvetlerimizin, plana göre düşmana arazi bırakması olarak tanımlanmıştır. Geri alma işleri ile ilgili olarak yetkinin barış zamanında Vekiller

¹²⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 06.09.1943.

¹²⁸⁶ 4487 sayılı “*Seferberlikte ve Fevkalade Hallerde Askerî Şahısların Ailelerini İcabında Yanlarında Bulundurmalarının Meni Hakkında Kanun*” 1. Hudut ve kıyı garnizonlarda, müstahkem mevki ve müstahkem mıntikalarda, deniz ve hava üslerinde ve tayin olunacak sair bölgeler içinde askerî şahısların aileleri efradının kendi yanlarında bulundurulmasının minine fevkalade hallerde Genelkurmay Başkanlığı ve seferberlikte kuvayi harbiyenin sevk ve idaresine memur zat salahiyetlidir. 2. Birinci madde mucibince, aile ile birlikte oturulması yasak edilen bölgelerden çıkarılacak aile efradına, bunların ikamet edecekleri yerlere kadar aile harcırahı verilir. Yasak edilen bölgeye gelen aile efradı derhal bölge dışına çıkarılır. Bu hususta yapılan yol masrafı alakalı askerî şahsın maaşından kesilir. 3. Harcıraha müstahak aile efradına: a. Aile ile birlikte oturulması yasak olan bir yerden yasak olmayan bir yere tayin edilen kimseye ailesinin ikamet ettiği yerden yeni memuriyet yerine kadar, b. Aile ile birlikte oturulması yasak olmayan bir yerden yasak olan bir yere tayin edilen kimseye, eski memuriyet mahallinden yeni memuriyet mahalline kadar tahakkuk edecek harcırah miktarını geçmemek üzere eski memuriyet yerinden ailesinin ikamet edeceği yere kadar, c. Aile ile birlikte oturulması yasak bir yerden yine böyle bir yere tayin edilen kimseye ailesinin ikamet ettiği yerden yeni memuriyet mahalline kadar tahakkuk edecek harcırah miktarını geçmemek üzere ailenin evvelce oturduğu yerden ikamet edeceği yere kadar, d. Birinci madde hükmüne göre aile ile birlikte oturulması yasak edilen bölgeden çıkarılmış aile efradına yasağın kaldırılması üzerine ikinci madde mucibince harcırah verilmiş olan yerden eski yasak yere kadar harcırah verilir. **Resmî Gazete**, 11.09.1943, Sayı: 5505.

¹²⁸⁷ BCA, 07.04.1938, 30.18.1.2.82.28.6.

Heyetine, seferde Başkomutana verilmesi, barıştan itibaren sınır illerinde tahliye projesi yapılması, bu projede tüm resmî ve özel kuruluşların araç, gereç ile malzemelerine ait tasıma planının hazırlanması, halkın tahliyesi gibi konular ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca bütün Vekâletlerin yapacağı işler sıralanmıştır. Halkın geri alınmasındaki sıralama ise şöyle; 17–55 yaş arasındaki sağlam erkeklerden askere çağrılmayanlar, Türk olmayan ve şüpheli olan anasından düşmana yararlı olabilecek kadınlar ve erkekler, harp sanayinde ve memleketin iktisadi faaliyetlerinde işe yarayan bütün sanatkârlar, barış ve harp zamanında düşman zararına faaliyette bulunmaları nedeniyle düşman tarafında takip edilmesi muhtemel kişiler, silahaltında bulunan erlerin ve tahliyeye tabi kişilerin tahliye bölgesinde oturan aileleri, ceza ve tevkif evlerindeki mahkûm kimseler olarak belirlenmiştir. Boşaltma işlerinde Hükûmete mensup idare amirleri ile Devlete ait müesseseler amirlerinin hareket tarzları da ayrıntılı olarak açıklanmıştır.¹²⁸⁸

Fevkalade hallerde ve seferberliğe hazırlık kararında veya seferde tahliyesine veya seyrekleştirilmesine lüzum görülen yerlerdeki halk, canlı ve cansız vasıta, eşya ve malzeme, resmî dairelerle çeşitli müesseselerin para ve her türlü menkul kıymetleri lüzumlu ve nakli uygun evrak ve eşyası İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kısmen veya tamamen tahliye edilebilmesini içeren “*Şehir, Kasaba ve Köylerin Lüzumunda Tahliye veya Seyrekleştirilmesi Hakkında Kanun*” 7 Ağustos 1944 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.¹²⁸⁹ Bu kanun ile ilgili TBMM Genel Kurul çalışmaları sırasında söz alan bazı milletvekilleri kanundaki cezai müeyyidelerin şiddetlendirilmesini istemişler, daha sonra cezaların iki katına çıkarılması ve müebbet hapis cezasının idam cezası verilmesi hükümleri kabul edilmiştir.¹²⁹⁰

Şehir, Kasaba ve Köylerin Lüzumunda Tahliye veya Seyrekleştirilmesi Hakkında Kanun 12 maddeden oluşmuş, tahliye ve seyrekleştirilmenin nakil ve yerleştirmenin tanzim şekilleri ve eşhasın beraberinde götürecekleri eşya miktarı, takip edecekleri yollar ve gidecekleri yerler İcra Vekilleri tarafından belirlenmesi, hükûmetin çocuklar ve kimsesizler için gerektiğinde kamplar tesis etmesi bunları

¹²⁸⁸ BCA, 18.11.1943, 30.18.1.2.104.2.40.

¹²⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 07.08.1944; Resmî Gazete, 14.08.1944, Sayı: 5782.

¹²⁹⁰ Cumhuriyet, 08.08.1944; Ayın Tarihi, Sayı:129, Yıl 1944, s. 2.

iaşe ve ibate etmesi kararlaştırılmıştır. Tahliye masraflarının devlet tarafından karşılanacağı, devlete ait kara, deniz ve hava nakil araçlarının kullanılacağı, nakil sırasındaki barınma ihtiyaçlarının devlete ait boş binalar ile şahıslara ait binalardan karşılanacağı tespit edilmiştir. Tahliyesi zorunlu olanların çıkmamaları ve çıktıktan sonra izinsiz geri gelenlerin zabıta tarafından çıkartılacağı açıklanmıştır. Tahliye işini zorlaştıranların 5 liradan 100 liraya kadar para cezasına çarptırılması ve parayı ödemeyenlere hapis cezası verilmesi, tahliye işleri sırasında izdiham, kargaşalık ile durumun meydana getirdiği şaşkınlıktan ve korunma eksikliklerinden faydalanarak tahliye edilenlere karşı Türk Ceza Kanununun bazı maddelerinde yazılı suçları işleyenler hakkında verilecek cezalar iki kat olarak, müebbet ağır hapis yerine ölüm cezası verilmesi hükmolunmuştur.

7 Ağustos 1944'te Münakalât Vekâletinin barış zamanında yaptığı ulaştırma ve haberleşme işlerinin, genel veya kısmi seferberlik ile olağanüstü hallerde nasıl yapılacağı hususlarını düzenleyen kanun çıkarılmıştır. Bu kanun ile Münakalat Vekâletine bağlı kara, deniz ve hava ulaşım araçları ile haberleşme teşkilatının işletme esasları tespit edilmiş, seferberlik ve savaş halinde topyekûn harbin gerektirdiği hizmetlerin yerine getirilme usulleri belirlenmiş, ülke savunma ihtiyaçları ön planda tutulmuştur.¹²⁹¹

4.3.9. Memleket içi Düşmana Karşı Silahlı Müdafaa Mükellefiyet Kanunu

Havadan indirme ve denizden çıkarmalara karşı mücadele hakkında Millî Müdafaa Vekilliğince hazırlanan kanun tasarısı hakkında Millî Müdafaa Encümeninin mazbatası şu şekildedir: “*Zamanımız harplerinde muharebeler yalnız sınırlara ve ordular cephelerine münhasır olmayıp gerilerde ve memleket içerilerinde tahribi veya ele geçirilmesi düşman faydalı olabilecek her nevi askerî, iktisadi ve sınaî hedeflere karşı havadan kıta ve paraşütçü indirmek suretiyle baskınlar ve taarruzlar halinde de cereyan etmektedir. Halen içinde bulunduğumuz ikinci cihan harbinde bu kabil havadan yapılan hareketler umumi bir mahiyet almış*

¹²⁹¹ “4655 Sayılı Münakalât Vekâletinin Hazarda İdare Etmekte Olduğu Münakale ve Muhabere ve Mürasele İşlerinin Umumi veya Kısmî Seferberlik Halinde ve Fevkalâde Hâllerde Ne Suretle İfa Edileceğine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**: 14.08.1944, Sayı: 5782.

*ve harp tekniği içine girmiş ve orduların süratle ve sık tatbik ettikleri günlük hadiseler arasına geçmiş olduğundan her memlekette buna karşı, halktan silahlı teşkilatı vücuda getirilmiş ve bu alanda orduya yardım sağlanmışır. Memleketimizin genişliği, kıyı ve sınırlarımızın uzunluğu dolayısıyla sahillerimizden ve havalarımızdan, hudutlarımızdan vaki olabilecek ve bu mahiyetteki tecavüz ve taarruzlara karşı ordumuzun vakit ve zamanında her yerde yeterli kuvvet bulundurması müşkül olduğundan havadan indirmelere, kıyılardan çıkarmalara ve hudutlardan sızmalara karşı ordu kuvvetlerimize yardım veya onlar yetişinceye kadar düşman serbest toplanmasına ve harekete geçmesine mani olmak veya mümkünse onları yok etmek maksadıyla askerlik mükellefiyeti dışındaki halkımızda icap eden yerlerde silahlı teşkilat yapması gerekli görülmüş ve bunu sağlamak için kanun hazırlanmışır.*¹²⁹²

¹²⁹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, 07.08.1944; 4654 sayılı “*Memleket içi Düşmana Karşı Silahlı Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu*”, Madde 1: Fevkalade hallerde ve seferde havadan kıta indirmelerine, paraşütçülere ve denizden çıkarmalara ve hudutlardan sızmalara karşı o mahallin 15 kilometre çevresi içinde bulunan 16 yaşını bitirmiş ve 60 yaşını ikmal etmemiş vatandaşlar ihtiyaca göre silahla mukavemet etmekle mükellef tutulurlar. Yaş haddi kadınlar için 20 ile 45 yaş arasındadır. Madde 2: Erkek vatandaşlar bu mükellefiyeti başarmak için lüzum görülen mahallerde yılda en çok 72 saat ve 9 günü geçmemek üzere ders ve talim görmek mecburiyetindedirler. Mükellef tutulabilecek kadın vatandaşların talimi, kendi köylerinden veya mahallelerinden yukarı fıkra mucibince talim görmüş öğreticiler tarafından kendi köy veya mahallelerinde müsait zamanlarda yaptırılır. Madde 3: Bunların sağlık durumlarının mükellefiyete elverişliliği ile vazifeleri dolayısıyla mükellefiyetten hariç tutulacaklar ve talim, terbiye ve istihdam tarzları ve bağlanacakları yerler ve bu teşkilatla alakalı memurlara verilecek vazife ve salahiyetler İcra Vekilleri Heyetince tayin ve vatandaşları mükellef kılan hükümleri ilan olunur. Kadınların gebelik, çocukluk, kocalarının askerde bulunması gibi hususi vaziyetleri bu kararda göz önünde tutulur. Madde 4: Bunların silahları, cephaneleri, talim ve terbiyeleri için gerekli bütün malzeme, teçhizat ve ikametgâhlarından beş kilometreden uzakta hizmete sevk edileceklerin işeleri ve icabında iskânları Millî Müdafaa Vekâleti bütçesinden temin olunur. Madde 5: Hizmet esnasında bu hizmet dolayısıyla hastalananlar ile yaralanan ve ölenler hakkında askerlik mükellefiyeti dâhilinde olan emsali gibi muamele yapılır. Bu vazifeleri gönüllü olarak yapanlar da aynı hükümlerden istifade ederler. Madde 6: Bu kanun hükümlerine göre tesis edilen mükellefiyetlerde davete icabet etmeyenlerle icabetten sonra kaçanlar veya verilen vazifeleri ihmal edenler veya bu kanunun tatbikini herhangi bir şekilde zorlaştıranlar suçun derecesine ve ağırlığına göre beş liradan yüz liraya kadar para cezasına çarptırılır. Bu ceza valiler ve kaymakamlar tarafından tayin edilir ve Tahsili Emval Kanunu hükümlerine göre infaz olunur. Cezanın infazı mükellefiyetin ifasını tehir etmez. Madde 7: Bu kanun tatbikatı itibarıyla halkı telaşa veya heyecana düşürecek veyahut yanlış tedbir almaya sevk suretiyle tehlikeye maruz kılacak şekilde kasten veya mübalağalı haberler yayanlar veya nakledenler üç aydan bir seneye kadar hapis cezasına çarptırılır. Madde 8: Bu kanun hükümlerine göre müdafaa işlerinde kullanılmak üzere hazırlanmış veya bu işe tahsis kılınmış olan tesisatı eşyayı kasten tahrip edenler veya hasara uğratanlar ve bu işe tahsis edilmiş olan esliha, cephane ve teçhizatı zorla alanlar ve çalanlar iki seneden sekiz seneye kadar ağır hapis cezasına çarptırılır. Eğer bu zararlar failin ihmaliyle vukua gelirse ceza altı aydan üç seneye kadar hapidir. Madde 9: Kendisine tevdi edilmiş olan esliha ve her nevi eşyayı temellük edenler bir seneden üç seneye ve bunları kasten tahrip ve imha edenler altı aydan iki seneye ve bu eşyanın herhangi bir suretle ziyanına veya istifade edilemeyecek bir hale gelmesine kasten sebebiyet verenler üç aydan bir seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Madde 10: Bu kanun icabı verilecek silahları herhangi hususi veya şahsi işlerde kullananlar hakkında Türk Ceza Kanunda muayyen cezalar bir kat fazlası ile

7 Ağustos 1944'te “*Memleket İçi Düşmana Karşı Silahlı Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu*” kabul edilerek olağanüstü hallerde ve seferde havadan askerî birlik indirmelerine, paraşütçülere, denizden çıkarmalara ve sınırlardan sızmalara karşı o mahallin 15 kilometre çevresi içinde bulunan 16 yaşını bitirmiş ve 60 yaşını doldurmamış vatandaşlar ihtiyaca göre silahla mücadele etmekle sorumlu tutulmuştur. Bu kanun ile ilk defa kadınların ülke savunmasında silahlı hizmetlere katılması kabul edilmiştir. Kanun ile kadın ve erkeklerin kullanacağı silahlar ve mühimmatlar, eğitim malzemeleri ile görev yaptığı yerdeki beslenme ve barınma ihtiyaçları Millî Müdafaa Vekâletince karşılanacaktı.¹²⁹³ Bu kanun hakkında TBMM’de yapılan görüşmelerde “*bu kanun esas itibarıyla adeta askerlik kanununun bir eşidir*” şeklinde yorum yapılmıştır.¹²⁹⁴

15 Ağustos 1944'te sınır ve kıyı illerinde kaçakçılığın önlenmesi amacıyla valinin başkanlığında; il jandarma komutanı, il gümrük muhafaza tabur komutanı, gümrük muhafaza teşkilatının askerîleştirilmediği yerlerde muhafaza müdürü, il emniyet müdüründen oluşan bir heyet oluşturulmuştur.¹²⁹⁵

4.3.10. Mamak Gaz Maske Fabrikası

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü ile Müteahhit Ahmet Efendi arasında 20 Ekim 1932’de imzalanan sözleşme ile gaz maske atölyesi kurulması için çalışmalar başlamış ve 22 Temmuz 1933’te işletmenin kurulması tamamlanmıştır.¹²⁹⁶

2815 Sayılı “*Kimya Harbinden Korunmaya Mahsus Malzeme Hakkında Kanun*”¹²⁹⁷ hükümlerine Kızılay Cemiyeti tarafından Mamak’ta (Ankara)

hükmedilir. Madde 11: Yukarıdaki maddelerde yazılı cezaları mucip suçlar hakkında Meşhut Suçların Muhakeme Usulu hakkındaki 3005 sayılı kanun hükümleri tatbik edilir. **Resmî Gazete**, 14.08.1944, Sayı: 5782.

¹²⁹³ 4654 Sayılı “*Memleket İçi Düşmana Karşı Silahlı Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu*”, **Resmî Gazete**: 14.08.1944, Sayı: 5782.

¹²⁹⁴ Vatandaşların sağlık durumlarının bu sorumluluğa elverişliliği, bu sorumluluktan muaf tutulacakların kimler olduğu, eğitim, görevlendirilme şekil ve yerlerinin tespiti, bu teşkilatla ilgili memurlara verilecek yetki ve sorumlulukların neler olacağı konularında İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınmıştır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, Cilt:13, 07.08.1944.

¹²⁹⁵ **Resmî Gazete**, 15.08.1943, Sayı: 5783.

¹²⁹⁶ Hüsnü Özlü, “*II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939-1990)*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 24.

işletilmekte olan Gaz Maske Fabrikasında maske ve gazdan korunma malzemesinden hariç kimyasal malzeme ile harp silah ve araçlarının da imalatının yapılabileceği öngörülmüş ve bu durumda Kızılay Cemiyeti tarafından işletilen bir fabrikada harp silah ve araçlarının imalatının Kızılay Cemiyetinin kuruluş ve amaçları ile uluslararası duruma uygun bulunmadığından Gaz Maske Fabrikasının 1943 yılında Millî Müdafaa Vekâletine devri uygun görülmüştür.¹²⁹⁸ Fabrikada bulunan modern makine ve tezgâhlar sayesinde maske ve gazdan korunma malzemesi dışında kimyasal ve diğer harp silah ve araçlarının Millî Müdafaa Vekâletinin ihtiyaçları doğrultusunda imalatının yapılabileceği değerlendirilmiştir. Başkaları tarafından Türkiye’de gaz maske fabrikası açılması, pasif korunma işlerinden gazdan korunma için kullanılacak her türlü madde ve cihazların Türkiye’ye sokulması veya Türkiye’de yapılması Millî Müdafaa Vekâletinin iznine bağlanmıştır.

4.3.11. Genelkurmay Başkanlığının Sinema Faaliyetleri

İtalya ve Almanya’da genel ve teknik öğretici filmlerin sinemalarda esas film den önce gösterilmesi zorunlu tutulmuştu. Türkiye’de de halkın eğitime ve bilinçlendirilmesine katkı sağlamak amacıyla 18 Şubat 1937’de “*Öğretici ve Teknik Filmler Hakkında Kanun*” çıkarılmıştır. Hangi filmlerin teknik ve öğretici film olduğunu tespit edecek heyet kurulmuş ve bu heyet Genelkurmay Başkanlığı, Dâhiliye, Maarif, İktisat, Ziraat Vekâletlerinden katılan temsilcilerden oluşmuştur.¹²⁹⁹ Sinema filmlerinin ve film senaryolarının kontrol edilmesi ile filmlerin halka gösterilmesine izin verilmesi için 31 Temmuz 1939’da “*Filmlerin ve*

¹²⁹⁷ 2815 Sayılı “*Kimya Harbinden Korunmaya Mahsus Malzeme Hakkında Kanun*”, Madde 1: Sü ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarınca neveleri tayin olunacak, kimya harbinden korunulacak veya sanat işlerinde kullanılacak, maskeler ile gazdan korunmaya yarayan başka türlü gereçlerin yurda sokulması veya yurtda yapılıp satılması hakkı salt Kızılay Cemiyetine verilmiştir. Maskeden başka gereçlerden bir takımının veya hepsinin satış işi Kızılay’da bulunmak şartı ile Cemiyetin izni ile başkaları tarafından yapılabilir. Madde 2: Kızılay tarafından açılan fabrika mamulâtı mevcut oldukça Sü Bakanlığı ile sair teşkilat tarafından bunların satın alınması mecburidir. Bu satış için maliyet fiyatına yapılacak zammın miktarı İcra Vekilleri Heyetince tayin olunur. Bu fabrikanın yapıldığından fazlasına ihtiyaç görüldüğü takdirde Kızılay Kurulu vasıtası ile dışarıdan getirilir. Madde 3: Kızılay Cemiyeti ile ikinci maddede gösterildiği gibi Sü Bakanlığı adına gelenlerden başka maske ve yaraçlar gümrüklerden geçirilmez ve iyesiz olanlar veya kaçak olarak girenler ile sokulmak istenilenler müsadere olunarak Kızılay Cemiyetine verilir. **Resmî Gazete**, 24.06.1935, Sayı: 3036.

¹²⁹⁸ 4466 sayılı “*Mamak Gaz Maske Fabrikasının Millî Müdafaa Vekâletine Devri Hakkında Kanun*”, **Resmî Gazete**, 20.07.1943, Sayı: 5460.

¹²⁹⁹ **Resmî Gazete**, 18.02.1937, Sayı: 3537.

Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname” yürürlüğe konulmuştur. İstanbul Valiliğince oluşturulacak kontrol komisyonunda askerlik ile ilgili filmlerin kontrolünde Genelkurmay Başkanlığından bir temsilcinin bulunması istenmiştir. Bu komisyon kararı ile askerlik şeref ve haysiyetini küçük düşüren, askerlik aleyhinde propaganda yapan; ülkenin inzibat ve emniyeti bakımından zararlı olan; içinde Türkiye aleyhinde propaganda vasıtası olacak sahneler bulunan filmlerin gösterimi yasaklanmıştır.¹³⁰⁰ Kişiler ve çeşitli kurumlar tarafından yurt dışından getirilen teknik ve öğretici filmlerin halka gösterilmesi konusunda 8 Ağustos 1939’da “*Öğretici ve Teknik Filmlerin Kontrolü Hakkında Nizamname*” hazırlanmıştır. Yapılan bu düzenleme ile hem şahıslar hem de kamu kuruluşları tarafından hazırlanan veya yurt dışından getirilen teknik ve öğretici filmlerin sinemalarda esas filmle birlikte gösterilmesi zorunlu hale getirilmiştir.

Türk ordusunun ve halkın, modern savaş araçları hakkında eğitilmesi ve bu araçların insan üzerindeki etkilerinden korunması konularında Genelkurmay Başkanlığı hassasiyetle üzerinde durmuştur. Bu konuların etkinlikle yapılmasında sinema önemli bir yer teşkil etmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın ilk iki yılında modern silah ve araçların savaşın seyrinde çok önemli bir etki gösterdiği anlaşılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı da bu durumu esas alarak, modern silahların etkisinden korunmak için ordunun ve halkın bilgilendirilmesi ve eğitilmesi amacıyla çalışma başlattı.¹³⁰¹ Genelkurmay Başkanlığından Millî Müdafaa Vekâletine gönderilen 16 Ekim 1940 tarihli bir yazıda modern savaş silah ve sistemlerine karşı korunma ordunun talim ve terbiyesine ve halkın da bu konularda yetiştirilmesi için Ordu Film Merkezinde çok sayıda talim ve terbiye filminin çekilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir.¹³⁰² Ordu Film Merkezinin elinde yeteri kadar sinema makine ve araçları bulunmuyordu. Bu sebeple 1940 yılı bütçesine 42.000 liralık kaynak planlanmış ve sinema makinelerinin Almanya’dan satın alınması için çalışmalar başlatılmıştı. Ancak Maliye Vekâleti ile Millî Müdafaa Vekâleti arasında alım işinde ihtiyaç duyulacak döviz konusunda tartışmalar meydana gelmişti. Maliye Vekâletinin döviz izni konusundaki olumsuz görüşüne karşın Genelkurmay Başkanlığınca sinema

¹³⁰⁰ **Resmî Gazete**, 31.07.1939, Sayı: 4272.

¹³⁰¹ Ali Özuyar, **Faşizmin Etkisinde Türkiye’de Sinema (1939-1945)**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 277.

¹³⁰² **BCA**, 15.10.1940, 30.10.00. 52.338.21.

makinelerinin alınmasının zorunluluğu bildirilmiş ve sinema makinelerinin satın alınması işine Harp Akademileri Komutanlığı tarafından Berlin askerî ataşesi aracılığıyla başlanıldığını ifade edilmiştir.¹³⁰³ Ordunun talim ve terbiyesi için Alman Union firmasına, ses montaj masası, negatif montaj masası, film yıkama ve temizleme makinesi, film sarma ve ölçme makinesi, el senkron aleti, 30 adet senkron maşası, iki adet yapıştırma presi sipariş edilmiştir.¹³⁰⁴ 4 Ağustos 1942 tarihinde de askerî birliklerin eğitim faaliyetlerinde kullanılmak amacıyla gerekli olan sinema makine ve malzemeleri Almanya'dan satın alınmıştır.¹³⁰⁵

14 Şubat 1944'te senaryosu Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan, İstanbul ve çevresinde çekimleri, "Ordu Film Çekme Merkezi" tarafından yapılan, Türkçe seslendirilen "Takviyeli Bir Piyade Alayının Tank Def ve Tardı" ve "Ağrı Dağına Çıkış" isimli filmler ordu birliklerinin teknik eğitimine katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca bu filmlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti üyelerine, uygun görülen devlet memurlarına halkevi ve şehir sinemalarında gösterilmesi Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Müdafaa Vekâleti tarafından uygun değerlendirilmiştir.¹³⁰⁶

¹³⁰³ **BCA**, 22.04.1941, 30.10.00. 52.339.11.

¹³⁰⁴ **BCA**, 24.09.1941, 30.10.00.52.339.23.

¹³⁰⁵ Malzemeler Berlin Askerî Ataşesi aracılığıyla 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 46'ncı maddesinin O fıkrasına (Kullanışlarının hususiyetine binaen veya Hazine menfaati düşüncesi ile menşelerinde seçilip alınması iktiza eden şeyler ilana bağlı değildir.) göre pazarlıkla satın alınmıştır. Satın alma sözleşmesine teminat alınmaması ve mal tesliminde gecikme olduğunda gecikme tazminatı alınmaması şeklinde hükümler konulmuştur. Buna gerekçe olarak ta 08 Ağustos 1941'de kabul edilen 4097 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale hakkındaki Kanun ile 1050 sayılı Muhasebei Umumiye Kanununa bir muvakkat madde eklenmesine dair kanun ile "1939 Avrupa harbinin devam ettiği müddet içinde ecnebi memleketlerden satın alınmış veya satın alınacak her türlü eşya ve levazım 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale kanunu ile 1050 sayılı Muhasebei Umumiye kanununun 83'üncü maddesinin H fıkrası hükümlerinin tatbiki kabil olmayan hallerde, ait olduğu vekâletin teklifi ve Maliye Vekâletinin mütealası üzerine İcra Vekilleri Heyetince tespit edilecek esaslar dairesinde satın alma edilebilir." gösterilmiştir. **BCA**, 04.08.1942, 030.18.01.02.99.69.17.

¹³⁰⁶ **BCA**, 14.02.1944, 030.10.00.00.46.297.38.

SONUÇ

ATATÜRK, özellikle “*yurtta barış, dünyada barış*” ilkesi doğrultusunda Türk dış politikasını şekillendirmiştir. Türk dış politikasını belirleyen diğer bir etkende, Türkiye'nin coğrafi ve stratejik konumu olmuştur. Türkiye'nin tarihten kalan sorunlarını da bu hassas konu ihmal edilemeyecek kadar önemli olmuştur. Dış politika belirlenirken ve üretilirken bu yapının dün olduğu gibi bugünde ihmal edilmemesi ve dış tehdit algılamalarında bunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki dış politikası, toprak bütünlüğünü koruyarak, savaşın yaratacağı olumsuz etkilerden uzaklaşmak olmuştur. Bu politika, gerçekçi yaklaşımın doğal bir sonucuydu. Türkiye'nin askerî gücü ve ekonomik yapısı gerçekçi bir yaklaşımla ele alınmış, millî güvenlik ve millî menfaatlerin korunması amacıyla, millî gücün unsurları olan askerî ve ekonomik gücün yetersizliği ifade edilmiştir. Millî gücün siyasi ve coğrafi güç unsurlarının dış politikada daha etkin olarak kullanılması kaçınılmaz bir zorunluluk olmuştur.

Türkiye, savaşa girmemekle birlikte, savaşın tüm sıkıntılarını yaşamak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin 1938 yılında yaklaşık 180 bin kişilik bir ordusu bulunurken savaşın Balkanlara indiği 1941 yılında ise 1,3 milyon kişiye yükseltilmiştir. Türk ordusu, insan gücü olarak bu kadar büyük olmasına rağmen, askerî teçhizat ve harp silah araçları bakımından modern bir ordu durumunda bulunmuyordu. Savaş tehlikesi karşısında Türkiye'nin tek amacı savaşa girmemektir. Genel veya kısmî seferberlik ilan edilmemiş olmasına rağmen bir milyona yakın iş ve tarım sektöründe çalışan erkek nüfus silahaltına alınmıştır. Silahaltına alınan bu üretim gücünün eksikliği nedeniyle, savaş yıllarında tarımsal üretim gerileme göstermiştir. 1938 yılı başlarında Türk ordusu, uçak temini ve üretimi, savaş gemisi alımı, Boğazların tahkimatı ve kimyasal silah çalışmaları ile güçlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye bağımsızlığını kaybetmemek için ordusunu her yola başvurarak silahlandırmaya çalışmış, askerî çıkarları her şeyin üstünde tutmuş ancak bu durum ekonomisi zayıf olan ülkeyi zor durumda bırakmıştır. Askerî harcamaların yüksek olması nedeniyle yaklaşık yüzde seksen bütçe açığı meydana gelmiş ve yüksek enflasyona yol açmıştır. Ayrıca tarım kesiminde çalışanlar askere alındığı ve arazilerde tarım faaliyetleri yapılamadığı için tahıl kıtlığı ortaya çıkmıştır.

Türkiye, jeopolitik konumu gereği, dış politikasında çok merkezli olmayı ve belirli ittifakların dışında kalmayı esas almıştır. Savaşın 1939-1941 döneminde, Üçlü İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, Bulgaristan ve SSCB Ortak Bildirileri Türkiye'nin tarafsızlık siyasetini izlediğini sağlayan temel olgular olmuştur. Bu dönem içinde Müttefikler Türkiye'den savaşa girmesini istemişlerdir. Türkiye bu isteklerden ilk ikisine söz konusu antlaşmanın iki numaralı protokolünü SSCB çekincesini gerekçe göstererek savaşa girmemiştir. Ancak 1941 yılında İstanbul ve Trakya'da yaşayan halkın Anadolu'ya gönüllü olarak tahliyesi kararlaştırılmış ve olası Alman işgaline karşı tedbir alınmıştır. Bu dönemde, savaş dışı politikasının sürdürülebilirliği, yönetim kadrosunun diplomasiyi büyük bir ustalikle kullanması; Müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için ve girdikten sonra verilecek askerî yardım malzemelerini karşılayamayacak durumda olmaları; savaşın seyrinde meydana gelen beklenmedik gelişmeler ve Sovyetler Birliği'nin Türk dış politikası üzerindeki belirleyici rolü ile olanaklı olmuştur. 1942-1943 yılları arasında Türkiye Almanya'dan askerî malzeme alarak ordusunu teçhiz etmeye çalışmıştır. Ayrıca Almanya Türkiye'yi kendi yanında savaşa girmesi için çeşitli diplomatik görüşmelerle yoğun baskı altına almıştır.

1943-1945 yılları arasında Türkiye'nin savaşa girmesi için yoğun baskılar Müttefik zaferlerinden sonra başlamıştır. Bu dönemde savaş ile ilgili siyasi ve askerî planlamalara ilişkin Müttefik devletler arasında konferanslar yapılmıştır. Bu konferanslarda Türkiye'nin savaşa girmesi hususunda Müttefikler arasında görüş ayrılığı yaşanmıştır. Türkiye sınırları ve bağımsızlığı saldırıya uğramadığı sürece savaşa girmeme esasına dayandırdığı aktif tarafsızlık siyasetini, fiilen savaşın sonuna kadar hukuki olarak da savaşın sonunun görüldüğü 23 Şubat 1945'e kadar sürdürmeyi başarmış ve ülkesini savaşın yıkımlarından kurtarmıştır.

Türk ordusu stratejik yığınağın planlanmasında kuvvet çoğunluğunu Türkiye'nin batısında ve Trakya bölgesinde, ikinci öncelikli olarak Türkiye'nin doğusunda konuşlanmıştır. Savaşa girildiğinde Türk ordusunun Trakya'da ve Ege Bölgesinde stratejik taarruz, Türkiye'nin doğusunda stratejik savunma manevrası uygulaması öngörülmüştür.

Savaşın başından itibaren Türk ordusu hakkında yapılan tespitlerde; kara kuvvetlerinin oldukça büyük ve piyade ve topçu konusunda iyi olduğu ancak mekanize ve tank birlikleri ile yapılan muharebeler için modern silah ve teçhizatının yetersizliği ortaya çıkmıştır. Ordunun bu ihtiyaçlarının giderilmesi ve tanksavar ve uçaksavar silahları ile teçhiz edilmesi gerekliliği; deniz kuvvetleri için çok önemli bir görev verilmemesi; hava kuvvetlerinin küçük, yer personeli eksikliğinin fazla olduğu özellikle gece uçuşlarında sıkıntılar olduğu görülmüştür.

Müttefikler tarafından savaşı ilk yıllarında görüşmelerde söz verilen silah, teçhizat ve malzeme istekleri karşılanmamıştır. Türkiye'nin talep ettiği malzeme listeleri Türkiye'nin kendi şartları ile teşkilat ve kadro esasları göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Bunun gerekçesi, Türkiye'ye gelmesi istenen harp silah, araç ve teçhizatını kullanacak eğitilmiş personel sayısının az olmasıdır. Maksat İngiliz askerî personelinin de Türkiye'de konuşlanmasını engellenmesi ve istenen malzemeler gelmeden önce personel eğitiminin yapılması için talepte bulunulması öngörülmüştür. Diğer bir gerekçe ise Türkiye'nin ulaşım altyapısının yetersiz olmasıdır. Özellikle limanlar, iskeleler, demiryolu ve karayollarının mevcut durumu ile yurt içinde malzeme naklinin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı belirlenmiştir. Türkiye'nin ulaşım altyapısının yetersizliği yine İngilizlerin özellikle hava filosu gönderme planlarında ana sorun olarak bulunmasına neden olmuştur. Elbette bu durum Türkiye'nin savaşa girmeme siyasetini de desteklemiştir.

Türk ordusu modern harp silah ve teçhizatıyla teçhiz edilmesi işi çoğunlukla İngiltere ve Almanya'dan alınan harp malzemesi ile olmuştur. Ancak Türkiye içinde kurulan savunma sanayi kuruluşları ile de ordunun ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Özellikle Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesindeki Kırıkkale ve Ankara'da silah, top ve mühimmat fabrikaları; İstanbul'da özel kuruluşlar Türk ordusunun harbe hazırlık konusundaki faaliyetlerini desteklemiştir. Böylece Türkiye kendi imkân ve kabiliyetleri ölçüsünde harp sanayi oluşturmaya çalışmıştır.

Kara Ordusunun savaş sırasında motorlu birliklerinin sayısı oldukça az ve hayvan gücüne bağımlılığı sürmüştür. Savaşın sonuna doğru zırhlı ve tank tümenleri kurulmuş, tanksavar silahları ile yeni birlikler oluşturulmuştur.

Deniz kuvvetlerine 1939-1946 yılları arasında; 6 denizaltı, 4 muhrip, 27 mayın arama gemisi, 2 mayın gemisi, 3 ağ gemisi, 12 araba vapuru, 5 küçük hücum botu, 8 avcı botu, 8 liman savunma botu, 8 mayın çıkarma botu, 7 yardımcı gemi katılmıştır. Deniz kuvvetleri savaş öncesindeki zayıf olan durumuna göre daha güçlenmiş ve Türk karasuları ve limanların korunmasında kapasitesini artırmıştır.

Hava kuvvetleri 24 Morane- 406, 5 Liberator, 69 Baltimore, 16 Martin -139, 18 Heinkell-III, 17 Beaufort, MK-I-II, 31 Blenheim, 27 Fair Battle, 26 Vultee, 18 Hurricane I, 79 Hurricane II -C, 31 Hurricane II-B, 81 Spitfire, 36 US P-40 Tomo-Hawk, 17 P-40D Kittyhawk, 68 Focke Wulf 190 A-3, 14 Bizley, 26 Lysander, 19 Hawk, 4 Walrus uçakları ile teçhiz edilmiştir. Bu dönemde Hava Kuvvetleri Komutanlığı uçak filolarında yeterli oranda eğitimli uçuş personeli mevcuttu. İyi eğitimli uçuş öğretmenleri sayesinde 1946 yılından itibaren uçuş eğitimleri Türkiye’de verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nda hava kuvvetleri açısından en önemli olan konu ise 1944 yılında Hava Kuvvetleri Komutanlığının müstakil kuvvet halinde teşkilatlandırılmasıdır. Böylece Türk ordusunda ilk müstakil kuvvet komutanlığı hüviyetini kazanan Hava Kuvvetleri Komutanlığı olmuştur.

1951 yılında TBMM’de savaş süresince Türk ordusundaki personel kayıplarının sayısı tartışma konusu olmuştur. Bu konuda TBMM’de Millî Savunma Bakanı tarafından yapılan açıklamada; İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı 1 Eylül 1939’dan 7 Mayıs 1945’e kadar geçen dönem içerisinde kara, deniz ve hava birliklerinden subay, astsubay, er, öğrenci olarak hastanelerde ve çeşitli hastalıklardan hayatını kaybedenlerin sayısı ordu yıllık sıhhi rapor kayıtlarına göre 22.663 kişi olarak belirtilmiştir. Bunun mevcut kuvveye göre yaklaşık binde 6,15 olduğu ifade edilmiştir. Bu rakamlar yalnız hastanelerde hayatını kaybedenlerin sayısını içermekteydi.

İkinci Dünya Savaşı’nda izlenen aktif tarafsızlık siyaseti ile Türk ordusu askerî hazırlıklarını modern savaş koşullarına göre tamamlayamamıştır. Bu durum, izlenen tarafsızlık siyasetinin sonucundan ziyade bu siyaseti uygulamaya neden olan askerî yetersizliğin Türk dış politikasını belirleyenler tarafından her şartta açıklıkla ifade edilmesinden kaynaklanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nda her türlü şartta savaşa girmeme amacı doğrultusunda aktif tarafsızlık siyaseti izleyen Türkiye, savaşın sona

ermesinden sonra ortaya çıkan iki kutuplu dünyada batı bloku içerisinde yer almayı tercih etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Genelkurmay Askerî Tarih Stratejik ve Etüt Daire Başkanlığı Arşivi

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Lalahan Arşivi

Resmî Yayınlar:

Ayın Tarihi

Resmî Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Kitaplar:

1'inci Ordu Komutanlığı Tarihçesi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2009.

1912'den Günümüze Hava Üsleri, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 2005.

1941 Balkan Seferi, Genelkurmay Başkanlığı XI. Şube, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1941.

Akad, Mehmet Tanju; **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

_____; **Askerî Tarihte Stratejik Düşünce**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.

Akın, Nur Özmel; **Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

Akın, Yiğit; **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Akşin, Aptülahat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Alpar, İhsan Ali; **Türk Silahlı Kuvvetlerinde 55 Yıl 11 Ay**, Nilüfer Matbaası, İstanbul, 1974.

Arcayürek, Cüneyt; **Şeytan Üçgeninde Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Arı, Tayyar; **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.

As, Efdal; **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Askerî Fabrikalar Tarihçesi, Askerî Fabrika Basımevi, Ankara, 1940.

Assmann, Kurt; **Almanya'nın Mukadderat Seneleri**, Genelkurmay 1 No. Basımevi, Ankara, 1952.

Aşkın, Naci; **1941 Balkan ve Girit Harbi (Yunan-Alman, İtalyan Harbi)**, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, Askerî Matbaa, İstanbul, 1945.

Atak, M.Sadık; **Türkiye'nin Kapısı Boğaz**, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Matbaası, Ankara, 1947.

Ataöv, Türkkaya; **Turkish Foreign Policy (1939-1945)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (Bugünkü Dille), Bugünkü Dille Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M.Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal; **Nutuk**, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

Atatürk ve Strateji, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1976.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 16, (1924), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982.

Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Toplayan: Özel Şahingiray, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955.

Atatürk'ün Sözlerinde Asker ve Askerlik Mesleği, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2013.

Atun, Ali Fikret; **İkinci Dünya Harbi'nde Kuzey Afrika Harekâtı ve Alınan Dersler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.

Aybars, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, Milliyet Yayınları, 2. bs., İstanbul, 1998.

Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam, C. II, (1938- 1950)**, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000.

Aydın, Mustafa; “*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, 6. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Aysal, Necdet; “*Atatürk Döneminde İç Politika*”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ed. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.

Badoglio, Pietro; **Mareşal Badoglio Habeşistan Seferine ait Hatıralar**, çev.: İbrahim Baybura, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1939.

Bali, Rıfat N.; **İkinci Dünya Savaşı’nda Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni Yirmi Kur’a Askerleri**, Kitabevi, İstanbul, 2008.

Banoğlu, Niyazi Ahmet; **Savmi Uçan**, Toker Matbaası, İstanbul, 1965.

Barlas Dilek ve Güvenç, Serhat; **Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları**, çev.: Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Barut, Oğuz; **Bir Pilotun Serüven Dolu Anıları**, Özyurt Matbaacılık, Ankara, tarih yok.

Barutçu, Faik Ahmet; **Siyasi Anılar, 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

Bayar, M.Hikmet; **Askerî Okulların Tarihçesi**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2009.

Bayramoğlu, Ali; “*Asker ve Siyaset*”, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Birikim Yayınları, 4. bs., İstanbul, 2009.

Berejkov, Valentin; **Tahran 1943**, çev.: Hasan Âli Ediz, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1970.

Bergemann, von Heinz; **Guderian’ın Zırhlı Ordusu ile Doğuda**, çev.: Şinasi Erdok, Genelkurmay Basımevi, İstanbul, 1952.

Berkes, Niyazi; **Unutulan Yıllar**, Yayına Hazırlayan: Ruşen Eşref, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Besbelli, Saim ve Göymen, İhsan; **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, V. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Bilge, Suat; **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

Black, Jeremy; **Savaş ve Dünya Askerî Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000**, çev.: Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yayınları, 2009.

Bourret, Victor; **Fransız Ordusu Faciası**, çev.: Bekir Tünay, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, İstanbul, 1952.

Boratav, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

_____; **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Brown, Lois; **Technical and Military Imperatives A Radar History of World War II**, Taylor&Francis Group, New York, 1999.

Büyüktuğrul, Afif; **Cumhuriyet Donanması (1923-1960)**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1967.

_____; **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1969.

Clausewitz, Carl von; **Harp Üzerine**, çev.: H.Fahri Çeliker, 2. bs., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991.

Corrigan, Gordon; **The Second World War A Military History**, Atlantic Books Ormond House, London, 2010.

Coşar, Nevin; **Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Cumhuriyet’in 50’nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri, Ankara, 1973.

Cumhuriyet Halk Partisi, **Onbeşinci Yıl Kitabı**, Ankara, 1938.

Çermeli Ahmet ve Atabey, Halil; **Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi**, Cilt:1, Kazan Ofset, Ankara, 2002.

Çoker, Fahri; **Deniz Harp Okulumuz 1773**, Deniz Basımevi, Ankara, 2000.

Demirel, Ahmet; **Birinci Meclis’te Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Deniz Harp Okulu Tarihçesi, Deniz Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 2004.

Denniston, Robin; **Churhil’in Gizli Savaşı Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944**, Yön Matbaacılık, İstanbul, 1998.

Derin, Haldun; **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, haz.: Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Deringil, Selim; **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, 3. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Edelman, Maurice; **Uralların Gerisinde SSCİ Rusya Nasıl Hazırlandı**, çev. Mitat Resnelioğlu, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, Askerî Matbaa, İstanbul, 1944.

Erendil, Muzaffer; **İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

_____; **Topçuluk Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988.

Erkal, Şükrü; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, IV. Cilt 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

Ertan, Temuçin Faik; **Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları**, Phonix Yayınevi, Ankara, 2010.

Ertürk, Selahattin; **Propaganda ve Beşinci Kolun İkinci Dünya Harbinde Oynadığı Roller**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1951.

Eslen, Nejat; **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003.

Esmer, Ahmet Şükrü ve Sander, Oral; *"İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası"*, Olaylarla **Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

Fenik, Mümtaz Faik; **1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu**, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1941.

Glasneck, Johannes; **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, çev.: Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara, Tarih yok.

Gönlübol Mehmet ve Sar, Cem; **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Gönlübol, Mehmet; **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, 5. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

Graven Wesley Frank and Gate, James Lea; **The Army Air Forces in World War II**, Volume: 1, 2, 3, 4, 5, 6, The University of Chicago Press, Illinois, 1952.

Guillaume, Augustin; **Alman Sovyet Savaşı 1941-1945**, çev.: Nurettin Türsan, Genelkurmay 1 Numaralı Basımevi, Ankara, 1951.

Gülten, Zeynep; **Havacılık Tarihinde Yeşilköy**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2010.

Gürün, Kamuran; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1983.

_____; **Savaşın Dünya ve Türkiye 1939-1943**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2000.

Hadler, Franz; **Hitler Başkomutan**, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Askerî Basımevi, İstanbul, 1953.

Hale, William; **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayın, İstanbul, 1996.

Hart, Liddell; **Strateji Dolaylı Tutum**, çev.: Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

_____; **II. Dünya Savaşı Tarihi**, Cilt: 1, çev.: Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yayınları, 5. bs., İstanbul, 2005.

_____; **History of The Second World War**, G.P. Putnam's Sons, New York, 1970.

Harp Akademileri Tarihçesi (1848-1991), Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1991.

Hasanlı, Cemil; **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**, çev.: Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.

Hava Harp Tarihi (1939-1945) 2'inci Dünya Harbi Hava Harekâtı, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992.

Heilbrunn, Otto; **Düşman Gerisinde Harp**, çev.: Semih Abut, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Hergüner, Mustafa; **İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği**, 1. bs., Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2011.

Hobsbawn, Eric; **Kısa 20.Yüzyıl Aşırılıklar Çağı 1914-1991**, 5. bs., Everest Yayınları, İstanbul, 2011.

Hugessen, Sir Hughe Knatchbull; K.C.M.G., **Diplomat in Peace and War**, John Murray, London, 1949.

Hün, İhsan; **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, İstanbul, 1952.

Işın, Fethi; **II. Dünya Harbi Özeti**, Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube, Deniz Basımevi, Ankara, 1949.

İkinci Cihan Harbinde Amerikan Harb Kimyası Hizmeti, Yayınlayan: Amerikan Harb Kimyası Dairesi, çev.: Nuri Refet Korur, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Askerî Basımevi, İstanbul, 1953.

İkinci Dünya Harbinde Harp Ekonomisi, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1984.

İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri, Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası 1941-1943, May Yayınları, İstanbul, 1968.

İlter, Zeki; **Bir Ömür Boyu Askerlik 1919-1972**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2003.

İnönü, İsmet; **Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1933-1938**, haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2004.

_____; **Defterler (1919-1973)**, 1. Cilt, 3. bs., haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

İskora, Muharrem Mazlum; **Erkânıharbiye Tarihçesi**, Genelkurmay X. Şube, Harp Akademisi Matbaası, Ankara, 1944.

_____; **Harp Akademileri Tarihçesi (1930-1965)**, Cilt: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1968.

İstihkâm Sınıfının Tarihçesi, İstihkâm Okul ve Eğitim Merkez Komutanlığı Basımevi, İzmir, 2005.

Jacobsen, Hans Adolf; **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, çev.: İbrahim Ulus, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

Jaeschke, Gotthard; **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, çev: Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

Kagan, Donald; **On The Origins of War and The Preservation of Peace**, Published by Doubleday, New York, 1995.

Kanat, Şeref ve Oğuş, Şeref; **Türk Kara Kuvvetleri Tarihi**, Kara Kuvvetleri Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara, 1996.

Karabekir, Kazım; **Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Cihan Harbi**, haz.: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul,

_____; **Günlükler (1906-1948)**, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

Karakuş, Erdoğan; **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004.

Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

_____; **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, çev.: Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Kaymaklı, Hulusi; **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 2-3, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Keegan, John; **A History of Warfare**, Alfred A. Knoph, New York, 1993.

_____; **The Second World War**, Penguin Books, New York, 2005.

Kennedy, Paul; **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar)**, çev. Birtane Karanakçı, 2. bs., İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1990.

Keyder, Çağlar; **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

Kılıç, Sezen; **Hitler’in Gizli Dosyalarında Türkiye**, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Kilimci, Perihan; **Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı**, Hava Harp Okulu, İstanbul, 2004.

Kitchen, Martin; **A Military History of Germany**, Indiana University Press, London, 1975.

Kline, Stuart; **Türk Havacılık Kronolojisi**, 1. bs., Dönence Bas. ve Yay. Hiz., Yay., İstanbul, 2002.

Kocatürk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Koçak, Cemil; **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 1-2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

_____; **Türk Alman İlişkileri (1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Komut, Ziya; **I. Cihan Harbinde Çanakkale ve Baltık Çıkarmaları ile II. Cihan Harbinde Şimalî Afrika ve İtalya Çıkarmalarının Mukayesesi**, Genelkurmay Başkanlığı Askerî Basımevi, İstanbul, 1946.

Krecker, Lothar; **Deutschland und Die Türkei im Zweiten Weltkrieg**, Vittorio Klostermann Frankfurt am Main, 1964.

Kurtbek, Seyfi; **Milletin Harbe Hazırlanması**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1946.

Kurtcephe, İsrail ve Balcıoğlu, Mustafa; **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1991.

Kuruç, Bilsay; **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Külçe, Süleyman; **Mareşal Fevzi Çakmak Askerî Hususî Hayatı**, Birinci Kitap, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1953.

Lee, Asher; **Alman Hava Kuvvetleri**, çev.: Aydın Kut, Hava Basımevi, Eskişehir, 1955.

_____; **Sovyet Hava Kuvvetleri**, çev.: Tevfik Sadullah, Hava Basımevi, Eskişehir, 1955.

Lewinson, Richard; **İkinci Dünya Harbi ve İçyüzü**, çev.: S. Ergün, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1942.

Machiavelli, Niccolo; **Prens**, çev.: Anita Tatlıer, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Macksey, Kenneth; **Tank Warfare a History of Tanks in Battle**, Hart Davis, London, 1972.

_____; **II. Dünya Savaşı'nda Askerî Hatalar**, çev. M.Tanju Akad, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Madanoğlu, Cemal; **Anılar**, Evrim Yayınevi, İstanbul, 1982.

Maulvault, Lucien; **İkinci Dünya Savaşı Özeti 1939-1945**, çev.: Nazım Erten, Genelkurmay Başkanlığı Askerî Basımevi, İstanbul, 1947.

Metel, Raşit; **Atatürk ve Donanma**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 1966.

_____; **Türk Denizaltıcılık Tarihi**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1960.

Metinsoy, Murat; **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987.

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Ajans-Türk Basın ve Basım Anonim Şirketi, Ankara, 1997.

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**, Büro-Tek Ofset Matbaacılık, Ankara, 1990.

Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl (1826-1976), Hazırlayanlar: Bahaddin Alpkan ve Yücel Yükselcan, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 1976.

Millî Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları, drl.: Kadri Kemal Kop, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945.

Mitchelle, Mairin; **Rusya'nın Denizcilik Tarihi**, çev.: Sermet Gökdeniz, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 1974.

Moravec, Emanuel; **Yeni Strateji** (Bugünkü Harbin Manası), çev.: O.Haluk Alpander, Askerî Basımevi, İstanbul, 1948.

Nadi, Nadir; **Perde Aralığından**, 2. bs., Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1965.

Nevins, Allan ve Commager, Henry Steele; **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, çev.: Halil İnalçık, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1961.

Nikolajsen, Ole; **Turkish Military Aircraft since 1912**, Published by Dutch Aviation Society/Scramble, The Netherlands, 2005.

Okar, Avni; **Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Olgaç, Necmettin; **Türk Deniz Tarihi Özeti**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Basımevi, İstanbul, 1993.

Önder, Zehra; **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, çev.: Leyla Uslu, 1. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.

Öndeş, Osman; **Refah'ı Kim Batırdı?**, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2006.

Öymen, Onur; **Silahsız Savaş**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

Özbay, Kemal; **Türk Askerî Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C. I, İstanbul, 1976.

Özdağ, Ümit; **Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2006.

Özdalga, Numan; **Türk Boğazlarının Tarih İçindeki Önemi**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1965.

Özdemir, Hikmet; **Rejim ve Asker**, Afa Yayınları, İstanbul, 1989.

Özuyar, Ali; **Faşizmin Etkisinde Türkiye’de Sinema (1939-1945)**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Papen, Franz von; **Memoirs**, Translated by Brain Connell, Andre Deutsch, London, 1952.

Parker, R.A.C.; **II. Dünya Savaşı**, 2. bs., Dost Kitabevi, Ankara, 2009.

Perk, Kadri; **Tarih İlmî ve Harp Tarihine Giriş Yıldırım Harbi**, Harp Akademileri Matbaası, Ankara, 1946.

Pogue, Forrest; **George C. Marshall: Organizer of Victory 1943-1945**, The Viking Press Inc., New York, 1973.

Polatkan, Salih; **I. ve II. Cihan Harbinin Hazırlıkları Bakımından Bir Mukayese**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1944.

_____; **Doküman ve Fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya Savaşları Özeti**, Eko Matbaası, İstanbul, 1972.

Politis, Nicolas; **Tarafsızlık ve Barış**, çev.: Ahmed Reşid Turnagil, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Hukuku Türk Enstitüsü, İstanbul, 1947.

Preval, Pierre De; **İkinci Dünya Harbi Tarih ve Hatıralar Baltalamalar ve Çete Faaliyetleri**, çev.: Kemal Gökakın, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1950.

Rumeli’den Anadolu’ya 3’üncü Ordu Komutanlığı, Belgelerle 3’üncü Ordu Komutanlığı Tarihinden Sayfalar, Afşar Matbaacılık, Ankara, 2008.

Sander, Oral; **Türkiye’nin Dış Politikası**, drl.: Melek Fırat, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

_____; **Siyasi Tarih 1918-1994**, 8. bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Seaton, Albert; **The Russo-German War 1941-1945**, Presido Press, London, 1991.

Shulman, Milton; **Batıdaki Alman Bozgunu**, çev.: Cavit Çevik, Genelkurmay 1 No. Basımevi, Ankara, 1951.

Sims, Edward H.; **Fighter Tactics and Strategy 1914-1970**, Harper and Row Publishers, New York, 1972.

Soysal, İsmail; **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)**, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Soysal, Mümtaz; **Dış Politika ve Parlâmento**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.

Sönmezoğlu, Faruk; **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 5. bs., Der Yayınları, İstanbul, 2012.

_____; **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2012.

_____; *“II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası: Tarafsızlıktan NATO'ya”*, **Türk Dış Politikasının Analizi**, dnl.: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

Tağmaç, Memduh; **Yabancı Harb Tarihi (II. Dünya Harbi)**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1953.

Tanman, Sıtkı; **Türk Havacılık Tarihi 1918-1923**, Cilt: 2, 2. Kitap, Hava Basımevi, Eskişehir, 1953.

Tayhani, İhsan; **Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayisi 1923-1950**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

Tekeli İlhan ve İlkin, Selim; **Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Terzioğlu, Said Arif; **Türk Ordusu**, Başnur Matbaası, İstanbul, 1965.

Tezel, Yahya Sezai; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Toprak, Zafer; **Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

Tuna, Sabahat; **Köklerden İklere**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.

Tuncal, Vahdettin; **Türk Ordusu Muhabere Sınıfının Tarihçesi (1882-1039)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1950.

Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Türk Hava Kuvvetleri Birlik ve Müesseselerinin Tarihçesi, Hava Kuvvetleri Basımevi, Eskişehir, 1966.

Türk Savunma Sanayi Tarihi, haz.: Tansel Zeynep Akalın ve Nadir Bıyıkoglu, Desen Ofset, tarih yok.

Türk Silahlı Kuvvetleri, Mönch Yayıncılık, Ankara, 2014.

Türkan, Selâhattin; **2. Dünya Harbi Hava Harekâtı (1939-1945)**, Hava Basımevi, Eskişehir, 1955.

Türkeş, Alparslan; **1944 Milliyetçilik Olayı**, 8. bs., Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1975.

Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Genel Komutanlığı, Hazırlayanlar: Numan Emir, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1997.

Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1973.

Türkiye’nin Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

Türkmen, Zekeriya; **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, Ankara, 2001.

Türsan, Nurettin; **İkinci Dünya Savaşı**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1998.

Uçarol, Rifat; **Büyük Türk Havaacılarından Enver Akoğlu (1898-1932)**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 1990.

_____; **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

Unutulmayan Anılar, Cilt: 2, Hava Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1990.

Uran, Hilmi; **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Üskül, Zafer; **Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Warfare and The Third Reich: The Rise and Fall of Hitler’s Armed Forces, Ed.: Christopher Chant, Salamander Book Ltd., New York, 1996.

Weinberg, Gerhard L.; **A World at Arms, Global History of World War II**, Cambridge University, Press, New York, 1994.

Wilmot, Chester; **The Struggle for Europe**, Wordworth Editions Limited, Hetfordshire, 1997.

Weisband, Edward; **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, çev.: M.A. Kayabağ ve Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

Woodward, Sir Llewlyn; **British Foreign Policy in the Second World War**, Volume 1, Stationery Office Books, London, 1970.

Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si, Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü Şeşriyatından, Ankara, 1938.

Yalçın, Osman; **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Yetkin, Çetin; **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Zafer Matbaası, İstanbul, 1997.

Yıldırım, İsmail; **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

Yılmaz, Veli; **Fevzi Çakmak**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2006.

Yol Davamız, 9 Yılda 23.000 Kilometre, Bayındırlık Bakanlığı, Ankara, 1948.

Zhivkova, Ludmila; **Anglo-Turkish Relations: 1933-1939**, Secker and Warburg, London, 1976.

Zürcher, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev.: Yasemin Saner Gönen, 12. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Makaleler:

Akgül, L. Hilal; “*Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti*”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 7, (4/2005).

Akgül, Suat; “*İkinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Kuzey İran'daki Faaliyetlerinin Bölgeye ve Türkiye'ye Etkisi*”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.

Anzerlioğlu, Yonca; “*İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1939-1941)*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6/15, (Güz 2007).

Aras, Tefvik Rüştü; “*Uçak Fabrikası*”, **Milliyet Gazetesi**, (10.03.1967).

Armaoğlu, Fahir H.; “*İkinci Dünya Harbinde Türkiye*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, (1958).

Askerî Hava Mecmuası, “*Türk Tayyarecileri Komşu ve Dost Yunanistan'da*”, Yıl: 11, Sayı: 104, (Haziran 1934).

Askerî Hava Mecmuası, “*Havacılarımız Sovyet Topraklarında, Büyük Dostları Arasında*”, Yıl: 11, Sayı: 105, (Eylül 1934).

Atabey, Figen; “*İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Donanması*”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:9, Sayı: 18, (Ağustos 2011).

Aydın, Mustafa; “*Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 51, Sayı: 1, (1996).

Aytepe, Oğuz; “*Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 29-30, (Mayıs-Kasım 2002).

Aytul, Turhan; “*Türkiye’yi Titreten Yıllar*”, **Millîyet Gazetesi**, 22.04.1979.

Burçak, Rıfık Salim; “*İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, (1997).

Çakır, Musa; “*İkinci Dünya Harbi Döneminde Askerî Lojistik Hizmet ve Destek Sağlamaya Yönelik İngilizlerle Yapılan Temaslar*”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbinde Türkiye** (20-22 Ekim 1997 İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Daver, Abidin; “*Türkiye’de İlk Motor, Hem de Uçak Motoru Fabrikasını Kurmak Şerefi Türk Hava Kurumuna Nasib Oluyor*”, **Havacılık ve Spor**, Sayı: 353, (Mart 1945).

Deringil, Selim; “*İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, (Kasım 1986).

Dost, Pınar; “*İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hava Kuvvetleri Üzerine: Hava Harp Akademisi’nde İki İngiliz Mühendis Öğretmen*”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı: 148, (Nisan 2006).

Ekinci, Necdet; “*İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları*”, **Türkler**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2003.

Erkin, Feridun Cemal; “*Türkiye’nin Savaşa Katılması için Kahire’de Yapılan Müzakereler*”, **Bellekten**, Cilt: 43, Sayı: 170, (1979).

Güneş, İhsan; “*1920’de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü*”, **Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983.

Hergüner, Mustafa; “*İkinci Dünya Savaşı’nda Denizcilik Faaliyetlerimiz*”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 161, (Nisan 2006).

Kayabalı, İsmail ve Arslanoğlu, Cemender; “*Kuruluşunun 2185. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*”, **Doruk Türk Kültürü ve Medeniyeti Dergisi**, Sayı: 1, (Ağustos 1976).

_____; **Türk Kültürü Aylık Dergi, Hava Kuvvetleri Sayısı**, Sayı: 116, (Haziran 1972).

Kurat, Yuluğ Tekin; “*Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye’yi Savaşa Sokma Girişimleri*”, **Bellekten**, Sayı: 185, Cilt: 47, (Ocak 1983).

Leiser, Gray; “*The Turkish Air Force, 1939-1945: The Rise of Minor Power,*” **Middle Eastern Studies**, vol. 26, No. 3, (July 1990).

Millman, Brock; “*Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42*”, **Middle Eastern Studies**, Volume 31, Number: 3, (July 1995).

Newberry, Daniell O.; “*II. Cihan Savaşında Türkiye’nin Uyguladığı Tarafsızlık Politikası*”, çev.: Ayşe (Cebesoy) Sarıalp, **Türk-Amerikan Üniversiteler Derneği**, İstanbul, 1996.

Oran, Baskın; “*Türkiye’nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, (1970).

Öymen, Altan; “*İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*”, **Milliyet Gazetesi**, (03.10.1967).

Özlu, Hüsnü; “*Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ordu Teşkilatında Harp Sanayisi Kurma Girişimleri, (İmalat-ı Harbiye’den Askerî Fabrikalara, Uçak Fabrikaları, Tersaneler)*”, **Onikinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu**, (20-22 Mayıs 2009-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Öztoprak, İzzet; “*Düzenli Ordunun Kuruluşu*”, **İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.

_____; “*Birinci İnönü Savaşı’nın Anadolu, İstanbul ve Dış Basında Karşılığı ve Yorumu*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 21, (1998).

_____; “*İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askerî Yönü*”, **Bellekten**, Cilt: LXIII, Sayı: 237, (Ağustos 1999).

Öztürk, Ali İhsan; “*Cumhuriyet Döneminde Belediyelerin Asker Aile Yardımları*”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 21, (2012/1).

Pamuk, Şevket; “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük*”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, (Kasım 1986).

Sönmez, Şinasi; “*İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temin Konusunda Aldığı Tedbirler*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 47, (Bahar 2011).

Taşkıran, Cemalettin; “1941 yılı Başında Türk-İngiliz Siyasi ve Askerî Görüşmeleri (Ocak-Şubat-Mart 1941)”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.

Toprak, Zafer; “Türkiye’de Barış Ortamında Savaş Travması Hava Taarruzuna Karşı Pasif Korunma”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı: 163, (Temmuz 2007).

Tunçay, Mete; “İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, (Kasım 1986).

Türkkan, Orhan; “Yeraltı Hangarları”, **Askerî Hava Mecmuası**, Yıl: 19, Sayı: 134, (I. Kanun 1941).

Uzun, Hakan; “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Millî Şef Kavramları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 20-21, (Bahar-Güz 2010).

Yalçın, Osman; “1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayi”, **Onikinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri II, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu**, (20-22 Mayıs 2009-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010.

Yaman, Ahmet Emin; “Millî Ordu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, (1988).

_____; “Millî Ordu’dan Düzenli Orduya”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 6, (1990).

_____; “II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Askerî Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 33, (2003).

Yavuz, Bige; “1924 Türkiye’sinde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler ile İlgili Bir İngiliz Belgesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 6, No: 11, (Mayıs 1993).

Yavuz, Ünsal; “Askerî Strateji Açısından Türkiye’deki Demiryolları (1856-1923)”, **Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983.

Yıldırım, Hüseyin; “Deniz Harp Okulu Mersin’de”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbinde Türkiye** (20-22 Ekim 1997 İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Yılmaz, Mustafa; “Atatürk Dönemi Emniyet Genel Müdürlüğü Raporlarında Nazi Propagandası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 40, (Kasım 2007).

Sürelî Yayınlar:

Gazeteler:

Akşam
Cumhuriyet
Millîyet
Yeni Sabah

Dergiler:

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
Askerî Hava Mecmuası
Ayın Tarihi
Belleten
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Doruk Türk Kültürü ve Medeniyeti Dergisi
Havacılık ve Spor
İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi
Middle Eastern Studies
Tarih ve Toplum
Toplumsal Tarih Dergisi
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

Tezler:

Çelik, Seydi; “*Türkiye’de Askerî Güvenlik Bürokrasisinin Anayasal Sistem İçerisindeki Yeri*”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Engin, Teoman; “*Türk Ordusunda Zırhlı Birlikler*”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007.

Erdoğan, Muhammet; “*8-14 Ekim 1926 Tarihleri Arasında İcra Edilen ve Cumhuriyet Tarihinin İlk Büyük Manevrası Olan 4’üncü Kolordu/Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihindeki Yeri ve Önemi*”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Evsile, Mehmet; “*Atatürk Devri Harp Sanayi (1920-1938)*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1992.

Gümüşkaya, Ömer; “*Cumhuriyet Hükümetlerinin Türkiye’nin Savunmasına Yönelik Harcamaları*”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Kalyon, Levent; “*Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Köroğlu, Ömer; “*İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Askerî Durumu ve Savaş Dışı Politikası*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Kurt, Emin; “*Türkiye’de Ana Jet Üslerinin Kuruluşu ve Gelişimi (1951-2010)*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Kurtulan, Ali İhsan; “*Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Mustafa Kemal’in (ATATÜRK) Katıldığı Harp Oyunları ve Askerî Manevralar*”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2010.

Özkurt, Fatih; “*Mustafa Kemal (ATATÜRK) Döneminde İcra Edilen Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013.

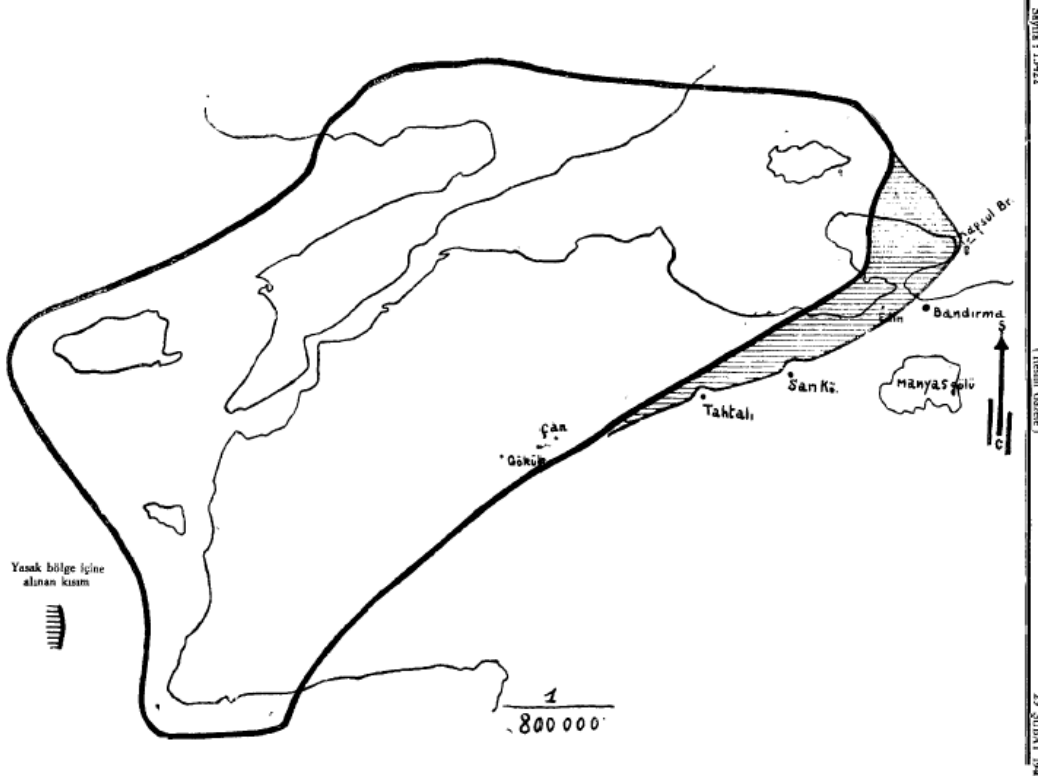
Özlü, Hüsnü; “*II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939-1990)*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

Uzman, Nasrullah; “*Türkiye’nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947)*”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013.

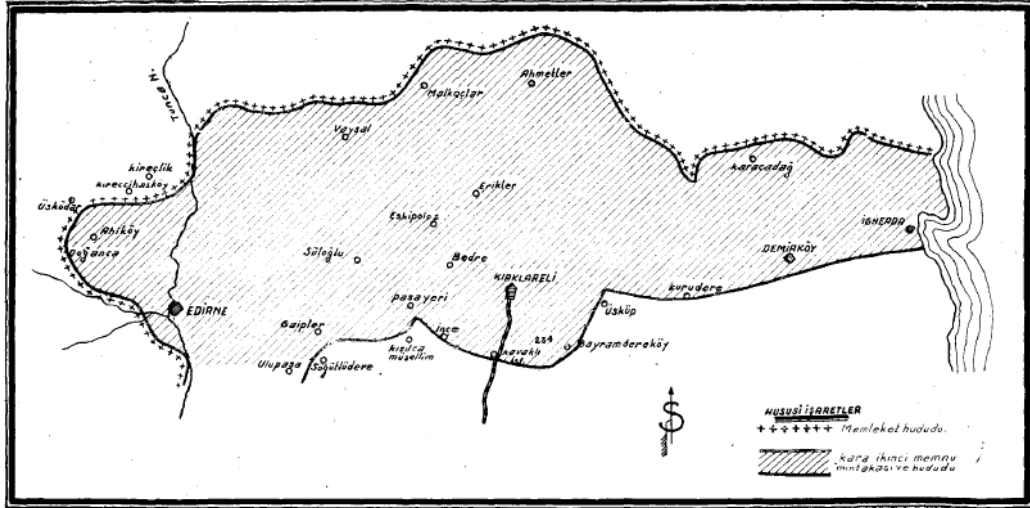
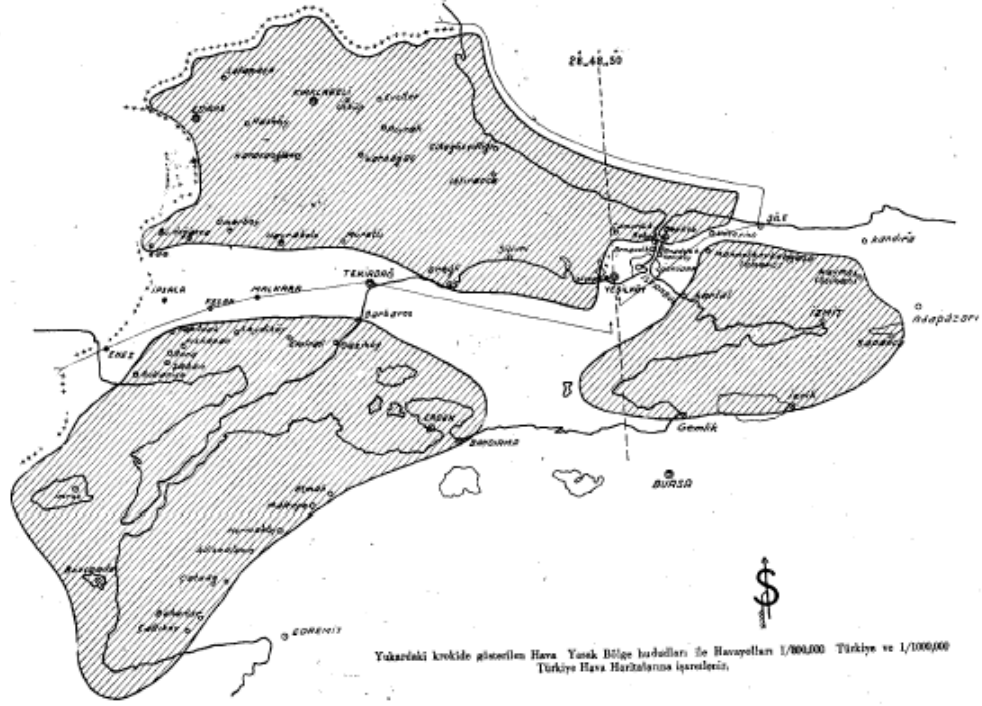
EKLER

- EK-1: Çanakkale Hava Yasak Bölgesinin Doğu Sınırının Genişletilmesi
- EK-2: Trakya, Çanakkale ve İzmit'te Oluşturulan Hava Yasak Bölgeleri
- EK-3: Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay'ın İngiliz Ermareşaline Gönderdiği 28 Şubat 1944 tarihli Mektubu
- EK-4: Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın 2 Şubat 1943 tarihli ve Adana Listelerinin Tanzimi Hakkında MMV'ne Gönderdiği Yazı
- EK-5: 24 Şubat 1941 tarihli Ankara ile Mısır Arasındaki Muhabere İrtibatları Hakkında Yazı
- EK-6: Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın 25 Eylül 1939 tarihli Müttefik Genelkurmay Nezdine Gönderilecek İrtibat Heyetleri Hakkında Başvekâlet ve Hariciye Vekâletine Gönderdiği Yazı
- EK-7: Türk Ordusunun Savunma Düzeni Hakkında Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak imzalı ve 21 Haziran 1939 tarihli Yazı
- EK-8: Genelkurmay Başkanlığından 3 Şubat 1941 tarihli ve İngilizler Tarafından Yapılacak Askerî Üsler Hakkında Başvekâlet, Hariciye ve Millî Müdafaa Vekâletine Gönderilen Yazı
- EK-9: 19 Şubat 1940 tarihli Müttefiklerin Türkiye'de Yapacakları Askerî Üsler ile İlgili Sorunlar Hakkında Yazı
- EK-10: 19 Mart 1941 tarihli İzmir Bölgesinde Tesis Edilecek Askerî Üsler Hakkında Yazı
- EK-11: Türkiye Limanlarının Kapasitelerini Artırmak için İngilizlerin Vermesi Gereken Deniz Araçları ile Demiryolu ve Liman Malzemelerini Gösteren Liste
- EK-12: 1943 yılında Adana Listesi ile Türkiye Verilen Ağır ve Hafif Topçu Silahları
- EK-13: Adana Listesinde Motorlu Araçlar için İstenen Malzemeler
- EK-14: Almanya ile İmzalanan 100 Milyon Marklık Kredi Anlaşmasıyla 4 Mayıs 1944 Tarihine Kadar Türkiye'ye Gelen Silah ve Mühimmat Listesi

EK-1: Çanakkale Hava Yasak Bölgesinin Doğu Sınırının Geniştirilmesi

EK-2: Trakya, Çanakkale ve İzmit'te Oluşturulan Hava Yasak Bölgeleri

EK-3: Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay'ın İngiliz Ermareşaline
Gönderdiği 28 Şubat 1944 Tarihli Mektubu

3-19

No. 19504

Ankara
Gnkur
Lojistik

GİZLİK DERECESESİ Gnkur ATASE Ağılığının 20 Mart 1951 gün ATASE:2207 3-57/ARFN sayılı emrin İN YAYIMI İLE Gök gidi 28/Şubat/1944
CİHAZ Derecesinden Derecesine İndirilmiştir
Tasnif Dizi

N. Z. Yılmaz

GNKUR
ATASE
ARSIVI

Sayın Ermareşalim,

5/11/7

1- 24/II.Kân./1944 gün ve AA/S.5/1/7 sayılı mektubunuzu memnuniyetle aldım. Gerek uzun devam eden görüşmelerimizde gerek hususî temaslarımızda Ataşemilliterlik mensuplarına ve delegasyon azâlarına verdiğimiz izahatı teyit hususunda bana vermiş olduğunuz fırsattan size çok müteşekkirim. Sizin tereddüde düştüğünüz hususları sırasile izah edebilmek için hususî incelemeler yaptım. Bu yüzden cevabım geç kaldı özür dilerim.

2- Ekonomi tabirinden kasedettiğiniz manâyı bizde kabul ederiz. Ancak bu manânın harbin devamı müddetince bir malzemenin yalnız bakım ilâ idamesi mümkün olmayacağını, bunun haricinde ve meselâ; düşmanın mukabil tedbirleri gibi tesirlerin de hesaba katılması lâzım geleceği kanaatindeyim.

Bunden dolayıdır ki mektubunuzun 5. maddesinin ilk fıkrası hakkındaki cevabımı peşinen bildirmek isterim. Her Orduda olduğu gibi Türk Ordusunda da yüzde nisbetinde olmak üzere bir ihtiyat silâh ve malzeme hesaba katılması ve bunun tayyare ve tank gibi silâhlarda teşkilâtın içine sokulması zarureti vardır. Konuşmalarımızda harekâtı idame ettirmek için bilahara gönderilecek olan malzemenin ayrı bir mes'ele olarak ele alınacağı hakkındaki intibainiz doğrudur. Ancak bu küçük listenin vaziyet icabı ilk harp günlerinin asgari ihtiyaçlarını ihtiva etmekte olduğunu 5/II.Kân./1944 de ifade etmiş olduğumu hatırlarsınız. Bu suretle esas liste ile muhtasar listenin bir kül teşkil ettiği ayrı ayrı mes'eleler olmadığı hakkındaki fikrimizde bir değişiklik yoktur.

3- Şerman tankları verildiği takdirde Valentine ve Stuart tankalarının ne yapılacağı sorulmakta ve bunların diğer harp sahalarının da kullanılmakta olduğundan hurdaya atılmaması fikri izah edilmektedir. Harp sahasından maksadınız her halde harp mantakalarının dışında ikinci derecedeki işler kastedilmekte olduğunu anlıyoruz. Çünkü siz daha iyi bilirsiniz ki Valentine ve Stuart tankları gerek silâh ve gerek zırh kalınlığı itibarile bugünün esas muharebe vazifelerinin başa-
racak kudret ve kabiliyetten çıkmışlardır. 28/II.Kân./1944 tarihinde

General Beilena, kurmay subaylarımızla yaptığı görüşmede, hiç bir noktası mahrem tutulmıyarak teferrüatlı izahat ile keşif birliklerinde hafif tank bölüğü olarak zırhlı tugaylarda, meydan koruma teşkillerinde, okullarda kullanılacakları bildirilmişti. Alman tanklarına gelince; bunlar modern tanklardır. Şermanlarla birlikte kuruluşlara sokulmuşlardır.

4- Tavzihini istediğiniz üçüncü noktaya, yani tamir ve bakım mes'alesine gelince :

A) Yalnız tank bakımından Ortaşarkta yetiştirilmiş 192 elemanımız vardır. Ortaşark Başkomutanı General Wilson, Tümgeneral Aziz İter'e Ortaşarkta çok miktarda makinist göndermemizi söylediği halde Ankaradaki Britanya Ataşemiliterliğine teklif ettiğimiz Şerman tankı motor makinistliği kursu 8/1.Kân./1943 gün ve 38/4D sayılı mektubunda kabul edilmemiştir. Yukarıda miktarı bildirilen 192 elemenden başka İngiliz teknisiyenlerinin idare ettiği üç tank tamirhanesinde de şimdiye kadar epice eleman yetişmiştir. Ayrıca teknik Okulunun ve Ortaşarkta kurs gören makinistlerimizin yetiştirdiği elemanlarda mevcuttur. Tank tahlisiyesi teşkilâtı ise evveleminde malzemenin mevcut olmasına bağlıdır. Bu malzeme de bize verilmemiştir.

B) Yedek parçalar: Bunlar kısa bir zamanda ve külliyetli miktarda gelmiş olduğundan tasnif işleri tabiatıyla bir zamana ihtiyaç göstermektedir. Motorlular vasıtaların otuzdan fazla çeşitte olması da tasnif işini büyük mikyasta güçleştirmektedir.

C) 40 Mm.lik Bofors topları hakkındaki hazırlığımız hakkında şimdiye kadar sizi yeteri kadar tenvir edememiş olduğumuza müteessirim. Bununla beraber tavsiyelerinizi teşekkürle karşılarım. Bu toplar için yetiştirilmiş subay miktarı (67)si batarya komutanı ve (61) takım subayı olmak üzere (128)subay ve (28)kamacıdır. Bunlar(9)top bir batarya hesabına (603) topluk teşkilât yaparlar. Şimdiye kadar (378) top gelmiştir. Bu hesaba göre fazladan (225)topluk yetişmiş subay mevcuttur ve kurslar devam etmektedir. Esasen erler topçu olarak yetişmiş olanlardan verildiği için kısa bir intikal devresinde yeni silâha intibak edebilmektedirler. Gelen (378)topun revizyonunu kendimiz yaptık ve elemanlarımız kısa bir tetkikten sonra her top üzerinde mükemmelen çalışmak kabiliyetindedir. XXVII. Tayyare Defi Taburunda açılmış olan revizyon ekibinde çalıştırılan iki İngiliz işçisi, bizim bu işi yapmadığımızdan değil işimizin fazlalığındandır. Türk Ordusunda (114) cins top vardır. Bunların kullanılmasını ve bakımını mükemmelen biliriz. Dünyanın hiç bir ordusunda bu kadar mütenevvi top yoktur. Türk Ordusu

1905 senesindenberi ve ondan evvelki zamanlarda almış olduğu topları dokuz senede üç harpte kullandıktan sonra bile bugün kudret ve kabiliyetini muhafaza etmekte olması ordumuzun günlük bakım hususundaki itiyadını, silâh bakımı işindeki hassasiyetini ve buna nekadar önem verdiğini ve bu işde muvaffak olduğunu gösterir.

Büyük tamirler askerî fabrikalarda İzmir, Zeytinburnu ve Erzurum'da yapılır. Tamir ve bakım işi yedek parça ile sıkı ilgilidir. Yedekparça, verilen toplarla gelmezse tamir işi tabiatile aksar.

D) Tamir işleri üzerinde söz söylemek hususunda bana fırsat vermiş olmanıza bilhassa teşekkür ederim. Bu hususta elimizde olmayan bazı müşküllerle karşılaştığımızı da izah edersem bize yardım için daha esaslı tedbirler almanızı kolaylaştıracağımı ümid ederim:

a) Kullanılmış olarak gelen Valentine tankları sık sık tamire ihtiyaç göstermektedir. Sıkı bir bakıma rağmen şimdiye kadar bunlardan (67)si tamir edilmiştir. Ayrıca Niğdeye gelmiş olan tanklar esaslı bir revizyona tabi tutulması icabettiği görülmüştür. Çünkü; bunların motorleri tamamen pislik içinde ve çöl kumlarıyla sıvanmış bir halindedir. Silâhlarının nev'i ve çapı zirhi ve hareket kabiliyeti bakımından modern tanklara nazaran bugün değerini kaybetmiş olan bu tanklar, bizimkilerle beraber sizin de bir çok mütahassısınızı işgal etmektedirler.

b) Nakil vasıtalarının çok çeşitli olarak verilmesi de tamir ve yedek parça hususunda mükilât çıkarmaktadır. Bu çeşitlilik prensip itibarile kabule şayan değildir. Fakat çeşitleri azaltmak için sizin elinizde de imkân bulunmadığını farzediyoruz. Bu bakımdan da harp vaziyetinde imiş gibi çalıştığımızı takdir edersiniz.

c) İzelesi elimizde olmayan bir çok sebeplerden dolayı da gelen malzemeden vaktinde istifade edememiş bir vaziyete düşmüş bulunuyoruz. Bu sebepler silâhların kullanılmasına yarayan parçaların, silâhların yanında bulunmamasıdır. Meselâ :

1- 15,5/38 ve 15,15/6 , 11,43/6, 10,5/24,5 luk topların bir çoğunda ve bazı çapların hepsinde dürbün, nişangâh, hava tüpleri, azot tüpleri, top dürbünleri, barut hakkı tanburaları, tarifnameleri, atış cetvelleri, cer vasıtaları, hattâ cephanesi...., yedek parçaları yoktur.

2- 9,4/52 Hava defî toplarının bir çoğunda top sigortası, muvazin yayları, tapa tanzim makinesi, Konverzitör, radyo-lokasyon cihazı yoktur.

3- 8/67/27 çapında (247) topun cer vasıtası yoktur. Gelen

(50) cer vasıtasından otuzunun akümülatörleri bulunmadığı gibi, çok kullanılmış olduklarından tamirleri de mümkün değildir. Bundan başka topların dürbünü, tank dürbünü, cer adaptosu, hartucu, tarifnamesi yoktur.

- 4- 7,5/31 çapında (36) topun hava pompası, hava tüpü, dürbünü bulunmadığı gibi, gelen (30,000) merminin tapası yoktur.
- 5- 7,62/57 çapında (98) topun dürbünü, tank dürbünü, cer vasıtası, atış cetvelleri, tarifnamesi yoktur. Lâstikleri şişir-medir. Böyle iken hava kontrol aleti, hava tüpleri, yedek tekerlekleri yıpranmıştır.

Bunlar birer misâldir. Gelen malzemenin çoğu bu haldedir. Bu husus İngiltere Sefareti Ataşeliğine Genelkurmayca vaktinde ve birkaç kerre yazılmış ve bundan başka Hey'etinizin gelmesinden önce ve sonra da bu işlerle ilgili olan İngiliz subaylarına şifahen söylenmiş ve not ettirilmiş olduğu gibi Millî Müdafaa Vekâletince bir kısım malzeme hakkında ve mufassal cetvel halinde Hariciye Vekâletine de verilmiştir. Bu vaziyetin Hey'etinize Sefaret ataşeliklerince, burada olduğu gibi izah edilmiş olacağı tabiidir. Buna rağmen, tamir ve talim ve terbiye ve kullanma hususlarında yalnız Türk imkânlarından bahsedilmesinin haklı olmadığını ifadeye mecburum.

Mektubunuzun havacılığı alâkadar eden kısımları üzerindeki mütalâaları da aşağıda arz ediyorum:

3. Madde üzerindeki mütalâa :

a) Türk hava birliklerinde tayyaresizlikten dolayı sırf talim ve terbiye işlerinde aksaklık olmamak için kullanmakta olduğumuz bazı tayyareler vardır. Bunlar I. Kân./1943 listesindeki malzeme elimine geçtikçe geri plâna alınacaklardır. Bu tayyareler mahdut miktarda olan (Kittihok, Moran 406, Blenheim I, Hainkel III) gibi tiplerdir.

b) Son def'a alınan av-bomba ve attak tayyaresi olarak kullanılmak üzere iki bölüğü teçhiz etmiş olan Harikan C II, B II tayyareleri şimdiki halde geri plâna alınmayacak ve hizmette çalıştırılacaklardır. (Bu tayyareler bilhassa ilk devrede gelmiş olanlarının malzeme noksan ve yıpranmış olduğu üzerinde aramızda mutabakat hasıl olduğunu alâkadarlar size izah edebilirler.)

c) Halen Ortaşarktan nakledilmekte olan (54) adet Harikan C II tayyaresine gelince; bunlardan (36) tayyare (Vekâlet malzeme yedeği beraber) bir tabiye keşif bölüğünün teçhiz edecek şekilde tertip alınmıştır. Geriye kalan (18) tayyare de daha sonra yarım bölük teçhiz edecektir. Bu tayyarelerin esasen tabiye keşif hizmetine ayrılmış tay-

yare olmadığı ve münhasıran tabiye keşif birliklerimizin ihtiyacından ve tayyaresizlikten dolayı alınmış olduğunu ve üzerlerine fotoğraf makinesi takılmak suretile keşif hizmetine uydurulduğunu hatırlayacaksınız.

d) Fokevulf 190 tayyarelerine gelince; bunların ne şekilde ve nerelerde kullanılacağını 25/II.Kân./1944 deki görüşmelerde mevzu bahis edildiğini hatırlayacağınızı umarım.

5. Madde üzerinde mütalâa:

a) I.Kân./1943 Listesi gerek tayyareler için ve gerekse bunlara ait mühimmat, benzin vesair malzeme gerekli olan ihtiyaçlarımızın ilk iki aylık muharebe devresine ait olan kısımlarını ihtiva etmektedir. Muharebe başladıktan sonra malzemece vaki olacak sarfiyatı ikmâl etmek ve tayyarece olacak zayıfatı yine tayyare ile tamamlamak yani bahsettiğimiz listelerin temininden sonra muharebenin devam müddetince Türk Ordusunun ve bu meyanda Türk hava kuvvetlerinin ihtiyaçlarını temin ve ikmale devam etmek zarureti olduğunu takdir edersiniz. Aramızdaki muhtelif görüşmelerde temas edilen (Muharebenin devamı müddetince ikmâl) hususu ikmâl tertibinden kasdımızı ifade eder.

b) Tayyarelerle beraber istenilmiş olan malzeme yedeği tayyare adedini izah edebilmek için size şu rakkamları verebilirim:

- 1- Av taburlarımız (1 İngiliz Bölüğüne muadil) 18+6 hesabıyla (24) tayyaredir. Bu bölüklere ayrıca (12) tayyare malzeme yedeği olarak verilmektedir.
- 2- İstenilen (216) Spitfire ile (6) bölük teçhiz edilecektir. Yukarıdaki hesaba göre (6) bölüğün faal tayyaresi 6 X 24 = 144 olacaktır. Geriye kalan (72) tayyare malzeme yedeğini teşkil edecektir.
- 3- Tayyarelerin nakil cedveli hazırlanırken birlik tayyareleri ilk tertipten istenildiği halde yedeklerin celbi ikinci tertibe konmuştur.

c) Yukarıdaki izahata göre Spitfayer tayyareleri üzerindeki ihtiyacımızın ne gibi hesaplara istinat ettiğini ele alarak bu talebimizin tervici üzerinde Londra'ya gerekli teklifte bulunmanıza imkân olacağını ümid ederim.

6. Madde üzerinde mütalâa :

1- Hava birlikleri için temsil imkânı vardır. Mevcut eldeki tipler yenileri ile değiştirilecektir. Pek az yeni teşkil yapılacaktır. Bunlara gerekli eşhas da diğer birliklerdeki kadro fazlalıkları ile temin olunacaktır.

2- Bu maddenin D fıkrası bilhassa havacılığa taalluk eder .

Bunlarda:

A) Talim ve terbiye:

Hava birliklerinde eşhasın ve mütahassısların yetiştirilme işi evveldenberi hesaba katılmış ve bu mevzu üzerinde çalışmalara geçilmiştir. Adana görüşmesinden evvel dahi bazı eşhasın İngilterede tahsili tertiplenmiş ve filiyat sahasına konmuştu. Mamafî elimize geçen hava vasıtalarıyla teçhiz edildiği kitalarda gerek uçuş hizmetleri ve gerekse tamir ve bakım işleri üzerinde lüzumlu İngiliz subayları ve mütahassis teknisyenler çalıştırılmakta idi. Adana görüşmesinden sonra bu mevzu daha çok genişletilmiş, bir taraftan Ortaşark subay ve gedikli eşhas gönderilerek muhtelif kurslardan geçirilmeğe devam olunmuş bir taraftan da elimize geçen yeni tip tayyare ve vasıtalara gerekli mütahassis ve muallimler celp edilerek birliklerimizde çalıştırılmıştır. Halen okullarımızda ve bazı birliklerimizde bu yolda çalışan muallim ve mütahassıslar mevcuttur. Bu izahat gösteriyor ki, havacılık için eşhasımızı yetiştirmek ve elimize geçen yeni vasıtaları kullanabilmek bakımından hem memlekette çalışmak ve hemde Ortaşark veya İngilterede bazı eşhasımızı bu maksat için hazırlamak yoluna konulmuştur. Kâli hazırda elimizde olan vasıtaları kullanabilecek vasıfta eşhas pek mükemmel olmamakla beraber oldukça yetişmiş vaziyettedir. Yeniden elimize geçmesini istediğimiz Spitfire ve Mosquito gibi tayyareler için bu tip malzeme daha evvel elimize geçmiş olsaydı şimdiye kadar lüzumlu eşhasın yetişmesine daha kolay imkân verilmiş olacaktı. Şüphesiz bu tip tayyareler alınmaz hemen muharebede kullanılır vaziyete geliş manâsı anlaşılınarak bu izahattan bir intikal ve bir tip değiştirme talim devresi geçirdikten sonra bu cins malzemenin de diğer Harikan, Blenheim ve emsali tayyareleri kullananlar gibi kullanabilecek eşhasa malik olabileceğimizi ifade eder.

(Eşhasımızın yeni malzemeye hazırlamak için Ortaşarktaki Spitfire kurslarına Türk personelinin alınması istenilmişti. Kurs durumları buraya şimdiki halde fazla eşhas vermemize imkân temin edememiştir. Keza memleketimize mecburî iniş yaparak enterne vaziyette bulunan bir kaç Spitfire tayyaresinin bize verilmesi ve bunlara gerekli malzemenin temin edilerek faaliyete konması mevcut eşhasımızın bunlar üzerinde yetiştirilmesi hakkındaki muhabere henüz neticelenememiştir.) Eşhas talim ve terbiyesi için vaki olacak kolaylıklardan her zaman istifade edilmiş; ve bundan sonrası için de istifade edilebileceğini memnuniyetle kaydederim.

B) Bakım ve ikmâl:

Harp birliklerine eşhas yetiştirmekte olduğu gibi bakım

ve ikmâl işleri üzerinde de Ortaşark'a gerekli mütahassis eşhas gönderilerek kurslarda çalıştırılmış ve ayrıca kendilerine etüdler yaptırılmak suretile yetiştirilmiş ve bundan başka gerekli İngiliz mütahassıslar celp edilerek Vekâletin Hava Müsteşarlık ve buna bağlı ikmâl tesislerinde çalıştırılmıştır.

Gerek bakım ve gerekse ikmâl işlerinin tanzimi üzerinde ilgili mütahassısların yaptıkları teklifler daima bazara alınmış ve mektubunuzda da izah edildiği şekilde bu tertip çalışmanın yardımı ile derki ikmâl işleri tedrici bir surette yoluna girmeğe başlamıştır. Böyle olmakla beraber bu hizmetin henüz tekemmül etmediğini ve istenilen dereceyi bulamadığını kabul etmek mümkündür. Bu sahada mütahassıslarımızın tekliflerinden ve yardımlarında her zaman istifade etmek arzusu gösterilmiş ve gösterilmektedir.

C) Tamir işleri :

Birliklerimizdeki faal tayyare nisbeti bizdeki istatistiklere göre bazı zamanlarda % 50 ye kadar düşmüştür. Bunun sebebini sık sık tip değiştirme zorluğunda kalınmasına ve devamlı talim ve terbiye yapmak ihtiyacında bulunulmasına da atfedebiliriz. Böyle olmakla beraber tamir müesseselerimizin her türlü ihtiyaçlarımızı karşılayacak şekilde gerekli vasıtalarla ve bilhassa lüzumlu tamir malzemesiyle mücehhez bulunmamasını bu mevzu esas sebep addetmek icabeder.

Bu mülâhazalarla tamir durumumuz muhtelif zamanlarda İngiliz mütahassıslarının tetkikinden geçirilmiş ve onlardan alınan teklifler üzerinde bu durumun islah ve ikmaline çalışılmıştır.

(Son zamanlarda bu maksatla yaptırılan bir tetkikin raporu da henüz alâkalı Türk makamlarına verilmemiştir.)

Gayri faal tayyare nisbetinde müessir olan amilleri şu suretle hulâsa edebiliriz :

- 1- Elimizdeki eski tip Alman malzemesine gerekli tamir malzemesini bulmakta müşkilat çekilmektedir.
- 2- Muhtelif tip Amerikan vasıtalarına lüzumlu malzeme tedarik ve celp etmekte çok def'a zorluk görülmektedir. (Uzaklık ve nakil zorluğu)
- 3- İngiliz mamulâtı tayyare ve motörlerin tamir malzemesi çok def'a gereği kadar temin edilememekte ve bu meydana meselâ, Sekman gibi basit malzeme dahi elde bulunamamaktadır. (Son zamanlarda bazı tip tayyarelere tamir malzemesi kısmen gelmeğe başlamıştır.)
- 4- Tamir müesseselerine lüzumlu olan maddeler, malzeme ve

adetler ve makineler muhtelif listelere dahil edildiği halde bunların da henüz mühim kısımları alınamamıştır. Bu sebeble tamir işleri istenildiği derecede malzeme temin edilerek zamanla kıymetlendirilmiş, birer plân dahilinde tahakkuk edememektedir.

- 5- Mütahassısların tamir durumumuzu islâh edecek ve bu suretle faâl nisbetini arttırmaya yarayacak tekliflerinden her zaman istifade etmiş ve etmağa amade olduğumuza da ilâve etmek isterim.

Buraya kadar verdiğim izahat ile sizi tenvir ettiğimi sanıyorum. Ancak bir hususu da size bildirmek isterim. Krediden alınmış olan silâh ve malzemenin noksan parçalarının biran evvel tamamlanmasını diler ve hakkınızdaki samimî duygularımın kabulünü rica ederim.

[Handwritten signature]
[Handwritten signature]
[Handwritten initials]

Genelkurmay Başkanı
Orgeneral

[Handwritten initials]

EK-4: Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın 2 Şubat 1943 tarihli ve Adana Listelerinin Tanzimi Hakkında MMV'ne Gönderdiği Yazı

Gnkur. Bşk. (III. Şube) (4.) Kısım

(Harekat) 4-11

GNKUR
ATASE
SIN

Ş. Kayıt No.	Müavvedde yapan ve Günülemeç	Beş eden ve Günülemeç	Karşılaştıran Günülemeç	Gönderildiği Günülemeç
19316	2-II-943 F.Kayabalı	N.Ergüven		R. Ç. 4-11 2-2-943

Dosyası: **ACELE DİR** ÖZÜ: Adana Listelerinin tanzimi H.

Yazıldığı makam: M.M. vekâletine
(T.T. Yar Bşk. Hv., Dz. Müşavirliğine, Malzeme tahakkuk ve takip bürosu Md. suret)

ZATA MAHSUS

1- 30,31 - II. Kân. 943 günü Adana civarında her iki tarafın en büyük Devlet ricalinin iştirakile vuku bulan görüşmeler neticesinde; Müttefiklerin bu kere bize vermeleri tekarrür eden malzeme ile bunların nakli hususları aşağıdaki maddelerde bildirildiği şekilde düzenlenecektir:

2- Amerikalıların, İngilizlerin bugüne kadar muhtelif tertipler altında vermeyi teahhüt etmiş oldukları malzemeden şimdiye kadar gelenler hariç olmak üzere geriye kalanlarla bu kere yeniden ihtiyaçlarımız olarak tesbit edilen malzeme ayrı ayrı gösterilmek suretile yetkin olarak yeni bir liste tanzim edilecektir.

3- 2. maddede ne suretle hazırlanacağı tesbit edilen listenin adı (Adana listesidir). Bundan sonra yeni listeler tanzim edilmek icap ederse Adana listesine zeyl namı altında A, B, C isimlerini alacaktır.

4- Adana listesinin tanziminden sonra; evvelce gerek General Orbay ve gerekse diğer zevat vasıtasıyla tanzim edilip müttefiklerden istenilmiş olan listeler tasfiye edilecektir.

5- Adana listesini tahakkuk ettirmek ve bunun celp ve naklini temin etmek üzere Genelkurmayda doğrudan II. Başkanlığa bağlı ve Kara, Hava Deniz subaylarından mürekkep olmak üzere bir malzeme tahakkuk ve takip bürosu teşkil olunacaktır.

Yüksek vekâletin bu kere İngilizlere verilmek üzere 29-II. Kân.-943 günü Genelkurmaya vermiş olduğu listelerde bazı fazlalıklar ve kusursuz maddeler bulunduğu görülmüştür. Bunların alakadar dairelerinde bir kere daha elden geçirilerek aşağıdaki esaslara göre acele düzenlenmesi zaruridir:

A) Harp veya askeri malzeme olmayan şeylerle dahilden temini mümkün bulunan maddeler listelere dahil edilmeyecektir.

B) Malzemenin nakliyâtını tanzim bakımından her cins için numara altında bir ehemmiyet sırası gösterilecektir.

C) Adana listesi malzeme cetvelleri 4-Şubat-943 perşembe günü öğlene kadar ikmal edilerek İngiliz Ateşemiliterliğine tevdi edilmiş olacaktır.

6- Müttefiklerin verdikleri ve verecekleri malzeme; çap, yedek parça, cephaneye ve sair teçhizat cihetiyle elimizdeki Alman ve İtalyan malzemesinden farklı olduğu için bunların ikmaline ve teçdidine yararı olmayacağı tabiidir.

İngilizler bu kere Libya harekâtında Almanlardan ve İtalyanlardan itina ettikleri aynı malzemeden bu husustaki ihtiyaçlarımızı da ikmal edebileceklerini görüşmelerde bildirmişler ve bunun için ayrı bir liste istemişlerdir. Bunun da 4-Şubat-943 Perşembe günü zevailine kadar yetiştirilmesi elzemdir.

7- Malzemenin nakliyâtının tanzimi, nakliyâtın icrası, nakil kudretimizin artırılması, gelecek malzemeden sür'atle istifade edilebilmesi

N. Ergüven

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
Gnbur ATASE 4. Bölümün 20 Nispet 1943 gün
ATASE 3297-3-37/Arşiv sağlı emrinin YAYIMLI Çek Gücü
Tanzim Biri

Genkur. Bşk. (III. Şube) () Kısım

(Harikat
4-12)

Ş. Kayıt No.	Müşvedde yapan ve Gönlemeç	Beyaz eden ve Gönlemeç	Karşılaştıran ve Gönlemeç	Gönderildiği Gönlemeç
Dösyası	Özü:			

Yazıldığı makam :

- 2 -

İçin mütehasıs celbi ve yurdumuz dahilide mütehasıs elemen yetiştiril-
mesi hususları da mukarrer olup bunlar ayrıca tanzim edilecektir.

8- Gereğinin buna göre ifası ile gerek Adana listesinin ve ge-
reksiz Alman ,İtalyan tipi malsemenin ikmal cetvelinin sür'atle tanzimi
hususunun teminine emir ve misadelerini saygılarını arz ederim.

Genelkurmay Başkanı
Mareşal

Dösyasına bağlanacak yer.

İlişigi

EK-5: 24 Şubat 1941 tarihli Ankara ile Mısır Arasındaki Muhabere İrtibatları Hakkında Yazı

Gnkur. Bşk. (III.) Şube (4.) kısım

5-134(129-162)

Hareket

Ş. Kayıt No.	Müavvede yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
19130	Yzb. Kemal Seymen 24/Şubat/94			24. 2. 1941 H. J. J. J.
Dosyası	ADISOYADI : Y. J. J. J. RÜTBESİ : Çğ. Bşk. GÖNEVİ : Bal. Arap. ve D. A.	Özü: Ankara ile Mısır arasında muhabere irtibatlarının takviyesi H.		

Yazıldığı makam:

Sayın Generalim ,

GİZLİK DERECESESİ Gnkur. Arap. Böl. 20 Mart 1941
Arap. 3207-3-57/Arp. 24 Şub. 1941 YAYIMI İLE ÇK. ÖZÜ
Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmiştir
TASNİFİ 1

Dosyasına bağlanacak ve ilişki

1941 /II.Kânun Ankara kurmay görüşmelerinde ; Ankara ile Mısır arasında halen mevcut olan hatların bir muhasama halinde muhabereye kifayet edemeyeceği tebarüz ettirilmiş ve bu irtibatın tevsi için Ankara-İstanbul-Selânik-Sakız adası ve imtidadı hattına ilâveten Kartal-Çanakkale-Sakız adası kablosunun yeniden inşası ve Çeşme-Sakız adası kablosunun takviyesi işlerinin bir ay kadar sonra malzemesiyle birlikte gelecek bir İngiliz kablo gemisi tarafından yapılması ;

Anoak ilâve olarak inşa edilecek Kartal-Çanakkale-Sakız adası irtibat hattının evvelce mevcut halen metrük olan Kartal-Çanakkale(Nara) kablosunun tarafımızdan muayenesiyle neticesinin bildirilmesi hususları teklif edilmişti .

Bu kerre Münakalât vekâletince bu hususlar hakkında yapılan tetkik ve muayene neticeleri aşağıda bildirilmiştir :

1- Kartal-Çanakkale deniz kablosunun muayenesi neticesi :
1932 senesinde " Estern " İngiliz şirketi tarafından kara ile irtibat uçları kesilerek denize atılmış olan bu kablonun Kartal uçundan itibaren 500 metresinin pek çürük bir halde olduğu ve Çanakkale uçundan itibaren de 250 metre kadar olan kısmının eksik olduğu anlaşılmıştır . Bu yüzden bu kablo haler işler bir vaziyette değildir .

Kablonun denizde kalan mütebaki kısmının umumi vaziyeti ile işler bir halde olup olmadığının tespiti halen Türkiyede kablo gemisi olmadığından kabil olamamıştır .

Bunun için ; Çanakkale - Sakız adası kablosunu dökmeğe gelecek İngiliz kablo gemisi tarafından evvel emirde Kartal- Çanakkale kablosunun muayene edilmesi ve alınacak neticeye göre hareket olunması icap etmektedir .

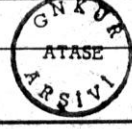
Tuğgeneral A.C.Arnold
İngiliz ataşemiliteri
Ankara

Gnkur. Bşk. (III.) Şube () kısım

Habelet
5-135 (127-102)

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
Dosyası	Özü:			

İstanbul ve İzmir ile Çeşme arasında hususi hat tahsisine ; helen yazıldığı makam: mevcut hatların vaziyeti kâfi değildir .

Buna çare olmak üzere Ankara - İstanbul ve İzmir - Çeşme arasına yeniden birer hat çekilmesi icap ediyorsa da Münakalât vekâletinin elinde hat malzemesi yoktur . Bu hatları tefrişe müsait malzeme hususunda yardım edilmesi lâzım gelmektedir .

Fakat müzakere esnasında İngiliz heyeti tarafından söylendiği ve verilmesi teklif edildiği veçhile ; bir hat üzerinden aynı zamanda müteaddit muhaberenin birden yapılmasını temin eden multiplaks makinalarından kâfi miktarda getirildiği takdirde bu hatları döşemeğe ihtiyac kalmayacağı pek tabiidir .

Keyfiyetin Korgeneral Marshall Cornwall e bildirilmesini ve alınacak cevabın iş'arını rica ederim .

Dosyasına bağlanacak yer

İlişiği

24/11
M. Korgeneral

M. Korgeneral

Türk Genelkurmay II. Başkanı
Orgeneral

EK-6: Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın 25 Eylül 1939 tarihli
Müttefik Genelkurmay Nezdine Gönderilecek İrtibat Heyetleri Hakkında
Başvekâlet ve Hariciye Vekâletine Gönderdiği Yazı

5-273 (273-274)

Genelkurmay Başkanlığı [III.] Şube (4) Kısım Harakat

Ş. Kayıt No.	Müsvede yapan ve Günülemeç	Beyaz eden ve Günülemeç	Karşılaştıran ve Günülemeç	Gönderildiği Günülemeç
16788	Kur. Yzb. İhsan Özgil			
Dosyası 12	Özü: 24 -I. Teş. - 939		25 - 10 - 939	

(f)

Yazıldığı makam:

Baş V .
Hariciye V .

ZATA MANDUŞTUR

1 - İngiliz ve Fransızlarla son defa yapılan Askeri görüşmeler hakkında yüksek makamınıza takdim olunan 24-I. Teş.-939 gün ve III. Ş. 16783 sayılı yazının 5. maddesinde arzedildiği vechile Askeri Mukavelename ahkâmına tevfikân Müttefik Genelkurmaylar nezdinde birer irtibat heyetinin şimdiden müteakiben bulundurulması takarrür etmiştir .

2 - Bu irtibat heyetlerinin vazife ve selahiyetleri şu suretle tesbit ve tayin edilmiştir :

a) Müttefik Ordular Genelkurmayları arasında irtibatı temin etmek ,

b) Herdürlü faideli malumat ve istihbarat haberlerini teati etmek .

3 - İrtibat heyetleri bidayette sureti umumiyede bir Tüm-Genel veya bir Albay riyasetinde birer Kurmay Subaydan tereküp edecektir . Ancak ihtiyaç hasıl olursa bu heyetlere mütahassıs bazı subaylarda (Tayyare mütahassısı, Tank mütahassısı ... ile .) tahvil olacaktır .

4 - Türk Genelkurmayını Paris ve Londrada Müttefik Genelkurmaylar nezdinde temsil etmek üzere gönderilecek Türk İrtibat heyetlerini teşkil edecek subayların isimleri ayrıca arzedilecektir.

5 - İngiliz ve Fransız irtibat heyetleri için Genelkurmayda kabeden yerler hazırlanmıştır .

6 - Bu irtibat heyetleri vasıtasile bizim malzeme işleri -

GÜMLER DERECESESİ Genelkur. ATASE Başkanlığının 20 Mart 1939 gün
A/MS:3207-3-51/Arşivü sayılı emrînin YAYINIMLA GÖR. GİZLİ
Gümler Derecesinden Derecesine İndirilmistir
TANRIE BİRLİ

ADISOYADI : Nahir TÖCER
RÜTBESİ : Öğ. Bnb.
GÖREVLİ : Bal. Arap. ve İkt. İst. K. A.

Dosyasına bağlanacak yer

Genelkurmay Başkanlığı [III.] Şube () Kısım

5-274 (293.294)

Harabat

Ş. Kayıt No.	Müşvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
Dosyası	Özü : (2)			

Yazıldığı makam:

mizin takibinin daha ziyade suhulet bulacağını ve düşmana insi -
yativi kapdırmamak üzere tertibat alınacağını ümit ederim .

7 - Yüksek Baş Vekâlete ve Hariciye Vekâletine arz edilmiştir

24/8
29/8
V. N. N. N.

Genelkurmay Başkanı
Mareşal

Dosyasına bağlanacak yer

İlişigi

EK-7: Türk Ordusunun Savunma Düzeni Hakkında Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak İmzalı ve 21 Haziran 1939 tarihli Yazı

6-255
HAREKAT

Genelkurmay Başkanlığı
Harekat
Sayı: 16

Edirne
21 /Haz./1939

safve maresalinin cevapları

Z.T.
Kurseyile

GİZLİLİK DERECESESİ Genkur ATASE Bk. l. j. n. n. 20 Mart 1939 gün
ATASE : 2807-B-59/Arşiv Sayılı emrin İHTİSAP İZİNİ Col. G. İ. İ.
Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmştir
Tasnif: B. İ.

(+)
N. Y. İ. İ.

ADISOYADI : N. Y. İ. İ.
RÜTBESİ : Og. Brb.
SERVİ : Bal. Aray. ve İht. İ. İ. A.

Genkur . II . Bşk.

20/Haz./1939 tarih ve III. Ş. 15871 Sayılı yazıya cevaptır:

Türkiye Genelkurmayının Sorulan suallere cevapları aşağıda yazılıdır . Bunların hangilerinin verilmesinin uygun olacağını Hükümetin tensip ve tasdik etmesi için emirde bu cevapların Başvekâlete arzını ve muvafakatlari alındıktan sonra İngiliz Deleşesine verilmesini münasip görürüm § Buna göre icabının yapılmasını dilerim :

1- :

A) Deniz , Hava ve Karadan Çanakkale ve İzmir vaki olacak Taarruzlara karşı esas tertibat düşmanı Karaya çıkartmamak , Düşman Bombardumanını akamete uğratmak ve bir yerde Karaya ayak basdığı halde onu ya denize dökmek veyahut mümkün olamazsa cephe kurup ilerlemesini tıkamaktır .

Marmarise gelince; Burası müstahkem değildir . burada Almanya ısmarladığımız Ağır bataryalarla icabında müdafa tertibatı alınmak düşünülmektedir .

Bu Toplar gelmezse ; Bunun yerine aynı malzemenin İngilizler tarafından temini icab eder .

B) Talep edilen Materyel verildiği takdirde müdafaanın zayıf noktaları takviye olunacak ve bilhassa Zırhlı vasıtalara , Deniz ve hava kuvvetlerine karşı daha emin bir tertip alınarak Düşmanın muvaffakiyet ihtimali bertaraf edilecektir .

Bu sayede müdafa kuvvetlerinden tasarruf olunarak Seyyar Manevra Ordusu takviye ve tezyit olunacaktır .

C) Çanakkale ve İzmirde İngiliz hey'etine Neler gösterilmek muvafık olacağı 19/Haz./1939 Gün ve Seyahat 11 Sayılı Şifre ile bildirilmiştir .

D) İngiliz Deniz kuvvetleri tarafından kullanılacak Çanakkale , İzmir ve Marmaris Limanlarının müdafaası için icap eden bütün hazırlıklar hakkında iki tarafça yapılacak iş birliği için Siyasi ve Askeri İttifakın akdinden sonra daha esaslı tertibat alınacağı tabiidir .

GNKUR
ATASE
ARŞİVİ

Genelkurmay Başkanlığı

Harekât

Sayı: _____

E - Ana yerde

- 2 -

6-256
HAREKÂT

/193

2-: Trakya'da , Çorlu ve Yeşilköy Hazırlanmış meydanlar ve Lüleburgaz, Pınarhisar ve İpsalada Seferde kullanılabilir meydanlar vardır . Garbî Anadolu'da ; Eskişehir , Kütahya ve İzmirde hazırlanmış meydanlar ve Balıkesir , Alaşehir ve Aydında ve Antalyada Seferde kullanılabilir Meydanlar vardır .

İngiliz Hava Ateşesinin bunları görmesi mümkündür . Bu meydanlardan İngiliz hava kuvvetleri tarafından kullanılacakların bizimle teşriki mesaiğ edilerek daha mükemmel bir hale getirilmesi muvafık olur .

3-: Balkan Antantında derpiş edilen Kuvvetlerin 18 gün zarfında Trakya cephesinde toplanmış olacakları hesap edilmektedir Bulgar Ordusunun bazı büyük Devletler tarafından takviyesi halinde bittabi Balkan antantında düşünülen Kuvvet taz'if olacaktır . bunun toplanması da 1:2 hafta teahhür edebilir Mamea-fi ; bu müddeti aşgari hadde indirmek için uğraşılmaktadır .

Bulgarların Trakya'ya hücum için intihap edecekleri en munasip zaman Türkiyenin diğer hudutlarda bilhassa Boğazlar ve Ege mıntakalarında bir çıkarmaya karşı müdafaa ile meşgul olduğu zamandır .

4-: Hudut Tuğayları ile Kars ve Erzurum gibi Müstahkem mevkiiler birliklerinin ve dahili emniyet için şarkı Anadolu'daki iki kolordunun terki ile beraber icabında bunları takviye edecek Üçüncü bir İhtiyat Kolordusunun teşkili düşünülmektedir .

5-: Kırk iki Tümeni teçhiz edecek Er ve Subay mevcuttur . Ancak ; Bunları Modern bir surette teslih edebilmek için Listede istediğimiz Silah ve mühimmatın verilmesi lazımdır .

Bütün ihtiyatların enson olarak 10 Gün zarfında Seferberliklerini ikmal etmeleri ve bu müddet dahil olmak üzere ceman Birbuçuk ay sonra'da yıgnaklarını bitirerek Harekâta geçebilecekleri hesaplanmaktadır .

Şömendöfer Malzemesi , Lokomotif ve Kamyon nakliyatı ile bu miktarın daha azaltılması mümkündür . (Listede bu hususdaki ihtiyaçlarımız da gösterilmiştir .) .

6-: Rusyadan Tayyare , Tank , Mevaddı mahruka gibi bazı yardımlar me'muldür . Fakat bu hususta Hükümetimizin Ruslarla Anlaşmış olması lazımdır . Genelkurmayca bu bapta malumat mevcut değildir . (Buna dair ~~XXXXXXXXXX~~ Hükümetten malumat alınarak bu maddenin ikmali ve maddenin yeniden tanzim olunarak İngiliz

Genelkurmay Başkanlığı

Harekât

Sayı: _____

- 3 -

6-257
HAREKÂT

/ /193

Deleğesine verilecek cevaplar meyanına idhali ikinci Başkanlıkça temin olunacaktır .)

7-: Oniki Adanın işğali için ewel emirde Deniz ve Hava hakimiyetinin İngilizler tarafından temini ve keza Çıkartma vesaitinin tedariki şarttır . Bundan sonra Adaların başı altında tutularak atlama tarzında sahilden baskın yapacak Türk kuvvetlerle peyderpey zapt ve işğali mümkün görülmektedir . bunun için icab eden teferüatlı bir Plan inkişaf edecek vaziyete göre tanzim olunacaktır.

8-:

A) Çanakkale ve Trakyanın müdafaası esastır. Boğazlar elde tutulamazsa şark cephesi muhkem surette kurulamaz .esasen Trakyada Bulgarların ve Egede de İtalyanların Taarruzlarına karşı Türkiyece tertibat alınmış idi .

Yapılan deklarasyon münasebetile Almanyanın da işe karışmasına ve Arnavutluğun işğalinden sonra Balkanlardaki vaziyetin de değişmiş olmasına göre boğazların katı surette elde tutulabilmesi için (Tayyare , Tank , Ağır Top) gibi Modern silahlara ehemmiyetle ihtiyaç hasil olmuştur . (Bu ihtiyaçlar da listede gösterilmiştir .) bunlardan başka müttefiklerimiz Tank ,Tayyare ve Ağır topçu birlikleri gibi bazı müşekkel kuvvetlerine de acil ihtiyaç hasil olabilecektir .

B) Selanikte bir Köprü başı tesisine gelince ; mukabil Taarruza geçileceği sırada bunun faydası derkârdır. busuretle Trakya ve Makedonya 8 Cephelerinde müştereken Yapılacak Taarruz Şark cephesi karşısındaki düşmanların Cenah ve kenlerini alabilir. Bunu da ; Müttefiklerimizin düşünmesi pek yerinde bir hareket olur.

9-: İtalyanların Arnavutluktan sonraki hareket tarzları Üç şekilde olabilir :

a)Selaniğe İnerek Yunanistanı İstila ile Akdeniz hakimiyetine doğru mühim bir adım atmak ;

b) Yugoslavyayı tehdit ederek Makedonyayı işğal etmek ve Bulgar hududuna dayanmak ;

c) Bulgarları Tavan ve kerhen elde ederek Trakya hududuna dayanmak ;

İtalya Bulgaristanla müştereken Yunanistana yüklendiği halde Balkan paktı mucibince Türkiye da Bulgaristana Taarruz ederek Yunanistana yardıma müheyyadır . Böyle bir Hal Hududumuz

Kararınca mütcevakkiptir

Genelkurmay Başkanlığı

Harekât

Sayı: _____

- 4 -

6-258
HAREKÂT

/193

askeri mukavelem.

10-: Balkanların Cenubundan Şimale doğru yapılacak bir taarruzda Türkiye Ordusu Balkanları Elde ederek Selanikten ilerleyecek Ordunun Cenahını temin edeceği cihetle Müttefikın Deniz kuvvetleriyle müştereken Arnavutluğun kolayca işgal olunabileceği tabiidir . Bu suretle Makedonya Ordusu 2 iki cenahından dayalı olarak emniyetle şimale doğru ilerlemek faydasını elde eder .

11-: Her iki taraf Genelkurmaylarının müşterek harekât harbiyeyi istihdaf eden kuvvetleri hakkında Gayetmahrem malumat teati etmeleri faydalıdır . bunun da ittifaknamenin aktinden sonra yapılması muvafıktır .

12-: İngiltere Hava Genelkurmay başkanlığının (Zeyil-1) ile ~~yazılıdır~~ istediği malumat bu tezkereye bağlı (Zeyil-1) de yazılıdır .

13-: Genelkurmay İkinci başkanlığınca Aşağıdaki malumatın tedkık edilerek bu maddenin cevabının tanzim ve tertibi lazımdır:

a) Almanyada bulunan Türk Subay ve Mühendislik tahsil eden Askeri me'mur talebenin takip etmekte olduğu meslekleri tedkık olunarak bu maddeye yazılacaktır.

b) Yeni alınacak Tank ve Tayyarelere muktazi Subay ve Erbaş talebeyi yetiştirmek üzere Listelerde gösterilen talebenin miktarları Listeden alınarak buraya yazılacaktır.

c) Tevsi edilecek Fabrikalarımızın ve yeni kurulacak Motör , Hafif Maden , Bomba ve diğer fabrikaların işletilmesine muktazi Mühendis ve teknikerlerin İngilizler tarafından temini ciheti Listeye dahil edilmişti . oradan alınarak bu maddeye yazılacaktır. Bu işler için de ayrıca ; İngiltereye talebe gönderilmesi düşünülmekte olduğundan bu cihetin de yazılacak maddeye idhali icab eder.

14-: Türk ve İngiliz Donanmaları arasında emin bir irtibat tanzimi muvafıktır. İngiliz Ateşnavalına , İngiliz Admiraltisinin gönderdiği muhtraların nelerden ibaret olduğu müteakıp müzakerelerde anlaşılacak bana bildirilmelidir .

Bu malumat alındıktan sonra mütaleam ayrıca bildirilecektir .

H A T İ R A :

Çıkarma vasıtalarına ait teferrüattan ve tiplerden bahseden İki no.lı zeylin bu maddeye tealluku görülemez ve madde

Genelkurmay Başkanlığı

Harekât

Sayı: _____

- 5 -

/ /193

6-259
HAZELAT

Metninde de bundan bahsedilmediği için bu zeyle cevap verilmesine bu sebeple lüzum görülmemiştir .

15-: Balakan antantı mucabince Türkiye Ordusunun Balkanları Tutacağı deruhte edidiğine göre Bulgarların Antanta dahil olmaları halinde bu mesele daha kolaylıkla halledilmiş olacaktır.

Balkanlardan sonraki harekâta gelince ; bu cihet Muharebenin inkişafına tabi olduğundan şimdiden mütalea dermeyanına fennen imkân görülmemiştir .

Genelkurmay Başkanı
Mareşal

Tevfik Cakmak

H
22-6-939
A

EK-8: Genelkurmay Başkanlığından 3 Şubat 1941 tarihli ve İngilizler Tarafından Yapılacak Askerî Üsler Hakkında Başvekâlet, Hariciye ve Millî Müdafaa Vekâletlerine Gönderilen Yazı

Gnkur. Bşk. (III.) Şube (4.) kısım

9-107
Hareket
(107-115)

Ş. Kayıt No.	Müşvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
19806	Yzb. Kemal Seymen			

Dosyası

Özü: İngilizler tarafından yapılacak Üsler H.

Yazıldığı makam:

Zata mahsustur.

Yüksek Başvekâlete
Hariciye Vekâletine
M. M. Vekâletine

1- 3/Şubat/941 gün ve 19170 sayı ile arz edildiği veçhile İzmir ile(Kilye-Gelibolu) mintakalarında İngilizler tarafından tesis edilecek üslerin İngiliz mütehassısları tarafından keşifleri yapılmış ve bu keşif neticelerine göre intihap edilen üs mintakalarını gösterir krokiler ilişik olarak sunulmuştur .

2- Şimdi bu üsleri yapmak istediklerinden ; bu üslerin tesisi muvafık olup olmayacağı hakkında hükümetçe verilecek kararın Genelkurmay'a da bildirilmesine müsaadelerini saygılarımla arz ederim.

3- Yüksek Başvekâlete , Hariciye vekâletine ve M . M. vekâletine arz edilmiştir .

Dosyasına bağlanacak yer

İlişigi

29/Ş
R. Beyaz

Genelkurmay Başkanı

Mareşal

3 kraki

2 izah

5

GİZLİLİK DERECESESİ: Genelkurmay Başvekâleti'nin 20/11/1947 gün
ATASE: 327-3-57/Asv sayılı emrinin YAYIMI İLE GÖK GİZLİ
Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmiştir
TANIRI DPA

ADISOYADI: NEMİ YÜCEER
RÜTBESİ: Çav. Bşk.
Gözetil: Bul. Arş. ve İst. Bşk. 10/11/47

9-108
Harakât
(107-115)

Üs ve krokileri hakkında izahlar

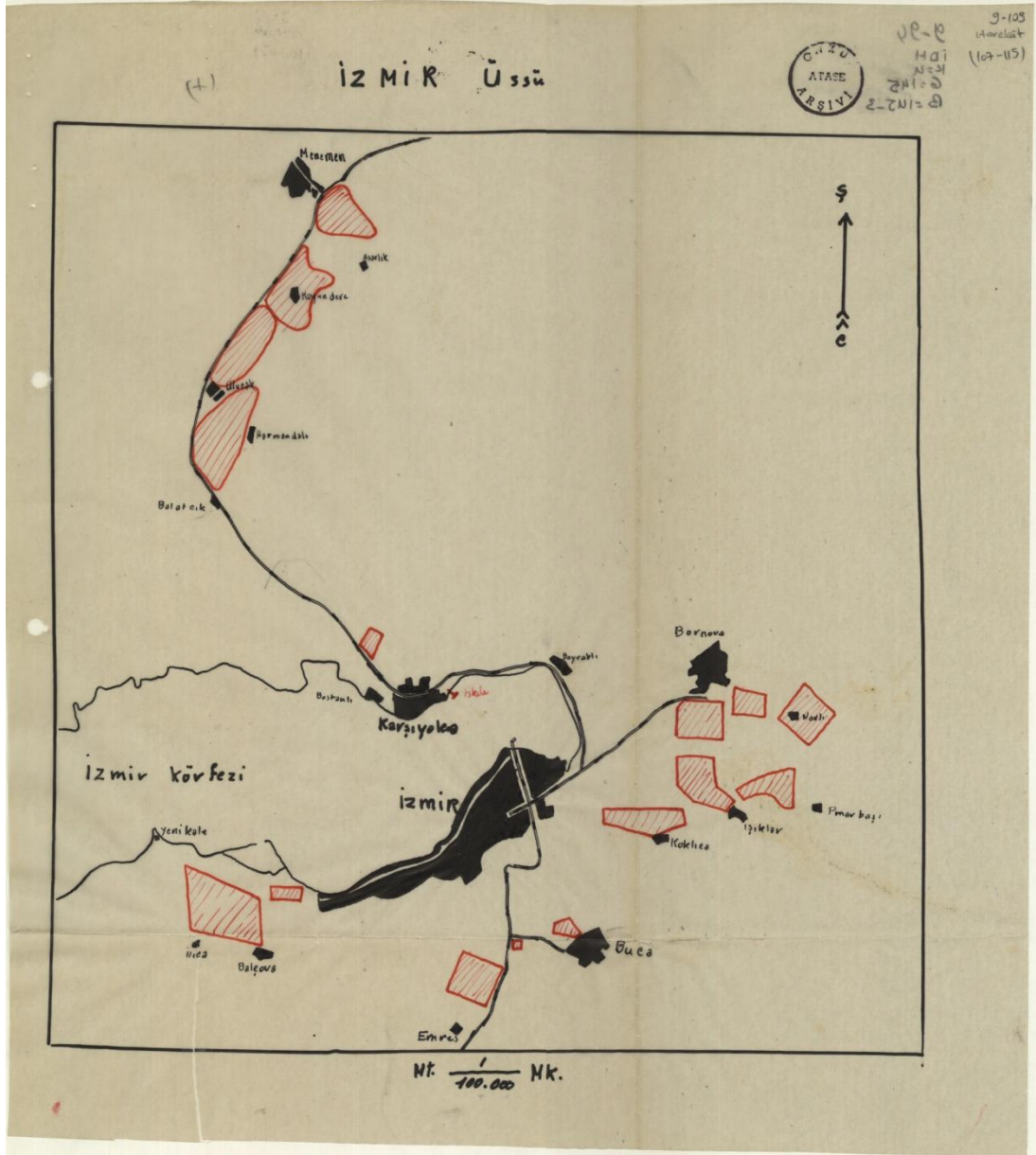
(+)

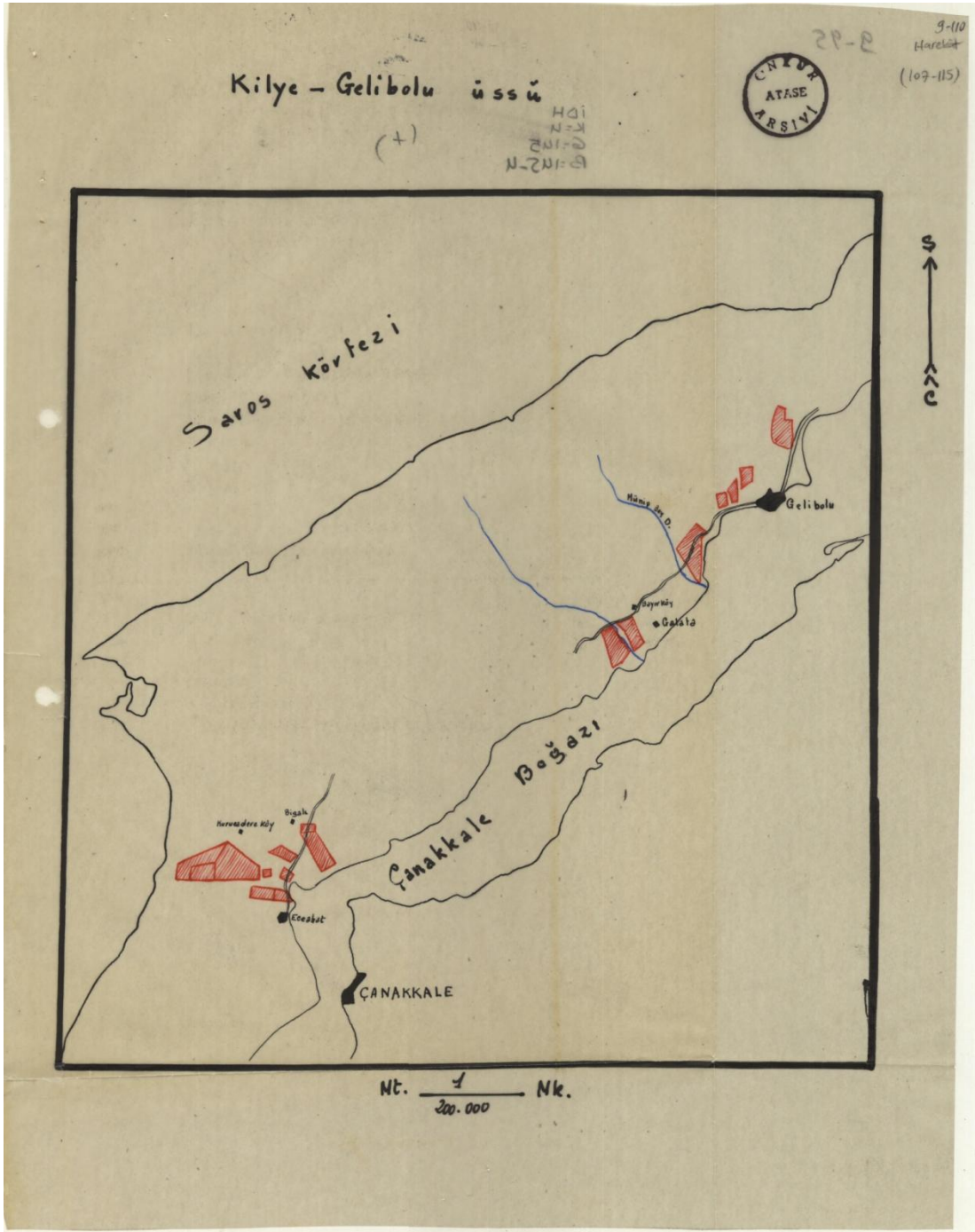
1- Krokilerde kırmızı ile işaretlenen yerler üs depo ve sahalarını gösterir.

2- Üslerin muhtelif depo , tamirhane ve ordugâh sahalarının katı mesahası yapılmamıştır . Takribî olarak , fakat sıhata yakın sahalıdır .

3- Karşıyakada yapılacak iskelenin (layter iskelesi) inşasına müsaade edildiği takdirde Türk müteahhidleri ve işçileriyle yapılmasına başlanacaktır .

4- İzmir şehri dahilinde muvakkat depo olarak ilişik listedeki binalardan istifade düşünülmektedir . Esas depolar tesis edilince bu depolar terk edilecektir .

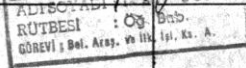

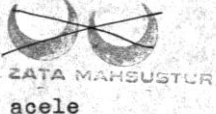
EK-9: 19 Şubat 1940 tarihili Müttefiklerin Türkiye’de Yapacakları Askerî Üsler ile İlgili Sorunlar Hakkında Yazı

9-194
Harekât

Gnkur. Bşk. III. Şube (4) Ks.

Şube kayıt No.	Müsvedde yapan ve günlemeç	Beyaz eden ve günlemeç	Karşılaştıran ve günlemeç	Gönderildiği günlemeç
17584	Kur . Öyzb . İnsan Özgil			

19 - Şubat - 1940

Baş . V.
Hariciye V.
M . M . V .

ÖZÜ:
Müttefiklerin memleketimizde yapacakları üslere mütteallik meseleler hk .

GİZLİK DERECEĞİ Gnkur.ATASE Bkliğinin 20/07/1940 tarihli 32793-57/Arşiv sayılı emri ile sınırlıdır. ATASE: 32793-57/Arşiv sayılı emri ile sınırlıdır. Sınırlı Derecesinden Derecesine düşürülmüştür. TASNİF DİŞİ

1 - Fransız Şarki Akdeniz harekât sahası kumandanı Orgeneral "Veygand" la , İngiliz Orta Şark Ordusu Kumandanı Orgeneral "Wavel" in Kahirede yaptıkları görüşmeler esnasında müttefiklerin askeri bakımdan Türkiye'ye yapacakları yardım meselesi hakkında kararlaştırdıkları teklifleri Genelkurmay'a göndermişlerdir .

2 - Her iki müttefik generalin yaptığı teklifler birbirinin tamamen aynı olup ,gönderilecek yardım kuvvetlerini iki şarta tabi tutmaktadırlar :

a)- İtalyanlar kat'î surette bitaraf kaldıkları takdirde , bu kuvvetler gelebileceklerdir .

b)- Bu kuvvetleri getirebilmek için elzem olan yol ,liman üs ve tayyare meydanlarının daha önceden memleketimizde yapılmış olması ileri sürülmektedir .

Müttefiklerimizin bu husustaki istekleri de (Ek:1,2,3) de ilişiktir .

3 - Gelecek yardım kuvvetlerinin İtalyanların kat'î surette bitaraflığına bağlı kalması , hükümetler arasında ayrıca hal ve tetkik edilecek bir mesele isede , bu müttefik kuvvetlerin yurdumuza çıkarılmasına ve istihdamını temin için muktazi hususların tetkik ve halli üç esaslı noktaya temas etmektedir :

a)- Askerî
b)- Siyasî
c)- Malî

Bu meseleler hakkında askeri anlaşmanın 5.maddesi mucibince , âkit hükümetler arasında bir karar verilmesi icap etmekte olup , Genelkurmayın bu husustaki düşünceleri , aşağıdaki maddelerde arz edilmiştir .

4 - Müttefik kuvvetlerin yurdumuza çıkarılması ve istihdamı için , müttefiklerin memleketimizde istedikleri yol ,iskele , üs ve bilhassa tayyare meydanlarının bir an evvel yapılmasına kat'î surette **luzum ve ihtiyaç vardır .**

Bunlar yapılmadığı takdirde yardım kuvvetlerinin tamamen memleketimize getirilmesi inkânsız gibi olacaktır .

Bunların yapılması ile , aynı zamanda yurdumuzun müdafesi bakımından halen ve âtiyen büyük menfaatler temin etmiş bulunacağız .

5 - Eğer bu tesislerin şimdiden yapılmasında siyasi bakımdan komşu devletleri (Rusya , Bulgaristan) kuşkulandırmak gibi

Gnkur. Bşk.

III. Şube () Ks.

Şube kayıt No.	Müşvedde yapan ve günlemeç	Beyaz eden ve günlemeç	Karşılaştıran ve günlemeç	Gönderildiği günlemeç
		(2)		

ÖZÜ:

- mahzurlar düşünüyorsanız , bu işlere aşağıda arz edildiği şekilde bir mahiyet ve vaziyet vererek maksadı gizlemek mümkündür .
- yapılacak işlerde sonderece gizlilik ,
 - yapılacak tesisat , depolar sırf ticari mahiyette olacak , (mesela , gaz şirketleri , otomobil agenteleri , ticari malzeme ve eşya depoları ...)
 - Türkiyede müttefikler için şimdiden yapılacak işe maddeleri , her nevi' mayı mahruk (benzin) ve malzeme itharata , göya bize satılmış olarak gösterilecek ve o suretle muamele görecektir .
 - Memleketimizde yapılacak yol, depo, iskele ve hava meydanları inşaatında , bizim için olduğu hissi verilecek ve o suretle yapılacak .
 - Bütün bu işlerde çalışacak ecnebi memurlar, ve müstahdemler sivil ve ticari mahiyette olacak .
 - Şunu da tasrihen arz edeyimki, Genelkurmay bu tesisatın ve hazırlıkların yapılması ile harba girmeyi istilzam etmiş değildir .

Genelkurmayın yegâne maksadı, muhtemel tecavüzlere karşı hazır ve kuvvetli bulunmak, ve böyle bir tecavüz halinde askeri mukavelelerin birinci maddesi mucibince inisiyatifini hasmına kaptırmadan harekete geçebilmek, ve müttefiklerimizin çok önemli olan yardımlarından âzami derecede istifade edebilmektir .

7 - Mes'elenin mali cihetine gelince , müttefiklerin yalnız Kilye - Gelibolu - Keşan - Uzunköprü - Edirne arasında yapılmasına lazım gösterdikleri şosa hakkındaki masraf teklifleri mevcuttur . (Ek: -1- bakıla.) Diğer tesisler hakkında lazımlu inşaat kuvveti ve masraf miktarı henüz bildirilmemiştir .

Bu masraflar hakkında Genelkurmay tarafından , teklifi getiren kurmay subaylarla alakadar ataşemiliterler kısaca istinzaç edildiysede kat'i bir şey söylememişlerdir . Yalnız bu mes'elenin hükümetler arasında halli icap edeceğini bildirmişler , ve aynı zamanda hükümetimizin bu masraflara mühim miktarda iştirak etmesi lazımlı olduğu kanaatını izhardan çekinmemişlerdir .

Kilye - Uzunköprü - Edirne şosası için istenilen (4000) amele ile , ayrıca lazım görülecek mütahassis olmayan işçilerin ordu kadrosu dahilinden amele taburları halinde temini mümkündür . Yalnız mütahassis işçi , makine , tesis edevati ve inşa malzemesi

Gnkur. Bşk.

III. Şube () Ks.

Şube kayıt No.	Müsvedde yapan ve günlemeç	Beyaz eden ve günlemeç	Karşılaştıran ve günlemeç	Gönderildiği günlemeç

ÖZÜ:

ile lazumlu paranın ne suretle temin edileceğinin âkit hükümetler arasında görüşülerek kararlaştırılması icap etmektedir .

8 - Siyasi durum , gittikçe muhtelif inkişaf ihtimalleri arz etmekte olduğundan bu tesisatın bir an evvel vucuda getirilmesi bize büyük bir ehemmiyet kazanmaktadır .

Müttefikler , gönderdikleri raporlarda bu işlerin tatbikatına Mart bidayetinde başlanmasını , ve nihayet Eylül ayında bitirilmesini bilhassa kayıt ve işeret etmişlerdir .

Binaenaleyh , âkitler arasında bu hususta yapılacak siyasi ve mali müzakerenin çok kısa bir zamanda başlanması ve neticelendirilmesi icap etmektedir .

Ayrıca bu müzakereler esnasında da vukubulabilecek bir muhasama halindedeki Türk ordusunun müttefikler tarafından bilhassa hava kuvvetleri , zırhlı birlikler ve hava defii , zırhlı defii vasıtalarıyla sur'atla takviye edilmesi göz önünde tutulmalıdır .

Bu müzakerelerin ancak çok kısa bir zamanda neticelendirilmesi halinde , Genelkurmaylar arasında harekât bakımından elzem plan görüşmelere başlanabileceğini saygılarımla arz ederim .

9 - Yüksek baş vekâlete , Hariciye vekâletine , M.M. vekâletine arz edilmiştir .

Genelkurmay Başkanı
Mareşal

19/II
19/II
19/II

EK-10: 19 Mart 1941 tarihli İzmir Bölgesinde Tesis Edilecek Askerî Üsler Hakkında
Yazı

Harekat 3-263
(263-268)

İzmir - Kışla
19-3-1941

GİZLİK DERESESİ Genelkur. ATASE Başkanlığının 20 Mart 1941 tarihli 197 sayılı yazısı ile yayımı ile çekilmiştir.
Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmiştir
TASNİF 2121

19

Genelkurmay Başkanlığına

GNKUR
ATASE
ARS.

T. C.
İzmir Mst. Mv. K.
Kurmay
I. Şube 1. Ks.
Sayı: 8593418

Genelkurmay Başkanlığının 13/mart/941 tarih ve 111.Ş. 19170 sayılı buyruklarına karşılıktır.

İzmir bölgesinde te'sis olunacak askeri üs hakkında tetkiklerde bulunan İngiliz heyeti vazifesini ikmal ederek avdet etmiştir. Heyetin tetkikleri neticesi aşağıda arz edilmiştir.

1. Menemen cenubundaki Asarcık köyü bölgesinde mühimmat depoları te'sis etmek ve bu depoları bir şube hattı ile Menemen demiryoluna bağlamak.
2. Menemen cenubundaki Koyundere köyü bölgesi de mühimmat depoları için icabında istifade edilmek üzere ikinci bir bölge olarak tesbit edilmiştir.
3. Çiğli şimalindeki Harmandalı köyü vadisi benzin depoları tesisine elverişli görülmüş ve bu maksat için ayrılmıştır.
4. Karşıyakanın garbında Papas ile Dedebaşı hattının garbındaki ağaçlıklı bölgede yiyecek depoları te'sis etmek.
5. Bornuva - Narlıköy - Işıklar - Koklıca köylerinin ortasında kalan vadide yiyecek, eşya ve malzeme depoları tesis etmek ve Narlı köyünün şarkındaki sahada otomobil parkı ve tamirhaneler vücuda getirmek.
6. İzmir - Pınarbaşı şosası tarafeyninde (Kemal paşaya giden şosa) ordugahlar tesis etmek.
7. İzmir - Seydiköy şosası garbında ve Uzundere köyü şimalindeki düzlükde benzin depoları tesis etmek.
8. Buca yarış meydanı etrafındaki arazide muvakkat benzin depoları tesis etmek.
9. Bucadaki Alman konsulshanesile bu binanın karşısındaki Siperkoya ait binayı hastahane yapmak üzere münasip görmüşlerdir. Bu binalardan başka Bucaya yakın şosa tarafeynindeki arazide de seyyar hastahaneler te'sis edeceklerdir.

Gerek askeri ve gerek memleket hastahaneleri Bucada bulunacağından İngilizlerin de Bucada hastahane tesis etmeleri tasvip buyrulduğu takdirde istedikleri binaları İngilizlere tahsis etmek mümkündür. Bütün hastahaneleri Bucada toplamak mahzurlarına karşı İngilizler için Bornuvada hastahane tesis edilmesi mümkün ve daha muvafık görülmektedir.

İlişigi:
İ. K. K. K.

10. Şehir harıcında tesis olunacak hastahanelerden başka şehirdeki Fransız hastahanesinin de kendilerine tahsis edilmesini istemektedirler. Şehirde ayrıca hastahane tesis edilmesi tasvip buyrulduğu takdirde bu binanın kendilerine tahsisi mümkündür.

11. Rıhtıma çıkarılacak eşyaları bidayette rıhtıma civar depolarda toplamak ve buradan tedricen şehir harıcında tesbit edilmiş olan mahallere nakletmek istediklerinden bu maksada elverişli bazı depolar tesbit edilmiş ve bunlar 1/15000 mikyaslı İzmir şehri planında işaretlenerek sunulmuştur.

12. Üs olarak seçilen ve yukarıda arzedilen sahaları gösterir-1/200000 mikyaslı kroki ilişik olarak sunulmuştur.

13. İngiliz heyetine mevout plan ve mufassal haritalar gösterilmediği gibi sureti de verilmemiştir. Çalışmalarını ellerinde bulunan 200,000 mikyaslı harita ile yapmışlardır.

14. Karşıyakada yapılacak iskele yerleri hakkında çalışmalara x devam etmekte olduklarını saygı ile arz ederim.

15. Genelkurmay Başkanlığına ve 2. Ordu Müfettişliğine arzedilmiştir.

Mst. Mv. K. V.

Tğ.

M. Berköz

M. Berköz

T. C.

Genelkurmay Başkanlığı

Evrak Kalemi

25021

24-2-941

4. K.

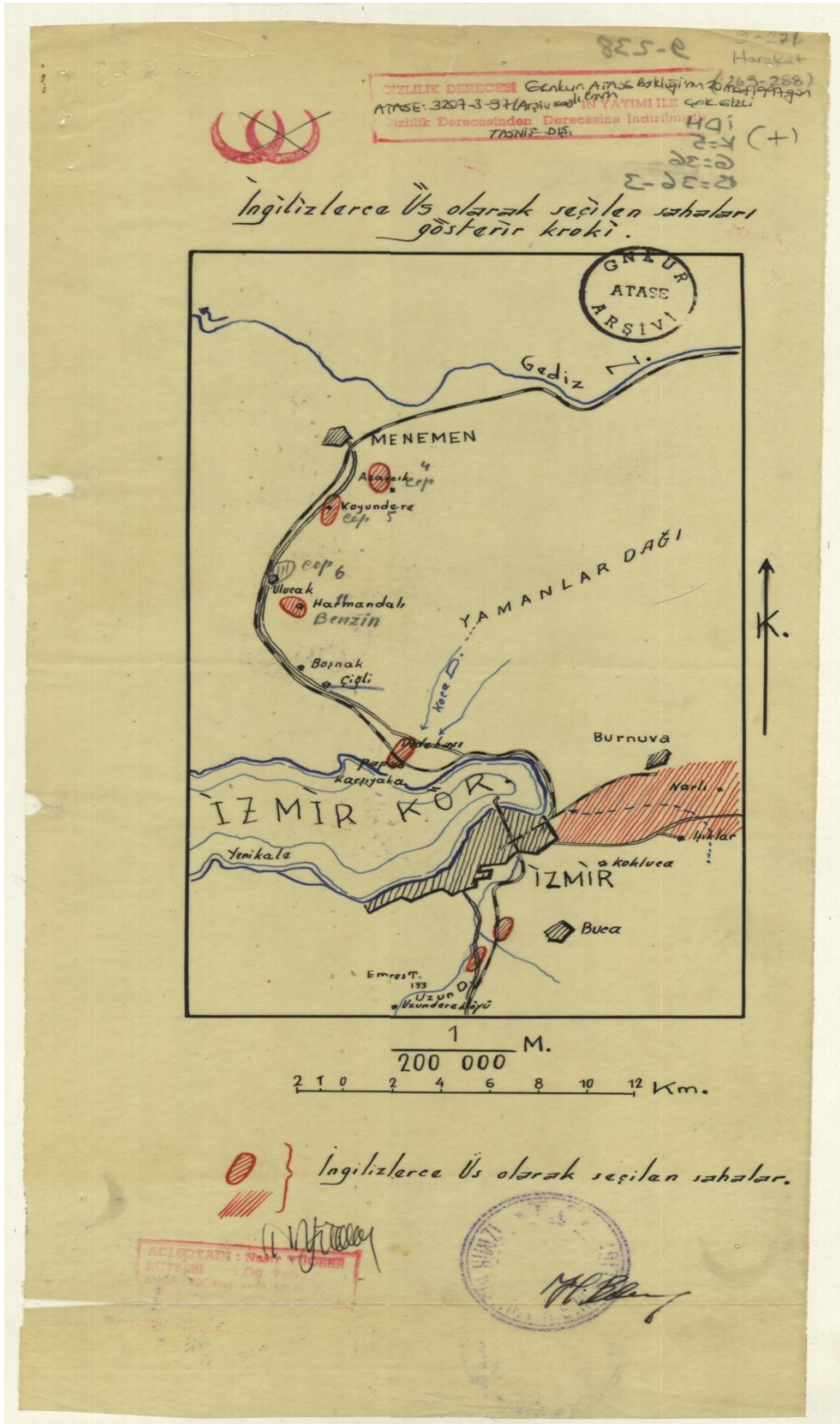
19487

25 Mart 1941

25/3/41

H.
26-3-941

Genkur. 2. Ordu Müf.
Subesi III
Tarih: 24-3-941
No:

EK-11: Türkiye Limanlarının Kapasitelerini Artırmak için İngilizlerin Vermesi Gereken Deniz Araçları ile Demiryolu ve Liman Malzemelerini Gösteren Liste

Malzemenin Adı	Limanlar					Toplam
	İskenderun	Mersin	Susanoğlu	İzmir	Bandırma	
Romokör 120–150 Beygirlik ve saate 30 ton su basan santrifüjlü pompa ile birlikte kömür yakar	3	4	2	-	-	9
Şat 100–150 tonluk her birinde birer demir üçer kilit zinciri bulunacaktır. + 50 tonluk ++ 100–120 tonluk	+ 60	++ 46	+++ 4	-	-	110
Şamandıra Açıkta yatacak şatları bağlamak için kuvvetli şamandıra (her bir şamandıra 5 şatı tutabilecek güçte).	10	10	4	-	-	24
Manila sapan (2 tonluk)	200	100	25	50	-	375
Manila sapan (3 tonluk)	200	100	25	50	-	375
Tel sapan (2 tonluk)	200	150	25	20	-	295
Tel sapan (3 tonluk)	200	-	25	-	-	225
Zincir sapan (3x500 kapasiteli) bidon kaldırmak için	20	10	6	5	-	41
Kancalı zincir sapan (3x500 kapasiteli) sandık ve balya kaldırmak için	40	20	5	5	-	70
Manila ağ palet (3x3metre 2 tonluk)	20	10	3	4	-	37
Manila ağ palet (3x4 metre 3 tonluk)	20	10	3	4	-	37
Manila ağ palet (otomobil kaldırma amaçlı)	5	4	2	2	-	13
Tel ağ palet (3x3 metre 2 tonluk)	20	10	3	4	-	37
Tel ağ palet (3x4 metre 3 tonluk)	20	10	3	4	-	37
Roda manila halat (3,5 burgada)	5	5	2	2	-	14
Roda manila halat (5 burgada)	5	5	2	2	-	14

Vinç (50 tonluk sabit)	1	1	-	1	-	3
Vinç (30 tonluk ray üzerinde hareketli)	2	2	-	2	-	6
Vinç (15 tonluk ray üzerinde hareketli)	2	2	-	2	-	6
Seyyar kamyon vinci (6-8 tonluk)	10	5	2	4	2	23
Su layteri (100 tonluk, saatte 25-30 ton su basar tulumba ve hortumları bulunan)	1	1	-	-	-	2
Kamyon	5100 ton yükü taşıyacak üç tonluk kapasitesinde					1.700
Lokomotif	130 Ağır lokomotif 20 Hafif Lokomotif					150
Gemi	6-7 bin tonluk					16
Kömür	İhtiyaca göre ayrıca kömür istenecektir. Bu kömür trenleri 10.000 ton çekmek için dört aylık ihtiyacıdır.					150 bin ton
Kömür vinci						6
Ray						96
Makas						216
Travers ve teferruatı						60.000
Tirfon						40.000
Cebire						16.000
Cebire bülonu						32.000

EK-12: 1943 yılında Adana Listesi ile Türkiye Verilen Ağır ve Hafif Topçu Silahları

Mevki İsimleri	Ağır Top				Hafif Top			
	9,4 Mevcut	Küçük	9,4 Mevcut	İngiliz	40 mm Mevcut	Küçük	40 mm İhtiyaç	İngiliz
İstanbul Boğazı	28	-	24	16	18	24	38	24
Çanakkale Boğazı	12	-	32	8	6	6	42	18
Çatalca Mevzii	-	-	48	8(+)	-	-	94	24(+)
Demirkapı Mevzii	-	-	24	-	-	-	40	-
İzmit	-	-	8	-	-	-	24	-
Gölcük	4	4	16	-	-	4	40	-
Gebze	-	-	-	-	-	-	12	-
Bandırma	-	-	12	8	-	-	18	12
Kütahya-Balıkesir (Dmy. Dahil)	-	-	24	-	-	-	45	-
Geyve-Eskişehir (Dmy. ve şehir)	4	-	-	8	-	2	27	30
Zonguldak	12	-	-	8	-	2	27	30
Yalova	-	-	-	-	-	-	-	12
Karabük	-	4	12	-	-	-	18	-
Zonguldak-Karabük (Dmy. için)	-	-	-	-	-	-	24	-
Karabük-Kırıkkale (Dmy. için)	-	-	-	-	-	-	27	-
Kırıkkale-Kç. Yozgat	16	4	12	-	-	-	45	-
Ankara	12	-	12	-	9	6	18	-
Afyon	-	4	8	-	-	-	-	9
Dinar	-	-	4	-	-	-	6	-

Afyon-Manisa (Dmy. dahil)	-	-	4	-	-	-	6	-
Kayseri	4	-	4	-	-	-	18	-
İzmir Mst.Mv.	-	8	8	-	-	-	27	-
İzmir Liman ve Şehir	-	-	-	16	-	-		36
Mersin	-	-	12	8	-	-	18	-
Adana	-	-	16	-	-	-	18	-
İskenderun	-	-	16	16	-	-	18	-
Cumaovası	-	-	-	8	-	-	-	18
Gaziemir	-	-	-	8	-	-	-	18
Bolu	-	-	-	4	-	-	-	12
Çan	-	-	-	8	-	-	-	12
Kızılyaka	-	-	-	8	-	-	-	18
Milas	-	-	-	8	-	-	-	18
Akhisar	-	-	-	8	-	-	-	18
Memleket içi toplamı	92	24	302	24	33	46	670	138
Seyyar Ordu ve Başkomutanlık Samsun	75 4	43	405	-	114	6	458	-
Hava Birlikleri	16	-	4	-	12	-	114	-
Genel Toplam	187	67	701	24	159	52	1242	138

Toplam : 187

Toplam : 159

İngilizlerde bulunan : 24

İngilizlere verilen : 138

Depoda : 9

Depoda bulunan : 22

Toplam Türkiye verilen : 220 adet

Toplam Türkiye'ye verilen: 319

EK-13: Adana Listesinde Motorlu Araçlar için İstenen Malzemeler

Motorlu Araçlar İçin	Kapasitesi	Adet
Bidon	150-250 Litrelik	300.000
Bidon	Her biri 400 litrelik demir çemberli ve içerisi galvanizli	20.000
Seyyar sarnıç	Her biri 500 litrelik otomobil, vagon ve arabada nakledilebilir ve mayedek	500
Sarnıç	Her biri 500 tonluk gaz, benzin ve yağ için	50
Benzin tankı	500 tonluk, sabit	400
Benzin tankı	1.000 tonluk	50
Benzin tankı	Motorlu	2.000
Su tankı	Motorlu	1.200
Levazım Dairesi için sarnıçlı vagon	Her biri 25 tonluk akaryakıt için	150
Nafia Vekâleti için bidon	75-250 kg. benzin için	1.000
Münakalat Vekâleti için sarnıç vagonu	20 metreküp	200
Hava Kuvvetleri için		
Bidon	-	500.000
Yeraltı tankı	Her biri 100 tonluk	250
Yerüstü tankı	Her biri 1.000 tonluk	50
Sarnıçlı benzin vagonu		235
Benzin hortumu	Muhtelif ebatta	10.000 metre
Benzin süzme güderisi	-	10.000

EK-14: Almanya ile İmzalanan 100 Milyon Marklık Kredi Anlaşmasıyla 4 Mayıs 1944 Tarihine Kadar Türkiye'ye Gelen Silah ve Mühimmat Listesi

Malzemenin Cinsi	Gelen Miktar (Adet)	Birim Fiyatı (Reisch Mark)	Tutarı (Reisch Mark)
5/60 santimetrelik Tanksavar Topu	60	47.937,00	2.876.220,00
5/60 santimetrelik Tanksavar Topu	6	3.920,00	23.520,00
Tanksavar top izli zırh mermisi	18.000	87,44	1,573.920,00
Ağır Makineli	265	4.000,00	1.060.000,00
0,7 M/m Telemetre	265	4.590,00	596.700,00
Makaslı batarya dürbünü	20	2.589,00	51.780,00
Makineli Tüfek Nişan Dairesi	50	1.587,00	79.350,00
Ağ. Mt. Ss. Mermisi	4.812.000	251,44 (1000 adet)	1.209.929,28
Ağ. Mt. Smk. Mermisi	8.568.000	258 (1.000 adet)	2.441.880,00
Ağ. Mt. Sakl. Mermisi	3.780.000	343,00	1.296.000,00
T-3 Tipi (Daimler Benz) Tankı	32	428.000,00	13.696.000,00
T-3 tipi Komuta tankı	3	434.000,00	1.302.000,00
T-3 tipi Tanklara Yd. Malzemesi	-	-	1.838.769,80
T-4 Krupp Tankı	35	457.000,00	15.995.000,00
Takım Ağ. Seyyar tamirhane	1	457.000,00	457.000,00
T-4 tipi Tankları Yd. Parça	-	-	45.700,00
Tank için 7,5 Sm. zırh mermisi	10.500	183,20	1.923.600,00
Tank için 7,5 Sm. Tahrip mermisi	7.000	116,40	814.800,00
Tank için 5 Sm. Zırh Mermisi	9.600	87,44	839.424,00
Tank için 5 Sm. Tahrip Mermisi	6.400	83,34	533.376,00

7,92 M/m Ağ. Mt. Mermisi	2.808.000	261,44	706.043,52
Fock-Wulf 190 tipi Av Uçağı	60	510.000,00	30.600.000,00
Ay Tayyaresi Yd. Aksamı	-	-	9.122.000,00
Av tayyaresi için 2 Sm. Yng. Mermisi	180.000	13,35	2.403.000,00
Av tayyaresi için 2 Sm. İz. Tah. Mer.	180.000	12,62	2.271.600,00
7,92 M/m Ss. Mt. Mermisi	1.576.000	251,44 (1000 Adet)	396.269,00
7,92 M/m Pmk. Mt. Mermisi	540.000	343.000	185.220,00
7,92 M/m Pmkl. Mt. Mermisi	44.000	34.300	15.092,00
Tayyare için 2 Sm.Zh. Mermisi	240.000	1.408	3.379.200,00
TOPLAM			99.994.544,24